

Dergimiz

Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı'nca Taranmaktadır.

İstem • Yıl:17 • Sayı:34 • 2019

**Sahibi Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve San'atları Bölümü Adına**

Prof.Dr. İsmail Hakkı Atçeken
Yıl:17 • Sayı:34 • 2019

Hakemli Dergi

(Yılda İki Sayı Yayınlanır)

Editör/Editor in Chief

Prof.Dr. İsmail Hakkı Atçeken

Yardımcı Editör/Co-Editor

Doç.Dr. Murat Ak

Alan Editörleri/Field Editors

Arş.Gör. Fatma Şeyma Boydak • Arş.Gör. Maşide Kamit • Arş.Gör. Ayşe Parlakkılıç Mucan

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof.Dr. Mehmet Ali Kapar	Emekli Öğretim Üyesi
Prof.Dr. İsmet Kayaoğlu	Emekli Öğretim Üyesi
Prof.Dr. Ahmet Turan Yüksel	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr. Ahmet Çaycı	Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bil. Fak.
Prof.Dr. Ahmet Yılmaz	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr. Cem Zorlu	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr. İsmail Hakkı Atçeken	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr. Mehmet Bahaüddin Varol	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr. Mustafa Yıldırım	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr. Hikmet Atik	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr. Mehmet Özdemir	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr. Levent Öztürk	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr. Ali İhsan Karataş	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr. Metin Yılmaz	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr. Mehmet Salih Arı	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr. Mehmet Gönül	Necmettin Erbakan Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuarı
Doç.Dr. Murat Ak	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Dr.Öğr.Üyesi Ali Dadan	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Dr.Öğr.Üyesi Ahmet Gedik	Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arş.Gör. Maşide Kamit	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Arş.Gör. Ayşe Parlakkılıç Mucan	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Arş.Gör. Fatma Şeyma Boydak	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Öğr.Gör. Mustafa Yıldırım	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

Yazışma Adresi /Communication Address

Prof.Dr. İsmail Hakkı Atçeken
Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Meram/Konya-Türkiye
90.332. 323 82 50/8106

e-mail

istemdergisi@gmail.com

web

http://dergipark.gov.tr/istem

e-ISSN: 2602-408X

Tasarım/İç Düzen

Ali Dadan

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board and Academic Referees

Ankara Ü.İ.F.	Prof..Dr. Abdulkadir DÜNDAR	• Prof.Dr. Mehmet GÖNÜL	NEÜ. T.M.D.K.
Dicle Ü.İ.F.	Prof.Dr. Abdurrahman ACAR	• Prof.Dr. Mehmet ÖZDEMİR	Ankara Ü.İ.F.
Marmara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU	• Prof.Dr. Mehmet ÖZKARCI	Sütçü İmam Ü.İ.F.
Selçuk Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Abdüsselam ULUÇAM	• Prof.Dr. Metin YILMAZ	O.Mays Ü.İ.F.
Uludağ Ü.İ.F.	Prof.Dr. Adem APAK	• Prof.Dr. M.Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Ü.İ.F.
İstanbul Ü.İ.F.	Prof.Dr. Adnan DEMİRCAN	• Prof.Dr. M. Salih ARI	Van Yüzüncü Yıl Ü.İ.F.
K.N.E.Ü.S.B.B.F.	Prof.Dr. Ahmet ÇAYCI	• Prof.Dr. Mikail BAYRAM	Emekli
O.Mays Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ahmet ÇAKIR	• Prof.Dr. Murat AKGÜNDÜZ	Harran Ü.İ.F.
Marmara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ahmet Hakkı TÜRABİ	• Prof.Dr. Murat SARICIK	S.D.Ü.İ.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. Ahmet Turan YÜKSEL	• Prof.Dr. Mustafa AĞIRMAN	Atatürk Ü.İ.F.
Selçuk Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Ahmet SEVGİ	• Prof.Dr. Mustafa DEMİRCİ	Selçuk Ü.Ed.F.
Uşak Ü.Ed. F.	Prof.Dr. Ahmet YILMAZ	• Prof.Dr. Mustafa DENKTAŞ	Akdeniz Ü.F.Ed.F.
Cumhuriyet Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ali AKSU	• Prof.Dr. Mustafa FAYDA	Emekli
Selçuk Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Ali BAŞ	• Prof.Dr. M. Sabri KÜÇÜKAŞCI	Marmara Ü.F.E..F.
Erciyes Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ali ÇAVUŞOĞLU	• Prof.Dr. Mustafa Zeki TERZİ	Emekli
Uşak Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ali YILMAZ	• Prof.Dr. Mustafa UZUN	Emekli
Uludağ Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ali İhsan KARATAŞ	• Prof.Dr. Mustafa YILDIRIM	NEÜAKİF
Cumhuriyet Ü.İ.F.	Prof.Dr. Alim YILDIZ	• Prof.Dr. Naci OKCU	Atatürk Ü.İ.F.
FSMÜ.G.San.F.	Prof.Dr. Aydın UĞURLU	• Prof.Dr. Nahide BOZKURT	Ankara Ü.İ.F.
Selçuk Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Bayram ÜREKLİ	• Prof.Dr. Nebi GÜMÜŞ	Rize Ü.İ.F.
Akdeniz Ü.Edb. F.	Prof.Dr. Bekir DENİZ	• Prof.Dr. Nesimi YAZICI	KTOKÜSBBF
Uludağ Ü.İ.F.	Prof.Dr. Bilal KEMİKLİ	• Prof.Dr. Nihat BOYDAŞ	Gazi Ü.Eğt.F.
Atatürk Ü.G.S.F.	Prof.Dr. Bilal SEZER	• Prof.Dr. Nuh ARSLANTAŞ	Marmara Ü.İ.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. Cem ZORLU	• Prof.Dr. Osman ERAVŞAR	Selçuk Ü.Ed.F.
Üsküdar Ü.	Prof.Dr. Emine YENİTERZİ	• Prof.Dr. Remzi DURAN	Selçuk Ü.Ed.F.
Sakarya Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Enis ŞAHİN	• Prof.Dr. Rıza SAVAŞ	D.Eylül Ü.İ.F.
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Eyüp BAŞ	• Prof.Dr. Salih PAY	Uludağ Ü.İ.F.
Gazi Ü. T.M.D.K.	Prof.Dr. Güliçin Yahya KAÇAR	Prof.Dr. Semra TUNÇ	Selçuk Ü.Ed.F.
Konya N.E.Ü.E.F.	Prof.Dr. H.Ahmet ÖZDEMİR	• Prof.Dr. Seyfettin ERŞAHİN	Ankara Ü.İ.F.
Gazi Ü.F.Ed.F.	Prof.Dr. Hakkı ACUN	• Prof.Dr. Şaban ÖZ	Sütçü İ.Ü.İ.F.
Gazi Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Halit ÇAL	• Prof.Dr. Şefaettin SEVERCAN	Erciyes Ü.İ.F.
Atatürk Ü.F.Ed.F.	Prof.Dr. Hamza GÜNDOĞDU	• Prof.Dr. Ünal KILIÇ	Cumhuriyet Ü.İ.F.
Emekli.	Prof.Dr. Hasan AKSOY	• Prof.Dr. Yıdıray ÖZBEK	Akdeniz Ü.F.Ed.F.
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Hasan KURT	• Prof.Dr. Yılmaz CAN	O.Mays Ü.İ.F.
KTOKÜGSTF	Prof.Dr.Haşim KARPUZ	• Prof.Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	KTOKÜSBBF
NEÜAKİF	Prof.Dr. Hikmet ATİK	• Prof.Dr. Ziya KAZICI	Emekli
Emekli	Prof.Dr. Hüseyin ALGÜL	• Doç.Dr. Ahmet GÜZEL	KMBÜ.İ.F.
Atatürk Ü.Edb. F.	Prof.Dr. Hüseyin YURTTAŞ	• Doç.Dr. Fatih ÖZKAFI	Selçuk Ü.G.S.F.
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. İrfan AYCAN	• Doç.Dr. Gülgün UYAR	Marmara Ü.İ.F.
FSMVÜ.İ.F.	Prof.Dr. İsmail YİĞİT	• Doç.Dr. Kemal KAHRAMANOĞLU	Konya N.E.Ü.E.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr.İsmail Hakkı ATÇEKEN	• Doç.Dr. Kenan AYAR	O.Mays Ü.İ.F.
S.D.Ü.İ.F.	Prof.Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY	• Doç.Dr. Mehmet MEMİŞ	Sakarya Ü.İ.F.
Emekli.	Prof.Dr. İsmet KAYAOĞLU	• Doç.Dr. Murat AK	NEÜAKİF
O.Mays Ü.İ.F.	Prof.Dr. İsrail BALCI	• Doç.Dr. Nuran YILMAZ	Çukurova Ü.İ.F.
Harran Ü.İ.F.	Prof.Dr. Kasım ŞULÜL	• Doç.Dr. Saim YILMAZ	Sakarya Ü.İ.F.
Erciyes Ü.F.Ed.F.	Prof.Dr. Kerim TÜRKMEN	• Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GEDİK	Kastamonu Ü.İ.F.
Sakarya Ü.İ.F.	Prof.Dr. Levent ÖZTÜRK	• Dr. Öğr. Üyesi Ali DADAN	NEÜAKİF
Uludağ Ü.İ.F.	Prof.Dr. M.Asim YEDİYILDIZ	• Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza ÖZCAN	M.Sinan Ü.G.S.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. M.Bahaüddin VAROL	• Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇIPAN	S.Ü.T.A.Ens.
Atatürk Ü. İ.F.	Prof.Dr. M.Hanefi PALABIYIK	• Dr. Öğr. Üyesi Necati AVCI	Emekli
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Mehmet AKKUŞ	• Dr. Öğr. Üyesi Nuri ÖZCAN	Marmara Ü.İ.F.
Emekli	Prof.Dr. Mehmet Ali KAPAR	• Dr. Öğr. Üyesi Ramazan HURÇ	Fırat Ü. İ.F.
Hitit Ü. İ.F.	Prof.Dr. Mehmet AZİMLİ	• Dr. Öğr. Üyesi Sıddık ÜNALAN	Fırat Ü.İ.F.

Yayım ve Yazım İlkeleri

GENEL İLKELER

- İstem Dergisi, *İslâm Tarihi, Türk-İslâm San'atları Tarihi, Türk-İslâm Edebiyatı ve Türk Din Müsiki*si ile ilgili bilimsel, akademik ve hakemli bir dergidir. Yılda iki sayı yayımlanır. Şu ana kadar sekiz özel sayı çıkarılan dergi, gerektiğinde yeni konulu sayılar çıkarabilmektedir.
- İstem Dergisi'nin tüm dillerdeki kısaltması olarak "İstem" verilmelidir.
- İstem alanında, Türkiye içinden ve dışından katkıda bulunanların özgün makale ve çeviri makaleleri yanı sıra editöre mektup, özet, kitap kritiği ile sempozyum ve konferans tanıtımlarını içerir. Bu alanlarla ilgilenen tüm araştırmacılara açık olan dergide, söz konusu alanlar dışındaki araştırmaların yayımlanmasına editörler kurulu karar verir.
- Gönderilen tüm çalışmalar, editörler kurulunun onayından geçerek yayımlanır.
- Gönderilen yazılar, ulusal ve uluslararası geçerli bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olmalıdır.
- Yayımlanan yazıların bilim, hukuk ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce olup diğer dillerdeki araştırmaların yayımlanmasına editörler kurulu karar verir. Dergide yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Yazısı İstem Dergisi'nde yayımlanan yazar(lar), telif hakkının İstem Dergisi'ne ait olduğunu kabul etmiş sayılır.
- Yazarlar, DergiPark sistemine yükleyecekleri Word belgesinde ad, soyad, kurum ilişkisi, cep telefonu ve e-posta adreslerini bildirip yazıların takibini dergi-park.gov.tr/istem adresinden yapabilirler.

YAYIM İLKELERİ

- İstem'de yayımlanması istenen araştırmalar bilimsel, özgün ve alana katkı yapma özelliklerine sahip olmalıdır. Gönderilen yazılar daha önce yayımlanmamış, yayımlanmak üzere başka dergiyeye gönderilmemiş veya yayım için kabul edilmemiş olmalıdır. Ayrıca yayımlanmış bir araştırmayla büyük oranda benzerlik gösteren yazılar da değerlendirmeye alınmaz. Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış olan yazılarda, toplantının adı, yeri ve tarihi dipnot olarak belirtilmelidir.
- İstem'e gönderilen araştırmalar, editörler tarafından genel olarak şekil ve içerik yönünden incelenerek dergide yayımlanmaya değer olup olmadığına karar verilir. Uygun araştırmalar daha sonra konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakemler bilimsel ve teknik açıdan yaptıkları objektiflik esasına dayalı değerlendirmeyi "Hakem Değerlendirme Raporu"yla editörler kuruluna bildirir.
- Bir araştırmacının yayımlanması istenmemesi, hakemlerin belirttikleri "Yayımlanabilir", "Düzeltilmeden sonra yayımlanabilir" ve "Yayımlanamaz" seçenekleriyle sunulan görüşlerle karara bağlanır.
- Bir araştırmacının yayımlanabilmesi için en az iki hakemin olumlu olması gerekir.
- İki hakem tarafından "yayımlanamaz" görüşü bildirilen yazılar yayımlanmaz.
- Bir olumlu bir olumsuz rapor durumunda üçüncü hakeme başvurulur.
- "Düzeltilmeden sonra yayımlanabilir" seçeneği durumlarda araştırma müellifin tashihine sunulur, tashih edilmiş nüshanın yayımlanmasına editörler kurulu karar verir.
- Düzeltilmeden sonra yeniden görmek isteyen hakemlere araştırma tekrar sunulur.

YAZIM İLKELERİ

- Yazılar, Microsoft Word'de yazılmış olarak dergi-park.gov.tr/istem sitesi üzerinden (çeviriler orijinal metinleri ile birlikte, resim, şema ve tablolar dâhil) editöre gönderilmelidir.
- Gövde metinleri, (kaynakça, resim, şekil, harita, vb. ekler dâhil) en fazla yirmi beş (25) sayfa, Microsoft Office Word programında Times New Roman fontu ile 12 punto büyüklüğünde, 1,5 satır aralıklı, iki yana yaslı ve hecelenmiş yazılmalıdır. Sayfa kenar boşlukları; üst 2,5, sağ 2,5, sol 2,5 ve alt 2,5 cm olarak ayarlanmalıdır.
- Dipnotlar, 10 punto Times New Roman, 1 satır aralıklı, iki yana yaslı ve hecelenmiş olmalıdır.
- Makale başlıkları Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalıdır.
- Makalelerin 150 kelimelik Türkçe özü ve bu özü (abstract) İngilizce çevirisi, yabancı dildeki makalelerin ise Türkçe ve İngilizce özlere verilmelidir.
- Beş (5) kelimelik anahtar kelimeler (Keywords), İngilizce ve Türkçe olarak verilmelidir.
- Tercüme edilen bir makalenin orijinal başlığı ve bibliyografik bilgileri, Türkçe metinde başlığın sağ üst kenarına eklenecek bir simge vasıtasıyla dipnotlar alanında belirtilmelidir.
- Editör, yazıların imlâ vs. ile ilgili küçük değişiklikler yapma hakkına sahiptir. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.
- İmlâda, şapkalı ve transkriptli kelimelerin yazılışında tutarlı olunmalıdır.
- Metin içinde vefat tarihi verilecekse (ö. 425/1033) şeklinde olmalıdır.
- Makalenin sonunda "kaynakça" verilmelidir.

ATIF SİSTEMİ

- İstem atıf ve kaynakça gösteriminde İSNAD Atıf Sistemi'nin kullanılmasını şart koşmaktadır. Detaylı bilgi İSNAD resmi web sayfasında yer almaktadır. (<http://www.isnadsistemi.org>)

Publishing and Writing Principles

GENERAL PRINCIPLES

- Journal of **Istem** is a scientific, academic and peer-reviewed journal about History of Islam, History of Turkish-Islamic Arts, Turkish-Islamic Literature and Turkish Religious Music. It is published twice a year. So far, 8 special issues have been published. It is also possible to publish other new special issues if necessary.
- The abbreviation of the journal should be referred as **Istem** in all languages.
- Besides authentic and translated articles by the scholars contributing whether from Turkey or abroad, **Istem** contains letter to the editor, summary, book review, introductions of symposiums and conferences on religious studies. Within the journal, open to all the scholars working on these fields, the editorial board decides on the publishing of the materials out of these fields.
- All the manuscripts sent to the journal are published following the approval of the editorial board.
- Manuscripts should be in accordance with the scientific research and publication ethics valid nationally and internationally.
- Scientific, legal and linguistic responsibilities of the published articles belong to the author.
- Publication language of the journal is Turkish; however, editorial board decides on the publication of the manuscripts in other languages. The manuscripts which haven't been published in the journal are not sent back to the author.
- The authors whose manuscripts are published in Istem are considered to have accepted that the copy-right belongs to Istem.
- Authors should write their name, surname, institutional knowledge, mobile phone number and e-mail address on Word document. They can follow up the publishing process of their articles from dergipark.gov.tr/istem.

PUBLICATION PRINCIPLES

- Articles submitted for consideration of publication in **Istem** must be academic, original and make contributions to the concerning area. Articles published anywhere in any form or greatly extracted from any published materials are not taken into consideration. For the manuscripts presented in a scientific event and not being published yet, the name, place and date of the event should be included.
- Articles submitted for consideration of publication are subject to review of the editor in terms of technical and academic criteria. Following the decision of editorial board, the appropriate articles are then sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. The referees send their scientific and technical evaluation reports to the editorial board by Article Evaluation Form.
- The publication of the article is decided upon the choices "Issuable", "Non-issuable" and "Issuable after Correction"
- In order an article to be published, two referees must deliver positive reports.
- If two referees deliver negative report, the article will not be published.
- If one of them delivers a negative report, the article is sent to a third referee and his/her report, whether positive or negative, will determine the result.
- In the situations of "Issuable after the correction", the study is introduced to the revision of the author and the editorial board decides whether the article will be published or not.
- If the referee wants to see the final revision of the article, it is sent to him/her once more.

WRITING PRINCIPLES

- Articles should be written via Microsoft Word and sent by dergipark.gov.tr/istem to the editor.
- 12-point Times New Roman font should be used for the main text with 1,5 nk space. Paragraphs should be justified. Margins of 2,5 cm should be left on top, bottom and sides.
- Footnotes should be written with 10-point Times New Roman font with 1 nk space and justified.
- The title of the article should be in Turkish and English.
- Around 150-words abstract of the articles and English translation of the abstract should be submitted for the Turkish articles. Turkish and English abstracts should be submitted for foreign language articles.
- There should be Key Words consisting of five both in Turkish and English.
- Original title of a translated article and its bibliographic information should be stated with a footnote attached to the main title.
- Editor has got the right to do minor changes in terms of spelling etc. Spelling book of the Turkish Language Council should be the main reference for spelling and punctuation unless there are special situations of the article.
- Author should be consistent in using diacritical letters and words with transcripts.
- If the dates of death are to be included, they should be as follows: (d. 425/1033)
- There should be a bibliography at the end of the manuscript.

FOOTNOTE WRITING PRINCIPLES

- *Istem* requires writers to use the Isnad Citation Style. More information can be found on the ISNAD official website. (<http://www.isnadsistemi.org>)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Research	XI	Editörden...
	329	EMEVLER DÖNEMİNDE GAYRİMÜSLİM İSTİHDAMI (41-132/661-750) Employment of Non Muslim in The Umayyad Period (41-132 / 661-750) <i>Prof.Dr. Adnan ADIGÜZEL – Arş.Gör. Barış ÇAKAN</i>
	353	ŞANLIURFA MÜZİĞİNDE HOYRAT VE HOYRATÇILIK: YAŞAR ÖZDEN ÖRNEĞİ Hoyrat and Hoyratçılık in Sanliurfa Folk Music: The Case of Yaşar Özden <i>Doç.Dr. Mehmet ÖNCEL</i>
	363	ALMANÇA ESERLERE GÖRE KUDÜS'TE KURULAN BİR HRİSTİYAN TARİKATI: KARMEİTLER VE AVUSTURYA'DAKİ FAALİYETLERİ A Christian Sect Founded in Jerusalem According to German Works: The Carmelites and Their Activities in Austria <i>Dr.Öğr.Üyesi Gülşen İSTEK</i>
	385	BURSALI İBRAHİM RAZİ DIVANI'NDAKİ TARİH MANZUMELERİ The Chronograms in The Divan Of Bursali Ibrahim Razi <i>Dr.Öğr.Üyesi Mehmet ELALDI</i>
	403	TÜRK VE ARAP ROMANLARI PERSPEKTİFİNDE TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ SİĞİNMACILAR Syrian Refugees in Turkey From The Perspective of Turkish and Arabic Novels <i>Dr. Ethem DEMİR</i>
	421	CEMÂL-İ HALVETİ'NİN ESRÂR-I GARİBE ADLI MESNEVİSİNİN HALVETİYYE'DEKİ ETVÂR-I SEB'A YAZMA GELENEĞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ Evaluation of Esrar-ı Garibe of Camal-ı Halvati According to the Writing Tradition of Seven Attitudes in Halvatiye <i>Dr.Öğr.Üyesi Şerife AĞARI</i>
	437	ARAKONAK-HAZERŞAH EL YAPIMI SECCADELER By Hand Artifact Prayer Rug in Arakonak-Hazersah <i>Dr.Öğr.Üyesi Nebi BUTASIM</i>
	459	MAGRİB'İN SA'Dİ SULTANI AHMED EL-MANSÜR DÖNEMİ MEVLİD-İ NEBİ MERASİMLERİ The Mawlid al-Nabawi Ceremony in the Age of Ahmad al-Mansur the Sa'di Sultan of Maghreb <i>Dr.Öğr.Üyesi Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN</i>
477	GELENEKSEL SANATLARDA EĞİTİM MODELİ VE İCAZET GELENEĞİ <i>Education Model in Traditional Arts and Tradition of Ratification</i> <i>Dr.Öğr.Üyesi Çiğdem ÖNKOL ERTUNÇ</i>	
Çeviri Translation	489	SERMAYE VE MEKKE'NİN DAHİLİ YAPISININ GELİŞMESİ Merchant Capital and Mecca's Internal Development <i>Mahmood İBRAHİM çev. Selma ÖZÜLKÜ</i>

Sadeleştirme Simplification		
	507	İSLÂM TARİHİNDE İSNÂD Isnad in the Islamic History <i>Yusuf Zâhir Efendi Sad. Sadettin GÜRMAN</i>
Vefeyât Obituary	527	PROF.DR. AHMET ÖNKAL (1952-2019) -HAYATI, İLMİ VE AKADEMİK ÇALIŞMALARI- <i>Prof.Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN</i>
	535	KADİM DOSTUM AHMET ÖNKAL BEY <i>Prof.Dr. Mehmet Ali Kapar</i>
	543	AHMET ÖNKAL ABİ <i>Prof.Dr. Bilal SAKLAN</i>
	545	HOCAM PROF.DR. AHMET ÖNKAL <i>Prof.Dr. Adnan DEMİRCAN</i>
	557	MERHÜM PROF.DR. AHMET ÖNKAL (1952-2019) HOCAM <i>Prof.Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN</i>
	567	RASÛLÜ EKREM (SAV.)'E VÂRİS OLABİLMEK MERHÜM PROF.DR. AHMET ÖNKAL ANISINA <i>Prof.Dr. M. Bahaüddin VAROL</i>
	583	MERHUM PROF.DR. AHMET ÖNKAL HOCAM <i>Prof.Dr. Ahmet Turan YÜKSEL</i>
	585	HOCAM PROF.DR. AHMET ÖNKAL <i>Dr.Öğr. Üyesi Ali DADAN</i>
	591	AHMET ÖNKAL HOCAMIZIN ARDINDAN <i>Prof.Dr. Ramazan ALTINTAŞ</i>
	595	DÜNYA PENCERESİNDEN BAKIP GİDEN AHMET ÖNKAL <i>Prof.Dr. Mehmet ŞEKER</i>
	599	MERHUM AHMET ÖNKAL HOCA HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ <i>Prof.Dr. Hüseyin ALGÜL</i>
	607	MUHTEREM HOCAM PROF. DR. AHMET ÖNKAL <i>Arş.Gör. Maşide KAMİT</i>
	617	AHMET ÖNKAL DEMEK <i>Prof.Dr. Ahmet YAMAN</i>
	619	HEP KAL HOCAM YÜREKLERDE <i>Doç.Dr. Ahmet GÜZEL</i>
	625	SİYERİ BANA SEVDİREN, İSLAM TARİHÇİSİ OLMA VESİLEM HOCAM <i>Doç.Dr. Mithat ESER</i>
	629	MUHTEREM HOCAM PROF.DR. AHMET ÖNKAL'IN ARDINDAN... <i>Doç.Dr. Mehmet ŞİMŞİR</i>
	633	HOCAM PROF. DR. AHMET ÖNKAL <i>Doç.Dr. Mehmet Nadir ÖZDEMİR</i>
	635	PROF.DR. AHMET ÖNKAL HOCAMIN ARDINDAN <i>Prof.Dr. Fatih ERKOÇOĞLU</i>

657

THE CALIPHATE

UK, 2016, Pelican Books, XXIX + 412 Sayfa, ISBN: 978-0-141-98140-6, Hugh Kennedy

Arş.Gör.Dr. Öznur ÖZDEMİR

663

TÜRK İSLAM EDEBİYATI

Bilay Yayınları, Ankara, 2018, 255 s., Prof. Dr. Hikmet ATİK

Arş.Gör. Abdullah Muaz GÜVEN

Editörden...

İSTEM Dergisi'nin 2019 yılı Aralık ayına ait 34. sayısı ile sizlerin huzurlarınızdayız. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölüm dergisi olarak 2003 yılından beri kesintisiz 17 yıldır yayımlanan İSTEM Dergisi, 2011 yılından itibaren Tübitak Ulakbim TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı tarafından taranmaktadır. Bilindiği gibi İSTEM, 2003-2017 yılları arası basılı olarak, 2018 yılı 31. sayısından itibaren de Dergipark üzerinden e-dergi olarak yayımlanmaktadır. Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan bilimsel ve hakemli bir dergidir. Dergimizde 2019 yılı başından itibaren İsnad Atıf Sistemi (The Isnad Citation Style) kullanılmaktadır.

34. sayımızda İslam Tarihi, Türk-İslam Sanatları Tarihi, Türk-İslam Edebiyatı, Türk Din Musikisi Anabilim Dalına ait çeşitli araştırma makaleleri ve kitap tanıtımları bulunmaktadır. Ayrıca bu sayımızda 22 Şubat 2019 tarihinde vefat eden dergimiz yayın kurulu üyesi muhterem Hocamız Prof. Dr. Ahmet Önkal (1952-2019) anısına çeşitli öğretim elemanlarından gelen hatıra yazıları ve görsel malzeme Vefeyat kısmında yer almaktadır. Bu vesileyle dergimize merhum hocamızla ilgili yazı ve görsel malzeme gönderen 17 öğretim üyesi ve meslektaşına çok teşekkür ediyor, merhum Hocamıza bir kere daha Cenab-ı Hak'tan rahmet diliyorum.

Dergimiz, kalitesini yükseltmek için 2020 yılından itibaren tüm bilim dünyası tarafından bilinen Scholarone sistemini kullanmaya başlayacaktır.

2020 yılının ülkemiz ve tüm insanlık için hayırlar getirmesini temenni ediyor, Haziran 2020'de 35. sayımızda buluşmak üzere sağlık ve mutluluklar diliyorum..

İsmail Hakkı ATÇEKEN

Emeviler Döneminde Gayrimüslim İstihdamı (41-132/661-750)*

ADNAN ADIGÜZEL

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı
adiguzela63@gmail.com | orcid.org/0000-0002-4818-4051

BARIŞ ÇAKAN

Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı
bcakan73@gamil.com | orcid.org/0000-0003-4768-2689

Geliş Tarihi / Received: 23.07.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 24.10.2019

Atıf / Cite as

Adıgüzel, Adnan-Çakan, Barış. "Emeviler Döneminde Gayrimüslim İstihdamı (41-132/661-750)". *İstem*, 17/34 (2019): 329-351. <https://doi.org/10.31591/istem.595745>

Öz

Emeviler, Bizans'ın güneydeki önemli üs merkezi olan Suriye bölgesinde kurulmuştur. Bu bölgenin nüfusu, çoğunlukla Bizans'ın bakiyesi olan Rumlardan ve Hristiyan Araplardan oluşmaktaydı. Muaviye tarafından Şam merkezli olarak kurulan Emeviler Devleti de bölgedeki yetişmiş, tecrübeli bürokratlardan yararlanma yoluna gitmiştir. Böyle bir uygulama, devraldıkları bu toprakların yönetiminde sürekliliği sağlamasında Emevilere destek olmuştur. Müslümanlar aynı siyaseti Irak-İran ve Mısır'da da uygulamışlardır. Sonuçta İslam tarihinde yaklaşık 90 yıl süren Emeviler dönemi, gayrimüslimler açısından oldukça rahat bir dönem olmuştur. Bu durum, kısmen İslam'ın gayrimüslimlere tanıdığı haklardan, daha çok da Emevilerin devlet yapısından kaynaklanmıştır.

Hız Muhammed (sav) hayatayken başlayan ve Hulefa-yi Râşidîn tarafından devam ettirilen fetih hareketleri, Emeviler döneminde de hızla sürdürülmüştür. Bu dönemde çok geniş topraklar Emevilerin hâkimiyetine girmiştir. Bizans ve Sasani gibi iki önemli köklü medeniyetten Müslümanların hâkimiyetine geçen devasa toprakların en az sorunla idare edilmesi için daha önce işleri yürüten kişilerden yardım almak mantıklı bir uygulama olarak kabul edilebilir. Müslümanlar da özellikle vergi toplama ve toplanan vergilerin divan kayıtlarına geçirilmesi gibi resmî görevlerde tecrübeli, işi bilen gayrimüslimlerden istifade etmişlerdir.

* Bu makale Barış Çakan tarafından, Doç. Dr. Adnan Adıgüzel danışmanlığında tamamlanan "Emeviler Döneminde Gayrimüslim İstihdamı" isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir. Not: Bu makalenin üretildiği Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) komisyonu tarafından 201818A104 proje koduyla desteklenmiştir.

Bu çalışmada Emeviler döneminde ağırlıklı olarak divanlarda kâtip olarak istihdam edilen ve halifelere özel doktörlük görevinde bulunan gayrimüslimler ele alınacaktır. Bunun yanında, bu dönemde farklı işlerde ve alanlarda hizmet vermiş olan gayrimüslimler hakkında da örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Emeviler, Gayrimüslim, İstihdam, Kâtip, Doktor.

Abstract

Employment of Non Muslim in The Umayyad Period (41-132 / 661-750)

The Umayyads were founded in the Syrian region, the important base of Byzantium in the south. The population of this region consisted mainly of Greek and Christian Arabs, who were the balance of Byzantium. The Umayyads was founded by Muaviye in Damascus, trained and experienced bureaucrats in the region went to the path. Such an application supported the Umayyads to ensure continuity in the management of these lands they took over. Muslims applied the same policy in Iraq-Iran and Egypt. As a result, the Umayyad period, which lasted almost 90 years in Islamic history, was a comfortable period for non-Muslims. This was partly due to the rights granted by Islam to non-Muslims, and more to the state structure of the Umayyads.

The conquest movements that started during the life of the Prophet Muhammad and continued by Hulefa-yi Râşidîn continued rapidly during the Umayyad period. During this period, the Umayyad dominated vast lands. It can be accepted as a logical practice to get help from the people who have been carrying out the works in order to manage the gigantic lands which were dominated by Muslims from two important rooted civilizations such as Byzantium and Sasanid. Muslims also benefited from non-Muslims who are experienced in official duties such as collecting taxes and transferring the collected taxes to the court records.

In this study, non-Muslims who were employed as clerks in the Divans during the Umayyad period and who served as private doctors for caliphs will be discussed. In addition, examples will be given about non-Muslims who have served in different jobs and areas during this period.

Keywords: Umayyad, Non-Muslim, employment, clerk, doctor.

Giriş

Gayrimüslimler konusu öteden beri üzerinde çeşitli boyutlarıyla çalışmalar yapılan bir alan olmuştur. Gayrimüslimlerin İslam toplumunun kamu hizmetlerinde istihdamı konusu ise üzerinde daha çok teorik ve fikhî tartışmalar yapıldığı bir konu olmuştur. Ancak teorik tartışmalar ve fikhî hükümler bir yana, Müslümanların tarihten günümüze çeşitli gerekçelerle gayrimüslimleri kamu hizmetlerinde istihdam ettikleri bilinmektedir.

Hulefâ-yı Râşidîn döneminde, hızlı bir şekilde Müslümanların hâkimiyetine geçen Şam, Irak-İran ve Mısır gibi bölgelerde birçok farklı millet ve inanç grubuna mensup insanlar İslam toplumunda yaşamaya başlamıştır. Bu bölgelerdeki gayrimüslimler Müslümanların hâkimiyetine girmeden önce büyük ve köklü devletler olan Bizans ve Sasanîlerin tebaasıydılar. Erken dönemlerden itibaren bütün Müslüman toplum ve devletlerde, Müslümanların egemenliği altında yaşayan büyük bir gayrimüslim kitle bulunmuş ve onlar İslam toplumun asıl unsurlarından biri sayılmıştır. Emeviler döneminde de durum farklı olmamıştır. Büyük bir gayrimüslim nüfusa sahip olan Emeviler, devlet kademelerinde Bizans ve Sasanî döneminde önemli görevler icra etmiş tecrübeli gayrimüslim bürokratlardan yararlanmışlardır. Bu anlamda özellikle vergilerin hesaplanması, toplanması ve kayıt altına alınması vb. görevleri yürüten bürokratlar, tebaası oldukları yeni devlet Emeviler tarafından da bu alanda istihdam edilmişlerdir. Vergi divanları dışında, sağlık alanı da önemli bir istihdam alanı olmuştur. Zira bu dönemde çok sayıda gayrimüslim doktor bulunmaktaydı. Sonuç olarak kendi alanında tecrübeli Bizans ve Sasanî kökenli bürokratlarla çalışmak, devlet işle-

rinde yeterince tecrübe sahibi olmayan Müslümanları rahatlatmıştır. Geçiş dönemi olarak kabul edilebilecek ilk yıllardan sonra da gayrimüslim istihdamı devam etmiş, ileriki yıllarda bazı Emevi halifelerinin izledikleri siyasetle Müslüman memurlar bu alanlarda etkinlik sahibi olmaya başlamıştır.

Bu konuda yapılan çalışmalara kısaca değinmek gerekirse, ülkemizde doğrudan Emevilerde gayrimüslim istihdamı konusunda bir çalışma yapıldığını görmediğimizi ifade etmeliyiz. Ancak Arap dünyasında ve az da olsa Batı'da Emeviler ve gayrimüslimler konusunda çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda da gayrimüslim istihdamı merkezi anlamda ele alınmamış, daha çok bir alt başlık düzeyinde kısaca ele alınmıştır.

Ülkemizde bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar ise, daha çok Emeviler dönemindeki herhangi bir gayrimüslim inanç grubu konu edinmiştir. Örneğin "Emeviler Döneminde Yahudiler," "Emeviler Döneminde Hristiyanlar"¹ başlıklı çalışmalar bu alanda önemlidir. Emeviler döneminde gayrimüslim istihdamı konusunda İrfan Aycan'ın makale tercümesi olarak Türkçe literatüre kazandırdığı bir çalışma bulunmaktadır. Arap araştırmacılarından Necdet Hammâş'ın "el-İdâre fî Asrî'l-Ümevî" isimli eserinden yapılan çeviri, "Emeviler Döneminde Mevâlî ve Zimmîlerin İdaredeki Rolü"² başlığıyla yayınlanmıştır.

Yapılan çalışmaların azlığı ve yetersizliği düşünülduğünde, gayrimüslimlerin yaygın bir şekilde kamu hizmetlerinde istihdam edildiği yaklaşık 90 yıllık Emeviler döneminin daha geniş çaplı ele alınmasının gerekliliği görülmektedir. Bu çerçevede, gayrimüslimlerin İslam toplumunda Müslümanlar ile bir arada bulunmaları, bu tebaanın dinî inanç ve kültürel birikimlerini yaşatabilme fırsatı ve ihtiyaç anında onların bazı hizmet alanlarında istihdamı gibi başlıklar derinlemesine incelenmesi gereken konulardandır. Bu çalışmanın ana konusu da Emeviler döneminde devlet işlerinde çalıştırılan gayrimüslimlerdir.

Makalede öncelikle, kısaca Kur'an'ın gayrimüslim istihdamı ile ilgili sayılabilecek ayetlerine ve yorumlarına, daha sonra da Hz. Peygamber (sav) ve Hulefâ-yı Râşidîn dönemindeki ilgili uygulamalara değinilecektir. Sonrasında ise Emeviler döneminde resmî olarak istihdam edilen gayrimüslimler ve gayri resmî olarak istihdam edilen ya da hizmetlerinden istihdam edilen gayrimüslimler ele alınmak suretiyle esas konuya geçilecektir.

1. Kur'an'da Gayrimüslimlere Bakış ve Gayrimüslim İstihdamı

Kur'an insanların iman ve küfrü seçmesinin kendi tercihine bırakıldığını belirtmiştir.³ Zor kullanarak insanları iman ettirmek Kur'an'ın kabul etmediği bir durumdur.⁴ Kur'an'ın insanlara sunduğu bu temel prensipleri kabul etmiş olan Müslümanlar, Hz. Peygamber döneminden itibaren insanları İslam'a davet et-

¹ Nuh Arslantaş, *Emeviler Döneminde İslâm Dünyasında Yahudiler*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016); Mücahit Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016).

² Necdet Hammâş, "Emeviler Döneminde Mevâlî ve Zimmîlerin İdaredeki Rolü", trc. İrfan Aycan, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (Ağustos 1997): 175-190.

³ Maide, 5/48; Hud, 11/118; Nahl, 16/93; Şurâ, 42/8; Müzzemmil, 73/17-19; İnsan, 76/1-3; Nebi, 78/39.

⁴ Bakara, 2/256; Yunus, 10/99; Kafirun, 109/1-6.

mey bir görev bilmişler, ancak onları zorla İslam'a girdirmeye çalışmamışlardır.

Kur'an'da Müslümanlarla gayrimüslimlerin ilişki biçimini belirleyen birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler gayrimüslimlerle barış içinde yaşama yolunu gösteren ayetlerdir. Müslümanlara herhangi bir düşmanlığı bulunmayan gayrimüslimler hakkında iyilik düşünmek imanın gereği⁵ olarak kabul edilmiştir. Zira Müslümanlara düşmanlık etmeyen gayrimüslimlere düşmanca davranmak Müslümanlara yakışan bir davranış değildir.⁶

Kur'an-ı Kerim, İslâm toplumunda yaşayan gayrimüslimlerin cizye ödeyerek Müslümanlarla birlikte yaşamalarını teminat altına almıştır.⁷ Aynı şekilde Kur'an-ı Kerime göre, Ehl-i Kitap olarak kabul edilen Yahudi ve Hıristiyanların iffetli-namuslu kadınlarıyla evlilik ve onların yemeklerinin yenmesi de helal kabul edilmiştir.⁸ Böyle bir izinle Kur'an-ı Kerim, onlarla bir arada yaşamaktan da öte aynı ev içinde bir aile olarak yaşayabilme yolunu da açmıştır. Gayrimüslimlerle insani şartlar içinde birlikte yaşayacak olan Müslümanlar gerektiğinde onlara maddi yardımda da bulunacaklardır.⁹

Müslümanların gayrimüslimler ile ilişkileri konusunda Kur'an'da iki önemli kavram dikkat çekmektedir. Bunlar bitâne (بِطَانَةٌ) ve velîce (وَلِيَّةٌ) kavramlarıdır. Bu kavramların her ikisi yakın dost, sırdaş gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰

Müfessirler gayrimüslim istihdamı ile ilgili Hz. Ömer'in Ebû Musa el-Eş'arî ile olan gayrimüslim bir kâtip çalıştırma konusundaki diyaloguna değinirler. Ri-

⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dili Kur'an Dili*, 3. Baskı, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 3: 1163; Abdurrahman Elmalı, "Kur'anî Çoğulculuk Temelinde Gayrimüslimlerle Dostluk", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5, (Haziran 1999): 46.

⁶ Mümtehin, 60/8, 9. Bu konudaki yorumlar için bk. Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî (ö.606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb*. (Beyrût: Dâru Fikr, 1981), 8: 216; Süleyman Ateş, "Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri", (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 3: 14; Sami Kılıncı, *Nuzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, Birinci Bakı, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 152-166, 281-299; Abdurrahman Elmalı, "Gayrimüslimlerle Dostluk," 57, 63, 68.

⁷ Tevbe, 9/29. Cizye vergisinin toplanması esnasında gayrimüslimlere karşı gerekliliği yumuşak muamelenin gösterilmesi bir hüküm olarak ilk dönem fıkıh eserlerine girmiştir. Bk. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, yay: Muhammed Umâre, (Kâhire, Dâru'ş-Şurûk, 1989), 118-119.

⁸ Mâide, 5/5.

⁹ Tevbe, 9/60. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kurân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, (Kâhire: Dâru Hecer, 2001), 11: 521; Ebû'l-Kâsım Mahmûd Amr ez-Zemahşerî (ö.538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvîl fi Vucûhi'l-Tevîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Alî Muhammed Muavvid, (Riyâd: Mektebetu Abikân, 1998), 3: 60; Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs (ö.370/981), *Ahkâmu'l-Kuran*, thk: Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1996), 4: 324; Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kur'an Yolu Tefsiri", 3: 23-27 (Erişim Tarihi: 13 Temmuz 2019 <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1295/60-ayet-tefsiri>); Cengiz Kallek, "Müellefe-i Kulüb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 475; Beytullah Aktaş, "Zekâtın Harcama Kalemlerinden Fakir Ve Miskin Kavramlarının Kur'an Bağlamında Yeniden Tanımlanması" *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33/33 (Haziran 2015): 113.

¹⁰ Ali İmrân 3/118; Tevbe 9/16; Benzer anlamda kullanılan evliyyâ kavramı için Mâide 5/51'a bakılabilir. Bu kavramlar için bk.: Ebû'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem (İbn Manzûr) (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, 3. Baskı, (Beyrût: Dâru Sâdir, h.1414); 2: 400, 11: 55; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8: 216; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1: 615; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kuran*, 4: 277-278; Kılıncı, *Nuzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle Dostluk*, 334, 335; Abdurrahman Elmalı, "Gayrimüslimlerle Dostluk", 65.

vayete göre Hz. Ömer, Basra valisi Ebû Musa el-Eş'arî'nin zimmî bir kâtip çalıştırdığını öğrenince, onu azarlamış ve Müslümanları gayrimüslimlerle dost edinmekten sakındıran ayetleri* okumuştur. Bu anlayışın bir gereği olarak bazı müfessirler, gayrimüslimlerin devlet işlerinde çalıştırılmalarını uygun görmemişlerdir. Fakat bu ayetlerin gayrimüslimleri istihdam etmekten mutlak anlamda men ettiğini ifade etmek zor görünmektedir. Zira bu ayetlerdeki vurgu Müslümanların gayrimüslimleri sırdış edilmeleri ve bunun sonucunda Müslümanların bundan zarar görme ihtimalidir. Bu anlamda gayrimüslimleri Müslümanların devlet sırlarının ellerine geçeceği özel makamlarda istihdam etmemenin anlaşılması daha makuldür.¹¹

2. Hz. Peygamber (sav) ve Hulefâ-yı Râşidîn Döneminde Gayrimüslim İstihdamı

Hz. Peygamber (sav) ve Hulefâ-yı Râşidîn döneminde gayrimüslimlerin İslam toplumu içinde farklı şekillerde istihdam edildiği bilinmektedir. İstihdam, genellikle herhangi bir iş için gayrimüslimlerin hizmetlerinden istifade etme şeklinde gerçekleşmekteydi. Bu dönemde böyle bir ihtiyaç söz konusu olmadığı için Emevilerde olduğu gibi devlet kurumlarında resmî bir istihdamdan söz etmek isabetli olmayacaktır.¹²

Hz. Peygamber'in (sav), vefatına kadar şahsi anlamda gayrimüslimlerle çeşitli ilişkileri olmuştur. Mesela, Mekke'den Medine'ye hicret esnasında müşrik olan Abdullah b. Uraykıt'ın kendisine yol kılavuzluğu etmesi,¹³ onun bir gayrimüslimin hizmetinden istifade ettiğini göstermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber (sav) Müslümanlar lehine bazı gayrimüslim kabileler ile işbirliği ve anlaşmalarında bulunmuştur.¹⁴ Hz. Peygamber'in (sav) Medine döneminin sonuna doğru yapılan Hevâzin seferi için müşrik Safvân b. Ümeyye'den ödünç savaş teçhizatı alması da¹⁵ onun ihtiyaç duyduğunda gayrimüslimlerden hizmet aldığını göstermektedir.

Hz. Peygamber (sav), gayrimüslimlerden kısa süreli de olsa öğretmen olarak istihdam etme konusunda tereddüt etmemiştir. Söz gelimi Bedir Gazve-

* "Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdış edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size ayetleri açıkladık." Ali İmran 3/118.

¹¹ Bu konudaki yorumlar için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8: 215; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö.671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2006), 5: 272-274; Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî (ö.543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts), 2: 139; Şihâbuddin Mahmûd Alûsî (ö.1270/1854), *Rûhu'l-Meânî*, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts), 3: 120; Abdurrahman Elmali, "Gayrimüslimlerle Dostluk", 64, 71, 80.

¹² Levent Öztürk, *İslâm Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 321.

¹³ Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri (ö.230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ', (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 1: 177.

¹⁴ Muhammed İbn İshâk, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 457; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzi*, 2. Baskı, thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed 'Atâ, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 2: 84.

¹⁵ Hz. Peygamber (sav) savaş teçhizatının bölgeye nakliyatını da Safvân b. Ümeyye'den talep etmiştir. İbn İshâk, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 551; Vâkidî, *Meğâzi*, 2: 306.

si'nde ele geçirilen bazı müşrik esirlerin Müslüman çocuklara okuma yazma öğretme konusunda görevlendirildikleri bilinmektedir. Ayrıca Medine döneminde kendisine gelen İbranice mektupları tercüme etmesi için Zeyd b. Sâbit'den bu dili öğrenmesini istemesine¹⁶ bakılacak olursa, onun bir gayrimüslimden dil öğrenilmesinde bir beis görmediği ifade edilebilir. Aynı şekilde 30 tane Yahudi Hayberli esirin Müslümanlara demircilik ve kuyumculuk sanatlarını öğretmeleri karşılığında serbest bırakılması da Hz. Peygamber'in (sav) gayrimüslim istihdamı ile ilgili ayrı bir örnek uygulamasıdır.¹⁷ Hayber fethi sonrasında Hayberlilerle yapılan yarıcılık anlaşmasıyla ilgili uygulama da gayrimüslim istihdamı olarak anlaşılabilir. Zira bu uygulamada devlet arazisinde işçi statüsünde çalışan gayrimüslimler söz konusudur.¹⁸

Bütün bu örneklerin, Hz. Peygamber'in (sav) belli şartlar çerçevesinde Müslümanların maslahatı için gayrimüslimleri kamu hizmetlerinde istihdam edilebileceği hususunda önemli bir olumlu kanaat oluşturduğu ifade edilmiştir.¹⁹ Nitekim Hz. Peygamber'in (sav) Müslümanların hâkimiyetini kabul etmesi durumunda bazı gayrimüslim toplulukların kendi idarecilerinin görevlerine devam etme imkânı tanınması da bu kanaati destekler niteliktedir.²⁰

Hulefâ-yı Râşidîn dönemiyle ilgili duruma da kısaca değinmek gerekmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hulefâ-yı Râşidîn dönemindeki gayrimüslim istihdamı ile ilgili kaynaklardaki bilgilerin tamamına yakını Hz. Ömer dönemine aittir. Hulefâ-yı Râşidîn döneminde hakimiyet altına alınan kalabalık gayrimüslim tebaayı yönetmek için kimi zaman kaçınılmaz olarak onlardan istifade edilmiştir. Resmî olarak, valilik ve âmillik gibi üst düzey görevler Müslümanlar tarafından yürütülmekteydi.²¹ Fakat diğer alanlarda ihtiyaç duyuldukça gayrimüs-

¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 273.

¹⁷ Muhammed Abdulhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, 2. Baskı, thk. Abdullah el-Hâlidî, (Beyrût: Dâru'l-Erkam b. Ebî Erkam, ts), 2: 52; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 4. Baskı, trc. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 2: 947; Öztürk, *Birrada Yaşama Tecrübesi*, 339; Arslantaş, *Emevîler Döneminde Yahudiler*, 79. Burada gayrimüslim öğretmen meselesine örnek teşkil edebilecek bir bilgiyi de nakletmek istiyoruz. Rivayete göre Hz. Ömer'in öldürüldüğü suikastin faili Ebû Lu'lu dışında, olayda Ebû Lu'lu'nun işbirlikçisi olarak itham edilen Cufeyne'nin Hire kökenli bir Hristiyan olup Medine'ye okuma yazma öğretmesi için Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından getirilmiştir. Bu konuda bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310/923), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 2. Baskı, (Beyrût: Dâru't-Turâs, h.1387), 4: 240; Belâzürî (ö.279/892), *Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir, Futûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tebbâ', (Beyrût: Muessesetu'l-Meârif, 1987), 664. Cufeyne'nin ismi bazı makalelerde bir hata eseri olsa gerek ki Cuhfe olarak ifade edilmiştir. Bk. Mehmet Mahfuz Söylemez, "İlk Dönem İslâm Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri: Haklar ve Hoşgörü", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Mart 2010), 117; Ahmet Güzel, "İslâm Geleneğinde Birlikte Yaşama Tecrübesi: Hulefâ-yı Râşidîn Örneği", *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 27 (Haziran 2016): 46.

¹⁸ Hz. Ömer'in Sevâd arazisindeki politikasının, gayrimüslimleri köleleştirmek yerine devlet arazisinde çalışan işçi statüsüne kavuşturduğu yorumu için bk. Söylemez, "İlk Dönem İslâm Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri", 118. Ayrıca Demirci'nin Hayber'deki yarıcılık anlaşması ile ilgili yorumu için bk. Abdurrahman Demirci, *Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemindeki Gayr-ı Müslim Politikaları*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012), 127.

¹⁹ Ahmet Bostancı, *İslâm Kamu Hukukunda Gayrimüslimler* (Hz. Peygamber Devri Uygulaması Temelinde), (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1999), 134; Fuad Guliyev, *İslâm Hukukunda Müslüman Olmayanlara Yönelik Kısıtlamalar*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 47.

²⁰ Guliyev, *Müslüman Olmayanlara Kısıtlamalar*, 48.

²¹ Bu konuda bk. Güzel, "Birlikte Yaşama Tecrübesi: Hulefâ-yı Râşidîn Örneği", 37.

limlere resmî olarak görev verilmiştir.²²

Hz. Ömer'in, Müslümanların icra etmesi gerektiğini düşündüğü önemli görevlerde gayrimüslim istihdamına izin vermediğine dair çok sayıda rivayet bulunmaktadır.²³ Fakat aynı Hz. Ömer, Müslümanların maslahatı için, kendileri açısından stratejik önemi haiz olmayan işlerde gayrimüslimlerin görevlendirilmesinde bir sakınca görmemiştir. Söz gelimi Sevâd arazisinin vergi miktarını tespit için görevlendirdiği Osman b. Huneyf ve Huzeyfe el-Yemân'dan kendisine hesap bilen bir dihkân²⁴ göndermelerini emretmiştir.²⁵ Ayrıca o, cihat gelirlerinin Müslümanlar arasında adilane dağıtılabilmesi için Şam valisinden de kendisine tecrübeli bir Rum muhasip göndermesini talep etmiştir.²⁶ Vergilerin hesaplanması hassas, aynı zamanda uzmanlık gerektiren bir konu olduğu için Hz. Ömer bu konuda Bizans ve Sasanî hâkimiyeti döneminde bu görevlerde bulunmuş tecrübeli Fars ve Rumlardan yardım almış, onlardan bir kısmını bu işlerde görevlendirmiştir.²⁷ Böylelikle tecrübelerinden istifade edilen gayrimüslimler aktif görev almış oluyordu. Bu anlamda Hz. Ömer'in bazı mahallî görevleri zimmîlere bıraktığı anlaşılmaktadır.²⁸ Ayrıca burada Halife'nin Nocrân Hristiyanlarının başına kendi seçtikleri bir Hristiyanı *Sâhibu Nocrânîye* ünvanıyla atadığı bilgisi de zikredilmelidir.²⁹

²² Mustafa Fayda, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34: 50.

²³ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 109; Ebî Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350), *Ahkâmü Ehli'z-Zimme*, yay: Yûsuf b. Ahmed, Şâkir b. Tefvik, (Memleketu's-Su'ûdiyyeti'l-Arabiyye: Dâru Ramâdî li'n-Neşr, 1997. 3 cilt birleştirilmiş baskı.), 454, 455; Ebu'l-Abbas Ahmed el-Kalkaşandî (ö.821/1418), *Subhu'l-A'sâ fi Sinaâti'l-İnşâ*, (Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1922), 13: 386; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8: 215; Kurtubî, *el-Câmi'*, 5: 274; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2: 948, 1733 nolu dipnot; Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, trc. Hamdi Aktaş, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998); Tritton, *non-Muslim Subjects*, 18.

²⁴ Dihkân (ç. Dehâkîn) eski İran'daki toprak ağalarını ifade etmektedir. İslâm fetihlerinden sonra kendi bölgelerinde vergi toplama görevleri almışlardır. Faruk Sümer, "Dihkân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 289-290.

²⁵ Yakup b. İbrahim Ebû Yûsuf (ö.182/798), *Kitâbu'l-Harâc*, yay: Kusay Muhibbudin el-Hatîb, (Kahire: el-Mektebû's-Selâfiyye, h.1397), 40-41; Fayda, Mustafa Fayda, *Hiz. Ömer Döneminde Gayrimüslimler*, 2. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 53; Şiblî, *Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 2: 214, 263. Hz. Ömer'in gayrimüslimlerden vergi toplama işlerinde gayrimüslimlerden yardım aldığı bilgisi için ayrıca bk. Mustafa Demirci, *Abbâsilerde Toprak Sistemi*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 303.

²⁶ Taberî, *Târîh*, 4: 209; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2: 948; Fayda, *Hiz. Ömer Döneminde Gayrimüslimler*, 176.

²⁷ Şiblî Numanî, *Bütûn Yönleriyle Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, trc. Talip Yaşar Alp, (İstanbul: Hikmet Davâ-Çağ Yayınları, 1975), 2: 66; Güzel, "Birlikte Yaşama Tecrübesi: Hulefâ-yi Râşidîn Örneği", 48. Merzubân Eski İran'da bir çeşit sınır bekçisi idi. Bk. Tahsin Yazıcı, "Merzubân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 255.

²⁸ Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 79; Hammâş, "Emeviler Döneminde Mevâlî ve Zimmîlerin İdaredeki Rolü", 184. Demirci, Hz. Ömer'in genişleyen devletin yeni ihtiyaçları karşısında gayrimüslimleri istihdam etmesinin adeta kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir. Bk. Demirci, *Hiz. Peygamber ve Dört Halife Dönemindeki Gayr-ı Müslim Politikaları*, 274-275, 277. Hz. Ömer'in Sevâd arazisini mücahitler arasında taksim etmeyip eski sahipleri olan gayrimüslimlere bırakmak suretiyle vergiye bağlaması, gayrimüslimleri köleleştirmeyip devlet arazisinde çalışan işçi statüsüne kavuşturmak olarak yorumlanmıştır. Bk. Söylemez, "İlk Dönem İslâm Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri", 118.

²⁹ Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 90; Ebu'l-Hasen İzzuddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (İbnü'l-Esir) (ö.630/1233), *el-Kâmil fi'l-Târîh*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlimiyye, 1987), 2: 163; Mehmet Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadarîliğe Küfe*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 318; Söylemez, "İlk Dönem İslâm Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri", → →

Hz. Ömer dönemi ile ilgili son olarak şu bilgiyi de nakletmek uygun olacaktır. Muaviye b. Ebî Süfyân Kayseriye şehrinin fethi esnasında esir olarak ele geçirdiği yaklaşık 4000 gayrimüslimi Halife'ye göndermiştir. Hz. Ömer bu esirlerin bir kısmını Müslümanlara okuma-yazma öğretmekte istihdam etmiştir.³⁰

Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Müslümanların maslahatı için Hz. Peygamber (sav) ve Hulefâ-yı Râşidîn döneminde gayrimüslimler zaman zaman istihdam edilmiştir. Fakat bu yaygın ve sistematik bir resmî istihdam olmayıp daha çok ihtiyaç halinde geçici olarak gayrimüslimlerin yardımlarına başvurma, hizmetlerinden istifade etme şeklinde gerçekleşmiştir.

Burada esas konuya geçmeden önce gayrimüslim istihdamı konusunun fukahâ arasında da tartışıldığına değinmek gerekmektedir. Bu tartışma daha çok gayrimüslimlerin kamu hizmetlerinde istihdamının meşruiyeti ve istihdamın Müslüman toplumdaki yansımaları ile ilgili tartışmalardır. Kimi fakihler gayrimüslimlerin devlet kadrolarında çalıştırılmasını dinen uygun görmez iken, birçoklarının Müslümanların maslahatı için belli başlı görevlerde çalıştırabileceklerine hükmettiklerini ifade edilebilir.³¹ Çalışmanın ana konusu dışına çıkmamak adına burada bu tartışmalara girmeyeceğiz. Ancak bu konudaki tartışmaların uygulamada fazla dikkate alınmadığını da belirtmeliyiz. Zira görüldüğü kadarıyla birçok Müslüman yönetici ihtiyaç halinde gayrimüslimleri resmî olarak istihdam etmiştir.

3. Emeviler Döneminde Gayrimüslim İstihdamı

Emeviler devleti Muaviye b. Ebî Süfyân'ın liderliğinde, Müslümanların hâkimiyeti altına girmeden önce Bizans'a bağlı olan Şam bölgesinde kurulmuştur (41/661). Bu bölgedeki nüfusun önemli bir kısmı Rumlar ve Hristiyan Araplardan oluşmaktaydı. Bunun dışında ayrıca bu bölgede az sayıda Yahudi de yaşamaktaydı. Aynı şekilde Emeviler hâkimiyetinde olan İran bölgesinde Mecûsî, Mısır'da da Kıptî gayrimüslimler yaşamaktaydı. Bu bölgelerin fethedildiği ilk zamanlarda Müslümanlar, sayıca bölge sakinlerinden çok daha az durumdaydılar. Müslümanlar Bizans ve Sasanîlerden devraldıkları bu bölgelerin yönetiminin kesintisiz ve işlerin aksamadan devam etmesini temin için gayrimüslimler-

→ →

110. Demirci'ye göre Hz. Peygamber'in (sav) Necrân'ı hâkimiyet altına aldığı zaman iç işlerine müdahale etmemesi, sadece vergilerin düzenli bir şekilde toplanması için bir Müslüman görevlendirmesi, onun gayrimüslim istihdamı konusunda çok kesin tavırlar içinde olmadığını göstermektedir. Bk. Demirci, *Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemindeki Gayr-ı Müslim Politikaları*, 111.

³⁰ Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 193; Tritton, *non-Muslim Subjects*, 18; Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 79; Samet Şenel, *Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri (661-750)*, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2018), 17.

³¹ Gayrimüslim istihdamı konusundaki tartışmalar ve verilen fikhî hükümler için bk. İbnu'd-Dureyhim, *Menhecû's-Savâb fî Kubhi İstiktâbi Ehli'l-Kitâb*, 122 vd.; Ebû'l-Hasan Mâverîdî (ö. 450/1058), *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, trc. Ali Şafak, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1976), 238; Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Halef Ebî Ya'la el-Ferrâ', *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, yay: Muhammed Hamid el-Fakiyy, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 32; İbn Kayyim, *Ahkâmü Ehli'z-Zimme*, 449-450; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 3: 120; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2: 947-948; Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 17. Baskı, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 159; Bostancı, *İslâm Kamu Hukukunda Gayrimüslimler*, 134; Öztürk, *Birrada Yaşama Tecrübesi*, 326, 339; Demirci, *Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemindeki Gayr-ı Müslim Politikaları*, 124-125; Nuh Arslantaş, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008) 248; Guliyev, *Müslüman Olmayanlara Yönelik Kısıtlamalar*, 45-47.

den istifade etmişlerdir. Böylelikle sistemin düzgün bir şekilde işletilmesine imkân bulunmuş ve aynı zamanda Müslümanlar da fetih faaliyetlerine daha rahat bir şekilde devam etmişlerdir.

Emeviler dönemindeki gayrimüslim istihdamı, Hz. Peygamber (sav) ve Hulefâ-yı Râşidîn dönemindeki istihdamdan farklı olarak resmî biçimde gerçekleşmiştir. Önceki dönemde daha çok ihtiyaç halinde geçici olarak herhangi bir işte istihdam edilen gayrimüslimler, Emeviler döneminde sistematik biçimde devlet kadrolarında istihdam edilmeye başlamıştır. Bunun temel sebebi Emevilerin yönettiği geniş toprakların vergilerinin toplanmasında Sasanî ve Bizans devletlerinin sistemini aynen devam ettirmeleridir.

Son derece geniş bir alanda hâkim olan Emeviler, Müslümanların hâkimiyetini tanımak suretiyle onlarla birlikte yaşamayı kabul eden gayrimüslimlerin vergilerinin düzenli bir biçimde toplanması, mali açıdan hayati bir öneme sahiptir. Uzun yıllar Şam, Irak-İran ve Mısır topraklarında hükümran olan Bizans ve Sasanîlerin bu bölgelerde bulunan nüfusun vergilerini toplama konusunda oturmuş bir sistemleri vardı. Daha çok fetih ve tebliğ faaliyetleriyle meşgul olan Müslümanlar ise fethin başlangıç yıllarında henüz vergilerin hesaplanması ve toplanması konularında yeterli tecrübe ve bilgi birikimine sahip değillerdi. Bu sebeple Müslümanlar hâkimiyetleri altına aldıkları gayrimüslimlerin vergilerinin hesaplanması, toplanması ve devlet divanlarında kayıt altına alınmasında Bizans ve Sasanîler döneminde bu görevleri yürütmekte olan gayrimüslimlerden faydalanmışlardır. Yahut da işlerin yürütülmesi için tecrübeli başka gayrimüslimleri görevlendirmişlerdir.

Emeviler dönemindeki gayrimüslim istihdamı, hiç şüphesiz sadece vergi muhasipliği ile sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda sağlık alanında ve Hâlid b. Yezîd'in öncülük ettiği tercüme faaliyetlerinde de gayrimüslimler istihdam edilmiştir. Bizans ve Sasanîlerin köklü bir tıp geleneğine sahip doktorları da bizzat Emevi saraylarında halifelerin özel doktorları olarak istihdam edilmişlerdir. Halife adayları iken iktidardan umudunu kesen Hâlid b. Yezîd kendisini ilmî faaliyetlere vermiş ve Grek kültürüne ait tıp, simya, astronomi gibi alanlarla ilgili bazı eserlerin Arapçaya tercümesi faaliyetlerine başlamış ve bu işler için de gayrimüslim mütercimleri istihdam etmiştir. Ayrıca devlet gelirlerinin artmasıyla büyük mescitler, saraylar, devasa yapılar inşa eden Emevilerin mimari alanında da inşaat faaliyetlerinde tecrübeli ve maharetli gayrimüslim usta ve işçileri istihdam ettikleri ifade edilmelidir. Burada konu genel anlamda, resmî ve özel(geçici) istihdam olarak iki ana başlık altında ele alınacaktır.

3.1.Resmî İstihdam

Burada resmî istihdamdan kastımız, gayrimüslimlerin belli bir aylık ücret karşılığında bir devlet görevinde çalıştırılmalarıdır. Örneğin vergi kayıtlarının tutulduğu Dîvânu'l-Harâc'ta çalışan gayrimüslimler Emevilerin resmî devlet memuru olarak görev almışlardır. Aynı şekilde halifelerin saraylarında istihdam ettikleri gayrimüslim tabipler de sarayın resmî doktorları olarak görev yapmışlar-

dır. Bunlar her ne kadar halifelerin özel tabipleri olsalar da, nihayetinde resmî memur olarak istihdam edilmişlerdir. Nitekim bu tabiplerden kamu hastanelerinde de görev alanların olduğu rivayet edilmiştir.³²

3.1.1. Divanlarda (Vergi İşlerinde) İstihdam Edilen Gayrimüslim Kâtipler

Günümüzdeki bakanlıklara benzetilen divan kurumu, devletin herhangi bir biriminin tüm işlerinin yürütüldüğü en yüksek idari makamdır.³³ İslam Medeniyetinde ilk olarak Hz. Ömer döneminde Sasanî tarzı örnek alınarak kurulan divan sistemi, Emeviler döneminde oldukça çeşitlenmiştir. Bu dönemde aktif bir işleve sahip olan divanlar; *Dîvânu'l-Cund*, *Dîvânu'l-Hâtem*, *Dîvânu'r-Resâil*, *Dîvânu'l-Berîd* ve *Dîvânu'l-Harâc* olarak ifade edilebilir. Konumuz açısından oldukça önem arz eden *Dîvânu'l-Harâc*, devletin gayrimüslim tebaadan tahsil edeceği vergilerin hesaplandığı, toplandığı ve kayıt altına alındığı divandır.³⁴

Emeviler döneminde *Dîvânu'l-Harâc* Bizans ve İran'ın usulü üzerine devam ettirilmiş ve divanların kayıtlarının tutulduğu diller ilk aşamada değiştirilmemiştir. Bu anlamda Şam bölgesindeki divanlar Bizans döneminden kaldığı gibi Rumca, Irak-İran'da Sasanilerden kaldığı gibi Farsça ve Mısır'da da mahalli dil olan Kıptîce tutulmuştur.³⁵ Bu aynı zamanda önceki devletlerin divan memurlarının da görevlerinin devam ettirilmesi demektir.

Divan kayıtlarının devlet yöneticilerinin bilmediği dillerde tutuluyor olması, hem idarî anlamda hem de malî anlamda bazı problemlere sebep olmaktadır. Bunların başında Halifelerin devletin malî kayıtları üzerinde istedikleri kontrolü ve denetimi sağlayamamaları gelmekteydi. Ayrıca bazı gayrimüslim memurların pervasız davranarak, kendilerini devletin vazgeçilmez unsurları olarak saymaları gözle görülür bir problem haline gelmişti.

Abdûlmelik b. Mervân divanların Arapça 'ya çevrilmesini emrederek bu gi-dişata bir son vermiştir. İlk önce 78/697 senesinde Abdûlmelik'in Irak valisi Haccâc'ın kontrolünde Irak divanları, 81/700 senesinde Halife Abdûlmelik'in denetiminde Şam divanları, 87/706 yılında Mısır valisi Abdullah b. Abdûlmelik'in öncülüğünde Mısır divanları ve 124/742 senesinde de Hişam b. Abdûlme-

³² Özel, "Gayri Müslim", 13: 424.

³³ Ebü Ya'la, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, 236; Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 168, 178. Ayrıca detaylı bilgi için Bk. Abdülaziz ed-Dürî, "Divan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 377-381.

³⁴ Yusuf el-İşş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 231; Ahmed İsmail Ali, *Târîhu Bilâdi's-Şâm*, 3. Baskı, (Dimaşk: Cevheretu's-Şâm, 1994), 354; Hassân Hallâk, *Ta'ribu'n-Nukûd ve'd-Devâvîn fî Asri'l-Ümevî*, (Beyrût: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1988), 175; Buseyne b. Huseyn, *ed-Devletü'l-Ümeviyye ve Mukavvematuhâ el-Iduluciyye ve'l-İctimaiyye*, (Tûnus: el-Matbaatu'r-Resmîyye li'l-Cumhuriyyeti't-Tûnusiyye, 1997), 14.

³⁵ Takiyuddin Ahmed b. Ali el-Makrizî (ö.845/1442), *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Asâr*, thk. Muhammed Zeynum - Medîha Şerkâvî, (Kâhire: Mektebetu Madbouly, 1998), 1: 282; Abdülaziz ed-Dürî, "Divan", 9: 378; İsmail Yiğit, "Emeviler-1/2", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 103; Necdet Hammâş, *eş-Şâm fî Sadri'l-İslâm*, (Dimaşk: Dâru't-Tallâs, 1987), 260; Hallâk, *Ta'ribu'n-Nukûd ve'd-Devâvîn*, 174; Yûsuf el-İşş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 231; Salâh Hasan el-Âvûr, *en-Nizâmu'l-İdarî fî Asri'l-Ümevi (fî'l-Meşrik)*, (Doktora Tezi, University of Punjab, 1987), 341; Mehmet Aykaç, *Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Divânlar (132-232/750-847)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 125; İsmail Hakkı Atçeken, *Hişam b. Abdûlmelik'in Halifeliği ve Şahsiyeti*, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1997), 31; Buseyne b. Huseyn, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 14.

lik döneminde Horasan bölgesindeki divanlar Arapçaya nakledilmiştir.³⁶ Bu faaliyet kaynaklarda *Ta'rîbu'd-Devâvîn* (تعريب الدواوين) olarak zikredilmiştir.³⁷ Böylece belirttiğimiz dört bölgenin ta'rîb (Arapçalaştırma) faaliyeti yaklaşık 46 sene sürmüştür.³⁸ Ta'rîb'ten sonra devletteki gayrimüslim memurların nüfuzu önemli ölçüde kırılmış ve bu alanda görev alan Müslümanların sayısı da artmıştır. Halife Abdülmelik b. Mervan döneminde ayrıca tedavüldeki yabancı dirhem ve dinarlar da artık Arapça darp edilmeye başlanmıştır.³⁹

Bizans döneminde Şam bürokrasisinde oldukça etkin olan Hristiyan Sercûn ailesi, Emeviler döneminde de oldukça uzun bir zaman bu konumlarını korumuştur. Bizans döneminde Şam maliyesinden sorumlu Mansûr b. Sercûn er-Rûmî'den sonra oğlu Sercûn b. Mansûr Halife Muaviye b. Ebî Süfyân döneminde Şam'da bulunan haraç divanlarının üst sorumlusu olmuş, aynı zamanda devletin maliye ile ilgili işlerini de yürütmüştür.⁴⁰ Daha sonra Sercûn'un oğlu Mansûr babasından sonra bu göreve atanmıştır.⁴¹ Böylece bu aile mensupları, Bizans döneminden Halife Abdülmelik b. Mervan dönemindeki ta'rîb faaliyetine kadarki süreçte dede-baba-oğul üç kuşak Şam maliye divanlarının yönetimini ellerinde bulundurmuşlardır.

Bizans'tan sonra Şam bölgesinde hâkim olan Emeviler döneminde de ilk zamanlardan itibaren Şam bürokrasisinde etkili olmaya devam eden Sercûn,

³⁶ Makrizî, *el-Mevâiz*, 1: 282; Abdülaziz ed-Dûrî, "Divan", 9: 378; Tritton, *non-Muslim Subjects*, 19; Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 380. Ayrıca Halife Abdülmelik'in Mısır valisi olan kardeşi Abdülaziz b. Mervan'nın da kendi zamanına kadar Kıptiçe tutulan divan kayıtlarını ta'rîb ettiği aktarılmıştır. Ebu'l-Abbas Ahmed el-Kalkaşandî (ö.821/1418), *Subhu'l-A'sâ fî Sinaâti'l-İnşâ*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1: 482; Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 192.

³⁷ Ta'rîb faaliyetinin kaynaklardaki gerekçeleri için bk. Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 271; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüs Cehşiyârî, *Kitâbu'l-Vuzerâ ve'l-Kuttâb*, thk. İbrahim Salih, (Ebûzabî: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2009), 81; Ebubekir Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî (ö.335/946), *Edebü'l-Kuttâb*, thk. Muhammed Behcet el-Eserî, (Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, h.1341), 192-193; Muhammed b. İshâk b. Nedîm (ö.380/990), *el-Fihrist*, trc. Mehmet Yolcu v. dğr., (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017), 380; Erkoçoğlu, *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi*, 376; Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 191.

³⁸ Aykaç, *Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar*, 127.

³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 240; Muhammed Kürd Ali, *Hitatu's-Şâm*, 2. Baskı, (Dimaşk: Mektebetu'n-Nûrî, 1983), 1: 121; Yûsuf el-İşş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 231.

⁴⁰ Halife b. Hayyât (ö.240/854), *Târîh*, 2. Baskı, thk: Ekrem Ziyâ' el-Ömerî, (Riyâd: Dâru Taybe, 1985), 228; Cehşiyârî, *Kitâbu'l-Vuzerâ*, 59; Taberî, *Târîh*, 5: 330; Ebu'l-Hasen Alî b. Hüseyin Mesûdî (ö.345/956), *Kitâbu't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, trc. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2018), 215; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3: 372; İbn Haldûn (ö.808/1406), Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldûn*, 2. Baskı, thk. Halîl Şehâde (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1988), 3: 23; Tritton, *non-Muslim Subjects*, 19; Luvis Şeyho, *Vuzerâu'n-Nasraniyye ve Kuttâbuhâ fî'l-İslâm*, thk. el-Eb Kemîl Heşîme el-Yesû'î, (Lübnan: et-Turâsu'l-Arabiyyi'l-Meshîhî, 1987), 72; İsmail Ali, *Târîhu Bilâdi's-Şâm*, 354; Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 190. Muasır araştırmacılarдан Buseyne b. Huseyn, Sercûn b. Mansûr'un Resâil divanında da görev aldığını belirtmiştir. Buseyne b. Huseyn'in kaynak vermeden naklettiği bu bilgi doğrusu üzerinde durulmaya değerdir. Bilindiği üzere Resâil divanı devletin gizli tutulması gereken yazışmalarının yapıldığı divandır. Bu anlamda gayrimüslim kâtiplerin bu divanda görev almaları pek mümkün olmasa gerektir. Ve var ki Sercûn, Halife Muaviye nezdindeki değerinden dolayı bu divanda görev almış olabilir. Buseyne b. Huseyn, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 20.

⁴¹ Şeyho, *Vuzerâu'n-Nasraniyye*, 72; İsmail Ali, *Târîhu Bilâdi's-Şâm*, 354. Burada zikredilen Mansûr meşhur Yuhanna ed-Dimeşkî'dir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Yuhanna ed-Dimeşkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 580.

vali atamalarında bile söz sahibi olmuştur. Sercûn, Yezîd b. Muaviye'ye Kûfe'ye vali atayacağı zaman “Baban Muaviye sağ olsaydı Ubeydullah'ı atardı.” diyerek Yezîd'in Ubeydullah b. Ziyâd'ı atamasını sağlamıştır.⁴²

Muaviye'nin Mısır divanlarının tanzimi ve idaresiyle görevlendirdiği Athanasius da gayrimüslimlerdenidir. Athanasius, 87/706 tarihinde Mısır divanlarının ta'rib edilip İbn Yerbû' el-Fizârî'nin divanların başına gelmesine kadar görevine devam etmiştir.⁴³

Hristiyan Hasan b. Vehb ve ardından da oğlu Kays, Yezîd b. Muaviye döneminde divanlarda kâtiplik görevinde bulunmuşlardır.⁴⁴ Mecûsî Zâdân Ferrûh önce Ziyâd b. Ebîhi'nin, daha sonra Haccâc'ın haraç kâtipliğini yapmıştır.⁴⁵ Irak divanlarından sorumlu olan Zâdân Ferrûh'un⁴⁶ Irak valisi Haccâc b. Yûsuf yanında oldukça önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Sicistan valisinin değişmesini tavsiye eden Zâdân'ın bu fikri Haccâc tarafından kabul edilmiştir.⁴⁷ Zâdân Ferrûh'un, İbnü'l-Eş'as isyanının bastırılması konusunda Haccâc'a önerilerde bulunarak onu yönlendirdiği ifade edilmiştir.⁴⁸ İdarî makamlarda oldukça etkin bir konuma sahip olan Zâdân Ferrûh, görevini Irak divanlarının ta'ribine kadar sürdürmüştür. O, 88/706-707 senesinde İbnü'l-Eş'as isyanı sırasında ölmüştür.⁴⁹

Süleyman b. Abdülmelik'in de gayrimüslim kâtibi bulunmaktaydı. O Filistinli İbn Bitrîk* isimli Nasranî kâtibine önemli görevler vermiş, hatta onu Remle şehrinin inşa ve idaresinde görevlendirmiştir.⁵⁰ İbn Bitrîk Süleyman'a “kendisiyle anılacağı” bir eser bırakmasını tavsiyesi üzerine Süleyman bir mescit inşası için emir vermiştir.⁵¹

Yezîd b. Abdülmelik'in de abisi Süleyman b. Abdülmelik gibi bir şehrin (İs-

⁴² Taberî, *Târîh*, 5: 356; Şeyho, *Vuzerâu'n-Nasraniyye*, 79; Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 73.

⁴³ Mısır divanlarında bazı Arapça kaynaklarda farklı isimler zikredilmiştir. Fakat kanaatimizce tüm bu isimlerin aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Ebû Muhammed Abdullah İbn Abdilhakem (ö.214/829), *Futûhu Mısır ve'l-Mağrib*, thk. Abdülmünim Amir, (Kâhire: el-Hey'etu'l-Âmme li'l-Kusûr, ts), 1: 141; Cehşiyârî, *Kitâbu'l-Vuzerâ*, 74; Kindî, *Kitâbu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudât*, 59; Tritton, *non-Muslim Subjects*, 20; Hammâş, *eş-Şâm fî Sadri'l-İslâm*, 261; Hallâk, *Ta'ribu'n-Nukûd ve'd-Devâvîn*, 191; İsmail Ali, *Târîhu Bilâdi's-Sâm*, 176; Hammâş, “Emeviler Döneminde Mevâlî ve Zimmîlerin İdaredeki Rolü”, 186; Antoine Borrot-Fred M. Donner, *Christians and Others in Umayyad State*, (Chicago: The University of Chicago, 2016), 2, 6, 55, 63, 187.

⁴⁴ Şeyho, *Vuzerâu'n-Nasraniyye*, 159, 211; Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 197.

⁴⁵ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 211, 308; Cehşiyârî, *Kitâbu'l-Vuzerâ*, 62; Mâverdî, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, 230; Cahid Kara, *İslâm Coğrafyasında Mecûsîler*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015), 198; Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 197; Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 80.

⁴⁶ Hallâk, *Ta'ribu'n-Nukûd ve'd-Devâvîn*, 186.

⁴⁷ Buseyine b. Huseyn, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 34.

⁴⁸ Örneğin bk. Halife b. Hayyât, *Târîh*, 281; Belâzûrî (ö.279/892), Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Zerkây, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996), 7: 324.

⁴⁹ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 288; Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 422; Makriẓî, *el-Mevâiz*, 283.

* Aynı kişiyi Belâzûrî Bitrîk en-Naka, Cehşiyârî ise İbn Bitrîk olarak nakletmiştir.

⁵⁰ Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 195; Tritton, *non-Muslim Subjects*, 22; Ali Husnî Harbütlu, *Ahkâmü Eh-il'z-Zimme*, (Kâhire: el-Meclisu'l-A'lâ li'Şuûni el-İslâmiyye, 1969), 132; Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 80; Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 193;

⁵¹ Cehşiyârî, *Kitâbu'l-Vuzerâ*, 91; Mesûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, 226; Şeyho, *Vuzerâu'n-Nasraniyye*, 57.

kenderiye) yönetimini bir Hristiyana bıraktığını belirtilmiştir.⁵² Aynı şekilde Yezîd döneminde 105/723 yılında Mecûsî Behram Sîs, Merv şehrine Zerdüştilerin vergilerini tahsil etmek üzere merzûbân olarak gönderilmiştir.⁵³

Hişâm b. Abdülmelik'in kâtiplerinden olan Tâzârî b. Astîn en-Nasranî Hristiyandı. Tâzârî'nin ayrıca Hıms haraç divanlarının başına atandığı nakledilmiştir.⁵⁴ Bu dönemde Irak divanlarında çalışan gayrimüslim kâtip Hassan el-Nabatî, zimmî istihdamına son verilmesi kararına kadar gayrimüslim olarak görevine devam etmiş, daha sonra Müslüman olmuştur. Nabatî'nin sonraki süreçte de Horasan'da kâtiplik görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵

Velid b. Abdülmelik ve daha sonra Mısır valisi Abdullah b. Abdülmelik'in kâtibi Corcî, Mısır Hristiyanlarındandı. Şeyho, Corcî ve diğer bazı gayrimüslim kâtiplerin o dönemde hapiste olan Patrik II. İskenderus'un serbest bırakılması için yaklaşık 3000 dinar ödediklerini bildirmektedir.⁵⁶ Yezîd b. Velîd (126/744) döneminde Irak valisi olarak atanan Ömer b. Abdülaziz'in oğlu Abdullah da (muhtemelen Mecûsî olan) Rûzbehân'ı haraç kâtibi olarak görevlendirmiştir.⁵⁷

Burada dikkat çekmeye çalıştığımız gayrimüslim kâtipler dışında divanlarda kâtiplik yapan daha birçok kişi olduğu ifade edilebilir.⁵⁸ Zira kaynaklarda en azından Abdülmelik b. Mervan dönemine kadar divanlarda neredeyse Müslüman görevlilerden hiç bahsedilmemektedir. Esasen kaynaklarda isimleri geçen gayrimüslim kâtiplerin sadece meşhur olmuş kâtipler olduğu düşünülmelidir.

3.1.2. Gayrimüslim Tabipler

İslam öncesi dönemde Arapların tıp konusundaki bilgileri genelde basit ve yüzeysel düzeydeydi. Fakat onlar erken dönemlerden itibaren civar medeniyetlerin tıp konusundaki seviyelerini bilmekteydiler.⁵⁹ Örneğin cahiliye döneminde Arapların tabibi olarak ünlenen Hâris b. Kelede, tıp öğrenmek için Fars bölgesine gitmişti. O dönemin meşhur tıp merkezlerinden olan Cündişapur'da tahsil görmüş, ilaç yapımı konusunda uzmanlaşmıştı.⁶⁰ İslâm'ın başlangıç yıllarında

⁵² Harbütlu, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, 132.

⁵³ Taberî, *Târîh*, 7: 21; Kara, *Mecûsîler*, 39. O dönemde vergileri toplama ile görevlendirilen Merzûbanlık görevi için bk. Yazıcı, "Merzûbân", 29: 255.

⁵⁴ Cehşiyârî, *Kitâbu'l-Vuzerâ*, 107; Şeyho, *Vuzerâu'n-Nasraniyye*, 152; Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, 32.

⁵⁵ Cehşiyârî, *Kitâbu'l-Vuzerâ*, 107-108.

⁵⁶ Şeyho, *Vuzerâu'n-Nasraniyye*, 156.

⁵⁷ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 382; Kara, *Mecûsîler*, 205

⁵⁸ Konu ile ilgili bir makale kaleme alan Sâlih Ahmed Alî'ye göre, Emeviler ile ilgili eserlerin uzun zaman sonra yazılması, gayrimüslim kâtipler ile ilgili nakleden Müslüman ravilerin Müslüman devlet adamların isimlerine daha çok önem vermesi, aynı şekilde bilgileri aktaranların hükümet memurları değil, uzak bölgelerde yaşayan ve kitap yazma ile uğraşan âlimler olması gibi sebepler, birçok gayrimüslim kâtipin isminin bize ulaşmamasına ya da eksik ve çelişik şekilde ulaşmasına yol açmıştır. Konu ile detaylı bilgi için bk. Sâlih Ahmed Alî, Muvazzafû Bilâdi'Şâm fî Asri'l-Ümevi, *el-Câmi'atü'l-Emerikiyye (fî Beyrût)*, *Mecelletu'l-Ebhâs*, 19/1 (Mart 1966): 44-80.

⁵⁹ Beşîr Ramazân et-Tuleysî - Cemâl Hâşim ez-Züveyb, *Târîhu'l-Hadâreti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, (Bingâzi: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, 2002), 289.

⁶⁰ Ebu'l-Abbas Muvaffakuddîn Ahmed b. Kâsım İbn Ebî Usaybia (ö.668/1269), *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, thk. Âmir en-Neccâr, (Kâhire: Dâru'l-Mearif, 1996), 1: 386; Kemal Samerrâi, *Muhtasarü Târîhi't-Tıbbi'l-Arabî*, (Mısır: Dâru'n-Nidâl, ts), 1: 233; İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi Kültür Hayatında Bazı Beşeri İlimlerin Tarihsel Gelişimi". *Dini Araştırmalar* 2/6 (Haziran 2000): 214.

da Arap yarımadasındaki tabiplerin birçoğu Fars ve Rumlardan oluşmaktaydı.⁶¹

Emevilerin kurulduğu Şam bölgesinde bulunan Ruha, Harran, Antakya ve Nusaybin gibi şehirler İslâm'ın ilk yıllarında önemli tıp merkezlerindendi.⁶² Müslümanlar bu dönemde gayrimüslimlerin tıp alanındaki birikimlerine önem verip tıp ile ilgili eserleri Arapçaya tercüme etse ve bazı Müslümanlar bu şehirlerde tıp tahsili olsa da, 90 yıllık gibi bir sürede, yeterli sayıda Müslüman tabibin yetiştirilmesi neredeyse imkânsızdır.⁶³ Emeviler döneminde özellikle Hristiyan tabipler öne çıkmıştır.⁶⁴ Bunun, Rumların Grekçe eski tıp eserlerini okuyup anlama imkânına sahip olmalarından kaynaklandığı yorumu önemlidir.⁶⁵ Bu dönemde resmî gayrimüslim doktorlar çoğunlukla saray tabibi olmakla birlikte, saray dışında kamu hastanelerinde de çalışmışlardır.⁶⁶

Samerrâî'ye göre Emeviler döneminde gayrimüslim doktorların büyük bir çoğunluğunun isimleri kaynaklarda geçmemiştir. Oysaki oldukça geniş olan Emeviler coğrafyasında gayrimüslim doktorların sayıları elbette çok daha fazladır.⁶⁷ Benzer tespit yukarıda divanlarda istihdam edilen gayrimüslim katipler ile ilgili ifade edilmişti. Aslında merkezlerde devletin önemli isimleriyle birlikte olanlar ya da çok dikkat çekici bir farklılık ortaya koyanlardan başkalarının kayıtlara geçmemiş olması da gayet normal bir durumdur.

Kaynaklarda Muaviye'nin İbn Usâl isimli bir gayrimüslim tabibi olduğu rivayet edilmektedir. Bu kişi, Muaviye'nin Şam'a hâkim olmasından itibaren onun yakın adamları arasında yer almıştır.⁶⁸ Muaviye'nin yanından ayırmadığı İbn Usâl, genellikle Halifeye kendi fikirlerini benimsetmekteydi. İbn Usâl, aynı zamanda zehirli ilaç yapımında oldukça maharetliydi.⁶⁹ Onun bu özelliğini vurgulayan ilginç bir rivayet bulunmaktadır. Buna göre, Muaviye oğlu Yezid'i veliaht tayin etmek istediğinde, bunu Şam halkına sormuş ancak halkın Yezid'den çok Abdurrahman b. Halid b. Velid'i istediklerini görmüştür. Bunun üzerine Muaviye

⁶¹ Samerrâî, *Muhtasarı Târîhi't-Tıbbi'l-Arabî*, 1: 211.

⁶² Samerrâî, *Muhtasarı Târîhi't-Tıbbi'l-Arabî*, 1: 222; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, trc. İsmail Yiğit - Sadreddin Gümüş, (İstanbul: Kayhan Yayınları, 1985), 2: 228.

⁶³ Samerrâî, *Muhtasarı Târîhi't-Tıbbi'l-Arabî*, 1: 253; Sümeyye bt. Muhammed Ferec el-Vâfi, *et-Ta'lîm fî Şâm fî 'Asri'l-Umevî*, (Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2007), 156-157.

⁶⁴ Salâh Tahbûb, *el-Asru'l-Umevî*, (Ammân: Dâru Usâme, 2009), 199.

⁶⁵ Samerrâî, *Muhtasarı Târîhi't-Tıbbi'l-Arabî*, 1: 256.

⁶⁶ Özel, "Gayri Müslim", 13: 424. Emeviler döneminde Hilafet merkezinde istihdam edilen gayrimüslimler sarayda, eyalette istihdam edilenler ise Dâru'l-İmâre isimli hükümet konaklarında hizmetlerini icra etmekteydiler. Örneğin Bk. Söylemez, "İlk Dönem İslâm Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri", 117. İslâm dünyasında kurumsal anlamda hastanelerin ortaya çıkışı ile ilgili detaylı bilgiler için bk. Levent Öztürk, *İslâm Dünyasında Hastaneler*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 83-106.

⁶⁷ Samerrâî, *Muhtasarı Târîhi't-Tıbbi'l-Arabî*, 1: 255.

⁶⁸ Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, 2: 229; İsmail Ali, *Târîhu Bilâdi's-Şâm*, 337; İrfan Aycan - İbrahim Sarıçam, *Emeviler*, 8. Baskı, (Ankara: TDV yayınları, 2014), 140. Samerrâî, *Muhtasarı Târîhi't-Tıbbi'l-Arabî*, 1: 260; Hâmid Muhammed el-Hâdî eş-Şerîf, *Ahvâlu Gayri'l-Müslimîn fî Bilâdi's-Şâm* (Hettâ Nihâyeti'l-Asri'l-Umevî), (Ürdün: Dâru'l-Yâzûrî, 2007), 126; Sümeyye el-Vâfi, *et-Ta'lîm fî Şâm*, 156.

⁶⁹ George Cheata Anawati, *el-Mesîhiyye ve'l-Hadârâti'l-Arabiyye*, (Beyrût: el-Muessesetu'l-Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, 1900), 148; Öztürk, *Birarada Yaşama Tecrübesi*, 357. İbn Ebî Usaybia İbn Usâl'ın zehirli ilaçlar konusundaki maharetini ifade ederken Halife Muaviye'nin onu bu sebeple kendisine yakın tuttuğu ihtimalinden söz etmektedir. Bk. İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1: 401.

İbn Usâl'ı, oğlu Yezid'in rakibi olacağını düşündüğü Abdurrahman'ı zehirleyerek ortadan kaldırması için görevlendirmiştir.⁷⁰ Muaviye'nin kendisine verdiği emri başarıyla yerine getiren İbn Usâl, ödül olarak Hims'in haraç amili olarak görevlendirilmiştir.⁷¹ Cehşiyârî, İbn Usâl'ın Hims'ta kendi ismiyle bilinen bir sarayı olduğunu rivayet etmiştir.⁷²

Emevi halifelerine tabip olarak hizmet eden bir başka Hristiyan aile de Dimeşkî ailesidir. Ebü'l-Hakem ed-Dimeşkî, oğlu Hakem ed-Dimeşkî ve torunu İsa ed-Dimeşkî saray tabibi olarak görev yapmışlardır.⁷³ Şam'ın maliye divanlarının yönetiminde uzun zaman etkinliklerini sürdüren Sercûn ailesi gibi, Dimeşkî ailesinin de Halifelerin sağlık hizmetinde uzun zaman etkinlik sahibi oldukları ifade edilebilir. Muaviye'nin özel tabibi olan Ebü'l-Hakem ed-Dimeşkî,⁷⁴ 61/681 senesinde, Hacc yolculuğu esnasında onun emriyle Yezid'e özel tabip olarak eşlik etmiştir.⁷⁵ Ebü'l-Hakem, ilaç yapımı konusunda da uzman biriydi. Kendisi oğlu Hakem'i hem tabip ve hem de ilaç imalatı konularında yetiştirmiştir.⁷⁶ İbn Ebî Usaybia, Hakem'in oğlu İsa ile Dimaşk çarşısında yürüdüğünde, insanların kendilerine saygıyla yol açıp "Bu tabip Hakem ve oğlu İsa'dır." dediklerini nakletmektedir.⁷⁷

İsa b. Hakem de babası Hakem'in gözetiminde yetişmiş olan, üç kuşağın tabip olan son halkasıdır. İsa'nın *el-Kunnâsu'l-Kebîr* adıyla anılan bir tıp kılavuzu kitabı yazdığı belirtilmektedir.⁷⁸ Emeviler yıkıldıktan sonra Abbasilerin başkenti Bağdat'a giden İsa'ya, Halife Mehdî tarafından iltifat edilmiştir. Ayrıca dedesi Ebü'l-Hakem'in hac emirliği sırasında Yezîd b. Muaviye'nin yanında bulunması gibi, yaklaşık 120 sene sonra kendisi de hac mevsiminde özel tabip olarak Abbasi halifesi Harun Reşid'in yanında özel onun tabibi olarak yer almıştır.⁷⁹

Bir rivayete göre, Velid b. Abdülmelik'in hastalığı sırasında Musa b. Nusayr Mağrib'ten özel Rum bir doktor getirmişti. Belâzûrî, ayrıca Musa'nın İbnu Re'si'l-Bağl isimli İskenderiyeli ikinci bir tabip getirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu

⁷⁰ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1: 161; Şerîf, *Ahvâlu Gayri'l-Müslimîn*, 121, 149; İrfan Aycan, *Muâviye b. Ebî Süfyan*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1990), 202.

⁷¹ Cehşiyârî, *Kitâbu'l-Vuzerâ*, 63; Şeyho, *Vuzerâu'n-Nasraniyye*, 53; Tritton, *non-Muslim Subjects*, 18.

⁷² Cehşiyârî, *Kitâbu'l-Vuzerâ*, 63. Muasır araştırmacılarından Salâh Tahbûb, Muaviye'nin Ebü'l-Haccâc en-Nasrânî isimli bir gayrimüslim doktoru olduğunu zikretse de, maalesef bu konuda kaynak göstermemiştir. Bk. Tahbûb, *el-Asru'l-Ümevî*, 199.

⁷³ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1: 405; Sâmi Halef Hamârne, *Usretu'd-Dimeşkiyyeti't-Tibbiyye*, (Mazya: et-Turasu'l-Arabî, 1993), 72; Kürd Ali, *Hitatu's-Şâm*, 4: 24; Şerîf, *Ahvâlu Gayri'l-Müslimîn*, 126; Anawati, *el-Mesîhiyye ve'l-Hadârâti'l-Arabiyye*, 148; Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 164; Sümeyye el-Vâfi, *et-Ta'lim fi's-Şâm*, 156.

⁷⁴ Ebü'l-Hakem'in, Muaviye'nin özel tabibi olan İbn Usâl'in ölümünden sonra halifeye tabiblik yaptığı anlaşılmaktadır. Yorum için bk. Şenel, *Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri*, 25.

⁷⁵ Kiftî, *Ahbârü'l-Hukemâ*, 123; Hamârne, *Usretu'd-Dimeşkiyyeti't-Tibbiyye*, 72; Tritton, *non-Muslim Subjects*, 155.

⁷⁶ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1: 405; İsmail Ali, *Târîhu Bilâdi's-Şâm*, 336; Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 164.

⁷⁷ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1: 406.

⁷⁸ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1: 408; Kürd Ali, *Hitatu's-Şâm*, 4: 24; Hamârne, *Usretu'd-Dimeşkiyyeti't-Tibbiyye*, 74-77; Samerrâi, *Muhtasaru Târîhi't-Tibbi'l-Arabî*, 1: 258; Anawati, *el-Mesîhiyye ve'l-Hadârâtu'l-Arabiyye*, 149.

⁷⁹ Hamârne, *Usretu'd-Dimeşkiyyeti't-Tibbiyye*, 75.

tabibin vali Abdülaziz b. Mervan'ın tabibi olduğu belirtilmiştir.⁸⁰ Belâzûrî, İbn Re'si'l-Bağl'ın görevinin Ömer b. Abdülaziz'in gayrimüslim istihdamına son verilmesi hakkındaki genelgesine kadar sürdüğünü aktarmaktadır.⁸¹ Buna göre en az iki-üç yıl tabip olarak görev yapan İbn Re'si'l-Bağl Velid'den sonra muhtemelen Süleyman b. Abdülmelik'e hizmet etmiştir. Zira bu dönemde genellikle halifeler değişse bile tabipler görevlerine devam etmişler ve yeni halife ile çalışmaya devam etmişlerdir.

Emeviler döneminin bir başka Hristiyan tabibi İskenderiyeli Abdümelik b. Ebcir el-Kinânî, Ömer b. Abdülaziz'in kendisini İslam'a davetini kabul ederek Müslüman olmuştur. O, halifeliği döneminde Ömer b. Abdülaziz'in hizmetinde bulunmuştur.⁸² Ömer b. Abdülaziz daha sonra, Abdülmelik b. Ebcir'i öğrenci yetiştirmesi için Antakya'ya göndermiştir.⁸³

Ömer b. Abdülaziz dönemindeki meşhur gayrimüslim simalardan biri Basralı Yahudi tabip Mâserceveyh'tir.⁸⁴ O, Ömer b. Abdülaziz'in emriyle Ahron el-Kas'ın tıp ile ilgili *Kunnâş* isimli eserini Arapçaya tercüme etmiştir.⁸⁵ Bu tercüme, alanındaki ilk önemli tercüme kabul eden Semarrâî'ye göre bu eser, daha sonra İbn Ebcir tarafından talim edilmiştir.⁸⁶ Mâserceveyh'in hastalara karşı son derece sabırlı bir tabip olduğu aktarılmaktadır. Onun eserinin kendisinden sonraki dönemde Ebubekir er-Râzî tarafından çokça kullanıldığı rivayet edilmiştir.⁸⁷ Mâserceveyh'in oğlu İsa b. Mâserceveyh'in de tabip olduğu nakledilmiştir.⁸⁸ Mahir bir tabip olan İsa, *Kitâbu Kuvâ Eğziye* isimli bir eser telif etmiştir.⁸⁹

Haccâc b. Yûsuf'un da kendisine oldukça değer verdiği Teyâzuk isimli bir Hristiyan özel tabibi olduğu rivayet edilir. Vali Haccâc, bu tabibin tavsiyelerini önemsemiş ve onun tavsiyelerini özel olarak yazdırıp koruma altına almıştır. Haccâc oğluna da kendisinin fayda gördüğünü Teyâzuk'nun tavsiyelerine uymasını istemiştir.⁹⁰ Teyâzuk'un 90/709 senesinde Vâsıt'ta vefat ettiği, oğluna

⁸⁰ Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 8: 92; Şenel, *Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri*, 70.

⁸¹ Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 8: 164; Sâlih Ahmed Ali, *el-Idâre fî 'Uhudî'l-İslâmiyyeti'l-Ülâ*, 2. Baskı, (Beyrût: Şeriketu'l-Matbû'ât li't-Tevzî' ve'n-Neşr, 2014), 211.

⁸² Ebû Dâvûd Süleymân b. Hassan İbn Cülcül (ö.384/994), *Tabakâtu'l-Etibbâ ve'l-Hukemâ*, thk. Fuad Seyyid, (Kâhire: Matbaatu'l-Ma'hadi'l-İlmî el-Ferensî li'l-Asâri's-Şarkiyyeti, 1900), 59; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1: 400-401; Kürd Ali, *Hitatu's-Şâm*, 4: 24.

⁸³ Anawati, *el-Mesihîyye ve'l-Hadâratu'l-Arabiyye*, 148; Samerrâî, *Muhtasaru Târîhi't-Tibbi'l-Arabî*, 1: 265-266.

⁸⁴ Süryani ya da Fars kökenli bir Yahudi olduğu belirtilmiştir, bk. Samerrâî, *Muhtasaru Târîhi't-Tibbi'l-Arabî*, 1: 264; Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 133. Ayrıca Mâserceveyh ve Mâsercîs'in farklı kişi olma ihtimali ve tartışmaları için bk. Levent Öztürk - Samet Şenel, "İbn Cülcül'ün Kayıtlarındaki Mâserceveyh ile Nedîm'in Kayıtlarındaki Mâsercîs Aynı Kişi mi?", *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/1 (Haziran 2018): 191-218.

⁸⁵ İbn Cülcül, *Tabakâtu'l-Etibbâ*, 61; Kiftî, *Ahbârû'l-Hukemâ*, 213; Sümeyye el-Vâfi, *et-Ta'lim fî's-Şâm*, 156; Şenel, *Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri*, 42. Kunnâş isimli eseri tercüme edilen tabip Ahron muhtemelen 6. yüzyılda yaşamıştır. Bk. Fuat Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2008), 1: 4. Ahron'un bu eserindeki bilgilerin tıbbî dair 30 makale serisinden oluştuğu ifade edilmiştir. Bk. İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, 761-762.

⁸⁶ Samerrâî, *Muhtasaru Târîhi't-Tibbi'l-Arabî*, 1: 266.

⁸⁷ Samerrâî, *Muhtasaru Târîhi't-Tibbi'l-Arabî*, 1: 264.

⁸⁸ Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 134.

⁸⁹ Kiftî, *Ahbârû'l-Hukemâ*, 124.

⁹⁰ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1: 413; İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, 778; Kiftî, *Ahbârû'l-Hukemâ*, 73; Phi-

tıp ilmiyle ilgili bilgileri derlediği bir kılavuz kitap bıraktığı nakledilmiştir.⁹¹ Ayrıca onun yetiştirdiği bazı tabiplerin Abbasi döneminde yaşadığı bildirilmiştir.⁹² Haccâc'ın Teyâzuk'dan başka Theodon,⁹³ Sâzûn,⁹⁴ Furat b. Şehnâse⁹⁵ isimli başka gayrimüslim tabiplerinin bulunduğu aktarılmakla beraber, kaynaklarda bu isimlerle ilgili başka bilgiler bulunmamaktadır.

3.2. Gayrimüslimlerin Geçici Olarak İstihdam Edilmesi ve Örnekleri

Emeviler döneminde gayrimüslim tebaanın Müslümanlar yanında çalışmaları sadece devlet eliyle yürütülen resmî işlerle sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde farklı alanlarda Müslümanların işlerini yapan çok sayıda gayrimüslim çalışandan söz edilmiştir. Sürekli ve belli bir maaş karşılığı olmayan “geçici istihdamda”, ücret karşılığında herhangi bir iş için gayrimüslimlerden geçici-sürekli hizmet alma söz konusudur. Burada, kaynaklara geçen çok farklı örneklerden tercüme ve imar faaliyetleriyle ilgili olanlar anlatılmaya çalışılacaktır.

Abbasiler döneminde çok belirgin ve yoğun bir şekilde gerçekleşen tercüme faaliyetleri, aslında Emeviler döneminde başlamıştır. Abbasiler döneminde hemen her alanla ilgili eserlerin tercüme yapıldığı halde, Emeviler dönemindeki tercüme, daha çok Müslümanların tıp ve matematik gibi pratik anlamda ihtiyaç duyduğu alanlarda gerçekleşmiştir. Aslında bu dönemde haraç divanlarının ta'rib edilmesi faaliyeti de, devlet eliyle gerçekleştirilen ilk sistematik tercüme olarak ifade edilebilir. Arapça dışındaki dillerde tutulan divan kayıtlarının resmî olarak tercüme edilmesi, diğer alanlardaki ilmî eserlerin tercüme yolunu da açmış olmalıdır.⁹⁶ Divan kayıtlarının ta'ribi Müslüman kâtipler tarafından gerçekleştirilmiştir. Fakat diğer dillerden Arapçaya yapılan ilmî eserlerin tercüme ise daha çok gayrimüslimler tarafından yapılmıştır.⁹⁷ Hatta bir iddiaya göre ta'rib faaliyeti dışındaki tercüme tamamı zimmî tebaa eliyle gerçekleşmiştir.⁹⁸ Yani Yunan, İran ve Hint kültürüne ait birçok eser tamamen gayrimüslimlerin gayretleriyle çevrilerek Arapçaya kazandırılmıştır.⁹⁹ Bu faaliyetlerin sağlıklı ve verimli bir şekilde yürütülmesinde dönemin halifelerinin gayrimüslim tabiplerinin önemli bir rolü vardır.¹⁰⁰ Ayrıca bazı halifeler, mütercime tercüme ettiği eser ağırlığınca altın vererek onları ödüllendirmiş ve tercüme faaliyetlerini

→ →

lip Khuri Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, trc. Salih Tuğ, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), 2: 347; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, 2: 229; Samerrâi, *Muhtasarı Târîhi't-Tıbbi'l-Arabî*, 1: 260; Ayca - Sançam, *Emeviler*, 140; Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 157; Şenel, *Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri*, 46.

⁹¹ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1: 414; Anawati, *el-Mesîhiyye ve'l-Hadâratu'l-Arabiyye*, 149.

⁹² Kiftî, *Ahbârû'l-Hukemâ*, 73; Anawati, *el-Mesîhiyye ve'l-Hadâratu'l-Arabiyye*, 149.

⁹³ Günaltay, *Antik Felsefenin İslâm Dünyasına Girişi*, 63; Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 163.

⁹⁴ Kiftî, *Ahbârû'l-Hukemâ*, 76. Sâzûn (ثانون) ismini nakleden Kiftî onun inancı hakkında bilgi vermese de, kanaatimizce Sâzûn'un gayrimüslim olma ihtimali yüksektir.

⁹⁵ Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 81.

⁹⁶ Hallâk, *Ta'ribu'n-Nukûd ve'd-Devâvîn*, 202.

⁹⁷ Yiğit, *Emeviler*, 168. Abbasiler dönemindeki tercüme faaliyetleri için de aynı durum aynıdır. Bk. Özel, “Gayri Müslim”, 13: 424.

⁹⁸ Şerîf, *Ahvâlu Gayri'l-Müslimîn*, 165.

⁹⁹ Yiğit, *Emeviler*, 168.

¹⁰⁰ Yiğit, “Emeviler-1/2”, 11: 100.

teşvik etmişlerdir.¹⁰¹

Emeviler döneminde ilk tercüme yapıtı Muaviye'dir.¹⁰² O, özel tabibi olarak istihdam ettiği İbn Usâl'dan tıp ile ilgili yazdığı eserini Arapça'ya tercüme etmesini istemiştir. Bunun üzerine İbn Usâl eserini *el-Edviyetu'l-Müfrefe ve'l-Mürekkebe ve Kuvâhâ* (الادوية المفردة والمركبة وقواها) ismiyle tercüme etmiştir.¹⁰³

Mervân b. Hakem döneminde Ahron el-Kas'ın *el-Kunnâş* isimli eseri Mâserceveyh tarafından Süryanice'den Arapça'ya tercümesi edilmiştir.¹⁰⁴ Bu eser daha sonra Ömer b. Abdülaziz döneminde Müslümanların istifadesine sunulmuştur.¹⁰⁵

İlmî eserlerin tercümesindeki öncülük ederek tarihe geçmiş şahsiyetlerden biri Muaviye'nin torunu emir Hâlid b. Yezîd'dir.¹⁰⁶ Hâlid b. Yezîd halife olmayı beklerken hilafetin Benî Mervân'a geçmesiyle birlikte kendisini ilmî faaliyetlere vermiştir. Hâlid dönemin meşhur ilim merkezi olan İskenderiye'de yetişmiş olan Miryânus ve Stephanos isimli Yunanlı ilim adamlarını çağırarak tıp ve simya ilmini tahsil etmiştir. Ayrıca önemli bir dizi eseri tercüme ettirmiştir.¹⁰⁷ Hâlid'in tercüme ekibinde Mecûsî, Hristiyan, Sâbiî ve Yahudi mütercimler bulunduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁸ Abdülmelik b. Mervan döneminde Yakup er-Ruhâvî'nin de Yunanca ilahiyat kitaplarından çoğunu Arapça'ya tercüme ettiği bildirilmiştir.¹⁰⁹

Birçok anlamda canlı bir bölge olan Irak'ta genel valilik yapan Haccâc'ın da tercüme faaliyetlerine katkıları olmuştur. Örneğin o, bu dönemde farsça bir coğrafya eserini Arapça'ya tercüme ettirmiştir.¹¹⁰ Emevilerin yıkılmasından sonra, ilim ve diğer birçok işin merkezi Bağdat olmuştur. Dolayısıyla bu yeni dönemde birçok meşhur mütercim tercüme faaliyetlerini Bağdat'ta sürdürmeye başlamıştır.¹¹¹

Tercüme dışındaki bazı işlerde gayrimüslimleri geçici olarak istihdam etme, İslamiyet'in başlangıçtan beri var olan bir uygulamadır. Bu konuda Hz. Muhammed'in (sav), hicret esnasında gayrimüslim/müşrik rehber tutması, yine

¹⁰¹ Hâlid Yûsuf Sâlih, "Hareketu't-Terceme fî Bilâdi's-Şâm fî Asri'l-Ümevî", *Mecelletu Ebhâsi Kulliyeti't-Terbiyeti'l-Esâsiyye*, 11/1 (Musul, 2011), 241.

¹⁰² Şenel, *Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri*, 24.

¹⁰³ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1: 401; Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 186; Şerif, *Ahvâlu Gayri'l-Müslimin*, 125.

¹⁰⁴ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 384; Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 81; Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 157.

¹⁰⁵ Günaltay, *Antik Felsefenin İslâm Dünyasına Girişi*, 63, Sümeyye el-Vâfî, *et-Ta'lim fî's-Şâm*, 166.

¹⁰⁶ Hâlid b. Yezîd ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bk. Ömer Aras, "Halid b. Yezid (Ve Ailesi): Siyasi Ve Kültürel Etkinliği Üzerine Değerlendirmeler", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (Aralık 2017): 160-176.

¹⁰⁷ İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, 619; Kürd Ali, *Hitatu's-Şâm*, 4: 19; Günaltay, *Antik Felsefenin İslâm Dünyasına Girişi*, 62; Aycan - Sarıçam, *Emeviler*, 141; Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, 1: 4, 4: 97; İsmail Ali, *Târîhu Bilâdi's-Şâm*, 335; Aycan, "Emeviler Dönemi Kültür Hayatında Bazı Beşeri İlimlerin Tarihî Gelişimi", 213-214; Tahbûb, *el-Asru'l-Ümevî*, 199, 186; Şenel, *Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri*, 18, 19, 60, 61.

¹⁰⁸ Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 192.

¹⁰⁹ Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 187; Şenel, *Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri*, 67-69.

¹¹⁰ Şenel, *Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri*, 44.

¹¹¹ Kürd Ali, *Hitatu's-Şâm*, 4: 24.

gayrimüslim/müşrik esirlere okuma yazma, yabancı dil ya da meslek öğretimi gibi konularda öğretmenlik yaptırması gibi uygulamalara daha önce belirtilmişti. Bu konuda başka bir örnek de Hz. Ömer'in zimmîlerden birini kanal inşasında çalışmasından dolayı ömür boyu cizye vergisinden muaf tutma uygulamasıdır.¹¹² Muaviye'nin de deniz savaşlarında üstünlük elde etmek için kıyı şehirlerinde tersaneler kurduğu, bu tersanelerde gemi inşasında uzman Rum ve Kıptî ustalar istihdam ettiği nakledilmiştir.¹¹³

Hişâm b. Abdülmelik, 124/700 Mekke'deki sel baskını sebebiyle zarar gören evlerin yeniden inşa faaliyetleri için Şamlı Rum mimar, mühendis ve inşaat ustaları çalıştırmıştır.¹¹⁴ Yine bir başka örnekte, Nüveyrî'nin ilk dönemlerde yabancı müziğin Hicaz bölgesine girişinden söz ederken Abdullah b. Zübeyr'in Mescid-i Harâm'ın tamiri için getirdiği İranlı işçilerden bahsetmesi gayrimüslim istihdamının olduğuna işaret etmektedir.¹¹⁵

Geçici gayrimüslim istihdamı anlamında Abdülmelik b. Mervan'ın Kubbetu's-Sahrâ'nın temizliği için gayrimüslim hizmetçiler görevlendirmesi de burada zikredilebilir. O, sarnıçların temizliği için 10 Hristiyanı, lambaların bakımı için 20 Yahudi ve diğer genel temizlik işleri için yaklaşık 300 siyahi hizmetçiyi görevlendirmiştir.¹¹⁶ Ayrıca sürekli istihdam anlamında olan bir uygulama olarak Abdülmelik Mescid-i Aksâ'nın muhafızlığına da bazı Yahudi aileleri tayin etmesi ve onları cizyeden muaf tutması da örnek olarak verilebilecek bir diğer uygulamadır.¹¹⁷ Aynı şekilde Abdülmelik b. Mervan döneminde para basımı konusunda Sümeyr adında bir Yahudi görevlendirilmiştir. Bu dönemde basılan yeni dirhemler de Sümeyr'in ismine nispetle Sümeyrîye olarak anılmıştır.¹¹⁸ Rivayete göre Sümeyr'in idareden habersiz para bastığı ihbarını alan vali Haccâc, onu tutuklamış fakat ölçü ve tartı işlerinde halkın birbirini kandırmasının önüne geçmek için bir terazi yaptığını görünce onu serbest bırakmıştır.¹¹⁹

SONUÇ

Müslümanlar erken dönemlerden itibaren Şam, Irak-İran ve Mısır bölgesinde tamamen hâkim olmuşlardı. Böylece onlar, bu devasa coğrafyada yaşayan gayrimüslim topluluklarını da idareleri altına almışlardı. Emevilerden önce Bizans ve Sasanî gibi iki köklü medeniyetin tebaası olarak yaşayan bu gayrimüslimler, kadim bir devlet geleneğinin ve medeniyetin mensuplarıydılar. Onlar askeri anlamda Müslümanlara mağlup olsalar da, bilgi ve tecrübe birikimi, devlet tecrübesiyle çeşitli sanat dallarında onlardan daha ileri bir seviyede idiler. Müs-

¹¹² Muhammed Hamidullah, *İslâma Giriş*, (Ankara: Nur Yayınları, ts), 230-231, 422.

¹¹³ Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 160-161; Tuleysî - Züveyb, *Târîhu'l-Hadâreti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, 174; Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 144; Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 224-225.

¹¹⁴ Yüksel, *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*, 251.

¹¹⁵ Şihâbüddin Ahmed b. Abdulvehhâp en-Nüveyrî (ö.733/1333), *Nihâyetü'l-Erep fî Funûni'l-Arap*, Dâru'l-(Kâhire: Kutubi'l-Kavmiyye, h.1423), 4: 239.

¹¹⁶ Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 82.

¹¹⁷ Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 151.

¹¹⁸ Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, 656; Hudarîbek, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 570; Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 81.

¹¹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 4: 167; Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 81.

lûmanlar onların bu yetenek ve birikimlerini görmezden gelmemişlerdir. Bu çerçevede öncelikle onların uygulayageldikleri vergi sistemini, bu sistemin kayıt altına alınması süreçleri bilen kişilerin görevlerini yapmaya devam etmelerini sağlamışlardır. Yine sağlık alanında birikimi bulunan tabipler Müslümanlar için çalıştırılmış, onlara hem sağlık hizmeti ve hem de eğitim vermişlerdir. Aynı şekilde Emeviler dönemi ortalarına doğru eski dönemin ilmi ve kültürel birikiminin Arapçaya tercümesi faaliyeti başlatılmış ve bu işlerde de gayrimüslimler çalıştırılmıştır.

Müslümanlar Emeviler döneminde olduğu gibi öncesinde de gerektiğinde belirli ücret karşılığında gayrimüslimlerden hizmet almışlardır. Bu hizmetler, vergi tahsili ve kaydı, mimarî faaliyetler ve sağlık işleri yanında eğitim-öğretim, tercüme faaliyetleri, temizlik, bakım ve koruma gibi alanlarda da olmuştur. Aslında olması gerekene göre insanların ehil olanlarının her alanda din ve milliyetine bakmaksızın adil bir şekilde çalıştırılmasıdır. Müslümanlar da işin ehline verilmesi prensibinden hareketle din ve milliyet ayrımına gitmeksizin birçok gayrimüslimi tecrübeli oldukları alanlarda istihdam etmişlerdir.

Emevilerin ilk halifesi Muaviye b. Ebî Süfyan devlet işlerinin yürütülmesinde Bizans'ın Şam'daki tecrübeli bürokratlarından istifade etmiş, Bizanslı birçok gayrimüslim memuru devlet işlerinde istihdam etmiştir. Onun bu uygulaması, daha sonraki halifeler tarafından da devam ettirilmiştir. Ayrıca onun gayrimüslim istihdamı sadece Şam ile sınırlı kalmamış onların hâkim oldukları Irak-İran ve Mısır topraklarında da uygulanmıştır. Böylece Rum, Fars ve Kıptî kâtipler Dîvânu'l-Harac'ta vergi gelirlerinin hesaplanması, toplanması ve kayda geçirilmesinde yıllarca aktif rol almışlardır.

Tıp, tercüme, imar/inşaat işleri ve diğer ihtiyaç duyulan farklı alanlarda da gayrimüslimler istihdam edilerek, hem sundukları hizmetlerle İslam toplumuna katkı sağlamışlar, hem de geçimliklerini kazanarak hayatlarını rahat bir şekilde sürdürmüşlerdir.

Ayrıca, çeşitli alanlarda resmî makamları uzun süre işgal etmiş olan gayrimüslim memurlar, kâtip, vergi muhasibi vb. gibi alanlarda çalışacak yeterli Müslümanlar bürokrat yetişmesini de geciktirmiş oldukları ifade edilmelidir. Ancak bazı Müslüman yöneticilerin dinî ve siyasî hassasiyetleri ve bazı gayrimüslim devlet memurlarının kendilerini vazgeçilmez görerek haddini aşan pervasız tavırları zaman zaman gayrimüslim istihdamı siyasetini olumsuz etkilemiştir. Fakat yine de genel anlamda Emeviler dönemindeki gayrimüslim istihdamı siyasetine bakıldığında; bazı olumsuzluklarla birlikte, Kâbe'ye varıncaya kadar birçok yerde ve toplumsal hayatın birçok alanında gayrimüslimlerin çalıştıklarını ifade edebiliriz.

Kaynaklar

- » Ahmed Ali, Sâlih. *el-İdâre fî 'Uhûdi'l-İslâmiyyeti'l-Ülâ*. 2. Baskı. Beyrût: Şeriketu'l-Matbû'ât li't-Tezî' ve'n-Neşr, 2014.
- » Alî, Sâlih Ahmed. Muvazzafû Bilâdi'Şâm-Şâm fî Asri'l-Ümevî. *el-Câmi'atü'l-Emerikiyye (fî Beyrût), Mecelletu'l-Ebhâs*. 19/1 (Mart 1966): 44-80.
- » Alûsî (ö.1270/1854), Şihâbuddin Mahmûd. *Rûhu'l-Meânî*. 30 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-

- Turâsi'l-Arabî, ts.
- » Anawati, George Cheata. *el-Mesîhiyye ve'l-Hadârâtî'l-Arabiyye*. Beyrût: el-Muessesetu'l-Arabiyye li'd-Dirâsâtî ve'n-Neşr, 1900.
  - » Aras, Ömer. "Halid b. Yezid (Ve Ailesi): Siyasi Ve Kültürel Etkinliği Üzerine Değerlendirmeler". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (Aralık 2017): 160-176.
  - » Arslantaş, Nuh. *Emeviler Döneminde İslâm Dünyasında Yahudiler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
  - » Arslantaş, Nuh. *İslâm Dünyasında Yahudiler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
  - » Atçeken, İsmail Hakkı. *Hişâm b. Abdülmelik'in Halifeliği ve Şahsiyeti*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1997.
  - » Aycan, İrfan. *Muaviye b. Ebî Süfyan*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1990.
  - » Aycan, İrfan. "Emeviler Dönemi Kültür Hayatında Bazı Beşeri İlimlerin Tarihsel Gelişimi". *Dinî Araştırmalar* 2/6 (Haziran 2000): 213-221.
  - » Aycan, İrfan - Sarıçam, İbrahim. *Emeviler*. 8. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
  - » Aykaç, Mehmet. *Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Divânlar (132-232/750-847)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
  - » Belâzürî (ö.279/892), Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbu'l-Eşraf*. 13 Cilt. Thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Zerkây. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996.
  - » Belâzürî (ö.279/892), Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Futûhu'l-Buldân*. Thk. Abdullah Enîs et-Tebbâ'. Beyrût: Muessesetu'l-Meârif, 1987.
  - » Borrrut, Antoine. - M. Donner, Fred. *Christians and Others in Umayyad State*. Chicago: The University of Chicago, 2016.
  - » Bostancı, Ahmet. *İslâm Kamu Hukukunda Gayrimüslimler (Hz. Peygamber Devri Uygulaması Temelinde)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1999.
  - » Buseyne b. Huseyn. *ed-Devletü'l-Ümeviyye ve Mukavemâtu'hâ el-İdLuciyye ve'l-İctimaiyye*. Tünus: el-Matbaatu'r-Resmîyye li'l-Cumhuriyeti't-Tünusiyye, 1997.
  - » Ceşiyârî (ö.331/942), Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs. *Kitâbu'l-Vuzerâ ve'l-Kuttâb*. Thk. İbrahim Salih. Ebuzabî: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2009. Öztürk, Levent. *İslâm Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
  - » Cessâs (ö.370/981), Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kuran*. 5 Cilt. Thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî 1992.
  - » Demirci, Abdurrahman. *Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemindeki Gayr-ı Müslim Politikaları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
  - » Demirci, Mustafa. *Abbâsilerde Toprak Sistemi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
  - » Ebû Yûsuf (ö.182/798), Yakup b. İbrahim. *Kitâbu'l-Harâc*. Yay: Kusay Muhibbudin el-Hatîp. Kâhire: el-Mektebü's-Selefiyye, h.1397.
  - » Elmalı, Abdurrahman. "Kur'ani Çoğulculuk Temelinde Gayri Müslimlerle Dostluk". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (Haziran 1999): 43-82.
  - » Elmalı Hamdi Yazır. *Hak Dili Kur'an Dili*. 3. Baskı. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
  - » Erkoçoğlu, Fatih. *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
  - » Fayda, Mustafa. *Hz. Ömer Döneminde Gayrimüslimler*. 2. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989.
  - » Günaltay, Şemseddin. *Antik Felsefenin İslâm Dünyasına Girişi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.
  - » Güzel, Ahmet. "İslâm Geleneğinde Birlikte Yaşama Tecrübesi: Hulefâ-yı Râşidîn Örneği". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 27 (Haziran 2016): 29-56.
  - » Halîfe b. Hayyât (ö.240/854). *Târîh*. 2. Baskı. Thk. Ekrem Ziyâ' el-Ömerî. Riyâd: Dâru Taybe, 1985.
  - » Hallâk, Hassân. *Ta'rîbu'n-Nukûd ve'd-Devâvîn fî Asri'l-Ümevî*. Beyrût: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1988.
  - » Hamârne, Sâmî Halef. *Usretu'd-Dimeşkiyyeti't-Tıbbiyye*, Malezya: et-Turasu'l-Arabî, 1993.
  - » Hamevî (ö.574/1178), Yâkût. *Mu'cemu'l-Udebâ*. Thk. İhsan Abbas, Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
  - » Hamidullah, Muhammed. *İslâma Giriş*. Ankara: Nur Yayınları, ts.
  - » Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Trc. Saih Tuğ. 4. Baskı. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980.
  - » Hamidullah, Muhammed. *İslâm'da Devlet İdaresi*. Trc. Hamdi Aktaş, İstanbul: Beyan Yayın-

- ları, 1998.
- » Hammâş, Necdet. “Emeviler Döneminde Mevâli ve Zimmilerin İdarededeki Rolü”. Trc. İrfan Aycan, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (Ağustos 1997): 175-190.
  - » Hammâş, Necdet. *eş-Şâm fî Sadri'l-İslâm*. Dimaşk: Dâru't-Tallâs, 1987.
  - » Harbûtlü, Ali Husnî. *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*. Kâhire: el-Meclisu'l-A'lâ li'Şuûni el-İslâmiyye, 1969.
  - » Harman, Ömer Faruk. “Yuhanna ed-Dimaşki”. 43: 580-582. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
  - » Hitti, Philip Khuri. *Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi*. Trc. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
  - » Hasan, Hasan İbrahim. *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*. 6 Cilt. Trc. İsmail Yiğit - Sadreddin Gümüş. İstanbul: Kayihan Yayınları, 1985.
  - » İbn Abdilhakem (ö.214/829), Ebû Muhammed Abdullah. *Futûhu Mısır ve'l-Mağrib*. 2 Cilt. thk. Abdulmünim Amir. Kâhire: el-Hey'etu'l-Âmme li'l-Kusûr, ts.
  - » İbn Cülcül (ö.384/994), Ebû Dâvûd Süleymân b. Hassan. *Tabakâtu'l-Etibbâ ve'l-Hukemâ*. Thk. Fuad Seyyid. Kâhire: Matbaatu'l-Ma'hadî'l-İlmî el-Ferensî li'l-Asâri's-Şarkîyyeti, 1900.
  - » İbn Ebî Usaybia (ö.668/1269), Ebu'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Kâsım. *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibba*. 2 Cilt. Thk. Âmir en-Neccâr. Kâhire: Dâru'l-Mearif, 1996.
  - » İbn Haldûn (ö.808/1406), Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed. *Târîhu İbn Haldûn*. 2. Baskı. 8 Cilt. Thk. Halîl Şehâde. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1988.
  - » İbn İshâk (ö.151/768), Muhammed. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
  - » İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350), Şemsuddin Ebî Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr. *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*. Yay: Ebî Berâ' Yûsuf b. Ahmed el-Bekrî vd. Memleketu's-Su'ûdiyyeti'l-Arabiyye: Dâru Ramâdî li'n-Neşr, ts. (3 cilt birleştirilmiş baskı.)
  - » İbn Manzûr (ö.711/1311), Ebû'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 14 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdir, ts.
  - » İbn Sa'd (ö.230/845) Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kübrâ*. 8 cilt. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ'. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
  - » İbnü'l-Esîr (ö.630/1233), Ebu'l-Hasen İzzuddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-Târîh*. Thk. Ebu'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
  - » İbnü'n-Nedîm (ö.380/990), Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*. Trc. Mehmet Yolcu - Sabri Türkmen - Mehmet Salih Arı - Selahattin Polatoğlu - Furkan Halit Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.
  - » İsmail Ali, Ahmed. *Târîhu Bilâdi's-Şâm*. 3. Baskı. Dimaşk: Cevheretu's-Şâm, 1994.
  - » İşş Yusuf. *ed-Devletü'l-Ümeviyye*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985.
  - » Kalkaşandî (ö.821/1418), Ebu'l-Abbâs Ahmed. *Subhu'l-A'sâ fî Kitâbeti'l-İnşâ*. 14 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1922.
  - » Kalkaşandî (ö.821/1418), Ebu'l-Abbâs Ahmed. *Subhu'l-A'sâ fî Sinaâti'l-İnşâ*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts. (el-Mektebetu's-Şâmîle baskısı)
  - » Kara, Cahid. *İslâm Coğrafyasında Mecûsîler*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015.
  - » Kâsım b. Sellâm (ö.224/838), Ebu Ubeyd. *Kitâbu'l-Emvâl*. Yay: Muhammed Umâre, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1989.
  - » Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. 17. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
  - » Kettânî, Muhammed Abdulhay. *et-Terâtibu'l-İdâriyye*. 2. Baskı. 2 Cilt. Thk. Abdullah el-Hâlidî. Beyrût: Dâru'l-Erkam b. Ebî Erkam, ts.
  - » Kıftî (ö.646/1248), Ebu'l-Hasen Cemaluddin Ali b. Kâdî el-Eşref Yusûf. *İhbâru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ*. Thk. Ahmed Nâcî vd. Mısır: yy, h.1326.
  - » Kılınçlı, Sami. *Nuzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
  - » Kindî (ö.350/961), Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf. *Kitâbu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudât*. Thk. Rhuvon Guest. Beyrût: el-Âbâ el-Yesüyyîn, 1908.
  - » Kurtubî (ö.671/1273), Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*. 24 Cilt. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2006.
  - » Kürd Ali, Muhammed. *Hitatu's-Şâm*. 2. Baskı. Dimaşk: Mektebetu'n-Nürî, 1983.
  - » Makrizî (ö.845/1442), Takiyuddin Ahmed b. Ali. *el-Mevâiz ve'l-Tibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l-Asâr*. Thk. Muhammed ZeynuhM - Medîha Şerkâvî. Kâhire: Mektebetu Madbouly, 1998.
  - » Mâverdî (ö.450/1058), Ebû'l-Hasan. *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*. Trc. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınları, 1976.

- » Mesûdî (ö.345/956), Ebu'l Hasen Alî b. Hüseyin. *Kitâbu't-Tenbîh ve'l-İşrâf*. Trc. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2018.
- » Öztürk, Levent. *İslâm Dünyasında Hastaneler*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- » Öztürk, Levent. *İslâm Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- » Sâlih, Hâlid Yûsuf. "Hareketu't-Terceme fî Bilâdi's-Şâm fî Asri'l-Ümevî", *Mecelletu Ehbâsi Kulliyeti't-Terbiyeti'l-Esâsiyye*, 11/1 (Musul, 2011): 234-249.
- » Samerrâî, Kemal. *Muhtasarü Târîhi't-Tıbbi'l-Arabî*. Mısır: Dâru'n-Nidâl, ts.
- » Sezgin, Fuat. *İslâm'da Bilim ve Teknik*. 5 Cilt. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2008.
- » Sülî (ö.335/946), Ebubekir Muhammed b. Yahyâ. *Edebü'l-Küttâb*. Thk. Muhammed Behcet el-Eserî. Kâhire: el-Matbaatu's-Selafiyye, h.1341.
- » Şenel, Samet. *Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri (661-750)*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2018.
- » Şerîf, Hâmid Muhammed el-Hâdî. *Ahvâlu Gayri'l-Muslimîne fî Bilâdi's-Şâm (hettâ nihâyeti'l-asri'l-ümevî)*. Ürdün: Dâru'l-Yâzûrî, 2007.
- » Şeyho, Luvis. *Vuzerâu'n-Nasraniyye ve Kuttâbuhâ fî'l-İslâm*. Thk. el-Eb Kemil Heşîme el-Yesûî. Lübnan: et-Turâsu'l-Arabiyyi'l-Mesihî, 1987.
- » Râzî (ö.606/1210). Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Huseyn. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru Fikr, 1981.
- » Taberî (ö.310/923), Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kurân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin. 36 Cilt. Kâhire: Dâru Hecer, 2001.
- » Taberî (ö.310/923), Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 2. Baskı. 11 Cilt. Beyrût: Dâru't-Turâs, h.1387.
- » Tahbûb, Salâh. *el-Asru'l-Ümevî*, Ammân: Dâru Usâme, 2009.
- » Tüleysî, Beşîr Ramazân - ez-Züveyb, Cemâl Hâşim. *Târîhu'l-Hadâreti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*. Bingâzi: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, 2002.
- » Vâfî, Sümeyye bt. Muhammed Ferec. *et-Ta'lim fî's-Şâm fî 'Asri'l-Umevî*. Yüksek Lisans, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2007.
- » Vâkidî (ö.207/823), Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. 2. Baskı. *Kitâbu'l-Meğâzi*. 2 Cilt. Thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- » Yiğit, İsmail. "Emeviler-1/2". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 87-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- » Yiğit, İsmail. *Emeviler*, Ankara: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016.
- » Yüksel, Mücahit. *Emeviler Döneminde Hristiyanlar*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016.

Yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 353 - 362

ARAŞTIRMA
Research

Şanlıurfa Müziğinde Hoyrat ve Hoyratçılık: Yaşar Özden Örneği

MEHMET ÖNCEL

Doç.Dr. İbn Haldun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Türk Din Musikisi Anabilim Dalı
mehmet.oncel@ihu.edu.tr | orcid.org/0000-0001-8167-3503

Geliş Tarihi / Received: 01.10.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 06.12.2019

Atıf/ Cite as

Öncel, Mesut. "Şanlıurfa Müziğinde Hoyrat ve Hoyratçılık: Yaşar Özden Örneği". *İstem*, 17/34 (2019): 353-362. <https://doi.org/10.31591/istem.627366>

Öz

Anadolu coğrafyasında müziğin en çok kullanıldığı yerlerden birisi de şüphesiz Urfa'dır. Açık konservatuvar olarak tabir edilen Urfa'da halkın büyük bir çoğunluğu şarkı, türkü, ilahi, kaside, uzun hava, gazel ve hoyratlarla alakadar olmaktadır. Özellikle düğünlerde, kına gecelerinde, asbap gecelerinde, mevlitlerde, dağ yatılarında, sıra gecelerinde vb. halkın bir sebeple bir araya geldikleri mekan ve zamanlarda bu tür müzikler icra edilmektedir. Şanlıurfa'da yüzyıllardır usta-çırak ilişkisiyle devam eden müzik meşk silsilesi, son dönemlerde kurulan Türk halk müziği korosu, güzel sanatlar fakültesi, konservatuvar, eğitim fakültelerine bağlı müzik eğitimi anabilim dalları ve müzik eğitimi veren diğer kurumlar aracılığıyla bilimsel bir hüviyete bürünmeye başlamıştır. Bu makale nitel araştırma yöntemiyle ele alınmış, veriler doküman taramasıyla toplanıp, içerik analizi ile analiz edilmiştir. Ayrıca müzik kuramı olarak Arel-Ezgi sistemi temel alınarak hoyratın makam tahlilleri yapılmış olup, *Finale* nota programı ile yazılmıştır. Bu çalışmanın kapsamı Şanlıurfa müziğine dairdir. Sınırlılığı ise Şanlıurfa'da okunan hoyrat formu ve Şanlıurfalı hoyratçılardan Yaşar Özden'in İstanbul İş Sanat Merkezi'nde Oxfordlular Sıra Gecesi Grubu tarafından icra edilen konserde okumuş olduğu Divan hoyratı ele alınıp notasıyla beraber makam tahlilinden oluşturmaktadır. Bu makalenin amacı daha önce literatüre kazandırılmamış Yaşar Özden'in hayatı ve müzik çalışmalarını tanıtmaktır. İlaveten halk müziğinde hoyrat formu ve Yaşar Özden'in okumuş olduğu hoyratı akademik sahada tanıtmaktır. Kısaca bu makalede Şanlıurfa müziğinin genel yapısı, hoyrat formunun tanımı, yapısı, çeşitleri, Yaşar Özden'in hayatı, müzik geçmişi ve okumuş olduğu hoyratın notası ile beraber makam tahlili ele alınmıştır. Bu çalışmada elde edilen sonuç Yaşar Özden'in Urfa yöresine özgü hoyrat okuma tavrını bihakkin yerine getirmiş olmasıdır. Okunan hoyrat mevcut makamın üst oktavından, köşeli ve az gırtlak nağmesi kullanılarak icra edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Sıra Gecesi, Türkü, Hoyrat, Yaşar Özden

Abstract

Hoyrat and Hoyratçılık in Sanliurfa Folk Music: The Case of Yaşar Özden

Şanlıurfa is among the first places that comes to mind in Anatolian geography in terms of music. A great majority of the population in Şanlıurfa, a city also known as "open conservatory" is interested in songs (şarkı), folk songs (türkü), hymns (ilahi), qasidahs (kaside), ghazals (gazel) and

hojrats. These types of music are performed principally in the special gatherings of the common folk, such as weddings, henna nights, asbab geceleri (the night ceremonies in which the groom wears the suit prepared for him), mawlıds (mevlid), dağ yatıları (seasonal short-time migrations to the mountains) and sıra geceleri etc. The silsila of meşk based on master-apprentice relationship which has been continuing over centuries took a scientific frame through Turkish Folk Music Choir, Faculty of Arts, Conservatory, Faculty of Music Education and other organizations providing music education. This article makes use of qualitative research methods alongside with content analysis for the data. The general subject of this research is Şanlıurfa's traditional music. Its special focus will be on the form "Hoyrat" frequently performed by the city dwellers known as Hoyratçılar. In addition to the above-mentioned information the Divan Hoyrat sang by Yaşar Özden, during the concert at Istanbul İş Sanat Center by the Oxfordlular Sıra Gecesi Group, will be analyzed in terms of melodical structure, maqam and notation. In short, throughout this research, general structure of the above-mentioned music in Şanlıurfa, description of the musical form "Hoyrat" and its types, the life of Yaşar Özden and his musical background will be discussed.

Keywords: Music, Sıra Gecesi, Folk Music, Hoyrat, Yaşar Özden.

Giriş

Zengin kültürel mirasa sahip, Göbeklitepe kazılarıyla, yazılı tarihin seyrini değiştiren peygamberler, evliyalardan Şanlıurfa, adeta bir açık hava müzesi hüviyetindedir. Kültür ve turizme dair sahip olduğu eseriyle iştihar etmiş, tarih öncesinden bu yana gerek lojistik gerekse stratejik konumu sebebiyle hep ilgi odağı olmuş bir şehirdir. Özellikle Dicle ve Fırat nehirleri arasında bereketli topraklara sahip olması, ipek yolu üzerinde ticari bir konumda bulunması, ilmi literatürün önemli merkezlerinden ve dünyanın ilk üniversitesi olarak bilinen Harran okuluna sahip olması onu farklı kültürlerle tanışmasına vesile kılmış ve kozmopolit bir yapıya bürünmesini sağlamıştır. Kısaca Şanlıurfa tarımın, ticaretin ve ilmin kavşak noktası olarak her kesimin uğrak yeri olmuştur. Şanlıurfa'nın tarihi ve önemine dair yazılacak pek çok şey var ancak makalenin asıl konusu bu olmadığından dolayı bu kadarıyla iktifa edildi.

1. Yöntem ve Amaç

Bu makale nitel araştırma yöntemiyle ele alınmış, veriler doküman taramasıyla toplanıp, içerik analizi ile analiz edilmiştir. Şanlıurfa müziğinin genel yapısına dair muhtasar bilgi verildikten sonra, hoyratın tanımı, çeşitleri, Yaşar Özden'in hayatı ve okumuş olduğu hoyratın notası ve makam tahlilinden bahsedilecektir. Böylelikle bu çalışmanın ana hedefi Urfa müziğinin gelişimine gerek sazı gerekse sesle hizmet etmiş Yaşar Özden'in hayatı ve müzik serüveni, okuduğu hoyrat ve hoyrat formu ele alınarak akademik camiada da tanınması sağlanmış olacaktır. Ayrıca bu çalışma Arel-Ezgi kuramı perspektifinde ele alınmış olup, notalar ise *Finale* 2011 nota programı kullanılarak yazılmıştır.

2. Şanlıurfa'da Müzik

Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Şanlıurfa'da da hayatın hemen hemen her merhalesinde müziğe yoğun bir şekilde tesadüf etmekteyiz. Bunu doğumdan tutun ölüme kadar insanoğlunun sevinci, üzüntüsü, umidi, hedefi, muhabbeti, tutkusu, dini hayatı, savaşı, kahramanlığı gibi birçok olay ve merhalede görebiliriz. Açık konservatuvar olarak da tabir edilen Şanlıurfa'da müzik, hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır.¹ Öyle ki düğünlerde, kına ve asbab gecelerinde, bayramlarda, dağ yatılarında, sıra gecelerinde, cenaze merasimlerinde, taziyelerde hep müzik vardır.² Bugün literatüre kendi ismiyle müsemma *rehavî, urfa, urfa-mahur* makamlarını kazandıracak kadar köklü ve güçlü bir yapıdadır.³ Şanlıur-

¹ Altıngöz Halil, *Darüelhan Urfa Türküleri*, (Şanlıurfa: Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, 2017), 13.

² Akbıyık Abuzer v. dğr., *Şanlıurfa Halk Müziği*, (Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği Yayınları, 1999), 30.

³ Akpınar Hüseyin, *Şanlıurfa'da Dini Musiki*, (Ankara: Özkan Matbaacılık, 2011), 12.

fa'da müzik, içinde hayata dair pek çok konunun muhtevi olduğu bir zenginliktir. Özellikle sıra geceleri gibi toplumun hemen her kesiminden yaşı, başı ve aşı birbirine denk insanların bir araya gelerek oluşturdukları gruplar, müziğin yanında adabın, ahlakın, isar hasletinin en güzel örneklerini temsil eden bir kurum hüviyetindedir. Küçükler kapı eşliğine yakın oturur; büyüklerinin gözünün içine edeple, hürmetle bakar; oturmayı-kalkmayı ve nasıl davranması gerektiğini bu meclislerde öğrenirler. Kısaca sıra geceleri köklü geleneğin birikimiyle, bugünün şartlarına uyum sağlayan bir medeniyet mektebidir.

Şanlıurfa müziği bugüne kadar halk müziği, klasik Türk müziği ve dinî müzik sahasında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Temelini güçlü gelenek üzerine inşa eden Şanlıurfa müziğinde şarkı, türkü, ilahi, uzun hava, hoyrat ve gazellerle beraber tespit edildiği kadarıyla kayıtlı 500 küsür eser bulunmaktadır. Burada şunu belirtmek gerekir ki halk müziği, klasik Türk müziği ve dinî müzik aynı kategoride ele alınmalıdır. Çünkü Şanlıurfa'da icra edilen mûsikî *makam mûsikîsi* olup bu müzik türleri beraber icra edilmektedir. Bağlamanın yanında ud, kanun, tanbur, cümbüş ve keman gibi Türk müziğinde kullanılan sazlar müzik meclislerinde beraber icra edilmektedir. Geçmişte ekseriyetle, şimdilerde ise kısmen meşklere klasik Türk müziği ile başlanır buralarda kâr, beste, semâî ve şarkılar başta olmak üzere daha sonra türkülere geçilir. Buna göre bu meclislerde ekseriyetle Türk müziğine ait uşşâk, hicâz, muhayyer, segâh, hüzzâm, gerdaniye, sabâ, mahûr, çargâh, karcıgar ve hicazkâr makamları kullanılmaktadır.⁴ Tıpkı fasıllarda olduğu gibi önce ağır daha sonra hareketli eserlere geçilir, eserler arasında divan edebiyatında iştihar etmiş, Kuddûsi, Fuzûlî, Nâbî gibi önemli mutasavvıfların şiirlerinden gazeller, hoyratlar okunurdu.⁵

Kimi zaman akşam başlayıp sabaha kadar devam eden musiki meşklere Şanlıurfalı mûsikîşinasların repertuvarlarının ne kadar geniş ve zengin olduğunu göstermesi açısından önemli bir delildir. Şanlıurfa'da önemli mûsikîşinasların kendine ait bir takımı yani müzik grubu vardı. Örneğin Mukim Tahir, Kel Hamza, Bekçi Bakır, Tenekeci Mahmud, Kazancı Bedih, Bozey'in oğlu Ahmed Hafız (Uzungöl), Halil Hafız (Uzungöl), Akif Baybostancı, Şevki Hafız (Altıngöz), Kürt Ömer, Hafız Salanbaç Ömer, Hafız Halil Kahvecibaşı'nın kendilerine ait mûsikî ve mevlid takımları vardı. Bazen de bu takımın ileri gelenleri bir araya gelerek dinleyenlere müzik şöleni yaşatırlardı. Şunu özellikle belirtmeliyiz ki Füzûlî'ye ait "Hâsılıım yok seri kûyunda beladan gayrı" mısraı ile başlayan şiirini Ahmet Hafız'ın (Uzungöl) rast makamında okuduğu gazel, seyri, geçkisi ve melodik örgüsüyle bugün hala Urfalı musikişinas ve hafızların gönüllerinde ve kulaklarında canlılığını korumaktadır. İnsan sesinin sınırlarını zorlayacak perdeleri hiç zorlanmadan bir o kadar da tatlı şekilde okuyup, yöreye ait üslubu etkileyici bir şekilde nakşetmiştir.

Yukarıda da zikredildiği üzere müzik Şanlıurfalıların hayatında büyük bir yer kaplamaktadır. Münhasıran bazı formlar bu bölgede daha çok kullanılıp icra edilmektedir. Bu minvalde Şanlıurfa müziğinde en çok kullanılan formlar arasında türkü, şarkı, gazel, uzun hava, çifte, tek ve hoyratlar gösterebilir. Özellikle hoyratlar müzik meclislerinin vazgeçilmez formlarındandır.

3. Hoyrat

Hoyrat kelimesi Türk Dil Kurumu'na göre kaba, kırıcı ve hırpalayıcı manasına gelmektedir. Edebî olarak yiğitlik ve mertlik duygusu veren, klasik öğelerle be-

⁴ Altıngöz, *Darülelhan Urfa Türküleri*, 14.

⁵ Örnek olarak şu linklere bakılabilir: Youtube, Kazancı Bedih, Gazel Füzûlî, erişim: 20 Kasım 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=DZEh4nDKOg0>; Youtube, Bakır Yurtsever, Gazel Nabi, erişim: 20 Kasım 2019, https://www.youtube.com/watch?v=p8aR_5RgRxM.

zenmiş, sözlerinde; sevgi, sevgili, gurbet, keder, yas, umut, özlem, doğa, nasihat vb. konuların işlendiği bir türdür.⁶ Müzikal olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Erzurum, Erzincan, Diyarbakır, Elazığ, Şanlıurfa ve Irak Türkmenlerinin yaşadığı Kerkük'te yaygın olarak icra edilen genellikle cinaslı mani şeklindeki şiirlerden seçili, kendi içinde kalıp melodik örgüye sahip tiz perdede icra edilen bir müzik formudur. Halk arasında bazen koyrat, koryat ve horyat terimleri ile de ifade edilmektedir. Bu kelime özellikle yaygın olarak kullanıldığı Kerkük bölgesinde "kuru-yâd" sözünden; bir diğer görüşe göre cömert manasına gelen hovarda sözcüğünden başka bir rivayete göre horu (serseri, avare) ve yâd (hatıra, anı) sözcüklerinden türemiştir.⁷ Şanlıurfa müziğinde günlük hayat ile bütünleşen hoyratlar, eş dost meclislerinde, kına, düğün, sünnet, askere uğurlama, ölüm vb. önemli münasebetle kurulan meclislerde ekseriyetle erkekler tarafından okunurlar. Bu gibi yerlerde icra edilen müzik de pek tabii yukarıda zikredilen güzellikleri yansıtmaktadır. Sıra gecelerinde hoyrat ve hoyratçıların ayrı bir yeri ve önemi vardır. Hoyratçılar genellikle meclisin başköşesinde otururlar. Hilal şeklinde oluşturulan meclislerde ise genellikle en ortada otururlar. Saz eşlikli veya eşiksiz icra edilen hoyratlar, tek kişi tarafından okunduğu gibi karşılıklı da okunabilmektedir. Yukarıda zikri geçen bölgelerde hoyratlara eşlik eden çalgılar kısaca bağlama, ud, kanun, klarnettir. Kars, Elazığ ve Şanlıurfa'da davul-zurna eşliğinde de hoyratlar okunmaktadır.⁸ Hoyratlarda ele alınan temalar kısa, öz ve veciz bir şekilde dört dize içinde sanatlı olarak anlatılır.⁹ Burada şunu belirtmek gerekir uzun hava ile hoyrat arasındaki en büyük fark uzun havaların nispeten daha serbest ve alt perdelerden okunabilmesidir. Hoyratlar genellikle 4-5 ses arasında dolaşmaktadır.¹⁰

Hoyrat okuyanlara hoyratçı denir. Şanlıurfa'nın yetiştirmiş olduğu meşhur hoyratçılar arasında Karaköprülü İsmail, Mustafa Şahin, Mustafa Savaş, Bekçi Bakır, Ahmet Uzungöl, Kurrik Mehmet, Kel Hamza, Yaşar Özden, Tenekeci Mahmut, Kel Hamza, Halil Kahvecibaşı, Şevki Hafız, Halil Uzungöl, İzzet Delioğlu, Hafız Nuri Başaran, Seyfettin Sucu gösterilebilir.

Hoyratlar okuyanın mesleğine, okunan mekana, makama, konusuna ve söyleniş tarzına göre farklı farklı isimlendirilmektedir. Örneğin Kerkük'te *İdele, Telekli, Yolçı, Yetimî, Ümergele, Nobatçı, Miskinî, Muçula, Muhaliş, Beşîrî, Mazan, Matarî, Ma'sumî, İskenderî, Mahmudî, Malallah, Şerife, Delihesenî, Memeli, Atıcı, Kesik, Kızıl*; Elazığ'da *kayabaşı, Şirvan, Varsak, Bağrıyanık, Kürdili, Kesik, İbrahimi, Muhaliş, Beşîrî*;¹¹ Şanlıurfa'da ise *Acem, Beşîrî, Hicaz, Bahçacı, Aşırtmalı, Kılıçlı, Urfa, Mesnevî, Hicaz, Muhaliş, Irak, İsfahan, Elezber, Keçeci, Kalaycı, Daşcı, Divan* hoyrat çeşitleri bulunmaktadır. Bu çalışmada Yaşar Özden'nin okumuş olduğu hoyrat örneği *Divan Hoyratı*'dir. *Divan hoyratı* Urfa Divanı çalınırken arada okunan hoyrat türüdür.

4. Yaşar Özden Hayatı ve Musiki Yönü¹²

Mehmet Yaşar Özden 13 Haziran 1949 yılında Şanlıurfa'da dünyaya geldi.

⁶ Emnalar Atınc, *Türk Halk Müziği ve Nazariyatı*, (İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1998), 358.

⁷ Emnalar, *Türk Halk Müziği ve Nazariyatı*, 358.

⁸ Kaynar Ümit, *Türk Halk Kültürü ve Halk Müziği*, (İstanbul: Ege Yayıncılık, 1996), 108-109.

⁹ Özbek, Mehmet, *Urfa Türkülerinin Dil ve Anlatım Özellikleri*, (Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 99.

¹⁰ Savaş Ekici, *Elazığ Harput Müziği*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 30.

¹¹ Bkz. Özbek Mehmet, *Türk Halk Müziği El Kitabı I Terim Sözlüğü*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014). Arkin A. Metin-İmik Ünal, "Harput Müzik Kültürü", *Sanat Dergisi*, Erzurum, 17, (2010): 5. Emnalar, *Türk Halk Müziği ve Nazariyatı*, 361.

¹² Yaşar Özden'nin hayatı tarafımızca bir kaynak kullanılmadan yazılmıştır. Kendisinin hocam olması hasebiyle yaklaşık 12 yıl boyunca hayatını dinleme ve gözlemleme fırsatım oldu. Ayrıca eksik kalan bilgileri ise kardeşi Metin Özden ve oğlu Şerif Özden'den aldım.

Babası Ahmed Özden annesi Ayşe hanımdır. Dedesi kurtuluş savaşı gazisi Şanlıurfa'nın yetiştirdiği önemli eğitimcilerinden Şerif Özden'dir. Gösterdiği üstün hizmet ve gazilikten ötürü "Gazi Şerif Özden" ismi bir okula verilmiştir. İlkokul, ortaokul ve lise eğitimini Şanlıurfa'da tamamlayan Yaşar Özden, 1969 yılında vatani hizmetini Sivas'ta yaptı. 1970 yılından itibaren 30 yıl ilkököl öğretmenliği yaparak 2000 yılında emekli olmuştur. Evli, Şerif ve Taner adında iki çocuğu vardır.

Küçük yaşlarda müzik eğitime başlayan Yaşar Özden, kanun eğitimini Tivil Mehmet'ten aldı. Sesinin güzelliği ve tizliği ile dikkatleri çeken Yaşar Özden kısa sürede Şanlıurfa müzik meclislerinin ve sıra gecelerinin aranılan kişisi oldu. Kendisi gibi kardeşleri Metin ve Çetin Özden de musikişinastır. Metin Özden İstanbul Üniversitesi Konservatuvar'ında öğretim görevlisi olarak görev yapmıştır. Gerek okul gerekse dışarıda pek çok etkinliğe kanun ve ses sanatçısı olarak katılan Yaşar Özden, Kanuni Tivil Mehmet, Tenekeci Mahmut, Corci Gümüşkalem, Hacı Nuri Hafız (Başaran), Dellek Mahmut (Akağün), Kurrik Mehmet (Sağlamkol), Kazancı Bedih (Yoluk), Karaköprülü İsmail, Bozey'in oğlu Ahmet (Uzungöl), Seyfettin Sucu, İbrahim Tatlıses gibi musikişinastlarla beraber oldu.

Yaşar Özden kısaca iyi bir kanun sanatçısı, halk müziği, Türk müziği ve dini müzikîyi ehliinden meşketmiş ve bu sahalarda rüştünü ispatlamış üstad olarak tavsif edilebilir. Şanlıurfa müziğini çok iyi bilmesinin yanında, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin yörelerinin müziğine de vakıftı. 1990 yılından sonra İstanbul'a yerleşen Yaşar Özden'nin sanatçılığı mahalli olmaktan çıkıp artık daha geniş perspektifle halka hitap etme imkanına kavuşmuştur. Özellikle Müzeyyen Senar, Yaşar Özel, Nurdan Torun, Kadri Şarman'a eşlik etmekle beraber aynı zamanda klarnet üstadı Türkan Kandıralı, Selahattin Erköse, Güngör Hoşses, Bülent Şençalar gibi müzisyenlerle uzun yıllar aynı sahnede yer almıştır. Kurucuları arasında yer aldığı Mevlâna Eğitim Kültür Derneğinde halk müziği ve Türk müziği koro çalışmalarına solist ve kanun sanatçılığı yapmıştır. Bunun yanında Mevlevî âyini şerif mukabelelerinde âyinhan olarak yurt içi ve yurt dışında pek çok programa katılmıştır. Hüseyin Fahreddin Dede'ye ait acemaşiran, Edirneli Derviş Kûçek Mustafa Efendi'ye ait bayati ve Hammamizade İsmail Dede'ye ait hüzzam ayinini ezbere okuyacak kadar vâkıftı.

Oxfordlular Sıra Gecesi Ekibi'nin vazgeçilmez hoyratçısı ve bazen de kanunisi olarak görev yapan Yaşar Özden, Mehmet Delioğlu, Metin Özden, Halil Karaduman, Ali Gencebay, Ahmet Eren, Adnan Güllü, Ali İhsan Yılmaz, Ali Ayhan, Selahattin Ellek, Mehmet Dörtkardeş ve Mehmet Öncel ile beraber yurt içi ve yurt dışında Şanlıurfa kültürüne önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bacağında çıkan bir çıbanla başlayan rahatsızlığı çeşitli hastalıkları tetikleyerek 31 Ağustos 2011 tarihinde vefat etmiştir.

Urfa Divanı ve Hoyratı Hakkında: 2006 yılında İş Sanat Kültür Merkezi'nde sanatçı Gürsel Koçak tarafından tertip edilen "Urfa Sıra Gecesi" programının çok beğenilmesi üzerine 2007 yılında bu program DVD olarak piyasada satış mağazalarında yer almıştır. Programın başında icra edilen Urfa Divanı ve Yaşar Özden'in okumuş olduğu "divan hoyratı" makalenin ana bölümlerinden birisidir. Urfa divanı hemen hemen her sıra gecesinin başında çalınan nağme yapısı oldukça zengin ve etkili, kendi içinde giriş gelişme ve sonuç bölümünün olduğu saz eseridir. İsminden ötürü bu divan arasında okunan hoyrata "divan hoyratı" denilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi hoyratlar okunan mekâna, makama, konusuna ve söyleniş tarzına göre farklı farklı isimlendirilmektedir. Yaşar Özden Türk müziği bolahenk akordunun oktavından hüseyini makamında okumuş olduğu bu hoyrat kendi içinde Şanlıurfa yöresinin karakteristik motiflerini barındırmaktadır. Genel olarak bakıldığında Şanlıurfa hoyratları 4-5 ses arasında kendine has üslup ve özel müzik

cümleleriyle icra edilmektedir. Şiirin ana metnine ilaveten mısra sonlarına veya hoyratın sonuna lafzi terennümler ilave edilmektedir. Bu terennümler “ağam, oy, ay, ölürem, nasıl edem, yar” gibi manaya uygun olarak kullanılmaktadır.

Yaşar Özden'in okumuş olduğu hoyrat örneğine tarafımızca yüklenen şu linkten ulaşılabilir:

(Erişim tarihi: 13/11/2018 <https://www.youtube.com/watch?v=Wf1R1ITTKD8>)

URFA DİVANI VE DİVAN HOYRATI

Kanun: Halil Karaduman
Ud: Metin Özden

Okuyan: Yaşar Özden
Hazırlayan: Mehmet Öncel

UD TAKSİM

HOYRAT TİZ HÜSEYİNİ
PERDESİNDEN OKUNUYOR

Ağ la ma na çar

ağ la ma

gün dür

*HOYRAT TİZ HÜSEYİNİ
PERDESİNDEN OKUNUYOR*

5. ESERİN MAKAM TAHLİLİ

*“Ağalama naçar ağlama,
Gündür geçer ağlama”*

Hoyrat tiz hüseyini perdesinden okunmaktadır. Ancak notada gösterimi daha kolay olsun diye hüseyini perdesi kullanılmıştır. Birinci mısra hüseyini perdesi etrafında seyrettikten sonra bir müddet neva perdesinde durup makamın güçlüsü hüseyini perdesinde yarım karar etmiştir. İkinci mısra da yine hüseyini perdesinden başlatılmış, neva perdesinde bir asma kalış yapılmış ve arkasından önce çargâh perdesinde kısa süreli bir asma kalıştan sonra neva perdesinde asma karar ettirilmiştir. Hoyratın girişinden bu kısma kadar her hangi bir çeşniden bahsetmek çok doğru olmayabilir fakat hüseyini perdesinin sıklıkla kullanılması ve zaman zaman neva perdesinde asma kalışlar yapılması yerinde hüseyini beşlisi ve yerinde uşşak çeşnisi duyumunu hissettirmektedir. Mısranın melodik olarak karar ettirilmesi de yerinde inici şekilde uşşak dörtlüsü ile yapılmıştır. Bu yapılan uşşak çeşnili karara rağmen melodi örgüsünün hüseyini perdesi ekseninde kurulmasından dolayı hüseyini makamı duyumu daha kuvvetli hale gelmektedir.

“Bu kapıyı örten Mevlâm

Bir gün açar ağlama,

Ölürem ben naçaram ben oy oy.”

Hoyratın kanun taksiminden sonraki bu bölümünde de melodik örgü küçük değişiklikler ile aynı yapı ile kullanılmıştır. Yine hüseyini perdesi ekseninde kurulan cümleler önce hüseyini perdesinde, sonra neva perdesinde sonlandırılmış ve karar için tekrar yerinde uşşak dörtlüsü tercih edilmiştir. Hoyratın ilk bölümünde de bahsettiğimiz gibi kağıt üzerinde inceleme yapıldığında aralıklar bize uşşak dörtlüsü ile karar edildiğini gösterse dahi hüseyini perdesi etrafındaki baskın melodi yapısı dinleyiciye hüseyini makamı hissiyatı vermektedir.

Ud Taksimi: Metin Özden tarafından icra edilen ud taksimi divandan sonra geçilecek hoyrata ön hazırlık mahiyetindedir. Yapılan açış hüseyini perdesi civarından seyre başlamıştır Hüseyini makamı dizisinin tamamı kullanılarak hoyratın girişi için tekrar hüseyini perdesinde yarım karar yapıp Yaşar Özden'e teslim edilmiştir.

Kanun Taksimi: Halil Karaduman tarafından hoyratın birinci bölümü ile ikinci bölümü arasında yapılan kanun taksimi oldukça ritmik bir yapıdadır. Hem hüseyini makamının hem de Şanlıurfa yöresine ait karakteristik müzik cümleleri iç içe kullanılmıştır. Bu taksimde hüseyini dizisi kullanılmış ve hüseyini perdesinde uşşak, nevada buselik ve buna bağlı olarak bir tanini üstünde hüseyinde kürdi çeşnileri dinleyiciye duyurulmuştur. Çargâh perdesi üzerinde çargâh çeşnili asma kararlardan sonra hüseyini makamı karar bölgesine kadar getirilmiş fakat hoyratın ikinci bölümü için hüseyini perdesinde yarım karar yapılarak hoyratçıya teslim edilmiştir.

Sonuç

Bu makalede elde edilen sonuçları şu şekilde zikredebiliriz. Şanlıurfa'da hayatın hemen hemen her merhalesinde bir vesile ile müzik icra edilmektedir. Öyle ki kendine has üslup ve tavrıyla adına *rehavî, urfa, urfa-mahur* makamlarının ter-tip edilmiştir. Bugün 500'e yakın eserin repertuvara alınması Şanlıurfa'yı sair bölgelerden farklı kılmıştır.

Hoyrat sadece Urfa yöresine ait bir form değildir. Özellikle Kerkük, Diyarbakır, Elazığ, Harput, Erzurum ve Erzincan bölgelerinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bundan ötürü gerek bölgesel gerekse meslek çeşitliliği itibarıyla pek çok hoyrat türünün ortaya çıktığı görülmüştür. Bu hoyrat türlerinden birisi de Urfa Divanı'nın çalınması esnasında Yaşar Özden tarafından okunan *divan hoyratı* örneğidir. Tespit edilebildiği kadarıyla Şanlıurfa'ya gönül vermiş bu usta sanatçı hakkın-

da akademik bir çalışma yapılmamıştır. Şanlıurfa'ya ve Urfalılara hem müzik hem de hocalık adına büyük hizmetler veren Yaşar Özden, halk müziği ve Türk müziğini mezcederek kendine has bir tavır oluşturmuş mühim bir musikîşinastır. Okumuş olduğu hoyratı güfte melodi uyumunu bozmadan Şanlıurfa'ya has müzik motifleriyle en güzel bir şekilde sunmuştur. Hece vezni ile yazılmış dört dizeden meydana gelen bu hoyrat hüseyini makamında olup makamın karakteristik özelliğini yansıtmaktadır. Özellikle güçlü perdesi hüseyini etkin bir şekilde kullanılmıştır. Hoyratın olmazsa olmazlarından birisi icra edilen makamın bir üst oktavından okunmasıdır. Hoyrat okuyuşunda uzatmaları kelimenin veya mısranın son hecesinde yapması bu formun asıllarındandır. Yaşar Özden'in bu okuyuşu meşhur Urfalı hoyratçılar Kurrik Mahe, Karaköprülü İsmail, Mustafa Savaş, Mustafa Şahin'in okuyuş tarzıyla örtüşmektedir. Bozlakların aksine hoyratta çok fazla gırtlak nağmesi yapmamak gerekir. Yaşar Özden bu kaideye bağlı kalarak gırtlak nağmesi az, yöreye ait köşeli bir okuyuş sergilediği, aynı zamanda lafzi terennümleri de hoyratın belli bölümlerine ilave ettiği görülmektedir. Bu yönüyle hoyrat öğrenmek isteyen talipler için iyi bir rol modelidir. Öneri kabilinden şunu söyleyebiliriz: Şanlıurfa müziğini en güzel şekilde icra eden musikîşinastların okumuş oldukları sesli ve görsel tüm kayıtların bir araya getirilerek notaya alınması hoyrat formunun daha anlaşılması adına önemlidir. Böylelikle bu formun kendi içinde barındırdığı karakteristik özellikler daha net bir şekilde ortaya çıkarak ustanın izinden gidecek çıraklar için iyi bir kaynak olur.

Kaynaklar

- » Akpınar, Hüseyin. *Şanlıurfa'da Dini Musiki*, Ankara: Özkan Matbaacılık, 2011.
- » Akbıyık, Abuzer- Turhan, Salih- Kürkçüoğlu, Sabri- Güzelgöz, Osman- Dökmetaş, Kubilay, *Şanlıurfa Halk Müziği*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği Yayınları, 1999.
- » Altıngöz, Halil. *Darüelhan Urfa Türküleri*, Şanlıurfa: Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, 2017.
- » Arkın, A. Metin- İmik, Ünal. "Harput Müzik Kültürü", *Sanat Dergisi*, Erzurum, 17, (2010): 1-6.
- » Ekici, Savaş. *Elazığ Harput Müziği*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
- » Emnalar, Atınç. *Türk Halk Müziği ve Nazariyatı*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1998.
- » Kaynar, Ümit. *Türk Halk Kültürü ve Halk Müziği*, İstanbul: Ege Yayıncılık, 1996.
- » Özbek, Mehmet. *Türk Halk Müziği: El Kitabı I Terim Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014.
- » Özbek, Mehmet. *Urfa Türkülerinin Dil ve Anlatım Özellikleri*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- » Youtube. Kazancı Bedih. Gazel Füzûlî. Erişim: 20 Kasım 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=DZEh4nDKOgQ>
- » Youtube. Bakır Yurtsever. Gazel Nabi. Erişim: 20 Kasım 2019. https://www.youtube.com/watch?v=p8aR_5RgRxM

Yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 363 - 384

ARAŞTIRMA
Research

Almanca Eserlere Göre Kudüs'te Kurulan Bir Hristiyan Tarikatı: Karmelitler ve Avusturya'daki Faaliyetleri

GÜLŞEN İSTEK

Dr.Öğr.Üyesi,Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
İslam Tarihi Anabilim Dalı
gulsenistekl@siirt.edu.tr | orcid.org/0000-0003-3064-1071

Geliş Tarihi / Received: 03.07.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 07.12.2019

Atf/ Cite as

İstek, Gülşen. "Almanca Eserlere Göre Kudüs'te Kurulan Bir Hristiyan Tarikatı: Karmelitler ve Avusturya'daki Faaliyetleri". *İstem*, 17/34 (2019): 363-384. <https://doi.org/10.31591/istem.586259>

Öz

Kudüs'te 1155 yılında Karmel Dağı'nda Hristiyan hacılar ve Haçlı askerleri tarafından kurulan Karmelit tarikatı, kökenlerini Peygamber İlyas ve Elyesa'ya dayandırarak 13. yüzyıla kadar kuruldukları coğrafyada, daha sonra ise Avrupa ve Amerika kıtasında faaliyette bulunmuşlardır. Katolik Hristiyan mezhebi içerisinde oldukça önemli bir tarikat olan Karmelitler, dünyalık nimetlerden kendilerini uzak tutmayı, insanlığa hizmet etmeyi ve günahlarından dolayı kendi nefislerine ceza vermeyi tarikatlarının genel kuralları olarak kabul etmişlerdir. Ancak bu kadar hümanist görünen bu tarikatın Müslümanlar için aynı duyguyu besleyip beslemediği merak konusu olmuştur. Nitekim kuruldukları yer ve zamana bakıldığında dönemlerinin İslam dünyasında ağır tahribatlara sebep olan Haçlı Savaşları dönemi olduğu görülmektedir. Kudüs merkezli bu tarikat, zamanla Avrupa ülkeleri arasında da yayılma fırsatı bulmuş ve kuruluş yıllarındaki gibi Müslümanlara karşı Hristiyanları koruma amaçlı çalışmıştır. Avrupa ülkelerinden biri olan Avusturya'da da bu tarikat oldukça etkin olmuş ve II. Viyana Kuşatması sırasında Türklere karşı yapılan mücadele içinde yer almışlardır.

Bu çalışmada Karmelit tarikatının ortaya çıkışı, misyonları, Avrupa'ya yayılma nedenleri ve özellikle Avusturya'daki faaliyetleri üzerinde durulmuş, sonrasında da 1622 yılından 1780'li yıllara kadar olan zaman diliminde Avusturya'da yaşadığı sorunlar, gördüğü yardımlar ve Hristiyanlık adına yaptığı hizmetler detaylandırılmıştır. Çalışmada genellikle 18. ve 19. yüzyıla ait Almanca eserler kullanılmış ve eserlerde aktarılan bilgiler dönemin gazete haberleri ve Karmelitlerin güncel medya organlarındaki bilgiler ile desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Hristiyanlık, Karmelit Tarikatı, Kudüs, Avusturya.

Abstract

A Christian Sect Founded in Jerusalem According to German Works: The Carmelites and Their Activities in Austria

The Carmelite sect, founded by Christian pilgrims and Crusaders on Mount Carmel in Jerusalem in 1155, was based on the origins of the Prophet Ilyas and Elyesa and was active in the

geography where they were founded until the 13th century, and later in Europe and America. The Carmelites, a very important sect among the Catholic Christian sects, accepted to keep themselves away from the blessings of the world, to serve humanity and to punish their own souls for their sins as the general rules of their sects. However, it has been a question of whether this sect, which seems so humanistic, nurtures the same feeling for Muslims. Thus, when we look at the place and time it was founded, it is seen that the period was the period of the Crusade Wars which caused severe destruction in the Islamic world. Over time, this Jerusalem-based sect had the opportunity to spread among European countries and worked to protect Christians against Muslims as it was in its foundation years. In Austria, which is one of the European countries, this sect was very effective and during the Siege of Vienna II, they provided important assistance behind the war against the Turks.

This study focuses on the emergence of the Carmelite sect, its missions, the reasons for its expansion into Europe, and in particular its activities in Austria and the problems it experienced in Austria during the period from 1622 to 1780, the supports it received and its services on behalf of Christianity are given in detail. In this study, generally, German works of the 18th and 19th centuries were used, and the information given in the works was supported by the newspaper reports of the time and the information in the contemporary media organs of the Carmelites.

Keywords: Islamic History, Christianity, Carmelite Sect, Jerusalem, Austria.

Giriş

İsmi Filistin'deki Karmel Dağı'ndan¹ alan ve Almanca "Orden Unserer Lieben Frau vom Berge Karmel" olarak adlandırılan Karmelit tarikatı², 1155 yılında kurulmuş³ ve tarikatın ilk liderleri de bu dağda "alda" adını verdikleri ilk manastırlarını inşa etmişlerdir.⁴ Karmelitler kökenlerini Peygamber İlyas ve Elyesa ile birlikte ona inanan kimselere dayandırmış ve İlyas peygamberin açtığına inanılan bir su pınarının yakınlarını manastır yeri olarak belirlemişlerdir. Karmel Dağı'nda inşa edilen bu manastırın ilk kurucusunun kim olduğu bilinmemektedir.⁵ Ancak 1187 yılında gerçekleşen Hittin Savaşı sonrasında Akkâ kalesinin ele geçirilmesiyle manastırda bazı değişiklikler olduğu görülmektedir. Akkâ'ya yeniden sahip olmak isteyen Haçlılar, 1191 yılında yeni bir saldırı düzenleyince Selâhaddîn-i Eyyübî Hayfa şehrinin bir üs haline gelmemesi için kale

¹ Karmel Dağı, Eski Ahit'teki bazı metinlerde İlyas ve Elyesa Peygamberlerin halkına dini tebliğ etmek için kullandığı mekân olarak geçmekte ve dağ; güzelliğin, bereketin ve mutluluğun sembolü olarak tasvir edilmektedir. Eski Ahit'in Krallar 18:20. bölümünde "Ahav bütün İsrail'e haber salarak peygamberlerin Karmel Dağı'nda toplanmalarını sağladı" ifadesine göre bu dağın bir toplanma mekânı olduğundan, Krallar 18:42'ye göre "Ahav yiyip içmek üzere oradan ayrılınca, İlyas Karmel Dağı'nın tepesine çıktı. Yere kapanarak başını dizlerinin arasına koydu" metninden anlaşıldığı üzere İlyas Peygamberin irşad mekânı olduğundan ve aynı bölümün 2:25. kısmında ise "Elişa oradan Karmel Dağı'na gitti, sonra Samiriye'ye döndü" cümlesinden de Elyesa peygamberin de burada tebliğ faaliyetlerinden bulunduğu ve Nahum 1:4'e göre ise bu dağın yeşilliklerinden ve bereketinden bahsedilmiştir. Kutsal kitaptaki metinler için bkz. Kutsal Kitap, "Karmel", erişim: 11 Haziran 2019, <https://www.kutsalkitap.org/online-tevrat-oku/>. Ayrıca bk. Norbert Klinger, *Reise der österreichischen Pilgerkarawane nach dem heiligen Lande im Jahre 1870*, (Wien: Verlag der Marien-Anstalt in Linz, 1871), 155.

² Alman coğrafyasında bu tarikat farklı isimlerle anılmıştır. Almanya'nın güney kısımlarında ve Avusturya'da bu tarikat "Karmeliten" olarak adlandırılırken, Kuzey Almanya'da "Karmeliter" olarak isimlendirilmiştir. Almanca kaynaklarda da bu nedenle bazen Karmeliten bazen de Karmeliter tanımlaması kullanılmıştır.

³ Bazı eserlerde ilk Karmelit manastırının 707 yılında İtalya'nın Siena kentinde kurulduğu, aynı tarihte Floransa'da da bu isime rastlandığı bildirilmektedir. Ancak iddiayı ortaya koyanlar da bunun tartışmalı bir mevzu olduğunu dile getirmiştir. Bk. "Karmel und Babylon", *Neues bayerisches Volksblatt*, 28 August 1869, Nr.235, 937.

⁴ Christian Quix, *Geschichte des Karmeliten-Klosters der Villa Harna*, (Aachen: Kommission bei J. Mayer, 1835), 2.

⁵ Quix, *Geschichte des Karmeliten-Klosters*, 2.

duvarlarını yıktırmıştır.⁶ Jeopolitik bir konumu olan manastır da bu dönemde yıkılmış olsa gerektir. Dük Berthold von Limoges isimli Kalabriyalı bir haçlı askeri yanındaki kimselerle birlikte harabe haline gelmiş bu şapeli yeniden inşa etmiştir. Sonrasında da Kudüs'lü Albrecht (1206-1214) 1209 yılında bu manastır için kurallar koymuştur. Böylelikle Karmelitler, Haçlı askerleri ve din adamları tarafından Karmel Dağı'nda kaideleri olan ve sistemli bir hale getirilmeye çalışılan bir Hristiyan tarikatı haline gelmiştir.⁷

Tarikatın 1206-1214 yılları arasında görev yapan Kudüs Latin Patriği Aziz Albert'in kaleme aldığı tüzükten ve 1224 yılında Papa III. Honorius (1216-1227) tarafından bu tüzüğün onaylanmasından sonra resmen kurulduğu görülmektedir.⁸ Tarikatın yaşam felsefesine bakıldığında keşişlik hayatını benimsemiştiği ve ilk müritlerinin de kendilerine örnek olarak münzevi bir hayatla tanınan İlyas peygamberi ve inziva yeri olarak da Karmel Dağı'nı seçtikleri bilinmektedir. Her bir mürit kendisine ait hücrede ya da kulübede az yeme, az içme ve az konuşma usullerini yerine getirmektedir. Ancak merkez olarak kullandıkları beldenin Haçlı Seferlerinin merkezi olması ve üyelerinin Müslümanların fetih hareketlerinden etkilenmesi nedeniyle 1238 yılından itibaren küçük gruplar halinde Karmel Dağı'nı terk etmeye başlamışlar ve ilk olarak Fransa ve daha sonra da İngiltere'ye doğru göç etmişlerdir.⁹ İngiltere'de ilk kez Skapular kıyafetini giyen, sadece su ve yabancı meyvelerle beslenen, asla et yemeyen ve bu durumunu 20 yıldan fazla sürdüren, 1245 yılında Karmelitler tarafından "Ordensgeneral" unvanı ile liderliğe seçilen Aziz Simon Stock (1165- 1265) başkanlığında Karmelitler toplanmış ve 1247 yılında tarikatın kuralları Avrupa şartlarına ve toplumuna göre yeniden düzenlenmiştir.¹⁰ Aynı yılda Papa IV. Innocenz değişime uygun olarak tarikatın adını "*Orden der Brüder der seligen Jungfrau vom Berge Karmel*"¹¹ şeklinde dönüştürmüştür. Papalık makamı tarafından verilen diğer bir onay ise; Papa X. Gregor'un (1271- 1276) 1274 yılında mühürleyip tarikata ulaştırdığı resmi belgedir.¹²

Ortaçağdan bu yana birbirleri ile daima sürtüşme içinde olan ve birbirlerini sık sık aforoz eden Doğu ve Batı kiliseleri 1054 yılında Schisma olarak adlandırılan bir olayla ayrılıklarını daha belirgin hale getirmişlerdir. Ancak Schisma'nın tarihi süreç boyunca devam ettiği ve Batı kiliseleri olarak adlandırılan Roma-

⁶ Mustafa L. Bilge, "Hayfa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/41.

⁷ Vorstande des Vereines zum Besten des Heiligen Landes, *Das Heilige Land*, (Köln: J.P.Bachem, 1861), 5:83; Yazar Yok, "Karmeliter", *Allgemeine Realencyklopädie oder Conversationslexikon für alle Staende*, (Regensburg: Verlag von Georg Joseph Manz, 1870), 8:343-344; "Karmel und Babylon", *Neues bayerisches Volksblatt*, 937.

⁸ "Karmeliter", *Allgemeine Realencyklopädie*, 8:344.

⁹ Orden des Teresianischen Karmel in Deutschland, "Ab 1238- Rückkehr der Eremiten nach Europa" (Erişim 2 Kasım 2019).

¹⁰ Karl Sturm, *Geschichte des Protestantismus in dem österreichischen Kaiserstaat*, (Leipzig:Verlag von Otto Wigand, 1862), 1:125-126.

¹¹ Latince "Fratres beatae Mariae de monte Carmelo" olarak adlandırılan bu tarikatın Türkçe karşılığı "Karmel Dağı Aziz Meryem Kardeşliği Tarikatı"dır.

¹² Quix, *Geschichte des Karmeliten-Klosters*, 2.

Katolik kiliselerinin kendi içinde de bir ayrışmaya gittiği görülmektedir. Bu kiliseler ortak bir tehlike karşısında aralarındaki parçalanmışlıkları unutarak geçici de olsa beraber çalışma yoluna gitmiştir. Nitekim Selçukluların fetihlerinden oldukça rahatsız olan Bizans'ın Papa aracılığı ile Batıdakilerden yardım istemesi bu hususu teyit etmektedir. Bu durumun çok uzun sürmediği Bizans imparatoru Alexios Komnenos'un (1081-1118) Haçlıların kendisine karşı bir entrika çevirmeleri ve tacını elinden alma endişesiyle Batı Hristiyanlarına karşı Selçuklularla antlaşmasından anlaşılmaktadır.¹³ Ayrıca IV. Haçlı Seferi (1200-1204) sırasında Latinlerin İstanbul'daki Ortodoks kiliselerini tahrip etmesi, kilisedeki kutsal eşyaları çalmaları ve hatta bazı Ortodoks din adamlarını öldürmeleri Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki ayrılığı daha da artırmıştır. 1349-1352 yılları arasında Bizanslıların Batı Hristiyanlarına karşı yeniden Müslümanlarla ittifak kurduğu görülmektedir. Söz konusu tarihte Süleyman Paşa Bizans'a yardım için Rumeli'ye geçmiş ve Çimpe Kalesi'nde Osmanlılara ait bir üs kurmuştur. Orhan Gazi ile başlayan Rumeli fetihlerinin artarak devam etmesi bu kez de Batı ve Doğu Hristiyanlarını Haçlı Seferleri'nde olduğu üzere Müslümanlara karşı birleşmelerini mecburi kılmıştır. Bizans imparatoru II. Manuel'in İstanbul'un tehlike altında olduğunu belirterek hem Macar kralına hem de Papa ve Fransa kralına mektup yazarak Osmanlı Devletine karşı yardım istemesi bu duruma örnek gösterilebilir. Nitekim başta Flandra Kontu olmak üzere birçok İngiliz ve Fransız, Macar kralı Sigismond'un komutası altında Niğbolu'ya gelerek yeniden bir Haçlı ittifakı oluşturmuş ve Niğbolu Haçlı Seferi'nde Osmanlı'ya karşı mücadele etmişlerdir.¹⁴ Görüldüğü üzere menfaat ilişkisi içerisinde bir barışık bir kavgalı olan Hristiyan camiasının bu halinden ve yaşanan siyasi hadiselerden Karmelitler de bir hayli etkilenmiş ve 1378-1428 yılları arasında "Ayakkabılı" ve "Çıplak Ayaklı ya da Ayakkabısız" olarak ikiye ayrılmıştır.¹⁵ Tarikatın "Ayakkabısız" kısmı daha sonra birçok manastır açmıştır.

Karmelitler zaman geçtikçe güç kaybetmeye başlamış ve kendi içinde reform çalışmaları başlatmıştır. Tarikat en büyük değişikliği 28 Mart 1515 yılında Yahudi asıllı Katolik bir ailenin¹⁶ dokuz çocuğundan biri olarak dünyaya gelen Avilalı Azize Teresa ile yapmıştır. Annesinin ölümünden sonra babası tarafından 13 yaşında Augustiner tarikatına bağlı manastıra gönderilen ve 20 yaşında da Avila'daki rahibeler manastırına giden ve burada 18 yıl kalan Teresa, reformcu Karmelitlerin önderlerinden biri olmuş ve 1562 yılında kendisine inanan rahibelerle birlikte oldukça katı kuralları olan "Çıplak Ayaklı Karmelit Rahibeler Tarikatı"nı İspanya'da kurmuştur. Kurulan bu ilk manastırlarına da "das Kloster

¹³ Ekkehard von Aura, *Die Chronik des Ekkehard von Aura (nach der Ausgabe der Monumenta Germaniae)*, çev. W. Pflüger (Leipzig, 1893), 66; Karl August Wilhelm Spalding, *Geschichte des kristlichen Königreichs Jerusalem*, (Berlin, 1803), 21; Reinhard Barth, *Die Chronik der Kreuzzüge* (München: Chronik Verlag, 2003), 23.

¹⁴ Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. Vladimir Mirmiroğlu, (İstanbul, 1956), 29-30; Sa'deddin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, (İstanbul, 1279), 1: 142; Münecimbaşı Ahmed ibn Lütfullah, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Tarihi (Câmiü'd-düvel)*, çev. Ahmet Ağırakça, (İstanbul: Akdem Yayınları, 2014), 163.

¹⁵ "Karmeliter", *Allgemeine Realencyklopädie*, 8:344.

¹⁶ Teresianischer Karmel in Österreich, "Biographie von Teresa", (Erişim 8 Haziran 2019).

zum heiligen Joseph" (Aziz Yusuf Manastırı) adını vermişlerdir.¹⁷ Bu tarikatı kurmasında manastırda dinlediği "Bugün manastır yemini yapan herkes buraya çağrıldı, ancak bunlardan sadece bazıları özel olarak seçildi. Seçilenler ise dünyadan kurtuluşa ermek için vazgeçenler olur"¹⁸ sözlerinin geçtiği bir vaaz etkili olmuştur. Kadınlar tarafından kurulan bu tarikat, Johann von Kreuze tarafından keşiş manastırlarının kurulmasıyla daha da önemli hale gelmiştir. 1568 yılında Teresa ve Johann tarafından kurulan, kadın ve erkek manastırı olarak ayrılan toplamda 32 reform manastırı bulunmaktadır. 1580 yılında tarikat arasındaki farklılıkların daha belirgin hale gelmesi ve yeniliklere birkaç manastırın haricinde çok da itiraz olmaması nedeniyle Papa VIII. Klemens (1592-1605) 1600 yılının Ocak ayında tarikatın reformcu kısmına kendi liderlerini seçme hususunda müsaade ederek onların bağımsızlığını tanımıştır.¹⁹ Reformcuların bu ayrılıktaki amacı; Kudüslü Albert önderliğinde kurulan tarikatın ilk ruhunu yeniden canlandırmasıdır.

Karmelitlerin kurulduğu andan itibaren, kuruldukları yer olan Filistin'deki Karmel Dağı ile irtibatlarını koparmadıkları görülmektedir. Nitekim 1871 yılında hac yolculuğuna çıkan Benediktiner tarikatı rahiplerinden olan Norbert Klinger, yolculuk esnasında Karmel Dağına uğradıklarından ve bu dağın güneyinden kuzeyine kadar olan mesafenin 6 saat sürdüğünden, dağın kuzeybatı kısmında Karmelitlere ait bir kilise olduğundan, görevli bir papazının bulunduğundan, papazın evinin kilisenin yanına inşa edildiğinden ve ayrıca dağın hemen yanındaki şehir olan Raifa'da da Karmelitlere ait bir manastır daha olduğundan bahsetmiştir.²⁰

Tarihi süreç içinde üç kısma ayrılan Karmelitlerin, birinci ve ikinci kısmı da kendi aralarında ikiye ayrılmıştır. Tarikatın "ayakkabılılar" olarak isimlendirilen birinci kolu, erkekler tarafından kurulmuş ve genellikle Yukarı Almanya bölgelerinde yaygın olarak, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaklaşık 1500 üye ile 16 ilde ve 120 manastırda faaliyetlerini yürütmüşlerdir.²¹ Bamberg ve Straubing'te bulunan manastırlar aynı zamanda bir eğitim kurumu olarak da faaliyet göstermiştir. Ayrıca aynı dönemde Viyana'da da bu gruba ait bir manastırın bulunduğu aktarılmıştır.²²

"Ayakkabısızlar" ya da "Çıplak Ayaklılar" olarak adlandırılan ilk Karmelit erkek topluluğu; birinci Karmelit grubu gibi aynı kuralları ve kıyafet şeklini benimsemiştir. Ancak iki grup arasındaki tek fark; bu grubun et yemeyi kendilerine yasak etmeleridir. 1930'lu yıllarda yaklaşık 3000 üyesi olan bu grup; 19 il ve

¹⁷ Anton Klein, *Geschichte des Christentums in Osterreich und Steiermark*, (Wien: Mechitaristen Congregations Buchhandlung, 1842), 5: 93; Andreas Raetz - Nikolaus Weis, *Leben der heiligen Gottes*, (Mainz: Verlag von Franz Kirchheim, 1855), 2:453

¹⁸ Raetz - Weis, *Leben der heiligen Gottes*, 2:460.

¹⁹ Klein, *Geschichte des Christentums in Osterreich und Steiermark*, 94; "Karmeliter", *Allgemeine Realencyklopädie*, 8:344.

²⁰ Klinger, *Reise der österreichischen Pilgerkarawane*, 153-154.

²¹ Alfred Rosenberg, *Handbuch der Romfrage*, (München: Hoheneichen Verlag, 1940), I: 738.

²² Rosenberg, *Handbuch der Romfrage*, 738.

241 manastırda çalışmalarını yürütmüş ve Almanya'nın Baviera eyaleti (Würzburg, Regensburg, Reisach/ Oberbayern, Scwandorf, Neumarkt, München) ile Avusturya'nın Viyana, Graz, Linz ve St. Pölten şehirlerinde manastır kurmuşlardır.²³

Karmelit tarikatının ikinci grubu “ayakkabılı” ve “ayakkabısız” olarak kendi arasında ikiye ayrılan Karmelit rahibeler grubudur. Ayakkabılı Karmelit rahibelerin faaliyetleri Hollanda, İtalya, İspanya ve Amerika’da daha yaygındır. Ayakkabısız Karmelitler ise bir bölgeye hâkim olmak yerine bireysel olarak hareket etmişler, bazen tarikata bazen de bulunduğu bölgenin piskoposluğuna bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Tarikatın bu kolu katı cezalarıyla da bilinmektedir. Söz konusu bu grup, 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde Almanya'nın Köln, Aachen, Düren in Rheinland, Kordel bei Trier, Würzburg, Vilsbiburg, Aufkirchen am Starnberger See, Rödelmeyer bei Neustadt, Velden bei Augsburg bölgelerinin yanı sıra Kirchzarten bei Freiburg in Bregenz, Gmunden, Innsbruck, Linz, Viyana, Mayerling, Wolfsberg in Kärnten gibi Avusturya şehirlerinde de faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.²⁴ Bahsedilen ve sayıları yaklaşık 5000’i bulan bu manastırlarda 11.000 rahibe bulunmaktadır.

Üçüncü Karmelit tarikatı ise 1452 yılından itibaren kurulmuş ve bünyesine din adamlarının yanı sıra din adamı olmayanları, evli çiftleri, bekârları ve dulları kabul etmiştir. Tarikat, kendisine inananlardan belirli zamanlarda yapılacak olan ibadetleri ve oruçları yerine getirmelerini şart koşmuştur. 18.yüzyıldan itibaren “Tertiarier” adı verilen bu grubun manastırlarına bağlı derneklerin ve hayır cemiyetlerin kurulduğu görülmektedir. Almanya’da “*Die Karmeliten vom göttlichen Herzen Jesu*” adıyla Maria Tauscher tarafından 1899 yılında kurulan dernek, kimsesiz ve evsiz çocuklar için bir yurt yaptırmıştır. Almanya’da bu amaçla kurulan birçok sosyal müesseselerin yapımında Karmelitlere bağlı derneklerin rolü vardır. Avusturya’da ise Viyana ve Viyana yakınlarındaki Mödling’te tarikata bağlı evler açılarak bu yapılar, hem eğitim hem de sosyal kurum olarak hizmet vermiştir. 1930 yılında ise Almanya ve Avusturya genelinde toplamda 54 evde 1100 rahibe adayı yeni açılan bu evlerde hem eğitim almış hem de diğer insanlara hizmet etmiştir.²⁵ Karmelitlerin üçüncü kolu manastır dernekleri ile yaşamına devam ettirirken, ikinci kolu değişmeden katı kurallarını devam ettirmiş ve hatta saray halkından birçok kadın bu grubun manastırlarında yaşamlarının sonuna kadar kalmıştır.

Avusturya'nın Linz şehrinde ise tarikatın üçüncü kolu, 1861 yılında “Die Schwestern des Dritten Ordens Unserer Lieben Frau vom Berge Karmel” adıyla ve daha sonraları da “Marienanstalt” adlı bir manastır kurarak, burayı ana şube olarak kullanmışlardır. 1961 yılına kadar 37 şubesi ile bu grup, Linz şehri hari-

²³ Theodor Wiedemann, “Miscelle (Verzeichniss der unter Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster”, *Oesterreichische Vierteljahrsschrift für katholische Theologie*, ed.Theodor Wiedemann (Wien: Wilhelm Braumüller Verlag, 1867), 6:322; Rosenberg, *Handbuch der Romfrage*, 738.

²⁴ Rosenberg, *Handbuch der Romfrage*, 738.

²⁵ Rosenberg, *Handbuch der Romfrage*, 738.

cinde St. Pölten ve Regensburg şehirlerinde de çalışmalarını yürütmüşlerdir.²⁶ Bu cemiyetler hayır işlerinin yanı sıra yemek pişirme, ev idaresi, tarım, eğitim ve sanayi alanlarında okullar kurarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

2. Misyonları ve Yaşam Tarzları

Karmelitler, Roma-Katolik kilisesinin en önemli ruhbanlarını yetiştirmişlerdir. Söz konusu tarikat tarafından kurulan her manastırın başında "Prior" adı verilen üst bir yetkili bulunmuş ve bunlardan birisi de eyaletten sorumlu tutulmuştur. En üst yetkili ise "General" unvanıyla görevlendirilerek ona yardımcı olacak asistanlar ya da konsey üyeleri seçilmiştir.²⁷ Üst yetkiliye tarikatın kuraları gereğince Roma'da ikamet etme şartı getirilmiştir. Tarikatın üst yetkilisi ve onunla birlikte çalışacak konsey altı yılda bir seçilirken, illerin sorumluları ile manastırın sorumluları üç yılda bir seçilmiştir. Ayrıca Karmelitler, kutsal gördükleri keşişlerin isimlerine bir ek getirerek manastırlarına vermişlerdir. Örneğin: Johannes vom hl. Aloisius, Redemptus vom Kreuz, Marcellus vom Knaben Jesus gibi.

Karmelitlere göre münzevi hayat dış görünüş ile bir bütün olmalı ve bu nedenle tarikatın belirlenen kıyafetleri giyilmelidir. İlk kez Aziz Simon Stock tarafından giyilen Karmelit tarikatı kıyafeti, ondan sonra onun halefleri tarafından da devam ettirilmiştir. Simon tarikatın kıyafetini ilk kez kendisinin giydiğini ve söz konusu kıyafeti giymenin ne kadar önemli olduğunu şu sözlerle açıklamıştır:

"Sevgili Tanrım! Sana ve bu tarikatın mensuplarına hediye ettiğim bu kıyafeti kabul et! Bu kıyafet sayesinde bana inananlar ve kardeşlerim hemen tanımlanabilir. Bu kıyafet, kurtuluşa uzanan bir söz, tehlikeler karşısında bir koruma, bir barış vaadi ve edebi bir antlaşmadır. Kim bu kıyafet içinde inancını muhafaza ederek ölürse, sonsuz ateşte acı çekmeyecektir".²⁸

Siyah ya da kahverengi bir tunik şeklinde düşünülen bu kıyafet, beyaz bisiklet yaka bir pelerin ile tamamlanmış ve bazı zamanlarda ise kahverengi renk yerini griye bırakmıştır.²⁹ Bazı eserlerde onların kıyafetlerinin bir zebra görüntüsü verdiği, ancak bu durumun Peygamber İlyas'a ithafen düşünüldüğü aktarılmıştır.³⁰ Karmelitlerin inanışına göre; İlyas Peygamberin göğe ateşten bir araba ile çıkarken ateş alan pelerin geride kalanlara bir hediye misali yere düşmüş ve onun rengi ve şekli de Karmelitlerin pelerinlerinin rengine yansımıştır.³¹

Karmelitler hayatlarını tefekkür, dua, tövbe, sessizlik ve sıkı bir çalışma olarak tanımlamışlar ve bu yaşam şartlarını sürdürebilmek için manastırda ya-

²⁶ Andreas Buchner, *Geschichte von Baiern*, (München: In Commission bei Georg Franz, 1838), 6/1:179; Rosenberg, *Handbuch der Romfrage*, 738.

²⁷ Rosenberg, *Handbuch der Romfrage*, 738.

²⁸ Sturm, *Geschichte des Protestantismus in dem österreichischen Kaiserstaat*, 126.

²⁹ "Karmeliter", *Allgemeine Realencyklopädie*, 8:344.

³⁰ Rosenberg, *Handbuch der Romfrage*, 738.

³¹ Rosenberg, *Handbuch der Romfrage*, 738.

şamayı tercih etmişlerdir. Ayrıca hiçbir surette et yemeyerek, oruç tutarak ve kötü kıyafetler giyerek dünyalık zevklerden faydalanmamayı, sürekli ibadet ve dua ederek manevi duygularını korumayı, dini misyonlarını yayabilmek için dini bilimlerle uğraşmayı, sık sık tefekkür ederek öğrendiklerini bir nevi uygulamaya dökmeyi ve günahlarından dolayı da kendilerini kırbaçlamayı³² temel görev ilan etmişlerdir.³³

Karmel Dağı, Karmelitler için hiçbir zaman önemini kaybetmeyen kutsal bir belde olarak görülmüş ve 19. yüzyılda dahi söz konusu dağdaki bulunan manastırda dünyanın birçok yerinden tarikat üyeleri gelerek yaşamlarını burada devam ettirmişlerdir. Buraya gelenler dünyadan uzaklaşarak uhrevi bir yaşam sürmüş, kilisede ya da kendilerine ait hücrelerde zamanlarını ibadet ve tefekkürle geçirmiş, et yemeklerinden uzak durarak ve oruç tutarak kendi nefislerini tutmaya çalışmış ve az konuşarak bir nevi uhrevi hayata hazırlanmışlardır. Geçimlerini ise yaptıkları el işleri ile sağlamışlardır.³⁴ Ayrıca Karmel Dağı'ndan şifalı otlar toplayarak ilaç hazırlamışlar ve manastıra gelerek onlardan yardım isteyen hastalara yardımcı olmuşlardır. Ancak şaşırtıcı olan bir husus vardır ki, senenin çoğu zamanında manastırlarına uğrayan insanlara birkaç gün Hristiyan, Yahudi ya da Protestan olup olmadığı ayırt edilmeksizin hizmet verildiği aktarılmışken³⁵, zikredilen milletler ya da dini gruplar arasında Müslümanlar yoktur. Bu durum Karmelitlerin Kudüs coğrafyasında Müslümanlara bakış açısını göstermesi ve takındıkları hümanist duygular içerisinde Müslümanlara yer verip vermediklerini göstermesi açısından önemli görülmüştür. Ayrıca Karmelitlerin, Haçlı Seferleri döneminde Müslümanlarla yaşadıkları mücadeleleri unutmamış olmaları da bu durumda etkili olsa gerektir.³⁶

³² Kırbaçlama hadisesi, antik dinlerde görülen bir hadisedir. Nitekim MS. 1. yüzyılda dahi Yunanlıların birbirlerine üstünlük sağlamak için kendilerini kırbaçladığı görülmektedir. Romalı kadınların ise belirli günlerde gerçekleşen festivallerde dini anlamda kendilerini kırbaçladığı ve bunun yanı sıra ailelerin çocuklarını kırbaçlayarak ceza verdiği de belirtilmektedir. Ceza olarak kırbaçlanma hadisesi, Yahudilerde de mevcuttur. Ayrıca Hz. İsa'nın çarmıha gerilmeden önce kırbaçlanması (bk. Kitâb-ı Mukaddes (Erişim 3 Kasım 2019), Yuhanna 19/1; Matta 27/26; Markos 15/15), kırbaçlama hadiselerinin çok önceleri başladığını göstermektedir. IV. yüzyılda ise manastırlarda kırbaçlanma ve konsillerde keşişlerin kırbaçlanması bir eğitim metodu olarak uygulanmıştır. Zamanla kırbaçlanma hadisesi Mesih adına çile çekmek olarak algılanmıştır. XI. yüzyılda ise kişilerin kendilerini gönüllü olarak kırbaçladığı ve hatta kırbaçlayanlar arasında Haçlı Seferlerinin başlamasına sebep olan rahip Peter l'Ermit'e'nin bulunduğu bilinmektedir. XI. yüzyıl sonunda ise kendini kırbaçlamak, günahlara kefarete olarak görülmüştür. Nitekim günahların affedilmesi için kiliseye para verilmesi ya da bunun bedenen kefaretin ödenmesi gerektiği kuralından olsa gerektir ki, birçok fakir keşiş kendilerini kırbaçlayarak günahlarının affedileceğine inanmışlardır. Bu nedenle özellikle X. ve XI. yüzyıllarda manastır hayatının yaygınlaşması ile birlikte bedeni aşığılıyarak Tanrının lütfunu kazanma, kendi ve diğerlerinin günahları adına kırbaçlanma hadisesi, dini bir araç olarak uygulanmaya başlamıştır. XII- XIV. yüzyıllarda ise kırbaçlama bir tövbe aracı olarak kullanılmış ve toplu kırbaçlama hadiseleri yaşanmıştır. Ayrıca kendini kırbaçlama hadisesi; kıtlık, doğal afet, iç savaşlar ya da veba salgını gibi durumlarda artmıştır (Geniş bilgi için bk. Dursun Ali Aykut, "Dini Bir Fenomen Olarak Kendini Kırbaçlama veya Flagellant Hareketi", *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*, ed. Alim Yıldız, (Sivas, 2010), 1: 517-530).

³³ Klein, *Geschichte des Christentums in Österreich und Steiermark*, 94.

³⁴ Klinger, *Reise der österreichischen Pilgerkarawane*, 157.

³⁵ Klinger, *Reise der österreichischen Pilgerkarawane*, 158.

³⁶ Karmelitlerin ilk kuruluş dönemi olarak kabul edilen 1155-1187 yılları arası, onların Karmel Dağı'nda münzevi bir hayat yaşamasından dolayı Müslümanlarla olan diyaloglarının kısıtlı olduğu ve kendisini ziyaret eden Haçlı askerlerinden aldıkları duyularla Müslümanlara karşı bir nefret his-

3. Karmelit Tarikatının Avusturya'daki Faaliyetleri

"Kutsal Joseph Ayakkabılı Karmelitler Kilisesi ve Manastırı" olarak zikredilen erkek Karmelit topluluğu, Avusturya dükü IV. Rudolf zamanında 1360 yılında Avusturya'ya gelmiş, bir kilise ve manastır inşa ederek faaliyetlerine başlamıştır.³⁷ Ancak tarikat, Ketzerei (sapkınlık ve kâfirlik) olaylarının oldukça fazla yaşanması ve bu hadiseler esnasında zor durumda kalmalarından dolayı manastırlarını kapatarak çalışmalarını durdurmuş ve 1386 yılına kadar da Augustiner tarikatına ait Schottentor'da bulunan bir manastırda ikamet etmişlerdir.³⁸ Karmelit tarikatı her ne kadar Kayser II. Ferdinand (1578- 1637) ile anılsa da görüldüğü üzere Avusturya topraklarına çok daha önce girmiş ve 24 Mayıs 1554 yılında kendilerine ait Am Hof denilen bölgedeki manastırlarını, Viyana'da yeni yeni yerleşmeye çalışan Cizvitlere bırakmıştır.³⁹

1568 yılında Kayser I. Ferdinand döneminde faaliyetlerini durduran Karmelitler Avusturya topraklarına 107 yıl sonra (1661) yeniden gelerek çalışmalarına başlamıştır.⁴⁰ Onların şehre gelmesi, II. Ferdinand'ın en yakın adamını, Karmelit rahip Dominicus a Jesu Maria'ya göndermesi ve rahipten elçisi aracılığıyla kendisine ve kiliseye düşmanlık besleyen⁴¹ ve Protestanlık mezhebini benimseyen Heinrich Matthias von Thurn önderliğindeki bazı yerel yönetimlere karşı danışmanlık yapmasını istemesiyle başlamıştır.⁴² Fakir bir keşiş olan Dominicus, 28 Temmuz 1620 tarihinde Yukarı Avusturya'nın Schaerding kasabası yakınlarındaki askeri üsse getirilmiş ve burada Ferdinand'ın ordusuna moral vermekle

→ →

si taşıdığı ve bu duyguların da nesilden nesile aktarıldığı düşünülmektedir. Nitekim 1169 yılına kadar Nureddin Zengi (ö.1174) ve Kral Amuary (1162-1174) arasında Mısır üzerine yaşanan bir güç mücadelesi mevcuttur. Selâhaddin-i Eyyübî'nin Mısır emirliğine getirilmesi üzerine bu durum Kudüs için yeni bir tehlike olacağından endişelenen Kral Amuary önce Batı'ya elçiler göndermiş, ancak beklenen yardımın gelmemesi üzerine Bizans'a başvurmuştur. Yaşanan mücadelenin Müslümanlar lehine sonuçlanması ve Selâhaddin-i Eyyübî'nin hâkimiyet alanını Mısır'dan Dicle kıyılarına kadar uzatması ve Haçlı devletlerini bir çember içine alması her iki tarafı Hitit Savaşı'na (1187) sürüklemiştir (Geniş bilgi için bk. Nadir Karakuş, "Miladî XII. ve XIII. asırda Di-maşk ve Haçlılar", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1, (Haziran 2018), 189-213). Söz konusu savaşta diğer Hristiyan tarikatları olan Templier ve Hospitalier tarikatından birçok şövalye öldürülmüş ve Karmel Dağı'nın eteklerinde bulunan Hayfa şehri de bu savaş sonrasında zapt edilmiştir. Bu tarihte söz konusu dağdaki manastırın yıkıldığı düşünülmektedir. Bu nedenden olsa gerekir ki, yüzyıllar sonrasında bile Karmel Dağı'nda yeniden inşa edilen manastır her milletten ya da dinden insan kabul edilirken, Müslümanlar kabul edilmemiş ya da onlardan bahsedilmemiştir.

³⁷ Yazar Yok, *Kurtze und ausführliche Beschreibung von Herrührung, Erbau- und Benennung die kaiserliche Haupt- und Residenz-Stadt Wien*, (Wien: Adam Damer Verlag, 1716), 36.

³⁸ Anton von Geusau, *Geschichte der Stiftungen, Erziehungs- und Unterrichtsanstalten in Wien*, (Wien, 1803),155.

³⁹ Geusau, *Geschichte der Stiftungen, Erziehungs- und Unterrichtsanstalten in Wien*, 154; Aemilian Janitsch, *Geschichte der Entstehung und des Wachstums der deutsch-österreichischen Monarchie*, (Wien, 1807), 368; Klein, *Geschichte des Christenthums in Oesterreich und Steiermark*, 249.

⁴⁰ Yazar Yok, *Kurtze und ausführliche Beschreibung*, 36.

⁴¹ "Kendisine ve kiliseye karşı düşmanlık besleyenlere karşı mücadele" olarak zikredilen husus, Avrupa'da 1618- 1648 yılları arasında gerçekleşen 30 Yıl Savaşları'dır. Bu savaşlar Katolikliği temsil eden Habsburgular ve Protestanlık mezhebine giren bazı Kutsal-Roma Germen imparatorluğuna bağlı prenslikler arasında gerçekleşmiştir. 1648 yılında Vestfalye Antlaşması sona eren bu savaşlardan sonra söz konusu imparatorluk birçok küçük prensliğe ayrılmıştır (Geniş bilgi için bk. Richard Brendel, *Die Schlacht am weißen Berge bei Prag*, (Halle: Hermann Gesenius, 1875).

⁴² Yazar Yok, "Einführung des Karmeliten-Ordens in Oesterreich und Ursprung ihres ersten Klosters in Wien", *Sonntags-Blatt*, 26 August 1860, (Wien: Ludwig Mayer, 1860), 139.

kalmamış, onlarla birlikte 7 Kasım 1620 tarihinde Prag'da “*Die Schlacht am Weissen Berg*” (Beyaz Dağ Savaşı) adlı savaşta Protestanlık mezhebini benimseyen Bohemyalılara karşı yürütülen askeri mücadeleye katılmıştır. Dominicus bütün tehlikelere karşı kilise ve Kayser için “*Maria vom Siege*” adı verilen ve Strakoniz sarayında bulunan Kutsal Meryem resmini eline alarak orduya moral vermiş ve askere “Kutsal Meryem adına!” savaşmalarını söylemiştir. Oldukça etkili bir hitapta bulunan Dominicus’un konuşmasından sonra Avusturya ordusu can düşmanları olarak gördükleri Protestan Bohemyalılara karşı 8 Kasım 1620 tarihinde zafer kazanmıştır.⁴³ Bu hadiseden sonra Kayser Ferdinand, Karmelit tarikatına karşı bir yakınlık hissetmiş ve onlara olan borcunu ödeyebilmek için Karmelitlerin Leopoldstadt bölgesinde bir manastır kurmalarının önünü açmıştır.⁴⁴ Öncelikle karısı Eleonora Gonzaga (1598-1655) ile birlikte Karmelitlerin Viyana’da faaliyetlere başlayabilmesi için İtalya’dan dört rahibeyi Viyana’ya davet etmiş ve onlara kalabilecekleri odalar tahsis etmiştir.⁴⁵

Karmelitler insanlardan uzak ve münzevi bir hayat seçtiklerinden Leopoldstadt’taki Tabor caddesinde bulunan bir bahçıvanın evini manastır yeri olarak düşünmüşlerdir.⁴⁶ Zira kaderci bir anlayışa sahip olan Karmelitler, Tanrının onlar için Leopoldstadt bölgesini seçtiğini ve orada ikamet etmelerinin daha doğru olduğuna inanmışlardır. Ancak evin dul bir kadına ait olması, sahibinin onu satmak istememesi ve ayrıca kadının Protestan olması nedeniyle bazı zorluklar yaşamışlardır. Kayser, bu durumdan Karmelitleri kurtarmak için kadını ikna etmiş ve bahsi geçen evi 15.000 Florin karşılığında satın almıştır.⁴⁷ Ayrıca Kayser onlara geçinebilecekleri kadar mal vermiş ve ayrıca onları bütün vergilerden muaf tutmuştur.⁴⁸

İmparator II. Ferdinand’ın Karmelitleri bu kadar desteklemesinin altında bazı sebepler bulunmaktadır. Ülkesinde birçok ayaklanmanın bulunması, Osmanlı Devleti karşısında kendisini her daim tehdit altında hissetmesi ve Protestanlara karşı yürüttüğü mücadele, bahsedilen sebeplerden bazılarıdır.⁴⁹ Ancak Protestanlarla mücadele eden bir imparatorun, bir evin alımı için Protestan bir kadınla nazik bir arsa alışverişi yapması pek de anlaşılabilir değildir. Kadının özellikle Protestan olarak gösterilmesinin ardında bazı gerçeklerin saklanması ihtiyacının olduğu düşünülmektedir. Nitekim inşa edilmek istenen manastır ve kilisenin bir ibadethane olması ve oranın gasp yoluyla değil de gönüllülük esasına uygun olarak alınması, Protestanların dahi rızasıyla ibadethanelerinin kurulduğunu gösterme çabasından başka bir şey değildir. Ayrıca imparatorun bu kadar çetrefilli ve karışık bir ortamda kilisenin desteğini alması ve arkasında “oldukça

⁴³ “Einführung des Karmeliten-Ordens in Oesterreich”, 139.

⁴⁴ Mikuláš Adaukt Voigt, *Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen*, (Prag: Im Verlag der Gerlichen Buchhandlung, 1787), 4: 52.

⁴⁵ Gustav Adolph Schimmer, *Das alte Wien*, (Wien: Druck und Verlag von C.C. Zamarski, 1856), 11-12: 24

⁴⁶ “Einführung des Karmeliten-Ordens in Oesterreich”, 138.

⁴⁷ “Einführung des Karmeliten-Ordens in Oesterreich”, 138.

⁴⁸ Klein, *Geschichte des Christenthums in Osterreich und Steiermark*, 94.

⁴⁹ “Einführung des Karmeliten-Ordens in Oesterreich”, 139.

dindar" olarak tasvir edilen bir Hristiyan tarikatının bulunması ve kendisinin de ne kadar dindar olduğunu göstermesi oldukça büyük bir önem arz etmektedir.

Kayser tarafından Leopoldstadt'ta alınan bu yer, 1622 yılında tarikatın kurucu annesi olan Kutsal Theresia için düzenlenen bir günde manastıra dönüştürülmüştü⁵⁰ ve ilk ayın de yine aynı gün yapılmıştır. Karmelitlerin burayı ibadethaneye dönüştürmek için oldukça acele ettiği görülmektedir. Nitekim ilk ibadethane dört duvar arasından ziyade cadde üzerine yerleştirilmiş büyük bir haç ve altına konulan bir sunaktan ibaret olmuştur.⁵¹ Ancak imparatorun emriyle bütün bölge süslenmiştir. Açılış töreninde Kayser ile birlikte yüksek rütbeli devlet adamları, kayserin eşi Eleonora, prens ve prensesler, onların çocukları, İspanyol lejyonerler, imparatorluğun önde gelen asilzadeleri ve halktan birçok kimse katılmıştır.⁵² Böylelikle bir bahçıvan kulübesi bir ibadethaneye dönüştürülmüştür. 7 Ağustos 1623 tarihinde bahsedilen Karmelit manastırı için bir vakıfname yayımlanmış ve manastırın inşa edilebilmesi için ilk temelin ancak etrafındaki bahçe ve evlerin satın alınmasıyla başlanabileceği belirtilmiş ve 24 Eylül 1623 tarihinde manastırın inşasına başlanmıştır.⁵³ 1624 yılında Papalık kurumunun Viyana temsilcisi ve Napoliten'deki Averso Başpiskoposu olan Karl Karafa tarafından da manastır törenle açılmıştır.⁵⁴ 1626 yılında Liechtenstein Prensi Hartmann bu mabetlerin genişletilmesine müsaade etmiş ve bu kararın sonra da 1627 yılında önceki temelinin üstüne büyük bir manastır inşa edilmeye başlanmıştır.⁵⁵

Avusturya'nın diğer bir şehri olan Linz'de de Karmelitlerin oldukça saygı gördüğü, 1621 yılına ait metal bir parada tarikatın Linz sorumlusu olan rahip Damascan de Meszaros'un resminin bulunmasından anlaşılmaktadır.⁵⁶ Graz şehrinde ise 1628 yılında Kayser Ferdinand, buradaki göçmen sayısını dengelemek için reformcu Karmelitlerin şehre taşınmasına müsaade etmiştir. Bu müsaade de Weissen Berg Savaşı'ndaki (Die Schlacht am Weissen Berg) Karmelit rahip Dominicus'un gösterdiği hizmetlerin etkisi büyüktür.⁵⁷ Bölgeyi yöneten Kramau Dükü Ulrich von Eggenberg de başta bu tarikat ile tartışmalı olmasına rağmen daha sonra onlar için bir ev satın almış ve 1629 yılında Kayserin onayıyla bir manastır vakfına dönüştürülmüştür.⁵⁸ Tarikat üyeleri bu manastıra

⁵⁰ Michaela Sohn-Kronthaler, "Feminisierung des kirchlichen Personals? Entwicklungen und Beobachtungen am Beispiel religiöser Frauengenossenschaften in österreichischen Diözesen im langen 19. Jahrhundert", *Feminisierung oder (Re-)Maskulinisierung der Religion im 19. und 20. Jahrhundert*, ed. Michaela Sohn-Kronthaler, (Wien:Böhlau Verlag, 2016), 92.

⁵¹ "Einführung des Karmeliten-Ordens in Oesterreich", 139.

⁵² Katholische (catholische) Blätter für Glaube, Freiheit und Gesittung (29 August 1860), ed. Katholischen Central-Verein in Linz, (Linz: Huemer's Uwe und Panner, 1860), 292.

⁵³ "Einführung des Karmeliten-Ordens in Oesterreich", 1398; Klein, *Geschichte des Christenthums in Oesterreich und Steiermark*, 92-93.

⁵⁴ Klein, *Geschichte des Christenthums in Oesterreich und Steiermark*, 94.

⁵⁵ Klein, *Geschichte des Christenthums in Oesterreich und Steiermark*, 94-95.

⁵⁶ *Vierter Bericht über das Museum Francisco-Carolinum*, (Linz: Buchdruckerei des Friedrich Eurich, 1840), 4:XXXIV.

⁵⁷ A. Julius Caesers, *Staat- und Kirchengeschichte des Herzogthum Steyermark*, (Graz: J.G. Weingand und Franz Ferstl, 1788), 7:420.

⁵⁸ Klein, *Geschichte des Christenthums in Oesterreich und Steiermark*, 95; Caesers, *Staat- und Kirchengeschichte des Herzogthum Steyermark*, 7:420.

taşınmadan önce Murvorstadt'ta bulunan bir manastırda kalmışlardır. Graz'da yapılan bu manastır daha sonra askeri bir garnizona dönüştürülmüş ve içinde yaşayanlar da Augustiner tarikatına ait olan, ancak kullanılmayan St. Paul manastırına nakledilmiştir.⁵⁹

İmparator II. Ferdinand'ın 1637 yılında vefatından sonra karısı Eleonora, Ob der Laimgrube (bugünkü adıyla Auf der Laimgrube) adı verilen yerde St. Joseph manastırının inşasına devam edebilmek için manastır olması planlanan yerin etrafındaki evleri satın almıştır. Bu manastır St. Joseph olarak adlandırılmasına rağmen halk tarafından "Siebenbücherinnen" (Yedi Kitaplar), daha sonra ise "Siebenbürgerinnen" (Yedi Vatandaş Kadın) olarak isimlendirilmiştir.⁶⁰ 1639 yılında ise Kayser III. Ferdinand (1637-1657) bütün imparatorluk ailesi ile birlikte saray erkânını da yanına alarak Viyana'daki Karmelit manastırına gelerek Kardinal ve Olmütz Başpiskoposu Prens Dietrichstein'in düzenlediği merasim töreninde yerini almıştır.⁶¹ Rahibeler yapılan bu manastır binasına taşındıktan sonra, manastır yanına yapılan ve yapımı 1642 yılında tamamlanan kilise, Viyana Piskoposu Anton Wolfrath tarafından Kutsal Joseph'e atfedilerek açılmıştır. Manastıra İtalya'nın Genua ve Turin şehirlerinden 4 rahibe de çağrılarak yerleştirilmiştir. II. Ferdinand'ın karısı Eleonora, 1648 yılında söz konusu manastıra taşınmış ve 1657 yılındaki ölümüne kadar burada kalmış ve sunağın hemen yanına defnedilmiştir. Söz konusu sunak üzerinde bulunan Kutsal Merem ve oğul İsa heykeli, 1647 yılının Temmuz-Eylül ayları arasında Deli Gazi Hüseyin Paşa (ö.1658) komutasındaki Kandiye kuşatması⁶² yarılarak Viyana'ya getirilmiş⁶³ ve oldukça değerli görülen bu hediye, Kayser III. Ferdinand'ın 2 Ocak 1656 tarihli fermarı ile Karmelit manastırına hediye edilmiştir.⁶⁴

→ →

hengeschichte des Herzogthum Steyermark, 420.

⁵⁹ Caesars, Staat- und Kirchengeschichte des Herzogthum Steyermark, 375, 420-421.

⁶⁰ Joseph Alois Gleich, *Geschichte der kaiserlich- königliche Stadt Wienerisch-Neustadt*, (Wien: Johann Georg Binz, 1808), 322.

⁶¹ Schimmer, *Das alte Wien*, 24.

⁶² IV. Haçlı Seferinden sonra Venediklilerin eline geçen ve Girit adasının merkezi olan Kandiye şehri, Osmanlı Devleti'nin en zor fethettiği yerlerden birisi olmuş ve bu beldenin fethi yaklaşık 25 yıl (1648-1669) sürmüştür. 1647 yılındaki Kandiye Kuşatması, Venediklilerin Çanakkale Boğazı'nı kapatması, payitahttan yardım gelememesi ve ayrıca payitahttaki karışıklıklardan dolayı Girit'in ihmal edilmesi nedeniyle başarılı olamamıştır. Kandiye şehrinin fethi uzun süren ablukalar sonucunda antlaşma yolu ile 1669 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Kandiye şehrinin fethi için bk. Naîma Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, haz. Mehmet İpşirli, (Ankara: TTK Yayınları, 2007), 3: 1108; Evliyâ Çelebi bin Derviş Muhammed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, (İstanbul: YKY Yayınları, 2011), 8: 200-218); Mücteba İlgürel, "Hüseyin Paşa, Deli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19: 4-6).

⁶³ Habsburglular adına Osmanlı donanmasında görev yapan bazı mühtediler bulunmaktadır. Nitekim onlar sayesinde Habsburglular Osmanlı Devleti hakkında istihbarat toplamaktadırlar. Bu muhbirler arasında Sinan (Juan Briones) ve İngiliz Haydar (Robert Drever), yazdıkları mektuplarla bir taraftan Habsburg imparatoruna bilgi verirken diğer taraftan Cezayir Beylerbeyi ve Kapudan-ı Derya olan Uluç Ali'yi kendi taraflarına kazanmaya çalışmışlardır (Geniş bilgi için bk. Emrah Safa Gürkan, "Batı Akdeniz'de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi", *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi* 33, (2012), 173-204). Habsburg İmparatorluğu da bu mühtediler sayesinde Kandiye baskını sırasında kiliselerde olan bazı eşyaları kaçırmış ve onları Viyana'ya getirtmiş olsa gerektir.

⁶⁴ Schimmer, *Das alte Wien*, 25.

Kayser Ferdinand'ın haricinde devlet adamlarının da toplum üzerinde ciddi bir nüfuzu bulunan ve ülke içindeki Protestanlara karşı yürütülen mücadelede her daim desteklerini esirgemeyen Karmelitlere yardım ettiği görülmektedir. Viyana'nın Landstrasse isimli caddesinde yapılan kilise ve manastır bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Nitekim söz konusu dini yapılar Münihli Kaiserstain bölgesi Baronu Franz Ernest'in 36 000 Florin başlığıyla inşa edilmiştir.⁶⁵ 1672 yılında ödemesi yapılan ve 1674 yılında da inşasına başlanan kilise ve manastırda ilk ayın, aynı yılın 15 Ekim tarihinde yapılmıştır. Manastır tarikatın yönetmeliği esasınca manastır iki katlı yapılmış ve içerisine öğrencileri için 34 hücre, 2'şer adet iç koro odası, depo ve yemek odası ve bahçe olacak şekilde inşa edilmiştir.⁶⁶ Ayrıca manastır ve tüm hücrelerin girişinde İncil'den sözler yer almaktadır.

1675 yılında Karmelitler Avusturya'da ilk önderlerini (Prior) seçmiş ve 1 Ocak 1675 yılında bu makama Makarius'u getirmişlerdir. Uzunca bir zaman bu görevde kalan Makarius'tan sonra Johann Philipp Weszdin, Prior Paulinus unvanıyla 21 Ağustos 1769 tarihinde bahsi geçen makama atanmıştır.⁶⁷ Weszdin, Karmelitlerin misyonunu yaymak için Hindistan'a yolculuk yapmış, Hintçeyi öğrenmiş ve bu dilde gramer, edebi ve arkeolojik eserler kaleme almıştır. Yazmış olduğu bu eserler kendisinden sonraki Karmelitlerin Hindistan'a yolculuklarının da önemli bir rehber olarak görülmüştür.

1683 yılında gerçekleşen II. Viyana Kuşatması tarikatın önemini bir kez daha artırmış ve tarikat yöneticisinin emriyle St. Joseph manastırı, Leopoldstadt'taki manastırdan kaçan Karmelitlerin ve diğer tarikatlara mensup Hristiyanların sığındığı bir yer olmuş ve söz konusu manastır hem yaralıların tedavisi hem de gelenlerin bakımı için kullanılmıştır.⁶⁸ Manastırın yanındaki büyük kilise ise Kayser I. Leopold (1658-1705) ve karısı Eleonora'nın Viyana Başpiskoposu Kont Kollonitsch önderliğinde yapılan haç takma merasimine ev sahipliği yapmıştır.⁶⁹ St. Joseph manastırında yapılan son ayın ise 19 Mart 1730 tarihinde Kutsal Joseph Oruç Günü'nde yapılandır. Ancak bu tarihte manastırdaki rahibelerinin sayısı oldukça azdır.⁷⁰

II. Viyana Kuşatması sırasında tarikatın kadın kolunu oluşturan rahibeler, savaş içinde yer almaktan ziyade başka yerlere nakledilerek korunmaya çalışmıştır. Nitekim Wiener Neustadt'taki manastırda kalan rahibeler, söz konusu kuşatmada Tirol eyaletinde bulunan Hall şehrindeki imparatorluk kadın manastırına nakledilmiş, Türklerin şehri terk etmesinden sonra 1684 yılının Ekim ayının 18'inde Neustadt'a geri dönmüşlerdir.⁷¹ Benzer durum 1704 yılında ger-

⁶⁵ Benedikt Pillwein, *Neuester Wegweiser durch Linz und seine Umgebung*, (Linz: Johann Huemer Verlag, 1837), 101.

⁶⁶ Pillwein, *Neuester Wegweiser durch Linz und seine Umgebung*, 101.

⁶⁷ Pillwein, *Neuester Wegweiser durch Linz und seine Umgebung*, 101.

⁶⁸ Schimmer, *Das alte Wien*, 25.

⁶⁹ Pillwein, *Neuester Wegweiser durch Linz und seine Umgebung*, 102.

⁷⁰ Schimmer, *Das alte Wien*, 25.

⁷¹ Gleich, *Geschichte der kaiserlich-königliche Stadt Wienerisch-Neustadt*, 323.

çekleşen Macar ayaklanmaları sırasında da yaşanmış ve rahibeler Viyana'ya nakledilmiş, ancak geriye üç yıl sonra dönebilmiştir.⁷²

Karmelitlerin Habsburg imparatoriçesi Maria Theresia (1740-1780) tarafından da desteklendiği görülmektedir. Theresia 1755 yılında Viyana'dan çağrılan Karmelitler için Zedlitzdorf bölgesinde manastır ve kilisenin yanı sıra bir de darülaceze yaptırılmasını uygun bulmuştur.⁷³ Tarikatın faaliyetleri Avusturya'nın başkenti Viyana'da 1757 yılında Ob der Laimgrube adı verilen bölgede bir sunağın alınması ile devam etmiş ve böylelikle 1692 yılında yapımı tamamlanan manastır "*St. Josef auf der Laimgrube*" olarak anılmıştır.⁷⁴ 1760'lı yıllarda ise Karmelitlerin felsefe dersleri vererek gençlerin eğitime katkıda buldukları görülmektedir. Oryantalist Philipp Wesdin de yaşadığı küçük bir kasabada felsefe derslerini Çıplak Ayaklı Karmelitlerden almıştır.⁷⁵ Felsefe derslerinin yanı sıra bazı manastırlarda belagat, şiir okuma ve din dersleri de verilmiş ve her manastır hangi alanı ile meşhursa diğer bölgelerden de öğrenci kabul etmiştir.⁷⁶

1784'de kaldırılan Ob der Laimgrube'deki "Zum heiligen Joseph" adlı kilisenin rahibinin Lorenz Altinger olduğu görülmektedir.⁷⁷ Aynı tarihte mevcut bulunan Karmelitlere ait diğer ibadethaneler ve onların yöneticileri şunlardır: In der Leopoldstadt zum heiligen Joseph; Anton Pachner, Trattenbach; Sigmund Stettenhofer, Maria Schutz am Semering; Udalricus Wieser (unbeschuchter karmelit- Çıplak ayaklı rahibeler), Wöllersdorf; Cajetan Schlaeger, Maisbirbaum; Barnabas Kugler.⁷⁸

Karmelit tarikatına destek olan tek hanedan üyesi kadın II. Ferdinand'ın karısı Eleonora'dır. Kontes Colleredo'dan dünyaya gelen dul prenses Maria Antonia Josepha da Karmelitlere destek olmuş ve hatta onların tarikatına girmiştir. Maria, tarikatın St.Teresa öncülüğündeki rahibeler kolu için Avusturya'nın St. Pölten şehrinde bir manastır inşa etmek istemiş ve 5110 Gulden ödeyerek manastır yapılması planlanan yerdeki evleri ve ticarethaneleri satın alarak 1707 yılında buraya gelen Karmelitlere teslim etmiştir.⁷⁹ Ancak manastırın inşasının başlaması Braunschweig-Lüneburg düşesi Christina'nın kızı Eli-

⁷² Gleich, *Geschichte der kaiserlich-königliche Stadt Wienerisch-Neustadt*, 323.

⁷³ Heinrich Hermann, *Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärnten*, (Klagenfurt: Verlag der J. Leon'schen Buchhandlung, 1853), 2: 275.

⁷⁴ Friedrich Schweickhardt, *Darstellung des Erzherzogthums Oesterreich unter der Ens*, (Wien, 1835), 1:139.

⁷⁵ Joseph Freiherrn von Hormayr, *Oesterreicher Plutarch, oder, Leben und Bildnisse aller Regenten*, (Wien: Im Verlage bei Anton Doll, 1809), 17-18: 243.

⁷⁶ Yazar Yok, *Auserlesene Litteratur des katholischen Deutschlands*, (Koburg (Coburg), 1788), 1: 368.

⁷⁷ Wiedemann, "Verzeichniss der unter Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster", 6: 321-328; *Verzeichniss der Domstifter und Pfarrer im Erzherzogthume Österreich 1791*, (Wien: Joseph Edlen von Kurzbeck Verlag, 1791), 9; *Oberdeutsche allgemeine Litteraturzeitung: im Jahre 1808*, 24 Maerz 1808, (München, 1808), 539.

⁷⁸ *Verzeichniss der Domstifter und Pfarrer im Erzherzogthume Österreich 1791*, 14-34.

⁷⁹ Schweickhardt, *Darstellung des Erzherzogthums Oesterreich*, 49; *Einige Freunden der Geschichte, Darstellung von St. Pölten und seiner Umgegend*, (Wien, Anton Doll Verlag, 1828), 2: 264.

sabeth'e nasip olmuştur. 23 Nisan 1708 tarihinde Hiezing'de İspanya kralı III. Karl ile evlenen Elisabeth, 27 Nisan 1708 tarihindeki Barselona yolcuğunda inşaatın temel taşı koymuş ve manastırın inşası da bu tarihten sonra tam 4 yıl sürmüştür.⁸⁰ 10 Nisan 1712 tarihinde Elisabeth'in de katıldığı açılış törenine Franziskaner, Chorherren tarikatı mensuplarının yanı sıra vakfın başrahibi de eşlik etmiştir. Kilise 10 Haziran 1725 tarihinde Passau bölgesi Piskoposu Kont Dominik von Lamberg tarafından kutsanmıştır.⁸¹ Yaklaşık 70 yıl faaliyetlerine devam eden bu manastır, 1782 yılında askeri akademilere öğrenci yetiştiren eğitim kurumlarına, şaheser durumundaki heykellerle bezeli kilise ise sanat galerisine dönüştürülmüştür.⁸²

1707 yılında Karmelit rahibeler St. Pölten şehrine geldiklerinde günah çıkarma ve vaftiz işlerini yürütmek üzere iki papazı da yanlarında getirmişlerdir. Bu iki rahip, rahibeler için yapılan manastırın yanındaki bir evde kalmış ve Prenses Maria Antonia Josepha Montecuculi onlara eyalet prensi onay verdiği takdirde tarikatın erkek kolu için de bir manastır yaptıracağına dair söz vermiştir.⁸³ 1709 yılında manastır yaptırma girişiminde bulunulmuş, ancak beklenen resmi onay 19 Mart 1756 tarihinde Habsburg imparatoriçesi Maria Theresia döneminde gelebilmiştir. Prenses Montecuculi'nin mirasçısı Kont Colloredo 1757 yılında manastırın inşasına başlamıştır.⁸⁴ 1768 yılında bu manastırda Papaz Martin öncülüğünde ilk dini ayin gerçekleşmiş ve manastırın inşası 1778 yılında bitince de burası onlara verilmiştir.⁸⁵ 1779 yılına kadar faaliyetlerine devam eden bu manastırın ilk yöneticisi papaz Bartholomäus ve daha sonrasında da papaz Benedict olmuştur.⁸⁶ En son 15 Karmelit rahibin de buradan ayrılmasıyla kullanılmayan bu manastır 1782 yılında kısmen liseye dönüştürülmüş ve Fransiskaner tarikatına devredilmiştir. Bu tarihte yayımlanan bazı gazetelerde manastır tarikatlarının kaldırılmaması yönünde yazılar yazılmış ve yüksek din eğitimi verilmesi için onlara olan ihtiyaçtan bahsedilmiştir.⁸⁷ Kayser II. Joseph döneminde Aşağı Avusturya bölgesinde; Mannesdorf, Neustadt, St.Pölten, Yukarı Avusturya eyaletinde; Linz'de bulunan Karmelit rahibeler manastırı, Steiermark ve Krain eyaletinde; Graz am Schlossberg, Graz im Münzgraben, St.Johann bei Herberstein'deki tarikatın ayakkabısız koluna ait manastırlar ile Voitsberg'deki Ayakkabılı kolu, Tirol eyaletinin Linz şehrindeki manastır, Viyana'nın Sterngasse caddesindeki St.Joseph manastırı kapatılmıştır.⁸⁸ Çıplak Ayaklı Karmelitlerin Viyana şehrinde sadece Leopoldstadt'daki manastırı kalmış ve bu manastır da 1831 yılında faaliyetlerine son vermiştir.

⁸⁰ Schweickhardt, *Darstellung des Erzherzogthums Oesterreich*, 47.

⁸¹ Einige Freunden der Geschichte, *Darstellung von St. Pölten*, 264.

⁸² Schweickhardt, *Darstellung des Erzherzogthums Oesterreich*, 48.

⁸³ Schweickhardt, *Darstellung des Erzherzogthums Oesterreich*, 48.

⁸⁴ Einige Freunden der Geschichte, *Darstellung von St. Pölten*, 268.

⁸⁵ Schweickhardt, *Darstellung des Erzherzogthums Oesterreich*, 49.

⁸⁶ Einige Freunden der Geschichte, *Darstellung von St. Pölten*, 266.

⁸⁷ *Augsburgische Ordinari Postzeitung von Staats-, gelehrten, historisch- u. ökonomischen Neuigkeiten*, 25 April 1782, Nr.99 (Augsburgisches Extra-Blatt).

⁸⁸ Wiedemann, "Verzeichniss der unter Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster", 6: 321-325.

1854 yılında yayımlanan Wiener Zeitung adlı gazetede 'Linzer Zeitung' adlı gazetenin haberinden alıntı yapılarak Karmelit tarikatı ve bazı tarikatların belirlenen katedral kardinali ve papazlar eşliğinde baş kardinal tarafından denetlendiği görülmektedir. Gazetede bu denetimin amacının uzlaşılan reformlara ilişkin gerekli tavsiyeleri vermek ve kurallara uyulup uyulmadığını görmek, olarak zikredilmiştir.⁸⁹

Avusturyalı Karmelitler 18. yüzyıl sonunda her ne kadar eski dönemlerdeki gibi gösterişli günler yaşamasa da sonraki dönemlerde münferit olarak tarikatlarına bağlılıklarını korumaya çalışmışlardır. Nitekim 18. yüzyıl sonlarında bazı Karmelitler Karmel Dağı'na geri giderek burada yeni bir kilise inşa etmişler ve söz konusu kiliseyi "Stella Maris" olarak adlandırmışlardır.⁹⁰ Ancak kilisenin faaliyete başlaması 1836 yılında gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde ise Avusturyalı Karmelitlerin kutsal mekân olarak kabul ettikleri Karmel Dağı'na hac yolculuğu yaptıkları görülmektedir. Papaz Klinger, Karmel Dağı'ndaki manastırda kaldığında, manastırda kalanların isimlerinin yazıldığı bir defter tutulduğunu ve deftere göre de kendilerinden önce burada Yukarı Avusturyalı hacıların kaldığını görmüş ve kendi gruplarından bir Viyanalının kahve tiryakisi olduğunu, kahve içmek için kahvehaneye girdiğini, ancak bulamadığını ve daha sonra kahvesine kavuşabildiğini aktarmıştır. Ayrıca Klinger yolculuk esnasında Götzen Baal bölgesi rahiplerinin Karmel Dağı'nda bir vaaz yaptıklarından ve kendi müritlerine tarikatlarının nasıl oluştuğunu anlattıklarından bahsetmiştir. Eserde bu durum şu şekilde aktarılmıştır:

"Rahipler insanlara şunları anlattı: İlyas peygamber duasını yaptıktan sonra gökten bir ateş düştü ve kurbanını (İlyas Peygamberi) bu ateş yaktı, sonra İlyas dağın tepesine tırmandı ve kendisine toprağa atıp hizmetkârına şöyle dedi: Yukarı tırman ve denize karşı bak!". Hizmetçi yukarı çıktı, baktı ve dedi ki: "Ben hiçbir şey görmüyorum!". İlyas Peygamber ona şöyle dedi: "Yedi kez olduğun yerde dön!". Yedinci kez dönüşte ise hizmetçi şöyle dedi: "Denizden çıkmış bir el gibi büyük bir bulut görüyorum!". İlyas Peygamber dedi ki: "Yukarı tırman ve Achab'a şöyle de: "Atlarınızı arabanızın önüne doğru getirin, aşağıya inin, böylelikle yağmur nedeniyle şaşırtmayacaksınız." Ve gökyüzü bulutlarla kaplandı, rüzgârlar arttı ve şiddetli bir yağmur başladı. İlyas Peygamber ateşten bir araba içinde cennete doğru yükseldi ve ona inananlar Karmel Dağı'nda kaldılar. Bu Peygamberden bu yana bu dağ dünyadan elini eteğini çekmiş, gece-gündüz oruç tutan ve kendilerine verdikleri cezalarla cenneti kazanmayı çalışan sayısız keşişe ev sahipliği yaptı ve böylelikle Karmelit tarikatı bu dağda oluştu".⁹¹

Karmel Dağı'ndaki bu manastırın tarihi anlatılırken, Müslüman devletler (Eyyübîler, Fatîmîler ve sonrasında da Osmanlı Devleti) tarafından zarar gördüğü altı çizilerek önemle vurgulanmıştır. Nitekim bu durum sadece Kudüs ya da

⁸⁹ "Zur Tagsgeschichte", Wiener Zeitung, 10 Juni 1854, Nr.139, 1599.

⁹⁰ Orden des Teresianischen Karmel in Deutschland, "Ursprung und Entwicklung des Karmelordens" (Erişim 1 Kasım 2019).

⁹¹ Klinger, Reise der österreichischen Pilgerkarawane, 156.

Mısır topraklarındaki Hristiyan mabetleri için geçerli değildir. Avrupa'daki birçok mabet için de aynı ifadeler kullanılmıştır. Karmel Dağı'ndaki manastır için ise "Önünde 80 basamak merdiven bulunan ve kalker taşından yapılan bu manastır, 1821 yılında Türk Paşa tarafından harabe haline getirildi"⁹² denmiştir. Bazı kaynaklarda bu iddia destek bulmuş ve tahribatı yapan paşanın ismi Abdullah Paşa olarak zikredilirken⁹³, 1821 yılında yayımlanan Beyrut Gazetesi'nde Akkâ Paşası ve Augsburger Allgemeine Zeitung adlı gazetede ise sadece tahribata değinilmiştir.⁹⁴ Ancak manastırın yıkılma sebebinin Carl Ritter, 1821 yılında Yunanistan'da ortaya çıkan ayaklanmalar olarak göstermiş ve Ali Paşa'nın gerçekleştirebilecek bir kuşatma ya da tehlike anında Karmel Dağı'ndaki manastırda bulunan keşişlerin düşman filolarına ve korsanlara sinyal göndereceğini düşündüğünden böyle bir davranışta bulunduğunu belirtmiştir.⁹⁵ Manastırın bu hale gelmesinden oldukça müteessir olan Johann Baptist isimli Roma'dan gelen Karmelit bir keşiş, Avrupa'dan bu manastır içi yardım toplamış ve manastırı ortasında bir kubbe, zemininde mermer olmak üzere yeniden yaptırmıştır. Ana sunak ise zeminden bir hayli yukarda yapılmış ve sol kolunda İsa'nın bulunduğu Kutsal Meryem heykeli de bu sunak üzerine oturtulmuştur. Ayrıca her iki heykel de gösterişli ipek giysiler ile dekore edilmiş ve ellerine de Skapular tutturulmuştur. Yüksek sunağın altında, zeminin birkaç basamak aşağısında Peygamber İlyas'ın kaldığı mağara da, görülecek şekilde inşa edilmiştir.⁹⁶ Birkaç adım yukarıda ise Elyesa Peygamberin mağarası yer almaktadır. Sunaktan ona doğru gelen bir kadın ise peygamberin annesi olarak tasvir edilmiş ve oğlunun yeniden uyanması için yalvaran bir kadın profili olarak resmedilmiştir.⁹⁷ Manastırın kapısından çıkışta sol tarafta, dağın yamacında bir de duvarlarla çevrili bir manastır mezarlığı yapılmıştır. Bu mezarlıkta cesetler, duvarda açılan bir boşluğun içine itilmiş ve daha sonra ağız kapatılmış ve böylelikle manastırda ölecek olan diğer bir keşişin defnedilmesi daha kolay hale getirilmiştir.⁹⁸ Manastırın ön kısmında ise ekilip dikilen bahçeler yer almaktadır. Denize doğru en dıştaki

⁹² Klinger, *Reise der österreichischen Pilgerkarawane*, 156-157.

⁹³ Alex Carmel, *Geschichte Haifas in der türkischen Zeit: 1516-1918*, (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1975), 74.

⁹⁴ Bayreuther Zeitung, "Schreiben aus Constantinopel", 7 Dezember 1821, Nr. 243, 1051; Augsburger Allgemeine Zeitung, "Türkei", 18 Dezember 1821, Nr.352, 1408.

⁹⁵ Carl Ritter, *Die Sinai-Halbinsel, Palästina und Syrien*, (Berlin: G. Reimer, 1852), 719.

⁹⁶ Klinger, *Reise der österreichischen Pilgerkarawane*, 157.

⁹⁷ Kur'anda iki kez (el-En'âm 6/86, Sâd 38/48) adı geçen Hz. Elyesa, Ahd-i Atik'te Elişa olarak zikredilmiş ve aktarılanlara göre de MÖ. VIII. yüzyılda yaşamıştır. İslam tarihi kaynaklarında ise Hz. Elyesa, Elyesa b. Ahtûb b. Acûz olarak geçmektedir (Bk. Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (Kahire: Daru't-Tabaat'il- Misriyye, 1988), 1: 239; Ebu İshak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebi, *Arâisü'l-Mecâlis*, (Mısır, 1370/1951), 259; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't Tarih*, (Beyrut, 1395/1965), 1: 213, Ebü'l Fîdâ İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrut, 1966), 2: 4). Annesinin ismi hususunda kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak söz konusu kilisede annesinin resmedilmesinin sebebi; Elyesa Peygamberin küçüklüğünde kötürüm olması ve onu ziyarete gelen İlyas Peygamberden oğlunun sıhhatine kavuşması için dua istemesi, olsa gerektir. Nitekim Hz. İlyas'ın duası kabul olmuş ve Elyesa Peygamber sıhhatine kavuşmuş ve ona tabii olarak ondan Tevrat'ın hükümlerini öğrenmiştir. İlyas Peygamberden sonra da Hz. Elyesa peygamber olarak gönderilmiştir (Bk. İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-nihâye*, 2: 4; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, (İstanbul: Yeni Şafak Kültür Hizmeti/ TDV Yayınları, 2005), 143-144).

⁹⁸ Klinger, *Reise der österreichischen Pilgerkarawane*, 158.

eğimde ise denizden geçen gemilere sinyal vermek üzere bir kontrol odası yaptırılmıştır.⁹⁹ Günümüzde ise Karmel Dağı'nda 19. yüzyıl ortalarında yapılan Stella Maris Manastırı bulunmaktadır. Manastırın duvarlarını ve tavanını süsleyen, İlyas ve Elyesa peygamberlerin yaşamlarını anlatan resimlerle hem kendi mensuplarını hem de burayı ziyaret edenleri tarikatlarının kutsiyetine inandırmaya çalışmaktadırlar.

Karmelitler; Fransız devrimi, 1803-1805 yılları arasında I. Napolyon önderliğinde gerçekleşen Napolyon hareketi (Napolyon Savaşları) ve 19. yüzyıldaki liberal hareketleri sırasında birçok zorlukla karşılaşmış, ancak günümüzde Batı Avrupa, Ortadoğu, Latin Amerika ve Amerika'da yeniden canlılık kazanmıştır. Avusturya'da ise Çıplak Ayaklı ya da Ayakkabısız Karmelitlerin görüşü benimsenmiş, 1861 yılında rahibe Theresia Böck Linz şehrinde Karmelitlerin yeniden toparlanmasını sağlamıştır.¹⁰⁰ Riedau ve Eferding kasabalarından gelen Karmelit rahibeler, Theresia Böck'ten sonra "Schwestern des III. Ordens Unserer Lieben Frau vom Berge Karmel" (Karmel Dağı'ndaki Sevgili Hanımefendimizin (Annemizin/ Hz.Meryem) Kız Kardeşlerinin 3. Tarikati) adıyla yeni bir topluluk kurmuştur. 1885 yılında kurulan bu cemiyet devlet ve kilise tarafından tanınmış ve 1906 yılında Karmelitlerin 3. grubu olması yönünde kararname çıkarılmıştır. 1961 yılında Linz'de kurulan bu cemiyet "Marienschwestern vom Karmel" (Karmel Dağı'ndaki Meryem'in Kız Kardeşleri) adını almıştır. 1879- 1977 yılları arasında ise Penzing'de Çıplak Ayaklı Karmelitlere ait bir manastır faaliyetlerini yürütmüştür. Ayrıca Aşağı Avusturya (Niederösterreich) eyaletinde yer alan Baden bölgesindeki Mayerling kasabasında söz konusu gruba ait bir manastır bulunmaktadır. Bu manastır 1889 yılında velihaft prens Rudolf'un intihar ettiği imparatorluk av köşkü yerine yaptırılmıştır. 1989 yılı Papalık yıllıklarına göre bu tarikata bağlı 3592 kişi bulunmaktadır.¹⁰¹

Sonuç

Haçlı Savaşları sırasında Filistin'de Hristiyan hacılar ve Haçlı askerleri tarafından kurulan ve adını kuruldukları dağdan alan Karmelit tarikatı, kökenlerini Eski Ahit'teki bazı hükümlere dayandırarak Peygamber İlyas ve Elyesa'nın uygulamalarını devam ettirdiklerini ileri sürmektedirler. Tarikat, münzevi bir hayatı, tefekkürü, az yemeyi, az uyumayı, az konuşmayı ve et yememeyi kendilerine temel prensip olarak seçmiş, ancak bu ilkeler zamanla gevşekliğe uğramış ve 16. yüzyıldan itibaren de zaman zaman yeni düzenlenmelere ihtiyaç duyulmuş-

⁹⁹ Günümüzde ise Karmelitler, Karmel Dağı'ndaki manastırda Hz. İlyas'ın heykelini yerleştirmiş ve buranın kutsiyetini devam ettirmek istemişlerdir. Ayrıca 1868 yılında bu coğrafyaya yerleşen Almanlar, II. Dünya Savaşı'na kadar burada kalmışlar ve sonrasında da İngilizler tarafından çıkarılmışlardır. Dağın eteklerinde bulunan bazı hanelerde Almanlara ait bazı alametler görülmektedir.

¹⁰⁰ Karmeliten, "Marienschwestern vom Karmel: Leben in Freundschaft mit Gott", erişim: 12 Haziran 2019, http://www.marienschwestern.at/var/plain_site/storage/original/application/6f15df0b8406244ece9fbc_b79951babb.pdf

¹⁰¹ Ökumenisches Heiligenlexikon, "Karmeliterorden", erişim: 8 Haziran 2019, <https://www.heiligenlexikon.de/Orden/Karmeliter.htm>

tur.

Karmelit tarikatının kurulduğu yer ve kuruluş zamanı üzerinde durulacak bir mevzudur. 1100 yılında Haçlıların eline geçen Hayfa şehrinde bulunan Karmel Dağı, III. Haçlı Seferi öncesinde jeopolitik bir konuma sahip olduğundan tarikatın kuruluş yeri için en uygun nokta olarak görülmüştür. Ayrıca tarikat mensuplarının büyük bir kısmının Haçlı askeri olması, kuruluş amaçlarının dinî bir unsurdan ziyade Müslümanlara karşı yürütülecek askeri bir savunma sistemi olduğunu da göstermektedir. Nitekim 19. yüzyıl başlarında gerçekleşen Yunan İsyanı sırasında bölge valisinin Karmelitlerin manastırını yıktırması, Karmelitlerin düşman kuvvetlerine yardım edeceği inancından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda aynı yüzyılda Karmel Dağı'nın Hristiyan hacıların ve bazı şövalyelerin uğrak noktası olması, duydukları ya da gördükleri birçok hadiseyi seyahatnameleri aracılığı ile Hristiyan camiaya iletmeleri, Kudüs üzerindeki emellerinden vazgeçmediklerini gösteren somut belgelerden biri olsa gerektir.

Kudüs'ün Selahaddin-i Eyyubî tarafından fethi sonrasında Hayfa şehrindeki kale duvarlarını yıktırması, Karmel Dağı'nı ve dağda bulunan sinyal kulesinin önemini artırmış, görünürde münzevi bir hayat süren Karmelit keşişlerin Haçlılar ve Hristiyanlık için sorumluluk almalarını gerekli kılmıştır. Nitekim görevlerini 1238 yılına kadar yapan bu keşişler, Haçlıların aldığı yenilgilerden bir hayli etkilenecek faaliyetlerini Avrupa'ya devam ettirmeye karar vermişler ve kurallarını da Avrupa şartlarına göre yeniden düzenlemişlerdir.

Karmelit tarikatı gibi Haçlı ruhu üzerine kurulan tarikatlar, genellikle savaş ortamından beslenerek kendilerini kabul ettirmişlerdir. Özellikle Otuz Yıl Savaşları, söz konusu tarikata arzu ettiği ortamı sağlamıştır. Örneğin Habsburg imparatoru Kayser II. Ferdinand'la tarikatın yakınlaşması, faaliyetlerine başlamaları ve günümüzde dahi az da olsa üyelerinin Avusturya topraklarında bulunması, imparatorun Weissen Berg Savaşı'nda Protestan Bohemyalılara karşı yürüttüğü mücadele ile olmuştur. 1683 yılında gerçekleşen II. Viyana Kuşatmasını da Haçlı Savaşları gibi gören Karmelitler, bir kez daha Müslümanlara karşı savaşma şansı yakalamış ve kendi dindaşlarını manastırlarda misafir ederek Türklere karşı savaşan yaralı askerlerin tedavilerini üstlenmişlerdir. Bu bağlamda Karmelitler, Haçlı Seferleri ve Osmanlı Devleti döneminde Müslümanlara, Protestan ve Katolikler arasındaki sürtüşmelerde ise Protestanlara karşı mücadelede önemli bir rol oynamıştır.

Karmelitlerin günümüzde dahi Karmel Dağı'nı ve burada bulunan kiliseyi ana merkez olarak kabul etmeleri, Kudüs'ü ele geçirme arzusundan vazgeçmediklerini gösteren önemli bir husus olsa gerektir. Bu iddiayı kuvvetlendirmek ve Haçlı Seferleri döneminde kurulan Hristiyan tarikatların gerçek yüzlerini görebilmek için kuruluş dönemleri ile birlikte Avrupa'daki faaliyetlerinin incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca Karmelitlerin ve diğer Haçlı Hristiyan tarikatlarının Avrupa'da hangi devletler tarafından himaye edildiğini göstermesi açısından bu tarz çalışmaların yapılması mühimdir. Zira 19. yüzyılda Hayfa şehrine yerleşme-

ye başlayan, ancak İngilizlerin zoruyla bu şehirden ayrılan Almanların “*Seni unutursam ey Kudüs, sağ elimi unutayım*” şeklinde bazı ibareleri evlerinin kapılarının üstüne kazımaları üzerinde durulacak bir meseledir. Bu bağlamda halihazırda Avusturya’da faaliyet gösteren Karmelitlerin kutsal topraklarda kalabilmek için dini kendilerine bir kamuflaj olarak kullandığı ve kendi ülkelerine ve Papalık Kurumu’na zaman zaman bilgi verdikleri, oradaki mevcudiyetlerini muhafaza edebilmek için de ülkelerinden yardım aldıkları bilinen bir gerçektir.

Kaynaklar

- » Andreas Raetz - Nikolaus Weis, *Leben der heiligen Gottes*, Mainz: Verlag von Franz Kirchheim, 1855.
- » *Augsburger Allgemeine Zeitung*. “Türkei”. 18. Dezember 1821. Nr.352. 1408.
- » Augsburgische Ordinari Postzeitung von Staats-, gelehrten, historisch- u. Ökonomischen Neuigkeiten. 25 April 1782. Nr.99 (Augsburgisches Extra-Blatt).
- » Aykut, Dursun Ali. “Dini Bir Fenomen Olarak Kendini Kırbaglama veya Flagellant Hareketi”. *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*. ed. Alim Yıldız. 1/ 517-530. Sivas, 2010.
- » Barth, Reinhard. *Die Chronik der Kreuzzüge*. München: Chronik Verlag, 2003.
- » *Bayreuther Zeitung*. “Schreiben aus Constantinopel”. 7. Dezember 1821. Nr. 243.
- » Bilge, Mustafa L. “Hayfa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/41-43. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- » Brendel, Richard. *Die Schlacht am weißen Berge bei Prag*. Halle: Hermann Gesenius, 1875.
- » Buchner, Andreas. *Geschichte von Baiern*. Band 6/1. München: In Commission bei Georg Franz, 1838.
- » Caesars, Julius. *Staat- und Kirchengeschichte des Herzogthum Steyermark*. Band 7. Graz: J.G. Weingand und Franz Ferstl, 1788.
- » Carmel, Alex. *Geschichte Haifas in der türkischen Zeit: 1516-1918*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1975.
- » Dukas. *Bizans Tarihi*. çev. Vladimir Mirmiroğlu. İstanbul, 1956.
- » Ekkehard von Aura. Die Chronik des Ekkehard von Aura (nach der Ausgabe der Monumenta Germaniae). çev. W. Pflüger. Leipzig, 1893.
- » Es-Sa’lebî, Ebu Ishak Ahmed b. Muhammed. *Arâisü’l Mecâlis*. Mısır, 1370/1951.
- » Evliyâ Çelebi bin Derviş Muhammed Zillî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff. 8. Cilt. İstanbul: YKY Yayınları, 2011.
- » Geusau, Anton von. *Geschichte der Stiftungen, Erziehungs- und Unterrichtsanstalten in Wien*. Wien, 1803.
- » Gleich, Joseph Alois. *Geschichte der kaiserlich- königliche Stadt Wienerisch-Neustadt*. Wien: Johann Georg Binz, 1808.
- » Gürkan, Emrah Safa. “Batı Akdeniz’de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi”. *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi* 33 (2012), 173-204.
- » Hermann, Heinrich. *Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärnten*. 2.Cilt. Klagenfurt: Verlag der J. Leon’schen Buchhandlung, 1853.
- » Hormayr, Joseph Freiherr von. *Oesterreicher Plutarch, oder, Leben und Bildnisse aller Regenten*, Band 17-18. Wien: Im Verlage bei Anton Doll, 1809.
- » İbn Kesîr, Ebû’l Fidâ. *El-Bidâye ve’n-nihâye*. 2. Cilt. Beyrut, 1966.
- » İbnü’l-Esîr. *El-Kâmil fi’t Tarih*. 1. Cilt. Beyrut, 1395/1965.
- » İlgürel, Mücteba. “Hüseyn Paşa, Deli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/ 4-6. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- » Janitsch, Aemilian. *Geschichte der Entstehung und des Wachstums der deutsch-österreichischen Monarchie*. Wien, 1807.
- » Karakuş, Nadir. “Miladî XII. ve XIII. asırda Dimaşk ve Haçlılar”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (Haziran 2018), 189-213.
- » Karmeliten, “Marienschwestern vom Karmel: Leben in Freundschaft mit Gott”, erişim: 12 Haziran 2019, http://www.marienschwestern.at/var/plain_site/storage/original/application/6f15df0b8406244ece9fbc79951babb.pdf
- » Katholische (catholische) Blätter für Glaube, Freiheit und Gesittung (29 August 1860). ed. Katholischen Central-Verein in Linz. Linz: Huemer’s Uwe und Panner, 1860.

- » *Kitâb-ı Mukaddes*. Erişim 3 Kasım 2019. <https://www.kutsalkitap.org/online-incil-oku/>
- » Klein, Anton. *Geschichte des Christenthums in Oesterreich und Steiermark*. Band 5. Wien: Mechitaristen Congregations Buchhandlung, 1842.
- » Klinger, Norbert. *Reise der österreichischen Pilgerkarawane nach dem heiligen Lande im Jahre 1870*. Wien: Verlag der Marien-Anstalt in Linz, 1871.
- » Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. 1-2. Ciltler. İstanbul: Yeni Şafak Kültür Hizmeti/ TDV Yayınları, 2005.
- » *Kutsal Kitap*. "Karmel". Erişim 11 Haziran 2019. <https://www.kutsalkitap.org/online-tevrat-oku/>.
- » Müneccimbaşı Ahmed ibn Lütfullah. *Osmanlı Devletinin Kuruluş Tarihi (Câmiü'd-düvel)*. çev. Ahmet Ağrakça, İstanbul: Akdem Yayınları, 2014.
- » Naîma Mustafa Efendi. *Târih-i Na'îmâ*. haz. Mehmet İpşirli. 3. Cilt. Ankara: TTK Yayınları, 2007.
- » *Neues bayerisches Volksblatt*. "Karmel und Babylon". 28 August 1869. Nr.235.
- » *Oberdeutsche allgemeine Literaturzeitung*: im Jahre 1808. 24 Maerz 1808. München 1808.
- » Orden des Teresianischen Karmel in Deutschland, "Ursprung und Entwicklung des Karmelordens". Erişim 1 Kasım 2019. <https://www.karmelocd.de/geschichte-und-spiritualitaet/geschichte>.
- » Orden des Teresianischen Karmel in Deutschland. "Ab 1238- Rückkehr der Eremiten nach Europa". Erişim 2 Kasım 2019. <https://www.karmelocd.de/geschichte-und-spiritualitaet/geschichte/>.
- » Ökumenisches Heiligenlexikon. "Karmeliterorden". Erişim: 8 Haziran 2019. <https://www.heiligenlexikon.de/Orden/Karmeliter.htm>.
- » Pillwein, Benedikt. *Neuester Wegweiser durch Linz und seine Umgebung*. Linz: Johann Huemer Verlag, 1837.
- » Quix, Christian. *Geschichte des Karmeliten-Klosters der Villa Harna*. Aachen: Kommission bei J. Mayer, 1835.
- » Ritter, Carl. *Die Sinai-Halbinsel, Palästina und Syrien*. Berlin: G. Reimer, 1852.
- » Rosenberg, Alfred. *Handbuch der Romfrage*. Band I, München: Hoheneichen Verlag, 1940.
- » Sa'deddin Efendi. *Tâcü't-tevârih*. 1. Cilt, İstanbul, 1279.
- » Schimmer, Gustav Adolph. *Das alte Wien*. XI.- XII. Heft, Wien: Druck und Verlag von C.C. Zamarski, 1856.
- » Schweickhardt, Friedrich. *Darstellung des Erzherzogthums Oesterreich unter der Ens*. Erster Band. Wien, 1835.
- » Sohn-Kronthaler Michaela. "Feminisierung des kirchlichen Personals? Entwicklungen und Beobachtungen am Beispiel religiöser Frauengenossenschaften in österreichischen Diözesen im langen 19. Jahrhundert". *Feminisierung oder (Re-)Maskulinisierung der Religion im 19. und 20. Jahrhundert*. ed. Michaela Sohn-Kronthaler. 78-113. Wien: Böhlau Verlag, 2016.
- » Spalding, Karl August Wilhelm. *Geschichte des kristlichen Königreichs Jerusalem*. Berlin, 1803.
- » Sturm, Karl. *Geschichte des Protestantismus in dem österreichischen Kaiserstaat*. 1.Cilt. Leipzig:Verlag von Otto Wigand, 1862.
- » Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târihu'l-Ümmem ve'l-Mülûk*. 1. Cilt. Kahire: Daru't- Tabaat'il-Misriyye, 1988.
- » Teresianischer Karmel in Österreich. "Biographie von Teresa". Erişim 8 Haziran 2019. <http://www2.karmel.at/content/view/full/10932>.
- » Verzeichnis der Domstifter und Pfarrer im Erzherzogthume Österreich 1791. Wien: Joseph Edlen von Kurzbeck Verlag, 1791.
- » *Vierter Bericht über das Museum Francisco-Carolinum*, 4: XXXIV. Linz: Buchdruckerei des Friedrich Eurich, 1840.
- » Voigt, Mikuláš Adaukt. *Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen*. 4. Band. Prag: Im Verlag der Gerlischen Buchhandlung, 1787.
- » Vorstände des Vereines zum Besten des Heiligen Landes. *Das Heilige Land*. Köln: J.P. Bachem, 1861.
- » Wiedemann, Theodor. "Miscelle (Verzeichniss der unter Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster)". *Oesterreichische Vierteljahrsschrift für katholische Theologie*. ed.Theodor Wiedemann. 6: 321- 329 Wien: Wilhelm Braumüller Verlag, 1867.
- » *Wiener Zeitung*. "Zur Tagsgeschichte". 10 Juni 1854. Nr.139.

- » Winklern, Johann Baptist von. *Chronologische Geschichte des Herzogthums Steyermark*, Gratz (Graz): Franz Ferstl Verlag, 1820.
- » Yazar Yok. "Einführung des Karmeliten-Ordens in Oesterreich und Ursprung ihres ersten Klosters in Wien". *Sonntags-Blatt*. 26 August 1860. Wien: Ludwig Mayer, 1860.
- » Yazar Yok. "Karmeliter". *Allgemeine Realencyklopädie oder Conversationslexikon für alle Staende*. 8:343-344. Regensburg: Verlag von Georg Joseph Manz, 1870.
- » Yazar Yok. Auserlesene Litteratur des katholischen Deutschlands, Band 1. Koburg (Coburg), 1788.
- » Yazar Yok. Kurtze und außführliche Beschreibung von Herrührung, Erbau- und Benennung die kaiserliche Haupt- und Residenz- Stadt Wien. Wien: Adam Damer Verlag, 1716. Neues bayerisches Volksblatt. "Karmel und Babylon". 28 August 1869. Nr.235..

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 385 - 401

ARAŞTIRMA
Research

Bursalı İbrahim Râzî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri¹

MEHMET ELALDI

Dr.Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
mehmetelaldi@bingol.edu.tr | orcid.org/0000-0001-5598-8667

Geliş Tarihi / Received: 13.06.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 24.10.2019

Atıf/ Cite as

Elaldi, Mehmet. "Bursalı İbrahim Râzî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri". *İstem*, 17/34 (2019): 385-401. <https://doi.org/10.31591/istem.577601>

Öz

Klasik Türk edebiyatı sanatçıları, matematikle dil estetiğini birleştirerek bir olayın veya durumun zamanını göstermek için tarih düşürme sanatına başvurmuşlardır. Tarih düşürme sanatı ebced hesabına dayanır. Klasik Türk şairi doğum, ölüm, evlenme, sünnet, mansıb ve tayin durumları, zaferler, fetihler, mimarî yapıların tamiri veya inşası başta olmak üzere akla gelebilecek hemen hemen her konuda bu sanata başvurmuştur. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında yaşayan, kaynaklarda kendisine dair herhangi bir bilgiye rastlanmayan Bursalı İbrahim Râzî, Divan'ında 51 tarih manzumesine yer vererek bu türdeki maharetini bizlere göstermiştir. 1202-1249 (1787/1788-1833/1834) tarihleri arasında 46-47 yıllık bir zaman diliminin şahitliğini yansıtan bu tarih manzumeleri, taşıdığı estetik ve edebî değerinin yanı sıra dönemin sosyal, siyasî, tarihî ve mimarî görünümünü yansıtmaları açısından da önemlidir. Bu çalışmada Bursalı İbrahim Râzî Divanı'ndaki tarih manzumeleri biçim, muhteva ve yöntem gibi farklı açılardan ele alınıp değerlendirilmeye çalışılacak, ortaya konulan görüşler tablolar ve sayısal veriler yardımıyla somut bir şekilde gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bursalı İbrahim Râzî, Divan, Tarih düşürme, Ebced, 19. Yüzyıl.

Abstract

The Chronograms in The Divan Of Bursali Ibrahim Razi

The artists of Classical Ottoman / Turkish Literature have applied to chronogram in order to show the time of an event or situation by combining mathematics and language aesthetics. The art of chronogram is based on ebced account. The classical Turkish poet applied to this art in almost every conceivable subject, especially in the subjects of birth, death, marriage, circumcision, assignment and appointment, construction or repair of architectural structures. Bursalı İbrahim Razi, who lived in the end of the 18th century and the beginning of the 19th century and did not have any information about him in the sources, showed us his ability in this genre

¹ Bu makale tarafımdan hazırlanan *Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

by presenting 51 chronograms in his Divan. These chronograms reflecting the testimony of a period of 46-47 years between 1202 (1787/1788) and 1249 (1833/1834) are important in terms of reflecting the social, political, historical and architectural appearance of the period as well as its aesthetic and literary value. In this study, the chronograms in the Divan of Bursalı İbrahim Razi will be studied from different perspectives such as form, content, method and style and the views expressed will be tried to be presented in a concrete way with the help of tables and numerical data.

Keywords: Bursalı İbrahim Razi, Divan, Chronogram, Ebced, 19th century

Giriş

Tarih düşürme, klasik Türk edebiyatının bediî sanatlarından biridir. Dil malzemesinin matematikle beraber estetik bir şekilde sunulmasıyla icra edilen bu sanatta divan şairinin amacı bir olayın veya durumun zamanını ortaya koymaktır. Bu sanatta yazılan tarih manzumeleri hemen hemen her konuda yazılabildiği halde doğum, ölüm, evlenme, sünnet, cülûs, sefer, zafer, barış, atanma, azil, yangın, deprem, mimarî yapıların inşası ve onarımı konuları bu manzumelerin öncelikli konuları arasındadır.

Klasik Türk şiirinde görülen tarih manzumeleri “ebced” hesabıyla ortaya konan edebî mahsullerdir. Ebced ise Arap alfabesinin ilk tertibi ve harflerinin taşıdığı sayı değerlerine dayanan bir hesap sisteminin adıdır.² ا ب ج د ، ه و ز ، ح ط ی ، ک ل م ن ،

ض ظ غ (ebced, hevvez, huttî, kelemen, sa'fas, karaşet, sehaz, za-zağ) olmak üzere sekiz manasız kelimenin harflerinin sayı değerlerine dayanan bu hesap sistemi adını bu kelimelerin ilki olan "ebced"den alır. Bu kelimelerde 28 harf vardır ve kelimelerdeki harfler, 1'den 1000'e kadar olan rakamlarla eşleştirilmiş ve bu rakamların sembolik karşılığı olarak düşünülmüştür. Ebced kelimelerinin alfabenin kolayca öğrenilmesi için doğduğu görüşü, birçok farklı görüşe rağmen akla en yakın görüş olarak kabul edilmektedir.³ Yapılan araştırmalar, Ebced sisteminin Araplar tarafından türetilen bir sistem olmadığını, bu sistemin intikal yoluyla Araplara geçtiğini göstermektedir. Zira ebced düzenindeki harfler ve onlara karşılık gelen rakamsal değerler Araplardan önceki birçok ulus tarafından aynı sıra ve aynı rakamsal değerlerle kullanılmıştır.⁴ Arapların ebced düzenine katkısı ise bu harflerin sonuna ilave ettikleri kendi dillerine özgü olan “نخذ” ve “ضظغ” kelimelerindeki altı harftir.⁵ Araplar ebcedi İranlılardan ve Türklerden daha önce kullanmalarına rağmen tarih düşürme sanatını ilk kullananlar İranlılar olmuştur. Tarih düşürme sanatı İranlılardan Türklere, Türklerden de Araplara geçmiştir.⁶

Türk edebiyatında tarih düşürme geleneğinin ne zaman ve kimin tarafından başlatıldığı konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. Bu konuda yapılan çalışma-

² Mustafa Uzun, "Ebced", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1994), 10: 68.

³ İsmail Yakıt, *Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2017), 27-28.

⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Yakıt, *Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, 35-50; Muharrem Mercanlıgil, *Ebced Hesabı*, (Ankara: Doğu Limited Şirketi Matbaası, 1960), 20-21; Turgut Karabey, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, (Ankara: AKM Yayınları, 2015), 17-21.

⁵ Mercanlıgil, *Ebced Hesabı*, 20-21; Karabey, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, 4-5.

⁶ Karabey, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, 261.

lar tarih düşürme geleneğinin başlangıcını 14. yüzyıla kadar götürmektedir.⁷ Bununla beraber İstanbul'un fethi tarih düşürmede bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Rumeli Hisarı ve İstanbul'un fethine dair tarih düşüren Hızır Bey (H. 810-863/M. 1407-1459) ile beraber Türk edebiyatında yaygınlaşmaya başlayan tarih düşürme sanatı, Edirneli Nazmî, Bursalı Haşimî, Bursalı Cinanî, Antepli Aynî ve bu sahada "üstad-ı küll" olarak kabul edilen Adanalı Seyyid Osman Sururî gibi şairlerce çokça tercih edilmiş ve ileriye taşınmıştır. Bu sanat, 19. yüzyıla kadar klasik Türk edebiyatı divanlarının bir köşesinde muhakkak kendine yer bulmuş ve varlığını devam ettirmiştir. Hatta klasik edebiyatımızda "tarih söylemek" ya da "tarih düşürmek" şairliğin bir şartı haline gelmiştir.⁸ 19. yüzyılda klasik Türk edebiyatıyla beraber zayıflamaya başlayan tarih düşürme geleneği, 1928 harf inkılabıyla yok olmaya yüz tutmuştur. Ancak eski harfleri bilen, tarih düşürme sanatına ilgi duyan, klasik edebiyatımızı araştıran Arif Nihat Asya, Yusuf Ziya Ortaç, Abdülbaki Gölpinarlı, Tahir Olgun, Mehmet Çavuşoğlu ve İsmail Yakıt gibi cumhuriyet dönemi şair ve yazarları bu sanatı icra ederek günümüze taşımışlardır.

Klasik Türk edebiyatı sanatçısı yazdığı tarih manzumesinde bir yandan sözün ebced değerini hesap ederken bir yandan da söze ses ve mana bakımından bir güzellik katmaya çalışır. Bu, içinde birçok zorluğu barındıran sanatsal bir uğraştır. Burada şair, sadece bir olayın veya durumun tarihini doğru verme amacıyla değildir, aynı zamanda dile getirmek istediğini estetik bir şekilde sunma amacındadır. Bu amaca ulaşmak için de şair, hem dönemin sanat anlayışını hem de kendi kişisel yeteneğini devreye sokar. "Tarih manzumesi bir yandan manzumenin satır aralarında dile getirilmiş estetik unsurları gözler önüne serer. Bu durum aynı zamanda tarih manzumesinin kaleme alındığı dönemin estetik-sanat anlayışının geldiği noktayı göstermesi açısından da ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur."⁹

Tarih manzumeleri klasik Türk edebiyatı araştırmacısına kıymetli bir sosyolojik arka plan da sunmaktadır. Hemen hemen her konuda yazılabilen bu manzumeler, toplumsal yaşamla bağları en kuvvetli olan edebî mahsullerdir. Klasik Türk şairinin çevresinde olup bitenler onun tarih yazmasına bir sebep teşkil ettiği gibi bu manzumeler onun çevresinde gelişen tarihî, siyasî, sosyal veya mimarî hadiselerle ışık tutmakta; disiplinler arası bağlamda araştırmacıya birçok veri

⁷ Bu konuda yazılmış ilk kaynaklardan biri olan Belâgat-ı Osmaniyye'de, Hızır Bey (1407-1459) tarafından Fatih'in 850 (1446) yılında yaptırdığı bir cami için düşürülen tarih, bu geleneğin başlangıcı olarak kabul edilir (Bkz. Turgut Karabey - Mehmet Atalay, *Ahmet Cevdet Paşa Belâgat-ı Osmaniyye*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 123-141.) Konu üzerinde kapsamlı bir çalışma yapan İsmail Yakıt ise tarih düşürme geleneği hususunda Hızır Bey'i çığır açan bir sanatçı olarak ithaf etmekle beraber Evliya Çelebi'nin bizlere ulaştırdığı tarih mısralarıyla tarih düşürme geleneğinin başlangıcının H. IX. asır (M. 15. yy.) olarak kaydeder (Bkz. Yakıt, *Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, 165-170). Konunun önemli çalışmalarından birine imza atan Turgut Karabey ise 14. yüzyıla ait olduğunu düşündüğü mısraları örnek göstererek bu geleneğin başlangıcının 15. değil 14. yüzyıl olduğunu söyler (Bkz. Karabey, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, 268-272).

⁸ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 379.

⁹ Şenel Demirel, "Antepli Aynî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies* 3/4 (Summer 2008): 373-374.

sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Bursalı İbrahim Râzî Divanı'ndaki bu manzumeler tarihî, siyasî, sosyal ve mimarî açıdan incelenmeye değer özellikler taşımaktadır.

Osmanlı mimarîsinin kamusal varlığıyla beraber bir anıtsal saygınlığının da olduğu muhakkaktır. Fakat bu saygınlığı kuramsallaştıran bir literatür ise üretilememiştir. Usta-çırak ilişkisiyle üretilen mimarî uygulamalar ve bu uygulamaların sonraki kuşaklara yine aynı yolla iletilmesi Osmanlı mimarîsinde bir gelenek olarak süregelmiştir. Bu yoksun alana edebiyattan gelecek her türlü katkı Osmanlı mimarîsi için büyük önem arz etmektedir. “Birincil kaynaklar kapsamında en doğrudan bilgiyi, bazı hassa mimarları hakkında sınırlı sayıda üretilmiş olan biyografik eserlerden alıyoruz. Bunun dışında Osmanlı imgeleminde mimarlık ve kentsel çevrenin nasıl bir yer işgal ettiğini kavrayabilmek için anıtlarla ilgili hazırlanmış kataloglar veya monografi tarzı metinler, tarihler, seyahatnameler, kitabeler ve edebî anlatılardaki ipuçlarından damıtılabildiğimiz veriye bağlımız.”¹⁰ Râzî Divanı'nda üzerine en çok tarih düşürülen konulardan birinin mimarlık olması, bize bu tarih manzumelerindeki ipuçlarında Osmanlı mimarlık tarihine damıtılabilecek birçok verinin bulunduğunu da göstermektedir.

Başlangıcı 14. yüzyıla kadar götürülebilen tarih düşürme geleneği 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçirdiği gelişme evresinden sonra “üstad-ı küll” olarak kabul edilen Sururî'yle (1752-1814) altın çağını yaşamıştır.¹¹ 1761/1762 yıllarında doğup 1833/1834 yıllarında hâlâ hayatta olan Bursalı İbrahim Râzî, tarih düşürme geleneğine altın çağını yaşatan Sururî'nin çağdaşı olup yazdığı 51 tarih manzumesiyle bu türe olan ilgisini bizlere göstermiştir. Bu çalışmada Bursalı İbrahim Râzî Divanı'ndaki 51 tarih manzumesi konu, biçim, vezin, tür ve yöntem gibi başlıklar altında incelenecek; elde edilen veriler tablolaştırılarak somut bir şekilde ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Bursalı İbrahim Râzî'nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri¹²

1.1. Hayatı

Bursalı Seyyid İbrâhîm Râzî 1761/1762 yıllarında Bursa'nın Bab-ı Zemin Mahallesi'nde doğmuş, Destarizade Seyyid İbrâhîm Râzî adıyla tanınmıştır. 1781 yılında Şerife Züleyha Hanım ile evlenmiş; bu evliliğinden Rahime, Saide, Ganime ve Rabia ismiyle dört kızı Divan'da ismi geçmeyen bir oğlu dünyaya gelmiştir. Karısını ve iki kız çocuğunu kaybettikten sonra bir evlilik daha yapan Râzî'nin bu evliliğinden de Abdusselam Ramiz adında bir oğlu olmuştur. Râzî, Sultan III. Selim zamanında babadan kalma bir zeamet sahibidir. 1787-1792 Osmanlı-Rus Muharebesi'ne katılmış, Boğdan'daki İsmail Kalesi'nin savunmasında bulunmuştur. Divan'ındaki tarihlerden, yazarın 1797/1798'de Anapa'da bulunduğu da belirtilmektedir. Râzî, bazı vezirler ve devlet büyükleriyle Rumeli

¹⁰ Ahmet A. Ersoy, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Mimarlık Tarihi ve Kuramsal Söylemin İnşası”, *Journal of Turkish Studies (In Memoriam Şinasi Tekin)* 31/1 2007: 333-334.

¹¹ Klasik Türk edebiyatında tarih düşürme geleneğinin tarihi seyri hakkında detaylı bilgilere ulaşmak için bkz. Yakıt, *Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, 165-362; Karabey, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, 268-319.

¹² Bursalı İbrahim Râzî hakkında verilen tüm bilgiler şairin Divan'ından elde edilen bilgilerdir. Klasik Türk edebiyatı kaynaklarında şair hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

ve Anadolu bölgelerini gezme, buraları tanıma fırsatı bulmuştur. 1809/1810'da, Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın Balçık muhafazası için komutan olarak görevlendirdiği Arif Ağa'nın kethüdalığını yapmıştır. Divan'ındaki tarih manzumelerinden şairin uzun bir ömür sürdüğü, 1833/1834'te hâlâ hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Divan'ındaki Arapça beyitlerden ve özellikle başlıklarda kullandığı Farsça ifadelerden Râzî'nin iyi bir medrese tahsili aldığı anlaşılmalıdır. Mevlevî bir şair olan Râzî'nin Kur'an'da yer alan peygamber kıssalarından, evliya menkıbelerinden, klâsik Türk edebiyatının ünlü mesnevilerinin kahramanlarından, Türk-İslam kültürünün tarihî ve mitolojik şahsiyetlerinden bahsetmesi bize onun İslam kültürüne de yeterince vakıf olduğunu göstermektedir.

1.2. Sanatı

Bursalı İbrahim Râzî, klasik Türk şiirinin yok olmaya yüz tuttuğu, yerini yavaş yavaş Batı edebiyatına bırakmaya başladığı yılların sanatçısıdır. Divan'ından, özellikle de tarih manzumelerinden anlaşılmalıdır ki Râzî, devrin ileri gelenleriyle iyi ilişkiler kurmuş, yaşadığı yıllarda kendi muhitinde itibar görmüş bir şairdir. Râzî Divanı'nda ele alınan konulardan ve bu konuların ele alınış biçiminden görülmektedir ki Râzî, Divan şiiri için gerekli olan liyâkâte sahip bir şairdir. Her Divan şairinde görülebilecek ufak tefek kusurlar dışında Râzî Divanı, biçim bakımından kusursuz sayılacak niteliktedir.

Yer yer Şeyh Gâlib'in yer yer mahallî üslubun izlerine rastladığımız Râzî Divanı'nda en ağır basan özelliğin "kudemâ tarzı" denilen klâsik üslubun olduğu söylenebilir. Râzî Divanı'ndaki bazı manzumelerde hiciv, nükte ve mizah öne çıksa da lirizm daha yoğunluktadır. Bu lirizmin görüldüğü manzumelerde şiirselliğin ve edebî sanatların yoğunluğunun da arttığı görülür. Bu tarz şiirlerinde Râzî, ses ve mana estetiğiyle ulaştığı şiirsellik sayesinde oldukça tatmin edici manzumeler kaleme alabilmiştir. Aşağıdaki dizeler buna örnek olarak sunulabilir:

Derdime dūş olmayanlar derdimi bilmez benim
Yanmayanlar aşka bir dem hâlîmi bilmez benim
Ben senin gibi cefâkâr dilbere dil vermedim
Ta'n edenler âhımı âh yârîmi bilmez benim

N2/1,2

Geldi benim nâz ile ol yanıma
El uzadıp çâk-ı girîbânıma
Bakmadı hiç nâle vü efgânıma
Gamzeleri geçdi hemân cânıma
Girme güzel girme amân kanıma
Nezr edeyim cânımı sultânıma
Ah mine'l-'aşki ve hâlâtihi
Ahrake kalbi bi-harârâtihi

Trc3/3

1.3. Eserleri

Râzî Divanı'nda başka bir eserinin varlığından bahsedilmediğinden şu anda şairin elde bulunan tek eseri Divan'ıdır. Divan'da 51 tarih manzumesi, 4 kaside, 153 gazel, 6 mesnevi, 4 kıta, 1 terkîb-i bend, 3 tercî-i bend, 15 nazım, 132 müf-

red ve matla ile 1 müseddes olmak üzere toplamda 370 manzume yer almaktadır.

2. Bursalı İbrahim Râzî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri

Bu bölümde Bursalı İbrahim Râzî Divanı'ndaki 51 tarih manzumesi çeşitli başlıklar altında incelenmeye tabi tutulmuştur.

2.1. Yazılış Sebepleri

Tarih manzumeleri Bursalı İbrahim Râzî Divanı'nın başında, şairin dibacesinden hemen sonra yer almaktadır. Şairin kişisel yaşamını ve yaşadığı devrin tarihi, sosyal ve kültürel olaylarını daha yakından görebilmek için bu manzumelerin yazılış sebepleri kronolojik olarak aşağıda verilmiştir. Bu manzumelerin Divanı'daki tarih manzumesi sıraları da tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Yazılış sebepleri

Sıra No	Tarih Manzumesinin Yazılış Sebebi	Manzumede düşünülen tarih	Manzumenin Divan'daki tarih
1	Râzî'nin kızı Rahime'nin dünyaya gelişi	1202/1787-8	1
2	Râzî'nin kızı Saide'nin dünyaya gelişi	1205/1790-1	2
3	Râzî'nin kızı Ganime'nin dünyaya gelişi	1207/1792-3	3
4	Şair Feyzi Paşazade Ali Monla'nın evinin yapımı	1208/1793-4	4
5	Mir Ahmet Efendi'nin düğünü	1211/1796-7	5
6	Melik Ahmet Paşazade Osman Paşa'nın kızı Mehpare Hanım'ın doğumu	1212/1797-8	6
7	Rumelili Rasim Efendi'nin Bursa'ya teşrifi	1214/1799-1800	7
8	Tayyar Mahmut Paşa'nın Bafra'da cami yaptırması	1216/1801-2	8
9	Tavuk Pazarı Camisi'nin tamir edilmesi	1217/1802-3	9
10	Ertuğrul Bey Camisi'nin tamir edilmesi	1218/1803-4	10
11	Kiremitçi (Sinan Bey) Camisi'nin tamir edilmesi	1218/1803-4	11
12	Çalı Karyelizade Atif Seyyidü'l-Hac Abdurrezak Monla'nın hattı Monla'nın hattı Monla'nın hattı	1220/1805-6	12
13	Açıkbaş Mahmud Efendi Tekkesi'nin tamir edilmesi	1220/1805-6	13
14	Rifa'i Abdülmümin Tekkesi'nin tamir edilmesi	1220/1805-6	14
15	Eyüp'te Şeyh Seyyid Abdusselam Efendi'nin tekkesindeki şadırvanın tamiri	1220/1805-6	15
16	Mir Ali'nin oğlu Mir Mustafa'nın ölümü Mustafa'nın ölümü	1220/1805-6	16
17	Kalyonlar Defterdarı Abdülkadir Efendi'nin oğlunun dünyaya gelişi	1221/1806-7	17
18	Yazıcızadelerden Uhrevî Ömer Ağa'nın oğlu Selim Ağa'nın vefatı	1221/1806-7	22
19	Rafet Efendi'nin kızı Hüsniye Hanım'ın dünyaya gelişi	1222/1807-8	18
20	Hacı Abdullah Ağazade Abdülkerim Ağa'nın kızının dünyaya gelişi	1222/1807-8	19
21	Mudanya'daki Eski Cami'nin tamir edilmesi	1223/1808-9	20
22	Balçık muhafızı Arif Ağa'nın vefatı	1223/1808-9	21

23	Canbazzade Muhammed Efendi'nin oğlunun dünyaya gelişi	1223/1808-9	23
24	Bursa Monlası Rahmi Bey'in Bursa mahkemesinde oda yaptırması	1223/1808-9	24
25	Râzî'nin İstanbul'daki dostlarından birinin oğlunun vefatı	1224/1809-10	25
26	Yazıcızade Ömer Ağa'nın kızı Hüsniye Hanım'ın vefatı	1224/1809-10	26
27	Cizyerdarzade İzzet Efendi'nin kızının dünyaya gelişi	1226/1811 ¹³	45
28	Râzî'nin kızı Rabia'nın dünyaya gelişi	1227/1812-3	40
29	Abdulkerim Ağa'nın eşi Fatıma Hanım'ın vefatı	1228/1813	31
30	Abdulkerim Ağa'nın kızı Edibe Hanım'ın vefatı	1228/1813	32
31	Bolu mutasarrıfı Abbas Paşa'nın saray yaptırması	1228/1813	39
32	Sa'diye Dergahı'nın tamir edilmesi	1229/1813-4	28
33	Cizyerdarzade İzzet Efendi'nin kendi evine bir oda yapması	1229/1813-4	29
34	Cambazzade Muhammed Efendi'nin oğlunun dünyaya gelişi	1229/1813-4	30
35	Abdulkerim Ağa'nın oğlu Arif Ağa'nın vefatı	1229/1813-4	33
36	Râzî'nin kızı Rahime'nin vefatı	1234/1818-9	43
37	Râzî'nin kızı Rabia'nın vefatı	1235/1819	41
38	Râzî'nin karısı Şerife Züleyha Hanım'ın vefatı	1236/1820-1	42
39	İbrahim Paşa'nın Bursa'ya vezir olarak atanması	1236/1820-1	27
40	Seyyid Ahmed Nazif Monla'nın oğlunun dünyaya gelişi	1241/1826	36
41	Birinin serasker olması	1242/1826-7	34
42	Başçı Tekkesi şeyhinin vefatı	1242/1826-7	44
43	Ayaş Müftüzadesi Esad Paşa'nın Bursa'ya vali olması	1244/1828-9	35
44	Bursa'da Cizyedarzade İzzet Efendi'nin konağına bir oda yapılması	1245/1829-30	37
45	Cizyedarzade Hüsam Efendi'nin oğlunun dünyaya gelişi	1246/1831	46
46	Cizyedarzade Hüseyin Âgâh Efendi'nin kızının dünyaya gelişi	1246/1831	47
47	Eski hamamın tamir edilmesi	1247/1831-2	50
48	Cizyedarzade İzzet Efendi'nin oğlunun dünyaya gelişi	1247/1832	38
49	Râzî'nin oğlu Abdusselam Ramiz'in dünyaya gelişi	1248/1832	49
50	Eski hamamın yeniden tamir edilmesi	1248/1832-3	51
51	Cizyedarzade İzzet Efendi'nin oğlu Nazmi Efendi'nin sakalı	1249/1833-4	48

¹³ Bu tarih manzumesinde düşürülen tarihin ayı ve günü de belirtildiği için miladi karşılığı net olarak verilmiştir. Hicri karşılığı tek bir miladi rakam olarak gösterilen diğer manzumelerde de aynı durum söz konusudur.

Tabloda da görüldüğü gibi Bursalı İbrahim Râzî Divanı'ndaki 51 tarih manzumesi 1202-1249 (1787/1788-1833/1834) yılları arasındaki 46-47 yıllık bir dönemin şahitliğini yansıtmaktadır. Bu manzumeler dönemin tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel olayları hakkında önemli bilgiler içerdiği gibi şairin yaşamıyla ilgili bilgiler de içermektedir. Klasik Türk edebiyatı kaynaklarında şair hakkında herhangi bir bilginin bulunmaması, şairin bu manzumelerde kendi yaşamıyla ilgili verdiği bilgileri oldukça önemli kılmaktadır.

Yukarıda yazılış sebepleri ile tarihleri verilen tarih manzumelerinin konu başlıklarına göre tasnifi ise şu şekildedir:

Tablo 2. Yazılış Sebepleri

	Yazılış Sebepleri	Sayısı
1	Doğum	16
2	Ölüm	12
3	Evlenme ve Düğün	1
4	Cami, medrese, tekke, köşk gibi mimari yapıların inşası veya tamiri	16
5	Rumelili Rasim Efendi'nin Bursa'ya teşrifi	1
6	Bir hattın yazılışı	1
7	Göreve atanma	3
8	Sakal bırakma	1

Çok değişik konularda yazılabilen tarihler incelendiğinde şairlerin belli başlı bazı konular üzerinde yoğunlaştıkları görülecektir. Bursalı Seyyid İbrâhîm Râzî Divanı'ndaki tarihler ise tabloda görüldüğü gibi en çok doğum vakaları ile inşa edilen veya onarılan mimarî yapılar üzerine kaleme alınmışlardır. Ölüm konusu ise 12 manzume ile Râzî'nin üzerinde en çok durduğu üçüncü konudur.

2.1. 1. Doğum Konusu Üzerine Yazılan Tarih Manzumeleri

Râzî'nin kızları Rahime (1202/1787-8), Saide (1205/1790-1), Ganime (1207/1792-3) ve Rabia (1227/1812-3) ile oğlu Abdusselam Ramiz'in (1248/1832) doğumu

Melik Ahmet Paşazade Osman Paşa'nın kızı Mehpare Hanım'ın doğumu (1212/1797-8)

Kalyonlar Defterdarı Abdülkadir Efendi'nin oğlunun dünyaya gelişi (1221/1806-7)

Rafet Efendi'nin kızı Hüsnüye Hanım'ın dünyaya gelişi (1222/1807-8)

Hacı Abdullah Ağazade Abdulkerim Ağ'a'nın kızının dünyaya gelişi (1222/1807-8)

Canbazzade Muhammed Efendi'nin oğlunun dünyaya gelişi (1223/1808-1809)

Cizyerdarade İzzet Efendi'nin kızının dünyaya gelişi (1226/1811)

Cambazzade Muhammed Efendi'nin oğlunun dünyaya gelişi (1229/1813-1814)

Seyyid Ahmed Nazif Monla'nın oğlunun dünyaya gelişi (1241/1826)

Cizyedarade Hüsam Efendi'nin oğlunun dünyaya gelişi (1246/1831)

Cizyedarade Hüseyin Âgâh Efendi'nin kızının dünyaya gelişi (1246/1831)

Cizyedarade İzzet Efendi'nin oğlunun dünyaya gelişi (1247/1832)

Râzî'nin kızlarının ve oğlunun doğumları ile bunlardan bazılarının vefatları, tarih düşürülen konular arasında olup bize şairin kişisel yaşamı hakkında sunulan önemli verilerdir. Ayrıca Divan'da tarih düşürülen manzumeler bize şairin sosyal ve kültürel ilişkileri hakkında bilgi verdiği gibi dönemin şahısları, bürokratik ortamı ve nüfuz sahibi aileleri hakkında da bilgi vermektedir. Râzî'nin yaşadığı yıllarda Bursa'nın nüfuz sahibi aileleri olmaları hasebiyle birçok tarih manzumesine konu edilen Cizyedarzâde, Yazıcızâde ve Canbazzâde aileleri bu açıdan oldukça dikkat çekicidir.

2.1. 2. Mimarî Yapıların Tamiri veya İnşası Üzerine Yazılan Tarih Manzumeleri

Şair Feyzi Paşazade Ali Monla'nın evinin yapımı (1208/1793-4)

Tayyar Mahmut Paşa'nın Bafra'da cami yaptırması (1216/1801-2)

Tavuk Pazarı Camisi'nin tamir edilmesi (1217/1802-3)

Ertuğrul Bey Camisi'nin tamir edilmesi (1218/1803-4)

Kiremitçi (Sinan Bey) Camisi'nin tamir edilmesi (1218/1803-4)

Açıkbaş Mahmud Efendi Tekkesi'nin tamir edilmesi (1220/1805-6)

Rifa'i Abdülmümin Tekkesi'nin tamir edilmesi (1220/1805-6)

Eyüp'te Şeyh Seyyid Abdusselam Efendi tekkesindeki şadırvanın tamiri (1220/1805-6)

Mudanya'daki Eski Cami'nin tamir edilmesi (1223/1808-9)

Bursa Monlası Rahmi Bey'in Bursa mahkemesinde oda yaptırması (1223/1808-9)

Bolu mutasarrıfı Abbas Paşa'nın saray yaptırması (1228/1813)

Sa'diye Dergahı'nın tamir edilmesi (1229/1813-4)

Cizyedarzade İzzet Efendi'nin kendi evine bir oda yapması (1229/1813-4)

Bursa'da Cizyedarzade İzzet Efendi'nin konağına bir oda yapılması (1245/1829-30)

Eski hamamın tamir edilmesi (1247/1831-2)

Eski hamamın yeniden tamir edilmesi (1248/1832-3)

Mimarî yapıların inşası veya tamiri üzerine yazılan tarih manzumelerinde Râzî, Bursa'daki 13 mimarî yapı ile Eyüp, Bafra ve Bolu'da bulunan birer mimarî yapıyı şiirlerinde söz konusu etmektedir. Mimarlık tarihi açısından önemli veriler taşıyan bu manzumelerde söz konusu edilen yapının ne zaman inşa edildiği ve ya onarıldığı, bunu yapanın kim olduğu, hangi sebeple onarıma ihtiyaç duyulduğu veya yapının hangi noktalarının onarıldığı başta olmak üzere birçok hususta önemli veriler sunulmaktadır. Bu veriler bazen başka kaynaklarda bulunan bilgileri teyit mahiyetinde olduğu gibi bazen de hiçbir kaynaktan rastlayamadığımız bilgiler olabilmektedir. Bazı tarih manzumeleri bu durumu örneklemek için sunulabilir:

a) *Tavuk Pazarı Camisi'nin tamir edilmesi (1217/1802-3)*

Divan'ın 9. tarih manzumesinde, İvaz Paşa tarafından II. Murat devrinde yaptırılan Tavuk Pazarı Camii'nin 1216/1801 yılındaki büyük Bursa yangınında tahrip olduğu ve bu tahribatın Üryanizade Mustafa Efendi tarafından 1217/1802-3 tarihinde giderildiği tarih düşürülerek dile getirilmektedir. Söz

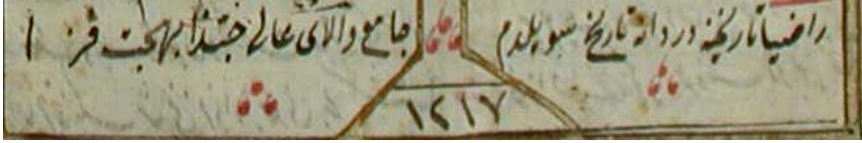
konusu manzumede bu bilgilerin verildiği açıklamalar ve beyitler ile tarih beyti şair tarafından şu şekilde not edilmiştir:

Burûsâ'da vâki' olan ihrak-ı 'azîmde Hacî 'İvaz Pâşâ'nın bünyâd buyurdıkları Tâvik Bâzârî Câmî'iniñ ta'mir ü tecdîdine söylenen kasîde ve târîhdir.

Eyledi 'Üryânî-zâde Mustafâ Efendi'ye
Vâkîf-ı sânisî olmak revnakın bârî Hudâ (T9/4)

Sâhibu'l-hayra murâdın var ise el kaldırıp
Cân u dilden Hâcî 'İvaz Pâşâ'ya eyle du'â (T9/9)

Râziyâ târîhine dürdâne târîh söyledim
Câmî'-i vâlâ-yı 'âlî habbezâ behcet-fezâ (T9/11)
1217

Bu tarih manzumesinin yazılı olduğu sayfanın derkenarında tamire sebep olan bu büyük yangının nereden başladığı, nereleri tahrip ettiği anlatılmakta ve yangının getirdiği felaketten bahsedilmektedir. Fakat kenarlara denk gelen yazılar silindiğinden tam olarak okunamamıştır. Okunan ve tamir edilen kısımlardan yangının tarihi ve yeri konusunda şunlar yazılıdır:

"[Bin iki yüz] on altı senesi mâh-ı şâ'bân-ı şerîfin birinci yevm-i sâlinin sâ'at onunda [.....] Yeşil Türbe Mahallesi'nden [bir] sûzân-ı lâhî zuhûr edip yigirmi dört mahalle olan kal'anın [yarısından] ziyâdesin ihrâk edip taht-ı kal'ada Yahûdiler [Mahallesi'ne] isâbet ü bahçelere kadar [gidip] o sayâk üzre şehir[de] bir yanı bahçeler olmak [üzre] Dâye Hâtûn Mahallesinde [bidip] ve'l-hâsıl şehir [....] gerek dekâkîn gûnâ [.....] beyt-i bukalemûn beher [tarafı] hâk ile yeksân u [.....] göre olan dîn [kardeşlerimiz] ve re'âyâmız perîşân oldular Allâhu 'azîmu's-şân [.....] eyleye âmîn. Bu mâdde [.....] bir garîb ü 'acîb şey' [.....] harîk [.....] [Dâye] Hâtûn hânesi idi. [.....] itmedi. Erbâb-ı [.....] edip kudretu'llâhî [.....] ve hüve 'alâ küllî şey'in kadîr.

b) Açıkbâş Mahmud Efendi Tekkesi'nin tamir edilmesi (1220/1805-6)

Divan'ın 13. tarih manzumesinde ise 1216 /1801 yılındaki bu büyük Bursa yangınının Nakşîbendî-i Atîk Dergâhı da denilen Açıkbâş Mahmud Efendi Tekkesi'ni tahrip ettiği ve bu tahribatın bir er tarafından onarıldığı ifade edilmektedir. Manzumede dikkat çeken husus ise Râzî'nin 1220 tarihini düşürmesidir. Oysa kaynaklar 1216 / 1801 yılındaki yangında zarar gören tekkenin ancak 1847'de tamir edildiğini belirtmektedir.¹⁴ Bu tarih manzumesiyle tekkenin 1847'den önce de tamir gördüğü ortaya konulmaktadır:

¹⁴ Kezban Altınışık, *Nakşîbendî-i Atîk Dergâhı ve Açıkbâş Mahmud Efendi*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2006), 31..

*Yine Burûsâ'da Hisâr'da burc üzerinde Açıkbaş Mahmûd Efendi'nin tekyesi-
ne harkdan soñra ta'mîrine söylenen târîhdir.*

Tekye-i dârü's-selâmdır hem dahi burcî sa'îd
Sâye-i pîrâna yüz sür rûz u şeb olma ba'îd,

Cevherî târîh dedirdi Râziyâ bir er gelip
Bu atık nakşibendi ma'bedin kıldı cedîd

(1220)

c) Kiremitçi (Sinan Bey) Camisi'nin tamir edilmesi (1218/1803-4)

Kiremitçi Camii de denilen Sinan Bey Camii'nin tamirinden söz edilen 11. tarih manzumesinde, 1218/1803-4 tarihi düşürülerek caminin Mir Mirza tarafından mamur hale getirildiği ifade edilmektedir. Kaynaklarda caminin 1803 yılında kapsamlı bir onarımdan geçtiği ifade edilmekte, fakat bu onarımı yapanın kim olduğu konusunda bilgi verilmemektedir.¹⁵ Görüldüğü gibi bu tarih manzumesi, var olan bilgiyi teyit edip üstüne onarımı yapanın kim olduğu bilgisini de ekleyerek Bursa'nın tarihî-mimarî dokusunun bir parçası olan bu caminin tarihine bir kırıntı da olsa katkıda bulunmakta, yapboza bir parça daha eklemektedir:

*Bu zîbâ ma'bedi Râzî görünce söyledi târîh
Sinân Big câmi'ini Mir Mirzâ yaptı mirâne
(1218)*

2. 1. 3. Vefat Konulu Tarih Manzumeleri

*Râzî'nin karısı Şerife Züleyha Hanım (1236/1820-1) ile kızları Rahime
(1234/1818-9) ve Rabia'nın (1235/1819) vefatları*

Mir Ali'nin oğlu Mir Mustafa'nın ölümü (1220/1805-6)

*Yazıcızadelerden Uhrevî Ömer Ağa'nın oğlu Selim Ağa'nın vefatı
(1221/1806-7)*

Balçık muhafızı Arif Ağa'nın vefatı (1223/1808-9)

Râzî'nin İstanbul'daki dostlarından birinin oğlunun vefatı (1224/1809-10)

Yazıcızade Ömer Ağa'nın kızı Hüsniye Hanım'ın vefatı (1224/1809-10)

¹⁵ Bkz. Neslihan Türkün Dostoğlu - Hamdi Dostoğlu, *Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler*, (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011), 141; Raif Kaplanoğlu, *Bursa Anıtlar Ansiklopedisi*, (Bursa: Yenigün Yayınları, 1994), 83; Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, (Bursa: Aysan Matbaası, 1950), 116.

Abdulkerim Ağa'nın eşi Fatıma Hanım'ın vefatı (1228/1813)

Abdulkerim Ağa'nın kızı Edibe Hanım'ın vefatı (1228/1813)

Abdulkerim Ağa'nın oğlu Arif Ağa'nın vefatı (1229/1813-4)

Başçı Tekkesi şeyhinin vefatı (1242/1826-7)

2.1.4. Bir Göreve Atanmayla İlgili Tarih Manzumeleri

İbrahim Paşa'nın Bursa'ya vezir olarak atanması (1236/1820-1)

Birinin serasker olması (1242/1826-7)

Ayaş Müftüzadesi Esad Paşa'nın Bursa'ya vali olması (1244/1828-9)

2.1.5. Diğer Konularda Yazılan Tarih Manzumeleri

Râzî yukarıdaki tarih manzumeleri dışında Mir Ahmet Efendi'nin düğün (1211/1796-7), Rumelili Rasim Efendi'nin Bursa'ya teşrifi (1214/1799-1800), Çalı Karyelizade Atif Seyyidü'l-Hac Abdurrezak Monla'nın hattı (1220/1805-6) ile Cizyedarzade İzzet Efendi'nin oğlu Nazmi Efendi'nin sakalı (1249/1833-4) üzerine de birer tarih manzumesi kaleme almıştır.

2. 2. Tarih Manzumelerinde Kullanılan Vezinler ve Kullanım Sıklıkları

Tabloda da görüldüğü gibi Râzî'nin tarih manzumeleri, aruz kalıbı çeşitliliği bakımından zengin değildir. İki Remel bahrinden biri de Hezec bahrinden olmak üzere sadece 3 aruz kalıbına müracaat edilmiştir. Hem ahengi hem de kullanılışının kolaylığı nedeniyle Türk şairlerince en çok benimsenen ve kullanılan *Fâjilâtün Fâjilâtün Fâjilâtün Fâjilün* kalıbı¹⁶, Râzî'nin tarih manzumelerinde de en çok tercih edilen aruz kalıbı olmuştur.

Tablo 3. Kullanılan Vezinler ve Kullanım Sıklıkları

1	Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	40
2	Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün	10
3	Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	1

2.3. Tarih Manzumelerinin Türlerine Göre Değerlendirilmesi

Klâsik Türk edebiyatı sanatçıları, tek bir mantık, tek bir yöntemle tarih manzumelerini kaleme almamışlar, çok değişik yöntemlerle tarih düşürmüşlerdir. Divan şairleri bir kelime, bir tamlama, bir cümle ya da mısra, bir beyit veya bir manzume yazarak veya sözü edilen olayın tarihini doğrudan sözle manzum olarak ifade ederek tarih düşürme sanatını icra etmişlerdir. Manzumeler genellikle *lafzen (sözlü)* ve *ma'nen (anlamca)* ile her iki usulün beraber kullanıldığı *lafzen / ma'nen* türleriyle söylenmişlerdir. Lafzen tarih türünde şair, hiçbir hesaplama zarureti olmaksızın tarihi bizzat sözlü olarak ifade eder. Ma'nen tarihte ise birtakım hesaplamalarla, formüllerle tarih düşürülür. Eğer şair tarihi hem söyleyip hem de ebced hesabını kullanarak bazı yöntem veya formüllerle ifade etmişse bu "lafzen ve ma'nen tarih" olur. Yukarıda da ifade olunduğu gibi tarih düşürmede bunlar dışında başka yöntemlere de başvurulmuştur.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Divan'da yer alan tarih manzumeleri çeşit-

¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 216-217.

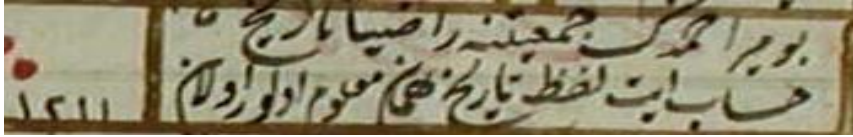
lilik arz etmemektedir. Bursalı Seyyid İbrâhîm Râzî Divanı'ndaki tüm tarihler ma'nen yazılmış tarihlerdir. Ma'nen tarihler birçok farklı şekilde yazılabilirler. Râzî, ma'nen tarih türlerinden sadece kelime, ta'miyeli, tam ve noktalı tarih türlerini kullanmıştır. Şair, diğer tarih türlerine müracaat etmemiştir. Bazı tarih manzumeleri ise ta'miyeli-noktalı tarih denilen hem noktalı hem de ta'miyeli şeklinde yazılmışlardır. Râzî, noktalı harflerle yazılan tarih manzumelerine daha çok rağbet göstermiştir.

Tablo 4. Râzî Divanı'ndaki Tarih Manzumelerinin Türleri ve Kullanım Sıklıkları

Türü	Tarih Manzumeleri	Sayı
Kelime tarihler	5	1
Tam tarihler	2-4-6-11-14-15-17-20-22-27-28-43	12
Ta'miyeli tarihler	1-7-13-21-24-31-36-44-46-48-49-50-51	13
Noktalı harflerle yazılan tarihler	3-8-9-10-12-13-16-18-19-21-23-24-25-26-29-30-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-44-46-47-48	31

Şairin tarih düşürmedeki becerisini göstermesi açısından kullandığı tarih türlerinden bazı örnekler:

- a) Bu Mîr Ahmed'in cem'iyetine Râziyâ târîh
Hesâb et lafz-ı târîh hemân ma'lûm olur ol an
T5/7

Yukarıdaki beyit Bursa'da kale içinde Hamzazade ismiyle tanınan Arif Ali Bey'in oğlu Mir Ahmet Efendi'nin düğünü için kaleme alınan ve kelime halinde söylenen tek tarih manzumesidir. Divan'da 5. tarih manzumesi olarak yer alan manzumenin son beytinin ikinci dizesinde şair "Hesâb et lafz-ı târîh" diyerek "târîh" kelimesinin ebced değerine işaret etmektedir ki bu da 1211'i vermektedir.

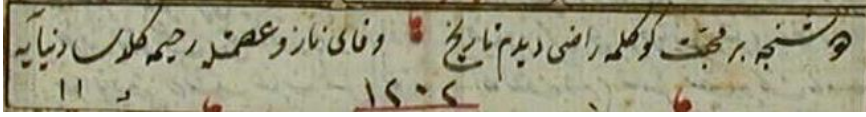
- b) Bu sa'âdet-hânenin resmine târîhin dedim
Mâşâallâh resm-i zibâ cây-ı 'âlî dil-güşâ
T4/2

Bu beyit Bursa Hisar'da şair Feyzi Paşazade Ali Monla'nın evinin yapımı için söylenen 4. tarih manzumesinin son beytidir ve bir tam tarih örneğidir. Şair ilk dizede yazacağı tarih manzumesinin sebebini izah etmiş, birazdan yazacağı dize

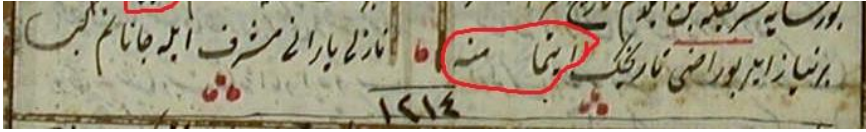
için hazırlığını yapmıştır. Asıl tarih dizesi olan ikinci dizede ise yazdığı kelimelerin tamamının rakamsal değerleriyle 1208 tarihini vermiştir.

- c) Düşünce bir muhabbet gönlüme Râzî dedim târîh
Vefâ-yı nâz u 'ismetle Rahîme geldi dünyaya
T1/1

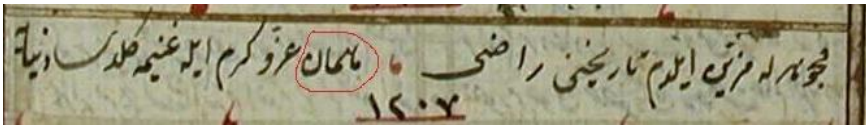
İlk tarih manzumesi olan yukarıdaki beyit ta'miyeli tarih türüyle yazılmıştır. Ta'miyeli tarihlerde tarih dizesindeki harflerin değeri istenilen tarihi tam olarak vermez. Sonuca kaç sayının ilave edileceği veya çıkarılacağı bir önceki dizede açık veya kapalı olarak belirtilir. Yukarıdaki beytin ilk dizesindeki "Düşünce bir muhabbet gönlüme" ifadesi, sonraki dizinin rakamsal değerinden "1" sayısının düşülmesine işaret etmektedir ki bu da bize 1203 tarihi vermektedir. Buradan da "1" düşülünce şairin kızı Rahime'nin dünyaya geliş tarihi olan 1202'ye ulaşılmaktadır.

- d) Bir niyâz eyler bu Râzî târîhiñ itmâmına
Nâzlı yârânı müşerref eyle cânânım gibi
T7/11

Yukarıdaki beyit 7. tarih manzumesinin son beytidir ve ta'miyeli tarih türüyle kaleme alınmıştır. Bu kez şair, son dizedeki harflerin rakamsal değeri olan 1213 sayısına birinci dizedeki "bir niyaz eyler" ifadesiyle 1 ekleyip sayıyı 1214'e tamamlamıştır.

- e) Mücevherle müzeyyen eyledim târihini Râzî
Hemân 'izz ü kerem ile Ganîme geldi dünyaya
T3/1

Divan'da 3. tarih manzumesi olarak yazılan yukarıdaki beyit, noktalı harflerle yazılan bir tarih örneğidir. Râzî "Mücevherle müzeyyen eyledim" diyerek tarihini noktalı harflerle yazdığını belirtmiş ve beytin son dizesindeki noktalı harflerin ebced değerleriyle 1207 tarihini vermiştir.

2.4. Tarih Manzumelerinin Nazım Şekillerine ve Beyit Sayılarına Göre Dağılımı

Klâsik Türk edebiyatı nazım şekillerinin hemen hemen hepsiyle söylenen tarih manzumelerinde en çok kullanılan nazım şekli kıt'adır. *Kıt'*adan sonra ise bu manzumeler; nazım, bazen de gazel, kaside, müstezat, mesnevi, murabba, muhammes, müseddes, terki-i bend, terci-i bend, rubaî, beyit, müfred veya mısra şeklinde yazılmışlardır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Râzî Divanı'ndaki tarih manzumelerinin çoğu tek beyit halinde yazılmıştır. Tek beyit olarak yazılan bu manzumelerin 29'u müfred 1'i ise matla olarak kaleme alınmıştır. Nazım şekli bakımından diğer tarih manzumelerinin 13'ü kaside, 5'i nazım, 3'ü ise kıta olarak yazılmıştır.

Tarih manzumelerinin çoğunlukla iki beyit halinde yazıldığı genel kabul gören bir husustur. Râzî ise Divan'ında biri kıta beşi nazım olmak üzere sadece 6 tarih manzumesini iki beyit halinde kaleme almıştır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi tarih manzumelerinin 30'unu tek beyit olarak kaleme alan Râzî'nin kasidelerde dahi beyit sayısını sınırlı tuttuğu, en uzun kasidesini dahi 20 beyit olarak kaleme aldığı görülmektedir.

Tablo 5. Tarih Manzumelerinin Nazım Şekillerine ve Beyit Sayılarına Göre Dağılımı

Tarih Manzumesinin Sırası	Nazım Şekli	Beyit Sayısı
1	Müfred	1
2	Müfred	1
3	Müfred	1
4	Nazım	2
5	Kaside	7
6	Kaside	9
7	Kıta	11
8	Kaside	13
9	Kıta	11
10	Müfred	1
11	Müfred	1
12	Müfred	1
13	Nazım	2
14	Kaside	20
15	Müfred	1
16	Nazım	2
17	Kaside	10
18	Müfred	1
19	Müfred Müfred	1
20	Kaside	7
21	Kaside	7
22	Müfred	1

23	Müfred	1
24	Müfred	1
25	Kaside	5
26	Kaside	5
27	Kıta	2
28	Müfred	1
29	Müfred	1
30	Müfred	1
31	Matla	1
32	Müfred	1
33	Müfred	1
34	Nazım	2
35	Müfred	1
36	Müfred	1
37	Kaside	11
38	Müfred	1
39	Kaside	13
40	Müfred	1
41	Müfred	1
42	Müfred	1
43	Kaside	5
44	Kaside	6
45	Müfred	1
46	Müfred	1
47	Müfred	1
48	Müfred	1
49	Müfred	1
50	Nazım	2
51	Müfred	1

Sonuç

Bursalı İbrahim Râzî, 1761-1762 yılında Bursa'da doğup 1833-1834 yıllarında hâlâ hayatta olan ve yaşadığı dönemde Destârizâde Seyyid İbrahim Râzî adıyla tanınan bir şairdir. Şiirlerinde Râzî mahlasını kullanan şair hakkında klasik Türk edebiyatı kaynaklarında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şairin yaşamıyla ilgili elde edilen bilgilerin tek kaynağı Divan'ıdır. Râzî Divanı'nda yer alan 51 tarih manzumesi de şairin yaşamıyla ilgili önemli veriler sunmaktadır. Bu tarih manzumelerinde Râzî'nin ailesiyle ilgili bilgilere ulaşılabildiği gibi şairin bulunduğu yerler, iletişimde bulunduğu devlet erkânı ve dönemin nüfuz sahibi aileleri gibi şairin bireysel yaşamıyla ilgili birçok farklı konuda önemli bilgilere

ulaşılabilir.

Râzî Divanı'nda yer alan tarih manzumeleri, şairin yaşamı dışında, başta dönemin tarihî, siyasî, sosyal ve mimarî görünümü olmak üzere birçok farklı alandan panoramik kesitler sunmaktadır. Bu manzumelerde mekân olarak Bursa, Bafra, İstanbul ve Bolu anılmaktadır. Fakat Râzî Divanı'ndaki tarih manzumelerinin ana mekânı Bursa'dır. Bafra ve Bolu birer, İstanbul ise sadece iki manzumede söz konusu edilmiştir. Dolayısıyla bu tarih manzumeleri Bafra, İstanbul ve Bolu'yla beraber özellikle Bursa'nın siyasî, sosyal, tarihî ve mimarî yapısıyla ilgili sunduğu veriler açısından kıymet arz etmektedir. Râzî'nin Bursa'daki mimarî yapılarla ilgili yazdığı tarih manzumeleri oldukça dikkat çekicidir. Zira Bursa mimarlık tarihiyle ilgili yazılan bu tarih manzumelerinden elde edilen bilgiler, örneklerinden de görüldüğü gibi, bazen var olan bilgiyi teyit etmekte bazen de mevcut bilgilerin üstüne yepyeni bilgiler eklemektedir.

Klasik Türk şiirinin tarih yazma geleneğinin altın çağında yaşayan Bursalı İbrahim Râzî, bu türe olan ilgisini ve maharetini yazdığı 51 tarih manzumesiyle bizlere göstermiştir. Râzî tarih düşürmede mahir bir şairdir. Örneklerinde görüldüğü gibi Râzî, tarih manzumelerinde matematikle dil estetiğini birleştirip başarılı tarih manzumeleri kaleme alabilmiştir. Tarih manzumelerinin çoğunu tek beyit halinde kaleme alan Râzî, tarih yazma usullerinden de ma'nen tarih türüyle yazmayı tercih etmiş ve bu türün başarılı örneklerini ortaya koymuştur.

Kaynaklar

- » Altınışık, Kezban. *Nakşibendî-i Atîk Dergâhı ve Açıkbaş Mahmud Efendi*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2006.
- » Baykal, Kazım. *Bursa ve Anıtları*. Bursa: Aysan Matbaası, 1950.
- » Canım, Rıdvan. *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- » Demirel, Şener. "Antepli Aynî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme". *Turkish Studies* 3(4) (Summer 2008): 372-398.
- » Dostoğlu, Neslihan Türkün- Dostoğlu, Hamdi. *Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011.
- » Elaldı, Mehmet. *Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2017.
- » Ersoy, Ahmet A. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Mimarlık Tarihi ve Kuramsal Söylemin İnşası". *Journal of Turkish Studies (In Memoriam Şinasi Tekin)*, 31/1 2007: 333-344.
- » İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- » Kaplanoğlu, Raif. *Bursa Anıtlar Ansiklopedisi*. Bursa: Yeniğün Yayınları, 1994.
- » Karabey, Turgut. *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*. Ankara: AKM Yayınları, 2015.
- » Karabey, Turgut - Mehmet Atalay. *Ahmet Cevdet Paşa Belâgat-ı Osmaniyye*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- » Mercanlıgil, Muharrem. *Ebcet Hesabı*. Ankara: Doğu Limited Şirketi Matbaası, 1960.
- » Uzun, Mustafa. "Ebcet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10: 68-70. İstanbul, TDV Yayınları, 1994.
- » Yakıt, İsmail. *Türk İslam Kültüründe Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017.

Yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 403 - 420

ARAŞTIRMA
Research

Türk ve Arap Romanları Perspektifinde Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar

ETHEM DEMİR

Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
ethemdemir84@gmail.com | orcid.org/0000-0002-4877-7578

Geliş Tarihi / Received: 26.05.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 23.10.2019

Atıf/ Cite as

Demir, Ethem. "Türk ve Arap Romanları Perspektifinde Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar". *İstem*, 17/34 (2019): 403-420. <https://doi.org/10.31591/istem.570268>

Öz

Sosyo-politik tarihi çalkantılarla dolu olan Ortadoğu, 2010 yılında buna bir yenisini eklemiştir. Arap Baharı olarak ifade edilen bu yeni sosyo-politik hareket, Tunus'ta ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra birçok Ortadoğu ülkesine hızlı bir şekilde yayılmıştır. Yayıldığı ülkelerde yönetim ve halkı sert bir şekilde karşı karşıya getiren bu hareket, pek çok ülkede baharın yerine etkisi hala hissedilen şiddetli bir kışın yaşanmasına yol açmıştır. Nitekim bu anlamdaki en şiddetli kışın yaşandığı Suriye'de meydana gelen iç savaşta ülke bütün kaynaklarıyla yerle bir olmuş, yüzbinlerce insanı ölmüş, milyonlarcası yaralanmış ve on milyonlarcası da iç ve dış göçle yerinden olmuştur. Dış göçle yerinden olan altı buçuk milyon Suriyelinin yarıdan fazlası kendilerine kucak açan Türkiye'ye sığınmıştır. Bir bölümü geçici barınma merkezlerinde yoğunluğu da şehir merkezlerinde kalan Suriyeli sığınmacılarla ilgili siyasi, sosyal, ekonomik ve güvenlik alanlarına ilişkin araştırma kuruluşları tarafından çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Alanında öncü bir niteliğe sahip bu makaleyle haklarında edebî anlamda herhangi bir çalışma yapılmamış olan Suriyeli sığınmacıların Türk ve Arap romanlarındaki yansımaları irdelenmiştir. Bu kapsamda nasıl bir hayat yaşadıkları, ekonomik geçimlerini ne şekilde sağladıkları, Türklerle nasıl bir sosyal ilişki geliştirdikleri ve toplumsal kurallara ne ölçüde uydukları gibi sorulara yanıt aranmıştır. Ulaşılan sonuçlarla kendileriyle ilgili kamuoyunda bilinen kimi yanlış bilgilere karşı doğru bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Modern Arap Romanı, Suriyeli Sığınmacılar, Arap Baharı, Suriye İç Savaşı..

Abstract

Syrian Refugees in Turkey From The Perspective of Turkish and Arabic Novels

The Middle East, which is full of socio-political historical turmoil, added a new one in 2010. This new socio-political movement, expressed as the Arab Spring, was quickly spread to many Middle Eastern countries shortly after its emergence in Tunisia. This movement, which confronts the administration and the people in a harsh manner in the countries it has spread in, has led to a severe winter in many countries where the effect of spring is still felt. As a matter of fact, in the civil war that took place in the most severe winter in this sense, the country was destroyed with all its resources, hundreds of thousands of people were killed, millions were

wounded and tens of millions were displaced by internal and external migration. Foreign immigration to six and a half million, more than half the displaced Syrians took refuge in Turkey to open their arms. A large number of scientific studies have been conducted by the research organizations related to the political, social, economic and security areas related to the Syrian refugees, some of whom are in the city centers in the temporary accommodation centers. This article, which is a pioneer in its field, was examined with the reflections of Syrian refugees in Turkish and Arab novels. In this context, questions such as how they lived a life, how they provided their economic livelihood, how they developed a social relationship with the Turks and the extent to which they complied with the social rules were sought. With the results obtained, it has been tried to give accurate information about some misinformation about the public.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Modern Arab Novel, Syrian Refugees, Arab Spring, Syrian Civil War.

Giriş

1963 Baas askeri darbesiyle beraber Suriye, uzun yıllar sürecek antideokratik siyasal bir sürece girmiştir. Yarım asra varan söz konusu süreç boyunca Suriye toplumunun sosyal, siyasal ve hukukî çeşitli talepleri olmuştur. Ancak Hama, Tedmur hapishanesi ve Cisru-ş-Şuğûr olaylarında görüldüğü üzere Baas rejimi çoğunlukla bu taleplere şiddetle cevap verme yoluna gitmiştir.¹ On binlerce insanın ölümüne, yaralanmasına ve tutuklanmasına yol açan bu orantısız rejim müdahalesi sonucunda Suriye toplumu, bir süre kayda değer bir temel hak ve özgürlük talebinde bulunamamıştır. Ancak 2010 yılına gelindiğinde Arap toplumunda baskıcı rejimlere karşı geniş tabanlı toplumsal hareketler meydana gelmiştir. Ekonomik ve demokratik taleplerle başlayan söz konusu hareketler; siyasal, sosyal, ekonomik, hukukî ve kültürel birçok düzenlemenin yanında yükselen talep çitasıyla beraber otoriter rejimlerin iskat talebinde de bulunmuştur.

2010 yılının sonlarında Tunus'ta başlayan söz konusu toplumsal halk hareketleri, şaşırtıcı bir hızla aralarında Suriye'nin de olduğu pek çok Arap ülkesine yayılmıştır. Suriye'de 2011 yılının başlarında kitlesel gösteriler şeklinde başlayan bu hareketler, diğer Arap ülkelerindeki gibi sosyal ve siyasal alanda temel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması, hukukun üstün kılınması ve şeffaflığın sağlanması talebiyle başlamıştır. Ancak iktidara geldiğinden beri baskıcı bir anlayışla ülkeyi yöneten ve toplumsal olayları demokratik bir anlayışla yönetme tecrübesi bulunmayan Baas rejimi, söz konusu taleplere şiddetle karşılık vermiştir. Nitekim demokratikleşme talebiyle yapılan gösterileri şiddetle bastırmaya çalışan rejimin müdahalesi sonucu, pek çok gösterici ölmüş ve bir o kadarı da ağır işkencelere maruz kalmıştır. Rejimin bu orantısız müdahalesi, gösterilerin başta Şam, Halep ve Humus olmak üzere birçok yere yayılmasına ve olayların kontrolden çıkmasına yol açmıştır.² Gösterileri bastırmakta zorla-

¹ Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, "Cisru-ş-Şuğûr ve Hama Katliamları: Suriye Rejimi Ne Yapmak İstiyor", erişim: 9 Ocak 2019, <http://orsam.org.tr/tr/cisr-el-sukur-ve-hama-katliamlari-suriye-rejimi-ne-yapmak-istiyor/>; Muâviye Hammâd, "Tedmur...es-sicnü ve'l-meczere", *Mecelletü 'ayni'l-medîne*, 7 (Temmuz 2013), 12; Merkez umeyye, "Sûriye mine'l-Ba'si ile's-sevre kirâetün fî tatavuri'l-kadiyye", erişim: 13 Ocak 2019, <http://www.umayya.org/featured/1337>.

² Nurettin Altundeğer - Mehmet Ertuğrul Yılmaz, "İç Savaşın Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21/1 (Mart 2016): 290; Atilla Sandıklı - Ali Semin, "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye", (BİLGESAM, 2012), 52, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-227-2014090440butun-boyutlariyla-suriye-krizi-ve-turkiye.pdf>; Hakan Uzun, Suriye İç Savaşı Aktörle-

nan rejimin kullandığı gücün sertliği artıkça muhaliflerin mücadele şekli de değişmiş, sahadaki aktörlerin sayısı artmış ve savaş hızla uluslararası bir boyut kazanmıştır.

Suriye toplumunun demokratikleşme talebine rejimin şiddete dayalı bir cevap vermesi üzerine muhalifler, kitlesel gösteriler şeklindeki mücadelelerini silahlı mücadeleye dönüştürmüşlerdir. Diğer taraftan muhalifler karşısında zorlanan rejim ise askeri ve sivil hedef ayrımı yapmaksızın muhaliflerin bulunduğu sivil yerleşim alanlarına uçak, tank ve varil bombaları gibi ağır silahlarla saldırmıştır. Yaşanan bu durum neticesinde hayatını kaybeden ve yaralanan yüzbinlerce insanın yanında bir o kadarı da başta Türkiye olmak üzere Ürdün, Lübnan, Irak ve Avrupa ülkeleri gibi onlarca ülkeye göç etmek durumunda kalmışlardır.

Gerek şiddetli bir şekilde yaşanan iç savaşta bir kurşuna hedef olmamak gerekse de altyapıları tahrip edilmiş ve ekonomik kaynakları tüketilmiş şehirlerde asgari yaşam koşulları bulamadığından altı milyon civarında Suriyeli, başta komşu ülkeler olmak üzere 105 farklı ülkeye iltica etmişlerdir. Bu anlamda bakıldığında ilk Suriyeli sığınmacı kafilesinin, 29 Nisan 2011'de Cilvegözü sınır kapısından Türkiye'ye giriş yaptığı görülmektedir.³ İşaret edilen tarihten itibaren Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılara karşı "açık kapı" politikası uygulaması, savaşta kaçanlara kucak açması ve her türlü sıkıntılarını çözmeye gayret göstermesi nedeniyle sığınanların sayısı hızla artmıştır.

Türkiye'ye gelen Suriyeli sığınmacıların kayıtları tutulduktan sonra kendileri için birçok ilde yapılmış olan yirminin üzerindeki barınma merkezlerine yönlendirilmişlerdir. Ancak bu barınma merkezlerinde kalmak istemeyenler de başta sınıra komşu kentler olan Hatay, Şanlıurfa, Kilis ve Gaziantep olmak üzere Türkiye'nin her tarafına yayılmışlardır.⁴ Milyonlarca Suriyeli sığınmacının işaret edildiği gibi Türkiye'nin her tarafına yayılmış olması, Türkiye'nin devlet olarak kendilerine bu manada herhangi bir kısıtlamanın getirmediğini ve Türk insanın da onları Allah'ın misafiri olarak görüp sahiplendiğini göstermektedir.

Yıllar içinde Türkiye'ye gelen Suriyeli sığınmacı sayısına bakıldığında bu sayının zamanla hızla arttığı görülmektedir. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Türkiye'deki Suriyeli sığınmacı sayısı ile ilgili yaptığı açıklamaya göre 7 Şubat 2019 tarihi itibarıyla kayıt altına alınan Suriyeli sığınmacı sayısı 3 milyon 644 bin 342 kişi olmuştur. Öte yandan Göç İdaresi'nin Suriyeli sığınmacıların ikamet ettikleri yerler noktasında verdiği bilgilere bakıldığında 142 bin 676 Suriyelinin geçici barınma merkezlerinde, 3 milyon 501 bin 606 kişinin de şehir merkezlerinde kaldığı görülmektedir.⁵

→ →

rinin Ağ Bağ Teorisi Yöntemiyle İncelenmesi, (Ankasam, 2016), 1, devankasam.wpengine.com/wp-content/uploads/2018/10/METİN-Yayın-1-Balgat-Çalışmaları-1-Hakan-Uzun-05.10.2017.pdf.

³ Erol Özdemir, "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri", *Ankasam Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (Aralık 2017), 123; Detay için ayrıca bk. Tezer Palacioğlu, "Suriyeliler, AB ve Türkiye Özelinde Mülteciler", (İstanbul Kalkınma Ajansı 2018), 5.

⁴ Özdemir, "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri", 123.

⁵ Mülteciler Derneği, "Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Şubat 2019, erişim: 13 Mart 2019, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>.

Tüm dünyanın %40 civarında⁶ Suriyeliyi kabul ettiği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılarla ilgili yukarıda verilen rakamlar, Türkiye'nin sadece elini değil gövdesini de taşın altına koyduğunu, insanî yardım noktasında örnek bir tutum takındığını ve mağdurlara ne denli kol kanat gerdiğini göstermektedir.

1. Suriyeli Sığınmacıları Anlatan Romanlar

Suriye iç savaşından kaçıp Türkiye'ye gelen sığınmacılarla ilgili olarak Türkiye'de pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Yapılan söz konusu çalışmalarla Suriyeli sığınmacıların sosyal, siyasî, kültürel, ekonomik, güvenlik ve hukukî durumlarına ışık tutulmuştur.⁷ Bu bilimsel çalışmaların yanında Suriyeli sığınmacılarla ilgili olarak belirtilen konulara işaret eden bazı edebî çalışmalar da yapılmıştır. Özellikle Arap edebiyatında bu manada çeşitli romanlar kaleme alınmıştır.

Suriyeli sığınmacılarla ilgili kaleme alınan romanlarla; sığınmacıların Suriye'den ayrılmalarına yol açan dayanılmaz hayat şartlarına, göç sırasında ne tür sıkıntılar çektiklerine, gittikleri ülkelerde nasıl bir hayatla karşılaştıklarına ve terk etmek zorunda kaldıkları topraklarına karşı neler hissettiklerine ışık tutulmuştur. Söz konusu edebî eserlere roman-gerçeklik ilişkisi noktasında bakıldığında ilgili eserlerin, karakter seçimi ve diyaloglarda kurgusal bir yöntem izlemesine rağmen çoğunlukla tarihî realiteye bağlı kaldığı görülmüştür.

Türk ve Arap edebiyatında Suriyeli sığınmacılarla ilgili olarak çeşitli romanların yazıldığı görülmektedir. Konunun bir bütün olarak anlaşılması adına söz konusu roman ve yazarlarına kısaca da olsa işaret etmek anlamlı olacaktır.

1.1. *Nuzûhu Meryem (Meryem'in Göçü)*

Suriyeli edebiyatçı Prof. Dr. Mahmûd Hasen el-Câsim⁸ tarafından yazılmış-

⁶ İbrahim Arslan v. dğr., "Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği", *İlahiyat Akademik Dergisi*, 3/4 (Kasım 2016), 133.

⁷ Bu çalışmalar için bk. Melike Gülyaşar, "Suriyeliler ve Vatandaşlık: Yerel Halk ve Suriyeli Sığınmacılar Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 7/13 (Aralık 2017): 678-705; Erol Özdemir, "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri", *Ankasam Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (Aralık 2017): 114-140; Gül Dilek Türk, "Türkiye'de Suriyeli Mültecilere Yönelik Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyetlerine İlişkin Bir Değerlendirme", *Marmara İletişim Dergisi* 25 (Haziran 2016): 145-157; Bekir Berat Özipek, "Suriyeli Sığınmacılar Ve Türkiye Ekonomisi", (UTESAV, Şubat 2018), <http://www.musiad.org.tr/F/Root/Pdf/2018/suriyeli-siginmacilar-ve-turkiye-ekonomisi-raporu.PDF>; Leman Yeşim Yıldız, *Yerel Halkın Türkiye'deki Suriyelilere Bakışı: Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay ve Adana örnekleri*, (Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2017); Hakan Alp, "Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Ayrımcı Ve Ötekileştirici Söylemin Yerel Medyada Yeniden Üretilmesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 5/15 (Ocak 2018): 22-37; Oytun Orhan - Sabiha Senyücel, "Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri", (ORSAM, 2015), 195, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Suriyeli_Siginmacilarin_Turkiyeye_Etkileri.pdf; Coşkun Taştan v.dğr., "Suriyeli Sığınmacılara Dair Tehdit Algısı: Önyargılar Ve Gerçekler", (GÖÇMER, 2017), 9, https://www.pa.edu.tr/Upload/editor/files/2-SUR%C4%B0YEL%C4%B0%20Sİ%C4%9EİNMACILARA%20DA%C4%B0R%20TEHD%C4%B0T%20ALGISI_ALGILAR%20VE%20GERCEKLER.pdf; İbrahim Kaya - Esra Yılmaz Eren, "Türkiye'deki Suriyelilerin Hukukî Durumu", (SETA, 2015), 55, http://file.setav.org/Files/Pdf/20151230134459_turkiyedeki-suriyelilerin-hukuki-durumu-pdf.pdf.

⁸ 1966 yılında Halep'te doğan Mahmûd Hasen el-Câsim, 1991 yılında Halep Üniversitesi'ni üstün başarıyla bitirmiştir. 1993 yılında yüksek lisans ve 1999 yılında doktorasını tamamlayan yazar,

tır. Küresel bir savaşa sahne olan Suriye'nin devam eden iç savaş sebebiyle meçhule giden durumunu irdeleyen roman, olayları Müslüman bir gençle evlenmiş ve Hristiyan olan Sara'nın dilinden aktarmıştır. Rejim ve onlarca grubun içinde bulunduğu savaş sebebiyle Suriye'nin harabeye ve Sara'nın birçok akrabası dâhil yüzbinlerce insanın hayatını kaybettiği güvensiz bir yere dönüş süreci detaylı olarak işlenmiştir. Savaş ortamından dolayı milyonlarca Suriyelinin Türkiye'ye göçünü Sara'nın göç hikâyesinde tipikleştiren roman, yaşadığı Rakka şehrinin DAİŞ'in kontrolüne girmesinden dolayı Türkiye'ye iltica eden Sara'nın bu anlamdaki hikâyesine geniş bir yer vermiştir.⁹ 2016 yılında Arabic Booker edebiyat ödülüne aday gösterilen romanın, Suriye iç savaşını bir Hristiyan'ın dilinden aktarması farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Yazarın romanı için Hristiyan inancına sahip bir karakteri seçmesi, Suriye'de yaşayan farklı inanç mensubu insanların Söz konusu iç savaş hakkındaki değişik bakış açılarına yer verme istediğindedir. Yazar Câsim'in Suriyeli sığınmacılarla ilgili kaleme aldığı bir diğer romanı da *el-Lâcietü beyne'z-zevceyn* adlı eseridir. Yazar, romanında Suriye iç savaşında aile fertlerinden birçok kişiyi kaybeden romanın başkahramanı Fatma'nın gerek Suriye'de gerekse de daha sonra göç ettiği Lübnan'daki mülteci kampında yaşadığı sıkıntıları kurgulamıştır. Yazarın önemle kurguladığı olaylardan biri de tarifsiz pek çok sıkıntıyla karşı karşıya kalmış sığınmacıların yaşadığı travma, psikolojik sorunlar ve algı değişimidir.¹⁰

1.2. 'Umti sabâhan eyyüthe'l-harb (Günaydın Ey Savaş)

Suriyeli yazar Mehâ Hasen¹¹ tarafından 2017 yılında yazılmıştır. Yazarın otobiyografisini konu edinen roman, 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşında yazarın ailesinin karşı karşıya kaldığı sorunlara yoğunlaşmıştır. Yazar, her biri farklı ülkelere sığınmış olan çocuklarının hasreti içerisinde vefat eden annesi

→ →

Halep Üniversitesi'nde belli bir süre ders verdikten sonra misafir öğretim üyesi olarak 2006-2012 yılları arasında Suudi Arabistan'da bulunmuştur. Arap dili ve grameri alanında onlarca bilimsel çalışması bulunan yazar, Suriye iç savaşı nedeniyle 2012 yılından itibaren Katar Üniversitesi'nde başladığı eğitim öğretim faaliyetlerine halen devam etmektedir. (Mecme'u'l-lugati'l-Arabiyye 'ala'ş-şebeketi'l-âlemiyye, "Hivâru mecme'i'l-lugati'l-Arabiyye 'ala'ş-şebeketi'l-âlemiyye ma'a'n-nahviyyi'l-edîbî'r-rivâiyî el-Ustâz ed-Duktûr Mahmûd Hasen el-Câsim", erişim: 17 Ocak 2019, <http://www.m-a-arabia.com/vb/showthread.php?t=19361>.)

⁹ Detay için bk. Mahmûd Hasen el-Câsim, *Nuzûhu Meryem*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru't-Tenvîr,2015); Kaleme aldıkları makale çalışmalarında teknik analiz kapsamında *Nûzuhu Meryem* adlı romanda bulunan mekânlarla detaylı bir şekilde değinen Majed Hasan Haj Muhammed ve Abdulhadi Timurtaş'ın bu manadaki detaylı görüşleri için bk. Majed Hasan Haj Muhammed - Abdulhadi Timurtaş, "Mahmûd El-Câsim'in Nuzûhu Meryem Adlı Romanında Açık Ve Kapalı Mekân Estetiği", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/32 (2016).

¹⁰ Detay için bk. Mahmûd Hasen el-Câsim, *el-Lâcietü beyne'z-zevceyn*,1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Adâb, 2016).

¹¹ Mehâ Hasen, 1966'da Halep'te dünyaya gelmiştir. Halep Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olan yazar, 2004 yılından itibaren Fransa'da yaşamını sürdürmektedir. Roman yazımında oldukça velûd olan yazar; *el-Lâmutenâhî sîretu'l-âherî* (1995), *Cudrânu'l-haybeti'l-'alâ* (2002), *Terâtilu'l-'adem* (2009), *Hablun sîrrî* (2010), *Benâtu'l-berârî* (2011), *Tubûlu'l-hubb* (2012), *er-Rivâyât ve Nefaku'l-vucûd* (2014), *Mitro Haleb* (2016) ve *Umti sabâhan eyyühati'l-harb* (2017) adında dokuz tane roman yazmıştır. Söz konusu romanlarından bazılarının Arabic Booker edebiyat ödülüne aday gösterilen yazar, çeşitli dergilerde yazılar da kaleme almıştır. (Adnan Arslan, "Bir Devrimin Fetal Ölümüne İlişkin Otopsi Raporu: Mehâ Hasen'in Umti sabâhan eyyüthe'l-harb Romanı", *Jasss*, 70 (Sonbahar 2018); Diffetün Sâlise, "Mehâ Hasen: el-Mustakbel li rivâyeti'l-Arabiyye", erişim: 22 Ocak 2019, <https://www.alaraby.co.uk/diffah/interviews/2017/2/10/-مها-حسن-المستقبل-لرواية-المرأة>.)

ve Avrupa'da iltica talebi kabul edilmediğinden dolayı ülkeden ülkeye savrulan kardeşi Husâm'ın dilinden olayları aktarmıştır. Aile fertlerinin şahsında Suriye halkının yaşadıklarına değinen yazar, bu kapsamda Suriyelilerin göç sürecine, sığındıkları ülkelerdeki yaşam koşullarına ve vatanlarına karşı duydukları hasrete değinmiştir.¹² Uzun yıllardan beri Avrupa'da yaşamakta olan yazar, romanını gerek rejim gerekse de muhaliflere karşı mesafeli bir anlayışla kurgulamış ve Suriyeli sığınmacılarla ilgili olarak gövdesini taşın altına koymuş olan Türkiye'nin olumlu çabalarına yer vermediği görülmüştür.

1.3. *Medâci'u'l-mevt* (Ölüm Döşekleri)

Suriyeli yazar Fatıma Hadûr¹³ tarafından yazılmıştır. İç savaşın dayanılmaz şartlarından kaçıp Erbil'e sığınan bir anne ve çocuklarının yaşadığı çeşitli sıkıntıları konu edinen roman, sıkıntıları aşma noktasında kadının gücüne işaret etmiştir. Bu anlamda çocuklarını savaş ortamından alıp Erbil'e götüren ve orada onlara kol kanat germeye çalışan romanın başkahramanı Fatıma'nın çabalarına geniş yer vermiştir.¹⁴ Duygusal ve feminist bir havanın hâkim olduğu romanda belirtilen temaların yanında Suriye iç savaşının insanlar üzerindeki sosyolojik ve psikolojik olumsuz etkileri de irdelenmiştir. Geçmişi hakkında pek bir bilgi bulunamayan yazar ise Suriye'den göç etmiş birçok edebiyatçının aksine orada kalmaya devam etmektedir.

1.4. *et-Tarîku ile'z-Za'terî* (Za'terî'ye Giden Yol)

Suriyeli roman ve hikâye yazarı Muhammed Fethî el-Mikdâd¹⁵ tarafından kaleme alınmıştır. *et-Tarîku ile'z-Za'terî* adlı romanını yaklaşık üç yılda tamamlayan yazar, Suriyelileri göçe zorlayan ağır savaş koşullarına, iç savaşın bitmesi için Baas rejiminin atması gereken adımlara ve Suriye'den ez-Za'terî kampına göç sırasında ve orada karşılaşılan sorunlara değinmiştir.¹⁶

1.5. *Yâkût* (Yakut)

Lübnanlı şair ve roman yazarı Meryem Miştâvî¹⁷ tarafından yazılmıştır. Beyrut'ta basılan *Yâkût* adlı romanda yazar, Suriyeli sığınmacıların çeşitli ülkelere göç ettikleri sırada karşılaştıkları büyük sıkıntıları, özellikle de kaçak geçişler sırasında denizlerde boğulan çocuk trajedilerini işlemiştir. Söz konusu romana

¹² Mehâ Hasen, *'Umti sabâhan eyyühati'l-harb*, 1. Baskı (Milano: Menşûrâtü'l-Mutavassati, 2017).

¹³ Halen Suriye'de yaşamına devam eden yazarla ilgili pek bir bilgiye rastlanmamıştır.

¹⁴ Detay için bk. Fatıma Hadûr, *Medâci'u'l-mevt*, 1. Baskı (Şam: Dâru'l-Emelî'l-Cedîde, 2018).

¹⁵ 1964 yılında Suriye'nin Der'a şehrinde doğan Muhammed Fethî el-Mikdâd, 2012 yılına kadar bu şehirde yaşamıştır. Ancak 2011 yılında Suriye iç savaşının başlamasıyla beraber 2012 yılında zorunlu olarak 100 binlerce Suriyeli gibi ailesiyle beraber, Ürdün'ün Mafrak şehrinde kurulmuş olan ez-Za'terî mülteci kampına gidip oraya yerleşmiştir. Mikdâd, söz konusu romanının dışında *Devvâmetü'l-avhâd* ve *Makâlât müleffeka* adında iki roman daha yazmıştır. (Zamânü'l-Vasli, "*et-Tarîku ile'z-Za'terî rivâyetün Süriyyetün tersudu bidâyete's-sevre ve maâlâtü'n-nuzûh*", erişim: 16 Ocak 2019, <https://www.zamanalwsl.net/news/article/86732/>.)

¹⁶ Detay için bk. Muhammed Fethî el-Mikdâd, *et-Tarîku ile'z-Za'terî*, 1. Baskı (Amman: Dâru 'Ammân, 2018).

¹⁷ Suriyeli bir baba ve Lübnanlı bir annenin çocuğu olarak Lübnan iç savaşının gölgesinde dünyaya gelen Meryem Miştâvî, Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Yüksek lisansı da aynı üniversitede yapan Miştâvî, kısa bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Londra'ya taşınmıştır. Yaklaşık on yıldır Londra Üniversitesi Afrika ve Şarkiyat Araştırmaları Fakültesi'nde Arap dili ve edebiyatı hocalığı yapan Miştâvî; *Yâkût*, *Aşk* ve *Tirizâ Akâdiyâ* adlı üç adet roman ve birçok şiiri kaleme almıştır. (Mevki'u'l-edebiyeye Meryem Miştâvî, "es-Siretü'z-zâtiyye", erişim: 10 Şubat 2019, <http://www.mariammichtawi.com/news-61,N-2.html>.)

biraz daha yakından bakıldığında trajik bir olaya yer verdiği görülmektedir. Şöyle ki Yâkût adındaki romanın başkahramanı, sevgilisi Muhammed'le beraber Türkiye'den Yunanistan'a kaçak yollarla geçmeye çalışırken teknelerinin batması üzerine hayatını kaybetmiştir.¹⁸ Duygusal bir havanın ağır bastığı romanda 2015 yılında Yunanistan'a geçmeye çalışırken boğularak hayatını kaybeden Aylan ve diğer çocukların şahsında Suriyeli sığınmacıların çilesine işaret edilmiştir.

1.6. Kelebekler de Ağlar

Türk yazar Celal Demir¹⁹ tarafından 2017 yılında yazılmıştır. Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların yaşamlarını ele alan ilk ve tek Türk romanı olan *Kelebekler de Ağlar* adlı eser, Hama katliamında eşini ve Suriye iç savaşında da bir kızını ve iki damadını kaybetmiş olan Verde adında bir hanımın hayat hikâyesini konu edinmiştir. Roman; çocuk ve torunlarından oluşan 20 yetimi himaye etmeye çalışan Verde'nin Türkiye'ye olan göç sürecine ve Nizip sığınmacı kampındaki yaşamına geniş bir şekilde yer vermiştir.²⁰ Söz konusu kampta iç savaşın başından itibaren görevli olan yazar, romanını yaşanmış ve bizzat gözlemlemiş olduğu olaylardan hareketle kaleme almıştır. Yazarın bu özelliği de romanın gerçekçilik yönünü oldukça güçlendirmiştir.

Değinen bu altı adet romanın dışında Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıları konu alan başka romanlar da bulunmaktadır. Bu anlamda Türk yazar İsmail Keskin'in *Kaktüs Çiçeğinin Sürgünü* ve Türkçe'ye de tercüme edilmiş olan Suriyeli yazar İbtisâm Şâkûş'in *Vak'û'l-hutâ* (Ayak Sesleri) adlı romanları ön plana çıkmaktadır.

Suriyeli sığınmacıları konu alan bu romanların her biri farklı ülkelere iltica etmiş sığınmacıları ele almaktadır. Nitekim romanların tanıtımı sırasında işaret edildiği gibi bazıları, Avrupa'ya bazıları, Ürdün'e ve bazıları da başka ülkelere iltica etmiş Suriyeli sığınmacıların durumunu irdelemiştir. Türkiye'ye iltica etmiş Suriyeli sığınmacıları konu alan yukarıdaki romanlardan sadece *'Umti sabâhan eyyetühe'l-harb*, *Nuzûhu Meryem* ve *Kelebekler de Ağlar* adlı romanlardır. Kaleme alınacak olan bu makale çalışması, diğer romanlardan çok konuyla doğrudan bağlantısı bulunan bu romanları analiz edecektir.

2. Türk ve Arap Romanların Işığında Türkiye'deki Suriyeliler

2.1. Suriyeli Sığınmacıları Göçe Zorlayan Etkenler

Tunus'ta ortaya çıktıktan sonra şaşırtıcı bir hızla tüm Arap coğrafyasına yayılan Arap Baharı, otoriter yönetim anlayışından bıkmış ve demokratik bir yaşamın özlemini çeken tüm Arap toplumu gibi Suriyeliler tarafından da büyük bir

¹⁸ Detay için bk. Meryem Miştâvî, *Yâkût*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Müellif, 2016).

¹⁹ 1977 yılında Mardin'e bağlı Midyat ilçesinde dünyaya gelen Yazar, resmi eğitiminin yanında medrese eğitimini de almıştır. 2007 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda göreve başlayan yazar, *Kelebekler de Ağlar* adlı romanın yanı sıra *Yaz Kur'an Kursları İçin Pratik Bilgiler ve Ders Kitabı*, *Sorularla İslam*, Sokaktaki *Misralar* ve *Kırk Ayna* gibi farklı alanlara yönelik üç kitap yazmıştır. Arapça ve Osmanlıca metin çevirilerini de yapan yazar, halen geçici görevle Nizip ilçesi Geçici Barınma Merkezi müdürü olarak görev yapmaktadır. (Celal Demir, *İşte Hayatım*, erişim: 23 Mart 2019, <http://www.celal-demir.com/?SyfNmb=1&pt=ANASAYFA>.)

²⁰ Detay için bk. Celal Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 2. Baskı (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018).

sevinçle karşılanmıştır. Hukukun üstün kılınması, insan hak ve özgürlüğünün teminat altına alınması, demokratik yönetim anlayışının egemen kılınması ve ekonomik refahın tabana yayılması gibi taleplerle barışçıl gösterilerde bulunan Suriyeliler, rejimin silahlı müdahalesiyle karşılaşmışlardır. Muhaliflerin mücadelesi karşısında köşeye sıkışan rejimin günden güne artan saldırıları karşısında milyonlarca Suriyeli ülkelerini terk edip başka ülkelere göç etmek durumunda kalmışlardır.

Suriye iç savaşında yaşananları konu alan Türk ve Arap romanları, bu bağlamda meydana gelen şiddetin örneklerine, yaşanan felaketlere ve yürekleri dağılayan trajedilere dikkat çekmiştir. Rejimin sivil ve askerî herhangi bir hedef gözetmeksizin başvurduğu aşırı şiddete dikkat çeken Yazar Celal Demir, *Kelebekler de Ağlar* adlı romanında bu kapsamda şu ifadelerle yer vermiştir:

“Barışçıl sokak gösterileriyle başlayan Suriye iç savaşı, 13 yaşındaki Hamza isimli çocuğun şehit bedeni üzerinde sigara söndürmekle başlıyor... Gösterilere katılanların üzerine helikopterler, havadan mermi yağdırıyor; karadan tanklar bombalıyor; keskin nişancılar acımasızca insanları öldürüyordu. Esad rejimi korku salmak ve yıldırım için milyonlarca insanı tek tek katlediyor; köylere kasabalara, şehirlere, meydanlara, okullara, pazarlara uçaklarla bomba yağdırıyor, her yer yerle bir oluyordu.”²¹

Suriye iç savaşında yaşanan şiddetin boyutuna değinen yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı gibi Suriye’de ölümle yaşam arasında çok ince bir çizgi kalmış ve ölüm sıradanlaşmıştır. Nitekim herhangi bir sivilin başına her an bir varil bombasının düşmesi, bir kurşuna hedef olması veya bir tank atışıyla hayatını kaybetmesi olağan bir hale gelmiştir. Her gün birçok insanın bombalara hedef olduğunu ve bu sebeple ölümün sıradanlaştığını belirten Celal Demir, söz konusu romanında tabloyu şu ifadelerle kurgulamıştır:

“Her an savaş uçakları ortalığı gündüz gibi aydınlatabilir, bomba yağdırabilirdi. Hiç beklenmedik bir eve isabet edebilir, masum bedenleri paramparça edebilirdi... Mare’yi²² ölüm sessizliği kaplamış, tıpkı içinde yaşayanlar gibi kefen giymiş, ölü gibi sessiz bir şekilde gömüleceği anı bekliyordu. Uzun zamandır bu şehir böyleydi. Ölümler hayatın bir parçası olmaktan öteye geçmiş kronik bir alışkanlık haline gelmişti.”²³

İç savaşın tüm şiddetiyle yaşandığı Suriye’de insanlar, işaret edilen sıkıntıların dışında pek çok sıkıntıyla da karşı karşıya kalmışlardır. Bu anlamda bazıları, ailesinden birçoğunu kaybetmiş bazıları, yerle bir olan ev ve dükkânlarıyla tüm birikimlerini yitirmiş, bazıları, her an meydana gelebilecek ölümün korkusuyla psikolojik sorunlar yaşamış ve bazıları da işkence, hapis, açlık, sefalet, aşağılanma ve daha birçok farklı problemle karşılaşmıştır. Ancak Suriyeli sığınmacıların dramlarını konu alan romanların iç savaş sırasında yaşanan onlarca sıkıntıya değinmediği bunun yerine daha çok yaşanan bombalamalara, ölümlere ve yaralamalara yer verdiği görülmektedir. Söz konusu romanlarda

²¹ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 79-81.

²² Mare, Halep’e bağlı Azez ilçesinin en büyük nahiyesidir.

²³ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 82-88.

böyle bir tercihe gidilmesinin, şayet ölüm tehlikesi olmasaydı Suriyeliler, her türlü maddi sıkıntıya katlanarak vatanlarını terk etmeyeceklerdi iddiasını teyit eden bir delil olduğu düşünülmektedir.

2.2. Suriye'den Türkiye'ye Göç Süreci

Bütün şiddetiyle devam eden bir iç savaş ortamında can ve mal emniyetinin kalmaması, hayat şartlarının dayanılmaz bir hal alması, evlerin bombalarla tahrip edilmesi, su ve gıda maddeleri gibi temel ihtiyaçlara ulaşmanın aşırı zorlaşması nedeniyle milyonlarca Suriyeli, güvenli gördükleri diğer ülkelere göç etmişlerdir. Hatta aynı ailedeki her bir ferden farklı ülkelere dağıldığı birçok örneğe rastlamak mümkündür. Parçalanmış ve farklı ülkelere dağılmış aile örneklerine yer veren Mehâ Hasen, *Umti sabâhan eyyetühe'l-harb* adlı romanında konuya şöyle temas etmiştir:

“Üç erkek ve iki kız kardeşimden her biri, farklı ülkelere göç ettiler. Büyük kardeşim Mâhir, Hollanda'ya kaçtı, 'Âmir Finlandiya'ya kaçtı, küçük kardeşim Husâm'ın hikâyesi ise uzundur, onun hala Avrupa'da belli bir ikamet adresi yoktur. Suhâ da en son İsveç'e ulaştı. Diğer kız kardeşim Nâile'ye Türkiye'de kaldı.”²⁴

Suriyeli sığınmacıları konu alan Türk ve Arap romanlarına yakından bakıldığında Suriyelilerin göç sürecine geniş bir şekilde yer verdikleri görülmektedir. Söz konusu göçün tüm aşamalarına işaret eden ilgili romanlar, bu kapsamda Suriyelileri göçe zorlayan olumsuz şartlara, göçün hazırlık sürecine, göç sırasında karşılaşılan problemlere, göçlerin hangi ülkelere yapıldığına ve göç sırasında hangi yolların tercih edildiğine değinmiştir.

İç savaş sırasında Suriyelilerin güvenli ve misafirperver gördükleri Türkiye'ye sığınmaya hazırlandıklarına işaret eden Celal Demir, bu manada *Kelebekler de ağlar* adlı romanının başkahramanı Verde'yi örnek göstermiştir. Halep'in Mare kasabasında yaşayan Verde ve çocuklarının aralıksız yağın bombalardan ve yaşadıkları korku, açlık ve sefaletten kurtulmak için Türkiye'ye yapacakları göç hazırlığını Celal, şu ifadelerle kurgulamıştır:

“Artık Mare'de yaşamak her geçen gün biraz daha zorlaşıyordu. Bomba sesleri gittikçe artıyor, her gün yeni yeni ölümler, tutuklamalar oluyordu... Artık Türkiye'ye, güvenli ülkeye hicret etmenin zamanı gelmiş ve geçiyordu. Verde en temel ihtiyaçlarını valize koymuş, Türkiye'ye gitmek için uygun zamanı kolluyordu. Verde son günlerde Türkiye'de Nizip diye bir ilçenin adını sık sık duyuyor, yakın tanıdıkları ona defalarca Nizip'e git oranın yöneticileri çok iyi insanlardır...”²⁵

Suriyelilerin Türkiye'ye göç ettiği sırada yolda farklı birçok sıkıntıyla karşılaştıklarına değinen Mehâ Hasen, kaleme aldığı *'Umti sabâhan eyyetühe'l-harb* adlı romanında bu manada göç yollarını kesmiş olan DAİŞ ve PKK-YPG gibi terör örgütlerinin oluşturduğu tehlikeye işaret etmiştir. Söz konusu örgütlerle karşılaşılması durumunda kişinin öldürüleceği ya da saflarında savaşması için zor-

²⁴ Hasen, *'Umti sabâhan eyyühati'l-harb*, 11.

²⁵ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 93.

la hürriyetinden alı konulacağını belirten yazar, romanında bu tehlikeyi şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Azez’e giderken PKK’dan da çok korkuyordum. Şayet beni yakalayacak olurlarsa kendileriyle beraber savaşmam için beni zorla alıkoyacaklar. Nitekim bunun bir örneği daha önce yaşandı. Kendisiyle evlenmeyi düşündüğüm genç kız, saflarında savaşması için zorla alı konuldu. Ben hiçbir zaman silahı elime almadım; asla bir insanı öldüremem.”²⁶

Suriye’den Türkiye’ye göç için kullanılan yolların gerek DAİŞ ve PKK-YPG tarafından kapatılmış olması gerekse de sık sık rejim saldırılarına hedef olması bu yolları ciddi manada tehlikeli kılmıştır. Bu sebeple bazı Suriyeliler, Beyrut üzerinden havayoluyla Türkiye’ye gelmeye çalışmışlardır.²⁷ Ancak bazıları da kendilerine güvenli bir şekilde sınırdan Türkiye’ye taşıma vaadinde bulunan birçok insan tacirine yüklü miktarda para kaptırmışlardır. Bu duruma romanının başkahramanı Verde’yi örnek olarak gösteren Celal Demir, insan tacirlerinin Verde ve çocuklarına kendilerini güvenli bir şekilde sınırdan geçirme vaadinde bulunduğunu sonrasında ise paralarını alıp ortadan kaybolduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Suriye’de para karşılığında insanları Türkiye’ye götüren simsarlar vardı. Adeta şebeke haline gelen bu simsarlarla anlaşmadan Türkiye’ye gitmek neredeyse imkânsızdı. Verde, Abbas’ın bir arkadaşının vasıtasıyla birini bulup kişi başı belli bir miktar para vermiş ve Türkiye’ye varma sözünü almıştı. Nihayet simsarın belirlediği köye ulaşmışlardı. Kamyonet onları köyün girişinde, caminin hemen yanındaki eve bırakmış, yeni yolcular getirmek için geri dönmüştü... Belli ki simsar onları kandırmış, geri gelmeyecekti.”²⁸

Suriyeli sığınmacıların Türkiye’den Yunanistan’a geçmek için insan kaçakçılarından yardım istedikleri ve bunun için para ödedikleri kamuoyunda bilinmektedir.²⁹ Ancak bazı Suriyelilerin yaşadıkları yerlerden güvenli bir şekilde Türkiye sınırına ulaşmak için de aynı yöntemle başvurdukları pek fazla bilinmemektedir.

Suriye iç savaşının başlarında Suriyeliler, açık kapı politikası uygulayan Türkiye’ye sadece kimlik belgeleriyle giriş çıkış yapabilmişlerdir. Ancak iç savaşın şiddetlendiği ileriki zamanlarda DAİŞ ve PKK-YPG gibi örgütlerin ortaya çıkmasıyla beraber bu örgüt üyelerinin sığınmacılar arasında Türkiye’ye geçiş yapmamaları için kimlik belgesinin yanında pasaport da istenmiştir. Bu ikinci duruma işaret eden Mehâ Hasen, *‘Umti sabâhan eyyetühe’l-harb* adlı romanında pasaportu olmayan pek çok kişinin kaçak bir şekilde Türkiye sınırını geçmeye çalıştığını bunun için de çoğu defa sınırdan kaçak olarak geçirme vaadinde bulunan insan kaçakçılarına para verdiklerini ifade etmiştir.³⁰ Suriyeli yazar Mehâ Hasen’in Türkiye’nin savaşın başından itibaren uzun süre uyguladığı ol-

²⁶ Hasen, *‘Umti sabâhan eyyetühe’l-harb*, 230.

²⁷ Hasen, *‘Umti sabâhan eyyetühe’l-harb*, 152.

²⁸ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 96-97.

²⁹ Habertürk, “Uluslararası insan kaçakçılığı şebekesine MİT ve polisten ortak operasyon”, erişim: 10 Mart 2019, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1021216-uluslararasi-insan-kacakciligi-sebekesine-mit-ve-polisten-ortak-operasyon>.

³⁰ Hasen, *‘Umti sabâhan eyyetühe’l-harb*, 232, 233.

duğu açık kapı politikasına değinmeyip daha sonra uygulanan politikaya özellik-
le işaret etmiş olması sahayı bilmediğinden ve Türkiye'yi de sığınmacıların yü-
züne kapısını kapatan herhangi bir Avrupa ülkesi gibi düşünmesinden kaynak-
landığı düşünülmektedir.

Suriye iç savaşından kaçıp Türkiye'ye iltica eden sığınmacıların göç süreci-
nin ilgili romanlar tarafından arzu edilen şekilde kurgulanmadığı görülmektedir.
Sığınmacıların sıkıntılarını dile getirme arzusundaki söz konusu romanlar, olay-
ları yeterince dramatize edemediği ve güçlü betimlemelerde bulunamadığından
dolayı okuyucuya verilmek istenen mesajlar zayıf kalmıştır.

2.3. Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler

Suriye iç savaşının başladığı 2011 yılından itibaren farklı zamanlarda Tür-
kiye'ye milyonlarca Suriyeli gelmiştir. Pek çok ülkenin sınırlarını kapattığı bir sı-
rada Suriyeli sığınmacılara karşı açık kapı siyasetini izleyen Türkiye; kendisine
sığınanların din, ırk ve mezhebine bakmaksızın tümüne yardım elini uzatmış-
tır.³¹ Bundan dolayı farklı inanç ve ırklara mensup pek çok Suriyeli sığınmacının
Türkiye'ye geldiği görülmektedir. Suriyeli sığınmacıların bu heterojen yapılarına
işaret eden Mahmûd Hasen el-Câsim, *Nuzûhu Meryem* adlı romanında İstan-
bul'a gelmiş Suriyeli bir grup sığınmacıyla ilgili olarak bu manada şu ifadelere
yer vermiştir:

“Bizler birbirinden çok farklı bir gruptuk. Kürtler, Araplar, Süryânîler...
Yezîdîler, Müslümanlar ve Hristiyanlardan oluşan yaklaşık 28 kişilik bir grup-
tuk.”³²

Gelen Suriyelilerin herhangi bir mağduriyet yaşamaması için Türkiye'nin
bütün kurum ve kuruluşlarının koordineli bir şekilde çalıştığı görülmektedir. Ni-
tekim sınırda kayıtları tutulduktan sonra isteyenler geçici barınma merkezlerine
yerleştirilmiş, şehirde kalmak isteyenler de farklı şehirlere dağılmışlardır.

2.3.1. Geçici Barınma Merkezlerinde Yaşayanlar

Sınırı geçip Türkiye'ye gelenlerin kayıtları tutulduktan sonra barınma mer-
kezlerinde kalmak isteyenler öncelikle sınıra daha yakın olan Hatay Geçici Ba-
rınma merkezine yönlendirilmişlerdir. Ancak savaşın uzun bir zamana yayılması
ve şiddetinin gün geçtikçe daha da artması sebebiyle Hatay Geçici Barınma
Merkezine Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa ve diğer şehirlerde bulunan yirminin üze-
rindeki Geçici Barınma Merkezi de eklenmiştir.³³

Daha çok maddi durumu zayıf olan sığınmacıların kaldığı düşünülen söz
konusu barınma merkezlerinin dünyadaki diğer barınma merkezleriyle kıyas-
landığında oldukça konforlu olduğu görülmektedir. Barınma merkezlerinin mo-
dern yapısına işaret eden mülteci roman yazarlarından Celal Demir, söz konusu
kamplarda 24 saat boyunca her türlü sağlık hizmetinin verildiğine; kreşten lise-
ye, kütüphaneden meslek edinme kurslarına ve psikolojik destek merkezlerine

³¹ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 111-112.

³² Câsim, *Nuzûhu Meryem*, 220.

³³ Zerrin İnan – Bergin Kargavus, “Mülteci kampları ve Yerleşim Alanlarında Sürdürülebilir Tasarım”,
Contemporary Research in Economics and Social Scieinces 1/7 (Aralık 2017), 117.

kadar birçok sosyal hizmet binasının bulunduğunu belirtmiştir.³⁴ Kampların söz konusu modern yapısından dolayı Suriyelilerin büyük bir memnuniyet duyduklarına değinen yazar, romanının kahramanlarından Verde aracılığıyla şu ifadeleri dile getirmiştir.

“Ömrüm boyunca hiç görmediğim, hayal edemediğim kamp denilen bir barınma merkezine geliyordum. Başta biraz çekiniyor ve korkuyordum. Ama buraya gelip yerleştikten sonra tüm fikirlerim değişmişti. Kampa yerleşmiş, komşularımızla tanışmış, her türlü hizmet ve desteği görmüştük. Hayatımız artık normal olmuş, çocuklar okula gidiyor, insanlar alışverişini yapıyor, evlerde sıcak yemek pişiyordu.”³⁵

İç savaşın başından itibaren Nizip Geçici Barınma Merkezi müdürü olarak görev yapmakta olan yazar Celal Demir, barınma merkezlerini oldukça detaylı ve olumlu ifadelerle tasvir etmiştir. Ancak bunun yanında aksayan herhangi bir hizmete ya da yaşanan bir memnuniyetsizliğe değinmemiştir.

Türkiye’deki barınma merkezleriyle ilgili olarak dile getirilen söz konusu olumlu görüşler, Türk romanlarındaki kadar olmasa da bazı mülteci Arap romanlarında da yer almıştır. Nitekim bu anlamda olumlu ifadelerde bulunan Suriyeli yazar Câsim, *Nuzûhu Meryem* adlı romanında bu merkezlerde başta eğitim araç gereçleri ve sağlık hizmetleri olmak üzere tüm temel ihtiyaçların ücretsiz karşılandığına işaret etmiştir.³⁶ Ancak gerek barınma merkezlerinde gerekse de şehirlerde Suriyeli sığınmacıların önemli bir bölümünü ağırlayan Türkiye’nin ortaya koyduğu bu büyük emeğin Arap mülteci romanlarına hak ettiği gibi güçlü ifadelerle yansımamış olmasının, söz konusu yazarların Türkiye’deki realiteyi bilmemelerinden ve Suriye rejiminin muhtemel tepkisinden çekinmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Türk ve şimen de Arap mülteci romanlarında Türkiye’deki barınma merkezleriyle ilgili dile getirilen söz konusu olumlu görüşlerin Avrupa’daki mülteci kampları için ifade edilmediği tam tersine o kampların yerden yere vurulduğu görülmektedir. Bu manadaki sert eleştirileri dile getiren Suriyeli yazar Mehâ Hasen, ilgili romanında İsveç’teki mülteci kampında kalan kardeşi Husâm’ın dilinden tabloyu şu ifadelerle betimlemiştir:

“Kampta en temel ihtiyaçları karşılayacak şeyler bile yoktur. Bizler şehirlerden uzak, insanlardan izole edilmiş bir yerde tutuluyoruz. İhtiyaç duyduğumuzda alışveriş yapacağımız herhangi bir dükkân ve mağaza etrafımızda bulunmuyor. Hatta herhangi bir sağlık merkezi de bulunmuyor. Buradaki yetkililer, anlamadığımız halde bizimle İsveç diliyle konuşuyorlar kendileriyle anlaşabileceğimiz bir tercüman getirmekten bile acizler. Bana daha önce İsveç’ten bahsedilince çok farklı hayal ediyordum, ancak şimdi çok büyük bir hayal kırıklığı yaşıyorum... Bu kamptaki hayatın Suriye’deki hayattan bir farkı bulunmuyor.”³⁷

Mülteci romanlarının gözünden Türkiye’deki kamplarda kalan Suriyelilerin

³⁴ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 118-119.

³⁵ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 126.

³⁶ Câsim, *Nuzûhu Meryem*, 234-235.

³⁷ Hasen, *Umti sabâhan eyyetühe'l-harb*, 53.

günlük hayat rutinlerine bakıldığında bazı gençlerin kampta bulunan okullarda iç savaş sebebiyle yarıda kalmış eğitimlerini sürdürmeye çalıştıkları bazılarının da çeşitli kurslarla meslek öğrenmeye çalıştıkları görülmektedir.

Kamplarda yaşayanlar her ne kadar güvende olsalar da geride kalan akrabaları için sürekli endişelidirler. Nitekim güvenli bir şekilde Türkiye veya Avrupa'ya ulaşan bir akrabalarını duyduklarında sevindikleri, ancak iç savaşta veya Yunanistan'a geçmeye çalışırken denizde doğularak ölen bir akrabalarını duyduklarında da büyük bir acı yaşadıkları görülmektedir. Bu anlamda kamplarda kalan Suriyeliler, fiziki olarak Türkiye'de olsalar da akrabalarının peşinden ruhen kâh Suriye'de kâh Avrupa'dadırlar.

2.3.2. Şehirlerde Yaşayanlar

Şehirde kalan Suriyelilerin yaşamlarına yer veren Türk ve Arap romanları, onların nasıl bir hayat yaşadıklarına, ekonomik geçimlerini ne şekilde sağlama-ya çalıştıklarına, Türklerle nasıl bir sosyal ilişki geliştirdiklerine ve toplumsal kuralara ne ölçüde uyduklarına değinmiştir.

Çalışmanın girişi kısmında da belirtildiği gibi Türkiye'ye sığınan Suriyeliler'in sınırda kayıtları tutulduktan sonra isteyenler geçici barınma merkezlerine gitmişler, oralarda kalmak istemeyen maddi durumu nispeten iyi olanlar da başta sınıra komşu kentler olmak üzere Türkiye'nin her tarafına dağılmışlardır.

Mülteci romanlarının, Suriyelilerin Türkiye'deki dağılımlarıyla ilgili kurguladıkları bilgilere bakıldığında vakıyyla nispeten örtüştüğü görülmektedir. Nitekim Hatay, Şanlıurfa, Gaziantep, Adana, Mersin ve Kahramanmaraş gibi Suriye'ye yakın şehirlerde milyonlarca Suriyelinin yaşadığı gerçeği, söz konusu romanlarda da belirtilmiştir. Bu gerçeğe işaret eden Mehâ Hasen, söz konusu romanında Suriyelilerin demografik hareketini şu şekilde kurgulamıştır:

"Halep'ten öyle apar topar kaçtık ki yanımızda sadece elbiselerimizi alabildik. Türkiye'ye geldiğimizde hayata tekrar sıfırdan başladık. Hatay, Gaziantep ve Şanlıurfa gibi birçok şehri dolaştıktan sonra Mersin'e yerleştik. Orada evimizi yeniden kurduk, klima aldık; çamaşır makinası, buzdolabı ve daha birçok mutfak araç gerecini aldık hatta Türkçeyi bile öğrendik."³⁸

Yazarın verdiği bilgilerden de anlaşılıyor ki Suriyelilerin geneli, şiddetli bir şekilde yaşanan savaştan dolayı yanlarına pek bir şey alamadan gelmişler ve ihtiyaç duydukları her şeyi yeniden almışlardır. Bu manada yaptıkları alışverişin, Türk ekonomisine az da olsa katkı sağladığı düşünülmektedir. Suriyelilerin Türk dili ve kültürünü de öğrenmeye çalıştıkları, örnekte verilen dikkat çekici bilgilerden biridir.

Suriyelilerin özellikle sınıra komşu şehirlere yerleşmelerinde, söz konusu şehirlerin sınıra yakın olması ve oralarda yaşayanlardan birçoğunun Arapça biliyor olmasının yanında oradaki kültürün bazı açılardan Suriye'ye benzemesinin de katkısı vardır. Nitekim bu yakınlığa değinen Mehâ Hasen, söz konusu romanında şu ifadelere yer vermiştir:

"Galiba kendimi en rahat hissettiğim ev, Gaziantep'te kiraladığım evdi. O

³⁸ Hasen, 'Umti sabâhan eyyetühe'l-harb, 256-257.

ev, bana Halep'in evlerini anımsatıyordu, orada kendimi çok huzurlu hissediyordum.”³⁹

2.3.2.1. Ekonomik Durumları

Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin çalışma durumlarına bakıldığında vasıfsız olanların daha çok deneyim gerektirmeyen işlere yönedikleri, önceden bir mesleği olanların aynı mesleğini Türkiye'de de sürdürmeye çalıştığı ve sermayesiyle gelenlerin de yatırıma yöneldiği görülmektedir. İç savaşın başından itibaren gelen Suriyelilerin açtıkları işletmelerin sayısı 10 binin üzerinde olmuş ve buralarda 100 bin civarında insan istihdam edilmiştir. Özellikle büyükşehir ve Suriye'ye komşu şehirlere kurulan söz konusu işletmeler; genelde gayrimenkul, inşaat, imalat ve diğer ticari alanlara yöneliktir.⁴⁰

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Suriyelilerden bazıları meslekleri bazıları sermayeleri ve bazıları da vasıfsız olarak gelmişlerdir. Ancak çalışma alanındaki bu çeşitlilik, mülteci romanlarında görülmemektedir. Nitekim söz konusu romanlar incelendiğinde daha çok vasıfsız Suriyelilere tesadüf edilmektedir. Suriyelilerin çalışma alanındaki bu çeşitliliklerinin mülteci romanlarına yansımamasının, Avrupa ve Arap ülkelerinde yaşamakta olan yazarların sahayı doğru okuyamamalarından kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Mülteci romanları, Suriyelilerin çalışma alanlarıyla ilgili olarak sanayi kuruluşlarında ve serbest olarak çalışanlara yer vermiştir. Serbest çalışma örneğine yer verenlerden Mehâ Hasen, romanının başkahramanı Husâm'ın yaşadığı tecrübeye işaret etmiştir. Suriye'den kaçak yollarla Türkiye'ye gelen Husâm, önce bir otelde çalışır, ancak patronuyla anlaşamaması üzerine işten ayrılıp Şanlıurfa'ya gider. Orada bir atölyede kısa bir süre vasıfsız işçi olarak çalışan Husâm, orada da tutunamaz ve geniş iş imkânlarına sahip olabileceğini düşündüğü Mersin'e gider. Mersin'e gelen Husâm, uzun bir süre iş arar ve en sonunda bir gece kulübünde temizlik görevlisi olarak işe başlar.⁴¹

Türkiye'ye gelen Suriyeliler, coğrafi olarak ülkelerine daha yakın olması; iklimine, mutfağına, kültürüne aşina olmaları ve pek çok sakininin Arapça biliyor olmasından dolayı öncelikle sınır kentlere yerleşmeye çalışmışlardır. Ancak söz konusu şehirlerde iş imkânlarının yetersiz olduğunu gördüklerinde bu anlamda bir sıkıntının olmadığını düşündükleri Akdeniz, Ege ve Marmara'ya yönelmişlerdir. Nitekim yukarıda verilen bilgiler bu tespiti doğrular niteliktedir.

Toplumun bazı kesimleri, şehirlerde yaşayan Suriyeli sığınmacıların devletten her ay düzenli olarak belli bir oranda maaş aldığı, kendilerine ücretsiz alışveriş kartları verildiği ve bu sebeple onların artık hiç çalışmadıkları şeklinde çeşitli asılsız iddialarda bulunmaktadır. Mülteci romanlarında Suriyeli sığınmacıların ekonomik açıdan kendi imkânlarıyla ayakta durmaya çalıştıkları şeklin-

³⁹ Hasen, *'Umti sabâhan eyyetühe'l-harb*, 26.

⁴⁰ Euronews, "Türkiye'de işyeri açan Suriyeliler 100 bin kişiye istihdam sağlıyor" erişim: 2 Mart 2019, <https://tr.euronews.com/2018/09/26/turkiye-de-isyeri-acan-suriyeliler-100-bin-kisiye-istihdam-sagliyor>; Detay için bk. İhsan Çetin, "Suriyeli Mültecilerin İşgücüne Katılımları ve Entegrasyon: Adana- Mersin Örneği" *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15/4 (Ekim 2016).

⁴¹ Hasen, *'Umti sabâhan eyyetühe'l-harb*, 265-282.

deki örneklerin, söz konusu asılsız iddialara cevap teşkil ettiği düşünülmektedir.

2.3.2.2. Türk Halkıyla Sosyal İlişkileri

Misafirperver Türk halkı, tıpkı devleti gibi onlarda açık kapı politikasını uygulayarak savaşın başından itibaren Suriyeli sığınmacılara yardım elini uzatmış ve maddi, manevi her türlü destekte bulunmuştur. Nitekim onları evlerinde ağırlamış, çalışmak isteyenlere iş vermiş, evlerindeki fazla eşyaları onlara vermiş ve bunun gibi daha birçok yardım örneklerini sergilemiştir. Türk halkının bu sıcak tavrının bir sonucu olacak ki Suriyeliler de Türkiye'yi ikinci vatanları olarak görmüş, hiçbir zaman yabancı bir ülkede yaşama duygusuna kapılmamış ve Türk halkıyla kaynaşmada herhangi bir sıkıntı yaşamamıştır.

Türk halkı ve Suriyelilerin arasındaki ensar ve muhacir ilişkisinin mülteci romanlarına da yansdığı görülmektedir. Söz konusu romanlara bu manada bakıldığında iki toplumun arasındaki güçlü kardeşliğin pek çok örneğine tesadüf edilecektir. Türk halkının bu anlamdaki güzel duruşuna işaret eden Celal Demir, ilgili romanında şu örneğe yer vermiştir:

“Suriye'deki savaş nedeniyle ilçesine sığınan binlerce muhacirin ihtiyaçlarını birebir kendisi karşılıyordu... Fiziksel engelli olanları alıyor, ta İstanbul'a kadar götürüp özel hastanelerde tedavi ettiriyordu.⁴²

Türk halkının Suriyelilere karşı olumlu duruşuna değinen yazarlardan biri de Suriyeli yazar Mehâ Hasen'dir. Yazar, romanında bu duruma şu ifadelerle değinmiştir:

“Ben, caddeye vardığımda bir aracın geldiğini gördüm, durması için işaret edince araç durdu. Araca bindim, şoför benim Suriyeli olduğumu anladı... Reyhanlı'ya vardığımda araçtan inerken şoför, para almadı ve sen Suriyelisin Allah seni ve ülkeni korusun, dedi.”⁴³

Türklerle, 2011 yılından itibaren Türkiye'ye gelip şehirlerde yaşamaya başlayan Suriyeli sığınmacılar arasında arkadaşlık, komşuluk ve evlilik gibi birçok yolla yakın diyaloglar olmuştur. Ancak bu diyalog çeşitliliği mülteci romanlarında kurgulanmamıştır. Hayata karşı bir ayna olarak tutulması gereken bu romanların, vakiayı yeterince yansıtamadığı ve roman olaylarını zenginleştiremediği görülmektedir. Her biri farklı ülkelerde yaşayan ilgili roman yazarlarının bu tutumunda onların Türkiye gerçeklerini yeterince bilememeleri ve sığınmacılara karşı Avrupa'da olan olumsuz bakış açısının Türkiye'de de bulunduğunu düşünmeleri belirleyici olmuştur.

Türkler ve Suriyeliler arasında bulunan sosyal uyumu sadece ensâr-muhâcir ilişkisi temelinde ele alan mülteci romanlarının, bu anlamda yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Zira söz konusu sosyal uyum, ensar-muhâcir ilişkisinin yanında iki ülkenin komşu olması ve Suriye'nin bir Osmanlı bakiyesi olmasına da dayanmaktadır.

2.3.2.3. Asayiş Kurallarına Uyma Durumları

⁴² Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 111-112.

⁴³ Hasen, *Umti sabâhan eyyetühe'l-harb*, 234.

Sosyal medya ve kitle iletişim araçlarında Suriyelilerin bazen farklı olaylara karıştığı şeklindeki haberlerle karşılaşmak mümkündür. Ancak ülke genelindeki suçların önemli bir bölümünün Suriyeliler tarafından yapıldığı şeklinde kamuoyunda yanlış bir algı oluşturmayı hedefleyen bu haberler, gerçeği yansıtmaktan oldukça uzaktır.⁴⁴

Suriyeli göçmenleri kimi zaman hedef haline getiren ve onlara yönelik kamuoyunda olumsuz bir algı oluşturan söz konusu haberler, İçişleri Bakanlığı'nın bu kapsamda açıkladığı verilerle tamamen çelişmektedir. İçişleri Bakanlığı'nın Suriyeli sığınmacıların karıştırdıkları asayiş olaylarıyla ilgili olarak açıkladığı verilere bakıldığında Suriyelilerin 2014-2017 yılları arasında yıllık ortalama %1,32 oranında olaylara karıştırdıkları; bu olayların da genellikle kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan kaynaklandığı görülmektedir.⁴⁵

Suriyeli sığınmacıların yaşamını konu alan romanlar bu açıdan irdelendiğinde bazı Suriyelilerin kanunlara riayet eden, toplumsal değerlere saygı duyan ve olaylardan uzak duran bir anlayışa sahip oldukları, ancak bazılarının da aksi bir anlayışla hareket ettikleri görülmüştür. Suriyelilerin asayiş kurallarına uyma noktasındaki davranışlarına değinen Mehâ Hasen, bu manada romanının kahramanlarından Husâm'ın şahsında şu ifadelerde bulunmuştur:

“Türkiye’de kanunlara aykırı herhangi bir faaliyetim olmadı ve orada yaşadığım bir buçuk yıl boyunca herhangi bir vukuatım da olmadı. Yunanistan’da olduğum sırada tanıdığım birçok Suriyeli, metroda kurallara uymuyor ve ücretsiz binmeye çalışıyordu. Gerek Türkiye gerek Suriye ve gerekse de Yunanistan’dayken birçok kişi kanunsuz işler teklif ediyordu, ancak ben tümünü reddediyordum. Biz kanunlara muhalefet etmekten sakınan bir aileyiz. Bu tavrımız, cezadan korktuğumuzdan değil, dürüst olmamızdan kaynaklanmaktadır.”⁴⁶

Örnekten de anlaşıldığı üzere gerek Türkiye’ye gerekse de diğer ülkelere göç etmiş olan Suriyeli sığınmacılardan olumlu davranışlar sergileyenlerin yanında çeşitli olaylara karışabilen ve toplumsal kurallara riayet etmeyenlerin de olabildiği görülmektedir. Suriyeli sığınmacıların toplumsal ve asayiş kuralları bağlamındaki tutumlarını objektif olarak kurgulayan ilgili roman yazarları, bu anlamda realiteden kopmamaya ve sığınmacıları kabul eden ülkelere tüm Suriyelilerin aynı kefeye konulmaması gerektiğini belirtmeye çalışmışlardır.

Sonuç

Arap Baharı şeklinde ifade edilen sosyo-politik hareketler sonunda yönetimler ve halk, sert bir şekilde karşı karşıya gelmişlerdir. Yayıldığı ülkelerde sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve daha pek çok etkiyi ardında bırakan bu hareketler, en büyük etkilerden birini demografik yapıda bırakmıştır. Özellikle iç savaşın başlamasıyla beraber Suriye’de iç ve dış göçler şeklinde ciddi nüfus hareketleri olmuştur. Savaştaki şiddetin artmasına paralel olarak söz konusu nü-

⁴⁴ Zahir kızmaz, “Suriyeli Sığınmacılar: Güvenlik Kaygıları ve Suç”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/2 (Aralık 2018), 397.

⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, “Basın Açıklaması”, erişim: 21 Mart 2019, <https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi05072017>.

⁴⁶ Hasen, ‘*Umti sabâhan eyyetühe'l-harb*, 249.

fus hareketleri de artmış ve gelinen süreçte iç ve dış göçlerle yerinden olan Suriyelilerin sayısı 12 milyonu geçmiştir. Şüphesiz bu göçten en çok etkilenen ülkelerin başında üç buçuk milyonun üzerinde Suriyeli sığınmacıyı barındıran Türkiye gelmiştir. Gelen sığınmacılarla ilgili çok sayıda bilimsel araştırma yapan araştırma kuruluşlarının yanında Türk ve Arap edebiyatında bazı yazarlar da çeşitli edebî eserleri kaleme almıştır. Roman olarak ortaya çıkan söz konusu çalışmalar, Suriyelilerin aslında çok büyük felaketlerden ve her gün yüzlerce insanın hayatını kaybettiği korkunç bir ortamdan kaçıp geldiğini örnekleriyle anlatmıştır. Suriyeli sığınmacıların göç sürecinde de muhtelif sıkıntılarla karşılaştığını belirten ilgili romanlar, yaşanan sıkıntıları detaylandırarak Suriyelilere tepkisel yaklaşan bazı insanların iddialarına cevap vermeye çalıştığı görülmektedir. Suriyeli sığınmacıların gerek barınma merkezlerinde gerekse de şehirlerde nasıl bir hayat yaşadıkları konusuna hassasiyetle yaklaşan Suriye mülteci romanları, bu sığınmacıların ekonomik geçimlerini ne şekilde sağladıklarına, Türk komşularıyla nasıl bir sosyal ilişki geliştirdiklerine ve toplumsal kurallara ne ölçüde uyduklarına detaylı bir şekilde yer vermiştir. Barınma merkezlerinde kalan Suriyelilerin devletin imkânlarıyla hayatlarını ancak idame edebildiklerini belirten ilgili romanlar, şehir merkezlerinde kalanların ise devlet imkânlarından ziyade kendi imkânlarıyla ayakta durmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Türkler ve Suriyeliler arasında iyi ilişkiler, güçlü dostluklar ve sağlam bağların kurulduğuna değinen mülteci romanları, iki toplumun bazı fertleri arasında istisnai olarak yaşanan kimi nahoş olaylara ise yer vermemiştir. Olaylara çoğunlukla gerçeklik temelinde yaklaşan söz konusu romanlar, pek çok değerli bilginin yanında sahaya yeterince hâkim olamadığından olacak ki Suriyelilerle ilgili bazı eksik ve yanlış bilgiler de vermiştir. Alanında ilk çalışma hüviyetine sahip bu makaleyle söz konusu eksik hususlara ve mülteci romanlarından aktarılan bilgilerle, Suriyelilerle ilgili - her birine maaş bağlandığı veya onların pek çok suça karıştığı şeklinde - kamuoyundaki bilgilerin yanlışlığına özellikle işaret edilmiştir. Arap edebiyatındaki Suriyeli mülteci romanlarında dikkat çeken problemlerden biri de mültecilerle ilgili büyük bir fedakârlık örneğini gösteren Türkiye'nin bu çabalarına istenilen ölçüde yer verilmemesidir. İlgili roman yazarlarının Suriyeli olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Suriye rejiminin tepkisinden çekindiklerinden dolayı böyle bir davranışı sergilemiş olmaları imkân dâhilindedir.

Kaynaklar

- » Altundeğer, Nurettin – Yılmaz, Mehmet Ertuğrul. “İç Savaşın Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21/1 (Mart 2016): 289-301.
- » Arslan, Adnan. “Bir Devrimin Fetal Ölümüne İlişkin Otopsi Raporu: Mehâ Hasen'in Umti sabâhan eyyetu'he'l-harb Romanı”. *Jasss* 70 (Sonbahar 2018): 531-545.
- » Arslan, İbrahim. – Bozgeyik, Yusuf. – Alancioğlu, Erdal. “Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği”. *İlahiyat Akademi Dergisi* 3/4 (Kasım 2016): 128-148.
- » Câsim, Mahmûd Hasen. *el-Lâcietü beyne'z-zevceyn*. 1. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Adâb, 2016.
- » Câsim, Mahmûd Hasen. *Nuzûhu Meryem*. 1. Baskı. Beyrut: Dârü'n-Tenvîr, 2015.
- » Çetin, İhsan. “Suriyeli Mültecilerin İşgücüne Katılımları ve Entegrasyon: Adana- Mersin Örneği”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 15/4 (Ekim 2016): 1001-1016.
- » Demir, Celal. İşte Hayatım. Erişim: 23 Mart 2019. <http://www.celal-demir.com/?SyfNmb=1&pt=ANASAYFA>.

- » Demir, Celal. *Kelebekler de Ağlar*. 2. Baskı. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018.
- » Diffetün Sâliise. "Mehâ Hasen: el-Mustakbel li rivâyeti'l-Arabiyye". Erişim: 22 Ocak 2019. <https://www.alaraby.co.uk/diffah/interviews/2017/2/10/المستقبل-لرواية-المرأة>.
- » Euronews. "Türkiye'de işyeri açan Suriyeliler 100 bin kişiye istihdam sağlıyor". Erişim: 2 Mart 2019. <https://tr.euronews.com/2018/09/26/turkiye-de-isyeri-acan-suriyeliler-100-bin-kisiye-istihdam-sagliyor>.
- » Habertürk. "Uluslararası insan kaçakçılığı şebekesine MİT ve polisten ortak operasyon". Erişim: 10 Mart 2019. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1021216-uluslararasi-insan-kacakciligi-sebekesine-mit-ve-polisten-ortak-operasyon>.
- » Hadûr, Fatıma. Medâci'u'l-mevt. 1. Baskı. Şam: Dâru'l-Emeli'l-Cedîde, 2018.
- » Hammâd, Muâviye. "Tedmur...es-sicnû ve'l-meczere". *Mecelletü aynı'l-medîne* 7 (Temmuz 2013).
- » Hasen, Mehâ. "Umti sabâhan eyyetühe'l-harb. 1. Baskı. Milano: Menşûrâtü'l-Mutavassati, 2017.
- » İnan, Zerrin – Kargavus, Bergin. "Mülteci kampları ve Yerleşim Alanlarında Sürdürülebilir Tasarım". *Contemporary Research in Economics and Social Sciences* 1/7 (Aralık 2017):103-122.
- » Kızmaz, Zahir. "Suriyeli Sığınmacılar: Güvenlik Kaygıları ve Suç". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (Aralık 2018): 392-431.
- » Mecme'u'l-lugati'l-Arabiyye 'ala ş-şebeketi'l-âlemiyye. "Hivâru mecme'i'l-lugati'l-Arabiyye 'ala ş-şebeketi'l-âlemiyye ma'a'n-nahviyi'l-edîbi'r-rivâiyî el-Ustâz ed-Duktûr Mahmûd Hasen el-Câsim". Erişim: 17 Ocak 2019. <http://www.m-arabia.com/vb/showthread.php?t=19361>.
- » Merkez umeyye. "Sûriye mine'l-Ba'si ile's-sevre kırâetün fi tatavvuri'l-kadiyye". Erişim: 13 Ocak 2019. <http://www.umayya.org/featured/1337>.
- » Mevki'u'l-edebiyeye Meryem Miştâvî. "es-Sîretü'z-zâtiyye". Erişim: 10 Şubat 2019. <http://www.mariammichtawi.com/news-61,N-2.html>.
- » Mikdâd, Muhammed Fethî. et-Tarîku ile'z-Za'terî. 1. Baskı. Amman: Dâru 'Ammân, 2018.
- » Miştâvî, Meryem. Yâkût. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Müellif, 2016.
- » Muhammed, Majed Hasan Haj – Timurtaş, Abdulhadi. "Mahmûd El-Câsim'in Nuzûhu Mer-yem Adlı Romanında Açık Ve Kapalı Mekân Estetiği". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/32 (2016): 237-255.
- » Mülteciler Derneği. "Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Şubat 2019". Erişim: 13 Mart 2019. <https://muletciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>.
- » Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. "Cisru'ş-Şuğur ve Hama Katliamları: Suriye Rejimi Ne Yapmak İstiyor". Erişim: 9 Ocak 2019. <http://orsam.org.tr/tr/cisr-el-sukur-ve-hama-katliamlari-suriye-rejimi-ne-yapmak-istiyor/>.
- » Özdemir, Erol. "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri", *Ankasam Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (Aralık 2017):114-140.
- » Palacıoğlu, Tezer. "Suriyeliler, AB ve Türkiye Özelinde Mülteciler". İstanbul Kalkınma Ajansı, 2018.
- » Sandıklı, Atilla – Semin, Ali. "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye". *BİLGESAM*, 2012. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-227-2014090440butun-boyutlariyla-suriye-krizi-ve-turkiye.pdf>.
- » Türkiye Cumhuriyeti İçişler Bakanlığı. "Basın Açıklaması". Erişim: 21 Mart 2019. <https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi05072017>.
- » Uzun, Hakan. Suriye İç Savaşı Aktörlerinin Ağ Bağ Teorisi Yöntemiyle İncelenmesi. *Ankasam*, 2016. devankasam.wpengine.com/wp-content/uploads/2018/10/METİN-Yayın-1-Balgat-Çalışmaları-1-Hakan-Uzun-05.10.2017.pdf.
- » Zamânü'l-Vasli. "et-Tarîku ile'z-Za'terî rivâyetün Sürîyyetün tersudu bidâyete's-sevre ve maâlâtü'n-nuzûh". Erişim: 16 Ocak 2019. <https://www.zamanalwsl.net/news/article/86732/>.

Cemâl-i Halvetî'nin Esrâr-ı Garîbe Adlı Mesnevisinin Halvetiyye'deki Etvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği Açısından Değerlendirilmesi

ŞERİFE AĞARI

Dr.Öğr.Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
serifeuzun37@hotmail.com | orcid.org/0000-0002-8197-9104

Geliş Tarihi / Received: 30.08.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 13.11.2019

Atrf/ Cite as

Ağarı, Şerife. "Cemâl-i Halvetî'nin Esrâr-ı Garîbe Adlı Mesnevisinin Halvetiyye'deki Etvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği Açısından Değerlendirilmesi". *İstem*, 17/34 (2019): 421-436.

<https://doi.org/10.31591/istem.613318>

Öz

Türkler arasında en yaygın tarikatlardan biri olan Halvetiyye, nefsin kötülükten ve gûnahtan arındırılmasını esas almaktadır. Bunun için de etvâr-ı seb'a denilen metod kullanılmaktadır. Özellikle Halvetî tarikatına mensup çoğu mutasavvîf nefsin yedi mertebesine işaret eden bu yedi tavrı üzerine pek çok eser kaleme almıştır. Bu tarikatın önemli isimlerinden olan Cemâl-i Halvetî'nin de konuyla ilgili birkaç risâlesi olduğu bilinmektedir. Ayrıca son dönemde yayımlanmış olan Esrâr-ı Garîbe adlı mesnevisinde de bu konuyu ele aldığı tespit edilmiştir.

Esrâr-ı Garîbe klasik mesnevi tertibine uygun olarak yazılmıştır. Tevhidle başlayan eser sırasıyla Hz. Peygamber (sav), Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin için yazılan na'lerle devam etmektedir. Ardından eseri kaleme alma sebebinden bahseden şair Âgâz-ı Kitâb başlığıyla asıl konuya geçmiştir. Bu bölümde önce tasavvufî olarak kalbin yedi tavrına sonra her tavrın arkasından o tavrıla ilgili bir hikâyeye yer vermiştir. Bölümün sonuna doğru kalplerin tavrılarının temsilini tek tek ele almış, yedi peygamberi yedi tavrın temsili olarak belirlemiştir. Şair her tavrı Kur'an'dan ayetlerle de desteklemiştir.

Bu çalışmada Cemâl-i Halvetî'nin Esrâr-ı Garîbe adlı mesnevisi Halvetiyye'deki etvâr-ı seb'a yazma geleneği açısından değerlendirilmiş ve bu gelenek içerisindeki önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Halvetiyye, Etvâr-ı Seb'a, Cemâl-i Halvetî, Esrâr-ı Garîbe, mesnevi.

Abstract

Evaluation of Esrâr-ı Garîbe of Camal-i Halvatî According to the Writing Tradition of Seven Attitudes in Halvatîye

Halvatîye is one of the most common sects amongst Turks. It is based on purifying the nafs from evil and sin. Hence, seven attitudes method has been used. Especially Halvatîye sect authors wrote alot of works on seven attitudes, countering seven orders of nafs. It has been known that founder of Halvatîye Camal-i Halvatî wrote some tractates on this subject. Besides, he evaluated this subject at Esrâr-ı Garîbe.

Esrâr-ı Garîbe was written according to the classical masnawi order. At the beginning there has

been a subject on tawhid/ monotheism. Later there have been naats on Prophet Muhammad, Abu Bakr, Omar, Osman, Ali, Hasan and Husayn. And then, the author has described the aim of writing this book. At last, under the title of Agaz-ı Kitab, he has begun the main subject. At this chapter, he has dealt with the seven attitudes and at the end of the every attitude, he has told a story about the attitude. Later, he has determined seven prophets for every attitude. At the end of the every chapter, he has explained Qoran verses.

In this article, Esrar-ı Garibe of Camal-i Halvati has been evaluated according to the writing tradition of seven attitudes in Halvatiye and explained the importance of this tradition.

Keywords: Halvatiye, Seven Attitudes, Camal-i Halvati, Esrar-ı Garibe, masnawi.

Giriş

Halvetiyye, Ömer el-Halvetî'ye nispet edilen İslâm dünyasının en yaygın tarikatıdır. Ömer el-Halvetî'nin vefatından sonra tarikatin silsilesi tarikatin ikinci pîri, bir bakıma gerçek kurucusu olan Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'ye ulaşmıştır. Bu sebeple Halvetiyye tarikati Azerbaycan'da kurulmuş, gelişmiş ve buradan Anadolu'ya, Anadolu'dan da Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayılmıştır.¹

Halvetiyye'de seyr ü sülûk yedi isimle yani *lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm* ve *Kahhâr* isimleriyle yapılır. Yedi isme karşılık nefsin yedi sıfatı ve mertebesi vardır. Bunlar sırasıyla *emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye* ve *kâmile* şeklindedir ki buna *etvâr-ı seb'a* adı verilir. Sâlik her nefis mertebesine karşılık gelen isimleri mürşidin belirlediği sayıda zikreder. Nefs-i emmâre mertebesinde kelime-i tevhid, levvâme mertebesinde ism-i celâl olan Allah ismi zikredilir. Mülhimede Hû, mutmainnede Hak isimleri zikredilir. Sâlik yedinci isim olan Kahhâr isminin zikrine ulaştığında nefis-i kâmile mertebesine gelmiş olur. Aynı şekilde yedili tasnif bağlamında her mertebenin bir seyri (ilallah, alellah, billâh, anillâh, fillâh, maallah, lillâh), âlemi (şehâdet, misal, ervâh, ceberût, lâhut, nâsut, hakikat), hali (zevk, şevk, aşk, vasıl, hayret, fenâ fi'l-fenâ, bekâ bi'l-bekâ), mahalli (sadr, kalp, ruh, sır, sırrü's-sır, hafî, ahfâ), vâridi (şeriat, tarikat, hakikat, mârifet, velâyet, siddikiyyet, kurbet), şâhidi (tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât, tevhîd-i zât, cem', hazretü'l-cem', cem'u'l-cem', ahadiyyetü'l-cem') ve nuru (mavi, sarı, kırmızı, siyah, yeşil, beyaz, renksizlik) vardır. Sâlik bu şekilde sülûkünü sürdürerek nefis-i kâmile mertebesine ulaşır ve sülûkunun nefisle alâkalı kısmını tamamladığı kabul edilir.²

Nefsin bu yedi mertebesine karşılık gelen etvâr-ı seb'a gerek mensur gerek manzum olarak mutasavvıflar tarafından birçok kez kaleme alınmıştır. Her ne kadar farklı tarikatlara mensup mutasavvıflar tarafından yazılmış etvâr-ı seb'a örnekleri bulunsa da bu konuyla ilgili eser verenler genellikle Halvetiyye tarikata mensuptur. Çoğu mensur birer risâle şeklinde kaleme alınan bu eserlerin çok azı manzum olarak yazılmıştır.³ Cemâl-i Halvetî'nin Esrâr-ı Garîbe adlı mes-

¹ Süleyman Uludağ. "Halvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16:394.

² Süleyman Uludağ. "Nefs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32:528.

³ Etvâr-ı seb'a ile ilgili eserler hakkında bkz. İlyas Kayaokay, "Bir Edebî Tür Olarak Atvâr-ı Seb'a ve Manzum İki Örneği", *İslâmî İlimler Dergisi* 14/2 (Güz 2019), 115-140.; Ramazan Muslu, "Halvetiler'de Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi", *Tasavvuf İlmî ve* →

nevisi de bu konuyu ele alan manzum eserlerden birisidir.

Çelebi Halîfe diye tanınan Cemâl-i Halvetî (ö. 889/1494) Osmanlı dönemi- nin en çok eser yazan mutasavvıflarından birisidir.⁴ Bundan dolayı onu sadece Halvetiyye'nin değil, aynı zamanda tasavvuf ve tarikat kültürünün tanınması ve yaygınlaşmasına eserleriyle katkıda bulunan mutasavvıflardan biri olarak gör- mek gerekir. Eserlerinin birçoğunu Arapça olarak kaleme alan Cemâl-i Hal- vetî'nin risâlelerinin çoğu bazı sûre ve âyetlerin tasavvufî tefsir ve yorumlarıyla ilgilidir. Arapçaya olan vukûfiyeti iyi bir eğitim aldığı'nın göstergesidir.

Cemâl-i Halvetî özellikle edebî eserlerinde tahkiye unsuruna yer vermiştir. Önce konu hakkında bilgi vermiş, sonra da o konuyu hikâye ve temsillerle ör- neklendirmiştir. Ayrıca yaşadığı dönemdeki pek çok mutasavvıf şair gibi mes- nevilerinde Mevlânâ'yı takip etmiş ve Mesnevî'den hikâyelere yer vermiştir.⁵ Tamamı Türkçe olan bu eserlerde akıcı bir üsluba sahip olan şair, genellikle sade bir dil kullanmıştır.

Cemâl-i Halvetî birkaç eserinde etvâr-ı seb'aya yer vermiştir. Bunlardan bi- risi *Envâru'l-Kulûb/el-Merâtib Mine't-Te'vilâti'l-Kur'âniyye* adlı eseridir. Arapça bir risâle olan bu eserde Cemâl-i Halvetî İsrâ Suresi'nin 70-72. ayetleri ile Mü- minün Suresi'nin 1-11. ayetleri ışığında etvâr-ı seb'a olarak bilinen yedi tavrı izah etmiştir.⁶ Onun henüz ele geçmemiş iki eserinden tercüme edildiği iddia edilen mensur bir risâle bulunmaktadır. *Tercüme-i Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* adlı bu eser yayımlanmıştır.⁷ Bunların dışında yine etvâr-ı seb'a konusunun işlendiği *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* adlı bir eser daha bulunmaktadır. Cemâl-i Halvetî'nin diğer beş mesnevisiyle aynı mecmuada bulunmasından dolayı bu eserin ona ait ol- duğu öne sürülmüştür. Ancak Ali Öztürk yaptığı doktora çalışmasında bu mes- nevi ile Pir Muhammed Bahâeddin Erzincânî'nin *Makâmâtü'l-Ârifin ve Ma'ârifü's-Sâlikin* adlı eseri arasındaki benzerlikleri ortaya koymuştur.⁸ Leyla Alptekin Sarioğlu ise söz konusu eserin *Makâmâtü'l-Ârifin ve Ma'ârifü's- Sâlikin* in farklı bir nüshası olduğuna kanaat getirmiştir.⁹

→ →

Akademik Araştırma Dergisi 18, (Ocak-Haziran 2007), 43-63.

⁴ Cemâl-i Halvetî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Çakmak, "Türk Mutasavvıf Şairi Aksaraylı Cemâl Halvetî", *EKEV Akademi Dergisi*, 7/16 (2003), 81-196.; Muharrem Çakmak, *Cemâl-i Hal- vetî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2003); Ramazan Ekinci, *Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, Vefâyât-ı Ayvansarâyî (İnceleme-Tenkitli Me- tin)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/> [erişim tarihi: 25.08.2019]; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (Haz. M. Akkuş, A. Yılmaz), (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006).

⁵ Konuyla ilgili yapılmış çalışma için bkz. Leyla Alptekin Sarioğlu, "XV. Yüzyıl Mutasavvıflarından Cemâl-i Halvetî'nin Mesnevîlerinde Mesnevî Kaynaklı Hikâyeler", *Türkiyat Mecmuası* 24, (Güz 2014), 213-233.

⁶ Konuyla ilgili yapılmış bir çalışma için bkz. Süleyman Gür, "Cemâl-i Halvetî Aksarayî'nin Envâru'l- Kulûb/El-Merâtib Mine't-Te'vilâti'l-Kur'âniyye Adlı Eseri", *I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu Kül- tür, Tarih, Din, Medeniyet, (27-29 Ekim 2016 Aksaray)*, (Aksaray: Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2017), 852-869.

⁷ Bkz. Leyla Alptekin Sarioğlu, "Yedi Tavrı Hakkında Yazılmış Bir Risale Tercümesi: Tercüme-i Risâle-i Etvâr-ı Seb'a", *MUTAD* 4/1, (Haziran 2017) 143-158.

⁸ Ali Öztürk, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), 71.

⁹ Sarioğlu, "Yedi Tavrı Hakkında Yazılmış Bir Risale Tercümesi: Tercüme-i Risâle-i Etvâr-ı Seb'a", 145.

Cemâl-i Halvetî'nin bilinmeyen mesnevilerinden biri olan ve son dönemde yapılan bir çalışma ile ilim dünyasına kazandırılan *Esrâr-ı Garîbe* adlı eseri de kalbin yedi tavrından ve bu tavra getirilen yedi temsil ve hikâyeden oluşmaktadır.¹⁰ Bu mesnevîde de her tavrın sonunda *Envâru'l- Kulûb* adlı risâlede olduğu gibi İsrâ Sûresi'nin 70-72. ayetlerine yer verilmiştir. Eser 996 beyitten oluşmaktadır. Metnin bütününde iki ayrı vezin kullanılmıştır. Buna göre 1-565 beyitleri *fâilâtün fâilâtün fâilün*; 566-608 beyitleri *mefâilün mefâilün feûlün*; 609-679 beyitleri *fâilâtün fâilâtün fâilün* ve 680-996 beyitleri *mefâilün mefâilün feûlün* vezniyle yazılmıştır.

Etvâr-ı Seb'a Geleneği Açısından Esrâr-ı Garîbe'nin Değerlendirilmesi

Esrâr-ı Garîbe klasik mesnevi tertibine uygun olarak yazılmıştır. Tevhidle başlayan eser sırasıyla Hz. Peygamber (sav), Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin için yazılan na'atlerle devam etmektedir. Ardından eseri kaleme alma sebebinden bahseden şair *Âgâz-ı Kitâb* başlığıyla asıl konuya geçmiştir. Bu bölümde önce tasavvufî olarak kalbin yedi tavrına, sonra o tavrıla ilgili bir hikâyeye yer vermiştir. Bölümün sonuna doğru kalplerin tavrılarının temsililerini tek tek ele almış, yedi peygamberi yedi tavrın temsili olarak belirlemiştir. Şair her tavrı Kur'an'dan ayetlerle de desteklemiştir. Zira ona göre kalbin tavrılarının yedi olması da Kur'an'a göredir:

ṭavr-ı kalb yidi durur Kur'ân-ile
ṣâbit oldı her biri burhân-ile (182)¹¹

Şair 196. beyitten itibaren sırasıyla kalbin yedi tavrına yer vermiştir:

- Birinci Tavr: Seyr ilallâh

Bu bölümde kalbin tavrılarından ilki olan *seyr ilallâh* makamı anlatılır. Bu tavrın mahalli *sadr*dır:

işid imdi şimdiden girü beyân
ṭavr-ı evvelden ki şadruñdur 'ayân (196)

Buna göre insanın sadrı küfür ve kötülüklerle kararmıştır, çünkü orada hâkim güç nefistir. İnsan ölmeyen önce kalbini bunlardan temizlemelidir; değilse kalp her zaman kış mevsimi yaşar ki orada hiç gül açmaz:

ṭolıdur zülmetle bil anuñ içi
anda hâkim nefis durur ulı kiçi (197)

Bu tavrda insanın sadrı akrep, kertenkele, yılan gibi hayvanlara ait özelliklerle tarif edilmiştir. Burada kin, haset, kibir, riya, sonu gelmeyen arzular, hırs, tama' gibi kötü hasletler mevcuttur:

¹⁰ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Şerife Ağarı, *Cemâl-i Halvetî, Esrâr-ı Garîbe*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları 2019).

¹¹ Beyitler Şerife Ağarı, *Cemâl-i Halvetî, Esrâr-ı Garîbe*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları 2019) adlı eserden alınmıştır. Beyitlerin sonunda yer alan sayılar beyit numarasını göstermektedir.

nâzır ol anuñ içine gör neler
var durur şol 'aķreb ü mâr u keler (200)

şürb zinâ sāyir fesād eksük degül
bir zımistāndur ki olmaz anda gül

hıķd u ħased kibr ü riyā tül emel
hırş tama' ħubb-u riyāset kīn-cemel (202-203)

Sadr, nefsin sultan, şeytanın aklının da o sultanın veziri olduğu bir ülke gibidir. Bu durumdan kurtulmanın yolu teslim olmaktır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de de *Allah'a itaat edin* buyurulmaktadır:

nefs durur sulţān-ı ħākim bunlara
gice gündüz ħükm ider ol dūnlara
'aķl-u şeyţānı vezīrin bil anuñ
uyma_aña kim ķurtıla ħabsden canuñ (206-207)

Bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Buna göre bir kişi ilim ehli bir kimseyi evine davet eder. O kişi kapıya varır ama kimse açmadığı için döner geri gider. Ev sahibi gelip özür diler ve o kişiyi yine davet eder. O kimse tekrar eve gider ancak yine kapı açılmaz, tekrar geri döner. Bu durum üç kere tekrar eder. O kimse güzel huylu olduğu için bu duruma kızabileceği halde kızmaz. Ev sahibi de gelip amacının onu gözlemek olduğunu, kendisi hakkında söylenen güzel şeylerin gerçek olup olmadığını görmek istediğini belirtir. Şair bundan sonra bu hikâyeyi şerh eder.

- İkinci Tavr: Seyr Lillâh

Bu bölümde kalbin tavırlarından ikincisi olan *seyr lillâh* makamı anlatılır. Bu makamın yeri derinliğinin ve genişliğinin sonu olmayan bir denize benzeyen *kalptir*.

ţavr-ı şānī bir baķirdür adı ķalb
'umķ u 'arz yok sāliki ider o celb (242)
Bu tavrın nefesine nefs-i levvāme denir:
nefsine levvāme dinilür anuñ
tıflı ķalbīdür zira nefsüñ senüñ (252)

Bu makam toprak renginde değil, su rengindedir. Burada bulunan kimseler bu denizin dalgalarına gark olurlar. Bu denizden sır denizine pencere açılır. Kişi bu deniz içinde bir dalğıç gibi olmalıdır. Böylelikle Hakk'a yol bulabilsin:

bu maķam mā'ī durur ħākī degül
ehli seyrinden bunuñ şākī degül (260)

Bu makamda bulunanlara Allah Taâlâ Fettâh ismiyle tecelli eder. Değilse kişi hevâ şarabını içer de kalbi fethedemez. Halbuki hakiki şarap Allah

Taâlâ'nın muhabbetidir. Ayrıca bu makamın şahidi de Hak Taâlâ'dır:

bu maķâm ehline Fettâh ism-ile
Hak tecellî kılmasa bu resm-ile

ķalb fetħ olmazdı bil bunu iy yâr
içer-idi ol hevâ ħamrını var (287-288)

Bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Hikâyeye göre bir kişi Rum ülkesinden Şam'a gaza için yola çıkar. Yolda bir yerde kendisinden bir ulu kişinin cenazesini yıkaması istenir. Hiç kimse o cenazeyi yıkamak istemez. O da kendisine yapılan bu teklifi kabul eder. Yıkamak için cenazenin yanına vardığında ölü'nün boynuna bir yılan dolandığını görür. Başı da köpek başı gibi olmuştur. Hemen oradan uzaklaşır. Ancak halk onu yıkamadığı takdirde kimsenin bu ölüyü yıkayamayacağını söyleyerek bu kişiyi yeniden ikna eder. O da geri döner ve yılanı ölüye yıkayana kadar kendisine müsaade etmesini, sonra ne yapmak isterse yapabileceğini söyler. Yılan çekilir ve o da ölüyü yıkar. Yılan tekrar gelir ve ölüye dolanır. Sonra ölü kefenlenir ve mezara koyulur. O kimsenin öğrendiğine göre bu kişi sarhoşken ölmüştür. Şair devamında hikâyeyi tasavvufî olarak şerh eder.

- **Üçüncü Tavır: Seyr Alâllâh**

Bu bölümde kalbin tavırlarından üçüncüsü olan *seyr alâllâh* makamı anlatılır. Bu makamın yeri *ruh*tur. Ruh ki Allah Taâlâ'nın emriyle yaratılmıştır ve bunun hakikatini yine ancak O bilebilir:

ħâl-i rûħdan şimdiden girü beyân
feyz olursa der-varaķ olsun 'ayân

rûħ ħu Rabb'ün emridür Rezzâķ bilür
ħalk olan bilmez anı ħallâķ bilür (337-338)

Bu makam öyle bir memleketdir ki burada bulunanlara sıfatların ve fiillerin ismi zahir olur. Kerametlerin bu makamda aşikâr olması bu sebeptedir:

bir vilâyetdür o kim ism-i şıfât
zâhir olur ehline dir bil şıķât

ism-i ef'âlden daħı ne var-ise
hem olur ehline dir ger zâr-ise

pes kerâmet şu maķâmda âşikâr
Olduħı bunuñ-içündür iy nigâr (343-345)

Burada bulunan dervişler bazen açık bazen gizli gözyaşı dökerler. Bazen zühd ve tâ'at ikerisinde mescide giderler, bazen herkesten uzaklaşmak için çöllere düşerler. Bazen arşa çıkıp meleklerle sohbet ederler bazen yerde kalıp ya-

ratılmışların arasına karışırlar. Bazen âşık olurlar bazen maşuk, bazen şahit olurlar bazen mahcup, bazen galip olurlar bazen mağlup. Bu makam aşk makamıdır, kim varlığından geçerse burada bulunabilir:

bu maqâm-ı ma'rifet 'ışkdur i yâr
'ilm-i esmâ' u şifât bunda şikâr (369)

Ancak gayret edip buraya bağlanıp kalmamak gerekir. Bu makamın şahidi Kur'ân'da vardır ancak mert olan kimse bunu anlayabilir. Bu makamın ehline ilham eriştiği için nefsi *nefs-i mülhime*dir:

bu maqâm ehlinüñ ilhâm nefesine
irişür bakmaz anuñ ol habsine (373)

Bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Buna göre bir gün Allah Taâlâ Hz. Musa'ya kendisinden utanmamasını, ne dilerse isteyebileceğini vahyeder. Az ya da çok ne isterse vereceğini, koyunları için dahi isterse onu da vereceğini söyler. Cömert olduğunu, kendisine şükreden herkesi cennetine koyacağını, Musa dahi olsa kendisine şükretmeyenden kıyamet günü hesap sorup onları büyük bir azaba uğratacağını ifade eder. Şair daha sonra bu hikâyeyi tasavvufî olarak şerh eder.

- Dördüncü Tavır: Seyr Maallâh

Bu bölümde kalbin tavırlarından dördüncüsü olan *seyr maallâh* makamı anlatılır. Bu makam *sır* makamıdır. Bunun ne demek olduğunu anlamak için bu yolda varlığın feda edilmesi gerekir:

bu maqâm-ı sır durur sâlik-şifât
mahv ider qalür eşer kim aña zât (408)
Bu makamda nefis, nefis-i mutmainnedir:
nefsi itmînân bulur bunda i cân
işbu hâli gördüğü vaktin hemân (410)

Kişinin bu makamda zühdü ve takvayı muhkem kılması gerekir. Bu makamda ne varsa hepsi nurdandır. Zühd ve takva da nur ile kuvvet bulur. Tıpkı denizin üzerindeki dalgaların görünmesi gibi burada *li-maallâh* yakınlığının parıltıları zahir olur. Ancak burada kalınmamalı gayret edip yola devam edilmelidir:

İ-ma'allâh¹² halvetinden lem'alar
zâhir olur hem bahirden talğalar (438)

Bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Buna göre geçmiş zamanda gece gündüz ibadet eden züht sahibi bir kişi vardır. Bir gün

¹² "Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne mukarreb melekler ne de bir nebî o yakınlığı elde edememiştir." Aclûnî, II/173, (2159).

yanına ansızın Mağrip'ten bazı kişiler gelir ve ona orada gördükleri garip bir olayı anlatırlar. Buna göre orada bir kişiyi zulümle öldürüp ateşe atmışlar ama o kişi sabaha kadar ateşin içinde kaldığı halde bir kılı dahi yanmamıştır. Meğer o kimse üç kez hacca gitmiştir. O zahit de bir kimsenin bir kez hacca gittiğinde bütün borçlarının ödendiğini, yani günahlarının affolunduğunu, ikinci hatta üçüncü kez gittiğinde artık ateşin o kimseyi yakmayacağını söyler. Bazı kişiler de bir devenin bile yedi kez hacca gittiğinde Allah'ın onu cennete koyacağını söylerler ve bunun üzerine başka bir rivayet aktarırlar. Bu rivayete göre zamanın birinde Nehrevânî adında bir kişi bir devenin omurgasını ateşe atmış, ancak her seferinde o kemik fırlayıp dışarı çıkmıştır. Daha sonra bir ses Nehrevânî'ye o kemiğin on kez haccetmiş bir devenin kemiği olduğunu ve ateşin onu yakmayacağını işittiğini söylemiştir. Bundan sonraki bölümde bu hikâye tasavvufî yönden şerh edilmiştir.

- **Beşinci Tavır: Seyr Fillâh**

Bu bölümde kalbin tavırlarından beşincisi olan *seyr fillâh* makamı anlatılır. Bu makamın mahalli *sırru's-sırdır*:

ide tecrîd olıben kaydından ol
inşaallâh sırr-ı sırta bula yol (505)

Bu makamda kişinin bütün dünyevi bağlardan sıyrılıp kalbini mâsivâdan arındırması gerekir ki Allah'ın izniyle sırrın sırrına yol bulabilsin. Burası insan için Kafdağı gibi bir yerdir. Burada insan bir zerredir önemli olan âlemin ne olduğunun bilinmesidir:

küh-ı Kâf bigi muhîtdür âdemi
zerredür âdem ne var bil 'âlemi (507)

Zira insan âlemin aslı olduğu için yeryüzünün en şerefli varlığı olmuştur. Sırrın sırrına *fillâh* denilir ki bu makamda varlık yükünden kurtulunur:

sırr-ı sırdur aña fillâh dinilür
anda kendülük yükinden yeynilür (514)

Kim bu makama erişirse onun lezzetini tadar ve burada irşat hilatini giyer. Buraya erişen kimsenin varlığı ortadan kalkar ki buna da fakr ile erişilir. Bu makamın işaretleri Sebbih (A'lâ) Süresi'nde¹³ bulunmaktadır:

süre-i Sebbih virür andan nişân
añla fehmüñ var-ise depred lisân (518)

Çünkü *tesbih et* emri kişiye farkı ve cem'i gösterir. Ancak bu makamda yol yürüyebilmek için bir üstada bağlanmak gerekir. Çünkü *önce yoldaş sonra yol*

¹³ Kur'ân-ı Kerim'in seksen yedinci sûresidir. Mekke devrinde nâzil olmuştur, on dokuz âyettir. Adını ilk âyette geçen a'lâ kelimesinden almıştır. "Sebbih" diye başlayan ilk kelimesinden dolayı Sebbih sûresi diye de anılmıştır.

denilmiştir. Ayrıca bu makam *küllü şey'in hâlikun* ayetinin sırrının bâkî olduğu makamdır. Bu sırrı ancak Allah Taâlâ bilebilir:

küllü şey'in hâlikün¹⁴ sır bâkidür
ya'ni görnen bu ta'ayyün fânidür

sırrını ol âyetüñ Allâh bilür
zâtına hem yine yolu Şâh bilür (536-537)

Bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Buna göre geçmiş zamanda kâmil iman sahibi ulu bir şeyh vardır. Bu şeyh bir gün dervişlerini deniz kenarına götürür. Orada gördüğü gemiye tam binecekken denizde birbirlerini yiyen balıkları görür ve gemiciye bunun sebebini sorar. Gemici de bunun on yıldır böyle olduğunu ancak sebebini bilmediğini söyler. Şeyh Allah'a yalvarır ve kendisine bunu bildirmesini ister. Sonra Allah Taâlâ şeyhin duasını kabul eder ve bu durumun sebebini onun gönlüne ilham eder. Meğer bir gün bir beynamaz kimse denizin sahiline gelmiş ve susuzluğu artınca denizin suyundan içmiştir. Tuzlu olduğunu görünce de denizin içine tükürmüştür. Ondan sonra da denizin o kısmında kıtlık belirmiş ve balıklar birbirlerini yemeye başlamıştır. Bundan sonra hikâyenin tasavvufî şerhi yapılmıştır.

- **Altıncı Tavr: Seyr Anillâh**

Bu bölümde kalbin tavrılarından altıncısı olan *seyr anillâh* makamı anlatılır. Hz. Peygamber (sav)'in oturduğu kürsü bu makamdadır. Bu yüzden bu makamın yeri *kürsîdir*. İlahî ilmin defteri kendisine burada arz olunmuş ve bu defterde yazan emirler ona ve ümmetine farz kılınmıştır:

kürsidür bunda nebîler serveri
oturupdur enbiyânuñ rehberi

defter-i 'ilm-i İlâhî bunda 'arz
oldı aña ümmetine dağı farz (609-610)

Herkes ölmeden önce bu emirleri öğrenmeli ya da Hz. Peygamber (sav)'in yolundan gitmelidir. Burası hayret makamıdır. Burada şüpheye yer yoktur. İsimlerin kutbu bu makamda ortaya çıkar ancak bu sır yalnız âriflere malum olur. Eğer bir kimse bu sırı erişmeyi dilerse kalbini mâsivâdan arındırmalıdır. Bu yüzden irşat için Hak Taâlâ'dan sefer etmeye *seyr anillâh* denilir:

seyr_ 'anillâh dinilür Hâk'dan sefer
olıcağ irşâd-içün iy ehl-i ber (637)

Bu kimseler halk içinde Hak'la beraberdirler. Bütün dünya bir araya gelse Hakk'ı bırakıp da halka bakmazlar. Onlar irfan atına razı oldukları için nefislerine *nefs-i râziye* denilir:

¹⁴ "Her şey yok olacaktır." (el-Kasas, 28/88).

dinilür rāziye anuñ nefsine
olduğı-çün rāzı ‘irfān esbine (640)

Ancak bu makam da bākî değil, fānîdir. Kişi gönlünü mamur etmezse bu makamdan indirilir. Şayet kendini Allah yoluna feda eder bu makamda defteri sağ yanından verilir. Bu defter Hakk Taālâ'nın ilminin yazıldığı levh-i mahfuz defteridir ki ancak hal diliyle okunur.

Bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Buna göre geçmiş zamanda bir padişah düşünmek için kendisine bir saray yaptırır ve bir dervişe onun güzelliğini göstermek ister. Derviş de padişaha malını taşa toprağa sarf etmesi yerine dinine sarf etmesinin daha hayırlı olacağını söyler. Ayrıca yaptığı şey helal ise israf ettiğini haram ise ihanet ettiğini belirtir. Sonra da padişaha bir köşk yaptıracaksa bunun Allah için yaptırılan ezel köşkü olması gerektiğini nasihat eder. Devamında şair bu hikâyeyi tasavvufi olarak yorumlar.

- **Yedinci Tavır: Seyr Billâh**

Bu bölümde kalbin tavırlarından yedincisi olan *seyr billâh* makamı anlatılır. Bu makam vahdet makamıdır. Burada ikiliğe yer yoktur. Allah Taālâ'nın vahdeti dört bölüktür. Bunlar; fiili, sıfatı, ismi ve zatıdır. Sâlik ne zaman bu makamda fānî olursa canı o zaman fakr sırrına erişir:

kaçan kim bunda sâlik ola fānî
irişür sırr-ı fakra def-i cānı (685)

Fakr kâmil bir nurdur ve ne zaman ortaya çıksa yarım gören tamama erişir. Fakr bir sultandır ki herkes ona erişemez, erişenler de ancak yine fakr ile erişmiş olanlardır. Fakr candır, beden onun cihanıdır. Fakr diridir ve ona ölüm sıkıntısı olmaz. Bu yüzden Hz. Peygamber (sav) fakrıyla övülmüştür. Fakra erişen kişinin nefsi ise *nefs-i marziyye* olur:

senüñ nefsüñ ola marziyye iy cān
gelincek şahve maıvıdan buña inān (696)

Çünkü bu makamda kişi her konuda Allah'ın küllî iradesine teslim olup her şeyi yine O'ndan bilip hoşnut olacak seviyeye ulaşır. Dünyada bu hale gelemeyen kimse hakikate erişemez. Kim bu sırra erişmek isterse nefsinin kin duygusundan temizlemelidir. Kur'ân-ı Kerim'deki *külle yevmin şe'n* ayeti bu duruma işaret eder:

bunuñ şāhidi var Kur'ān içinde
didi Haç külle yevmin şe'n15 içinde (718)

Bölümün sonunda konuyla ilgili Şeyh Cüneyd Bağdādî'ye ait bir hikâyeye yer verilmiştir. Buna göre o dönemde askerin yoksul olanları için mal toplan-

¹⁵ "O, her an yaratma halindedir." (er-Rahman, 55/29).

miş. Subaşı toplanan maldan kendisine bir miktar vermiş, o da bunu başkalarıyla paylaşmıştır. Ancak malı başkalarına vermesi kafasını karıştırmış ve bu arada uykuya dalmıştır. Rüyasında öbür âleme gitmiş ve orada güzel köşkler görmüştür. Bunların kime ait olduğunu sorunca mal sahibi kimselerin olduğunu öğrenmiştir. Bu sefer kendisine bu köşklere verileceğini sormuştur. Ona mahbup köşkünün verileceği söylenmiş, o da kendisine verilecek köşkün neden bu kadar yüce olduğunu merak etmiştir. O zaman ona Allah rızası için malını başkalarıyla paylaştığı için kendisine bu yüce köşkün verildiği söylenmiştir. Şair daha sonra bu hikâyeyi tasavvufî yönden şerh etmiştir.

Şair kalbin yedi tavrı üzerinde durduktan sonra bu tavırların her birinin ayrı ayrı temsili üzerinde durmuş ve her temsil için ayrı bir bölüm oluşturmuştur. Ayrıca her temsil için bir peygamber seçmiş ve onun vasıflarıyla temsil ettiği makamın hallerini birbiriyle eşleştirmiştir. Bu peygamberler sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. Yahyâ, Hz. İdrîs, Hz. İsmâ, Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed (sav)'dir. Halvetî gelenekte bu sıralama Hz. Peygamber (sav)'in miracı esas alınarak yapılmıştır. Hz. Peygamber (sav)'in miracı sırasında her gök tabakasında karşılaştığı peygamberlerin nitelikleri, sâlikin manevî yükselişi sırasında sahip olduğu manevî hallerin temsili olmuştur. (Usta, 2015: 89) Cemâl-i Halvetî'nin eserinde bu temsiller şu şekildedir:

- **Birinci Tavrın Temsili: Âdemiyye**

Bu tavra *Âdemiyye* denir. Gâfil ve meşhur kimselere bu kapıdan geçmesi için yol verilmez. Bu tavra *Âdemiyye* denilmesinin sebebi Hak Taâlâ'nın kendi mazharı olarak Âdem ile Havvâ'yı yaratmasıdır. Âdem ki bütün âlemin mufassalıdır:

bu tavra Âdemiyye dindi aña
uyan dervîş irişdi şubh u taña (798)

tenezzül kıldı çünki ism-i a'zam
tekâzâ kıldı bir cism-i mu'azzam (800)

birinüñ adı Havvâ biri Âdem
kim anda muntavîdür cümle 'âlem (806)

- **İkinci Tavrın Temsili: Nûhiyye**

Bu tavra *Nûhiyye* tavrı denir. Çünkü Hz. Nûh merhametiyle insanları Hakk'a davet ettiği halde ona uyanlar çok az olmuştur. Can da kalbin bu tavrında tıpkı Hz. Nûh gibi nefsin kuvvetlerini Hakk'a davet etmiştir:

bu tavr-ı kalbde cân nefsün kuvâsın
ider da'vet Hakk'a giyip libâsın

çeker Nûh bigi rahmet ellerinden
nidâ işidür ol hem dillerinden (832-833)

Ancak Hz. Nûh, inananların sayısının az olduğunu görünce üzülmüş ve kendisine uymayanların helak olmasını istemiştir. Allah da onları bir tufanla helak etmiştir. Hz. Nûh'un peşinden gidenler ise onun yaptığı gemi sayesinde kurtuluşa ermişlerdir. Bu yüzden bu makamda bulunan can Nûh'u da Hakk'ın emriyle kurtuluşa erer:

ḥalāṣ cān Nūh'ı buldı emri-y-ile
şıfātı kaldı ancak nūri-y-ıla (841)

- **Üçüncü Tavrın Temsili: Yahyâviyye**

Bu tavra *Yahyâviyye* denilir. Bu tavır aşk tavrıdır ve bu tavrıda kerametler görünür:

zira 'ışık tavrıdır hem ol kerāmāt
görünür ḥaddi yok nūr-ı 'alāmāt (847)

Burada sâlik Allah'ın yardımıyla Hakk'ın fiillerine mazhar olur ve O'nun isimlerinin ve sıfatlarının ilmine yol bulur. Bu ruh tavrında yaratılan her şey aynı seviyede olduğu için bu tavra Yahyâviyye denilmiştir. Ancak bu tavra Yûsufiyye ya da İbrâhimiyye denilse de doğru olur:

bu tavr-ı rûḥa dindi Yahyaviyye
katında olduğu-çün ḥalk seviyye (857)

- **Dördüncü Tavrın Temsili: İdrîsiyye**

Bu tavrıda sâlik tederîs olduğu için buna *İdrîsiyye* denilir. Burada sır İdris'inin ve vahdet ilminin hakikatleri nefsin kuvvetlerine öğretilir:

dinilür işbu tavra tavr-ı İdrîs
kim olduğu-y-içün bil anda tederîs

ḥaḳāyık 'ilm-i vahdet İdris-i sır
kıılır ta'lîm ḳuvāsına odur bir (872-873)

Sır İdris'i Hz. İdris gibi nurdan bir elbise hazırlar ve sâlike giydirir. Bu tavra Hızriyye denilse de doğru olur. Çünkü bu makama *mecmaa'l-bahreyn* makamı denilir ki oraya cahiller varamaz:

buña ol mecma'a'l-bahreyn¹⁶ maḳāmı
dinilür bil varamaz buña 'āmī (875)

Bu makama ancak akıl Yûşâ'sını yanına alan can Mûsâ'sı erişmiştir. Bu yüzden bu tavra Müseviyye de İseviyye de denilse doğru olur. Çünkü sâlik bu makamda İsâ gibi tecerrüt ehli olur ancak onun gibi tamamen fena bulmaz. Fakat bu tavrıda hiç durmamak gerekir, çünkü durulursa başka bir tavra yol bu-

¹⁶ "İki denizin birleştiği yer.." (el-Kehf, 18/60)

lunmaz.

- **Beşinci Tavrın Temsili: İseviyye**

Bu tavra İseviyye denilir ki Mûseviyye tavrının bütün kökleri bundadır. Bu tavra kalender kimseler erişir, zellebend olanlar erişemez:

dinilür işbu tavra İseviyye
Ki gömdür bunda cümle Mûseviyye

kalender irişür buña i kıardaş
irişmez zelle-bend olan i yoldaş (890-891)

İsâ gibi mücerret olmadan Muhammed'in tavrına müyesser olunamaz. Bu tavrı sırrın sırrının tavrıdır ki onun izinden gelen buraya geldiğinde dilindeki sözlerden vazgeçer:

bu tavr-ı sırr-ı sırdur nâm nişândan
gelen bunda geçer nuṭṭ-ı lisândan (896)

Bu makamda gök ve yer ehlinin tamamı fânîdir ancak sâlik bu makamda beka bulur. Beka içinde beka ise sadece Hz. Peygamber (sav)'e aittir. İseviyye makamı *kâbe kavseyn* makamıdır.

- **Altıncı Tavrın Temsili: Mûseviyye**

Bu tavra *Museviyye* denilir ancak İsâ tavrı denilse de doğru olur. Allah Taâlâ kelamıyla tecelli kılıp Hz. Mûsâ'yı Kelîm kılmıştır. Bu tavra Mûseviyye denilmesinin sebebi onun kelamının kuvvetli olmasıdır:

kelâm-ile Kelîm kıldı tecellî
hemân-dem rûhı buldı bil tesellî

bu tavra bes dinildi Mûseviyye
görindi çün kelâmı ol kavviyye (911-912)

Bu makamda kişiye Rabb'in feyzi sebepsiz olarak erişir. Zira feyz olmazsa mahluk helak olur. Sâlikin nefsi Hakk Taâlâ'nın feyzi ile bu tavrı razı olur. Bu makamın seyrine *anillah* denilir ki bunun sebebi sâlikin yönünün Hakk'tan halka doğru olmasıdır:

'anillâh dindi bil seyrine bunuñ
olındı çünki Haḫ'dan halka yönüñ (919)

- **Yedinci Tavrın Temsili: Muhammediyye**

Bu tavrın adı *Ahmediyye* yani *Muhammediyye*'dir. Bu tavrı yedi tavrın toplandığı cem' makamıdır:

yidi eṭvâra mecma' bu maḳâmdur

cem'un cem'a'l-cemū¹⁷ bil aña nāmdur (921)

Varlığın yaratılış sebebi O'dur. O'nun ismindeki *mim* harfi gidince geriye *ehad* kalır. Ayrıca Ahmed ismindeki elif harfi yazılmazsa geriye *hamd* kalır. Bunlar Hz. Peygamber (sav)'in adının ism-i âzam olmasının delilidir ki ondan daha yücesi yoktur. Bire iki diyen bu sırra eremez ve hakikat gül bahçesinden deremez:

birü iki diyen şu sırra irmez
gülistân-ı hâkikatden o dirmez (955)

Bunu o makama varandan sormak gerekir. Ancak o kimseler tevhid sırrının ne olduğunu bilebilir. Bu yüzden bu tavrı Ahmediyye ehlinindir.

Tablo -1. Esrâr-ı Garîbe'ye Göre Etvâr-ı Seb'a ve Hususiyetleri

Esrâr-ı Garîbe'ye Göre Etvâr-ı Seb'a ve Hususiyetleri							
Etvâr-ı seb'a	Tavr-ı evvel	Tavr-ı sâni	Tavr-ı sâlis	Tavr-ı râbi'	Tavr-ı Hâmis	Makâm-ı Şeşem	Makâm-ı Heftüm
Nefsin mertebeleri	-	Nefs-i levvâme	Nefs-i mülhime	Nefs-i mutmainne		Nefs-i râziye	Nefs-i marziyye
Seyri	Seyr ilallâh	Seyr alellâh	Seyr billâh	Seyr maallâh	Seyr fillâh	Seyr anillâh	Seyr lillâh
Mahalli	Sadr	Kalp	Ruh	Sır	Sırru's-sır	Kürsi	-
Temsilleri	Âdemiyye	Nûhiyye	Yahyâviyye	İdrisiyye	İseviyye	Müseviyye	Ahmediyye (Muhammediyye)
Peygamberler	Hz. Âdem	Hz. Nûh	Hz. Yahyâ	Hz. İdris	Hz. İsâ	Hz. Mûsâ	Hz. Muhammed (sav)

Sonuç

Halvetiyye tarikatının önemli temsilcilerinden biri olan Cemâl-i Halvetî Esrâr-ı Garîbe adlı mesnevisinde tasavvufta nefsin yedi mertebesini ifade eden etvâr-ı seb'aya yer vermiştir. Etvâr-ı seb'a tasavvufî gelenekte her ne kadar nefsin yedi mertebesine karşılık gelse de Cemâl-i Halvetî'nin bu eserinde nefsin mertebelerinden ziyade seyr ü sülûkün yedi seyrine ve bu yedi seyrin yedi temsiline yer verdiği görülmektedir. O her tavırda sâlikin seyr ü sülûkündeki bir seyrini ele almış ve bu seyre bağlı olarak o makamın mahalline ve nefisteki karşılığına yer vermiştir. Ancak Cemâl-i Halvetî eserde yedi makama karşılık nefsin sadece beş mertebesinden bahsetmektedir. Bunlar sırasıyla nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râziye ve nefs-i marziyyedir. Birinci nefis

¹⁷ "Her şeyin toplamının toplamı."

olan nefsi-i emmâre ve sonuncu nefis nefsi-i kâmileye yer vermemiştir. Ayrıca yine Halvetî geleneğinde her tavrın bir mahalli vardır ve bu mahaller sırasıyla sadr, kalp, ruh, sır, sırrü's-sır, haff ve ahfâdır. Ancak Esrâr-ı Garîbe'de bu mahallerden de sadece altısına değinilmiştir ki bunlar sırasıyla sadr, kalp, ruh, sır, sırrü's-sır ve kürsî'dir. Son mahal olan ahfâdan ise bahsedilmemiştir. Yukarıdaki tabloda nefsin hangi mertebesinin hangi tavra karşılık geldiği ve hangi mahalde bulunduğu gösterilmiştir.

Cemâl-i Halvetî eserde tahkiye metodunu çok etkili bir şekilde kullanmıştır. Zira her seyrin anlatımının ardından o makamın önemine dair bir hikâyeye yer vermiştir. Daha sonra yedi makama karşılık yedi temsilden bahsetmiş ve her temsili bir peygamberle ilişkilendirmiştir. Bu peygamberler sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. Yahyâ, Hz. İdrîs, Hz. Îsâ, Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed (sav)'dir. Ayrıca bütün bunların yanında Halvetîye geleneğinde yazılmış etvâr-ı seb'alarda seyr ü sülûkün zikrini teşkil eden yedi isme de yer verildiği bilinmektedir. Ancak Cemâl-i Halvetî'nin bu eserinde tavırlar izah edilirken her tavra karşılık gelen isimlere yer verilmediği dikkat çekmektedir.

Kaynaklar

- » Ağarı, Şerife. *Cemâl-i Halvetî, Esrâr-ı Garîbe*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019.
- » Alptekin Sarıoğlu, Leyla. "XV. Yüzyıl Mutasavvıflarından Cemâl-i Halvetî'nin Mesnevîlerinde Mesnevî Kaynaklı Hikayeler". *Türkiyat Mecmuası* 24 (Güz 2014): 213-233.
- » Alptekin Sarıoğlu, Leyla. "Yedi Tavrı Hakkında Yazılmış Bir Risale Tercümesi: Tercüme-i Risâle-i Etvâr-ı Seb'a". *MUTAD* 4/1 (Haziran 2017): 143-158.
- » Çakmak Muharrem, "Türk Mutasavvıf Şairi Aksaraylı Cemâl Halvetî", *EKEV Akademi Dergisi*, 7/16 (2003), 81-196.
- » Çakmak Muharrem. *Cemâl-i Halvetî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2003.
- » Çelik, İsa-Yıldırım, Birol. "Halvetiyye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Dergisi* 86 (Haziran 2018): 21-44.
- » Ekinci, Ramazan. *Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, Vefâyât-ı Ayvansarâyî (İnceleme-Tenkitledir)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/> [erişim tarihi: 25.08.2019].
- » Gür, Süleyman. "Cemâl-i Halvetî Aksarayî'nin Envâr-ı'l-Kulûb/El-Merâtib Mine'te-Tevlât-ı'l-Kur'ânîyye Adlı Eseri". *I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu Kültür, Tarih, Din, Medeniyet (27-29 Ekim 2016 Aksaray)*. 852-869. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2017.
- » Işıtan, İbrahim. "Cemal Halveti (ö. 899/1494)'nin Etvâr-ı Seb'a Anlayışının Süfi Psikolojisi Açısından Tahlili". *Journal of History Culture and Art Research* 6/4 (Eylül 2017): 680-696.
- » Kayaokay, İlyas. "Bir Edebî Tür Olarak Atvâr-ı Seb'a ve Manzum İki Örneği". *İslâmî İlimler Dergisi* 14/2 (Güz 2019): 115-140.
- » Muslu, Ramazan. "Halvetiler'de Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 18 (Ocak-Haziran 2007): 43-63.
- » Osmanzâde Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*, (Haz. M. Akkuş, A. Yılmaz), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- » Öztürk Ali. *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- » Öztürk Ali. "Halveti Manzum Etvâr-ı Seb'a Geleneğinde Üç Müellif Bir Eser", *Uluslararası Yahya Şirvani ve Halvetilik Sempozyumu, (Eskişehir 2013)*. 59-68.
- » Tayşi, Mehmed Serhan. "Cemâl-i Halvetî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 7:302-303, İstanbul: TDV Yayınları, 1993
- » Uludağ, Süleyman. "Halvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 16: 393-395. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

- » Uludağ, Süleyman. “Nefs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 32:526-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- » Usta, Muhiddin. *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015

Arakonak-Hazerşah El Yapımı Seccadeler

NEBİ BUTASIM

Dr.Öğr.Üyesi, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı
butasimnebi@gmail.com | orcid.org/0000-0001-8204-176X

Geliş Tarihi / Received: 01.05.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 23.10.2019

Atıf/ Cite as

Butasim, Nebi. "Arakonak-Hazerşah El Yapımı Seccadeler". *Istem*, 17/34 (2019): 437-457.
<https://doi.org/10.31591/istem.559624>

Öz

Bu çalışmada, Bingöl Solhan ilçesine bağlı Arakonak beldesi ve Hazerşah Köyü dokumalarından el yapımı seccâdeler işlenecektir. Solhan bölgesi el sanatları açısından zengin bir ürün yelpazesine sahiptir. Yaptığımız saha araştırmaları sayesinde özellikle 20. yüzyılın başları ve ortalarından kalma el yapımı seccâdelerin varlığı tespit edilmiştir. Çalışma süresince elde ettiğimiz verilerden yola çıkarak Arakonak ve Hazerşah'ta el yapımı dokuma ürünlerinin geçmişi, yapılan işlemlerin süreçlerini ve kullanılan motiflerin anlam ve sembollerini ortaya çıkarmaya çalışacağız. Söz konusu bölgede daha önce de yaptığımız araştırmalardan elde ettiğimiz sonuçlara göre, bölgede dokuma kültürünün çok eskilere dayandığı saptanmıştır. 20. yüzyılın ortalarından itibaren bu dokuma ürünlerini yapan kişilerden elde edilen verilerden anlaşıldığı kadarıyla, bölgedeki dokuma kültürü birkaç kuşaktır devam etmektedir. Bu sanatsal etkinliğin etkileşim ağı ve kültürel alt yapısı, yazılı veri eksikliğinden dolayı ortaya çıkarılması zor alanlardan birini oluşturmaktadır. Ancak yapılan motiflerin kültür dünyamızdaki diğer bölgelerle karşılaştırılmaları ve kullanılan bazı terimler bizleri daha niteliksel verilere götürmektedir. Bu nedenle çalışmanın saha ve tespit çalışmalarının yanında yakın kültürel bölgeler ile özellikle de Anadolu'da yapılan benzer sanat eserleri ile karşılaştırmaları; etkileşim, benzerliklerin ortaya konulması böylelikle bölgenin kültürel altyapısının kökenlerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Günümüzde artık yapılmayan halı, seccade ve kilimlerin Anadolu insanının kültürünü ortaya koymasından dolayı kayıt altına alınması ve nitelikli bilimsel çalışmalara konu olması mutlaka gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmada bölgede tespit edilen 11 adet el dokuma seccadesi tanıtılacak ve bu seccadelerin motif, şekil benzerliklerinin etkileşimleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Arakonak, dokuma, seccâde, motif.

Abstract

By Hand Artifact Prayer Rug in Arakonak-Hazersah

In this study, handmade prayer rugs from Arakonak town and Hazerşah village of Bingöl Solhan district will be covered. Solhan region has a rich range of handicrafts. The field researches that we conducted have identified the existence of handmade prayer rugs from the beginning and middle of the 20th century. Based on the data we have obtained during the study, we will try to reveal the history of hand-made artworks in Arakonak and Hazerşah, the processes of

the works and the meanings and symbols of the motifs used. According to the results obtained from the previous researches in the region in question, we found that the weaving culture in the region is very old. As seen from the data obtained from the people who made these weaving products since the middle of the 20th century, weaving culture in the region has been continuing for a few generations. The interaction network and cultural infrastructure of this artistic activity is one of the difficult areas to reveal due to lack of written data. However, the comparison of motifs with other regions in our cultural world and some of the terms used lead us to more qualitative data. Nowadays, carpet, prayer rugs and rugs, which are not made anymore, must be recorded and be subject to qualified scientific studies in terms of revealing the culture of Anatolian people. In this context, 11 hand-woven prayer rugs, which are determined in the region, will be introduced and the interactions of the motifs and similarities of these prayer rugs will be evaluated

Keywords: Bingöl, Arakonak, weaving, prayer rug, ornament.

Giriş

Bingöl ilinin tarihi ve kültürel birikimine yönelik yaptığımız araştırmalar sonucunda ilin unutulmaya yüz tutmuş el sanatları ürünlerinin varlığını tespit ettik. Bingöl ilinin birçok ilçe ve köyünde dokuma sanatının var olduğu az da olsa tespit edilen dokuma ürünleri göstermektedir. Günümüzde yapımı neredeyse tamamen terkedilmiş olan dokuma ürünleri, bazı köylerde hala kullanılmaya devam edilmektedir.

Tarihi kökenlerini henüz tespit edemediğimiz, Solhan ilçesi Arakonak beldesi ve Hazerşah köylerindeki dokuma kültürünün somut verileri, 19 ve 20. yüzyılda yapılmış birçok halı/halça, kilim, seccâde ve benzeri ürünler ile kendini göstermektedir.¹“Bölgede dokuma sanatının kökenleri ne kadar eskiye dayanıyordu” sorusuna arayacağımız yanıt şimdilik bilimsel veriler ile tespit edilemese de bu sanat dalının bölgede yaşayan insanlar tarafından çok eski zamanlardan beri yapıldığı ifade edilmektedir. Bölgede dokumanın varlığı 19. yüzyıla ait Bitlis vilayet salnamelerinde; halı, kilim, bez, şal ürünler ekseninde yapıldığı aktarılmaktadır.² Bu verilerden anlaşıldığı kadarıyla bölgede, en azından iki yüzyıldan beridir dokuma kültürünün varlığı bulunmaktadır.

İlin dokuma birikimi Anadolu ve çevresinde bulunan kültürler ile aynı süreçlere sahip olduğu düşünülürse Anadolu'nun özellikle seccâde özelinde dokuma tarihinin bölge için de geçerli olması gerekmektedir.

Seccâdelerin ilk olarak ne zaman kullanıldığı hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Anadolu'da seccâdelerin kullanımının kökenleri hakkında net bir bilgi olmasa da yapılan araştırmalar 11. yüzyıla kadar seccâdelerin varlığını kanıtlamaktadır. Örneğin 1048 yılına ait Turnacıbaşı Derviş Ağa'nın tereke listesinde, halı ve benzer döşemeler arasında Uşak seccâdeler, Hezarpare seccâdeler ve beyaz nakışlı çuha seccâdelerden bahsedilmektedir.³ Ancak burada sadece “Seccâde” isim olarak geçmekte ve nitelikleri hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

¹ Nebi Butasim, “Bingöl Arakonak Halçalarından Bazı Örnekler”, *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 3/1(Aralık 2017): 89.

² Bitlis Vilayet Sâlnamesi, 1316/1898: 289.

³ Jovita Sakalauskaite Kurnaz, *Anadolu'da Seccâdenin Sosyolojik Değişim Süreci, Tasarım ve İşlev İlişkisi*,(Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014), 39.

Bazı kaynaklarda dokuma seccâdelerin ne zaman kullanıldığına dair kesin kanıt bulunmadığını ve bilinen en eski verinin 14. yüzyıla ait bir minyatürde bulunan seccâde resminde olduğunu iddia edilmektedir.⁴ Ancak yapılan araştırmalar neticesinde, somut veri olarak, Anadolu'ya ait seccâdelerin en erken 13. yüzyıla kadar indiğini göstermektedir. Konya grubu olarak tanımlanan bu seccâdeler Konya Müzesi'nde bulunmaktadır.⁵Daha sonraki yüzyıllarda yani 1490-1520 tarihleri arasında Venedik ve Kuzey İtalya resimlerinde, Bellini, Holbein, Pierro della Francesca gibi ressamın resimlerinde seccâdeler görülmektedir.⁶ 16. yüzyıla ait olduğu söylenen, Konya Alaeddin Keykubat Türbesi'nden getirilen ve Türk İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen seccâde 84x119 cm boyutlarındadır.⁷ 16. yüzyıldan sonra Anadolu'nun her tarafında dokuma seccâdeler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı döneminde Kula,⁸ Gördes,⁹ Konya,¹⁰Elâzığ,¹¹ Tunceli,¹² Mucur, Ağrı¹³Uşak,¹⁴ İstanbul, Ladik,¹⁵ Tokat¹⁶ gibi Anadolu'nun her bölgesinde el dokuma seccâdelere rastlamak mümkündür. Bu sanat dalı Osmanlı'dan sonra bu bölgelerin çoğunda yine devam etmiş ancak içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarından itibaren teknoloji ve çağdaş yaşamın gereklerine yenik düşmüştür. Bu bilgiler ışığında, Anadolu'da dokuma seccâdelerin somut olarak varlığı 11. yüzyıldan itibaren görülmekte ve bu dokuma kültürünün aralıksız olarak neredeyse günümüze kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

1. Arakonak-Hazerşah Seccâdeleri

Bingöl-Solhan, Arakonak ve Hazerşah seccâdeleri, kullanım alanı açısından dini bir hüviyet teşkil ettiğinden genel şeması daha çok camilerdeki mihraplara benzemektedir. Camilerde mihraplar kible yönünü gösteren birim olarak bilindiğinden¹⁷ bölgede yapılan seccâdeler de mihraplara benzer şekilde yapılmıştır.

⁴ Mehmet Ali Eroğlu, "Antalya ve Cıvırı "Cicim Seccadeleri (Namazlağ)", *Akdeniz Sanat Dergisi* 6/ 12 (2013), 254.

⁵ Nebi Bozkurt; "Seccade", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*,(Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 269.

⁶ Erol Kalender, "Anahtar Delikli Seccâdeler Üzerine İkonografik Bir Deneme", *ARIŞ* 1/2(1997) : 58.

⁷ M. Önder Çokay, "Seccade ve Saf Seccadelerdeki Bazı Motiflerin İkonografik Olarak Değerlendirilmesi", *İstem*, 1 5/ 9 (2007): 195; Deniz Kamberoğlu - M. Murat Bozcu, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi Koleksiyonundan 15-17. Yüzyıl Osmanlı Halıları", (Sergi Koordinatörleri: Seracattin Şahin, Ahmet Güler) *Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğü*, (Ömür Matbaacılık: İstanbul), 59.

⁸ Bozcu, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi Koleksiyonundan 15-17. Yüzyıl Osmanlı Halıları", 111.

⁹ Beyhan Karamağaralı, "Ejder ve Lotus Motifinin Halı Seccâdelerdeki İkonografisi", *ARIŞ* 1/ 4 (1998): 39.

¹⁰Abdullah Karaçağ, "Karapınar (Konya) Yöresi Göbekli Halıları", *ARIŞ*, 5/9 (2013): 73-74-75-76.

¹¹ İsmail Aytaç, "Elazığ Müzesindeki Osmanlı Dönemi Eşik ve Seccade Halıları", *ARIŞ*, 5/9, (2013):26,27.

¹² Naime Didem Öz-Elif Aksoy, "Zeyve Aşiret Dokumalarına Bir Örnek: Baskil Hacı Hasan Baba Türbesindeki Halı Seccade ve Yolluklar", *The Journal of Academic Social Science Studie* 69, (2018):199.

¹³ Hanife Yarmacı-Fatma Nur Başaran, "Ağrı İli Doğubayazıt İlçesi El Dokuması Halıların Renk, Motif ve Kompozisyon Özellikleri", *Akdeniz Sanat Dergisi* 6/12, (2013): 161-165.

¹⁴Sakalauskaite Kurnaz, "Anadolu'da Seccadenin Sosyolojik Değişim Süreci", 39

¹⁵ Çiğdem Karaçay, "Ladik Seccade Halılarında Mihrap Özelliklerinin İncelenmesi" *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/55, (Ocak 2018): 108.

¹⁶Mustafa Yıldırım-Menşure Dumlucu, "Tokat Mevlevihânesi'nde Bulunan Sivas Yöresi Halı Seccâdeleri", *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/9, (2017): 165.

¹⁷ Nebi Butasım, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi Mihrapları, (1514-1915)*, (Dokto-

Klasik bir İslam mihrabında genel hat olarak, en dışta bordürler daha sonra hücre kısmı ve hücreyi kuşatan hücre kemeri bulunmaktadır. Mihrapların bordürleri ve hücreleri ile kemer köşelikleri genellikle geometrik, bitkisel, yazı süslemeleri ile dolguludur.¹⁸ Genel olarak Anadolu'da dokunan seccâdelerde de farklılıklar olsa da mihraplarda uygulanan kompozisyonlar görülmektedir. Beyhan Karamağaralı, mihraplarda bulunan süslemelerin kemerli seccâdelerde uygulandığını ve konuda motif birliği olduğunu belirtmektedir.¹⁹

Bingöl Arakonak ve Hazerşah seccâdelerinde en dışta ince bir bordür daha sonra geniş bir ana bordür sonra yine ince şerit halinde bir bordür görülmektedir. Bordürler ana zemini çepeçevre dört yönden kuşatmaktadır. Tıpkı mihraplarda olduğu gibi hücreyi simgeleyen birim, seccâdede ana zemini oluşturmakta ve genellikle bir motif ile dolgulanmaktadır. Ana zemin mihraptaki hücreye benzemekte ve bu zemin kademeli hücre kemeri ile sınırlanmaktadır. Mihraplarda yer alan hücre kemeri hücreyi sınırlarken seccâdede bulunan kademeli kemer motifi seccâdenin hangi tarafının kible yönüne konulması gerektiğini göstermektedir. Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi²⁰ bölgemizde de seccâdeler kullanılırken ayak kısmı ile kible kısmını gösteren yani başın secdeye konulduğu yerin mutlaka ayrı olması ve her namaz vaktinde aynı şekilde konulması gerektiğine dair yaygın bir inanış ve kanı vardır. Bu nedenle seccâdeyi dokuyan kişiler başın secdeye geleceği tarafı imgelemek için seccâdenin bu kısmını belirtmek durumunda kalmışlardır. Bingöl ilinde yapılan seccâdelerde hangi tarafın kible yönüne konulması gerektiği kemer ile belirginleştirilmiştir. Anadolu'nun bazı yörelerinde görülen çift yönlü mihrap kemeri²¹ Bingöl ilinde bu inanıştan dolayı yapılmamıştır.

Arakonak beldesi ve Hazerşah Köyü'nde bulunan seccâdeler yörede yaşayan kadınlar tarafından dokunmuştur. Seccâdelerin genellikle 1940-1970 tarihleri aralığında dokunduğu, dokuyan kişiler tarafından ifade edilmektedir. Araştırmamıza konu olan seccâdeleri dokuyan kişilerin bir kısmı ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır.

Seccâdeyi dokuyan kişilerden aldığımız bilgilere göre kullanılan malzemenin hazırlanması ve hazırlanan malzemenin işlenmesi uzun bir süreçten geçmektedir. Dokuma işini yapan kişiler genellikle bir seccâdenin yaklaşık bir yıl içinde yapıldığını ancak aktif olarak dokuma sürecinin yirmi ile kırk gün civarında olduğunu belirtmektedirler. Seccâdelerde kullanılan malzeme koyunyunünden elde edilmiştir. Bölgede bulunan koyunlardan elde edilen yünler eğrilerek ip haline getirilmiştir. Bu iplerin bir kısmı doğal renkleri ile kullanılmış olup farklı

→ →

ra Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2016), 8-29.

¹⁸ Ömür Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllara Ait Anadolu Mihrapları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 5-24.; Butasım, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi Mihrapları*, 243.

¹⁹ Karamağaralı, "Ejder ve Lotus Motifinin Halı Seccâdelerdeki İkonografisi", 37.

²⁰ Karaçay, "Ladik Seccade Halılarında Mihrap Özelliklerinin İncelenmesi" 108.

²¹ Filiz Nurhan Ölmez-Sema Etikan, "Milas Seccadelerinin Geleneksel Renk, Motif ve Desen Özellikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/48 (2017): 339.

renkler elde etmek için ise yörede bulunan bazı bitkilerden ve bitkilerin köklerinden faydalandığı ifade edilmektedir. Dokuma işini yapan kadınlar, renk oluşturmak için kullandıkları bitkilerin bir kısmının Türkçe isimlerini bilmediklerinden hangi bitkinin hangi rengi oluşturmada kullanıldığı tespit edilmemiştir. Örneğin Zazacada “Tolig” denilen bir bitki türü katran siyahını oluşturmada, kırmızıya yakın kahverengini ise ceviz kabuğundan elde ettiklerini belirtmişlerdir. Görüştüğümüz kişiler, 1950 ve 1970’li yıllarda köye gelen bir boyacıdan bahsetmektedirler. Bu boyacı getirdiği bazı maddelerle köyde bulunan iplikleri boyamıştır. Nereden geldiği ve kim olduğu hakkında bilgi bulunmayan bu kişinin isminin “Abdurrahman” olduğu köylüler tarafından ifade edilmektedir.

Seccâdeler yere kurulan tezgâhlar üzerinde yapılmaktadır. Seccâdelerde kullanılan motifler ve sembolik anlamları ile ilgili kimsenin pek bir bilgisi bulunmamaktadır. Genellikle kendilerinden önce bu dokuma usullerinin ve kullanılan motiflerin var olduğunu büyüklerinden bu şekilde gördüklerini ifade etmektedirler. Sadece bir motif üzerinde genel bir bilgi mevcuttur. Bu da Arakonak ve Hazerşah’ta yapılan halıların da (Halça) üzerinde bulunan geometrik bir şekildir. Daha çok bereket motifini anımsatan bu motifi dokuyan kişiler bunun bir insanı sembolize ettiğini belirtmektedirler.²² Aynı sembolü seccâdeler üzerinde de görmekteyiz.

Seccâdelerin yapım teknikleri yani düğümleri hakkında yapan kişilerin bilgileri bulunmamaktadır. Dokuma tezgâhları artık bulunmadığından bu düğüm şekillerini de görmek mümkün olmamıştır. Ancak bazı düğüm çeşitlerinin görsellerini yapan kişilere gösterdiğimizde, halı ve halı şeklinde yapılmış seccâdelerde “Gördes düğümü” kullanıldığını, Sine (İran) ve İspanyol düğüm çeşitlerinin de daha çok kilimlerde kullanıldığını ifade etmişlerdir.

Araştırmamıza konu olan seccâdeler barındırdıkları motifler açısından iki grupta incelenebilmektedir. Birinci grup seccâdeler bordürden sonra ana ekseninde bir cami ve camiyi yukarıdan çevreleyen geometrik geçmelerin oluşturduğu bir düzene sahiptir. Bu grupta olan seccâdeler ikinci gruba göre daha ince dokunmuştur. İkinci grup seccâdeler ise yine bordürden sonra orta göbekte sembol yönü ağır basan bereket motifleri, çiçekler ve geometrik şekillerden oluşmaktadır. Her iki grup seccâdelerde ana motifi kible yönünde çevreleyen kademeli mihrap kemeri sınırlamaktadır. Birinci grup seccâdelerde ağır basan renk siyah ve beyazdır. Ancak ikinci grup seccâdelerde siyah, beyaz, kahverengi ve tonları, kırmızı, koyu yeşil, pembe gibi renkleri görmek mümkündür.

1.1. Seccâdeler

1.1.1. Arakonak 1. Seccâde

Hayriye Ünlü tarafından yapılan seccâde Arakonak beldesinde 1970 yılında yapılmıştır. Seccâde 125x55 cm boyutlarındadır. Koyunyünü ve boyacıdan elde edilen boyalar kullanılmıştır. Seccâdenin ana renkleri koyunyününün renklerinden oluşmaktadır. Kırmızimsı kahverengi de ceviz kabuğundan elde edilmiştir.

²² Butasım, “Bingöl Arakonak Halçalarından Bazı Örnekler”, 90-91-92,96.

Bu seccâde en dışta ince bir bordür ile kuşatılmıştır. Bordürler dikey ekseninde siyah yatay ekseninde ise kahverengidir. Bu bordür kuşağından sonra daha geniş yaklaşık 10 cm boyutunda dikdörtgen şeklinde ana motifi çevreleyen bir bordür bulunmaktadır. Bu bordürün zemini kirli beyaz renkte olup bordürün üzerinde dört yönden çevreler şeklinde baklava motifi yer almaktadır. Bu baklava motifleri koyu yeşil, kırmızı, sarı, siyah, beyaz renklerden oluşmaktadır. Beyaz renkte olan baklava motiflerin çevresi ince bir bordür şeklinde siyah renk iplikle çevrelenmiştir. Ana motif, tam ortada, dokuyan kişilerin “insan” olarak sembolize ettiği motiftir. Bu motif, koç boynuzu ve köşelerde baklava motiflerinin oluşturduğu, halı sanatında bereket motifini andıran bir motiftir. Bu motifin ortasında küçük bir bereket motifi yer almaktadır. Bereket motifinin içinde de küçük bir baklava şekli işlenmiştir. Ana motifi seccâdenin serilme yönüne göre kible kısmında kademeli bir mihrap kemeri çevrelemektedir. Mihrap kemeri en üstte ortada ok ucu şekli yapılmış köşelerde ise akrep motifi işlenmiştir.

Foto 1: Arakonak 1 Nolu Hayriye Ünlü'ye ait Seccade

1.1.2. Arakonak 2. Seccâde

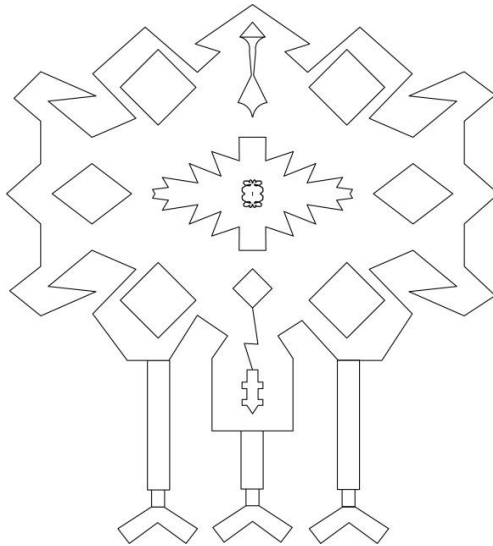
Bu seccâde Hayriye Kurt'a ait olup 1970 yıllarında yapılmıştır. Seccâde 120x55 cm boyutlarında olup turuncu, beyaz, bordo, siyah, yeşil, kahverengi, kırmızı ve sarı renkleri kullanılmıştır. Siyah, beyaz ve kahverengi renklerini koyunününün kendi renkleridir. Dokuyan kişiden aldığımız bilgiye göre, kahverengi ceviz kabuğundan elde edilmiş, geriye kalan renkleri ise köye gelen “Abdurrahman” isimli boyacı tarafından sağlanmıştır.

Seccâde dikdörtgen olup en dışta ince bir şerit halinde dört yandan seccâdeyi çevreleyen ince bir bordür ile kuşatılmıştır. Daha sonra 1. seccâde gibi 10 cm boyutunda bir bordür kuşağı yer almaktadır. Bu bordür kahverengi, kiremit kırmızısı ve koyu kırmızı renklerden oluşan bir zemine sahip olup bordür üzerinde farklı renklerden oluşan baklava motifi yer almaktadır. Bu bor-

dürden sonra yine dıştaki bordür gibi ince bir şerit halinde dikdörtgen bir bordür daha yer almaktadır. Bu bordür kahverengi olup iç kısmında boydan boya siyah iplikle hareketlilik kazandırılmıştır. Seccâdenin zemininde, yörede insanı sembolize ettiği söylenen motif bulunmaktadır. Bu motifin kible yönünde diğer motiflerden farklı olarak üç adet kandil motifi işlenmiştir. İnsan motifinin ortasında bereket motifi ve onun içinde de dikdörtgen bir şekil bulunmaktadır. Mihrap kemeri şekli zemin olarak katran siyahı ile yapılmış olup kemerin üst kısmında üç adet çiçek motifi yer almaktadır.

Foto 2: Arakonak 2 Nolu Hayriye Kurt'a ait Seccade

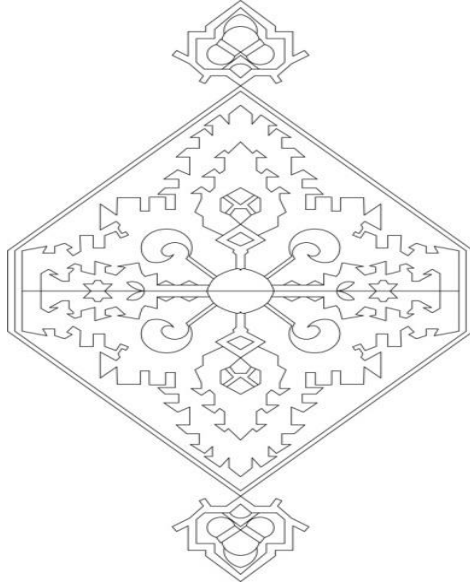
Çizim 1: Hayriye Kurt'a ait 2. Seccadenin Üzerindeki Motif

1.1.3. Arakonak 3. Seccâde

Bölgede bulunan en süslü ve en fazla renk barındıran seccadedir. Arakonak Beldesi'nde ve Zekiye Kurt tarafından 1970 yılında yapılmış olan seccadenin yapımı 20 gün sürmüştür. Mavi, pembe, kırmızı, yeşil, sarı, beyaz, siyah, mor, bordo renkler kullanılmış, renklerde koyunyününün renkleri ve boyacıdan elde edilen renkler kullanılmıştır. Seccade 130x55 cm boyutundadır. Seccadenin zemini kahverengidir. En dışta ince bir bordür yer almaktadır. Bu bordürün içinde üçgenlerden oluşan sıralı bir şekil yer almaktadır. Daha sonra gelen bordür yaklaşık 10 cm olup bu bordürün içinde farklı renklerle yapılmış köşeli aynalı kutu motifleri yer almaktadır. Bu bordürden sonra dıştaki bordür gibi ince bir bordür yer almakta ve bu bordürün içinde dışarıdakinin aksine içe dönük zikzaklar halinde üçgen şekiller ile bir suyolu motifi oluşturulmuştur. Daha sonra asıl orta zemine geçilmektedir. Orta zemin kahverengi, pembe, siyah renklerden meydana gelmiş olup köşelikler koyu mavi renktedir. Ana zemin ile alınlık kısımlarını ayıran kademeli mihrap kemeri yer almaktadır. Mihrap kemeri şekli pembe ve beyaz renklerden yapılmıştır. Orta zeminde iki ucunda palmete benzeyen birer şekil ile sonlanmış altıgen bir şekil bulunmaktadır. Altıgen şeklin içinde bölgede sıkça kullanılan pıtrak veya bereket motifi denilen motif yer almaktadır. Pıtrak veya bereket motifinin ortasında dört yöne bakan birer şekil yer almakta ara eksenlerde ise turnagagasına benzeyen motifler işlenmiştir. Ana eksenlerdeki motifler kahverengi zemine sahip olup ortasında göz motifi işlenmiştir. Ara eksenlerdeki motifler ise mavi ve pembe renklere sahiptir. Altıgenin iki ucunda yer alan palmet motifinin içinde iri çiçek motifleri işlenmiştir.

Foto 3: Arakonak 3 Nolu Zekiye Kurt Seccadesi

Çizim 2: Arakonak 3 Zekiye Kurt'a ait olan Seccadedeki Göl/Göbek/Madolyon Motifi

1.1.4. Hazerşah 1. Seccâde

Günümüzde Hazerşah Camii'nde bulunan seccâdenin kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Seccâde 130x55 cm boyutlarında birinci grup seccâdelerdendir. Seccâdede hâkim renk siyah, kahverengi ve beyazdır. Seccâdedeki renkler koyunyününden elde edilen renklerdir. Seccâdenin saçakları beyaz ve kahverengiden yapılmıştır. Seccâdenin dört bir yanından üçer sıra bordür yer almaktadır. Bordürler kahverengi-beyaz kare şekillerle döşenmiş olup kareler birbirinden siyah renk ile ayrılmıştır. Bordürü kuşatan zemin siyah renk olup kible yönünü gösteren kemer kademelidir. Kademli olarak yapılan mihrap kemeri ortada kahverengi iki yanda ise siyah şeritle sınırlandırılmıştır. Mihrap kemeri sonda üç adet ok ucu ile nihayetlenmektedir. Ana zeminin ortasında bir cami motifi yapılmıştır. Camide dört adet minare olup minarelerin her birinde dörder adet şerefe bulunmaktadır. Caminin orta ekseninde kubbe şekli verilmiş karelerden oluşan bir şekil yer almaktadır. Bu kubbe şeklinin üzerinde yine üç sıra karelerden müteşekkil bir şekil yer almaktadır. Caminin üzerinde geometrik geçmelerden oluşturulmuş şekil bulunmaktadır. Bu şekillerin aşağı sarkan uçları küçük kandil şeklinde tasavvur edilmiştir. Mihrap kemeri şekli verilmiş kısmın iki yanındaki kemer alınlıkları denilen kısımlar ise beyaz zemine sahiptir.

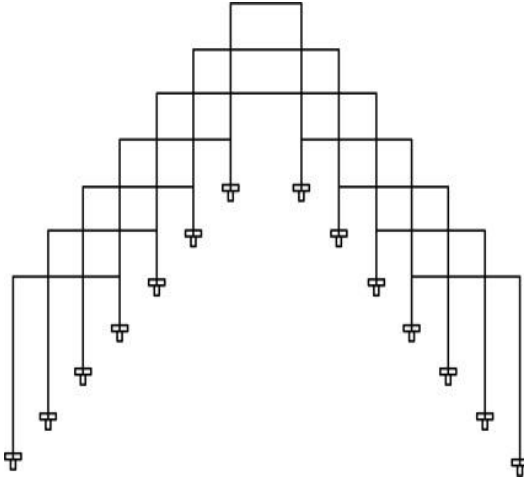
Foto 4: Hazerşah 1 Nolu Seccade

1.1.5. Hazerşah 2. Seccâde

Bu seccâde de birinci grup seccâdeler arasında yer almaktadır. Seccâde-nin 1970-80 yılları arasında yapıldığı belirtilmiştir. Seccâdeyi en dıştan siyah bir bordür kuşatmaktadır. Daha sonra zemini kahverengi-beyaz zikzaklı bir bordür kuşağı çevrelemektedir. Mihrap kemerli zemin siyah ve beyaz zemine sahip olup zeminin ortasında bir adet cami işlenmiştir. Cami motifinde bu kez altı adet minare yer almaktadır. Dıştan içe doğru ikişer minarelerde beşer adet şerefiye bulunmaktadır. İçte kubbeye dayanak teşkil eden minarelerde ise birer adet şerefe yer almaktadır. Caminin kubbesinin üzerinde küçük bir âlem şekli işlenmiş ve bir önceki seccâdede olduğu gibi kubbe üzerinde üçgen biten ve üç sıra karelerden oluşan bir motif yer almıştır. Caminin üzerinde geçmeli geometrik şekiller yer almaktadır. Bu geometrik şekillerin aşağı sarkan uçları küçük birer kandil şeklinde yapılmıştır. Camini saran kible kısmını gösteren kısım kademeli bir mihrap kemeri ile sonlandırılmıştır. Mihrap kemeri kahverengi olup üst kısmı üç adet ok ucu ile sonlanmaktadır. Kemerin köşelik kısımları ise beyazdır.

Foto 5: Hazerşah 2 Nolu Seccade

Çizim 3: Seccadelerde Bulunan kandil motifi

1.1.6. Hazerşah 3. Seccâde

Hazerşah Köyü'nde bulunan bu seccâde, 125x55 cm boyutlarında olup Hazerşah ve Arakonak halılarında (Halça) bulunan motif ve işlemler sahiptir. Seccâde 1955-60 yılları arasında yapılmış olup seccâdeyi en dışta ince bir bordür sınırlamaktadır. Daha sonra zemini beyaz olan ve yaklaşık 10 cm genişliğinde bir bordür yer almaktadır. Bu bordür içinde göz olarak tabir edilen şekiller işlenmiş olup göz motifinin içinde küçük çiçekler işlenmiştir. Daha sonra yine ince siyah şerit halinde bir bordür ana zemini sınırlamaktadır. Ana zemin açık kahverengi ve siyah renklerden oluşmaktadır. Ana zeminde yöre insanının "insan" olarak tabir ettiği şekil bulunmaktadır. Bu şeklin ortasında dört yana bakar şekilde yapılmış ortası göz motifle dolgulı ayna motifleri yer almaktadır. Çapraz köşelerde ise turnagagası şeklinde motifler bulunmaktadır. Bu şekli kıb-

le yönünde kademeli bir mihrap kemeri sınırlamaktadır. Mihrap kemeri beyaz, kahverengi ve pembe renklerle yapılmıştır. Diğer seccâdelerin aksine buradaki mihrap kemerinin üst kısmı farklı bir şekille sonlanmıştır. Tam olarak anlaşıl-mayan ve yapan kişiler tarafından da ifade edilemeyen bu şekiller köşelerde birer adet düğüm motifi ve ortada dikdörtgen şekillidir. Bu üç şekil birbirine düz bir çizgi ile bağlanmaktadır. Muhtemel sembolik anlatımı güçlü olan bu şeklin yapan kişiler tarafından da bilinmemesi nedeniyle açıklanması gereken şekiller arasında yerini almaktadır. Kemer köşelikleri siyah renktir.

Foto 6: Hazerşah 3 Nolu Seccade

1.1.7. Hazerşah 4. Seccâde

Hazerşah Köyü'ne ait olan bu seccâde cami motifli seccâdeler grubuna girmektedir. Siyah, beyaz ve kahverengi tonların ağırlıkta olduğu seccâdede kırmızı renk te kullanılmıştır. Seccâdenin dış bordürünü kare şekiller oluşturmaktadır. Kare şekiller ayak ve baş kısmında üç sıra halinde olup sağ ve sol kısımda ise dörder sıra halindedir. Daha sonra ana zemin başlamaktadır. Ana zeminde bulunan cami motifinde dört adet minare ve her bir minarede dörder adet şerefe yer almaktadır. Caminin beden duvarları üzerinde iki küçük kubbe bulunmaktadır. Bu kubbeler üzerinde de daha büyük bir kubbe formu verilmiş baklava şekillerinden oluşan iki sıralı bir kubbe yer almaktadır. Buranın da üzerinde üç sıra halinde oluşturulmuş üçgen bir sınırlama mevcuttur. Bu sınırlama şeklinin nurani bir ışık hüzmeleri olduğu varsayılmaktadır. Caminin üst kısmında diğer seccâdelerde olduğu gibi geometrik geçmeli şekil bulunmaktadır. Bu şeklin aşağı sarkan kısımlarında kandil şekli bulunmaktadır. Mihrap kemeri diğerleri gibi kademeli olup üst kısımda üç adet ok ucu şeklinde son bulmaktadır. Kemer siyah, kahverengi ve kırmızı renklere oluşmaktadır. Kemer köşelikleri siyah renk orta kısım ise beyaz renktedir.

Foto 7: Hazerşah 4 Nolu Seccade

2.1.8. Hazerşah 5. Seccâde

Bu seccâdede Hazerşah Köyü'ne ait olup 1960-70 yılları arasında yapılmıştır. Yapımı yaklaşık 30 gün süren seccâdede beyaz, siyah, kahverengi ve koyu yeşil renkler kullanılmıştır. Seccadeyi dokuyanların anlattığına göre tüm renkler ya yünün doğal rengi ya da doğadan elde edilen renklerdir. Baş ve ayak kısımlarında üç sıra sağ ve sol kısımlarda ise dörder sıra halinde kare şekillerden oluşmuş bir bordür yer almaktadır. Ana zemin beyaz renkte olup ortada diğerleri gibi cami motifi yer almaktadır. Camide dörder adet minare bulunup minarelerde dörder adet şerefe yer almaktadır. Caminin ortasından yükselen sütun üçgen ile son bulmaktadır. Üçgenin hemen üzerine sarkan şekil âlem olarak tabir olunmaktadır. Orta kubbeyi yine diğer seccâdelerde olduğu gibi üç sıra baklava şekillerinden oluşan bir üçgen kapatmaktadır. Caminin üzerinde yine geometrik geçmelerle yapılmış bir motif kapatmakta ve bu motifin aşağı sarkan kısımlarında kandiller yer almaktadır. Mihrap kemeri kademeli olup siyah, koyu yeşil ve kahverengi renklerden oluşmaktadır. Kemerin üst kısmı üç adet ok ucu ile son bulmaktadır. Ok uçları da kahverengi ve koyu yeşil renklerle yapılmıştır. Kemer köşelikleri siyah renklerden yapılmıştır.

Foto 8: Hazerşah 5 Nolu Seccade

1.1.9. Hazerşah 6. Seccâde

Hazerşah Köyü'ne ait olan seccâde 130x55 cm boyutlarında olup 1950-60 yıllarında yapılmıştır. Seccâdede beyaz, kahverengi, siyah pembe renkler kullanılmıştır. Diğer seccâdeler göre daha fazla tahrip olmuş olan seccâdenin ayak ve baş kısımları yıpranmıştır. Seccâdenin en dış kısmında ince bir şerit halinde bordür bulunmaktadır. Bu bordürden sonra yaklaşık 10 cm genişliğinde bir bordür yer almaktadır. Bu bordürün zemininde "göz" motifi yer almaktadır. Göz motiflerinin içinde pembe renkte çiçek şekli yer almaktadır. Üst köşe kısımlarda "kurtağzı" denilen birer motif de işlenmiştir. Üç sıra altında ise yine baklava motifi birer adet olmak üzere sağ ve solda işlenmiştir.

Seccâdenin ana zemini kahverengi ve siyah renkte olup zeminde işlenen motif "insan" motifidir. İnsan motifinin iç kısmında iki yönde ayna motifi ve köşelerde ise turnagagası yer almaktadır. Mihrap kemeri kademeli olup uç kısımda üç adet ok ucu ile sonlanmaktadır.

Foto 9: Hazerşah 6 Nolu Seccade

1.1.10. Arakonak 4. Seccâde

Arakonak beldesine ait olan bu seccâde 125x55 cm boyutlarında olup siyah, beyaz, kahverengi kırmızı renkler kullanılmıştır. Bu seccâdede de cami motifi yer almaktadır. Seccâdenin en dış kısmı baş ve ayak kısımlarında üçer sıra yanlarda dörder sıra halinde bir bordür içinde kare şekiller yer almaktadır. Caminin dört adet minaresi olup minarelerde dörder adet şerefe bulunmaktadır. Kubbenin üzerinde yine üçgen şekilde dizayn edilmiş eşkenar dörtgenlerden oluşan bir koruma yer almaktadır. Mihrap kemeri kademeli olup üst kısımda üç adet ok ucu şekli ile son bulmaktadır.

Foto 10: Arakonak 4 Nolu Seccade

1.1.11. Arakonak 5. Seccâde

Arakonak beldesine ait olan bu seccâde 130x55 cm boyutlarında olup 1950-55 tarihlerinde yapılmıştır. Seccâdede beyaz, kahverengi, koyu yeşil, siyah renkler kullanılmıştır. Tüm renkler ya koyunyününün renkleridir ya da doğadan elde edilmiştir. Seccâde dıştan dışa beyaz zeminli 10 cm boyutunda bir bordür ile kuşatılmıştır. Bu bordürün içinde suyolu motifi bulunup zikzaklar şeklinde giden suyolu şekillerinin arasında çiçek ve göz şekiller yer almaktadır. Ana zemin kahverengi olup "insan" motifi ve bu motifin içinde turnagagası ve ayna motifi ya da muska şekli yer almaktadır. Mihrap kemeri kademeli olup uç kısmında üç adet ok ucu ile son bulmaktadır. Kemer köşelikleri siyah renktedir.

Foto 11: Arakonak 5 Nolu Seccade

2. Arakonak-Hazerşah Seccâdelerinin Anadoludaki Seccâdeler ile Karşılaştırılması

Araconak ve Hazerşah seccâdelerinde kullanılan yöntem ve teknik Anadolu'nun her tarafında kullanılan ve Gördes düğümü denilen tekniktir.

İncelediğimiz seccâdelerde bulunan genel kompozisyon Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı dönemi yapılmış seccâdeler ile aynı kompozisyona sahiptir. Bazı motiflerin yorumlanması Anadolu'daki seccâdelerden farklılık arz etmektedir. Örneğin 16. yüzyıla ait olduğu belirtilen Konya Alaeddin Keykubat Türbesi'nden getirilen ve Türk İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen bir halı seccâdenin bordüründe üç sıra halinde dikdörtgen şeklinde oluşturulmuş şekiller mevcuttur.²³ Bu haliyle Arakonak-hazerşah seccâdelerinde bordür içinde bulunan sıra halindeki kare şekilleri anımsatmaktadır.

İkinci grup olarak tanımladığımız ve seccâdenin ortasında altıgen motif ve bu motifin iki ucunda palmete benzer şekillerle tamamlanmış kompozisyon Anadolu'nun birçok bölgesinde görülen genel şemadır.²⁴ Daha çok göl motifleri olarak tabir edilen bu motif; tepsi, madalyon, top, göbek ve sofralık gibi değişik isimlerle de adlandırılmıştır.²⁵ Konya Karapınar'da yapılmış ve 18. yüzyıla tarihlendirilen seccâde²⁶ altıgen motif içinde farklı geometrik düzenlemelere sahip

²³ Kamberoğlu-Bozcu, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi Koleksiyonundan 15-17. Yüzyıl Osmanlı Halıları," 59.

²⁴ Adem Çelik, "Çankırı (Merkez) Yüzyet Araştırmalarında Tespit Edilen Düz Dokuma Yayılları", *ARİŞ*, 8, (2012):55, 56, 57.

²⁵ Öz - Aksoy, "Zeyve Aşiret Dokumalarına Bir Örnek", 199.

²⁶ Karaçağ, "Karapınar (Konya) Yöresi Göbekli Halıları", 73-74-75-76.

olması bakımından Arakonak ve Hazerşah seccâdelerindeki bu genel kompozisyona benzemektedir.

Zekiye Kurt'a ait olan seccâdede en dış ile en iç bordürlerde testere ağzı veya bıçkır olarak ifade edilen üçgenlerden oluşmuş motif, Kula'ya ait 17-18. yüzyıl seccâdede iç ve dış bordürde üçgenlerden oluşmuş şekilde benzerlik göstermektedir. Bu şekle Kula'da testere ağzı denilmektedir.²⁷Elazığ bölgesinde bulunan ve 19. yüzyıla tarihlendirilen bir seccâdede aynı üçgen motifler bıçkır olarak tanımlanılmaktadır.²⁸ Yine Zekiye Kurt'a ait olan bu seccâdenin zemininde bulunan ve altıgen bir şeklin iki tarafında palmet ile sonlanan motifin benzerlerini Anadolu'da görmek mümkündür. 17. yüzyıla tarihlendirilen ve Sivrihisar Şeyh Baba Yusuf Camisinden Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne getirilen halı seccâdenin ortasında ve²⁹ Tunceli Pertek Ayazpınarı Köyü'nde bulunan bir seccâdede³⁰ bu motife yakın şekiller yer almaktadır.

İkinci grup seccâdelerde bulunan ve yöredeki halılarda da işlenen ve Anadolu'da birebir benzeri olmasa da, daha çok eli belinde ve koçboynuzu figürlerini anımsatan geometrik düzenlemeli simetrik bir motif vardır. Bu motife dokumayı yapan kadınlar "insan" benzetmesi yapmaktadırlar. Yöredeki halılarda bulunan bu motif seccâdelere de olduğu gibi aktarılmıştır.

Arakonak ve Hazerşah bölgelerinde bulunan seccâdelerde bulunan kemer motifi neredeyse İslam dünyasının her yerinde görülmekle birlikte en net benzerlik Anadolu'da Selçuklu, Osmanlı dönemi seccâdelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu motifin Anadolu'da motif birliğini oluşturduğu belirtilmektedir.³¹Selçuklu seccâdelerinde geometrik motiflere³² yer verilmesi ağırlık bastığı göz önüne alınırsa buradaki geometrik düzenlemeli kemer bu üslubun farklı bir varyantı olarak ortaya çıkması olarak yorumlanabilir. Anadolu seccâdelerinde kemerler; düz mihrap, basamaklı mihrap, kancalı mihrap, boğumlu mihrap, çift yönlü mihrap gibi farklı şekillerle yorumlanmıştır.³³ Seccâdelerde kullanılan kemerler bazen iki veya üç nişli şekilde de olabilmektedir. **(Foto 2)**

²⁷ Kamberoğlu - Bozcu, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi Koleksiyonundan 15-17. Yüzyıl Osmanlı Halıları", 111.

²⁸ Aytac, "Elazığ Müzesindeki Osmanlı Dönemi Eşik ve Seccade Halıları", 26,27.

²⁹ Kamberoğlu - Bozcu, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi Koleksiyonundan 15-17. Yüzyıl Osmanlı Halıları", 63.

³⁰ Elif Aksoy- Latif Taraşlı, "Comparison of a Set of Savak Tribe Carpets to the Others Weaved Around Anatolia in Composition", *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi* 7/15,(2017): 176.

³¹ Karamağaralı, "Ejder ve Lotus Motifinin Halı Seccâdelerdeki İkonografisi", 37.

³² Eroğlu, "Antalya ve Cıvırı "Cicim Seccadeleri (Namazlağ)", 256

³³ Ölmez, Etikan, "Milas Seccadelerinin Geleneksel Renk, Motif ve Desen Özellikleri", 339.

Foto 12: Osmanlı Dönemi Bursa Seccade, *The Metropolitan Museum of Art, New York City, The James F. Ballard Collection, Gift of James F. Ballard, 1922 (22.100.51)*

<https://www.britannica.com/topic/prayer-rug/media/474169/35306>, Erişim: 12.12.2018

17. yüzyılda dokunmuş Konya'ya ait halı seccâdede kademeli/basamaklı mihrap kemeri işlenmiştir.³⁴Ladik'te dokunmuş bir seccâde 18. yüzyıla tarihlendirilir ve üç nişli üç kemerli motifi ihtiva etmektedir.³⁵ 18. yüzyılda Lâdik'te dokunmuş ve İstanbul Vakıf Eserleri Müzesi arşivinde bulunan Envanter no: 16-E19 ve 31-E56 ile kayıtlı iki seccâde kademeli mihrap kemeri motifi bulunur.³⁶Gördes³⁷ ve Sivas³⁸ yörelerinde dokunmuş seccâdelerde de kademeli mihrap motifi yer almaktadır. Otto E. Nelson tarafından fotoğraflanan ve New Jersey'de özel bir koleksiyonda bulunan 19. yüzyıl Kırşehir seccâdesinde kademeli mihrap,³⁹ yine New York'ta özel bir koleksiyonda yer alan Mucur seccâdesi 19. yüzyıldan kalma olup kademeli mihrap motifini içermektedir.⁴⁰ Mucur bölgesine ait olan ve Britannica Ansiklopedisi'nin halı arşivinde bulunan

³⁴ Kamberoğlu - Bozcu, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi Koleksiyonundan 15-17. Yüzyıl Osmanlı Halıları", 39.

³⁵ Karaçay, "Lâdik Seccade Halılarında Mihrap Özelliklerinin İncelenmesi", 108,109.

³⁶ Karaçay, "Lâdik Seccade Halılarında Mihrap Özelliklerinin İncelenmesi", 112.

³⁷ Karamağaralı, "Ejder ve Lotus Motifinin Halı Seccâdelerdeki İkonografisi", 39.

³⁸ Yıldırım - Dumluca, "Tokat Mevlevihânesi'nde Bulunan Sivas Yöresi Halı Seccâdeleri", 165.

³⁹ Encyclopedia Britannica, "www.britannica.com", Erişim: 12 Aralık 2018, <https://www.britannica.com/topic/prayer-rug/images-videos/media/474169/6252>

⁴⁰ Encyclopedia Britannica, www.britannica.com.

seccâdede mihrap yer almaktadır.⁴¹ Aynı şekilde Samsun Camilerinden toplanan ve Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nde Sergilenen el dokuma seccâdelerin bazılarında kademeli mihrap motifi görülmektedir.⁴² Bingöl'deki kemerli mihraplar da kademeli veya basamaklı kemer şeklinde tanımlanan kemer motiflerine sahiptir.

Foto 13: Mucur Seccadesi, 19. Yüzyıl, New York Özel Koleksiyon (Fotoğraf: Otto E. Nelson/ Encyclopædia Britannica, Inc) <https://www.britannica.com/topic/prayer-rug/media/474169/45043> Erişim: 12.12.2018

Birinci grup seccâdelerin genel kompozisyonu bordürlerden sonra zeminde cami ve caminin üzerinde kandil motifleri yer almaktadır. Bu tür cami figürlü seccâdeler ve kandil motifine benzer şekiller Konya Müzesi'nde 5727 envanter numarası ile kayıtlı 20. yüzyıla ait seccâdede görülmektedir.⁴³ Burada kereden sarkan kandil motifi bulunmakta bu haliyle Arakonak-Hazerşah seccâdelerindeki gibi ince ipliklerle motif yapılmıştır.Yine Doğubeyazıt'ta bulunan bazı seccâdelerin mihrap kısmı cami motifi ile oluşturulduğu bazılarında ise bordür olmadığı görülmektedir.⁴⁴Tarsus'da dokunan seccâdelerde cami minaresi şekli görülmektedir.⁴⁵

⁴¹ Encyclopedia Britannica, www.britannica.com.

⁴² Eyüp Nefes, v.dğr. "Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde Samsun Camilerinden Derlenmiş Tarihi Halılar, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16/3, 2016, 101-102.

⁴³ Karaçay, "Lâdik Seccade Halılarında Mihrap Özelliklerinin İncelenmesi", 113,114.

⁴⁴ Yarmacı, Başaran, "Ağrı İli Doğubayazıt İlçesi El Dokuması Halıların Renk, Motif ve Kompozisyon Özellikleri", 170.

⁴⁵ Ela Taş, "Tarsus Yöresine Ait Zili Teknikli Yörük Seccadelerinden Örnekler", *Akdeniz Sanat Dergisi* →→

Genel kompozisyon, yapım tekniği, kullanılan renkler ve boyaların elde edilmesi süreçleri açısından Bingöl Arakonak ve Hazerşah seccâdeleri Selçuklu ve Osmanlı dönemi seccâdeleriyle aynı kültürel altyapıyı paylaşmaktadır.

Sonuç

Anadolu'da dokuma kültürüyle birlikte seccâde neredeyse her yerde dokunan bir dokuma ürünü olmuştur. 11. yüzyıldan itibaren görülen seccâdeler 20. Yüzyıla değin dokunmuş ve 20 yüzyılın son çeyreğinden itibaren el dokumaları terkedilmiştir.

Bölgede yaşayan insanlar bu seccâdelerde benzeri olan halılarda bulunan motif ve şekiller hakkında çok fazla bilgi sahibi değiller. Bu nedenle buradaki motif ve işlemlerin isimleri ve içerdikleri sembolleri ortaya çıkarmak şimdilik çok mümkün görünmemektedir. Ancak bölgede devam eden saha araştırmalarımız sonucunda benzer çalışmalar sonucunda veriler elde edildikçe bölgenin sembol gücü ve isimlendirme çalışmaları daha bilimsel bir temele oturacaktır. Şimdilik seccâdeler ve halılarda kullanılan motif ve işlemler hakkında bilgilerimiz çok sınırlıdır. En belirgin olan bilgilerimiz cami motifini ihtiva eden seccâdeler ve daha önce halılarda gördüğümüz ve "insanı" sembolize eden motif ile sınırlıdır. Anadolu'da işlenen halı ve seccâdelerde bulunan birçok motif ve şekil bu seccâdelerde işlenmiş olmasına rağmen bazılarının karşılığı literatür ve araştırmalarda bulunmamaktadır. Bu da isimlendirme ve değerlendirme süreçlerinde kısıtlı olunması sonucunu doğurmaktadır.

Bölgedeki seccâdelerde bulunan motifler; su yolu, insanı sembolize eden geometrik şekil, ayna, turnagagası, cami, kemer, kandil, ok ucu, marpuç, göz, bereket, baklava, kurtağzı, palmet, pıtrak, kare, dikdörtgen ve çiçek motifleridir.

Genel olarak kullanılan kompozisyon camilerde bulunan mihraplarla ile benzerlik göstermektedir. Seccâdenin namaz kılınan yer olarak kullanıldığı düşünülüğünde mihrap ile benzerliğinin doğal olduğu sonucuna varılacaktır. Çok kısıtlı bir süreçte ve kısıtlı imkânlarla yaptığımız araştırma Arakonak ve Hazerşah seccâdeleri ekseninde sürdüğü için Bingöl ilinin dokuma ve özelde seccâdeler hakkındaki bilgimiz maalesef kısıtlıdır. Bölgenin el sanatlarının ortaya çıkarılması çok daha geniş araştırmalar sonucunda yapılabilecek bir çalışmadır. Bundan dolayı ilin tarihi ve kültürü ile ilgilenen kurum ve kişilerin daha kapsamlı araştırmalara yönelmesi ve bu konuda yeni çalışmalar yapılması gerekmektedir. Aksi halde zaten çok az sayıda kalmış el ürünü seccâdeler gelecek kuşaklara aktarılamayacak ve ilin kültürel zenginliği kaybolacaktır.

Kaynaklar

- » Aksoy Elif-Taraşlı Latif. "Comparison of a Set of Savak Tribe Carpets to the Others Weaved Around Anatolia in Composition". *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi* 7/5 (2017): 171-183
- » Aytaç, İsmail. "Elazığ Müzesindeki Osmanlı Dönemi Eşik ve Seccade Halıları", *ARİŞ* 5/9 (Mart 2013): 12-33.

→ →

3/6 (2014): 155,158.

- » Bakırer, Ömür. *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllara Ait Anadolu Mihrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- » Bozkurt' Nebi. "Seccade". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 36: 268-269. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- » Butasım, Nebi. "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi Mihrapları. (1514-1915)". Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2016.
- » Butasım, Nebi. "Bingöl Arakonak Halçalarından Bazı Örnekler", *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 30/1 (Haziran 2017): 87-98.
- » Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü, *Bitlis Vilayet Sâlnamesi*, 1316/1898.
- » Çelik, Adem. "Çankırı (Merkez) Yüzey Araştırmalarında Tespit Edilen Düz Dokuma Yaygılar". *ARIŞ* 4/8 (2012): 52-91.
- » Çokay, M. Önder. "Seccade ve Saf Seccadelerdeki Bazı Motiflerin İkonografik Olarak Değerlendirilmesi". *İSTEM* 5/9 (2007): 189-210.
- » Eroğlu, Mehmet Ali. "Antalya ve Civarı Cicim Seccadeleri (Namazlağ)" *Akdeniz Sanat Dergisi* 6/12 (2013): 251-267.
- » Karaçağ, Abdullah. "Karapınar (Konya) Yöresi Göbekli Halıları", *ARIŞ* 5/9 (2011):72-87.
- » Karaçay, Çiğdem. Lâdik Seccade Halılarında Mihrap Özelliklerinin İncelenmesi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 55 (2018): 106-118.
- » Karamağaralı, Beyhan. "Ejder ve Lotus Motifinin Halı Seccâdelerdeki İkonografisi". *ARIŞ* 1/4 (Nisan 1998): 32-39.
- » Kamberoğlu, Deniz - Bozcu, M. Murat. "Türk ve İslam Eserleri Müzesi Koleksiyonundan 15-17. Yüzyıl Osmanlı Halıları". (Ömür Matbaacılık İstanbul). Trhsz.
- » Kalender, Erol. "Anahtar Delikli Seccâdeler Üzerine İkonografik Bir Deneme". *ARIŞ* 1/2 (1997): 58-62.
- » Nefes, Eyüp-Can, Yılmaz-Gün, Recep-Çelik, Bayram. "Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde Samsun Camilerinden Derlenmiş Tarihi Halılar, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 16/3, 2016: 91-125.
- » Sakalauskaite Kurnaz, Jovita. "Anadolu'da Seccadenin Sosyolojik Değişim Süreci, Tasarım ve İşlev İlişkisi". Yüksek Lisans Tezi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014.
- » Ölmez, Filiz Nurhan - Etikan, Sema. "Milas Seccadelerinin Geleneksel Renk, Motif ve Desen Özellikleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/48 (2017): 338-344.
- » Öz, Naime Didem- Aksoy, Elif. "Zeyve Aşiret Dokumalarına Bir Örnek: Baskil Hacı Hasan Baba Türbesindeki Halı Seccade ve Yolluklar". *The Journal of Academic Social Science Studies* 69 (2018): 193-211.
- » Taş, Ela, "Tarsus Yöresine Ait Zili Teknikli Yörük Seccadelerinden Örnekler". *Akdeniz Sanat Dergisi* 3/6 (2014): 153-165.
- » Yarmacı, Hanife-Başaran, Fatma Nur. "Ağrı İli Doğubayazıt İlçesi El Dokuması Halıların Renk, Motif ve Kompozisyon Özellikleri". *Akdeniz Sanat Dergisi* 6/12 (2013): 161-172.
- » Yıldırım, Mustafa-Dumluca, Menşure. "Tokat Mevlevihânesi'nde Bulunan Sivas Yöresi Halı Seccâdeleri". *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Nisan 2017): 145-170.
- » Encyclopedia Britannica. "prayer-rug", Erişim: 12 Aralık 2018. <https://www.britannica.com>

yl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 459 – 475

ARAŞTIRMA
Research

Mağrib'in Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr Dönemi Mevlid-i Nebî Merasimleri

ZEHRA GÖZÜTOK TAMDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
İslâm Tarihi Anabilim Dalı
ztamdogan@nku.edu.tr | orcid.org/0000-0001-9128-4026

Geliş Tarihi / Received: 15.10.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 09.12.2019

Atıf / Cite as

Tamdoğan, Zehra Gözütok. "Mağrib'in Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr Dönemi Mevlid-i Nebî Merasimleri". *Istem*, 17/34 (2019): 459-475. <https://doi.org/10.31591/istem.633615>

Öz

İslâm tarihi boyunca çeşitli devletlerde hem resmî hem de halk merasimleriyle icrâ edilen mevlid-i nebî, toplumun kaynaşmasına, yönetimle buluşmasına, merasim dolayısıyla yazılan ve okunan mevlidiyyât kasidelerinden nasiplemelerine kapı aralayacaktır. Bu çalışmaya konu olan kutlamalar ise Hz. Muhammed'in vefatından sonraki yıllarda medhiyelerle ifade edilen sevginin kutlamalara dönüşmüş hali olarak Hz. Muhammed'in doğumunun çeşitli semboller, kaside ve dualarla ifade edildiği mevlid kutlamalarıdır. Bağdat'tan Mağrib ve Endülüs'e taşınan bu merasimler Mağrib topraklarında siyasî, tasavvufî, edebî olarak geleneksel bir hal almıştır. Çalışmanın özel konusu ise Mağrib'in ikinci Endülüs olmasını engelleyen ve 986/1578 yılında Portekizliler'le yapılan Vadilmehazin/Kasrülkebir savaşı sonrası, Sa'dî şeriflerinin bir nişanesi olsun diye sultan Ahmed el-Mansûr'un yaptırdığı Kasrülbedî'de 999/1591 yılında kutlanan mevlid-i nebî merasimidir. Bu merasim yapılan mekânın ihtişamı, hazırlanan yiyecek ve hediyelerin bolluğu, okunan kasidelerin çokluğu dolayısıyla dönemin İslâm devletlerinin bu konuya verdikleri özel önemi göstermesi açısından da önemlidir. Sadece siyasî yahut edebî özellikleri değil aynı zamanda İslâm'ın doğduğu topraklardan epey uzakta olan bu bölgede Hz. Muhammed'e özlemin de ifadesi olması bakımından tarihteki yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevlid-i Nebî, Mevlidiyyât, Mağrib, Sa'dîler, Ahmed el-Mansûr.

Abstract

The Mawlid al-Nabawi Ceremony in the Age of Ahmad al-Mansur the Sa'di Sultan of Maghreb

Through the Islamic History in different states, The Mawlid al-Nabawi, which is performed both as official and public ceremonies, enables the society to unite and meet authority and opens a door for society to benefit from the qasidas written and read with reference to these ceremonies. The celebrations mentioned in this study are Mawlid celebrations, which were praise poems expressing the love of the Prophet Muhammad upon his birthday in earlier times, then they expanded into celebrations praising the Prophet Muhammad with different kinds of symbols, odes (*qasidas*) and prayers. These celebrations passed on to Maghreb and Andalusia from Baghdad, and in the lands of Maghreb they became conventional politically, sufic and

literarily. In particular, the subject of this study is the ceremony of Mawlid al-Nabawi performed in the year of 999/1591 in Kasrülbedi built by sultan Ahmad al-Mansur, as a sign of the sharifs of Sa'di dynasty, after the war of Vadihmehazin/Kasrülkebir/Alcazarquivir with Portugueses in the year of 986/1578 which also prevents Maghreb from being the second Andalusia. This ceremony is also important as it shows the special interest of Islamic states of that era to this issue with the magnificence of place, the abundance of food and presents served and qasidas red during the celebration. It is imbedded in history not just for the political or literary features of it but also because of being the expression of yearning for the Prophet Muhammad in an area far away from the lands where Islam born.

Keywords: The Mawlid al-Nabawi, Mewlidiyyat, Maghreb, Sa'di Dynasty, Ahmad al-Mansur.

Giriş

Kutsalın toplumsallaştırılmasını sağlayan, çeşitli ritüellerle pratik edilen en tanıdık durum tören ve merasimlerdir.¹ Toplumu oluşturan bireyler arasındaki tamamlanma ve kaynaşma durumunu ifade etmek için sosyolojide kullanılan "bütünleşme" kavramı,² dinî merasimlerde toplumun dağılımılarına çare ararken mü'minler arasındaki tamamlanma ve kaynaşma halini ifade etmek için de kullanılabilir. Törenlerde bireyin toplumla bütünleşmesi yanısıra sözkonusu olan olay, durum, belirli inanç ve düşünce canlandırılarak, duygular harekete geçirilir ve geçmişle bütünleşmesi de sağlanmış olur. Hem bu sebeple³ hem de tekrarlanma özellikleri ile zihinlerde kalıcı hale gelir.⁴ Dolayısıyla dinî merasimler, inancın ifade edilmesini sağlaması yanında inanca toplumsal bir boyut katarak, birey ve toplum arasında çeşitli şekillerde bir köprü kurmaktadır.⁵

Bu çalışmada bireyi ve toplumu kaynaştıran mevlid-i nebî mesarimlerinin Mağrib'deki Sa'dî devletinde icrâ edildiği yıl ve öncesinde yaşanan siyâsî, sosyal ve ekonomik sebepler üzerinde de durarak, özellikle Sultan Ahmed el-Mansûr dönemi yapılan merasimin özellikleri anlatılacaktır. Mağrib'de Merinîler döneminden itibaren resmî olarak kutlanmaya başlayan ve onların da yönetimlerinin dinî meşruiyetine katkıda bulunması dolayısıyla oldukça önem verdikleri bu merasim, Sa'dî döneminin süper gücü Osmanlı'da da III. Murad'la birlikte resmî hale gelmiş olması yapılan mevlid-i nebî merasiminin ihtişamını daha da artıracaktır. Haçlılara karşı kazanılan zafer sonrası koltuğuna oturan sultan Ahmed el-Mansûr, bu merasimi kendi siyasî, dinî, ilmî, edebî gelişmeleri adına oldukça iyi bir şekilde icrâ edecektir.

Mevlid-i nebî denilince Hz. Muhammed'in doğumunu, hilyesini, peygamberlik vasıflarını, mucizelerini, sîretini vs. konu edinen manzum ve mensur şekilde kaleme alınmış edebî metinler anlamında mevlid ile Hz. Muhammed'in doğum gününü çeşitli sembollerle, kaside ve dualarla, tören ve merasimler anlamındaki mevlidle birlikte okumak gerekmektedir. Bu ikisi birbiri içerisinde yüzyıllarca tekrarlanmış ve gelenek haline gelmiştir.

¹İlkay Şahin, "Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (2008), 269.

²Adem Akarsu, "Sosyal Bütünleşme Bağlamında Kutlu Doğum Faaliyetleri", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2: 102-103.

³Nuran Acar, "Dinî ve Millî Törenlerin Törenselleşme Perspektifinde İncelenmesi", *Ulakbilge* 3/5 (2015): 67.

⁴R. Bahar Akarpınar, "Mevlid Törenlerinin Yapısı", *Türkbilgi* 12 (2006): 42.

⁵Şahin, "Dinî Hayatın Ritmi", 271.

Hz. Peygamber'e duyulan sevgi, Asr-ı Saâdet'te Kâ'b b. Zühayr'in Bürde Kasidesi'nde olduğu gibi, ilk dönemlerde medhiyelerle⁶ ifade edilirken daha sonraları medhiyelerin de içinde yer aldığı merâsimplere dönüşmüştür. Bu kutlamalar en sade haliyle, İbn Cübeyr'in Rihlesi'nde anlattığı üzere Rebîülevvel ayının on ikinci günü Müslümanlar'ın Mekke'de Hz. Peygamber'in doğduğu evi, Medîne'de ise kabrini ziyaret etmeleri ve herkesin birbirini tebrik etmesi şeklinde gerçekleşiyordu.⁷

Zamanla merasimler çeşitlenmiş, farklılıklar arzutmeye başlamıştır. Bu değişiklikler için kutlamanın sebebi, elde edilmesi umulan manevî yarar beklentisinin ne olduğu, dönemin siyasi, ekonomik, sosyal yapısı, kültürel dokusu, mekânı, zamanı, merâsimi yönetecek görevlilerin bilgi birikimi, iletişim becerisi, kutlamalara katılacakların bağlı oldukları sosyo-kültürel yapısı, kutlama geleneğine ait alışkanlıkları önemlidir. Farklı amaçlar, farklı sosyo-kültürel çevreler, farklı dinî algı ve alışkanlıkları mevlid-i nebî kutlamalarındaki farklılıkları oluşturacaktır.⁸

Bu çalışmada Mağrib'de hüküm süren Sa'dî devleti mevlid-i nebî kutlamaları anlatılmaktadır. Bu dönemin mevlid kutlamalarına şahid olmuş devlet adamı ve tarihçilerin, ediblerin birinci elden kaynak değeri ifade eden eserleri, kutlamaların yapıldığı dönemki Mağrib ve diğer İslâm dünyasının durumu, merasimlerin yapıldığı mekânın önemi ve ayrıntıları, merasimlerin hazırlığı ve icrâsını anlatmaktadır. Bu eserler arasında Ali b. Muhammed et-Temgrûtî ve eseri *en-Nefhatü'l-miskiyye fi's-sefâreti't-Türkiyye*, yine aynı döneme ait Ebû Fâris Abdülâziz Fişâlî ve eseri *Menâhilü's-safâ fi meâsiri mevâlîne's-şürefâ* önemli bir yer tutmaktadır.

Mevlid'e dair ilk resmî merâsimleri Mısır'da hüküm süren Şî Fâtîmî Devleti'nde⁹ Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve dönemin halifesinin mevlidleri şeklinde görmek mümkündür.¹⁰ Bir süre ara verilen bu kutlamalar, Eyyûbiler döneminde Erbil'de Selâhaddîn Eyyübî'nin kayınbiraderi olan, Erbil çevresinde hüküm süren bir Türk beyliği olan Begteginliler'in atabegi Muzafferüddin Kökbörü (Gökbörü) (salt. 586-631/1190-1233) zamanında ye-

⁶Ayrıntılı bilgi için bk. M. Tayyib Okıç, "Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1976): 23.

⁷Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1384/1964), 91-92; Osman Çetin, "Tarihte İlk Resmî Mevlid Merâsimleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987): 74.

⁸Akarpınar, "Mevlid Törenlerinin Yapısı", 46-47.

⁹Fâtîmî devri Mısır'da toplumun sosyal yapısı, Kiptiler, Mağribliler, Türkler, Rûmlar, Ermeniler'den oluşmakta ve bunların inanç ve mezhepleri de Sünnîlik, İmâmîlik, İsmâîlîlik, Hristiyanlık ve Yahûdîlik olarak sayılmaktaydı. Bu sosyal renklilik dinî ve millî törenlerin çeşitlenmesine sebep olmuş ve dolayısıyla Fâtîmî dönemi bu törenler büyük bir özenle kutlanmıştır. Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtîmiler" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 228-237.

¹⁰Okıç, "Çeşitli Dillerde Mevlidler", 23; Pessah Shinar, "Traditional and Reformist Mawlid Celebrations in the Maghrib", *Studies in Memory of GastonWiet*, ed. Myrian Rosen-Ayalon (Jerusalem: 1977), 373. Ayrıca Mısır'daki bu resmî kutlamaların ayrıntılı bilgisi için bk. Ebû Muhammed Abdüsselâm b. Hasan Kayserânî İbnü't-Tüveyr, *Nüzhetü'l-mukleteyn fi ahhâri'd-devleteyn*, haz. Fuad Seyyid Eymen, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1412/1992), 217-219.

niden daha görkemli bir şekilde icra edilmiş,¹¹ bu haliyle Mağrib ve Endülüs'e doğru yayılmıştır. Bu dönemin kutlamaları uzun bir süreyi kapsadığı, ayrıca halkın ve tarikat mensuplarının geniş katılımı ile yapıldığı için, kutlamaların ilk defa Kökböri döneminde gerçekleştiği söylemi öne çıkmıştır.¹² Erbil'deki mevlid merâsimlerine (604/1207) Endülüs'ten gelip şahit olan tarihçi İbn Dihye el-Kelbî,¹³ bu büyük kutlamalarla ilgili olarak *et-Tenvîr fî mevlîdî's-sirâci'l-münîr* adlı bir mevlid kitabı yazmıştır.¹⁴ Böylece İbn Dihye tarafından tesiri Mağrib'e ulaştırılmıştır.¹⁵ Mevlid-i nebevî geleneği Muvahhidler Devleti'nin sonları ile Merînîler Devleti'nin başlangıcında Sebte'de¹⁶ şeyh, kadı ve muhaddis olan Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin es-Sebtî el-Azefî¹⁷ (ö. 633/1236) ve oğlu Sebte hâkimi Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Azefî (ö. 677/1279)¹⁸ vesilesiyle önce Sebte'de kutlanmaya başlanmış; daha sonraları da Kuzey Afrika'da Endülüs'te özel ilgiyle icrâ edilmeye devam etmiştir.¹⁹

Mağrib'de mevlid-i nebî merâsimlerinin hemen tüm Kuzey Afrika'da yaygınlaşp resmî kutlamalar haline gelmesi ve Endülüs'e kadar uzanması Merînîler devleti dönemine rastlamaktadır. Altıncı Merînî Sultanı Ebû Yûsuf (salt. 656-685/1258-1286) döneminde "Mevlidü'n-Nebî'nin kutlanması ve bütün ülkede

¹¹Okuç, "Çeşitli Dillerde Mevlidler", 23; Ahmet Özel, "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29), 475. Bu kutlamalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Ebü Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dârü's-Sâdır, 1398/1978), 4: 117-119.

¹² Özel, "Mevlid", 29: 476.

¹³İbn Dihye el-Kelbî (ö. 633/1235): Endülüslü tarihçi, muhaddis ve edip olan İbn Dihye, neseb bakımından Hz. Peygamber'in Herakleios'a elçi olarak gönderdiği sahabî Dihye b. Halife el-Kelbî'ye, anne tarafından Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır. Endülüs ve Mağrib'in ilim merkezlerinde çeşitli âlimlerden ilim tahsil etti. Hadîs hâfızı olan İbn Dihye, 595/1199 yılında Tunus'ta Sahih-i Müslim'i şerhederek okuttu. Hacc'a gitti; Mısır, Şam, Irak ve Horasan'a ilmi seyahatlerde bulundu. Mehmet Özdemir, "İbn Dihye el-Kelbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 413-414.

¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4: 117-119.

¹⁵Nidâl A'racî *Müeyyed Mâülâh Azîz, ed-Devletü'l-Merîniyye alâ ahdi's-Sultân Yûsuf b. Ya'kûb el-Merîni (685-706/1286-1306)*, (Câmiatü Musul, 1425/2004), 94.

¹⁶ Sebte: Fas'ın kuzeyinde Cebelitarık Boğazının Akdenize açılan tarafında halen İspanya hakimiyetinde olan bir şehirdir. Murabıtların son yıllarında muvahhidlere karşı şehrin savunmasını ünlü alim Kadı İyaz üstlenmiş, şehir bir süre Muvahhidler hakimiyetinde kalmış daha sonra Hafsiler yönetimi ele geçirmiştir. Hafsi valisinin halka kötü davranışı üzerine fakih Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed el-Azefî'ye yönetimi el koydu ve yaklaşık 30 yıl bağımsız olarak, ayrı bir statüde yönetildi. Merînîler de aileyi bu konumda bıraktı. İsmail Ceran, "Merînîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 192-199; Ceran, "Sebte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 258-260.

¹⁷Bilgi için bk. Ebü Abdullah Lisânüddîn Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Girmâta*, thk. Muhammed Abdullah İnân, 2. Baskı (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1393/1973), 3: 383.

¹⁸Ahmed Sâni ed-Devserî, *el-Hayâtü'l-ictimâi fî Girmâta fî asri devleti Beni'l-Ahmer 635-897/1238-1492* (Ebü Zabî: el-Mecmu'us's-Sekafî, 2004), 158. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz fî ahbâri İyâz* thk. 1-3 Mustafa es-Sekka v.dğr., 4-5 Said Ahmed A'râb v.dğr., 1-5, (Rabat: İyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1939-1980), 1: 39; 2: 374-377. Ayrıca hayatı ve mevlide özel yazdığı şiirler için bk. İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3: 11 vd. ve Ebü Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *et-Ta'rîf bi-İbn Haldûn ve rihletuhû garben ve şarken*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmî, 1413/1992), 472.

¹⁹ Özel, "Mevlid", 29: 476. Hasan Hazîrî Ahmed, Mısır'daki Fatimîlerle Mağrib arasındaki bağları ve ilişkileri, Mısır'ın Mağrib'i sosyal hayat açısından da etkilemesini ele almıştır. Bk. *Alâkatü'l-Fâtmiyyîn fî Mısır bi-düveli'l-Mağrib (362-567/973-1171)* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1996), 270-271.

kutlanan bayramlardan bir bayram olması"²⁰ emriyle başlamıştır.²¹ Yine Merîñ Sultanı Ebû İnân (salt. 749-759/1348-1358) bu merâsimleri daha da zenginleştirerek²² gelenek hâline gelmesi için gerekli bütün resmî tedbirleri almış, o günün bayrama dönüşmesi için sabaha kadar mumların yakılması, güzel kokular ve gül suları dağıtılmasını emretmiştir.²³ Sultan törenlerle ilgili olarak hediye konusunda da çok cömert davranmış hatta o gece hediye etmek için yüz dinar değerinde altın dinar bastırmıştır.²⁴ Sultan Ebû İnân mevlid-i nebî törenleri dolayısıyla Kosantîne'de hapiste bulunan ve orada yaşamaya gücü kalmayanların serbest bırakılmasını, ölmüş kişilerin borçlarının ödenmesini de emretmiştir.²⁵ Halkın da büyük ilgi ile katıldığı resmî törenler yanında çeşitli mekânlarda da mevlid-i nebî merasimleri icra edilirdi. Bunlardan birisi de Kur'ân mekteplerinde yapılanlar idi. Kur'ân mekteplerindeki törenlerde okul kandillerle süslenir, çocuklar salât ve selam getirmek için toplanır, güzel sesli olanlar Kur'ân okur ve Hz. Peygamber'i öven kasîdeler söylerlerdi. Her baba zenginliği ölçüsünde o gece için büyük, süslü, rengârenk bazıları otuz libra²⁶ gelebilen mumlar²⁷ kandiller alırdı. Bu kandiller sabaha kadar yakılır ve sonra da öğretmenlere verilirdi. Neredeyse yarım kilo altın değerindeki bu kandilleri, öğretmen daha sonra satabilirdi.²⁸

Bu kutlamalar Fas yanında Mağrib yöneticilerinin geleneğine uygun olarak, davet vermek ve yapılan dâvetlerle, şiiir meclisleri düzenlemek şeklinde²⁹ Tunus, Cezâyir ve Endülüs'e de intikâl etmiş ve eşzamanlı olarak sultanlar tarafından kutlanmaya başlanmıştır.³⁰ Farklı devletlerin mevlid-i nebî kutlamalarındaki kültürel benzerlikler, sultanların, âlimlerin, devlet adamlarının karşılıklı ziyaretleri, mektuplaşmaları ile gerçekleşmiştir.³¹

1. Sa'dîler

Fas'ta 1511-1659 yılları arasında hüküm süren ve kendilerini şerîf olarak kabul eden Sa'dîler'in soyu Hz. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib ve Hz. Fatıma ile Hz.

²⁰Ebû'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Miknâsî İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-iktibâs fî zikri men halle mine'a'lâm bi'l-medîneti Fâs* (Rabat: Dârü'l-Mansûr, 1973), 2: 549; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid en-Nâsirî es-Selâvî, *Kitâbü'l-İstiksâ li-ahbâri'l-garbi'l-İslâmî* thk. Muhammed ve Ca'fer en-Nâsirî, (Dârü'lbeyzâ: Dârü'l-Kitâb, 1954), 2: 43.

²¹Muhammed İsâ Harîrî, *Târihü'l-Mağribi'l-İslâmî ve'l-Endelüs fi'l-asri'l-Merîñî (610-869/1213-1465)*, 2. Baskı (Kuveyt: Dârü'l-Kalem,1408/1987) 333-334; İbrahim Harekât, *es-Siyâse ve'l-müctema' fi'l-asri's-Sa'dî* (Dârü'lbeyzâ: Dârü'r-Reşâdi'l-Hadîse, 1408/1987) 259; A'racî, *ed-Devletü'l-Merîñî*, 94.

²²Harîrî, *Târihü'l-Mağrib*, 334.

²³Ebû'l-Kâsım İbrâhim b. Abdullah İbnü'l-Hâc Nümeyrî, *Feyzü'l-ubâb ve ifâzatü kudâhi'l-âdâb fi'l-hareketi's-sâideti ilâ Kosantîne ve'z-Zâb* thk. Muhammed İbn Şakrûn, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1990), 117, 332.

²⁴Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz*, 1: 38-39. Ayrıca bk. Mâhî, *el-Mağrib*, 266 dn. 53.

²⁵Nümeyrî, *Feyzü'l-ubâb*, 332. Ayrıca bk. Mâhî, *el-Mağrib*, 267.

²⁶Libra: 340 gr. Cengiz Kallek, "Ukiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 68.

²⁷Shinar, "Traditional and Reformist Mawlid Celebrations in the Maghrib", 378.

²⁸Menûñî, *Varakât*, 525.

²⁹İbn Haldûn, *et-Ta'rîf*, 492.

³⁰İbn Haldûn, *et-Ta'rîf*, 492 vd. Ayrıca bk. Qiyas Şükürov, *Benî Ahmer Devleti (1232-1492)*, (Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 2008), 344 vd.; Mâhî, *el-Mağrib*, 266.

³¹Shinar, "Traditional and Reformist Mawlid Celebrations in the Maghrib", 378.

Muhammed'e kadar uzanmaktadır. Bundan dolayı şerîf ünvanını alan Sa'dîler'in Hz. Muhammed'in sütanesi Halime es- Sa'diyye'nin mensub olduğu Benî Sa'd kabilesinden oldukları iddiası da olmakla birlikte onların kendilerini hiçbir zaman Sa'dî olarak ifade etmedikleri fakat tarihe böyle geçtikleri bilinmektedir. Sa'dîler döneminde Mağrib'in sahil bölgeleri İspanyollar ve Portekizliler tarafından işgal edilmişti. Böyle bir durumda Mağrib'de dağınık yaşayan veya çeşitli emirliklere bölünmüş Müslümanlar için Sa'dîler şerif olmaları dolayısıyla da teveccüh görmüşler ve bu özellikleri ya da iddiaları devlet kurmalarına, meşruiyet kazanmalarına yardım etmiştir. Hristiyanlara karşı çeşitli tarikat şeyhlerinin de desteğiyle Sa'dî şerifleri bu dönem büyük bir cihadın öncüleri olmuşlardır.³²

Devlet yönetiminde merkezî ve mahallî örgütlenmenin ifade edildiği "mahzen" içerisinde vezirler, kâtipler, kumandanlar, malî ve hukukî işlerle görevli birçok divan mevcuttu. Ülke yönetim tarzında, askerî sistemde Osmanlı Devleti'nin örnek alındığı Sâdîler özellikle askerî teşkilatlanmaya büyük özen gösterdiler. İlmî hayatın canlanması için sultanlar hem kendi kütüphanelerini hem de ülkedeki cami, medrese ve kütüphaneleri zenginleştirdiler; Endülüs İslâm kültür mirasına sahip çıkmaya çalıştılar.³³

2. Ahmed el-Mansûr Dönemi (salt. 986-1012/1578-1603)

Kazandığı zaferler sonrası eline geçen servetler dolayısıyla ez-Zehebî ünvanıyla anılan Ahmed el-Mansur'un babası Sa'dî hanedanının üçüncü sultanı Muhammed eş-Şeyh el-Mehdî idi. Mağrib ordusu, Türk askerinin desteğiyle Portekiz'le girdiği ve daha sonra anlatılacak olan Vadilmehâzin savaşında zafer elde edince kardeşi sultan Abdülmelik'in vefatı sebebiyle aynı gün sultan ilan edildi. Fas'a giderek biat aldı. Dinî konularda bilgi sahibi, kendini halka sevdirmek için çeşitli adımlar atan bir devlet adamıydı. Eşrafı hep çevresinde buldurmuş ayrıca bu çalışmanın konusu olan mevlid-i nebî kutlamalarını da bu prestiji sağlama konusunda değerlendirmeye çalışmıştır.³⁴ Bununla birlikte Ahmed el-Mansûr, bu imtiyazın bir eseri olsun diye inşaya başlattığı Kasrülbedî için ve ayrıca sürekli ordusu için oldukça fazla harcamalar yaptığı için Vadilmehâzin ve Bilâdüssûdân'dan³⁵ gelen servetleri bu şekilde eritmeye başlamıştı. Çevresindekiler refah içinde yaşarken kırsal kesimdekilere ağır vergiler yüklenmiş, bu sebeple yönetiminin son yıllarında bazı Arap kabilelerinin isyanı ve oğullarının başlattığı ayaklanmalar onu oldukça uğraştıracak meseleler olmuş-

³² İsmail Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler (1511-1659)*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995), 63, 65; İbrahim Harekât, *es-Siyâse ve'l-müctema' fi'l-asri's-Sa'dî*, Dârülbeyzâ: Dârü'r-Reşâdi'l-Hadîse, 1408/1987, 41-45.

³³ İsmail Ceran, "Sa'dîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008),35: 409.

³⁴ Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 224-227.

³⁵ VIII. Yüzyıldan itibaren Müslüman coğrafyacılar, Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyısındaki Senegal ve Gambia'dan başlayıp doğuda Habeşistan'ın batı sınırlarına kadar uzanan kısma Bilâdüssûdân adını vermişlerdir. Bu kısım o dönem Büyük Sahrâ'nın güneyinde kalan ve İslâm'ın nüfuz ettiği geniş bir coğrafyayı kapsamakta idi. Fakat bugünkü Sudan Cumhuriyeti ise bu coğrafyanın sadece doğu kısmını oluşturmaktadır. Ahmet Kavas, "Sudan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 459.

tur.³⁶ Astronomi, astroloji ilimlerine vâkıf olan Ahmed el-Mansûr, çok nadir ve değerli eserlerin de bulunduğu güzel bir kitap koleksiyonuna sahip olmakla meşhur olmuştur.³⁷

2.1. Sultan Ahmed el-Mansûr Dönemi Mevlid-i Nebî Merâsimleri

Mağrib topraklarında Merînîlerle birlikte resmî törenlerle icra edilen mevlid-nebî diğer Mağrib devletlerinde olduğu gibi ve hatta daha ihtişamlı kutlamalara dönüşerek Sa'dîler'de de devam etmiştir. İhtişamlı kutlamaların sebebi kendilerinin Hz. Muhammed'in soyundan olmaları dolayısıyla hem Mağrib'deki hem de gücü dolayısıyla çeşitli yönlerden örnek aldıkları Osmanlı'daki kutlamalardan daha çok kutlama hakkına sahip gördüklerinden olabilir.³⁸ Dönemin kutlamalarının bilgisini verenlerden tarihçi Fiştâlî³⁹ Sa'dîler'in, toplumu mânevî yönden besleyen hareketlerden birisi olduğu için de mevlid-i nebî merasimlerine son derece önem verdiklerini ifade etmektedir.⁴⁰

Mağrib ve Endülüs'teki mevlid-i nebî kutlamaları için en ayrıntılı bilgiler dönem tarihçilerinin ayrıntılı kayıtları dolayısıyla Sa'dîler ve özellikle de Sultan Ahmed el-Mansûr dönemi kutlamaları hakkında bulunmaktadır. Öyle ki bu kayıtlarda kutlamaların hazırlık aşaması, davetler, ikramlıklar, tören alanlarının süslenmesi, başlangıç aşaması, icra aşaması, kasideler, dualar, bitiş aşaması ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir.

Ahmed el-Mansûr döneminde yapılan mevlid-i nebî kutlamalarının oldukça ihtişamlı olmasında yukarıda zikri geçen ehl-i beyte yakınlık sebebi dışında özellikle Türk, Endülüs, Avrupa kültürleriyle etkileşimin daha artmış olmasının da etkili olabileceği düşünülebilir. Başşehir Merakeş'te yapılan bu kutlamaların Erbil kutlamalarına benzetildiği de olmuştur.⁴¹

2.1.1. Merâsime Hazırlık

Tarihçi Fiştâlî ve devlet adamı Temgrûtî'nin⁴² eserlerinde ayrıntılı bir şekil-

³⁶ Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 229-272.

³⁷ Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 276.

³⁸ Harekât, *es-Siyâse ve'l-müctema*; 259-260.

³⁹ Ebû Fâris Abdülaziz b. Muhammed b. İbrâhîm el-Fiştâlî (ö. 1031/1621), Faslı edip, şair, devletin resmi tarihçisi ve devlet adamıdır. Sa'dî sultanı Ahmed el-Mansûr'un özel kâtibi olarak görev yapmıştır. Konumuzla ilgili olan eseri Menâhilü's-safâ fi ahbârî)me'âsiri) mülûk (mevâlinâ) eş-şürefâ, Sa'dîler dönemi ve özellikle Ahmed el-Mansûr devrinde (1578-1603) Fas'taki siyasi ve sosyal hayatı, tarihi gelişmeleri anlatan bir eserdir. Fiştâlî bu eserde mevlide ait oldukça fazla sayıda mevlidiyyat örneği vermektedir. Bk. Fiştâlî, Ebû Faris Abdülaziz. *Menâhilü's-safâ fi meâsiri mevâline ş-şürefâ*. (thk. Abdülkerim Küreyyim), Rabat: el-Matbaatü'l-Asriyye, [y.y., t.y.], 3-7.

⁴⁰ Fiştâlî, *Menâhil*, 221-241; Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Makkarî, *Ravzatü'l-âsi'l-âtirati'l-enfâs fi zikri men lekîtu hû min a'lâmi'l-hadarateyn Merakeş ve Fas* (Rabat: el-Matbaatü'l-Melikiyye, 1983), 3-13. Harekât, *es-Siyâse ve'l-müctema*; 259-262.

⁴¹ Fiştâlî, *Menâhil* 235-252; Abdülkerim Küreyyim, *el-Mağrib fi ahdi'd-devleti's-Sa'diyye*, 3. Baskı (2006), 277, 293-295; 3-7, 14; Ahmet Özel, "Mevlid: Tarihi ve Dinî Hükmü", *Divan* 1 (2002), 240.

⁴² Ali b. Muhammed et-Temgrûtî (ö. 1003/1594): Ahmed el-Mansûr tarafından 1589-1591 yıllarında Osmanlı Padişahı III. Murad'a gönderilen elçilik heyetinde yer alan Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Temgrûtî, bu seyahatiyle ilgili kaleme aldığı en-Nefhatü'l-miskiyye fi's-sefâretü'l-Türkiyye adlı eserinde Osmanlı sarayı, İstanbul, şehrin bazı özellikleri, sahabî Eyyüb el-Ensârî, Osmanlı ülkesi ve Türkler'e dair hâtralarını anlatmıştır. Temgrûtî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali, *en-Nefhatü'l-miskiyye fi's-sefâretü'l-Türkiyye: 1589* (thk. Muhammed es-Salihî), Ebüzabî: Dârüs-

de tasvir edilen mevlid-i nebî kutlamaları 999/1591 yılına aittir. Bu yıl yapılan kutlamaların önemli bir anlamı olduğu açıktır. Çünkü bu tarihte Merakeş'te sultanın huzurunda İstanbul'dan misafir olarak gelen iki Osmanlı elçisi bulunmaktadır. Cezayir'den sonra Fas'ı Osmanlı yönetimine katmak isteyen Kılıç Ali Paşa'nın ölümü üzerine Sa'dî sultanı, 1588 yılına ait vergiyi İstanbul'a göndermedi. Bunun üzerine III. Murad'ın donanmanın Akdeniz'de hareket etmesi emri üzerine sultan, İstanbul'a vergi ve çeşitli hediyelerle birlikte bir heyet gönderdi.⁴³ Sultan Ahmed el-Mansûr tarafından İstanbul'a gönderilen heyetteki elçi Temgrûti ve beraberindeki Fiştâlî, 6 Mayıs 1589'da yanlarında III. Murad'ın⁴⁴ Sa'dî sultanına gönderdiği mektup ve hediyeleri getiren iki Türk elçisiyle birlikte başşehir Merakeş'e dönmek için yola çıktılar. Türk elçilerini sarayında ağırlayan Sa'dî sultan, elçilerin bulunduğu dönemde gerçekleşen mevlid-i nebî törenlerine oldukça özen gösterdi.⁴⁵ Sa'dî sultanının törenleri daha ihtişamlı kutlamasında Osmanlı padişahı III. Murad'ın 996/1588 yılında kutlamaları resmî hale getirmesinin tamamen etkili olduğunu ifade etmek güçtür. Çünkü Mağrib topraklarında bu kutlamalar en az iki asırdır buralarda hüküm süren devletlerce resmî olarak ve çeşitli dönemlerde çeşitli sebeplerle zaten ihtişamlı olarak kutlanmaktaydı. Fakat tabiidir ki dönemin güçlü devleti olan Osmanlı'daki kutlamalar Sa'dî sultanının kutlamalarını etkilemiştir. Osmanlı Devleti, bilhassa XVI. Ve XVII. asırlar boyunca, Avrupa'nın en büyük, en geniş, en istikrarlı ve muazzam malî kaynaklara sahip devleti idi.⁴⁶

Törenlerin hazırlık aşamasında sultan âlimleri, devlet adamlarını, sûfilere⁴⁷ ve özellikle şerifleri kutlamalara davet etmiştir. Halkın da davet edildiği törenler için devlet hazinesinden bol harcamalar yapılır, bayram telakkî edilen mevlid-i nebî için hazırlıklar bir iki gün önceden başlatılmıştır. Bu arada törenler boyunca ikrâm edilecek yemekler, ıtırılar, buhûrlar, hediye edilecek elbiseler hazırlanmıştır.

Bu hazırlıklar arasında en dikkat çeken ise en mâhir mum yapıcılarının muhtelif tür ve renklerde en güzel ve en süslü mumların yapılması görevinin ve

→ →

Süveydi, 2007.

⁴³ Ceran, "Sa'dîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39: 408.

⁴⁴ Osmanlıda mevlid kutlamaları resmi olarak XVI. Asrın sonlarına doğru III. Murad'ın çıkardığı tezkireyle başlamıştır. Bu tezkirede kandil gecelerinde minarelerin aydınlatılması, cami ve mesitlerde mevlid okunması, ibadet yapılması ve dua edilmesi gibi hususlara yer verilmiştir. "Sene-i dokuz yüz doksan altı Rebilüevvel'inde şevketlü padişah-ı alem-penah tarafından tezkire-i şerife çıkub onikinci isneyn gecesi sūr-ı kâinât aleyhisselatü vesselâm hazretlerinin dünyaya gelüb 'arsa-i cihâni nûrânî kıldığı şebdir ki ta'zim ve ihtirâm itmek vâcibdir. Mevlüdler okunub ümmet-i günâhkâr yanub yakulub şefaât talebiyle salât u selâma ve tesbih ü tehlile iştiğal göstersonler..." Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları", *İstem* 6/11 (2008), 51.

⁴⁵ İsmail Ceran, *Fas Tarihi*, (Ankara: TTK, 2012), 577-578.

⁴⁶ Ceran, *Mağrib de Sa'dîler*, 39.

⁴⁷ Sultan Mansûr, Fas ve Merakeş civarındaki evliyâ türbelerini, yaşayan velileri, tekkeleri ziyaret etmeyi önemsiyordu. Merakeş civarındaki Ağmat'ta bulunan ve tesis ettiği tekkede yaptığı tasavvufî ve irşadî faaliyette kabilesinin adına nisbetle Hezmîriyye adlı tasavvufî bir hareketin kuruluşuna yol açan Mağribli sūfi Ebû Abdullah Muhammed el-Hezmîrî'nin (ö. 678/1280) türbesini 972/1564 yılında iki defa ziyaret etmiştir. Ayrıca ziyaret ettiği şeyh Abdülmeccid'in türbesinin üzerine fildişi ile kaplatmıştır. Fiştâlî, *Menâhil*, 214-215. Muhammed Razuk, "Hezmîriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1998), 17: 312.

rilmesidir. Törenler için adeta renkli bir mum bahçesi hazırlanırdı. Devlet görevlilerinin düzeni sağladığı mum arzının yapıldığı törenlerde en büyük mum şehrin sokaklarında dolaştırılırdı. Başşehre getirilen ve gelinler gibi omuzlarda taşınan⁴⁸ mumlar halkın görmesi için arz edilirdi. Halk da bu mumu görmek için sokaklara dökülür ve onun ardısına mum alayı oluşturarak saraya doğru giderlerdi. Saraya yaklaştıkça çeşitli müzik aletleri, davullar çalınır, halk tekbir ve salavâtlar getirirdi. Mûsikî nağmeleri ve ayrıca tekbir sesleri eşliğinde ilerleyen bu kafilenin yürüyüşü saraya kadar sürerdi. Sultanın sarayına getirilen özel mumlar, sofralarda önceden hazırlanmış yerlerine konulurdu. Her yıl yapılan bu kutlamalara halk sabah ezanıyla birlikte davet ediliyordu. Mevlid günü gelince hazırlanan gruplar, akşamın yaklaşmasıyla, başlarında bakır âletler üzerinde taşıdıkları, gökyüzüne minare gibi yükselen ve yanan mumlarla sultanın sarayına doğru, halkın büyülenmiş bakışları arasında yürüyerek gider, sarayda kendileri için hazırlanmış bölümlerde yerlerini alırlardı.⁴⁹

11 Rebiülevvel'de yapılan bu mevkibü'ş-şumû'/mum törenini 986/1578 yılında ilk gerçekleştirenin Sela'da Sâzeliyye tarikatından veli Abdullah b. Hassûn (ö. 1013/1604) olduğu kanaati vardır. Bir yıl boyunca Mevlây Abdulah b. Hassûn türbesinde korunan minare şekilli mumların mevlid-i nebî haftasında Hassûniyye Zâviyesi'ndeki merasimlerde kullanıldığını, nebevî medihle birlikte Endülüs musikisi eşliğinde mum raksı yapılmakta idi. Bu törenlerin başladığı yıllar Sa'dî sultanı Ahmed Mansûr dönemine denk gelmektedir. Sultanın yönetime geçmeden önceki yıllarda İstanbul'da⁵⁰ şahit olduğu minare şekilli mum merasimlerini buraya taşıdığı ifade edilmektedir.⁵¹ Vâdilmehâzin savaşından sonra sultan 986/1578 yılında Fas, Merakeş ve Selâ'daki sanatkarları çağırarak bu şekilli mumlardan yaptırdı. Yazarın belirttiğine göre hala bu merasimler bu zâvi-

⁴⁸Muhammed es-Sağrî b. El-Hâc b. Abdullah İfrenî, *Nüzhetü'l-hâdî bi ahabâri mülûki'l-karni'l-hâdî*, thk. Abdüllatif eş-Şâdlî, Rabat, 1419/1998, s. 228-231.

⁴⁹Temgrütî, *en-Nefhatü'l-Miskiyye*, 142-146; Fiştâli, *Menâhil*, 235-236; Makkarî, *Ravzatü'l-âs*, 3-7, 14-18; Muhammed Câdür, *Müessesetü'l-mahzen fi târihi'l-Mağrib*, (Dârülbeyzâ: Müessesetü'l-Melik Abdülaziz Â-i Suud, 2011), 169; Ceran, *Fas Tarihi*, 605-607.

⁵⁰Saltanat kavgası dolayısıyla Cezayir'de yaşayan Sa'dî Abdülmelik, babalarının vefatı sonrası Mağrib tahtını zalim kardeşi ve yeğenlerinin gaspettiğini, Osmanlı sultanı II. Selim'e anlatıp, kendisine miras kalan mülkün kurtarılması için yardım talebiyle annesi sahabe er-rahmaniye ve kardeşi Ahmed'le 979/1571 yılında İstanbul'a geldiler. Sultan tarafından çok iyi karşılandılar ve sarayda ağırlandılar. Osmanlı Sultanı ve Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa, Mağrib'in düşmanlığından çekinildiği müddetçe İspanya'ya karşı Oran ve Marsa el-Kebir'de hiçbir ciddi girişimde bulunulamayacağını biliyorlardı. Bu nedenle Abdülmelik'in isteği ma 'kul görülerek Mağrib tahtına Türkler'e taraftar bir hükümdar getirilmesi düşüncesi ağırlık kazandı. Onların Mağrib'e dönerek babalarının tahtına sahip olmalarına yardımcı olmak amacıyla gerekli talimatı Cezayir Beylerbeyi'ne göndermekle birlikte, onlara yeterli para ve silah yardımı da yapılarak Cezayir'e gitmek üzere yola çıkmalarına müsaade edildi. Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 149, 151-153.

⁵¹Bu mum arz törenleri Merînîler döneminde de yapılmakta idi. Minare şekilli mumların yapılması belki etkilenmenin olduğu taraf olabilir. III. Murad'ın emriyle mevlid-i nebî gecesi tüm minarelerde kandillerin yakılması, o ışıklı minarelerin şekil olarak Mağrib'de mumlarla ifade edilmesi mümkündür. Mağrib'de mumun özellikle Selâ şehrinde üretimi oldukça fazla yapılmakta idi. Şekil olarak Sa'dîler döneminde minare olması, İstanbul'daki mumlarla ışıklandırılmış minare şeklinin olması etki kısmıdır. Fakat bugün hala o bölgelerde mevlid-i nebî kutlamalarında minare şekilli mumlarla yapılan tören devam etmektedir. Oysa İstanbul'da minare şekilli mumlarla mevlid-i nebî merasimlerinin yapıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlamadık.

ye merkezli olarak devam etmektedir.⁵² Burada dikkati çeken husus, mevlid-i nebî kutlamalarında da tasavvuf erbabının büyük etkisinin olmasıdır. Mağrib sahillerinin ve bazı şehirlerin Hristiyanların istilasına uğraması, Hristiyanlık tehlikesi ve buna halkın tepkisi, tasavvuf erbabının etrafında toplanarak güç kazanmış ve böylece zâviyeler bölgenin manevî, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılar olmuştur.⁵³

2.1.2. Mevlid-i Nebî Merâsimlerinin Mekânı Kasrülbedî: Ehl-i Salîb'e Karşı Zaferin Ölümsüz Hatırası

13. yüzyıldan itibaren Mağrib topraklarına karşı yayılcı bir politika başlatan ve bu amaçla Mağribin çeşitli şehirlerine ayak basan Portekizliler, 818/1415 yılında Mağrib ve Sudan'la olan karşılıklı ticarî ilişkilerinde çok önemli bir yer olan Sebte'yi (Ceuta) işgal ettiler. Sebte'nin alınması ilerleyen zamanlarda Gırnata'nın da alınması anlamı taşıyordu onlar için. Böylece savaş gücüyle çabucak zenginleşme arayışı ve Hristiyanlık inancını yayma çabası Portekizlileri Müslümanlara karşı saldırıya teşvik ediyordu. Sahilleri Hristiyanlar tarafından işgal edilmiş ve kendi içinde de bağımsız emirliklere bölünmüş Mağrib toprakları, cihad harekâtında tasavvuf erbabı arkasında toplanmış ve Sa'dî şerifleriyle de ittifak yaparak birlikte güç oluşturmuşlardır.⁵⁴

Bu arada Sa'dî sultanları arasında yaşanan iktidar mücadelesi Mağrib topraklarında birliği engellemiştir. Sa'dî sultanı Muhammed eş-Şeyh el-Mehdî'nin oğlu Abdülmelik, kardeşi Ahmed el-Mansûr ile yaptığı İstanbul ziyaretinde Osmanlı'dan aldığı destekle de 983/1576 yılında Fas'a dönüp yönetime geçmiştir. Fakat tahtını kaybeden yeğeni Muhammed Mütevekkil amcasına karşı Hristiyanlardan yardım istemiş, İspanya'dan destek alamayan Mütevekkil, Portekiz kralı Sebastiyân'dan destek aramıştır. Mağrib topraklarında Hristiyanlığı yaymak ve ticareti için uygun ortamlar elde etme fırsatı bekleyen Sebastiyân bunu fırsat bilmiştir. Hristiyanları Mağrib topraklarından kovmak amacıyla başlatılan cihad harekâtında halkın ve tasavvuf ehlinin desteğiyle baş olan Sa'dî sultanının birisi Müslüman Osmanlı'dan medet umarken diğeri Hristiyan Portekiz'den yardım almayı kendi durumunu kurtarmak adına olumlu bulmuştu. Portekiz kralı, Mağrib topraklarında uğradığı bazı mağlubiyetlerin intikamı için Haçlıları bir araya getiriyordu. Böylece 4 Ağustos 1578 tarihinde Vadil-mehâzin/Vadisseyl/Kasrülkebir (Alcazarquivir) savaşı yapılmıştır. Savaşta Portekiz kralı Sebastiyân, Sa'dî sultanı Abdülmelik ve tahtı elinden alındığı, Hristiyan desteği isteyen Muhammed Mütevekkil hayatını kaybettikleri için Üç Kral Savaşı olarak da tarihe geçen bu savaş İspanya'dan 1492'de sürgün edilen Endülüs Müslümanlarının, Hristiyanları hala endişelendirdiğini göstermesi açısından da önemlidir. Dolayısıyla bu zafer, Müslümanlar açısından oldukça önem taşımaktadır. Papa tarafından her açıdan desteklenen ve hazinelerin

⁵²Nûh Hamâmî, "Mevkibü'ş-şümû' bi-Selâ 11 Rebiülevvel", Erişim 11 Ekim 2019. <https://www.nouhworld.com/article/>

⁵³ Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 359.

⁵⁴ Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 51-62.

kendilerine sunulduğu 125 bin kişilik bir Hristiyan ordusu karşısındaki zafer, Mağrib'in ikinci bir Endülüs olması riskini de bertaraf etmiştir.⁵⁵ Savaş sonrası Fas'a dönen Ahmed el-Mansûr'a biat edilmiş, zafer kutlamaları yapılmış, sultan zafer müjdesini elçilerle bütün İslâm ülkelerine haber verdirmiştir. O bu zaferle birlikte Cebelitarık Boğazı'nı aşarak Portekiz ve İspanya'yı işgal edip Endülüs'ü yeniden canlandırma hedefini de taşımaktaydı.⁵⁶ Mağrib'de sağlanan bu siyasî birlik, bu topraklardaki Haçlı saldırıları tehlikesini de bitirmiş, Sa'dîler'in Avrupa devletleri ve İslâm devletlerince tanınmasına zemin hazırlamış ve ayrıca Hristiyanlardan alınan fidyeler sultanın hazinesini de doldurmuştur. Esirlerin ve soyuların fidyelerini ödemek için Portekiz'in tüm zenginlikleri Mağrib'e akmaya başlamıştır.⁵⁷

İşte böyle büyük bir zafer sonrası gelen maddî ve manevî zenginlik sultan Ahmed el-Mansûr'u Mağrib şehirlerinde imar faaliyetlerine sevk etmiştir. Bunlar arasında daha inşası bitmeden kutlanmaya başlanan mevlid-i nebînin de icrâ edileceği mekân olan Kasrülbedî başşehir Merakeş'de, sultan Mansûr'un kazanılan bu zaferi ölümsüz kılmak arzusu sonucu yapılmıştır. İnşası onaltı yıl süren bu saray 1002/1595 yılında tamamlanmıştır.⁵⁸ İfrenî, sultan Mansûr'un bu sarayı ehl-i beytin bir eseri olsun, ehl-i beyti şereflendirsin diye inşa ettirdiğini belirtmektedir.⁵⁹ Sarayın kubbelerine ve kapılarına özellikle sultanı öven şiir ve kasideleri nakşedilen Fiştâlî tarafından Kasrülbedî'in inşası, yapı imar özellikleri, Bağdat, Şam, Mısır, Endülüs'teki yapılara güzellik açısından benzerliği, renkli camları, zemini oluşturan zümrüd yeşili mermeri, suları, çiçekleri, mefruşatını detaylı bir şekilde anlatmaktadır.⁶⁰

Sultan el-Mansûr döneminin 999/1591 yılı mevlid-i nebî kutlamalarının yapıldığı Kasrülbedî'yi Temgrütünin tasviri ile vermek de mümkündür:

“Sultan, sarayda büyük hazırlıklar sürerken ülkenin her yerinden törene ka-

⁵⁵ Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 165-211. Bu zafer sadece Müslümanlar açısından değil dönemin Fas'ında yaşayan Yahûdiler de Sebastiyân'a karşı Abdülmelik'in bu başarısını tam bir zafer olarak alkışlamışlar, bu olayı kutlamak için "Pourim du Roi Dom Sebastien" ya da "Pourim des Chretiens" adlı bir bayramı ihdas etmişlerdir. Bugün hala Tanca (Tanger) Yahûdî cemaati, bu bayramı kutlamaktadır. Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 175-176.

⁵⁶ Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 211-215.

⁵⁷ Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 219-220. Sa'dî hazinesini dolduracak diğer bir adım ise sultan Mansûr'a ez-Zehbî lakabının verilmesine de sebep olacak olan Bilâdüssûdân'ın zabtıdır. İki ordu 16 Cemaziyevvel 999 (13 Şubat 1591) tarihinde karşılaşmıştır. Silah gücü olmayan bölge halkının "biz de Müslümanız, sizin kardeşleriniziz!" çığlıklarına rağmen Mağrib ordusu Bilâdüssûdânlıları kılıçtan geçirdi. Bölge üzerine yapılan bu hareket sonrası Sa'dîler kazandıkları başarılar dolayısıyla Merakeş sokaklarını süsleyerek üç gün boyunca kutlamalar yapmışlardır. Sudan'dan getirilen altın rezervleri dolayısıyla sultanın sarayında 1.400 çekiçe her gün altın dinar dövülmekteydi. Artık Sudan'ın ele geçirilmesiyle altın ve köle ticareti Mağrib'in elinde Sahrâ politikasının belirleyicisi unsuru olmuştur. İfrenî, *Nûzhetü'l-hâdî*, 169-171; Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 260-267. Sultan Mansûr'un Haçlılara karşı kazanılan Vâdilmehezinden sonra bir İslâm ülkesi olan Sudan'a karşı yaptığı bu saldırı, bölgedeki Müslüman kardeşlerini köleleştirip, altın kaynaklarını ele geçirmesi, Sudan'ın tanınmış âlimi Tinbüktî ve ailesini çirkin sayılacak bir muamele ile Merakeş'e getirtmesi, âlimin bu sürgünde 1500 civarındaki kitabının kaybolması, ayağının kırılması İslâm birliği adına kolayca açıklanamayacak izlerle tarihe geçmiştir.

⁵⁸ Abdülhâdî et-Tâzî, *Kasrû'l-bedî biMerâkeş min acâibi'd-dünyâ*, Rabat, 1977, 4-5.

⁵⁹ İfrenî, *Nûzhetü'l-hâdî*, 180.

⁶⁰ Fiştâlî, *Menâhil*, 226, 252-265; İfrenî, *Nûzhetü'l-hâdî*, 180-190.

tılacaklara davet gönderirdi. Geniş avlusu, yüksek kubbeleri ve mükemmel süslemeleriyle sarayın her yanı ipek, altın vb. değerli eşyalarla tezyin edilmişti. Duvarlar sanki bir gül bahçesinden koparılan çiçeklerle desenlenmiş gibi ipek kumaşlarla kaplanmıştı. Kubbeler damarlı mermer sütunlar üzerine oturmakta, kubbe içleri ve mermer sütun başları ise gözleri büyüleyen ve tasviri oldukça zor bir tarzda, son derece güzel altın yıldızlarla tezyin edilmişti. Zemin ise siyah çizgili beyaz mermerle kaplı ve ara ara içinde tatlı su akan bölümler mevcuttu. Davetliler mertebelerine göre kabul edilirken; kadılar, alimler, vezirler, kumandanlar, kâtipler, davetliler ve askerlerin her biri için ayrılmış yerler vardı. Burada herkes kendinî sanki cennetteymiş gibi tasavvur edebilirdi.”⁶¹

2.1.3. Merâsimin İcrâsı

Mevlid sabahı sultan sabah namazını kıldıktan sonra beyaz kıyafeti⁶² ile mumlar önünde olacak şekilde, makamına oturmuştur. Aralarında Kur’ân okuyanlar/hizibciler, mevlidiyyât okuyan şairler yanında asker, öğrenci, çeşitli kabile ve tabakadan isteyen herkesin yer aldığı davetliler sultanı selamlamışlardır.⁶³

Farklı ve değişik renklerde kocaman mumlar yakılınca; artık her kabileden insanla dolu sarayda yemek servisi başlamıştır. Sultan da eşrâf, fukahâ, kudât, ulemâ ve devlet adamlarıyla yemeğe katılmıştır. En güzel ikramlar, etli yemekler, çeşitli tatlılar, marmelatlar ve en son şekerli badem Mâleka (Malaga), Belensiye (Valencia) ve Türkiye’den getirilen yıldızlı yemek tabaklarında ikram edilmiştir. Yemekten sonra getirilen ibrikler ve leğenlerle davetliler ellerini yıkamışlar nakışlı mendillerle ellerini kurulamışlardır. Salona getirilen ve içlerinde anber, aselbent, öd kokularının bulunduğu buhûrdanlıklarla davetlilerin rahatlaması sağlanmış, konuklara gül ve çeşitli çiçek suları serpilmiştir.

Yemek ve tatlılardan sonra, davetliler sultan için Allah’a dua etmişler, şairler kutlu doğumu edebî ifadelerle dile getirip, kasidelerini okuyup, sultanı övgüyle anarak hitaplarını tamamlamışlardır. Davetlilerin büyük bir huşû ile İlâhî söyleyenleri, müzikle şiir okuyanları, nebevî medhe övgü olan bestelenmiş şiirleri dinlerken sultan bütün şairlere ve müzisyenlere iltifat ederek onları bu gayretlerinden dolayı değerli hediyelerle mükafatlandırmıştır.

Merâsimler sultanın iktidarının devam etmesi ve güçlenmesi, zaferlere nâil olması gibi dileklerle Allah’a dua edilerek tamamlanmıştır. Törenin bitimiyle herkes hediyelerini almış ve mükafatlandırılmış, ihtiyaç sahipleri sevindirilmiş olarak cennet bahçelerinden çıkıyormuş gibi hislerle saraydan ayrılmışlardır.

Akşamki törene ise sultanın özel davetlisi olan havas katılmıştır. Onlara ikramlar yapılarak, konaklamaları sağlanmış, hepsine sosyal konumlarına göre giysi ve çeşitli hediyeler verilmiştir. Akşamki dinî tören Kur’ân okuyuşu, duâlar-

⁶¹Temgrütî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 142-146; Fişâtî, *Menâhil*, 221-237; Makkarî, *Ravzatü'l-âs*, 10-13.

⁶² Ahmed el-Mansur, üzerine kendi hattıyla bir beyit nakşedilen ve bir çeşit kumaştan yapılmış "mansüriyye" adını alan beyaz elbise giyerdi. Bu elbise daha sonra fakihler ve devlet adamları tarafından da giyilmiştir. Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 277.

⁶³ Harekât, *es-Siyâse ve'l-müctema'*, 261-262.

la başlayıp zikir ehli dervişlerin zikirleri ve sonra Endülüslü müzisyenlerin ilahileriyle devam etmiş, kasidelerle sona ermiştir. Bu kasideler kadı eş-Şâtîbî el-müftî Ebû Mâlik Abdülvâhid eş-Şerif, vezir Ebû'l-Hasan Ali b. Mansûr, vezir Ebû Fâris Abdülaziz el-Fiştâlî, Muhammed el-Fiştâlî, Muhammed el-Hevzâlî tarafından okunmuştur.

Mevlid-i nebî gecesi törenleri yedinci gün görkemli halk törenleri ile sona ermiştir.⁶⁴ Törenlerin en önemli ve en büyük mumu yedinci gün sultanın babasının mezarına götürülmüştür. Sultanın ailesi ve özellikle meşaleyi kendinden sonra alacak olan evlâdı ve kalabalık halk da buradaki merasimde hazır bulunmuştur. Orada da şiirler, zikirler gün boyu sürmüştür. Sultan Ahmed el-Mansûr buradaki törenden sonra Ya'kûb el-Mansûr el-Muvahhidî mescidinde Cuma namazını kılarak sarayına geçmiştir.⁶⁵

Devlet hazinesini mevlid-i nebî törenleri için oldukça cömert kullanan sultan Ahmed el-Mansûr, bunun için çeşitli ikramlar, konuklara hediyeler yanında halkın muhtaçlarına da elbise yardımları yaparak sadakalar vermiştir.⁶⁶

Sa'dîler döneminde ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan emîrlar de kendi nüfuz bölgelerinde bu törenleri icra etmeye çalışırlardı. Bunlardan Muhammed b. Ebî Bekr b. el-hac, mevlid-i nebî dolayısıyla şairleri meclisine davet eder ve onların bu günlere özel yazdıkları kasideleri dinler, onları ödüllendirirdi. Onun resmî şairi Ahmed ed-Degûgî ise her taraftan gelen ziyaretçilerin bulunduğu bir mekânda mevlid-i nebîde hadis dersleri düzenlerdi. Sonra katılan âlimlere ikram eder, miskinlere hediyeler verir, müridleri ise cesaretlendirir ve taltif ederdi.⁶⁷ Şair ed-Degûgî'nin mevlid-i nebî kutlamaları içerisinde Hz. Muhammed'in hadisleri ile ilgili yaptığı bu sade ve anlamlı icra da oldukça dikkat çekicidir.

2.1.4. Mevlidiyyât

Mevlid törenleri aynı zamanda edebî zevkin de geliştiği törenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Mağrib ve Endülüs'teki törenlerde de törenlerin önemli bir kısmını Hz. Muhammed'le ilgili özlüm, hatırlama, Hicaz⁶⁸ bölgesini anma konularında yazılmış şiir ve kasidelerin okunması oluşturur.⁶⁹

⁶⁴ Temgrütî, *en-Nefhatü'l-Miskiyye*, 142-146; Fiştâlîl, Menâhil, 221-241; Makkarî, *Ravzatü'l-âs*, 3-7, 13-18; Harekât, *es-Siyâse ve'l-müctema'*, 261-262; Cädür, *Müessesetü'l-mahzen*, 169; Ceran, *Fas Tarihi*, 605-607.

⁶⁵Cädür, *Müessesetü'l-mahzen*, 171. Sa'dî sultanı Ahmed el-Mansûr (ö. 1012/1603), veliâht tayin ettiği oğlunun isyanlarıyla meşgul olurken, Rebiülevvel ayının ilk günlerinde Fas'tan çıkarak Merakeş'e doğru yola çıktı. Veba salgını dolayısıyla Fas yakınlarındaki Medinetülbezzâ'ya gitti. Mevlid gecesi geldiği için mum alayıyla birlikte sultanın yanına gittiler. Rûusu's-sahâffinin başındaki mumlardan beyaz olanın yarısı kırılıp yere düştü ve insanlar büyük şaşkınlık ve hayret yaşadılar. Sultanın mevlid kutlamalarına katılmasının ardından hastalığı arttı ve ertesi gün 11 Rebiülevvel'de vefat etti. Meçhûl, *Tarihü'd-devleti's-sadiyye et-Tukmedartiyye*. thk. Abdurrahim Binhâde, (Merakeş: Uyünü'l-Makalât, 1994), 81-82.

⁶⁶Cädür, *Müessesetü'l-mahzen*, 169-172.

⁶⁷ Harekât, *es-Siyâse ve'l-müctema'*, 269-261.

⁶⁸ Mağrib ve Endülüs'te yazılan ve Hicaz ve Necid özlümünü konu edinen kasidelerle ilgili bilgi için bk. Abdullah Binasrilalevî, "Necid ve'l-Hicaz fi'z-zâkireti's-ş-riyyeti'l-Endelüsiyye", *es-Sicillü'l-ilmî li-ndevti'l-Endelüs* 4. Kısım (Riyad: Mektebetü'l-melik Abdülaziz el-âmmê, 1417/1996), 389-423.

⁶⁹ Arap edebiyatında hem Hz. Peygamber için yazılan medh türündeki şiirleri ifade etmekte hem de onun doğumu, hayatı, isimleri, hasâis ve şemâilî, faziletleri, mucizeleri ve gazveleri gibi konularını →

Resulullâh'ı öven bu kasîdelerin konularına baktığımızda ise Resulullâh'a ve ahlâkına övgü, Nebevî mucizeler, Peygamber'e ait bir şeyi vasfetme (mesela ayakkabısını), mukaddes yerlere özellikle Resulullâh'ın kabrine duyulan özlem, Hicaz ve Necid'e özlem, Kiyâmet ve Cezâ gününde Resulullâh'ın şefâatine nâil olma isteği, Ehl-i Beyt'e övgü, onlara duyulan sevgi ve şefâatlerini istemedir. Kasîdelerin konuları arasında halkı mevlid törenine çağrı, dönemin halifesine ve yaptıklarına övgü ve dönemin halifesine duâ da yer almaktadır.⁷⁰

Sa'dîler dönemi Faslı edip, şair, tarihçi ve devlet adamı olan Fiştâlî, derlenen şiirleri arasında o devirde mevlidiyyat olarak bilinen övgü şiirleri vardır. Bunlar arasında 100 beyti aşan çok uzun parçalar bulunmaktadır.⁷¹ Makkarî, sultan Ahmed el-Mansûr dönemi mevlid-i nebî kutlamalarını anlatmaya Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Fiştâlî'nin mevlid-i nebî kasidesi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Yâsin el-Hevzalî'nin mevlidiyyâtı, edip, tarihçi Ebû Abdullah Muhammed b. Ya'kûb'un kasidesi ile başlamaktadır.⁷² Sa'dî sultanı Ahmed el-Mansûr dönemi mevlid kutlamalarında salonda herkes yerini alınca bir vaiz Hz. Peygamber'in faziletlerini, mucizelerini ve onun doğumu ile emzirilme olayını veciz bir şekilde anlatırdı; sonra hazır bulunanların zikirleriyle tarikat şeyhlerine övgülerde bulunurdu. Bu ilk bölümden sonra sıra şairlerin şiirlerini okumalarına gelirdi. Öncelikle Cuma ve bayram namazlarını kırdıran kadı Kâsım b. Ali eş-Şatîbî bir kaside okurdu. Kasidesine Hz. Muhammed'i özelemlerle başlayıp O'nu övgüyle devam eder, sonra sultan Ahmed el-Mansûr'u medh ve veliahdına dua ile bitirirdi. Daha sonra sırayla müftî Ebû Mâlik Abdülvâhid b. Ahmed eş-Şerif el-Filâlî, vezir Ebû'l-Hasan Ali b. Mansûr eş-Şeyâzîmî, kâtip Ebû Fâris Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim el-Fiştâlî, edip Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Hevzalî her biri kendi kasidelerini okurlardı. Bu edebî şölen sona erince törene katılanlar rütbelerine göre hazırlanan sofraları teşrif ederlerdi. Ahmed el-Mansûr bu törenlerde her şairi okuduğu kasidesine göre mükafatlandırır.⁷³ Burada okunan kasidelerin edebî değerlerine vurgu yapan Makkarî kasideleri değerlendirirken sultana yapılan övgülerin de oldukça fazla olduğunu belirtmektedir.⁷⁴

Sonuç

Bu çalışmada Mağrib'de hüküm süren Sa'dî devleti mevlid-i nebî kutlamaları anlatılmaktadır. Bu dönemin mevlid kutlamalarına şahit olmuş devlet adamı ve tarihçilerin, ediblerin birinci elden kaynak değeri ifade eden eserleri, kut-

→ → kapsayan sîret türü eserler için de kullanılmakta olan mevlid için asıl kaynak başta Kâ'b b. Zühey'r'in Kasidetü'l-bürde'si olmuştur. Bu eserin çok sayıdaki benzeriyle birlikte Hassan b. Sâbit'in Resûlullah için yazdığı şiirler; Abdullah b. Revâha ve diğer bazı sahabîlerin nazmettiği methiyeler olmuştur. Kerim Açıık, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Menkabetü Mevlidi'n-Nebî isimli Mevlidi ve Edebî Tenkitli Metni", *Ekev Akademi Dergisi* 19/62 (Bahar 2015), 682; İsmail Durmuş, "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 480-482.

⁷⁰ Abdülcevâd Sükat, "Kasidetü'l-medih fi'l-asri'l-Merîni", *Da'vetü'l-Hak*, 277 (1410/1989), erişim 2 Eylül 2013, www.habous.gov.ma/daouat-alhaq/

⁷¹ Najat Mrini, "Fiştâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 148-149.

⁷² Makkarî, *Ravzatü'l-âs*, 7-12.

⁷³ Fiştâlî, *Menâhil*, 241; İfrenî, *Nüzhetü'l-hâdî*, s. 228-231; Harekât, *es-Siyâse ve'l-müctema*, 261-262; Ceran, *Fas Tarihi*, 575-576.

⁷⁴ Makkarî, *Ravzatü'l-âs*, 113-334.

lamaların yapıldığı dönemki Mağrib ve bölgedeki diğer İslâm dünyasının durumu, merasimlerin yapıldığı mekânın önemi ve ayrıntıları, merasimlerin hazırlığı ve icrâsını anlatmaktadır. Bu eserler arasında Ali b. Muhammed et-Temgrûtî ve eseri *en-Nefhatü'l-miskiyye fi's-sefâreti't-Türkiyye*, yine aynı döneme ait Ebû Fâris Abdülaziz Fiştâlî ve eseri *Menâhilü's-safâ fi meâsiri mevâline's-ş-şürefâ* önemli bir yer tutmaktadır.

Mağrib'de 1511-1659 yılları arasında hüküm süren ve Kendilerini şerif olarak kabul eden Sa'dîler bunu temele alarak mevlid-i nebî kutlamalarına özellikle Osmanlılar'dan daha fazla hakettikleri düşüncesiyle bu çalışmanın da konusu olan Ahmed el-Mansûr döneminde oldukça ihtişamlı bir mevlid-i nebî merasimi yapmışlardır.

999/1591 tarihinde Kasrülbedî'de yapılan bu mevlid-i nebî merasimi çeşitli âlim, devlet adamı ve sûfilerin okudukları mevlidiyyat kasideleriyle de oldukça dikkat çekmektedir. Sultan, özel ilgi gösterdiği eşrâf ve hem savaşta hem barışta yanında olmalarına özen gösterdiği ehl-i tarikat ile bu töreni halkın gözünde de daha itibarlı kılmıştır. İslâm ülkeleri arasında önemli bir güç olduğunu göstermenin bir ifadesi olarak da mevlid-i nebî kutlamaları Sa'dî sultanı için ayrıca önemli olmuştur.

Mağrib'de Merinîler döneminden itibaren resmî olarak kutlanmaya başlayan ve onların da yönetimlerinin dinî meşruiyetine katkı bulunması dolayısıyla oldukça önem verdikleri bu merasim, Sa'dî döneminin süper gücü Osmanlı'da da III. Murad'la birlikte resmî hale gelmiş olması Mağrib'de yapılan mevlid-i nebî merasiminin ihtişamını daha da artırmıştır. Haçlılara karşı kazanılan zafer sonrası koltuğuna oturan sultan Ahmed el-Mansûr, bu merasimi kendi siyasî, dinî, ilmî, edebî gelişmeler adına oldukça iyi bir şekilde icrâ etmiştir.

Dinî törenler arasında yer alan mevlid-i nebî merasimleri, toplumda bir birliklik sağlamanın yanı sıra sosyo-kültürel, tasavvufî ve edebî açıdan zenginlik üretmiş ve Sa'dîler'de olduğu gibi devletin maddî-manevî gücünü göstermesi açısından da önemli olmuştur.

Kaynaklar

- » A'racî, Nidâi Müeyyed Mâlullâh Aziz. *ed-Devletü'l-Merîniyye alâ ahdi's-Sultân Yûsuf b. Yakûb el-Merîni (685-706/1286-1306)*. Câmîatü Musul, 1425/2004.
- » Acar, Nuran. "Dinî ve Millî Törenlerin Törensel Coşku Perspektifinde İncelenmesi", *Ulakbilge* 3/5 (2015): 65-86.
- » Açık, Kerim. "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Menkabetü Mevlidi'n-Nebî İsimli Mevlidi ve Edebî Tenkitli Metni", *Ekev Akademi Dergisi* 19/62 (Bahar 2015): 677-716.
- » Akarpınar, R. Bahar. "Mevlid Törenlerinin Yapısı", *Türkbilgi* (2006/12): 38-63.
- » Akarsu, Adem. "Sosyal Bütünleşme Bağlamında Kutlu Doğum Faaliyetleri", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2:101-126.
- » Binasrîlâvî, Abdullah. "Necid ve'l-Hicaz fi'z-zâkireti's-ş-riyyeti'l-Endelüsiyye". *Es-Sicillü'l-ilmî li-nedveti'l-Endelüs 4.Kısım (1417/1996)*. Riyad: Mektebetü'l-melik Abdülaziz el-âmmeh.
- » Câdûr, Muhammed. *Müessesetü'l-mahzen fi târihi'l-Mağrib*. Dârülbeyzâ: Müessesetü'l-Melik Abdülaziz Â-i Suud, 2011.
- » Cantay, Tanju. "Atmeydanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 82-83.
- » Ceran, İsmail, "Merinîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29: 192-199. Ankara:

- TDV Yayınları, 2004.
- » Ceran, İsmail. "Sa'diler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35: 407-410. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
  - » Ceran, İsmail. "Sebte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36: 258-260. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
  - » Ceran, İsmail. *Fas Tarihi*. Ankara: TTK, 2012.
  - » Çetin, Osman. "Tarihte İlk Resmî Mevlid Merâsimleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987): 73-76.
  - » Devserî, Ahmed Sâni. *el-Hayâtü'l-ictimâi fî Gırnâta fî asri devleti Beni'l-Ahmer 635-897/1238-1492*. Ebû Zabî: el-Mecmu'us's-Sekafî, 2004.
  - » Durmuş, İsmail. "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29: 480-482. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
  - » Fiştâlî, Ebû Faris Abdülaziz. *Menâhilü's-safâ fî meâsiri mevâlîne-ş-şürefâ*. (thk. Abdülkerim Küreyyim), Rabat: el-Matbaatü'l-Asriyye, [y.y., t.y.].
  - » Hamâmî, Nûh. "Mevkibü'ş-şümû' bi-Selâ 11 Rebiülevvel", Erişim 11 Ekim 2019. <https://www.nouhworld.com/article/>.
  - » Harekât, İbrahim. *es-Siyâse ve'l-müctema' fi'l-asri's-Sa'dî*. Dârülbeyzâ: Dârü'rReşâdi'l-Hadîse, 1408/1987.
  - » Harîrî, Muhammed İsâ. *Târihü'l-Mağribi'l-İslâmî ve'l-Endelüs fi'l-asri'Merîni (610-869/1213-1465)*. 2. Baskı, Kuveyt: Dârü'l-Kalem, 1408/1987.
  - » Hazırî, Ahmed, Hasan. *Alâkatü'l-Fâtımiyyîn fî Mısır bi-düvelî'l-Mağrib (362-567/973-1171)*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1996. <http://www.habous.net/daouat-alhaq/> 06.07.2014.
  - » İbn Cübeyr, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed. *Rihletü İbn Cübeyr*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1384/1964.
  - » İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed. *et-Ta'rîf bi-İbn Haldûn ve rihletuhû garben ve şarken*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmî, 1413/1992.
  - » İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed. *et-Ta'rîf bi-İbn Haldûn ve rihletuhû garben ve şarken/ Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*. (trc. Vecdi Akyüz). İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
  - » İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Ebû Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü eb-nâi'z-zamân*. (thk. İhsan Abbâs), 1-8. Beyrut: Dârü's-Sâdir, 1398/1978.
  - » İfrenî, Muhammed es-Sağîr b. El-Hâc b. Abdullah. *Nüzhetü'l-hâdî bi ahhârî mülûki'l-karni'l-hâdî*. thk. Abdüllatif eş-Şâdlî. Rabat, 1419/1998.
  - » İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullah Lisânüddin Muhammed b. Abdullah. *el-İhâta fî ahhârî Gırnâta*. (thk. Muhammed Abdullah İnân), 1-4. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2. Baskı, 1393/1973.
  - » İbnü'l-Kâdî, Ebû'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Miknâsî. *Cezvetü'l-iktibâs fî zikri men halle mine'l-a'lâm bi'l-medîneti Fâs*. 1-2, Rabat: Dârü'l-Mansûr, 1973.
  - » İbnü't-Tuveyr, Ebû Muhammed Abdüsselâm b. Hasan Kayserânî. *Nüzhetü'l-mukleteyn fî ahhârî'd-devleteyn*. (haz. Fuad Seyyid Eymen), Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1412/1992.
  - » İfrenî, Muhammed es-Sağîr b. El-Hâc b. Abdullah. *Nüzhetü'l-hâdî bi ahhârî mülûki'l-karni'l-hâdî*. thk. Abdüllatif eş-Şâdlî. Rabat, 1419/1998.
  - » Karataş, Ali İhsan. "Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları". *İstem* 6/11 (2008): 47-77.
  - » Kavas, Ahmet. "Sudan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37: 459-461. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
  - » Küreyyim, Abdülkerim. *El-Mağrib fî ahdi'd-devleti's-Sa'diyye*. 2006. (3. Baskı)
  - » Makkarî, Ebû'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Ezhârü'r-riyâz fî ahhârî İyâz* (thk. 1-3 Mustafa es-Sekka v.dğr., 4-5 Said Ahmed A'râb v.dğr.), 1-5. Rabat: İyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1939-1980.
  - » Makkarî, Ebû'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Ravzatü'l-âsi'l-âtrati'l-enfâs fî zikri men lekîtu min a'lâmi'l-hadarateyn Merakeş ve Fas*. Rabat: el-Matbaatü'l-Melikiyye, 1983.
  - » Meçhul, *Tarihü'd-devleti's-sadiyye et-Tukmedartiyye*. (thk. Abdurrahim Binhâde). Merakeş: Uyûnü'l-makalât, 1994.
  - » Menûnî, Muhammed b. Abdülhâdî. *Varakât an li-hadâreti'l-Merîniyyîn*. Rabat: Câmîatu Muhammed el-Hâmis, 2000.
  - » Mrîni, Najat. "Fiştâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13: 148-149. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- » Nümeyrî, Ebü'l-Kâsım İbrâhim b. Abdullah İbnü'l-Hâc. *Fezû'l-ubâb ve ifâzatü kudâhi'l-âdâb fi'l-hareketi's-saideti ilâ Kosantîne ve'z-Zâb*. (thk. Muhammed İbn Şakrûn), Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1990.
- » Okıç, M. Tayyib. "Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1976): 17-68.
- » Özdemir, Mehmet. "İbn Dihye el-Kelbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19: 413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- » Özel, Ahmet. "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29: 475-479. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- » Özel, Ahmet. "Mevlid". <http://www.sonpeygamber.info/> (10.01.2013).
- » Özel, Ahmet. "Mevlid: Tarihi ve Dinî Hükümü". *Divan* 1 (2002), 235-246.
- » Razuk, Muhammed. "Hezmiriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 312. İstanbul, TDV Yayınları, 1998.
- » Selâvî (Nâsirî), Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid en-Nâsirî. *Kitâbü'l-İstiksâ li-ahbâri'l-garbi'l-İslâmî* (thk. Muhammed ve Ca'fer en-Nâsirî), 1-8, Dârülbeyzâ: Dârü'l-Kitâb, 1954.
- » Seyyid, Eymen Fuâd. "Fâtımiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12: 228-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- » Shinar, Pessah. "Traditional and Reformist Mawlid Celebrations in the Maghrib", *Studies in Memory of Gaston Wiet* (edt. Myrian Rosen-Ayalon), Jerusalem: 1977.
- » Sükât, Abdülcevâd. "Kasidetü'l-medîh fi'l-asri'l-Merîni", *Da'vetü'l-Hak*, 277 1410/1989). www.habous.gov.ma/daouat-alhaq/ 02.09.2013.
- » Şahin, İlkay. "Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (2008): 269-285.
- » Şükürov, Qiyas, *Benî Ahmer Devleti (1232-1492)*, İstanbul, 2008 (Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar ÜSBE).
- » et-Tâzî, Abdülhâdî. *Kasrû'l-bedî biMerâkeş min acâibi'd-dünyâ*. Rabat, 1977.
- » Temgrutî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali. *En-Nefhatü'l-miskiyye fi's-sefareti't-Türkiyye: 1589*. (thk. Muhammed es-Salihi), Ebûzabî: Dârüs-Süveydi, 2007.

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 477 - 487

ARAŞTIRMA
Research

Geleneksel Sanatlarda Eğitim Modeli ve İcazet Geleneği

ÇİĞDEM ÖNKOL ERTUNÇ

Dr.Öğr.Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Tezhip ve Minyatür Anasanat Dalı.
certunc@erbakan.edu.tr | orcid.org/0000-0003-3783-2778

Geliş Tarihi / Received: 15.10.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 26.12.2019

Atıf / Cite as

Ertunç, Çiğdem Önkol. "Geleneksel Sanatlarda Eğitim Modeli ve İcazet Geleneği". *İstem*, 17/34 (2019): 477-487. <https://doi.org/10.31591/istem.633307>

Öz

Sanat bireylerin duygu ve düşüncelerini estetik yollarla dışavurumudur. Her toplumun kültürü, inançları, yaşama biçimleri dolayısıyla sanat anlayışının da kendine özgü bir karakteri vardır. Bu çalışmada birey ve toplum açısından sanat eğitiminin geleneksel sanatlar merkezinde nasıl gerçekleştiğini vurgulamak amaçlanmıştır. Geleneksel sanatlarımızın eğitimi sürecinde izlenen kaideler, hoca-öğrenci ilişkisi şeklinde devam eder. Hoca ve öğrenci arasında eğitim sürecinde uyulan belirli kuralların yanı sıra hocaya duyulan hürmet ve saygı neticesinde ortaya çıkan manevi bir bağ bulunmaktadır. Eğitim-öğretim sürecinde hoca-öğrenci münasebetleri, izlenen yol, metod ve teknikler, çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Hoca- öğrenci arasındaki eğitim metodunun tarihi süreçte var olan tüm sanat ve toplum teşkilatlarındaki durumu, bu düzenin sanat eğitimi açısından önemini ve devamlılığını vurgular. Geleneksel sanatlarda var olan bu eğitim sürecinin sonunda hocaların öğrencisine diploma niteliğinde verdiği icazet de sanat eğitiminin devamlılığı ve aktarımı konusunda bir belge niteliği taşımaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde geleneksel sanatlarımızda var olan eğitim modeli ve tarihi, uzun yıllar devamlılığını sürdürmüş, kendine has usul ve yöntemleriyle standart bir eğitim sisteminden farklı olarak gelişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, sanat eğitimi, meşk, icazet, medrese.

Abstract

Education Model in Traditional Arts and Tradition of Ratification

The art is the expression of individuals' feelings and thoughts in aesthetic ways. Because of the culture, beliefs and lifestyles of every society, art has a unique character. In this study, it is aimed to emphasize how art education takes place in the center of traditional arts in terms of individual and society. The rules followed in the education of our traditional arts continue in the form of teacher-student relationship. In addition to certain rules applied in the education process, there is a spiritual bond between the teacher and the student as a result of respect and respect for the teacher. The teacher-student relations, pathways, methods and techniques followed in the education process form the basis of our study. The status of the teach-

hing method between teacher and student in all art and social organizations that exist in the historical process emphasizes the importance and continuity of this order in terms of art education. At the end of this educational process in traditional arts, the ratification issued by the teacher as a degree is a document about the continuity and transfer of art education. In this context, the education model and history in our traditional arts has continued for many years and developed with its own methods and methods unlike the standard education system.

Key Words: Education, art education, meshk, ratification, madrasa.

1. Geleneksel Sanatlarda Sanat Eğitimi Modeli ve Tariçesi

İslamiyet'in kabulünden sonra Türk toplumlarında ilk kez, medrese adı verilen, planlı, düzenli örgün eğitim-öğretim kurumları ortaya çıkmıştır. Türk toplumlarının ahlak anlayışı, dünya görüşü ve toplumun değer verdiği insan tipi, İslamiyet'in etkisi ile yeni şekiller almaya başlamış, eski değerleri ve töresi değişme yoluna girmiştir. Medreseler ile düşünürler, mutasavvıflar, din adamları bu değişmeyi sağlayıcı bir yaygın eğitim görevi yapmışlardır. "Ders" kelimesinden türemiş, ders verilen bina veya yüksekokul manasına gelen medrese geçmişten itibaren süregelen "cami-okul" sisteminden sonra ortaya çıkmıştır. Medresenin varlığı cami eksenli okulların yok olmasına sebebiyet vermemiş aksine cami, medrese bir külliye içerisinde birlikte inşa edilerek her ikisinde de eğitim etkinlikleri devam ettirilmiştir¹. Nizama ve ahlaki değerlere uygun bir yüksekokul tarzında devam eden medrese eğitimi Selçuklulardan Osmanlılara kadar devam etmiş temel eğitim merkezleri olarak tarihsel süreçte yerini almıştır. Bunun yanı sıra toplum içerisinde Ahilik gibi esnaf-eğitim kurumlarıyla farklı sistemler oluşturulmuştur².

13. yüzyılda Kırşehir'de Ahi Evran tarafından ortaya çıkarılan Ahilik sistemi de temelde aynı eğitim prensiplerine sahip fakat daha çok maneviyatın ön planda tutulduğu bir teşkilat olarak karşımıza çıkar. Ahilik yaşayışta dürüstlük, sanatta mükemmellik, insana hizmette olgunluk ve fazilet prensiplerine dayanmaktadır³. Gençleri anne- baba terbiyesi ve gözetiminden çıktıkları gençlik çağlarında, seçkin teşkilat üyeleri ile yalnızlık ve yanlışıklardan koruyan ayrıca küçük esnaf, sanatçı, usta ve çırakları içine alan, mesleklerini doğruluk-dürüstlük yani ahlaki prensiplerine uygun olarak yapmalarını ve ayrıca eğitimlerini amaçlayan bir kurumdur⁴.

Medreselerin ve ahilik teşkilatının yanı sıra Tekkelerin de sanat eğitiminde önemli rolleri vardır. Yaygın eğitim kurumu olarak yetişkinlerin birçok konuda eğitilmesi işini amaçlayan tekkelerde eğitimler genel olarak sohbet ve uygulama olarak yapılmıştır. Eğitimi veren müşit ve müritler arasında saygıya ve sohbe dayanan sohbetlerini dinlemek şeklinde gelişen eğitim, bilgi sahibi olan

¹ Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri* (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1969), 1.

² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi, M.Ö.1000-M.S.2007* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007), 42.

³ Ziya Kazıcı, "Ahilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/540; Cevat Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gülşehri ve Babailer-Ahiler-Bektaşiler* (İstanbul:Yeniçağ Matbaası, 1948),61.

⁴ Kemal Turan, *Mesleki Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Rüşdü Uzel* (İstanbul: MEB Yayınları,1992),26.

öğrencilerin halvethane veya çilehane denen özel hücrelerde kırk gün süren çileleriyle devam eder. Bu sürecin yanı sıra zikir ve ayinlere katılmak gibi çeşitli eğitim şekilleri de bulunmaktadır⁵. Bir başka eğitim şekli olan “*model olma yoluyla eğitim*”, tekkedeki ahlaki değerlere bağlılığı ve doğrudan bunu uygulamaya yönlendirici olması özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Model olma yoluyla eğitim, eğitimi veren şeyhin edep ve ahlakıyla müritlerine örnek olup, hal ve tavırlarıyla onları yönlendirmesi şeklinde olmaktadır⁶. Tekke eğitiminin temeli teslimiyet, tevekkül, şükür ve yardımlaşma gibi manevi temellere dayanmaktadır. Medreseler beşeri ilimlerle ilgili kurumlardır, tekkeler ise daha çok halk eğitimi ve bazı güzel sanat dallarının merkezi olarak işlevlerini yürütmüşlerdir.

Asırlar boyunca tekkeler sanat faaliyetlerine ev sahipliği yapmışlardır. Şiir, edebiyat, musiki, hat vb. gibi çeşitli güzel sanat dallarının beşiği olmuşlardır⁷. Bu nedendir ki tahta oymacılık, rahle, kâğıt süsleme, tezhip, hat sanatında tekke bünyesinden derviş sanatkarların imzaları oldukça fazladır. İlme ve sanata heveskâr olan öğrenciler, tekke eğitimi süresince cemiyette var olan değerler ve biçimlerle bir uyum içinde olmayı, bu şekilde eser vermeyi ve hatta bu yola saygıyı kabul eder. Bu uyum hoca-öğrenci arasındaki tevazunun ve saygının temellendirdiği kaidelerle şekillenen manevi eğitim kuralları olarak gelişir.

Türk Sanatları eğitimi de aynı tekke eğitimi ve ahilikte olduğu gibi belirli kaideler çerçevesinde gelişen disiplinli bir sistemdir. Eğitim saygı ve hoşgörü çerçevesinde hoca-öğrenci anlayışına uygun olarak devam eder. Hoca- öğrenci münasebetinin temelini samimiyet, saygı ve ahlak oluşturur. Her varlığın temelinde olduğu gibi başlangıç (temel) ne kadar sağlam olursa yapı da o derece sağlam olur. İslam eğitimcileri bu fikri “*talebenin ilme, ilim adamına ve ustaya saygı ve hürmetini göstermedikçe, bilgi elde edemeyeceği gibi bilgiden de faydalanamaz*” şeklinde ifade ederler.

Geleneksel sanat eğitimi heveskâr ve kabiliyetli bir sanat talibinin hocasına teslimiyeti ile başlar. Üstadın talipte gördüğü heves neticesinde, üstadın kabulü ile geleneksel sanat eğitimi başlar. Gelenekte üstad öğrenciden ders ücreti olarak herhangi bir şey talep etmez. Ancak öğrenci belli aşamalarda üstadına özenli bir üslup içinde hediyeler takdim edebilir. Bu şekilde hediyeler reddedilmez. Öğrencinin eğitim sürecinde üzerine düşen tam bir teslimiyet içinde üstadından aldığı talime riayet edip gayretle verilen vazifeyi yerine getirmektir. Üstat başta sert ve müşkülpesent görünse de bu öğrencinin sanat eğitimi zarfında adabıyla sürecini tamamlamasına sebep olur. Zaman içerisinde üstat, öğrencinin gayretleri paralelinde onunla arasındaki ciddiyet ve engelini ortadan kaldırır. Bundan sonra üstat ve öğrenci insanlıkta ve sanatta aynı rengin temsilcileri

⁵ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat,2000), 271.

⁶ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*,273.

⁷ Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler* (İstanbul: Dergâh Yayıncılık, 1990), 247.

olma yolunda ilerlerler. Maddi ve manevi eğitim süreci tamamlandığında üstat tarafından öğrenciye bir icazetname verilir.

Geleneksel sanat eğitimi konusunda maneviyatın ve hoca- öğrenci (tilmiz) ilişkisini Serin şu şekilde ifade eder:

“Sanat, en büyük mürebbidir. Sanatın bu nefis ve irade terbiyesindeki kudretini çok iyi bilen ecdadımız, tahsil çağına eren gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak, bir hayat disiplini kazandırmak için musiki ve hüsn-i hat gibi sanatlarla meşgul ederlerdi. Daha küçük yaşta yazıya başlayan gençler, hocalarının dizinin dibinde hem yazı öğrenirler hem de şahsiyetleri teşekkül ederdi. Çünkü yazı tahsili ile beraber sabır, devamlı çalışma, temizlik ve tertip gibi hasletler de kazanılırdı. Bu sebeptendir ki, bir zamanlar Enderun Mektebi, bilhassa daha geniş sahada tekkeler; musiki, hat, tezhip, cilt gibi sanatların öğretildiği birer Güzel Sanatlar Akademisi mevkiinde idi. Bu sanatlar; müşterek inanç ve kültüre bağlı insanlar arasında duyu ve düşünce birliği sağlar. Ruhlara sükün verir, güzeli öğretir, bedî zevkleri geliştirir. Dinî ve millî hayatın kıymetlerini âleme yayarak daima canlı tutar, ruhun madde üzerinde hâkimiyetini sağlar. Ferdi his ve duyguların cemiyete zararlı kısımlarını tasfiye ederek nefis ve irade terbiyesinde mühim rol oynar.”⁸

Geleneksel Türk sanatlarının dayandığı kültür ortamı, estetik kaygıların yanında maneviyat ruhu barındırır. Buna paralel olarak ortaya koyduğu sanat eserinin derinliği ve etkinliği de tasavvufi bir estetik olgusu içinden çıkar. Aynı şekilde İslami değerlerin hâkim olduğu kültürel ortam da duygusal bir tasavvuf anlayışındadır. Bu anlayış onu “Hüsn-i Mutlaka” sürükler. Tasavvuf ve aranan güzellik sanatçının sonsuzluk algısını ortaya koymasına vesile olur. Sonsuzluk yanında hiçlik ve teslimiyet olguları da ortaya konan sanat eserinin şekillenmesinde temel vesileler olmaktadır. Yine bu açıdan bakıldığında Türk İslam sanat eserlerinin taşıdığı güzellik ve özellikleri kavrayabilmek için onların ne gibi bir manevi hava içerisinde meydana getirilmiş olduklarının bilincinde olmak gerekmektedir. Bunlar gelişmiş güzel ortaya konan desen veya kompozisyonla birlikte kendilerine özgü üslup ve inançları sembolize eden ve onlara günlük hayatta yer verdiren varlıklardır.

Her toplumda önemli bir yere sahip olan sanat ve sanat eğitimi, Türk toplumunda da etkin ve önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle gösterişli sanat eserleriyle günümüze pek çok eserler bırakan Osmanlı imparatorluğu da böyle bir mirasın yaratıcısı ve taşıyıcısı olmuştur. Osmanlı döneminde ortaya konulan incelikli sanat eserlerini incelemek, bizlere ilk olarak bunun sürdürülebilir olduğu izlenimini verecektir. Sanatın sürdürülebilir olması, bir sonraki kuşaklarca geliştirilerek devam ettirilmesi ise onun eğitiminde bir takım sistematik kurumlara ihtiyaç duyacağını göstermektedir. Başka bir açıdan sanat, eğitim yoluyla

⁸ Muhittin Serin, *Hat San'atı ve Meşhur Hattatlar* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1999), 17.

ve çeşitli kurumlar aracılığıyla bir sonraki nesle aktarılmış olmalıdır.

Osmanlı sanat eğitimi ve aktarımında karşımıza tarihi vesikalar çıkacaktır. Geleneksel bir tavır olarak kayıt altında tutma, Osmanlı imparatorluğunda titizlikle üzerinde durulan bir konudur. Devletin en alt kademesindeki memurdan en üst kademedeki saray işlerine kadar her şey kayıt altına alınarak tutulmuştur. Aynı durum sanat ile ilgili konularda da geçerliliğini korumuştur. Osmanlı imparatorluğu bu anlamda sanat ile ilgili vesikaları da özenli bir şekilde tutmuş ve onları arşivlemiştir. Bu vesikalardan en önemlilerinden birisi ise *Ehli Hiref* kayıtlarıdır. Bu kayıtlar Osmanlı imparatorluğunun sanatkâr alımı konusundaki istatistikleri içeren tarihi vesikalardır. Bu vesikalar yalnızca ülke içerisindeki sanatkâr alımları ve onların istihdamına yönelik değil, çeşitli coğrafyalarda gerçekleştirdiği fetihler sonucunda, oralardan ülkelerine getirdikleri sanatkârların kayıtlarını da içermektedir. Bu sanatkârlar genellikle nakkaşlar olarak bilinir ve sarayın süsleme işlerinde istihdam edilirdi. Ehli Hiref kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla her sanatçı belirli bir miktardaki ücretle istihdam ediliyor, ülke dışından getirilen süsleme sanatçılarına, yerli sanatçılardan daha fazla ücret ödeniyordu⁹.

Başlangıçta Osmanlı imparatorluğu, nakkaşiler olarak nitelendirilen ve süsleme işinde kullanılan kişileri usta olanlar arasından seçerdi. Daha sonraki dönemlerde ise bu ustaların yanına yetişmeleri için devşirme kişiler de alınmıştır. Saraya alınan bu devşirmeler sanata yetenekli olan bireyler arasından seçilir, işinin ehli ustalar tarafından saray kaidelerine uygun olarak sistemli bir eğitimden geçirilir ve ehli hiref teşkilatı altında bir araya getirilirlerdi. Onaltı ve onyedinci yüzyılda sanatkâr yetiştirme düzeni, daha sistematik hale gelmiş ve sanat eğitimi işi gelenekte olduğu gibi usta-çırak ilişkilerine bağlanmıştır.

2. Geleneksel Sanat Eğitiminde Meşk ve İcazet

Meşk, öğrenmek için yapılan çalışma ve alıştırmayı ifade eden ders dökümanı niteliğinde belgelerdir. Arapça bir kelime olan meşk, Klasik Türk-İslam sanatlarında bir hocanın öğrencisine, onu taklit ederek öğrenmesine vesile olacak ders ve örnekler içinde kullanılır¹⁰. Hoca ile çalışıp onu örnek alarak çalışmaya da meşk etmek denilir. Tüm bu meşkler ve eğitimin çeşitli aşamalarından sonra öğrencinin sanatını icra edebilmesi için hocasından kendisine icazet verilir. İcazetname ilimde ve yazıda tahsilini bitirenlere verilen şهادetname anlamında kullanılan bir tabirdir. Sözlükte “su akıtmak, helal kılmak, izin vermek, onaylamak, geçerli kılmak” gibi manalarda cevz kökünden türemiş bir kelimedir¹¹. Bir nevi öğrenme ruhsatı olan icazet, kişinin ilmi alanda hangi tür bilgiye

⁹ Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkarları 18. Yüzyılda Ehli Hiref* (İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları), 18.

¹⁰ Muhittin Serin, “Meşk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 29: 372.

¹¹ Cemil Akpınar, “İcazet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), →

sahip olduğunu, öğrenim seviyesinin öğretmeye ve sanatını uygulamaya yeterliliğini ve bu alandaki yeteneğini gösteren tahsil belgesi olarak değerlendirilir¹². Sanat merkezli düşünülmesinde icazet kendi anlattıklarının hepsini aktarması için öğrencisini ruhsatlandırma yani izin verme, sanatını aktarırken artık imza atabilme yetkisinin hoca tarafından verilmesine denilir. Bilgisini aktarabilecek seviyeye gelen öğrenciyi hocası tarafından verilen bir öğrenme ruhsatıdır¹³. İslam dünyasında icazet geleneğinin köklü bir geçmişi vardır. Kapsamı, usul ve üslubu bakımından çeşitli farklılıklar gösteren icazetnamelerin ilk örneği Hanefi kadılarından İbnü'l Bühlül için Kadı İsmail b. El-Cehdami tarafından hadis alanında olmak kaydıyla hicri üçüncü yüzyılda yazılmıştır¹⁴. İcazetler konuları ve şekilleri farkı ile “İlmi, Hadis, Tarikat, Sanat ve Meslek, Fenni İcazetleri” olarak farklı alanlarda da kullanılmaya başlanmıştır¹⁵. Sanat alanında icazet usulü ilk olarak hat tarihi kaynaklarında geçen XV. yüzyıl hattatlarından Abdurrahman-Sabıg tarafından konulmuştur. Ancak görülen ilk icazetname XVII. yüzyıl sonlarına aittir¹⁶. Hat sanatında çok sayıda belge bulunan icazetname geleneği için diğer sanat dallarında kısıtlı sayıda bilgiye ulaşılabilmektedir. Ancak icazet çeşitlerinde de belirtildiği gibi diğer geleneksel sanat dallarında da icazet geleneğinin var olduğu bu geleneğin sadece hat sanatı ile sınırlı kalmadığına işaret eder. Dolayısıyla saray himayesinde çalıştırılan ve eser veren hat sanatçılarına verilen icazetnamelerin yanı sıra tezhip sanatçılarına da icazet verilmiştir.

Tezhip sanatı ince zevkin ve derin bir kültür birikiminin ürünüdür. Hoca öğrenci ilişkisi içerisinde, diğer sanat dallarında olduğu gibi meşakkatli bir eğitim süreci bulunmaktadır. Hoca ve öğrenci arasındaki bulunan geleneksel eğitim metodunun ve dolayısıyla sıkça vurguladığımız manevi saygı çerçevesinde ilerleyen tezhip sanatında da icazet geleneği bulunmaktadır. Genel olarak özellikle Osmanlı’da hat sanatı dışında diğer geleneksel sanatlarda icazet geleneğinin bulunmadığını vurgulayan bazı iddiaların aksine tezhip sanatında da icazet geleneğinin bulunduğunu tarihi vesikalardan öğreniyoruz. XVIII yüzyıla ait olan bir belge bunun için güzel bir örnektir. (Şekil 1-2) Belge iki kayıttan oluşmaktadır. Birinci belge Ciltçibaşı Hasan ve Esnafın saray kalemine yazdıkları dilekçe, ikincisi ise, saray kaleminin söz konusu dilekçenin Sultana arzını ifade eden kayıttır.

→ →

21: 393.

¹² Hüseyin Atay, “Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet-nâmeler”, *Vakıflar Dergisi*, 13 (1981), 188.

¹³ Mesut İdriz, “İslâm Eğitim Yaşamında İcazet Geleneği”, çev.İbrahim Kapaklıkaya, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1/3(Ocak, 2003), 174.

¹⁴ Akpınar, ‘İcazet’, 21: 394., Muhammed İkbâl Ekinci, “Tillo Mücahidiyye Medresesi’nde İcazet ve İcazetname”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017), 244.

¹⁵ Akpınar, ‘İcazet’, 21: 393.

¹⁶ Mustafa Uğur Derman, “Türk Yazı San’atında İcazetnâmeler ve Taklid Yazılar”, *VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*(Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972), 717.

Şekil 1 BOA, Dosya:54, Gömlek: 2672, Tarih: H-07-02-1169, Kurum: C..MF., İstanbul'da tezhibciler esnafının Okmeydanı'ndaki Okçular Tekkesi'nde şakirdlere icazet vermek için her sene toplanıp eğlenmeleri mutad olduğundan, bir günlük merasim icrasına müsaade itası. Sayfa 1.

دولتو عنایتلو سلطانم حضرتلری صاغ اولسون

مذهب اصنافی قوللرنیک اوق میداننده واقع اتجیلر تکی سنده معتاد قدیم اوزره شاکردانه اذن ویرلمک اچون تفرج تصمیم اولنوب و خلاف شرع افعاللریمز اولمیوب انجق مجلسمزده ختمات شریف ودعالر اولنوب افندیلریمزی دخی دعای خیر ایله یاد اولمغه وسیله ایچون مراحل علیه آصفانه لرندن مرجودرکه اصناف فقرا قوللرنیک حاللرینه ترخمًا اذن عالیلری رجاسنه عرضحاله جسارت اولندی باقی امر و فرمان سلطانم حضرتلرنکر

Devletlü, inâyetlü sultânım hazretleri sağ olsun

*Müzehip esnâfı kullarının Okmeydanı'nda vâki Atıcılar Tekyesinde mutâd-ı kadîm üzere şâkirdâna izin verilmek için teferrüc tasmîm olunub ve hilâf-ı şer'i ef'âllerimiz olmayub ancak meclisimizde hatemât-ı şerîfe ve duâlar olunub, efendilerimizi dahi duâ-yı hayr ile yâd olmağa vesîle için merâhim-i âliyye âsîfânelerinden mercûdur ki, esnâf-ı fukara kullarının hâllerine terahhumen izn-i âlileri recâsına arzihâle cesâret olundu. Bâki emr ü fermân sultânım hazretle-
rinindir.*

Belgenen Türkçesi:

Saadet, nimet ve iyilik sahibi Sultanımız Hazretleri sağ olsun.

Müzehip esnafının Okmeydanı'ndaki Okçular Tekkesinde eskiden beri süregelen (âdet üzere) öğrencilere *sertifika vermek* için bir tören kararlaştırılmıştır. Yasalara aykırı bir şeyin olmayacağı bu eğlencede ancak meclisimizde hatm-i şerif ve dualar edilecektir. Hatta (sizleri de) hayır duası ile anmağa vesile olması için asıfane ve engin merhametinizden umulur ki esnaf kullarınızın du-

rumlarına merhameten yüksek izinlerinizi rica için halimizi arz etmeğe cesaret edebildik. Emir ve ferman her zaman sultanımız hazretlerindedir.

Bende-i Hasan, ser-mücellidîn ve esnaf duacıları

İkinci belgede ise söz konusu saraya sunulan dilekçenin ve isteklerinin kabulü konusunda saray bürokrasisinin makama arzını görüyoruz.

Şekil 2 BOA, Dosya:54, Gömlek: 2672, Tarih: H-07-02-1169, Kurum: C..MF., İstanbul'da tezhibciler esnafının Okmeydanı'ndaki Okçular Tekkesi'nde şakirdlere icazet vermek için her sene toplanıp eğlenmeleri mutad olduğundan, bir günlük merasim icrasına müsaade itası. Sayfa 2.

Müzehib esnafı şakirdlerine izin verilmek için mu'tâdları üzere Okmeydanı'nda vâki Atıcılar Tekyesinde teferrüç eylemek istid'âsı zımında arzihâl ederler. Tâife-i mergûme Mushaf-ı Şerif ve sâir kütüb-i mu'tebere tertib ve tezhibi hizmetinde olub sâir esnâfa rüchânları olmağla hilâf-ı şer' hareket eylememek ve meclislerinde hatemât-ı şerife kiraâtı akabinde devâm-ı ömr-i devlet ü kavvâm-ı fer-ü şevket-i mülükâneleri da'vetini edâ ile ancak bir gün fâide-i san'atlarını icrâya izn-i hümâyûn erzânî buyrulur ise emr ü fermân hazret-i menlehül-emrindir.

Müzehib esnafı şakirdlerine izin verilmek için mu'tâdları üzere Okmeydanı'nda vâki Atıcılar Tekyesinde teferrüç eylemek istid'âsı zımında arzihâl ederler. Tâife-i mergûme Mushaf-ı Şerif ve sâir kütüb-i mu'tebere tertib ve tezhibi hizmetinde olub sâir esnâfa rüchânları olmağla hilâf-ı şer' hareket eylememek ve meclislerinde hatemât-ı şerife kiraâtı akabinde devâm-ı ömr-i devlet ü kavvâm-ı fer-ü şevket-i mülükâneleri da'vetini edâ ile ancak bir gün fâide-i san'atlarını icrâya izn-i hümâyûn erzânî buyrulur ise emr ü fermân hazret-i menlehül-emrindir.

Belgenin Türkçesi:

Müzehhip esnafı, öğrencilerine *sertifika vermek* üzere âdet olmuş şekilde Okmeydanı'nda bulunan Okçular Tekkesinde eğlence yapma isteği arz ederler. Adı geçen topluluk Mushaf-ı Şerif ve diğer muteber kitapları tezhip ve tertip hizmetinde olup, diğer esnafıya karşı tercih olmakla kanunlara aykırı hareket etmemek ve meclislerinde Kur'ân-ı Kerim hatimleri okumak ardından ömürlerine kuvvet, mülkünüze saadet ve devamlılık duasını eda ederek ancak bir gün faydalı sanatlarını uygulamaya izn-i hümayun verilir ise emir ve ferman sizlerindir (emir ve ferman, emir sâhibi kimsenindir).

Belgelerin Türkçe transkriplerinden de anlaşılacağı üzere müzehhiplerin öğrencilerine sertifika vermek üzere Okçular Tekkesinde toplanıp bir merasim düzenleme istekleri ve bu merasim için sultandan istedikleri iznin belgesidir. Belgede törenlerin devrin kanun ve nizamı çerçevesinde düzenleneceği, kanunlara aykırı herhangi bir fiiliyatın olmayacağı ifade edilirken aynı zamanda esnafın ve öğrencilerin Kur'an okuyarak hatimlerin yapacağını, ayrıca Sultana ve devlete hayır duaları edeceklerinden bahsedilmektedir. Bu ifadelerden sözü edilen törenin tekke terbiyesi içerisinde gerçekleşeceğini öğreniyoruz. Dikkat çeken bir diğer husus ise müzehhiplerin diğer esnafıya göre daha itibarlı olmalarıdır. Belgenin satır aralarında geçen ifadelerden söz konusu topluluğun başta Kur'an-ı Kerimler olmak üzere muteber kitapları tezyin ettikleri için diğer esnaf içerisinde özel bir ayrıcalığa sahip olduklarını görüyoruz.

Yine belgede geçen "âdet olmuş" ifadesinden de anlaşılabilineceği üzere bu geleneğin daha önceden de var olduğudur. Elde edilen belgenin 1755 tarihli olması Tezhip sanatında müzehhiplerin öğrencilerine törenle verdiği icazet geleneğinin daha önceki yüzyıllarda da var olduğunun ispatı niteliğindedir.

Sonuç

Sanat aktarımının kurumlar aracılığıyla sistematik bir yapıya bürünmesi, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar devam etmiş bir uygulamadır. Selçuklu devrinden Osmanlı'nın son dönemine kadar sanat eğitimi hoca-öğrenci sistemine tabi şekilde yapılmış, kaideler ve saygı çerçevesinde ilerlemiştir. Osmanlı son dönemlerinde ortaya çıkan kurumsallaşma gelişmeleri sayesinde var olan eğitim düzeninde yeni gelişmeler gözlemlenmiştir. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan batılılaşma süreci içerisinde var olan eğitim sisteminde değişiklikler yapılmıştır. Medreselerdeki eğitimin var olan sistemden başka bir şekilde bürünmesi neticesinde aksamalar yaşanmış yapılan ıslahat çalışmaları, dolayısıyla sanat eğitiminde de etkilerini göstermiştir. Var olan hoca öğrenci başka deyişle üstat-tilmiz, usta-çırak ilişkisiyle devam eden ve süreçte çeşitli teşkilatlar ve medreseler vasıtasıyla varlığını sürdüren sanat eğitimi yirminci yüzyılda bazı değişiklikler yaşamıştır. 1883 yılında Sanayi'i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Okulu) adıyla açılan ve Osman Hamdi Bey tarafından yönetilen güzel sanatlar akademisi, sanattaki bu devamlılığın gözlemlendiği kurumsal oluşumlardan birisidir. 1887 yılından 1908 yılına kadar yabancılar tarafından yönetilen Sanayi'i Nefise Mektebinde zamanla ülke içerisindeki başka sanatkâr-

ların ve hocaların okula alınmasıyla okuldaki yabancı hoca sayısı azalmıştır. Bunun en belirgin örneği ise 1908 Meşrutiyeti ile Türkiye'yi etkileyen batılı anlayış o zamana dek büyük bir olasılıkla bir usta çırak ilişkisi içinde sürdürüle gelen sanat eğitiminin, meslek okullarından başlayarak ülkemizde örgün eğitim alanına girmesini sağlamıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra her alanda gelişen devrimler, batıyı örnek almış bir tutum içerisinde. Osmanlı son döneminde sanat eğitimi alanında kurulmuş olan Sanayi'i Nefise Mektebine, Cumhuriyet döneminde "Devlet Güzel Sanatlar Akademisi" ismi verilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı ülkelerden davet edilen sanat alanında uzman hocalar ve yurtdışına gönderilen bir grup eğitimci hocanın çalışmaları ile sanat eğitimi sürdürülmüştür. Ancak Batı ile etkileşime girilmiş olması gelenekli sanatlardan ziyade resim sanatı üzerine etkisini göstermiştir. Öte yandan 1932 yılında Halk Evleri ve Köy Enstitüleri kurulması neticesinde köy, kasaba gibi küçük beldelerde sanat alanında toplantı ve sergiler düzenlenmiştir. Bu kurumlar Türkiye de sanatın farkındalığının yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamışlardır¹⁷.

Türkiye'de sanat ve sanat eğitimi gün geçtikçe yeniliklere açılarak ilerleme aşamasındadır. Var olan geleneksel sanat eğitimi metodu ve bunun neticesinde verilen icazet geleneği ile sanatlarımızın devamlılığı özellikle yurt genelinde bulunan Güzel Sanatlar Fakülteleri ile sağlanmaktadır.

Bunun yanı sıra devlet himayesinde açılmış ya da özel kişiler tarafından kurulmuş atölyelerin de katkısıyla geleneğin ışığında kaliteli eserler verilmektedir. Fakültelerde akademik anlamda yapılan çalışmalar, güncel sanat eğitimi kurallarına uygun olarak devam ederken, gelenekli sanatlarımız açısından bu güncel eğitim yine geleneğe uygun olarak devam etmektedir.

Günümüzde Üniversiteler mezun ettiği öğrencilerine diploma verirken, diğer kurumlar sertifika olarak adlandırılan belgeler vermektedir. Bunların haricinde öğrenci kendi arzu ve isteği doğrultusunda meşk ettiği hocası ile birebir eğitimini sürdürmesinin ardından hocasının takdiri ile geçmişte olduğu gibi icazet belgesi de alabilmektedir.

Kaynaklar

- » Akpınar, Cemil. "İcazet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21:393-400. İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- » Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi, M.Ö.1000-M.S.2007*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.
- » Atay, Hüseyin. "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet-nâmeler". *Vakıflar Dergisi* 13 (1981):172-234.
- » Derman, Mustafa Uğur. "Türk Yazı San'atında İcâzetnâmeler ve Taklid Yazılar". *VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler* (1972):717-739.
- » Idriz, Mesut. "İslâm Eğitim Yaşamında İcazet Geleneği". *Değerler Eğitimi Dergisi. Çev: İbrahim Kapaklıkaya* 1/3 (Ocak, 2003):169-188.
- » Kara, Mustafa. *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul:Dergah Yayıncılık, 1990.

¹⁷ Adnan Turani, *Batı Anlayışına Dönük Türk Resim Sanatı* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1977), 7.

- » Kazıcı, Ziya. "Ahilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 540-542. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- » Kuran, Aptullah. *Anadolu Medreseleri*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1969.
- » Serin, Muhittin. "Meşk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 372-374. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- » Serin, Muhittin. *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 1999.
- » Turan, Kemal. *Mesleki Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Rüştü Uzel*. İstanbul: MEB Yayınları, 1992.
- » Turan, Osman. "Celalettin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri". *Bellekten* 12/45 (1948): 71-82.
- » Turani, Adnan. *Batı Anlayışına Dönük Türk Resim Sanatı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1977.
- » Yaman, Bahattin. *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hıref*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- » Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 489 - 506

Çeviri
Translation

Sermaye ve Mekke'nin Dahili Yapısının Gelişmesi¹

MAHMOOD İBRAHİM

Çeviren
SELMA ÖZÜLKÜ
sozulkum@yahoo.com

Geliş Tarihi / Received: 10.07.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 25.12.2019

Atıf / Cite as

Ibrahim, Mahmood. "Sermaye ve Mekke'nin Dahili Yapısının Gelişmesi". *İstem*, 17/34 (2019): 489-506. <https://doi.org/10.31591/istem.589701>

Mekke toplumu şehirdeki tüccarın servet ve gücünün büyümesi ve dış ilişkilerinin daha karmaşık hale gelmesiyle kendi içinde dikkate değer sosyal, ekonomik ve politik dönüşümler geçirmeye başlamıştı. Bu bölümde, büyüyen tüccar sermayesinin nasıl olup da kabile ve klan bağlarının gevşemesine ve nihai olarak şehir toplumunun ve ekonomisinin çeşitlilik kazanmasına ve tabakalaşmasına yol açtığını izah edeceğim. Zengin ve fakir arasındaki uçurum büyümüş ve sermaye mülkiyetine dayalı bir sosyal yapı kuvvetlenmeye başlamıştı. Aynı zamanda, sermayenin birkaç tüccar kabile liderinin elinde toplanmasıyla Kureyş ittifakının bozulduğundan, bu durumun da rakip koalisyonların oluşumuna ve sonrasında tek liderlik düzeninin ortaya çıkmasına yol açtığından bahsedeceğim.

Sosyal Ve Ekonomik Ayrışma

Mekke'nin sakinleri tek bir kabileye mensubiyet açısından hiçbir zaman homojen değildi. Kureyş'ten önce de Mekke'de diğer kabile gruplarının varlığından bahsetmiştik. Bu gruplardan bazıları üstünlüklerini yitirdikten sonra da hi Mekke'de kalmaya devam etti. Kureyş'in üstünlüğü ele geçirmesinden sonra daha fazla sayıda klan Mekke'ye yerleşti.² Böylece Mekke toplumu her birinin

¹ Mahmood Ibrahim'in, *Merchant Capital and Islam* (Austin: University of Texas Press, 1990) isimli kitabının 57-69 sayfaları arasında bulunan "Merchant Capital and Mecca's Internal Development" başlıklı bölümün tercümesidir.

² İbn Habib el-Bağdadi, *Kitabü'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, thk. M. Khorshid. (Haydarabad: →→

diğerine müsamaha gösterdiği hâkim kabile gruplarının farklı tabakalarından teşekkül etti. Kureyş kendi sırası geldiğinde, Mekke'deki diğer kabilelere ve zamanla civarına hâkim oldu. Huzâa kabilesinin statüsündeki gerileme, kabile gruplarının talihindeki dönüşlerin sosyal ve ekonomik güce dayanan iktidar ilişkilerinin varlığının sonucu olduğuna işaret eder.

Mekke nüfusu şehrin ekonomik zenginliğin artmasıyla çok daha hızla büyümeye başladı. Birçok faktör yerleşim yeri olarak Mekke'yi cazip hale getirdi. Bu faktörlerin en önemlisi, Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden gelen tüccar hacıların varış noktası olan *harem* bölgesiydi. Mekkelilerin düzenlediği kurumsal uygulamalar da daha fazla yerleşimcinin buraya gelmesinde rol oynadı. *İlâf*'in, kabile liderleri ve üyelerini ticari girişimlerde bulunmak üzere Mekke'ye çektiğinden bahsetmiştik. Kabileler, klanlar ya da kişilerle yapılan ittifaklar da daha fazla sayıda kişiyi buraya getirdi. Zengin tüccarın *rifâde*, *sikâye* ve *sadaka* uygulamaları yerleşimcilerin geçim endişesini ortadan kaldırdı. Daha fazla sayıda kuyu açarak şehrin her zamanki su kaynaklarını genişletmek ihtiyacı Mekke'deki nüfus artışının getirdiği bir durumdur. Böyle bir faaliyet sayıları artmakta olan tüccar hacıların ve şehir sakinlerinin taleplerinin karşılanması için bir gereklilikti.⁴

Mekkeli tüccarın güçlenmesi ve şehrin yeni yerleşimciler için cazibe merkezi olması yanında ittifak oluşumları da sosyal ayrışmayı hızlandırdı. Bu oluşumlar ayrışmanın göstergesidir; çünkü bu sürecin olası neticesi ilgili sosyal grupların görece gücünde görülen artıştır (yahut azalmadır). Farklı klanlar arasında yapılan ittifaklar Ehâbiş örneğinde olduğu gibi tek bir kabile oluşumu ile sonuçlanabiliyordu. Bununla birlikte Mekke'nin dahili yapısının doğurduğu Benû Fihr bu konuda diğer bir örnektir. Halihazırda Mekke'nin içinde yaşayan Benû Âmir b.Fihr Benû Mais, Benû Teym ve Benû Muhârib ile bir ittifak oluşturdu. Benû Fihr'in kurulmasıyla bu klanlar *batnu'l-vâdi*ye yani Mekke'nin içine taşındılar ve çadırlarını buraya kurdular. Bu taşınma, sözü edilen klanların şehrin zenginlik ve refah kaynağı olan Kabe'ye daha yakın olmak girişimlerinin somut bir göstergesiydi. Mekke'nin iç ve dış ilişkileri arasında organik bir bağın varlığı sebebiyle Benû Âmir'in taşınması Mekke'nin Ebrehe'nin işgalini atlatmasının ardından tamamlandı.

Bu ittifakın önemi, Benû Amir'in Benû Adiy ile arasında var olan ittifakı bozduğu gerçeğini öğrendiğimizde net olarak ortaya çıkıyor.⁵ İşte bir kabile yahut klanı güçlü ya da zayıf kılabilecek şey bu ittifaklar arası geçişlerdir. Tek başına ayakta durabilecek kadar güçlü hale gelen Benû Fihr'in Benû Adiy ile *hılfe* ihtiyacı kalmamıştı. Sonuç olarak, ittifaklar arası geçişler ya da ittifak oluşumla-

→ →

Da'iratü'l-Ma'arifu'l-Osmaniyye, 1965), 238, 286, 288, 294, 295, 297, 299.

³Muhammed Hamidullahi "İlâf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 19 Aralık 2019). Bu maddede ilâf, İslam öncesi dönemde Kureyş kabilesinin bazı kabile ve ilkelerle yaptığı ticaret anlaşmalarını, bu maksatla verilen serbest dolaşım iznini ifade eden terim. (Çev.)

⁴Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, 277, 280; Ebu Velid Muhammed Ezraki, *Ahbârü Mekke*, thk. F. Wüstenfeld (Beyrut: Dar'ul-Hayat, 1964), 436-441.

⁵Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, 331-332.

rı muhtemelen, devam ede gelen bir güç kayması ile şehrin ekonomik ve sosyal düzeni içinde daha iyi bir konumun teminat altına alınması girişimine işaret ediyor.

İttifak oluşumlarının diğer bir önemli yönü, ittifakların eşit statüye sahip taraflar yahut iş ortakları arasında kurulması sebebiyle sınıf yapısının katılaşmasına yol açması temayülü idi. İbn Habîb al-Bağdâdî bir rivayetinde Mekke'ye kimlerin yerleşeceği hususunda birtakım kriterlerin varlığına işaret eder. Bu konuda daha detaylı bir bilgi vermemesine rağmen Mekke'ye yerleşmek isteyen birinin şehrin ahali ile ittifak arayışına girmesi gerektiğini söyler.⁶ Böyle bir istek vatandaşlık talebinde bulunmakla eş anlamlıydı ki böylece kişiler Mekke'deki ticari girişimlere iştirak edebilmek için bir ruhsat edinmiş olurlardı. Bu sebeple Benû Süleym'den Hârise b. el-Evkaş Mekke'ye taşındığında kendisine bir Mekkelinin himayesine girmesi söylenmişti. Hârise b.el-Evkaş'ın şehrin en zengin ve nüfuzlu tüccarından birisi olan Abdüşems Abdümenâf'ı seçmiş olması manidardır.⁷

Temîm'den Süveyd b. Rebîa ve Nevfel b. Abdümenâf arasındaki ittifak, benzer ticari çıkarları olan kişiler arasında yapılan ittifakların bir örneğidir. Bu ittifak oluşumunun perde arkasındaki şartlar bu konuda bizim için öğretici niteliktedir. Süveyd, Hîre ile yakın bağları olan ve Lahmî Divanında Temîm'i temsil eden Hâcib b. Zürâre'nin kızı ile evliydi. Süveyd ve Benû Lahm arasındaki ilişkiler, Süveyd'in bir av gezisinde bulunan Mâlik b. el-Münzir'i vurmalarıyla bozuldu. Süveyd ailesini yanına alarak şehirden kaçtı ve daha öncesinde Mekke'nin Irak ile ticari ilişkilerini başlatan Nevfel ile ittifak kurduğu Mekke'ye doğru hareket etti.⁸ Hîre'nin Temîm ile ilişkileri bu olaydan sonra sanki soğumuştur.⁹ Ancak Süveyd'in Hîre'nin yönetici ailesi aleyhine olan faaliyetleri, iltica kararı ve müttelik seçimi Hîre'nin düşüşünün ve Lahmîler ve Kureyş arasındaki büyüyen gerginliğin habercisi olarak görünüyordu.

Tacirler, varlıklarını artırdıkça ve daha fazla sayıda insan şehirdeki ticari faaliyetlere katılmak için Mekke'ye geldikçe sosyal düzeni oluşturan unsurların geri kalanından ayrıştı. Nihayet sosyal tabakalaşma somut bir biçim aldı. Wolf, Mekke'nin sosyal yapısı konulu çalışmasında "Ticari gelişmenin etkisi altındaki Mekke toplumu esasen akrabalık bağının belirlediği ve etnik köken açısından epeyce homojen yapısıyla karakterize bir sosyal düzenden, kurmaca bir hısımlık bağının toplumun sınıflaşmaya doğru giden ilerleyişini gizlediği, etnik çeşitliliğe sahip bir düzene doğru kaydı." der.¹⁰ Artık varlığa dayanan sosyal statü önem kazanmıştır. *Seyyid* yani aynı zamanda tüccar olan klan lideri sosyal yapının en

⁶Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, 285.

⁷Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, 285; ayrıca bakınız Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 447.

⁸Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, 290-291.

⁹Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, 292.

¹⁰Eric Wolf, "The Social Organization of Mecca and the Origins of Islam." *Southwest Journal of Anthropology* 7 (1951), 334. Barbara Aswad de tabakalaşmaya işaret etmiştir, "Social and Ecological Aspects in the Formation of Islam", *Peoples and Cultures of the Middle East*, Louis Sweet, 1/58. Daha fazla değerlendirme için Watt, Muhammad at Mecca'ye bakınız özellikle bölüm 1; aynı müellif, "Social and Economic Aspects in the Rise of Islam," *Islamic Quarterly*(1954), 90-103.

yüksek basamağı idi. Daha önce Abdüşems örneğinde görüldüğü gibi seyyidin gücü ve etki alanı önemli ölçüde kendi klanına ve dâhil olabildiği ittifaklara dayanıyordu. *Seyyid'in halifi* (müttefik)de tıpkı Nevfel ve Süveyd arasındaki ittifakta olduğu gibi benzer bir yüksek statüye sahipti. Toplumun hür üyeleri olarak klan mensuplarının konumları topluca kendi klanlarının konumuna bağlıydı. Üyeler klan tarafından himaye edilir, buna karşılık düşmana karşı klanı savunmaları zorunlu kılınırdı. Sosyal bir birim olarak kabile, liderin servet ve iktidarının gelişmesinin ön altyapısını hazırlardı.

Sosyal statü olarak *mevlâ seyyid* den, *seyyid*'in müttefikinden ve klan üyelerinden daha aşağıdaydı. *Mevlâ* çoğu kere önceki sahibine borçlu kalması icab eden azat edilmiş bir köledir. Gerçek şu ki, *mevlâ* başkasının himayesini aramaktan alıkonulurdu.¹¹ Mekke'de Arap ve Arap olmayan kökene mensup *mevâli* mevcuttu. *Mevlâ* akrabalardan biri dahi olabilirdi; bu durum, akrabalık bağının sosyal ve ekonomik açıdan farklı olabileceğine ve geleneksel klana ya da kabile bağlarına dayanan sosyal ilişkilerin yerini iktidara ve servete dayanan ilişkilere bırakmakta olduğunu gösterir. Bu ilişki diğer bir sosyal kontrol aracı olarak sürdürüldü. Bu, ayrıca tüccarın kar sağlayabildiği diğer bir vasıta idi. Bir aygıtlar kümesi bu ilişkinin değişmesi için sosyal olarak uygun hale getirildi. Bu aygıtlar çoğunlukla *mevlânın* kazandığı sermayeyi sahibine aktarmasını talep eder, bu suretle *seyyidlerin* elinde daha fazla servet yığılırdı.¹² *Mevlâ* anlaşma hükümlerinden memnun kalırsa sosyal basamaklarda bir üst sınıfa yükselebilir ve sosyal ve ekonomik mobilitesi üzerindeki önemsiz bir sınırlama ile *halif* olurdu. İmâd el-Hadramî'nin durumu buna bir örnektir. Kendisi Hadramevtili bir savaş tutsağı iken *mevlâ* statüsünü kazanabileceği Mekke'ye köle olarak satılır. Zamanla özgürlüğünü kazanarak varlıklı bir marangoz ve tüccar olarak yaşamını Mekke'de sürdürür. Soyundan gelenler de daha sonra Mekke ile ilgili meselelerde öne çıkarlar.¹³

En alttaki sosyal tabaka *kin* yani köleler ve onların çocukları bir başka ifadeyle *müvellidûn'dur*. Köleler de hem Araplardan hem de Arap olmayanlardan gelebilir. Köleler çeşitli şekillerde, en çok da savaşta esir alınarak ya da borçlarını ödeyemedikleri için özgürlüklerini yitirirler.¹⁴ Köleler ya evlerde hizmetçilik

¹¹Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam* (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Malayin, 1968), bölüm 4 ve 7, muhtelif yerlerde, özellikle 370.

¹²Hukuk metinleri, mevalinin hukûkî durumu ve hangi mekanizmalarla azad edilebileceklerine dair örneklerle doludur. Örneğin, bakınız, Şihabe'd-din Ahmed El-Kastalânî, *İrşâdu's-Sârî fi'l-Buhari* (Beyrut: Dar Sader, 1886), 4/315 ve sonraki sayfalar; Mâlik bin Enes, *Muvatta*, thk. A. R. Amrush (Beyrut: Daru'n-Nefais, 1971) 392, 555; İbn Habib el-Bağdadi, *Kitabü'l-Muhabber*, thk. I. Lichtenstadter (Beyrut: el-Mektebe't-Ticari li et-Tibe'a' ve'n-Neşr, 1945), Bağdâdî, *Kitabu'l-Muhabber*, 344 ve sonraki sayfalar.

¹³Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureys*, 322.

¹⁴Bazıları, örneğin Abdullah b. Selûl, Safvan b. Ümeyye, Âs b. Vâil ve Süheyl b. Amr köle kadınları fuhsa zorlamıştı. Bakınız, Ali bin Ahmed en-Nisâbü'rî, *Esbâb-ı Nüzûli'l-Kur'an* (Kahire: Müessesatü'l-Halebi, 1968), 211, 220; en-Nisâbü'rî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 326-328, 339. Diğerleri demirciydi: Kastalânî, *İrşâdu's-Sârî fi'l-Buhari*, 4/32. Mahzûm kabilesi çok sayıda köleye sahipti: Ebu'l-Farac el-İsfahani, *Kitabu'l-Egâni* (Kahire: el-Mektebetü'l-'Arabiyye, 1970), 1/65; el-Mesudi, *Murucu'z-Zehab ve Ma'adin el-Cevher*, thk. Barbier de Meynard (Paris: Imprimerie Imperiale, 1861), 4/155, burada Abdullah b. Cüd'ân köle taciri olarak zikredilir. Ayrıca bakınız İzzettin İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. C. J. Tornberg (Beyrut: Dar Sadir, 1965) 2/66,67,68, 70.

yapar yahut sahiplerinin servetlerine servet katmak için çalışırlar. Bir diğer aygıtlar kümesi, köleler ile sahipleri arasındaki ilişkiyi düzenler; bununla birlikte kölelerin özgürlüklerini kazanabileceği birçok yol mevcuttur. Diğer taraftan, köleden sahibine sermaye aktarımı bu sürecin esas unsurudur.¹⁵ Sosyal olarak kabul gören her türlü yol ile kölelerini özgür bırakmak sahiplerin tasarrufundadır. Örneğin, varlıklı bir tüccar olan Hakîm b. Hizâm bir iyi niyet göstergesi olarak yılda yüz tane köleyi *sadaka* olarak serbest bırakırdı.¹⁶Kölenin ve *mevlânın* statüsü sosyal yapıdaki dönüşümün göstergesidir, öyle ki toplumun birer üyesi olan bu kişiler tüccarın menfaatine hizmet eden mal yahut araç olarak kabul edilirdi.

Mekke'deki değişen sosyal yapı ve ayrışma süreci, şehirde hâlihazırda zenginler ve fakirler olarak kutuplaşmış kabile üyelerinin varlığı sebebiyle daha da şiddetlenmişti. Şüphesiz bu, Mekke'de devam eden bir süreçti, çünkü daha önce değindiğimiz gibi zenginler, ya zengin Mekkeliler ile ittifak yaparak ya da *îlâf* neticesinde Mekke'ye yerleşiyordu. Varlıklı kimseler artık sermayeleriyle yatırım yapabilecekleri daha fazla imkân arayışıyla ya da çiftlik hayvanlarını Mekke ticaret mallarını taşımak için kiraya vermek amacıyla Mekke'ye geliyordu. Özellikle borçlarını ödeyemedikleri için özgürlüklerini kaybeden fakirler de Mekke'ye göç ettiler. Kabilelerin daha fakir mensuplarını kabileye ait ortak çiftlik hayvanları üzerinde artı bir yük olmasınlar diye sıklıkla başka yerlere sığınma talebinde bulunmaya zorladıklarına dair kanıtlar mevcuttur.¹⁷

Sahlins, kabile yerleşimleri hakkındaki gözlemlerinde benzer bir sürecin farkına varıyor: "Göçebe çobanların sosyal düzeni, birinin refahı uğruna bir başkasının sorumluluğunu göz ardı eder, böylece fakir aileler potansiyel olarak kişi başına düşen hayvan sermayesi üzerindeki payı düşürmesinler diye zorunlu olarak şehre sürülürler." Sahlins şöyle devam ediyor: "Zengin sürü çobanlarının kendilerine has problemleri vardır. Büyük sürüleri idare etmek zordur, bu yüzden sürü sahibinin elindeki artı miktarı başka tür bir mülke yatırma yönelimi olabilir."¹⁸Bu ayrılmış halkın iç hareketleri Mekke'deki sınıf bölünmelerini kuvvetlendirmektedir. Daha önce sözünü ettiğimiz gibi zenginler kendilerini çoğunlukla eşitleri ile tanımlar ve onlar ile ittifak arayışı içine girerler. Fakirler ise kendi kabilelerinden dışlanmalarının yanında hâlihazırda sermaye mülkiyetine göre ayrılmış bir çevreye dâhil olurlar.

Mekke'deki sınıflaşma zengin tüccarın elinde toplanan servetin bir sonucu olup bu serveti destekler. Bu tüccar ellerindeki artı sermayeyi faizle ödünç para vermek şeklinde başka bir bankacılık uygulaması dâhilinde kullanır. *Ribâ* (tefecilik), farklılaşmış sosyal ve ekonomik yapının sürdürülmesinde önemli bir rol

¹⁵İmam Mâlik, *Muvatta*, 369,392; Kastalânî, *İrşâdu's-Sârî fi'l-Buhari*, 4/292, 326, 327, 332.

¹⁶Kastalânî, *İrşâdu's-Sârî fi'l-Buhari*, 300-307; M. İbn 'abd al-Malik İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Kahire: El-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1974), 2/223; Said b. Âs ve Hind b. Abdulmuttalib de köleleri azad etmişti: 'Ali, *Al-Mufasssal*, 4/198.

¹⁷Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fi Ahbâri Kureys*, 37; Bağdâdî, *Kitabu'l-Muhabber*, 164; İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/113; Ahmed bin Yahya el-Belâzuri, *Ensabu'l-Eşraf*, thk. M. Hamidullah (Kahire: Daru'l-Ma'arif, 1959), 1/60.

¹⁸Marshall Sahlins, *Tribesmen* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1968), 36-37.

oyunar. Ribânın Mekke'de ne zaman yaygın hale geldiğini belirlemek zor olmakla beraber bu uygulamanın ticari sermayenin büyümesine bağlı olduğu düşünüldüğünde *îlâf*la beraber başlamış ve bundan sonra da özellikle ticaret hacmi ve kapsamı büyüdükçe devam etmiş olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, artan ticari faaliyetler ve bu tür yatırımlardaki risk oranının azalması ile elinde öz sermayesi bulunmayanların bulunanlardan yani tüccardan ödünç para almaya teşvik edildikleri ileri sürülebilir.

Böylece tefecilik sermayeyi büyütmenin başka bir yolu haline gelir, nitekim çoğu Mekkeli tüccar bu yolla servetine servet katar. Sonraki dönemlerde İslâm dinine hizmette önemli rol oynayan tüccarın hepsi örneğin Osman b. Affân, Abdurrahman b. Avf, Hâlid b. el-Velîd ve Abbas b. Abdulmuttalib faizle ödünç para verme işi içine girer ve bu yolla zengin olurlar.¹⁹ Abbas ile ilgili bir olay ribânın sosyal ve ekonomik yapı üzerindeki etkisini ortaya koyuyor. Abbas kardeşi Ebû Tâlib'e 10 bin dinar ödünç para verir. Ebû Tâlib borcunu belirlenen şekilde ödeyemeyince Abbas *sikâye* ve *rifâde* görev ve imtiyazlarını Ebû Tâlib'in elinden alır.²⁰ Abbas ve Ebû Tâlib arasındaki gibi akrabalık bağları, sermayeye karşı sermaye ilişkisine dönüşmüştür, çoğu zaman da daha güçlü olan kazanır, bu kazanç sadece ekonomik anlamda olmaz; *sikâye* ve *rifâde* görevlerinin Abbas'a intikalinde olduğu gibi aynı zamanda ideolojik sembollerden daha fazla pay almak şeklinde olur. Bu değişim tüccarın bireysel sermaye birikimi uğruna ailelerine sırtını döndüğü bir gidişata da işaret eder. Ebû Tâlib'in kaybı maddi durumunu önemli ölçüde altüst etmiş olmalı ki öyle bir zaman gelir ve Ebû Tâlib kendi çocuklarına bakmaya güç yetiremez.²¹ Diğer birçokları da borçlarını yahut borçlarının üzerine binen fahiş orandaki faizi ödeyemedikleri için özgürlüklerini yitirir. Diğerleri arasında Abbas faiz yoluyla çok sayıda köle elde eder.²² Sonuç olarak ribâ, Mekke'nin sosyal ve ekonomik yapısında büyük miktardaki varlığın birkaç kişinin elinde toplanmasına ve bunların dışındakilerin de sosyal statü kaybına yol açarak çifte rol oynar. Bu kötü sosyal ve ekonomik gidişat sosyal düzenin geleneksel türdeki sosyal organizasyonunda yaşanan erozyon ile eş zamanlı olarak meydana gelir.

Sosyal ayrışma tüccar ekonomisinin tek özelliği değildi. İş gücü de çeşitlenir; zanaatkârlara, işçilere ve kervan ekonomisini ayakta tutan hizmet sektörüne ait bir altyapı gelişir. Böylece, geniş çaplı yahut sadece yerel pazarlarda faal tüccarı bir kenara koyarsak, bir kısmının aynı zamanda muhtemelen tüccar olduğu çeşitli meslek türleri de mevcuttu. Terziler, marangozlar, demirciler, ok

¹⁹Nisâbü'rî, *Esbâbu nuzûli'l-Kur'an*, 1968, 59, 87, 88; Ayrıca bakınız M. J. Kister, "Mecca and Tamim" *Journal of the Economic and Social History of Orient* 8(1965), 78; 'Ali, *Al-Mufasssal*, 3/363; Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kübra*, thk. Edward Sachau (Beyrut: Dar Beyrut, 1978), 3/23; Henri Lammens, "*La Mecque a la veille de l'hégire*" (Beyrut: Imprimerie Catholique, 1924), 257.

²⁰Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/57; en-Nisâbü'rî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'an*, 1968, 87, 88; Lammens, *La Mecque a la veille de l'hégire*, 235-240; 'Ali, *Al-Mufasssal*, 4/61.

²¹'Ali, *al-Mufasssal*, 61.

²²Lammens, *La Mecque a la veille de l'hégire*, 237; Maxime Rodinson, *Muhammad*, çev. Brian Pearce (New York: Vintage Press, 1974), 36; Wolf, "*Social Organization*", 335; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 2/88; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/193.

imalatçıları, veterinerler ve bazı diğer esnaf sıklıkla sözü edilen meslek erba-bındandır.²³ Hamallar, çobanlar, rehberler, muhafızlar, işi insanları eğlendirmek olanlar ve hizmetçiler özellikle kervan ekonomisine hizmet veren meslek gruplarıdır. Mekke sokaklarında yiyecek hazırlayıp satanlar yanında şehrin çarşılarında günlük maişetini temin eden işçilerden de söz ediliyor. Son olarak iflas etmiş ve zengin tüccarın bağışlarıyla yaşayan bir çoğunluk da mevcuttu.²⁴

Netice olarak sermayenin Mekke toplumunu birkaç şekilde dönüştürdüğü açıktır. Bir kısım tüccar yalnızca ekonomik olarak değil aynı zamanda politik olarak da daha çok güçlenmiştir. Farklı sosyal sınıflar ve çeşitli işgücünün ortaya çıkmasıyla sosyal yapı da değişmeye başlamıştır. Dahası, sosyal oluşumun tam da temelini teşkil eden klan ve kabile dayanışması yerini sermaye mülkiyetine dayanan sosyal ilişkilere bırakmıştır.

Hizipler Arası Çekişme Ve Benû Ümeyye'nin Yükselmesi

Mekke'deki sermayenin büyümesine bağlı olarak ortaya çıkan sosyal ve ekonomik dönüşüm tüccarı birkaç şekilde sıkıntıya sokmuştur. Daha önce değinildiği gibi ilk mesele kabile ve klan bağlarının yerini birey ve onun sermaye mülkiyetine dayanan ilişkilerine bırakmasıyla klana dayalı sosyal ilişkileri bozan sınıf yapısının yerleşik hale gelmesi olmuştur. Diğer bir husus ise yeni ittifaklar ya da *hulf* uygulamasının başlaması sebebiyle gerilim ve çekişmenin sürekli bir hal alması ve güç dengesindeki dalgalanmadır. Güç dengesinde süreklilik gösteren bu dalgalanmaya yol açan, klan liderlerinin iktidar mücadelesidir. Esas itibarıyla o vakitler Mekke'de daha büyük ölçüde biriken sermaye, servet ve iktidarın Mekke'deki bir kısım klan liderleri elinde toplanması sonucunu doğurur. Bu liderler arasındaki çekişme nihayetinde Mekke idaresini elinde bulunduran klan liderlerinin temsil ettiği bir kesimin ortaya çıkmasına sebep olur. Bu bölümde sözünü edeceğimiz gibi sermaye birikimi Kureyş içinde Ahlâf ve Mutayyebûn olmak üzere iki ana grubun oluşumuna yol açar. Daha çok servet birikimi ve çekişme bir üçüncü grubu, el-Fudûl'u doğurur. Bu süreç şimdi değineceğimiz gibi Benû Ümeyye'nin şehir içinde lider klan statüsünü pekiştirmesine imkân verir.

Mekke ve Kureyş bu denli ayrışmadan önce bütün klan liderlerinin karar alma sürecine dâhil olduğu konsensüse dayanan bir idare mevcuttu. Bununla beraber eldeki bütün bilgiler Kusay'ın Huzâa'yı yenilgiye uğrattıktan sonra Mekke'nin hâkim kişisi haline geldiğini gösteriyor. Kusay ölmeye önce Abdümenâf ve Abdüluzza'yı hariç tutarak bütün imtiyazlarını en büyük oğlu Abdüddâr'a devretti. Her ne kadar Kusay'ın bu tasarrufu en büyük erkek çocuğun ailenin tüm mal varlığı ve titrine mirasçı olma esasına uygunsay da, kaynaklar ısrarla Kusay'ın bu oğlunu seçme sebebini Abdüddâr'ın küçük kardeşlerinin ser-

²³Abdullah bin Muslim İbn Kuteybe, *Kitabü'l-Ma'arif*, thk. T. Ukasha (Kahire: Daru'l-Ma'arif, 1969), 575-576; Ahmed bin Ömer İbn Rüste, *el-A'lâk'un-Nefise*, thk. M. J. De Goeje (Leiden: Brill, 1891), 215; Kastalânî, *İrşâdu's-Sâri fi'l-Buhari*, 4/29, 33, 35.

²⁴Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fi Ahbâri Kureyş*, 52, 53, 241, 424; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 97; Bağdâdî, *Kitabü'l-Muhabber*, 190-191.

vet ve statüsüne sahip olmayışına bağlarlar.²⁵ Abdüddâr'ın ne kadar süre babasının izinden gidebildiği açık değil, ancak bir anlaşma hali mevcut olmalı; ni tekim Kureyş klanları arasında uyuşmazlığa dair herhangi bir rivayet yoktur.

Her ne kadar Kusay ve oğlu Kureyş içinde en nüfuzlu şahıslar olarak görünseler de kaynaklar klan başkanlarının ortak çıkarları ile ilgili meseleleri Dârünnedve'de müzakere etmeyi sürdürdüklerine işaret eder. Bu mekân tercihi yetki/iktidar dağılımını Dârünnedve üyelerinin lehine olarak bozmuş olsa da bir oranda kolektif liderliği doğurur. Diğer bir ifadeyle, güç dengesi olduğu gibi muhafaza edildiği müddetçe anlaşma hali devam eder ve böylece Kureyş klanları müşterek olarak Mekke'yi idare eder.

Bu düzenleme ne olursa olsun, yarım yüzyıldan biraz fazla bir zaman sonra Kusay'ın torunları Hâşim'i ve Abdüşems'i diğer bir ifadeyle Benû Abdümenâf'ı hoşnut etmez hale gelir. Büyük ihtimalle *ihlâf* uygulamasının ardından- ki Hâşim ve Abdüşems (ve onların diğer erkek kardeşleri) uygulamanın geliştirilmesinde etkili olmuşlardı- servetlerinin ve nüfuzlarının artması akabinde iktidara dâhil edilmemiş olmaları zorlarına gitmeye başlamıştır.

Kaynaklar Benû Abdümenâf'ın sayıca ve servet olarak büyüdükçe kendilerini Benû Abdüddâr'ın(kuzenleri) karşısına çıkacak kadar güçlü hissettiklerini haber veriyor. Bu meydan okuyuş Benû Abdümenâf'ın Kâbe'nin anahtarlarını istemesiyle açığa çıkar. Aslında onlar en asil dini görevi, ekonomik ve politik nüfuzun açık bir göstergesi olan *vilâyetülbeyt* vazifesini talep ediyordu. Fakat Benû Abdüddâr böylesi asil bir görevi elbette feda etmeyecekti; bu da Kureyş içinde bir anlaşmazlığa yol açtı. Sonuç olarak iki fırkaya bölündüler: al-Ahlâf olarak bilinen Abdüddâr grubu ve el-Mutayyebûn olarak bilinen Abdümenâf tarafı. Ahlâf grubu Abdüddâr, Mahzûm, Sehm, Cumah ve Adiy klanlarından oluştu. Abdüddâr, grubun içinde doğrudan Kusay'ın soyundan gelen tek kişiydi.²⁶ Mutayyebûn grubu Benû Abdümenâf (Hâşim ve Abdüşems), Zühre ve Teym'den oluştu. Böylece esas mücadele aslında iki gruba da hâkim olan Kusay'ın torunlarına kaldı. Bununla birlikte durum Benû Mahzûm'un Ahlâf'ta hâkim konuma gelmesiyle değişti.

İhtilaflar ve konsensüsün sona ermesi sebebiyle iki grup savaşın eşğine geldi. Ancak savaşın her iki tarafı da zayıflatacağı tehdidi tarafları geçici bir uzlaşmaya itti. Ahlâf ellerinde bulundurdukları bazı görevleri Mutayyebûn'a vermeye razı oldu; böylece *sikâye* ve *rifâde* gibi hacla ilgili kurumsal görevler Mutayyebûn'a geçti. Ahlâf, *vilâyetülbeyt* ve *livâ* yani harp sancağını taşıma gibi diğer görevleri elinde tuttu. Abdüşems'in Hâşim lehine görevlerden vaz geçtiği ifade edilir. Bu durum kaynaklarda aslında Abdüşems'in ticaret amacıyla sürekli seyahat halinde olmasıyla açıklanır.²⁷

²⁵Bakınız, örneğin, Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 65-66.

²⁶Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, 42-43, 222, 331-332; İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/20; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 2/222; Bağdâdî, *Kitabü'l-Muhabber*, 166-167.

²⁷Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, 223; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/56-57; Takiyüddin el-Makrîzî, *Kitabü'l-Niza' ve et-Tehasum* (Leiden: Brill, 1882), 8; İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/124.

Böylelikle Kureyş içindeki ilk büyük çatlak görevlerin intikali ile resmîyete dökülmüş olur. Tam burada Mekke'nin idareci klan başkanları arasındaki ilk politik manevralara bir göz atmamız gerekiyor. Buna ek olarak bu rekabetin, *ilâf*'in hayata geçmesinin ardından Kureyş'in ticari sermayesinin artmaya başlamasıyla meydana geldiğine işaret etmekte yarar var. Üstelik politik idarede daha büyük pay elde etmek için girişilen rekabete Mekke'deki dini kurumların kontrolü yön verirdi. Öyle anlaşılıyor ki bu kurumlar sadece sembolik olmayıp, aynı zamanda politik ve maddi bir kazanç kaynağı idi.

Bu iki grubun teşekkülü yalnızca sıkı akrabalık bağları göz önüne alınarak anlaşılabilir çünkü zaten her iki tarafın üyeleri birbiri ile akrabadır. Aslına bakılırsa grupların her biri müttefiklerinin tabanını yani mevali, köle ve diğer bakmakla yükümlü olduklarını arkasına aldığı için içerisinde toplumsal dinamikleri barındırmaktaydı. İki grup da Mekke'nin politik yapısı içinde daha etkin olmak için mücadele ediyordu. Ancak çekişmenin önde gelen tüccar klan liderleri arasında zirvede yaşanıyor olması bunun daha sonraki zamanlarda Mahzûm, Hâşim ve Abdüşems klanları arasında yoğunlaşan, sermaye sahipleri arasındaki sınıf içi bir çatışma olduğunu gösteriyor. Sonuç olarak, bu klanlardan her biri Mekke'deki sermayenin bir kesimini temsil ediyordu.

Mekke'deki bu klanlar/sermayedar kesimler arası rekabet kurumsal bir uygulama olan *münâfere* ile belgeleniyor. NeFeRe kökünden gelen *münâfere* esasen varlık ve maddi güce dayanan, daha çok prestij ve statü için girişilen rekabettir. Olay sıklıkla iki kişi arasındaki bir tartışma ile başlar ve daha sonra tarafların kendi grupları da olaya dâhil olur. Açık bir çekişme yahut tasfiyeden kaçınmak için çekişen gruplar sonunda bağımsız bir hakem tayin eder. Kaynakların *münâfere* ile ilgili geride bıraktığı deliller efsanevi bir geçmişin kalıntılarında başka bir şey değildir. Buna rağmen bu izlerin içinde dahi gerçek bir sosyal çekişmeyi görebiliyoruz. *Münâfere*'nin belgelenmesi sonuç olarak Mekke'nin iç politik dinamiklerini daha yakından görebilmemize ve şehirdeki en güçlü sermayenin büyümesine şahit olmamıza imkân tanıyor.

Abdüşems Benû Adiy'e Karşı

İlk ihtilaf Abdüşems ve Benû Adiy arasında ortaya çıkar. Abdüşems'in bir *buhtiyе*'si (nadir bulunan dışı bir devesi) vardı. Bir gün devesini yitirdi ve ona dair en küçük bir iz dahi bulamadı. Devesiyle ilgili haber getirene ödül vereceğini vaat etti. Benû Adiy'den bir adam çıkageldi ve Amir b. Abdullah adında birinin *buhtiyeyi* boğazladığını ve Abdüşems'in devesinin derisini Amir'in arka bahçesinde gömülü olarak bulacağını söyledi. Abdüşems akraba ve taraftarlarını harekete geçirip Amir'in evine doğru yola çıktı. Haber doğrudu. Olay Abdüşems'in hem malına ve hem de onuruna yapılmış bir saldırı olarak görüldüğü için Abdüşems Amir'i rehin alarak bütün malına el koyacağına ve ceza olarak da kolunu keseceğine yemin etti. Benû Adiy araya girerek Abdüşems'ten adamın sadece malına el koymasını ve onu sürgüne göndermesini istedi. Abdüşems uzlaşmayı kabul etti. Amir ve ailesi şehirden ayrılmak üzereyken Benû Şems yollarını kesip onları durdurdu ve Sehm bölgesinde kalmalarına izin verdi.

Abdüşems'in buna karşı çıkmadığı anlaşılıyor. Böylece Benû Sehm ve Benû Adiy arasında İslam'ın gelişine kadar geçerliliğini koruyan bir anlaşma sağlanmış oldu.²⁸

Ümeyye b. Abdüşems Benû Zühre'ye Karşı

Benû Abdüşems'in liderliği, Benû Ümeyye'nin ve daha sonra da Ümeyye oğullarının adını aldığı Ümeyye b. Abdüşems'e geçti. Ümeyye, Benû Zühre ile geçiş hakkıyla ilgili anlaşmazlıktan kaynaklanan bir tartışmaya dahil olur. Ümeyye, Vehb b. Menâf b. Zühre'nin evinin civarından geçer, öyle anlaşılıyor ki bu olay Vehb'i kızdırır. Ümeyye'nin evin civarından sürekli geçip durmasının ardından Vehb ondan yolunu değiştirmesini ister. Ümeyye bunu kabul etmez ve canı nereden isterse oradan geçeceğini söyler. Sonunda Ümeyye'nin yaralandığı bir kavga çıkar. Ümeyye, Vehb'in sürgün edilmesi propagandasını başlatacak olan taraftarlarını harekete geçirir.

İlk bakışta önemsiz bir tartışma gibi görünse de bu, gizliden gizliye var olan sosyal çekişmeyi gün yüzüne çıkarır. Bunun da ötesinde bu tartışmaların sonuçları her zaman kazanan taraf için somut avantajlara dönüşür. Daha zayıf olması sebebiyle Benû Zühre, Ümeyye taraftarlarının taleplerine karşı koyamaz ve içlerinden kimisi olay gecesinin geç vakitlerinde şehirden ayrılmaya başlar. Bu olayda da yine diğer taraflar araya girer ve mesele çözülür. Abdüşems ve Benû Adiy arasındakine benzer bir uzlaşmaya bu olaylar yaşanırken varılmış olabilir, nitekim Benû Zühre'nin Mekke'de kaldığını ve Ümeyye'nin Vehb'in mülkünden bir kısmına, sonraları Daru Safvân b. Ümeyye olarak bilinecek bir eve el koyabildiğini biliyoruz.²⁹

Bu iki olayla ilgili yorumlar sırasıyla şu şekildedir. İlk yoruma göre liderlik babadan oğla geçmiştir ki bu durum servet ve iktidarı dağıtmaktan çok bir yerde toplamıştır. İkincisine göre klanlar ayrılmıştır; bazı klan mensupları o kadar fakirdir ki Amir gibi hırsızlığa başvurur ya da o denli zayıftır ki Vehb gibi mülkünün bir kısmını vermeye ya da sürgüne mecbur bırakılır. İşte bu ayrışma, farklı klanlar arasındaki politik çekişmeyi daha ileriye taşıyan bir katalizör vazifesi görür. Üçüncü yoruma göre Benû Ümeyye'nin Ahlâf'a ve Mutayyebûn'a mensup klanlarla anlaşmazlık yaşamaması, Kureyş'in bu iki büyük koalisyonunun her birinin içindeki çatışan çıkarların varlığını gösterir. Diğer bir yoruma göre Benû Ümeyye çekişmelerden galip çıktığı her seferde moral olarak ve madden rakiplerine üstünlük kazanır. Son olarak, tıpkı ittifak oluşumlarının sosyal çekişmeye yol açmış olması gibi Benû Sehm ve Benû Adiy arasındakine benzer sosyal çekişmeler de ittifak oluşumlarını doğurur.

Harb b. Ümeyye Benû Abdul Muttalib'e Karşı

Benû Ümeyye diğer klanların aleyhine gücünü artırmaya devam etti. Harb b. Ümeyye b. Abdüşems ve Benû Haşim'in lideri Abdulmuttalib arasındaki çe-

²⁸Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fi Ahbâri Kureyş*, 80-82.

²⁹Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fi Ahbâri Kureyş*, 40-41; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 453; Makrîzî, *Kitabu'l-Niza' ve et-Tehasum*, 10.

kişme doğrudan ticari bir rekabetle ilgili olduğu için tam da bu konuya açıklık getirici niteliktedir. Harb'in Necranlı Yahudi bir tâcir olan Uzeyne cinayetini azmettirdiği ifade edilir. Uzeyne kendisine Tihâme bölgesinde ticaret yapma imkânı veren Abdulmuttalib'in *civâr*'ında bulunuyordu. Abdulmuttalib'in cinayetin failini bulması *civâr* sorumluluğunun (himayesinin) bir gerekliliğiydi. Abdulmuttalib Harb'in Uzeyne'nin ölümünden sorumlu olduğunu öğrenince iki taraf, aralarında hüküm vermesi için Benû Adiy'den bir hakem tayin etti. Hakem Abdulmuttalib lehine hüküm verince Harb duruma öfkeleni ve hakeme karşı taraftarlarını harekete geçirdi. Müttefikleri olan Benû Sehm tarafından desteklenen Benû Adiy de klan mensuplarını harekete geçirdi. Bu arada Benû Haşim ve Benû Zühre Abdulmuttalib'i destekledi ancak Benû Adiy tarafına katılmadı. Silahlı çatışma bertaraf edildi ancak görünen o ki Mutayyebûn grubunda yer alan güçlerin dağılma zamanı gelmişti. Harb ve Abdulmuttalib arasındaki münademe (yakın arkadaşlık, içki alemleri arkadaşlığı) artık sonsuza dek bitmişti.³⁰ Bir tarafta Benû Ümeyye ve Benû Nevfel, diğer tarafta Benû Haşim, Benû Zühre ve Benû Temîm birbirine yaklaşmıştı. Bundan sonra Benû Ümeyye ve Benû Nevfel kendilerini yavaş yavaş Benû Haşim ittifakından kurtarmıştı.

Nevfel b. Abdü Menâf Benû Abdulmuttalib'e Karşı

Mutayyebûn grubu içindeki iki yönlü bölünme özellikle Abdulmuttalib ve Nevfel arasındaki *münafere'de*, sosyal çekişmenin yine bir ittifakı doğurduğu zaman su yüzüne çıktı. Abdulmuttalib'e Mekke'de el-Arkah denilen bir parça toprak (arazi) miras olarak kalmıştı. Bir zaman sonra, Benû Ümeyyenin desteklediği Nevfel b. Abdümenâf buranın kendisine ait olduğunu iddia etti ve oğullarından birine bağışladı. Kendi başına Nevfel ile karşılaşmaya gücü yetmeyen Abdulmuttalib akrabalarından yardım istedi ancak "koca koca adamlardan hiç biri" bu çağrıya cevap vermedi. Abdulmuttalib'in destek arayışı içinde Medine'ye kadar gittiği ve kimi kaynakların bu temasaşüphe ile yaklaşmasına rağmen Benû Neccar'dan yardım talep ettiği rivayet edilir.³¹ Nihayetinde Abdulmuttalib o zamana kadar Mekke'nin politik yaşamında gözlerden uzak bulunan şehirdeki muhalif grup Huzâa ile ittifaka mecbur kalır. Huzâalı önde gelen bir grup Abdulmuttalib'in kendisini içinde bulduğu bu ikilemi görünce bir meclis toplar ve "zaman bizim (Huzâa ve Kureyş) aramızdaki yarayı iyileştirdi" diyerek durumu ilan eder.³² Davasında kendisine destek olmak amacıyla Abdulmuttalib'e ittifak teklifi götürmeye karar verirler. Huzâa'dan bir heyet bu teklif ile kendisine gelir ve Abdulmuttalib bu teklifi derhal kabul eder. Bu ilk taahhüdünün ardından her iki taraftan bir heyet Darü'n-Nedve'de bir araya gelir, mutabakatın ayrıntıları üzerinde düşünülüp karar verilir ve bir nikah akdi ile de anlaşma sonuca bağlanır. Benû Ümeyye'den yahut Benû Nevfel'den hiç kimse bu

³⁰Makrîzî, *Kitabü'l-Niza' ve el-Tehasum*, 11; Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fi Ahbâri Kureyş*, 94-98; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/73; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 2/15.

³¹Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fi Ahbâri Kureyş*, 85-88; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/69. Beni Neccar bağlantısı hakkında sorular için, bakınız, Muhammed bin Cerir et-Taberî, *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, thk. M. Ebu'l-Fazil İbrahim (Kahire: daru'l-Ma'arif, 1970) et-Taberî, *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, 2/248; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, 2/11.

³²Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/71.

görüşmeye katılmaz ya da ittifakın bir tarafı olmaz, böylece Mutayyebûn grubundan bağımsız kalırlar.³³

Böylelikle Benû Ümeyye'nin nüfuzu Benû Haşim aleyhine daha da artar, çünkü Benû Haşim ilk kez kendi kabile mensuplarına karşı Kureys dışından bir ittifak arayışına mecbur kalmıştır. Benû Haşim yavaş yavaş idareci elit dairenin dışına itilir; nitekim dışarıdan bir grup ile ittifak yapmış olmasının anlamı da budur. Abdulmuttalib'in hala bir Mutayyebûn mensubu iken Benû Huzâa ile ittifakının gösterdiği gibi birçok klan katmanının ve ayrılıkçı ittifakların mevcudiyetini de zikretmek yerinde olur.

Bununla beraber Abdulmuttalib'in bu anlaşmaya şiddetle ihtiyacı vardı çünkü henüz diğer mülk üzerinde hak iddia edenlerle karşı karşıya gelmemiştir. Diğer birçok Mekkeli tüccar gibi Abdulmuttalib'in de Zu'l-Harem denilen komşu Tâif'te arazisi vardı. Benû Sakif'ten Handak (ya da Cündeb) b. al-Hâris arazi üzerinde hak iddia etti ve bunun için harekete geçti. Abdülmuttalib ve Tâifli şahıs arasındaki sonraki kavgaya Benû Ümeyye dahil olmadı. Şüphesiz o zaman Banu Ümeyye'nin güya aynı gruba mensup olmalarına rağmen Abdulmuttalib'e herhangi bir yardım teklifinde bulunması kendisine bir menfaat sağlamayacaktı.³⁴ Bu olay bize bir kere daha aralarında akrabalık bağı bulunmasına ve aynı gruba mensup olmalarına rağmen tacir/klan liderleri arasındaki çekişmenin boyutunu gösteriyor. Liderlerin maddi çıkarları aile bağlarına galebe çalmış görünüyor. Bu ortamda Abdulmuttalib, Benû Ümeyye'nin hem Mutayyebûn içindeki ve hem de şehirdeki konumunu daha güçlü bir şekilde pekiştirmesine imkân vererek Mekke'nin ekonomik ve politik idaresindeki kayda değer nüfuzunu yitirdi.

Benû Ümeyye Benû Mahzûm'a Karşı

Mutayyebûn içinde en güçlü kesim olarak ortaya çıkan Benû Umeyye Ahlâf'ın o zamanki lideri Benû Mahzûm ile karşı karşıya gelmeye başladı. Bu çekişme daha ihtiyatlı idi ve teşekkülü uzun bir zaman aldı. Bu iki klan arasındaki ilk anlaşmazlığın kaynağı Kureys ile sürgündeki Benû Leys arasındaki hasmane ilişkiydi. Kureys'in Benû Leys'i sürgüne göndermesinden üç yıl sonra iki kabile arasında kanlı kavga yeniden patlak verdi. Mahzûm'dan el-As b. Vâil ve Hişam b. el-Muğire taraftarlarını topladılar ve Benû Leys'e karşı Ebû Uhayha olarak da bilinen Said b. el-Âs'ın ve Benû Ümeyye'nin desteğini talep etmek üzere başvurudular. Ebû Uhayha Benû Leys ile anne tarafından akraba olması sebebiyle bu teklifi geri çevirdi. Ebû Uhayha ayrıca Benû Leys'e mensup, el-Âs ve Hişam tarafından aranan kaçak birini Amr b. Abdü'l-Uzzâ'yı da barındırması.

Benû Mahzûmlu güçler Benû Ümeyye'den hiç destek almadan Benû Leys'e doğru yola çıktı. el-Müşellel adı verilen yere geldiklerinde şiddetli bir harp patlak verdi ve rivayete göre el-Âs öldürüldü, Mekke ordusu da bozguna uğradı. Bu yenilgi, bulunduğu yer ifşa olunca Mekke'den kaçan Amr el-Leys'in şehrin ya-

³³Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 71-72; Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureys*, 88-91.

³⁴Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureys*, 98-102.

kınlarında diğer Kureyşlileri öldürmek için geri dönmesiyle daha da vahim hale geldi. Sonunda iki tarafı anlaşmaya ikna etmeyi başaran Ebû Uhayha olmasaydı savaş yeniden başlayacaktı.³⁵

Ebû Uhayha ve mensup olduğu klanın yani Benû Ümeyye'nin hem Benû Mahzûm'dan desteğini çekmesinde ve hem de barışın tesisinde oynadığı rol dikkat çekiciydi. Diğer taraftan Benû Ümeyye, Benû Mahzûm gibi potansiyel olarak güçlü bir rakibe yardım etmek gibi bir düşünceye de sahip değildi. Benû Mahzûm'un güç ve prestijinde görülen herhangi bir kayıp Benû Ümeyye için bir kazanç demektir; ayrıca Kureyş'ten birileri savaşa dahil olmadığı sürece Benû Mahzûm'u kendi başının çaresine bakmak zorunda bırakmak gibi bir hesap da yapılmış olmalıydı. Ancak Mekke'de savaş kendini hissettirip, Amr da diğer Kureyşlileri öldürünce ve böylece savaşın Benû Mahzûm yanında diğerlerini de tehdit etmesiyle Ebû Uhayha devreye girmiş ve sadece savaşan taraflar için değil, Mekke'de de barışı temin ederek daha büyük bir prestij elde etmişti.

Benû Ümeyyenin Konumunu Sağlamlaştırması

Sosyal çekişmenin ve klan rekabetinin dinmek bilmediği bir ortamda Benû Ümeyye Mekke'nin idaresinde daha güçlü bir konum elde etmek için bu sefer şehirdeki en güçlü kesimler Benû Mahzûm ve Benû Hâşim ile bağlantılı olarak barış tesis edici rolünü kullandı. Bu durum Mekke sınırları içindeki Yevmü'l-Gazel karşılaşmasında görülebilir. Benû Sehm'den Mikyas b. Abdü'l-Kays'ın evi gençlerin toplanıp içki içtiği ve para saçtıkları bir *hanut* (meyhane) idi. Bir gece, Suriye'den şarap yüklü bir kervanın şehre gelmesinden sonra müstakbel Ebû Leheb'in de aralarında bulunduğu birçok Mekkeli *hanut*da toplandı. Huzâa'dan iki adam hizmet etmek üzere tutulmuştu, iki kadın şarkıcı dinleyicilere şarkı söylerken hizmetçiler de müşterilere şarap dolduruyordu. Ebû Leheb ve arkadaşları gece ilerledikçe sarhoş oldular ve paraları da yavaş yavaş tükendi. İşte o zaman Ebû Leheb arkadaşlarına ceplerini yeniden doldurmak için Kâbe'den değerli bir ceylan heykelini çalmayı önerdi. Fikir herkesin hoşuna gitti; etrafta kimse yokken Kâbe'ye gittiler ve heykeli çalmayı başardılar. Heykel Huzâa'lı olanın evine getirildi, burada üzerindeki mücevherleri ve altınları sökülüp çıkardılar ve bu parayla içmeye devam ettiler.³⁶

Birkaç gün geçmeden heykelin yokluğu fark edildi. Heykel Abdulmuttalib tarafından Kâbe'ye sunulmuştu, bu yüzden hırsızın bulunması onun sorumluluğundaydı. Fakat Abdullah b. Cüd'ân adında başka bir adam *harem'e* böylesi bir ihlalin doğuracağı muhtemel olumsuz sonuçları hemen fark etti. *Harem'e* karşı hürmetsizliğin Mekkelilere felaket getireceğini ileri sürdü. Hırsızlık aleyhine o kadar hararetle konuştu ki Abdülmuttalib'in bir daha bu olayı ağzına almaktan menedilmesini ve soruşturmayı yürütmek sorumluluğunun Benû Hâşim'e ait olduğunun kendisine hatırlatılması gerektiğini söyledi. Birkaç hafta sonra hırsızlık olayının detayları ortaya çıktı. Bazı anlaşmazlıklar silahlı çatışmaya yol açtı. Başlangıçta Benû Ümeyye Ahlâf grubuna destek vermiş gibi göründü ki bu du-

³⁵Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fi Ahbâri Kureyş*, 130-133, ayrıca 112-114.

³⁶Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fi Ahbâri Kureyş*, 55-57.

rum onları Benû Haşim'e karşı güçlendirdi. Bir süre sonra Ebû Süfyan, Ebû Uhayha ve Utbe b. Ebî Rebîa gibi Benû Ümeyye'den liderler bir araya geldiler ve Ahlâf'tan desteklerini çekmeye karar verdiler. Kritik bir zamanda gelen bu karar olayların seyrini değiştirdi ve Ahlâf grubu kuvvet kaybetmeye başladı. Güç dengesi Benû Hâşim lehine değişti fakat süreç içinde denge sağlanınca Benû Ümeyye tarafları anlaşmazlığı sona erdirmeye zorladı.³⁷ Demek ki Benû Ümeyye bir grubu diğerine karşı kullanacak ve her iki gruba da kendi işine gelen şartları dayatacak kadar güçlüydü; artık hâkim kesim konumuna ulaşabilmişlerdi ki böylece dâhilî çekişmeler gibi bu tür bölücü eğilimleri kontrol altına alabilecek ve kendilerinin yani Mekke sermayesinin en güçlü kesiminin çıkarlarını geliştirebileceklerdi.

Bu hegemonik rol Hîre ve onun müttefiklerine karşı yapılan Ficâr Savaşında hemen eyleme dönüştü. Benû Haşim yahut Benû Mahzûm'dan biri (ya da Mekke'deki diğer kabilelerden herhangi biri) Kureys'i harekete geçirdiğinde aslında sadece kendi güçlerini harekete geçirmiş oluyordu. Oysa Benû Ümeyye bütün Mekke'yi ve hatta onun müttefiklerini harekete geçirdi. Böylece Benû Ümeyye'nin çıkarı bütün bir şehrin çıkarı haline gelmişti, bu ise Benû Ümeyye'nin Mekke'nin rakip siyasî koalisyonları içindeki etkisinin ve konumunun bir göstergesiydi.

Ficâr Savaşı'nı başlatan el-Berrâd ile Benû Ümeyye lideri arasındaki ilişkiden söz edilmişti. Buna göre Harb'in el-Berrâd'ın planlarından önceden haberi olduğu anlaşılıyor. el-Berrâd'ın kervana saldırdıktan sonraki ilk endişesi müttefikine ve sözü geçen diğer Mekkeli tüccara haber ulaştırmaktı. Şayet Harb Hîre ile karşılaşmayı seçmemiş olsaydı, basbayağı el-Berrâd ile ittifakını tanımayacak, onu kaderi ile baş başa bırakacaktı. Ancak Harb ve diğer Mekkeli tüccar tereddütsüz yahut ihtilafsız yaklaşmakta olan savaşa hemen hazırlanmaya başladı. Karz b. Rebîa, Utbeb. Rebîa ve Ebû Süfyan gibi her biri savaşta kahramanca çarpışan (*e-Enâbis*, Aslanlar olarak bilindiler) Benû Ümeyyenin diğer mensupları Harb'e katıldı.³⁸ Harb, Kureys'e yardım eden bir kısım savaşçıya silah ve para temin etti. Hatta ordu merkezinin lideri olduğundan bahsedilir. Nihayet savaşı sona erdirmek için uzlaşma teklif eden Benû Ümeyye'den Utbeb Rebi'a oldu. Harb ateşkese kefil oldu ve hatta nihaî karara riayet edeceğine dair güvence olmak üzere oğlu Ebû Süfyan'ı rehin olarak verdi. Ayrıca savaşan taraflar arasında kararlaştırılmış kan parasının tamamının da Harb tarafından ödenmiş olabileceği zikredilir. Kısacası, Harb b. Ümeyye'nin müttefiki tarafından başlatılan savaş Mekkeliler adına büyük bir kazançla sonuçlandı; bu durum Benû Ümeyye mensuplarına Mekke'nin zaferinde önemli bir rol oynayarak hâlihazırda sahip oldukları yüksek prestije daha fazlasını katma imkânı verdi.

Benû Ümeyye mensuplarının oynadığı baskın rol zaferin zaten onların olduğunu gösteriyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, Mekke'deki konumları o kadar güçlüydü ki (gölgede Benû Nevfel ile) Hilfû'l-Mutayyebûn'u devam ettiren ba-

³⁷Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fi Ahbâri Kureys*, 57-67.

³⁸Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fi Ahbâri Kureys*, 206.

ğimsız bir grup olarak tek başlarına ayakta durabildiler. Netice olarak Ficâr Savaşı'ndaki zafer, Mekke içindeki güçlerin Benû Ümeyye'nin avantajına olarak daha çok gruplaşmalarına yol açtı. Geriye kalan klanlar –Hilfû'l-Mutayyebûn, Hâşim, Zühre ve Teym- böylece dışlandılar ve kendi gruplarını yani Hilfû'l-Fudûl'u kurmaya mecbur kaldılar.

Bu *hif*, net olmamakla birlikte ya Ficâr Savaşı'nın sona ermesinin hemen ardından yahut üç ay sonra oluşturuldu.³⁹ Her iki durumda da Mekkelilerin Yemenli tüccara karşı tavrı bu oluşumun itici gücü oldu. Daha önce işaret edildiği gibi bazı Mekkeliler tartışmalı muâmelât ile Yemenli tüccarı *harem* bölgesi ticaretinden alıkoymaya başlamıştı. Fakat Hâşim klanları ve taraftarları Yemenlilere karşı izahı olmayan adaletsizliği reddediyor ve Hilfû'l-Fudûl'un kurulması için çağrıda bulunuyorlardı. Kuruluşunun arkasındaki itici güç olarak bu asil amaç sebebiyle bu *hif* “erdemliler birliği” olarak adlandırıldı.⁴⁰

Ancak daha önce gördüğümüz gibi Hilfû'l-Fudûl'u oluşturan klanlar yavaş yavaş güç kaybediyordu. Aslına bakılırsa, Benû Hâşim dışındaki diğer iki klanın Mekke'nin idaresinde önemli bir etkisi olmamıştı. Demek ki her ne kadar iyi niyet beslemiş olsalar da hedeflerinin hayata geçirilmesi Benû Ümeyye ve Benû Mahzûm gibi daha güçlü klanlar tarafından kolayca engellenebiliyordu. Hal böyle olunca Hilfû'l-Fudûl'u farklı bir şekilde anlamak kaçınılmaz oluyor.

Karışıklık, *hif* kelimesinin etimolojisinden kaynaklanmış olmalıdır. *el-fudûl* (*el-fadl*'in çoğulu) kelimesinin bir anlamı gerçekten “erdemli” demek; bu yüzden Hilfû'l-Fudûl'un kurulmasını talep eden ve bu oluşum içindeki en büyük grubu oluşturan Hz Muhammed'in mensubu olduğu klan olunca, *el-fudûl* kelimesinin anlamı erdemlilerin *hif'i* olabilir. Diğer taraftan aynı kelime esas bir değer taşımayan, “sonuncu, fazlalık olan ya da artık” anlamlarına da gelebiliyor. Mekke'deki güç dengesi düşünüldüğünde ve bu varyant, örneğin Hilfû'l-Fudûl'un Hilfû'l-Mutayyebûn ve Ahlâf'tan ortaya çıkmış (*kharaja*)*hif* olduğunu ve onlar arasında *fadl an beynehümâ* ve onlardan daha hayırlı *fadl aleyhimâ* (ilave, arta kalan) olduğunu ifade eden İbn Habib el-Bağdâdî'den rivayetler ile desteklenince kelimenin nasıl anlaşılması gerektiği ortaya çıkıyor.⁴¹ Zaten daha sonra değinileceği gibi Benû Hâşim'in durumu diğer klanlar tarafından boykot edilmeye kadar varmıştı.

Benû Ümeyye, Banu Hâşim'i güç diplomasisinin dışında bıraktıktan sonra Benû Mahzûm'un üzerine yoğunlaştı. Hz. Muhammed yeni dini tebliğ ederken sırasıyla Benû Ümeyye ve Benû Mahzûm'un liderleri olan Ebû Süfyan ile Ebû Cehil Mekke'de liderlik mücadelesi içindeydi. İşte bu çekişme Hz. Muhammed'e 622 yılında Medine'ye hicretine kadar dini tebliğ ettiği süreçte Mekkeliler liderlere meydan okuma fırsatını verdi. İki yıl sonra Müslümanlar Mekkelileri

³⁹Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, 218; ayrıca bakınız, Mesudi, *Murucu'z-Zeheb ve Ma'âdin el-Cevher*, 4/122-123, burada yazar *hif* in birkaç ay sonra oluşturulduğunu söyler; İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/122-124.

⁴⁰Bakınız, örneğin, W. M. Watt, *Muhammad at Mecca*, (Oxford: Oxford University Press, 1953), 13.

⁴¹Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, 47, 341; ayrıca bakınız, Ahmed bin Ebi Yakup el-Ya'kubi, *Tarih*, (Beyrut: Dar Sader, 1960), 2/18.

darmadağın edip onlara hayatlarının en kötü yenilgisini yaşattı. Mekkeli klanların çoğu fakat özellikle savaşta Ebû Cehil'i yitiren Benû Mahzûm felakete karşı karşıya kaldı. Benû Mahzûm'a mensup bir kişinin Devs'in lideri ve Ebû Süfyan'ın müttefiki Ebû Üzeyhir'e saldırması ve öldürmesiyle bu kayıp daha da ağırlaştı. Yezid b. Ebi Süfyan babası ticaret için Zülmecâz panayırında iken gıyabında Benû Ümeye ve destekçilerini harekete geçirerek babasının onuruna yapılan bu saldırıya karşılık vermeye hazırlandı. Haberi alan Ebû Süfyan aceleyle silahlı çatışmanın an meselesi olduğu, son derece gergin bir durumla karşılaşacağı Mekke'ye doğru yola çıktı. Muhtemelen Ficâr Savaşından sonra Benû Ümeye'ye geçmiş olan *Liva'yı* Yezid'den aldı ve kalabalığın dağılması ile patlamaya hazır ortamı yatıştırmayı başardı. Daha sonra kabilesinin diğer nüfuzlu üyeleriyle bir araya gelerek olayın gidişatını görüşme çağrısında bulundu. Görüşmede durumu diplomatik yolla kontrol altına almayı seçti ve öyle görünüyordu ki önerileri başarılı oldu. Ebû Süfyan kendisinin Ebû Üzeyhir ile olan ittifakının gereği olarak üzerine düşeni yerine getirmek için Ebû Üzeyhir'in ailesine diyet olarak yanlarında iki yüz deve ile (olması gerekenin iki katı sayıda) beraber Benû Ümeye'den bir heyet gönderdi.⁴² Bu davranış Devs'in Benû Mahzûm ile kendi tercih ettikleri bir yolla hesaplaşmasında tek başına bırakılması olarak anlaşıldı. Bundan sonra Devsliler çeşitli vesilelerle Benû Mahzûm'a ait kervanlara saldırdı ve Ebû Üzeyhir'in öldürülmesine kısas olarak birkaç kişi öldürüldü. Sonunda Benû Mahzûm Devslilere yıllık belli bir miktar para (*itâve, harac*) ödemeye mecbur oldular.⁴³ Böylece, Ebû Cehil'in ölümü ve Devsliler tarafından ekonomik çıkarlarının tehdit edilmesiyle Benû Mahzûm Mekke siyasetindeki ağırlığını yitirdi. Bu durum, ortamı Ebû Süfyan'ın kendi konumunu Mekke'nin tartışmasız tek lideri olarak pekiştirmesi ve klanının Kureys içindeki en güçlü klan olması için müsait hale getirdi. Gerçekten de Müslümanlara karşı daha sonraki savaşlarda Mekkelilerin başını çeken ve sekiz yıllık bir husumetin ardından Mekke'nin nihaî olarak teslim olması konusunu Hz. Muhammed ile müzakere eden kişi Ebû Süfyan'dı.

Bu bölümü bitirirken, büyüyen tüccar sermayesinin yalnızca Mekke'nin dış ilişkilerini değil aynı zamanda dâhilî sosyal ve politik yapısını belirlediğini ifade etmeliyiz. Sermaye mülkiyetine dayalı ilişkilerin doğuşu sosyal yapının belirleyici unsuru olmuştur. Bu ilişkiler yavaş yavaş klana dayalı ilişkilerin yerini alır ve sonunda tabakalaşmış bir toplumsal yapıyı doğurur. Yapının en tepesinde tüccar klan başkanları yani *seyyidler* bulunur. Mekkeliler ile ittifak kuran diğer seyidler bu tabakayı güçlendirir. Bunlardan başka özgür klan üyeleri, *mevali* ve köleler vardır. Bu tabakalaşma başat niteliği hizmet sektörü olan emtia emek uzmanlaşması ile aynı zamanda meydana gelir. Hizmet sektörü tüccar/kervan ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılar. Mevcut farklılaşmış nüfus, geniş tâbî nüfusun iskânıyla beraber tabakalaşmış sosyal yapıya imkan tanır. Ribâ uygulaması da servetin seçkinlerin elinde toplanmasına ve klana dayalı sosyal yapının daha

⁴²Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/136; Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureys*, 234-236, 241.

⁴³Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureys*, 241, 244, 245, 246.

da bozulmasına yol açar.

Sermayenin büyümesi politik düzeyde önceki yapı olan kolektif liderlik yerine tek liderlik düzeninin doğuşuna yol açar. Sermaye Mekke'de toplandıkça birbiri ile mücadele halindeki politik grupları doğuran tacir klan liderleri arasında çekişme gündeme gelir; her biri Mekke'deki sermayenin bir kesimini temsil eden üç baskın klan ortaya çıkar. Bunlar, kendi çıkarlarını savunarak sermayeyi korurlar. *Münâfer*'nin kanıtladığı gibi Benû Ümeyye yavaş yavaş diğer iki gruba karşı üstünlüğü ele geçirir, böylece sonunda sermayenin en güçlü kesimini temsil eder hale gelir. Bu kesimin lideri Ebû Süfyan Mekke'nin politik hayatında hâkim figür olarak ortaya çıkar.

Bu gelişme sayesinde tüccarın politik gücünü pekiştirdikleri süreci kavrayabiliyoruz. Tıpkı Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilanı zamanındaki gibi, en azından yakın çevrelerinde politik hegemonya uygulamaya başlar. Yine de bu tüccar, her ne kadar Ebû Süfyan tartışmasız lider ise de, politik ve ekonomik güç mücadelesini, ideolojik sembollerden daha büyük pay elde etmek için ortaya çıkan gerginliği ve sosyal bir reformcuya ihtiyaç doğuran, onun ortaya çıkışını kolaylaştıran adeta şiddetli seviyedeki sosyal çatışmayı çözüme kavuşturamaz.

Kaynaklar

- » *Ali, Cevad. el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Malayin, 1968.*
- » *Bağdadi, M. İbn Habib. Kitabü'l-Muhabber. thk. I. Lichtenstadter. Beyrut: el-Mektebe't-Ticari li et-Tibea' ve'n-Neşr, 1945.*
- » *Bağdadi, M. İbn Habib. Kitabü'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş. thk. M. Khorshid. Haydarabad: Da'iratü'l-Ma'arifü'l-Osmaniyye, 1965.*
- » *Belazuri, Ahmed bin Yahya. Ensabu'l-Eşraf. thk. M. Hamidullah. Kahire: Daru'l-Ma'arif, 1959.*
- » *Ezraki, Ebu el-Velid Muhammed. Ahbâru Mekke. thk. F. Wüstenfeld. Beyrut: Dar'ul-Hayat, 1964.*
- » *İsfahani, Ebu'l-Farac. Kitabu'l-Eğâni. Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1970.*
- » *İbn Enes, Mâlik. Muvatta. thk. A. R. Amrush. Beyrut: Daru'n-Nefais, 1971.*
- » *İbn Hişam, M. İbn 'abd al-Malik. es-Siretü'n-Nebeviyye. Kahire: El-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1974.*
- » *İbn Kuteybe, Abdullah bin Muslim. Kitabü'l-Ma'arif. thk. T. Ukasha. Kahire: Daru'l-Ma'arif, 1969.*
- » *İbn Rüste, Ahmed bin Ömer. el-A'lâk'un-Nefise. thk. M. J. De Goeje. Leiden: Brill, 1891.*
- » *İbn Sa'd, Muhammed. Kitabü't-Tabakâtü'l-Kübra. thk. Edward Sachau. Beyrut: Dar Beyrut, 1978.*
- » *İbnü'l-Esir, İzzettin. El-Kâmil fi't-Tarih. thk. C. J. Tornberg. Beyrut: Dar Sadir, 1965.*
- » *Kastalâni, Şihabe'd-din Ahmed. İrşâdu's-Sârî fi'l-Buhari. Beyrut: Dar Sader, 1886.*
- » *Kister, M. J. "Mekke ve Temim" Journal of the Economic and Social History of Orient 8 (1965), 113-163.*
- » *Lammens, Henri. La Mecque a la veille de l'hegîre. Beyrut: İmprimerie Catholique, 1924.*
- » *Makrîzî, Takiyüddin. Kitabü'l-Niza' ve et-Tehasum. Leiden: Brill, 1882.*
- » *Mesudî, Murucu'z-Zehab ve Ma'âdin el-Cevher. thk. Barbier de Meynard. Paris: İmprimerie Imperiale, 1861.*
- » *Nisâbü'rî, Ali bin Ahmed. Esbâb-ı Nüzûli'l-Kur'an. Kahire: Müessesatü'l-Halebi, 1968.*
- » *Rodinson, Maxime. Muhammad. çev. Brian Pearce. New York: Vintage Press, 1974.*
- » *Sahlins, Marshall. Tribesmen. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1968.*
- » *Sweet, Louis. Peoples and Cultures of the Middle East. Garden City: Natural History Press, 1970.*
- » *Taberî, Muhammed bin Cerir. Târihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk. thk. M. Ebu'l-Fazil İbrahim. Kahire: daru'l-Ma'arif, 1970.*
- » *Watt, W. M. Muhammad at Mecca. Oxford: Oxford University Press, 1953.*

- » Wolf, Eric. "The Social Organization of Mecca and the Origins of Islam." *Southwest Journal of Anthropology* 7 (1951), 329-356.
- » Yakubi, Ahmed bin Ebi Yakup. *Tarih*. Beyrut: Dar Sader, 1960.

İslâm Tarihinde İsnâd

YUSUF ZÂHİR EFENDİ

Sadeleştiren
SADETTİN GÜRMAN

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Doktora Öğrencisi
sadettingurman@gmail.com

Geliş Tarihi / Received: 28.07.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 10.11.2019

Atıf / Cite as

Yusuf Zâhir Efendi. "İslâm Tarihinde İsnâd". çev. Sadettin Gürman, *İstem*, 17/34 (2019): 213-239.
<https://doi.org/10.31591/istem.597775>

Öz

Sadeleştirdiğimiz bu metinler¹ son dönem Osmanlı ulemâsından Yûsuf Zâhir İbnü's-Şeyh Mehmed Elîf Hasîrîzade'nin (1883-1956), 1925 yılının Şubat ve Eylül ayları arasında *Mahfil* dergisinin 58, 60, 61, 62, 63, 64, ve 65. sayılarında yayınlanan müteselsil yedi makalesinden oluşmaktadır. Reddiye makamında yazılan makalelerin konusu, Hüseyin Câhid Bey (1875-1957) tarafından tercüme edilen ünlü İtalyan müsteşrik Leone Caetani'nin² (1869-1935) *Annali dell'Islam (İslâm Tarihi)*³ adlı kitabının *İsnâd'ın Tenkîd-i Tarihîsi* bahsindeki iddialarına cevap ve tenkit mahiyetindedir. Caetani bahse konu bu çalışmasında, İslâmî ilimler için vazgeçilmez bir yöntem olan isnâdın sahih bilgiye ulaşmada ilmî bir değer taşımadığını ve Müslümanlar tarafından dini inançlarını pekiştirmek için ortaya çıkarıldığını herhangi bir bilimsel veriye dayanmaksızın iddia etmektedir. Ancak buna mukabil Yûsuf Zâhir Efendi dönemindeki bir çok ulemâ gibi isnâdın tarihi, amacı ve önemi üzerinde durmuş aynı zamanda Caetani'nin isnâd müessesini yıpratıcı iddialarına dönemin imkan ve şartları içinde aklî ve ilmî cevaplar vererek onun tarafgir tutumunun ilim insanı sıfatına yakışmadığını ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, İsnâd, Hadis, Leone Caetani, Yûsuf Zâhir.

Abstract

Isnad in the Islamic History

These texts we simplification are the articles written by Yusuf Zahir Ibnu's-Sheikh Mehmed Elif Hasirizade (1883-1956) one of the Ottoman scholars and published between February and September 1925, subsequent 58, 60, 61, 62, 63, 64, and 65. numbers in the journal of *Mahfil*. The subject of the articles written as rejection is the answer and criticism of the claims in the chapter *Historical Critique of İsnâd* of the book of *Annali dell'Islam (İslâmî History)* of the

¹ Sadeleştirmemizde karışıklığa mahal vermemek adına bazı kelimelerde, uzatmalar için ^; ayn (ع) harfi için ; hemze (ـ) için ' işareti kullanılmıştır.

² Leone Caetani hakkında ayrıntılı bilgi makalelerin sonunda verilecektir.

³ Leone Caetani, *İslam Tarihi*, trc. Hüseyin Cahid Yalçın (İstanbul: Tanin Matbaası, 1924).

famous Italian orientalist Leone Caetani (1869-1935), translated by Hüseyin Cahid Bey (1875-1957). In this study, Caetani argues that isnad, which is an indispensable method for Islamic sciences, has no scientific value in reaching authentic information and that it was invented by Muslims to reinforce their religious beliefs without relying on any scientific data. However, Yusuf Zahir Efendi, on the other hand, emphasized the history, purpose and importance of isnad like many ulama, and also stated that Caetani's attitude was not worthy of science as a scientific person by giving reason and scientific answers in the conditions of the period.

Keywords: Islamic History, Isnad, Hadith, Leone Caetani, Yusuf Zahir.

Giriş

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki, ünlü İtalyan müsteşrik Leone Caetani'nin bahsi geçen eser *Annali dell'Islam* (İslam Tarihi) adlı kitabındaki İslâm dini muhteviyâtı ve müktesebâtına dair verdiği bilgiler ve yaptığı yorumlara yönelik sadece müellifimiz Yusuf Zâhir Efendi değil muâsırı bulunan birçok ulemâ doğal bir refleks olarak ve geciktirilmeden cevap verilmesi lüzumunu hissetmişler ve basın yayın yoluyla bu cevapları neşretmek yoluna gitmişlerdir. Pek tabii bunların tamamının ilmi ya da akademik bir değeri olduğunu yahut kâmil ve şâmil manada amaca hizmet ettiğini söylememiz güçtür. Bu reddiyeler gerek muhtelif konulara ilişkin farklı zamanlarda ve farklı enstrümanlar kullanılmak suretiyle yapıldığından gerekse basım yayın organlarının koordineli olmayışından derli toplu bir cevaba erişme imkanı sunamamışlardır. Bu tabloyu gören merhum âlim Âsım Köksal (1913-1998) bu işi derli toplu yapma gayretine girişmiş ve 1961 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı dergisinde tenkit yazısı⁴ ve akabinde tüm iddialara cevap içerir meşhur hacimli bir kitap olan reddiyesini yazmıştır.⁵

Müellifin kitap ve yazar ismi verdiğini ancak yayın/sayfa/bab başlığı gibi bilgiler vermediğini görüyoruz ki okuyucuya kolaylık olması bakımından o kısımları kendimiz dipnotlandırma yoluna gittik. Yine, sadeleştirmede karışıklığa mahal vermemek adına bazı kelimelerde, uzatmalar için ^; ayn (ع) harfi için ; hemze (ء) için ' işareti kullanılmıştır.

DERGİ VE MÜELLİFLER HAKKINDA

Makalelerin Müellifi Yusuf Zâhir Efendi (ö.1956):

Yusuf Zâhir Efendi, 1883 yılında İstanbul ili, Beyoğlu kazası, Hasköy nahiyesi, Sütlüce mahallesi Tekke sokağında Hasîrîzade Tekkesinde dünyaya gelmiştir. Babası Sultan II. Abdülhamit Han döneminde Meclis-i Meşâyih reisliği⁶ de yapmış olan Hasırcılar Tekkesi şeyhi Mehmed Elif Efendi (ö.1927), Annesi Fatma Talat Hanımdır.⁷

Yûsuf Zâhir Hasîrîzade Efendi soyadı kanununun kabulü sonrasında, büyük dedeleri Şeyh Halil Efendi (ö.1793), Şeyh Mustafa İzzî Efendi (ö.1823), Şeyh

⁴ Mustafa Asım Köksal, "Caetani Tarihi Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961), 241-250.

⁵ Detaylı bilgi için bk. Mustafa Asım Köksal, *Caetani'ye Reddiye : İtalyan Müsteşrik Leona Caetani'nin Yazdığı İslam Tarihi'ndeki İsnat ve İftiralara Cevap* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015).

⁶ M. Baha Tanman, "Mehmet Elif Efendi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 1999), 2: 132.

⁷ İstanbul Müftülüğü, "Meşihat Arşivi Şer'iyye Sicilleri", ts. 288, Dosya No: 365 Defter No:6.

Süleyman Sıdkî Efendi (ö.1837) ile dedesi Şeyh Ahmed Muhtar Efendi (ö.1901) ve babası Şeyh Mehmed Elif Efendi'ye (ö.1927) nisbet edilen ve silsile olarak bânisi ve meşâyîhi buldukları Hasırcılar⁸ tekkesine izafeten "Hâsîrizadeler" diye anılmasından dolayı Hasırcıoğlu soyadını almıştır.

Günün şartlarına göre iyi ve etraflı bir ilmî tedristen geçmiştir. Hem Askerî Rüştiye'de modern ilimleri almış hem de öncelikle babası Mehmed Elif Efendi olmak üzere birçok hocadan icâzet alarak dinî ilimleri kesbetmiştir.⁹ Memuriyeti zamanında kendisine tevcih edilen çeşitli vazifelerde bulunmuş müderrislik, muallimlik, hâfız-ı kütüplük, kütüphane memurluğu ve müdürlüğü, Ayasofya kitap sarayı direktörlüğü gibi görevlerde bulunmuş 1948 yılında yaş haddinden emekli olmuştur. Ancak çalışmaya ara vermemiş vefatına yakın 1955 yılına kadar Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğünde eski metinler uzmanı olarak görev yapmış ve 1956 yılında dâr-ı bekâya irtihal etmiştir.¹⁰

Hadis ve tasavvuf başta olmak üzere birçok eser kaleme almış, çeşitli zamanlarda bazı dergi ve gazetelerde cevabî mahiyette yazılar ve reddiyeler neşretmiştir. Bunlar arasında konumuz olan Leone Caetani'nin "*İslâm Tarihinde İsnâd*" iddiasına cevabi yazısı, Filozof Rıza Tevfik'in tasavvuf konularına dair yazdığı bir yazıya cevabı¹¹ gibi önemli içerikler mevcuttur.

Kitabın Müellifi Leone Caetani (ö.1935):

Leone Caetani, 1869 yılında Roma'da doğmuş ve büyümüştür. Roma Üniversitesinde edebiyat okuyan Caetani, İtalyanca, Latince, Almanca, İngilizce, Farsça ve Arapça'yı çok iyi öğrenmiştir.¹² İslâm dünyasını yakından tanımak için Hindistan, İran, Tunus, Cezayir, Mısır, Suriye, Lübnan ve İstanbul'a giderek çok sayıda yazma eser toplamış ve zengin bir İslâm tarihi kütüphanesi kurmuştur.¹³

Caetani ilmi çalışmalarının yanında aile geleneğine uyarak siyasetle de ilgilenmiş ve milletvekilliği görevinde bulunmuştur. İtalya, o dönemde Osmanlı toprağı olan Libya'yı işgal ettiğinde ülkesinin bu faaliyetini onaylamamış bilakis bu işgali korsan bir faaliyet olarak telakki etmiş ve konuyla ilgili gazete ve mecmualarda çeşitli yazılar kaleme almıştır.¹⁴

1924 yılında müslüman milletlerin tarih, din ve kültürlerini araştırmak için

⁸ Detaylı bilgi için bk: M. Baha Tanman, "Hasîrizâde Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16: 384-387.

⁹ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricâlinin Terâcimi-i Ahvâli)* (İstanbul: Zafer Matbaası, 1981), 4: 523.

¹⁰ Muhammed Masum Şenburç, *Osmanlı Müelliflerinden Yusuf Zâhir Efendi ve Usûli Hadîs'e Dair Eseri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004), 22-26.

¹¹ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, trc. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Seha Neşriyat, 1990), 1: 375.

¹² Muhammed Kürd Ali, *el-Muâsirün* (Dimaşk: Dâru Ebî Bekr, 1401/1980), 322; Ziriklî'nin *el-A'lâm* adlı eserinde sadece isim olarak كليتاني şeklinde zikredilmiş ancak hakkında herhangi bir bilgi sunulmamıştır. Hayrüddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beirut: Dârü'l-ilm li'l-melâyin, 2002), 5:237.

¹³ Mahmut H. Şakiroğlu, "Leone Caetani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6: 544.

¹⁴ Ali, *el-Muâsirün*, 323.

daha sonraları *Fondazione Caetani* adıyla anılan *Fondazione per gli Studi Musulmani* adlı vakfı kurmuştur. 1927 yılında muhalifi olduğu yönetimin baskılarından kaçıp siyâsî mülteci sıfatıyla Kanada'ya gitmiş ve orada 24 Aralık 1935 tarihinde ölmüştür.¹⁵

Caetani'nin çok sayıda kitap, makale ve tebliği bulunmaktadır. Bunlar arasında *Chronographia İslamica, Studi di Storia Orientale, Onomasticon Arabicum, Annali dell'Islam*, isimli dört kitabı en önemli eserleri kabul edilmektedir.¹⁶ Caetani, aynı zamanda Miskevey'in *Tecâribü'l-Ümem* adlı eserini neşretmiş, Endülüslü alimleri ve edebiyatçıları tanıtan bir eser kaleme almış ve İslam tarihine dair Fransızca neşirler yapmıştır.¹⁷

Mahfil Dergisi (Temmuz 1920- Mart 1926):

Mahfil dergisi "*Dinî, İlmî, Edebî, İctimaî, Mecmuâ-i İslâmiyye*" rumuzu ile Tasavvuf, Tarih, Fen, Felsefe, Edebiyat ve İslâmî ilimlere dair konularda aylık yayınlar yapmakta olup muhtelif zamanlarda genellikle Tahirülmevlevî (ö.1951)¹⁸ tarafından içinde bulunulan tarihin mana ve ehemmiyetine dair güncel yazılar kaleme alınmaktadır. Örneğin Kurban Bayramı münasebeti ile "Zebh-i İsmail", Hac dönemi münasebeti ile ilgili için "Surre-i Hümayun", "Vakfe-i Arafat", Hz. Peygamberimizin (S.A.V.) doğumu münasebeti ile "Rebiü-l evvel ve Mevlid-i Şerif", "Na't-ı Şerif", mübarek üç ayları muştulamak için "Şabanü'l-muazzam", "Leyle-i Berae", Ramazan ayının ruhuna temas etmek için "Mahya, Yevm-i Şek", "Ramazan-ı Şerif ve Oruç", "Bayram Namazı", ve yine takvim başı olarak hicretin sene-i devriyesi amacıyla yazılan "Yeni Sene ve Hicri Tarih", "Muharrem ve Matem" ve gibi yazılar bunlara örnek olabilir.

Mahfil dergisinin adı, harflerin *mahfil* ve *mahfel* olarak okunabilmesi sebebiyle kısa bir süre tartışılmış olup bazı kaynaklarda *mahfel* olarak kayda geçmiş¹⁹ ise de mezkûr dergi kendi ismi konusundaki tartışmayı onuncu sayısında neşredilen "*Mahfil mi? Mahfel mi?*" başlıklı bir yazı ile açıklığa kavuşturmuş ve "*Mahfil*" ismi ile müsemma olduğunu beyan ederek bu tartışmayı nihayete erdirmişti.²⁰

Derginin yazar kadrosunda müellifimiz Yusuf Zâhir Efendi ve başyazar Tahirülmevlevî (Tahir Olgun) dışında yaşadıkları dönemin önemli simaları da mevcuttur.²¹ Mahfil dergisi, Temmuz 1920 - Mart 1926 tarihleri arasında yayın ha-

¹⁵ H. Şakiroğlu, "Leone Caetani", 544.

¹⁶ Ali, *el-Muâsirün*, 322.

¹⁷ Ali, *el-Muâsirün*, 326.

¹⁸ Detaylı bilgi için bk: Alim Kahraman, "Tâhirülmevlevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 407.

¹⁹ Hasan Duman, *Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, IRCICA Bibliographical Series 3, 1986), 226.

²⁰ Alim Kahraman, "Mahfil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 333.

²¹ Örneğin: Ferid Kam, Ahmet Hamdi Akseki, Suüdülmevlevî, İskilipli Mehmed Atf, Mehmed İzzet, Tokâdizâde Şekib, Şeyh Abdülbaki Baykara, Muhiddin Raif Yengin, Hüseyin Vassaf, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Miralay Abdurrahman, Bergamalı Cevdet, Reşid Mazhar, Ahmed Remzi Akyü-

yatında bulunmuş, 67. sayısına kadar düzenli olarak yayınlanmıştır. Tahirül-mevlevî'nin Ankara İstiklal Mahkemesi'nce tutuklu olarak yargılandığı üç ay boyunca neşredilmemiş, onun suçsuz bulunup serbest kalınca çıkardığı 68. sayıdan sonra yayın hayatımızda derin izler ve hoş bir sadâ bırakarak tamamen kapanmıştır.²²

İslâm Tarihinde İsnâd²³

Cahid Bey tarafından tercüme edilerek basılmakta olan *İslâm Tarihi* ne dair 27 Aralık tarihli ve 9962 numaralı *İkdâm*²⁴ da yayımlanan bir makaleyi okudum. Makalenin yazarı, tarih müellifi İtalyalı *Leone Caetani* ve *Tarih* ini kâh batırıp kâh çıkarmak suretiyle, mütereddid bir vaziyette bulunduğunu gizlemekle beraber kitabı ve müellifi takdir etmekten geri kalmıyor, bazı düzeltilmesi mümkün olmayan bozukluklara tesadüf edince müellifin bir Hıristiyan olması münasebetiyle iddia ettiği tarafsızlığı muhafaza edemediğinden de bahsederek bazı münakaşa mevzularını kabul edemiyor, bir hafta sonra da zikredilen kitaptan bazı zırvalar naklederek “ilim erbâbı bunlara cevap vermeli” diyordu. Tabî İslâm âlimleri lazım gelen cevapları vereceklerdir ve hatta vermeye başlamışlardır. Fakr ve acizimin itirafı ile hadis ve isnâd bahsindeki hezeyanlarına cesaretle cevap veriyorum.

İtalyalı tarihçi diyormuş ki; “İsnâd, bir hadisi Hz. Peygamber'in kendisinden, yâhut muasırı ahabın birinden başlayarak metnini yazarak tesbit etmiş olan zâta gelinceye kadar şifâhen rivayet eden bütün kimselerin zaman sırasıyla birer birer söylenmesinden ibarettir...”

Evvela şunu arz edeyim ki bu nakil olunan ifadeden müellifin İslâmiyette ne kadar yaya veyahut İslâmiyet aleyhine ne derece taassub sahibi bir garazkâr olduğu aşikâr oluyor. Anlaşıyor ki bu âdem müdakkik bir tarihçi değil, garazkâr bir müfter'dir. Böyle olmasa isnâd hakkında böyle câhilâne, garazkârane bir hükmü kitabına sokmazdı. Vakıâya ait cihetleri tarih mütehassıslarının tenkidine bırakalım. Ehâdis-i şerîfe ve isnâd bahsini tedkîk edelim. Gerçekten isnâd, fahr-i kâinat Hz. Muhammed'den (s.a.v), yâhut sahâbe-i kirâmdan başlayarak onların sözleri ve fiileri ve hallerini nakleden ricâlin isimlerini sırasıyla saymak ise de öyle Caetani'nin dediği gibi gelişi güzel bir sıralama değildir ve hadisi yazı ile tesbit eden müellife kadar erişip orada kalmaz ve kalmamıştır. Zamanımıza kadar, yani bu on dördüncü hicrî asrın bugününe kadar gelmiştir. Şimdi de muâsir ulemâ-i kirâmı ve *-nimete şükür olarak yazıyorum-* bu yazının müellifi âciz de binlerce sahih hadisi üst başı Hz. Peygamber'e alt başı bizlere muttasıl olarak ulaştıran türkü türkü isnâdlarla naklederiz. Ve tarihçinin, “hadisin metnini yazı ile tespit eden zât” dediği müellifler ki onlara “Hadis imamları” de-

→ →

rek, Ödemişli M. Muammer, İhsan Mahvi, Mazhar Osman vb.

²² Kahraman, “Mahfil”, 334

²³ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Şubat ayı 58. sayısında neşredilmiştir.

²⁴ 1894-1928 yılları arasında günlük olarak yayımlanan gazete.

riz, onların isimleri de bu isnâdlara dahildir. Bundan pekâlâ anlaşılır ki, isnâd Rasûlü Ekrem'den hadisi yazana kadar değil, bugün hâzır olan ulemâya kadardır. İtalyalı tarihçinin ne kadar müdakkik (!) bir âdem olduğunu anlamalı ki isnâdın bugüne kadar geldiğini ve bugün halen talep edilen, lüzumlu ve gerekli görülen bir şey olduğunu tahkik edememiş, yâhut tahkik lüzum görmemiş ve tarihini derin bir tedkik ve etraflıca araştırma neticesinde yazdığını iddia eden veyâhut öyle müdakkik ve muhakkik bir araştırmacı zannolunan tarihçi hiç de iddiası, yâhut taraftarlarının zannı gibi değilmiş ki, isnâdı (hadis yazarlarının ortaya koydukları sıralı isim nakil cetveli) vehmederek kendini gülünç bir duruma düşürmüştür.

Bilmiyormuş ki isnâd İslâm'da zuhûr etmiş, muhaddisler ve hadis cem' edenler ile sâir ulemâ-i İslâmiye tarafından ortaya çıkarılmış değil, bilakis Arab'ın özelliklerindedir. Bu hakikati bilememesiyle yalnız İslâmiyette değil, Arabiyatta da ne derece câhil olduğu, câhil değilse ne derece garazkâr bir İslâmiyet düşmanı olduğu sabit ve aşikâr olmaz mı? Garazkârlığına, garazkâr değilse cehâletine bu kadar çok işaretlerle yetineceğim.

Bu adamcağız bilmiyormuş ki Araplar arasında isnâd İslâm öncesi mevcut, müracaat edilen, lüzumlu ve gerekli görülen bir şeydi. Eğer eline bir Arap tarihi, yâhut edebi bir kitabı, yâhut kitapların anası Arapça lügatlarından birini almak zahmeti gösterseydi, Arapların İslâm öncesi cereyan eden olaylarını, Câhiliyet hâdisâtını, lügat tahkiklerini ve hâtîrâtlarını hep isnâd ile naklettiklerini görür anlardı da "hadis yazarlarının ortaya çıkardıkları isnâd" demeye cür'et ve cesaret edemezdi. Pek aşikâr bir hakikattir ki bu âdem değil kocaman bir İslâm tarihini, küçücük bir Arap tarihi yazma yeterliliğine bile sahip değilmiş.

Burada iddiâmızı ispat için din ve İslâmiyetle alakası olmayan isnâdlardan bir iki numune arz edeyim:

Tarihe ait isnâdlarından:

1- Yemen Melîki Seyf b. Zûyezen'in Yemen'e musallat olması, Habeşlileri Yemen'den çıkartması ve Yemen'i istilası üzerine başta Kureyş reisi Abdulmutalib olduğu halde bütün Arap reislerinin Yemen'e giderek İbn Zûyezen'i kutlayarak tebrik etmeleri nakil olunan isnâd:

ابو نعيم قال حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ، إِمْلَاءَ سَنَةِ إِحْدَى وَخَمْسِينَ وَثَلَاثِمِائَةَ قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ خَالِدِ بْنِ حَيَّانَ الرَّقِّيُّ بِمِصْرَ سَنَةَ ثَمَانِينَ وَمِائَتَيْنِ قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ بُكَيْرٍ بْنُ بَكَّارٍ الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ الطَّائِيِّ، عَنْ الْكَلْبِيِّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا ظَهَرَ سَيْفُ بْنُ ذِي يَرِينَ عَلَى الْيَمَنِ، وَظَفَرَ بِالْحَبَشَةِ، وَتَفَاهَمَ عَنْهَا

25...

2- Ebrehe el-Eşrem el-Habeşî'nin -Seyf b. Zûyezen'in ulağı Yemen valisi Ebrehe- Kâbe-i Muazzama'yı yıkmak üzere Mekke üzerine yürüdüğü naklolunan

²⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Delâilü'n- nübüvve*, thk. Muhammed Revwâs Kal'acı ve Abdülber Abbas (Beyrut: Dârü'n-nefâis, 1406/1986), 95.

isnâd:

ابو نعيم قال حدثنا أبو عمر محمد بن أحمد بن حسن بن محمد بن حمزة قال: ثنا الحسن بن علي بن الجهم قال: ثنا الحسين بن الفرج قال: ثنا محمد بن عمرو الواقدي قال: ثنا عبد الله بن عمرو بن زهير، عن عبد الله بن خديش الكعبي، عن أبيه قال: أقبل عبد المطلب يومئذ وأقبل أصحاب الفيل...²⁶

3- Ashab-ı fil üzerine Ebâbil kuşlarının attıkları taşlara dair Nevfel b. Muâviye ed-Düelî'nin ifadesini nakleden tarih isnâdî ki Vakıdî, *Tarih*'inde rivayet etmiştir.

قال: وحدثني عمر بن طلحة، عن جوثة بن عبيد بن أمية بن عبد الرحمن قال: سمعت نوفل بن معاوية الدثلي يقول: رأيت الحصة التي رمي بها أصحاب الفيل...²⁷

“Ashâb-ı fil'in üzerlerine atılan taşçağızları gördüm mercimekten büyük nohut kadar idi.”

Devamı var...

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsitâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

İslâm Tarihinde İsnâd²⁸

Arz olunduğu vechiyle Arap tarihinin hâdiseleri isnâd ile nakledildiği gibi yazılı haber ve edebî eserler de yine isnâd ile nakil olunurdu. İslâm öncesi Kus b. Saîde'nin sük-i Ukâz'da irâd ettiği hutbe ile muallakât-ı seb'a'nın isnâdları da böyledir. Bu nev'i isnâdlar içinde şu iki nümûneyi arz ediyorum.

1- Ebû'l Kâsım ez-Zeccâcî *Emâli*'de şöyle rivayet ediyor ve diyor ki;

أخبرنا أبو عبد الله الزبيدي قال أخبرني أبو محمد بن حمدون عن أبيه قال أنشدني أبو نواس لنفسه:
شبهته بالبدر حين بدا ... أو بالعروس صبيحة العرس ...²⁹

Şair isnâdlarından diğer türü ki, hiç hadis isnâdlarına benzemez. Yine Zeccâcî *Emâli*'de rivayet ediyor ve diyor ki;

أنشدنا: أبو بكر بن الأتباري قال أنشدنا أبو العباس أحمد بن يحيى ثعلب لأبي نواس: فؤادي كتوم واللسان
كتوم ... ودمعي بأسرار الفؤاد نموم...³⁰

Bu rivayet uzun bir kasîdedir fakat bize yalnız isnâdî lazımdı, arz ettim.

Evet, Araplar darb-ı meselleri de isnâdla rivayet eder. Yine Zeccâcî *Emâli*'de diyor ki:

أخبرنا: محمد بن الحسن بن ذرير قال أخبرنا أبو حاتم عن الأصمعي قال تقول العرب العرى الفادح خير من
الزرى الفاضح...³¹

²⁶ İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 149.

²⁷ İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 150.

²⁸ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Nisan ayı 60. sayısında neşredilmiştir.

²⁹ Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshak el-Bağdâdî ez-Zeccâcî, *Emâli ez-Zeccâcî*, thk. Abdüsselam

Hârûn (Beyrut: Dârü'l-cil, 1407/1987), 194.

³⁰ Zeccâcî, *Emâli*, 148.

³¹ Zeccâcî, *Emâli*, 91.

Lügat tahkikâtını da isnâd ile irad etmek Arapların hususiyetlerindedir. Misalleri, *Emâli-i Kâli ve Zeccâcî*'de çoktur.

وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ الْأَنْبَارِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ الْكَلْبِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: نَشَأُ لِسَلَامَةَ ذِي فَائِشِ بْنِ...³²

Bu isnâd da, Yemen melîklerinden Zûfâiş'in pek kâmil olarak yetişmiş bir oğlunun bineğinden düşerek vefat etmesi, bunun üzerine Arap kabile reislerinin taziyeye gtmeleri vâkiasında konuşmalarda ortaya çıkan gariplikleri nakil ve anlamlarını şerh ve izah maksadıyla söylenmiştir.

Seâlebînin *el-Fikhu'l-Lüga*'daki isnâdlar da bu kabildendir. Mesela (on) dördüncü bâbdadır ki;

عَنْ أَبِي عَمْرٍو وَعَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ ثَعْلَبٍ عَنِ ابْنِ الْأَعْرَابِيِّ قَالَ لِلصَّبِيِّ إِذَا وَلِدَ رَضِيعًا وَطَفَّلَ³³

Buraya kadar gösterilen misaller ile sabit olur ki isnâd sırf dinî bir şey değildir ve yalnızca hadis-i şeriflerde kullanılmamıştır. İslâm'dan evvel ve İslâm'ın zuhûru zamanında ve sonraki devirlerde isnâd vardı ve her kesimde talep edilen, lüzumlu ve gerekli görülen bir şeydi. Çünkü Câhiliyye Araplarının da isnâda dayandığı ve bu hususta itinalı davrandıkları açık bir hakikattir. Arapları bu itinaya sevk eden şey ise içlerinde yazı yazan kimselerin pek nadir bulunmasıdır ki kitâbetle destekleyemedikleri tarihlerini, neseblerini, dillerini, edebiyatlarını, her şeylerini, hatta milliyetlerini isnâd ile muhafazaya mecbur olmuşlardı.

Araplar içinde zuhûr eden İslâm dini de iki asıl esas olan Kur'ân ve hadisi de isnâd ile muhafazaya mecburdular. Çünkü asr-ı saâdetde sahâbe içinde yazı yazanlar sayılı kimselerdi,³⁴ bunlar da yalnız Kur'ân-ı Kerîm'i yazmakla görevliyidiler. Hadis ve tefsir ve keyfiyyet-i kıraat, Kur'ân-ı Kerîm'e karışabilir düşünceyle yazılmazdı.

Devamı var...

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsitâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

İslâm Tarihinde İsnâd³⁵

İslâm'da isnâdın yerleşmesi ve adeta dini bir mahiyet kazanması İslâm'ın genişlik ve ulviyetinden ve Cenâb-ı Azîm'in (a.s.) adalet ve insânî ile donanmış bulunmasındandır ki din ile zıt olmayanı, din ve millet için fayda ve iyilik olan güzel şeyler İslâm'a kabul edilmiştir. Bu da dinin ve Peygamber-i âlî-i şânın ne kadar büyük meziyetlere sahip olduğunu ve İslâm'da kat'i surette taassub ve

³² Ebû Ali İsmail b. el-Kâsim el-Kâlî, *Emâli el-Kâlî* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2: 99.

³³ Muhammed b. İsmail es-Seâlebî, *Fikhu'l-lüga ve esrârü'l-Arabîyye*, thk. Yasin el-Eyyûbî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000), 133.

³⁴ Kur'ân-ı Kerîm'in isnâd ile korunması tabiriyle zât-ı Kur'ân-ı Kerîm'i değil, kıraat ve tefsir-i Kur'ân-ı Kerîm'i kast ediyorum. Mâlumdur ki Kur'ân-ı Kerîm asr-ı saâdetde nâzil oldukça tarafı akdes-i risâletten vahiy kâtibi kabul buyrulmuş olan sahâbe-i kirâma yazdırılmıştır. Binaenaleyh Kur'ân'ın kelimât-ı seniyyesi yazı ile kayd ve zabt olmuş ve kurrâ-i sahâbenin hıfzıyla da sağlamlaştırılmıştır. (Müellifin dipnotu)

³⁵ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Mayıs ayı 61. sayısında neşredilmiştir.

zorlama bulunmadığına işaret eder.

İslâm dinimizin ve faydalı hükümlerinin tahrif ve tağyir suretiyle değişim ve bozulmaya uğratılmayarak sağ salim ve korunmuş kalması bu sayededir. Eğer dinin başlangıcında isnâd saygı gösterilen ve müracaat edilebilir bir şey olmasaydı geçmiş dinler ve onların ahkâmı gibi bozulmaya ve değişmeye maruz kalmasından korkulurdu. Cenâb-ı Hâk dinlerin sonuncusu olan İslâm'ı isnâd ile muhafaza buyurdu. Halbuki isnâdsızlık yüzünden Kur'ân'dan evvel nâzil olan ve her üçünün ilâhî kelâm olduklarına iman ile mükellef bulunduğumuz Tevrât-ı şerîf ve İncil-i münîf ile Zebûr-ı mukaddes nüshalarını bulamıyoruz. Eldeki nüshalar delâlet ediyor ki asıl kaynaklar zayi edilmiştir. Çünkü Tevrat'ta Hz. Musa'nın (a.s.) irtihalinden sonraki olayları yine İncil'de Havâfîlerin faaliyetleri ve Zebûr'da âl-i Dâvûd mezmurları karşımıza çıkıyor. Bunlardan başka İncil-i şerîfte bir de sayıca fazlalık vardır ki İncil-i Matta, İncil-i Luka gibi isimler olarak birbirlerine uymaz bir hale gelmiştir. Hıristiyanlık ahkâmı ise hiçbir dayanak bulamamaya muallakta kalmış ve bu yüzden İslâm'ın parlak fûrûatında görülen ve her zaman faydalı ihtilafa sebep olacak meseleleri, Hıristiyan mezheplerinde usûle bulaşmış ve yıkıcı rüzgarlar gibi zararlı bir şekil almıştır. Çünkü aynı zamanda arkadaşları olan Resûl-i fehhâmın, bizim hadislerimiz mukabili olan mukaddes kelimeleri ve müfessirlerinin sözleri bu Kitâb-ı celîleye girerek içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir.

İsnâdsızlık yüzünden Hz. Musa ve Hz. İsa'nın sözleri kaybolmuştur. Evet, İslâm'da yalnız Kur'ân ve hadis değil, bunlardan istinbat olunan ahkâm-ı asliyye ve fer'iyede, istinbât eden imamlardan isnâd yolu ile naklediyorlardı. Bu iddiâmıza delil olarak İmâm-ı Âzam Hazretlerinden rivayet olunan *Fikhu'l-ekber*'in ve *Câmi'u's-sagîr*'in isnâdlarını arz ederim. Onlardan bir örnek olarak *Fikhu'l-Ekber* isnâdı:

أخبرنا أبو المَعِينِ مَيْمُونُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ مَكْحُولِ النَّسْفِيِّ أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ الْكَاشِغَرِيِّ الْمَلَقَبُ بِالْفَضْلِ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مَالِكٍ نَصْرَانُ بْنُ نَصْرِ الْخُتَلِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ الْغَزَالِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ الْفَارِسِيِّ حَدَّثَنَا نَصِيرُ بْنُ يَحْيَى الْفَقِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا مُطِيعَ الْحَكَمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَلْخِيِّ يَقُولُ مِنْ أَصُولِ أَهْلِ السَّنَةِ وَالْجَمَاعَةِ سَأَلْتُ أَبَا حَنِيفَةَ التُّعْمَانِيَّ بْنَ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ وَعَنْهُمْ الْفَقْهُ الْأَكْبَرُ فَقَالَ إِلَّا تَكْفُرُ أَحَدًا مِنْ أَهْلِ الْقَبِيلَةِ بِذَنْبٍ...³⁶

Câmi'u's-sagîr'de ahkâm-ı fıkhıyye isnâdlarından bir misal:

مُحَمَّدٌ عَنْ يَعْقُوبَ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ (فِي رَجُلٍ صَلَّى الظُّهْرَ خُمْسًا وَقَعَدَ فِي الرَّابِعَةِ...³⁷

İmâm Mâlik (r.a.) istinbatlarından olan fûrûat isnâdlarından bir misal:

³⁶ Nu'man b. Sâbit Ebû Hânîfe, *el-Fikhu'l-ekber (mea's-şerhi'l-müyesser li Muhammed b. Abdîr-rahmân el-Hamîs)* (el-İmaratü'l-Arabiyye: Mektebetü'l-Furkan, 1419/1999), 76.

³⁷ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Câmiu's-sagîr (mea Şerhi'n-Nâfi'l-kebîr li'l-Leknevî)* (Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân, 1411/1990), 104.

قَالَ يَحْيَى: سَمِعْتُ مَالِكًا يَقُولُ: لَا بَأْسَ أَنْ يُؤَدَّنَ الرَّجُلُ وَهُوَ رَاكِبٌ...³⁸

Bu bâbda zannederim ki bu üç şahit kâfidir. İsnâd hakkında yeterli malumat almadan onu, câmiu'l hadis olan imamların sonradan uydurdıkları bir şey zannetmiş ve isnâdın ne olduğunu anlamamış ve sıralı nakil cetvelindeki isimleri zaman sırasıyla zikretmek diye kulüp takmış olan bazı kimseler var. Evet isnâd zaman sırasıyla nakledenlerin isimlerinin zikredilmesidir amma o tür kimselerin (Caetani'nin) anladığı gibi manasız bir sıralı sayma değil, nasıl yapılacağı belirli usûl ve kâideler dairesinde kayıt altına alınmış, nakil ve rivayeti belirli kelimeler, işaretler ve özel bir ıstılah ile zikir ve sıralamadır ki erbâbı o isnâdı görünce hadisin rivayet şeklini, vaktini, zaafını, sıhhat ve illetini dahası ehil ve mâhir olanlar, bazı isnâdlardan rivayet sebebini ve daha da ileri giderek esbâb-ı vürûd-i hadisi anlarlar.

Hadis ilminin usûlüne az çok nisbeti olan herkes bu hakikati teslim eder. Binaenaleyh isnâd öyle tevehhüm edildiği gibi nasıl rastgelirse tertip edilmiş, uydurulmuş ve çeşitlendirilmiş nakil cetveli değildir. Yukarıda isbat için şahit göstererek zikrettiğimiz isnâdlardan her birinin bir hususiyeti, tedkîke değer ehemmiyeti ve kuvvetle ifade ettikleri birer manâları vardır ki bu makale de detaylıca izahı mümkün değildir, icabı halinde uzun olur.

Devamı var...

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsitâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

İslâm Tarihinde İsnâd³⁹

Evet isnâdın kadim ehemmiyeti İslâm'da ziyadeleşmiş, hususi ilimler zümresine girmiş, “*ilim, ma'rifetu isnâd*” namıyla fûnûn-u ilm-i hadis arasında mühim bir mevki işgal eylemiş ve zamanımızda Araplara has ender bir fenni mu'dal olmuştur. Bunlardan haberi olmayanlar için isnâd sadece ... حدثنا'dan ibaret ise de Araplar için öyle değildir. حدثنا فلان قال حدثنا فلان ile حدثنا فلان سمعنا فلان arasında yahut حدثنا فلان سمعت فلانا يحدث عن فلان arasında ve حدثنا فلان قال سمعت فلان حدثنا yahut حدثنا فلان سمعنا فلانا يحدث عن فلان arasında ve bu gibi kelimelerin îrad şekillerinde pek ince fakat anlaşılması hayatî manada mühim tetkik farkları vardır. Bir kimsenin حدثنا diyerek zikrettiği rivayeti makbul ve muteber olduğu halde عن فلان dediği rivayetin kabulünde tereddüt edilerek tahkik edilmesi ve en ince detayına kadar araştırılması lüzum görülür ki, bunlar isnâdın incelikleridir. Bununla meşgul olmayan ulema-ı İslâmiyenin bile kolaylıkla farkında olamayacağı bu incelikleri pek tabi yabancılar hiç bilemez ve anlamazlar. İsnâdın ne olduğunu bilmek için uzun müddet çalışarak ve tetkiklerde bulunarak ihtisas elde etmek lazımdır. İsnâdın faydasını anlamak için tarih, tabakât-ı rical, ensâb, kavimlerin diğer kavimlerle bir araya gelişine dair bilgiler, hicret bilgisi ve İslâm mezhepleri

³⁸ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*; thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Abuzabi, 2004), 3: 100.

³⁹ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Haziran ayı 62. sayısında neşredilmiştir.

ve fırkalarına dair bilgileri bilmek icap eder. İşte buna binaen muhaddisînin muhakkikleri bu ilimlere dair kitaplar yazmışlardır. Bu ilimlerin hepsini tam manası ile şümullü bir şekilde bir kimsenin bilmesi gerekli olduğu fakat mümkün olmadığından her muhaddis, ihtiyaç duyduğu bu ilimlerden birinde yahut ikisinde ihtisas kazanmış, diğerlerinde ise o ilmin ehline müracaat etmek büyüklüğünü göstermişlerdir.

Bu muhaddislerden bazıları tarih ve tabakât-ı rical de, bazıları coğrafya da bir takımı neseb ve kavimlerin birbirlerine karışması, kaynaşması konusunda mütehasıs idiler. Ebû Muhammed Râmhürmûzî, İmam Buhârî ve Müslim ve Yahya b. Saîd gibi hepsini cami olan kâmil âlimler de yok değildir. Bu ihtiyacın temini için hadis imamları; Hadis Tarihleri, Mucemü'l-Büldânlar, Kitâbü'l-Ensâblar, Tabakâtlar yazmışlardır. İmam Buhârî'nin ve emsâlinin tarihi, diğerlerinin Tabakât-ı rical yazması hep bu ihtiyacı tatmin içindir.

İsnâd: bir hadisi, yâhut haberi veya eser metnini haber veren kimsenin tahmil ettiği, yani kendinden dinlediği zatı, nasıl tahmil etti veya dinledi ise ve onun nasıllığını ayrıntısı ile meşhur bir söz dizimi ve özel ifadelerle, bunun gibi aradaki vasıtalarda her biri kendinin nasıl tahmil etti ve dinledi ise bunu etrafı ile arzedecek şekilde rivayet ederek söyleyicisine veya taşıyıcısına istinad ettirmesidir ki buna *isnâd* ve *tarîk-i haber* denir.

Bu tarifimiz, ilmî bir tarif olmaktan ziyade açıklayıcı bir tariftir ki bahsimizin durumu böyle icap eder. Bundan sonra da isnâdın altı yedi şekli vardır ki burada zikredilmesi halinde uzun olacağından terk olunmuştur.

İsnâd, Hz. Peygamber'e kadar ulaşan bir takım isimlerin cetvelinden ibaret olmalıdır. Bu da, Hz. Peygamber'in sözlerinin ve hareketlerinin hatırasını şifâhen başka birine nakletmek ve bu hatıratı rivayet eden kimselerin isimlerini akında tutmak demektir ki Hz. Peygamber'in ahirete irtihal ettiği zaman uygulamada olan ve rağbet edilen birşey olduğu esasına dayanır. Halbuki, "o vakit böyle bir şey yoktu!" vehmine düşecek olanlar, çok aldanırlar ve bu vehme kapılanlar, isnâda gerek vakt-i saâdette ve gerek vakt-i sahâbede başvurulmadığını ve aslında isnâdın muteber olmadığını iddia etmek isterler.

Kütüb-i sitte-i hadis ve *Mesânid-i aşere* ve daha kadim hadis cüzleri, genel ve özel kütüphanelerimizde mevcuttur. Bunların hiç birinde insanı böyle hatalı ve yanlış bir fikre düşürecek tek bir isnâda tesadüf edilmez. Bu kitapları dikkatle inceleyen tenkitçiler, cerh ve ta'dîl imamları ve muhterem zâtlar böyle bir şey diyememişlerdir. Bazı isnâdları gayet basit ve âdi sebepleri zikretmek ile tenkit ettikleri halde hiçbirini filan muhaddis veya müellif uydurmuş diye bir hükümle cerh etmemişlerdir. Bu durumun en güzel ve âdil şahidi cerh ve ta'dîl kitaplarıdır. Eğer *Sahîh-i Müslim* ile *Sahîh-i Buhârî* dikkatle mütalaa olursa isnâdın ehemmiyeti apaçık ortaya çıkar.

Devamı var...

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsitâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

İslâm Tarihinde İsnâd⁴⁰

Bahsimiz, isnâdın Hz. Peygamber devrinde ve sahabe zamanında mevcut olduğunu tahkik ve sahâbe arasında hadisin isnâd ile zikrinin istenilen ve gerekli görülen bir şey bulunduğunu ve o zamanda isnâdın pek mühim olduğunu beyan etmekte. Bu minvalde örnek olmak üzere İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin I. cildinde ve ilk sayfasında bulunan ikinci hadisi arz ediyorum. İmam Hanbel, isnâd-ı mahsus ile Hz. Ali (r.a.) rivayet ediyor, diyor ki:

عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كُنْتُ إِذَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا نَفَعَنِي اللَّهُ بِمَا شَاءَ مِنْهُ، وَإِذَا حَدَّثَنِي عَنْهُ غَيْرِي اسْتَحْلَفْتُهُ، فَإِذَا خَلَفَ لِي صَدَّقْتُهُ، وَإِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَنِي وَصَدَّقَ أَبُو بَكْرٍ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَا مِنْ رَجُلٍ..."⁴¹

İşte bu, sahâbeden Hz. Ali'nin, bir hadisi Hz. Ebû Bekir'den rivayet etmesidir. Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında Hz. Ebû Bekir vasıttadır, yani isnâddır. Bunun sonradan yapılmadığı Hz. Ali'nin ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır.

Hz. Ali buyurur ki: "Ben Hz. Peygamber'den bir hadis işittiğim vakit Allah Teâlâ beni o hadisten dilediği kadar menfaatlendirdi ve ondan yani Hz. Peygamber'den bana bir başkası haber verdiği vakit haber getireni yemin ettirdim, eğer bana yemin ettiyse tasdik ettim, etmediyse etmedim." demektir. "Ebû Bekir (r.a.) bana haber verdi ve haberinde sadık oldu..." İşte burada Hz. Ali, İNَّ حَدَّثَنِي بِكَرٍ demekle vasıtalı bir isnâd zikreder. Kendisini delil gösterdiğiniz bu şahidi, tarihçi ve muhaddis İmam Zehebî de *Tezkiretü'l-huffâz*'da Hz. Ali'nin zikrinde müşarün ileyh'in hadis-i şeriflere karşı itinasını beyan maksadı ile irade etmiştir. Bu hususta zikredilen kitaba, *Müsned-i İmâm-ı Hanbeli* ve Ebû Bekir Sıddık'ın *Müsned*'ine müracaat buyrulsun.

Bu minvalde ikinci bir delilde Hz. Ömer'in, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'den, rivayet ettiği hadise şahid istemesidir. Şöyle ki: Bir gün Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Hz. Ömer'in hanesinde geldi. İçeri girmek için üç kere izin istedi ve ses çıkmayınca da geri döndü. Giderken Hz. Ömer arkasından birini gönderip Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'yi çağırttı. O Gelince niçin geri döndüğünü sorarak Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye "Üç kere izin isteyiniz, müsaade olunmaz ise avdet ediniz" mealini ifade eden hadis-i şerifi rivayet etti. Hz. Ömer Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye "Ya bana bu hususta bir delil getir ya da ben sana yapacağımı bilirim."⁴² tehdidi ile rivayet ettiği şeyin Cenab-ı Fahr-i Kâinat'ın emri olduğuna şahid getirmesini ve burhan ikame etmesini talep etti. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî hazretleri, bu tehditten fevkalade korktu. Zira Hz. Ömer'in kamçısı herkes tarafından bilinirdi. Korkmuş

⁴⁰ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Temmuz ayı 63. sayısında neşredilmiştir.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 2001), 2: 179.

⁴² Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr. (Beirut: Dâru İhyâi't-tûrâsi'l-Arabî, 1962/1382), "İsti'zan", 3.

ve öfkeli olarak sahâbenin toplandığı bir yere geldi, halini izah etti. Oradaki sahâbenin büyükleri Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye telaşından ötürü takıldılar. Aralarında bulunan Ebû Saîd el-Hudrî "Kalk gidelim ben de Hz. Rasûlullah'ın böyle buyurduğunu işittim." dedi. Hz. Ömer'in huzuruna gelip o da aynı şekilde rivayet ederek Cenab-ı Fahr-i Kâinat'tan sâdir olduğuna şahitlik etti. Hz. Ömer bunun üzerine "Ben bunu bilmiyordum." diyerek rivayeti kabul etti, böylece Ebû Mûsâ yakasını kurtardı.

İmam Zehebî de bu hadiseyi *Tezkiratü'l-huffâz*'da Hz. Ömer'in Ehâdis-i şerîfe hususundaki itinasını ve raviyi rivayetinde tesbite zorlamasını beyan sadedinde zikretmiştir. İşte bu hadis-i şerîf, Hz. Ömer'e Rasûl-i Ekrem'den iki yol ile ulaştı. Yani iki isnâd ile hasıl oldu. Bir yol, yâhut isnâd Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, diğeri Ebû Saîd el-Hudrî'dir. İmam Tirmizî de Ebû Saîd el-Hudrî hazretlerinden nakleder. Bu da sahâbe arasında isnâdın ne derece önemli olduğunu açıkça gösterir.⁴³

Devamı var...

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsitâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

İslâm Tarihinde İsnâd⁴⁴

Daha bu gibi ve bunlara misal çok örnekler var ise de uzatmaktan kaçınıp bazılarına işaret ederek yetiniyorum. Ez-cümle ulemâ ve sahâbenin büyüklerini ve hatta onların da evlatlarından olan tâbiünden rivayetleri şahit gösteririz. Eğer sahâbe isnâda lüzum görmeseydi kendilerinden sonra gelen tâbiün rivayete muhtaç olmaksızın *قال رسول الله* deyiverirdi. Halbuki böyle yapmadılar ve yapamadılar. Hadis istilâhında bu tür rivayetlere "rivâyeti ekber ani'l-asgar" yahut "rivâyeti'l âbâi ani'l ebnâi" (büyüklerin küçüklerden rivayeti ya da babaların oğullardan rivayeti) olarak isimlendirilir.

Durum böyle iken iki rivayet çeşidine ileride ifade edeceğimiz haber-i Cessâse ile sahâbenin sonrakilerinden, hatta tâbi'inden rivayetleri sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası Hz. Abbas'ın (r.a.) haddesenî el-mufaddal diye Nebî Ekrem Hazretlerinden Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarını cem' buyurdıkları hadisini oğlu Fazl vasıtasıyla rivayeti⁴⁵ aynı şekilde diğeri oğlu Abdullah'tan rivayeti, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'tan rivayeti, sahâbe-i kirâmdan Abdullah b. Abbas ve tabi'inden Kâ'b el-Ahbâr'dan rivayetleri ki hadis ile meşgul olanlara gizli değildir. Hep bu isnâd ihtiyacı mebrûmedendir. Eğer o zaman isnâd aranılmasaydı, sahâbe-i kirâm kendi evlatlarından ve öğrencileri

⁴³ Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye böyle tasdiki ona itimatsızlığından değildi. Maksudı, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'nin bu hadisi Hz. Peygamber'den bizzat mı işittiği, yoksa ona da birinin mi haber verdiği. Onu anlamak ve arada vasıta olan varsa kimdir, kendine itimat edebileceği bir sahâbe midir, yoksa ağızdan ağıza düşmüş, söyleyeni şüpheli bir şey midir onu öğrenmekti. (Müellifin dipnotu)

⁴⁴ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Ağustos ayı 64. sayısında neşredilmiştir.

⁴⁵ Osman b. Abdirrahmân İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs Mukaddimetu İbni's-Salâh* (Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1931), 127.

demek olan tabîinden rivayet ettiklerini belli etmeyerek *فعل كذا* yahut *قال رسول الله* كذا derlerdi. Ve onların madunu tabaka, yani tabîin de “Madem ki söyleyen sahâbedir, elbette Resulullah’tan işitmiştir.” diye hüsnûzan ederlerdi. Hal de bunu icab ederdi. Böyle düşünen kimse bunu pek tabi bulur fakat hadisin ne olduğunu ve rivayetin ne demek olduğunu bilenler, lüzumun idrakindedirler. Eğer isnâd, vakti sahâbede yahut Hz. Peygamber’in vefat ettiği zamanda olmasaydı Hz. Ömer ne için “haddesenî Abdullah” ve Hz. Abbas ne için “haddesenî Fazl” derlerdi. Ve âlim sahâbenin büyüklüğü olan Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas ne için “an Kâ'b el-Ahbâr” diye tabîinden rivayet ederlerdi. Eğer isnâd yukarıdan başlayarak nüzûlen gelmeseydi, hadis imamları tarafından yahut bazılarının tabir şekli ile “Hadisleri yazarak tespit etmiş zâtlar.” tarafından aşağıdan yukarı oluşturulurdu. Mesela İmam Buhârî, İmam Müslim, yahut Nesâî ve onların emsalleri *زيد، حدثنا عمرو وعن بكر، قال حدثني عمر* yahut *عباس* diye Hz. Ömer’e yahut Hz. Peygamber’in amcası hazretlerine kadar ulaştırdıktan sonra onların oğullarını da isnâda dahil etmeye lüzum görmemeleri gayet tabidir. Bilakis böyle birşey yapmaya lüzum olmamasına mebni olarak akıllarına bile gelmedi. Çünkü Hz. Ömer veya Hz. Abbas’ın *قال رسول الله* demesiyle maksat hâsıl olacaktı. Burada Hz. Ömer *حدثني عبد الله* demektense *سمعت رسول الله* diyebilirdi. Nitekim bu iki zâtın oğulları vasıta olmaksızın rivayet ettikleri birçok hadis-i şerîf vardır. Niçin “Hadisi yazı ile tesbit eden hadis yazıcıları” böyle iki hadiste bu iki büyük sahâbe ile Hz. Peygamber-i zîşân arasına oğullarını sokmaya lüzum görmüşler, hafızalarına ve yazdıkları kitaplarına birkaç kelime fazladan ilave etmişler.

Eğer Abdullah ile Fazl ki, isimleri de zikredilsin diye yaptılar ise bu tertibi düzenlemenin tabi yolu evvela oğlu sonra babayı sonra Hz. Peygamber’i zikretmek daha uygun olmaz mıydı? Böyle yapmayıp da babayı evvel, oğlu sonra zikretmek muhtelif bir isnâd tertip edenin hatırına gelmez. Özellikle muhaddisler nazarında rivayet vasıtalarının azlığı talep edilen ve önemli görülen iken, çoğaltmaya hiçbir muhaddis razı olmaz. Binaenaleyh bu şekilde oğulları da katıp şahısları çoğaltmaya gideceklerine diğerlerini çıkarıp azaltmaya gitmek muhaddislik mevzûunun kaidelerine daha uygun olurdu. Hadis usulünde bir hadisin isnâd edilen kişisi az olursa ona sened-i âli ve çok olursa sened-i nâzil denilir. Bu, ıstılâh-ı muhaddisîndendir. Ve yine hadis ehli nazarında sened-i âli, sened-i nâzile vücuh ile müreccahtır. Çünkü sened-i âli’nin sıhhati daha kuvvetlidir.

Muhaddisler beş vasıta ile rivayet ettikleri bir hadisin bir haftalık mesafedeki bir memlekette dört vasıta ile rivayet olunduğunu işitince derhal yolculuk yapar oraya giderler, oradan o hadisi dinlerlerdi. İşte bu faydanın hasıl olması için muhaddisler memleket memleket gezmişlerdi. Bunun böyle olduğunu bildiğimiz halde Hz. Ömer’e oğlu Abdullah’tan ve Hz. Abbas’a oğlu Fazl’dan ve Abdullah b. Ömer ile Abdullah b. Abbas’a Kâ'b el-Ahbâr’dan hadis rivayet ettirmekte “hadisi yazarak tesbit eden” kimsenin ne istifadesi olur.

İşte Hz. Ömer ve Hz. Abbas'ın oğullarından olan bu rivayetlerde isabet eder ki hadis isnâdları muhaddislerin sonradan uydurdukları bir şey olamaz.

Devamı var...

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsitâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

İslâm Tarihinde İsnâd⁴⁶

Evet isnâd Hz. Peygamber'in vefatı zamanında değil hayatında da vardı ve talep edilen, lüzumlu görülen bir şeydi. Hatta “Ya Rasûlullah bunu kimden işittin söyleyeni kimdir?” diye sormayı iman ve itikatlarına zıt gören edesizlik olduğunu düşünen kendisine tabi olan ve candan bir sadakatle sadık olan sahâbeye karşı bizzat kullandığı vakıadır. Bilinmelidir ki bütün hadis-i kutsî dediğimiz kelimât-ı İlâhiyye'nin bazılarını vasıtasız olarak Cenab-ı Hakk'tan telakki buyurduklarından yalnızca *ياقَالَ اللهُ تَعَالَى* yahut *يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ* buyurarak ve vasıtalı olarak telakki buyurduklarını isnâd ile *عن جبريل عن الله* yahut *اخبرني جبريل* yahut *اخبرني ملك* yahut *ما لك عن رب العزة* edince görürüz. Şeyhu'l-ekberin *el-Ehâdîsü'l-İlâhiyye* nam hadis cüzü ve Münâvî'nin matbu *Envârî'l-kutsiye* nam ehadis-i kutsiyeyi hâvi kitabı bu hususta iki şahidimizdir.

Cenâb-ı Şeyhu'l-ekberin cüzünden yirmi yedinci hadis-i kutsi-i bera-ı numûneyi arz edeyim: Müşarûn ileyh senedi muttasıl ile Kerâbisî'den naklede rek diyor ki;

عن محمد بن أشرس عن عبد الصمد بن حصان عن سفیان الثوري عن ابن المنكر عن جابر ابن عبد الله عن النبي صلى الله عليه وسلم عن جبريل عن الله عز وجل انه قال ان هذا الدين ...⁴⁷

İşte numune olarak arzettiğim bu hadis-i kutsîde Hazreti fahr-i âlemin *عن الله* buyurması isnâddır. Ve isnâdın Zât-ı risâlet penâh tarafından kullanıldığı delilidir.

Bu delillerimize ve şahit göstermelerimize ilaveten Cenâb-ı Fahr-i Rasûl'ün (s.a.v.) kendi ashâbından naklen ihbar buyuracakları şeye de isnâd ile nakletmek âdeti seniyyeleri olduğunu zikrederiz. Buna misal olmak üzere de Hz. Ömer'in “Hiçbir hayırda Ebû Bekir'i geçemedim.” mealindeki kelamını, “Ömer hiçbir hayırda Ebû Bekir'i geçemedi.” buyurmayıp *... ما سابق ابا بكر* buyurmaları haberi söyleyenine isnâddır. Bu da Hz. Peygamber'in bizzat isnâd-ı istimal buyurduklarına delalet etmez mi? Ve isnâdın Hz. Peygamberimiz nezdinde dahi ne kadar mühim ve ne kadar lüzumlu görüldüğüne delil değil midir?

⁴⁶ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Eylül ayı 65. sayısında neşredilmiştir.

⁴⁷ Bu hadis şu tarik ile *Mu'cem*'de zikrolunmaktadır: *حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، نا عبد الملك بن مسلمة الأموي، ثنا إبراهيم بن أبي بكر بن المنكر، حَدَّثَنِي عَمِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ جَبْرِيلَ، عَنِ اللهِ تَعَالَى قَالَ: إِنَّ هَذَا الدِّينَ ارْتَضَيْتَهُ لِنَفْسِي، وَلَنْ يَصْلُحَ لَهُ إِلَّا السَّخَاءُ، وَحَسَنُ الْخُلُقِ، فَكَّرِمُوهُ بَيْنَمَا مَا صَحَّحْتُمُوهُ.* Ebû'l-Kâsim Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, ts.), 8: 375.

Bu haberi hadis imamlarından Hâtib el-Bağdâdî, muttasıl bir senet ile *Müsned*'inde yazmıştır. Aynı şekilde yukarıda arz edeceğimi ifade ettiğim “haber-i Cessâse'yi” Hz. Peygamber-i âli cihânın, sahâbe-i kirâmdan Temim ed-Dârî isimli zattan rivayet buyurmaları da çok sağlam bir delildir. İmam Müslim *Câmi'u's-Sahîh*'inde diyor ki:

حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ يَعْنِي الْحَرَامِيَّ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ الشَّعْبِيِّ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَعَدَ عَلَى الْمِنْبَرِ، فَقَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ حَدَّثَنِي تَمِيمٌ الدَّارِيُّ أَنَّ أَنَسًا مِنْ قَوْمِهِ ...»⁴⁸

İşte bunda da Hazreti hâtemu'l-enbiyâ “haddesenî Temim ed-Dârî” buyurarak haberi söyleyenine isnâd ediyor. Isnâd, bir şahıs, yâhut sıradan bir insan dahi olsa isnâddır, sayıca çoğalma ilerleyen zamanın gereğidir. Bu Cessâse haberini İmam İbn Mâce de *el-Câmiu's-Sünen*'inde rivayet ettiği gibi İbn Nâsirü'd-dîn diye meşhur Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ebû Bekr namındaki hadis hâfızı 831 tarihinde bu hadis için “Ahbâru Temîm ed-Dârî” namıyla özel bir kitap telif ederek onda isnâd tarihlerini cem' ve Temîm ed-Dârî'nin fezâilini ortaya koymuştur.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki isnâd vakt-i saadette, zaman-ı sahâbede, asr-ı tabîinde vardı ve günümüzde de vardır. İmam Müslim'in haber-i Cessâse'yi naklettiği bu isnâdında Yahyâ b. Bekir'e nakleden râviye (Muğîre) *الحرامى* diye tarif etmesi de isnâdı, hadisi yazarak kaydeden müellifin uydurmadığına delalet eder. Eğer müellif uydurmak kastı ile çalışsa bir kelime eksik yazmak için *الحرامى* yazacağına *المغيرة الحرامى* yazardı. Bu da delalet eder ki câmiu'l-hadis olan muhaddislerin, hadislerin gerek isnâdlarında ve gerekse metinlerinde hiçbir tasarrufları yoktur ve olamaz. Çünkü bir hadis uydurarak Hz. Peygamber'e iftira etmekle, Hz. Peygamber'den menkul bir hadise bir tek kelime ilave etmek ve bunların böyle ilavelerle, uydurmalarla bozulduğunu bildiği halde bozulmuş olduğunu gizleyerek rivayet etmek Hz. Peygamber'den gelen mütevâtir haberler ile kesin olarak yasaklandığı gibi isnâdında uydurma veya ekleme yapmanın dahi kesin olarak yasaklandığı konusunda muhaddisler mütefikler. Metin uydurmadıkları gibi isnâd da uyduramazlar. Hiçbir âlim, sâlih ve müttakî böyle bir cürüm irtikâp etmemiştir ve edemez. Şimdiye kadar böyle bir iddia vaki olmamıştır.

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsitâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

Sonuç

İncelediğimiz ve transkripsiyonunu tamamladığımız makalelerin müellifi Yusuf Zâhir Efendi, bahsi geçen *Annali dell'Islam* kitabının isnad maddesine cevabi mahiyette kaleme aldığı bu makale serisinde öncelikle isnadın manasını

⁴⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Müslim, *el-Câmi' u's-sahîh* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, 2011), “Fiten ve eşrâtü's-sâ'a”, 122.

akabinde ise işleyişini örneklerle izah etmiştir. *İsnâd* kelimesi *İsnâd* fiil kökünün if'âl babından mastarıdır. *Sened* ise Hz. Peygamber'e izâfe edilen şeylerin naklini üstlenen râviler zincirine verilen isimdir.⁴⁹ İsnad, kelimesi lügavî olarak sözü söyleyenine yükseltmek, nisbet etmek mânâsında iken terim haline gelmiş, böylece *İsnad* denilince "Haberi söyleyenine kadar belirli bir yöntem ile ulaştırmak." anlaşılır olmuştur.⁵⁰ Bir başka ifade ile, bir hadisi nakleden râvî, onu kimden işittiğini veya kimden aldığını, aldığı kimsenin kimden naklettiğini bazı özel tabirler kullanarak hadisin ilk kaynağı olan Hz.Peygamber'e ulaşınca kadar kesiksiz bir isnad zinciri kurar ki bu zincire *İsnâd* denir.⁵¹ O kadar ki, haber kaynakları sadece gösterilmekle yetinilmeyip, hâdiseyi ilk önce kendi gözleriyle gören, kendi kulaklarıyla işiten şahsa kadar götürmek; bunu yaparken de hangi bilgi edinme yollarıyla o bilgiyi aldığını belirtmek suretiyle bu ameliyeyi gerçekleştirmektedir.⁵² Zâhir Efendi isnadı, "Fahr-i kâinat Efendimiz Hz. Muhammed'den (s.a.v) yâhut sahâbe-i kirâmdan başlayarak onların sözleri ve fiileri ve hallerini nakleden ricâlin isimlerini sırasıyla saymak ise de öyle Caetani'nin dediği gibi gelişti güzel bir sıralama değildir ve hadisi yazı ile tesbit eden müellife kadar erişir." şeklinde açıklamaktadır.

Zâhir Efendi esasında en net ve öz ifade ile yazarı dikkatli olmamak, taraflı davranmak, delilleri iyi değerlendirmeden sonuca ulaşmak, lügatler ve eski Arap şiirlerine, nesirlerine bîğâne kalmak, yalnızca şarkiyatçı bir söylem kullanmak ve bir takım mesnetsiz argümanlar ile bu söylemi hak ve hakikat adederek yeniden ihdas etmeye çalışmakla suçlar. Bu durumun değil âlim, müverrih, müdakkik bir şahsiyete; cehalet ve garazkarlık ile tanınan birine bile yakışmayacağını ifade eder.

Caetani'nin yaptığı eleştirilerin birçoğu Zâhir Efendi'nin zikrettiği gibi bariz hatalar ve yanlış yorumlamalar ile isnad müessesini yıpratıcı niteliktedir ve Zâhir Efendi, verdiği örneklerle yaptığı akli çıkarımlarla konuyu aydınlatmaktadır. Yazılarından anlaşıldığı üzere onun isnad hususundaki hassasiyetinin özellikle müsteşriklerin; İslam inanç ve akidesinin temeli mesabesindeki hadisler ve isnad yöntemlerine şüphe sokup türlü tezviratlarla bu kaynakları değersizleştirdiklerine, geçersiz ve sonradan uydurma olduğunu iddia etmelerine ve elimizdeki koruyucu zırhı alıp bizi savunmasız bırakma çabasında olduklarına dair düşüncesidir. Süyûtî isnad için, "İsnâd müminin silahıdır. Beraberinde silah olmayınca ne ile savaşıyor?"⁵³ derken muhtemelen aynı durumu izah etmektedir. Yine el-Hatîbü'l-Bağdâdî "İsnâd dindendir. İsnâd olmasaydı dileyen dile-

⁴⁹ Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru sadr, 1990), 3: 220-221.

⁵⁰ Muhammed Saîd Cemâlüddîn el-Kâsimî, *Kavâidü't-tahdîs* (Beirut: Dâru ihyâi's-sünneti'nebeviyye, 1399/1979), 202.

⁵¹ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 165.

⁵² Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahîfe-i Hemmam b. Münebbih*, trc. Kemal Kuşçu (İstanbul: Bahar Yayınları, 1967), 67.

⁵³ Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (Beirut: Dâru'l-kütübü'l-Arabî, 1409/1989), 2: 144.

diğini söylerdi, isnadsız dinini öğrenmek isteyen kimsenin durumu, yükseye merdivensiz çıkmak isteyen kimsenin durumu gibidir.”⁵⁴ demekle isnadın önemini ifade ettiğini görmekteyiz. Kendisi aynı zamanda tarikat şeyhi olup âlim ve fâzıl bir aileye mensuptur. Bu durumu, tenkit ettiği hususlara verdiği yanıtlardaki ifadelerinden, müdakkik tavrından ve incelikli üslûbu ile hakaret etmeden yaptığı ilmî eleştirilerden anlayabiliyoruz.

Kaynaklar

- » Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- » Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricâlinin Terâcimi-i Ahvâli)*. İstanbul: Zafer Matbaası, 1981.
- » Ali, Muhammed Kürd. *el-Muâsirün*. Dimaşk: Dâru Ebî Bekr, 1401/1980.
- » Caetani, Leone. *İslam Tarihi*. Trc. Hüseyin Cahid Yalçın. İstanbul: Tanin Matbaası, 1924.
- » Duman, Hasan. *Arap Harflî Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928*. İstanbul: İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, IRCICA Bibliographical Series 31986.
- » Ebû Hânîfe, Nu'man b. Sâbit. *el-Fikhu'l-ekber (mea'ş-Şerhi'l-müyesser li Muhammed b. Abdîrrahmân el-Hamîs)*. el-İmaratü'l-Arabiyye: Mektebetü'l-Furkan, 1419/1999.
- » el-Hatîbu'l-Bağdâdî. *Şerefü ashâbi'l-hadîs*. Thk. M.Said Hatiboğlu. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 1991.
- » Hamidullah, Muhammed. *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahîfe-i Hemmam b. Münebbih*. Trc. Kemal Kuşçu. İstanbul: Bahar Yayınları, 1967.
- » İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru sadr, 1990.
- » İbnü's-Salâh, Osman b. Abdîrrahmân. *Ulumü'l-Hadîs Mukaddimetü İbni's-Salâh*. Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1931.
- » İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshak. *Delâilü'n-nübüvve*. Thk. Muhammed Revvâs Kal'acî ve Abdülber Abbas. Beyrut: Dârü'n-nefâis, 1406/1986.
- » İstanbul Müftülüğü. “Meşihat Arşivi Şer'iyye Sicilleri”. ts. Dosya No: 365 Defter No:6.
- » Kahraman, Alim. “Mahfil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 333-334. TDV Yayınları, 2003.
- » Kahraman, Alim. “Tâhîrülmelevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 407. TDV Yayınları, 2010.
- » Kâfî, Ebû Ali İsmail b. el-Kâsım el-. *Emâli el-Kâfî*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.
- » Kâsımî, Muhammed Saîd Cemâleddîn. *Kavâidü't-tahdîs*. Beyrut: Dâru İhyâi's-sünneti'nebeviyye, 1399/1979.
- » Köksal, Mustafa Asım. “Caetani Tarihi Üzerine Bir İnceleme”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*. 1961. 241-250.
- » Köksal, Mustafa Asım. *Caetani'ye Reddiye: İtalyan Müsteşrik Leona Caetani'nin Yazdığı İslam Tarihi'ndeki İsnat ve İftiralara Cevap*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- » Mâlik b. Enes. *Muvatta'*. Thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Abuzabi, 2004.
- » Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi' u's-sahîh*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- » Seâlebî, Muhammed b. İsmail. *Fikhu'l-luga ve esrâri'l-Arabiyye*. Thk. Yasin el-Eyyübî. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1420/2000.
- » Süyûtî, Celâlüddîn. *Tedribü'r-râvî*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-Arabî, 1409/1989.
- » Şakiroğlu, Mahmut H. “Leone Caetani”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 544-545. 1992.
- » Şenburç, Muhammed Masum. *Osmanlı Müelliflerinden Yusuf Zâhir Efendi ve Usûli-Hadîs'e Dair Eseri*. Yükseklikans, Marmara Üniversitesi, 2004.
- » Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Câmi'u's-sagîr (mea Şerhi'n-Nâfi'l-kebir li'l-Leknevî)*. Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân, 1411/1990.
- » Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, ts.
- » Tanman, M. Baha. “Hasîrizâde Tekkesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16:

⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, thk. M.Said Hatiboğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 41.

- 384-387. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- » Tanman, M. Baha. "Mehmet Elif Efendi". *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 1999.
  - » Tirmizî, Ebû İsnâ Muhammed b. İsnâ b. Sevre. *el-Câmi' u's-sahîh*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve v.dğr. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1962-1382.
  - » Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
  - » Vassaf, Hüseyin. *Sefîne-i Evlyâ*. Trc. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. İstanbul: Seha Neşriyat, 1990.
  - » Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshak el-Bağdâdî. *Emâli ez-Zeccâcî*. Thk. Abdüsselam Hârûn. Beyrut: Dârü'l-cil, 1407/1987.
  - » Zirikî, Hayrüddîn. *el-A'lâm*. Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 527 - 534

Vefeyât
Obituary

Prof.Dr. Ahmet Önkal (1952-2019)

-Hayatı, İlimi ve Akademik Çalışmaları-

İSMAİL HAKKI ATÇEKEN

Prof.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi Anabilim Dalı
ihatceken@hotmail.com | orcid.org/0000-0001-7406-5710

Geliş Tarihi / Received: 30.12.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 30.12.2019

Atıf/ Cite as

Atçeken, İsmail Hakkı. "Prof.Dr. Ahmet Önkal (1952-2019) -Hayatı, İlimi ve Akademik Çalışmaları-". *İstem*, 17/34 (2019): 527-534. <https://doi.org/10.31591/istem.667634>

Ahmet Önkal Hocamız 1952 yılında Konya merkez Ahmet Dede Yediler (Biçcimez) mahallesinde dünyaya geldi. İlk tahsilini Nakiboğlu İlkokulu'nda, orta ve lise tahsilini ise Konya İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 1974 yılında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun oldu. 1977 yılında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nde İslâm Tarihi asistanlığı görevine başladı. 1980 yılında asistanlığı tamamlayarak aynı Enstitü'ye öğretim üyesi oldu. 1985 yılında "*Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*" adlı çalışmasıyla doktora derecesini aldı. Konya Yüksek İslâm Enstitüsünde bir süre müdür yardımcılığı görevinde bulundu. 1987 yılında İslâm Tarihi Anabilim Dalında "Doçent", 1994 yılında "Profesör" unvanını aldı. Hocamızın Üsâme, Betül ve Erva adında üç çocuğu mevcuttur.

İslam Tarihi ve Sanatları bölüm başkanlığı, bölüm başkan yardımcılığı, 7 yıl süreyle Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı (2004-2011) görevlerini yürüten Prof. Dr. Ahmet Önkal Arapça ve Fransızca bilmekteydi. İlimi ve akademik alanda olduğu gibi idari alandaki maharet ve kabiliyetlerini bu idari görevleri sırasında gösterdi. Siyer ve İslâm Tarihi alanında çalışmalar yapan Prof. Dr. Ahmet Önkal Hocanın en dikkat çeken çalışması "*Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*" adlı kitabıdır. Bu kitap ilk baskısının yapıldığı 1981 yılından itibaren büyük ilgi gördü, eserin son olarak 26. baskısı yapıldı. Bu çalışma, Türkiye Millî Kültür Vakfı tarafından jüri özel armağanına layık görüldü. Ahmet Önkal'ın bu kitabının dışında 12 adet kitap ve kitap bölümü, 36 adet makale ve tebliğ, 83 adet Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde yayınlanan ansiklopedi maddesi mevcut-

İstem, 17/34 (2019): 527-534.

tur.

Siyer alanında Türkiye'nin yetiştirdiği önde gelen akademisyenlerinden biri olan Prof. Dr. Ahmet Önkal çok sayıda (35 adet) yüksek lisans ve doktora tez danışmanlığı yaparak ilim dünyasına birçok akademisyenin kazandırılmasında önemli katkı sağlamıştır. Yurt içi ve yurt dışında birçok ilmi toplantıya tebliğci, müzakereci ve oturum başkanı olarak katılmıştır. Farklı yıllarda Suudi Arabistan, Suriye, Ürdün, Avustralya, İspanya (Endülüs bölgesi), Bosna Hersek, Karadağ, Arnavutluk, Makedonya, Kosova, Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti ve bazı Avrupa ülkelerine gitmiştir.

Hocamız yakalandığı rahatsızlığın 3 yıldan fazla süren tedavi süreci sonunda 22 Şubat 2019 Cuma günü vefat etti. Cenaze namazı kalabalık bir cemaat tarafından Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii'nde kılınarak Ahmet Dede Yediler Mezarlığına defnedildi.

PROF.DR. AHMET ÖNKAL'IN İLMİ-AKADEMİK ÇALIŞMALARI:

1. KİTAPLARI VE KİTAP BÖLÜMLERİ

1- **Muhtasar Siyer-i Nebî**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2019. (M. Ali Kapar, A. Turan Yüksel, İ. Hakkı Atçeken, M. Bahaüddin Varol, Ali Dadan ile birlikte)

2- **Rasûlullâh'ın İslâm'a Davet Metodu**, Hikmetevi Yayınları, **28. Baskı**, İstanbul, 2019.

3- **İslâm Tarihi-I**, (Editör: Ahmet Önkal), Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2018.

4- **İslâm Tarihi-II**, (Editör: Ahmet Önkal), Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2018.

5- **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Hz. Peygamber Dönemi, "*Peygamberlikle Görevlendirilişi*", Siyer Yayınları, (Editör: Hüseyin Algül, Rıza Savaş), İstanbul 2018, s.199-292.

6- **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Emevîler, "*Abdullah b. Hanzale ve Harre Olayı*", Siyer Yayınları, (Editör: Adnan Demircan), İstanbul 2018, s.175-184.

7- **İslam Tarihi ve Medeniyeti**: Raşid Halifeler Dönemi, (Editörler: Ahmet Önkal, Mehmet Ali Kapar), Siyer Yayınları, İstanbul 2018. 2. c.

8- **Hz. Peygamber'in İzinde**, "*Komplodan Devlete: Hicret Başlıyor*", (s.84-95), "*Mescid-i Nebevî: Medeniyet Merkezi Kuruluyor*", (s.109-122), "*Kudüs'ten Kabe'ye ve Mescid-i Kibleteyn*" (s.145-194), "*Yüce Dost'a Yüce Dost'a: Hz.Peygamber'in Vefatı*" (s.210-227), "*Şükreden Kul: Peygamber Efendimizin İbadet Hayatı*", s.230-259); Editör: Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1.Baskı: Ankara 2012.

9- **İslam'a Giriş -Evrensel Mesajlar-**, "*Dört Halife Dönemi*", s. 394 -428, Diyanet İşleri Başkanlığı, Editör: Mehmet Paçacı, Ankara, 2008.

10- **Hz. Peygamber ve Sevgi**, "*Allah ve Peygamber Sevgisi*" (s.9-23), Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Konya, 2008

11- **Efendimiz -Hayatı, Güzel Ahlakı, Tebliğ Ettiği Dinin Temel Esasları-**, Hüner Yayınevi, Konya, 2009. (Bu kitap ayrıca Boşnakça, Makedonca ve Arnavutça'ya çevrilerek yayınlandı)

12- **Liseler İçin İslâm Tarihi-I**, (M. Ali Kapar ile birlikte), Eğitaş Yayınları, Konya, 1992.

13- **İbn Teymiye Külliyyatı**, (Çevirenler: Ahmet Önkal, M. Sait Şimşek, İbrahim

Sarmış), İstanbul, Tevhid Yayınları, 1988.

2. MAKALE VE TEBLİĞLERİ

1. “**Hak’ka Çağrı ve Sabır**”, Oku Mecmuası, Cilt:10, Sayı:104, Konya, Kasım 1970, s.12.
2. “**Rasûlü Anlamak**”, Güldeste, Cilt:1, Sayı:1, Konya 1982, s.16-17.
3. “**Cehâlet Savunuculuğu mu?**”, Güldeste, Cilt:1, Sayı:2, Konya 1982, s.3-4.
4. “**İhsan Yolu**”, Güldeste, Cilt:1, Sayı:3, Konya 1982, s.9-10.
5. “**Tartışmada Usûl**”, Güldeste, Cilt:2, Sayı:15, Konya 1983, s.8-10.
6. “**Asr-ı Saâdet’te Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler**”, Diyanet İlmî Dergi, 1983, cilt: XIX, sayı: 3, s. 49-55.
7. “**Hz. Peygamber’in Ümmiliği**”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3. sayı, Konya, 1986, s.249-262.
8. “**Hz.Peygamber’in Tebliğindeki Temel Prensipleri**”, Altınoluk Dergisi, Sayı: 24, İstanbul, Şubat, 1988 – s. 35-37.
9. “**Daha Verimli Bir Eğitim İçin İlahiyatçılara Düşen Görevler**”, Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu: 21-23 Ekim 1987, Samsun, 1988, s.120-126.
10. “**İslâm Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler**”, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, (Samsun, 27-30 Haziran 1989), s.75-79.
11. “**Araplarda Ensâb İlmî ve İslâm Tarihi Açısından Önemi**”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1990, 3. sayı, s.117-132.
12. “**Ensâb’la İlgili Eserler**”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4. sayı, Konya, 1991, s.55-72.
13. “**İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi**”, İslâmî Araştırmalar Dergisi, cilt: 6, sayı:3, Ankara 1992, s. 189-197.
14. “**İrşad Vasıtası Olarak Hutbe**”, I.Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara, 1995, I. cilt, s.145-153.
15. “**Hz. İbrahim’in Tebliğ Metodu**”, Editör: Ali Bakkal, Hz. İbrahim, [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirimleri, 17-18 Ekim 1997] Şanlıurfa, 2007, s. 163-172.
16. “**Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahiy-i Gayri Metluvv**”, Kur’an ve Sünnet Sempozyumu Bildirileri- 1-2 Kasım 1997, İstanbul, 1999, s.55-69.
17. “**Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme**”, İSTEM Dergisi, I. cilt, 2. sayı, Konya, 2003, s.33-68.
18. “**Sâriye Olayı Üzerine bir Rivayet Araştırması**”, İSTEM Dergisi, C.3, Sayı:6, Konya, 2005, s.9-50.
19. “**Allah ve Peygamber Sevgisi**”, (Hz.Peygamber sav. ve Sevgi, Konya İlahiyat Derneği yay. Konya 2008, s.7-22.
20. “**Dinî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Çerçevesinde İmam-Cemaat İlişkileri**”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007, Ankara, 2008, II. cilt, s.575-588.
21. “**Birey Olarak Hz. Muhammed**”, Yayınlanmamış seminer, -Özel arşivin-

den-

22. **"Kaynakları Açısından Hz. Peygamber (s.a.v)'in Tebliğ Metodu"**, Vahyin Nuzûlü'nün 1400. Yılında Hz.Muhammed (sav.) (15-17 Ekim 2010), İstanbul 2011, s.541-552.

23. **"Kur'ân'da Hz.Peygamber'e Sevgi ve Saygı"**, Konya Müftülüğü Kutlu Doğum Dergisi, Konya 2010.

24. **"İstişâre"**, Yayınlanmayan 9. Sınıf Ders Kitabı Bölümü, 2012.

25. **"Tarih Boyunca Camilerin Fonksiyonları"**, Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi, 20. sayı [Cami] , İstanbul 2013, s.22-25.

26. **"İlahiyat Fakültelerimizde Siyer Öğretiminde Karşılaşılan Bazı Problemler"**, X. İslam Tarihçileri Koordinasyon Toplantısı ve Çalıştayı, Bursa 2013, (Yayınlanmamış bildiri.)

27. **"İbn Sa'd'ın Kitâbü't-Tabakâtı'l-Kebîr'inin İslâm Kültüründeki Yeri ve Önemi"**, Bir Âlim Bir Eser: İbn Sa'd ve Tabakât Sempozyum Bildirileri, İstanbul Siyer yay. 2014, s.95-103.

28. **"Kırgızistan'da Allah ve Peygamber Sevgisinin Temelleri (Kutadgu Bilig Örneği)"**. Uluslararası Kırgızistan'da İslam Sempozyumu, Oş, 17-19 Mayıs 2014.

29. **"Genel Tebliğin Başlaması, Müşriklerin Son İlahî Mesaja Ve Son Elçiye Tepkileri"**, Siyer Mektebi 12. Ders, İstanbul 2015.

30. **"Ebû Eyyûb el-Ensârî Hazretleri'nin Örneği'nde İslâm Fetihlerinin Âmilileri"**, 12.Uluslararası Eyüp Sultan Sempozyumu (6-8 Kasım 2015) Tebliğleri, İstanbul 2016, s.25-35.

31. **"Şiddet Bağlamında Hz. Peygamber'in İslâm Karşıtı Şairlere Bakışı"**, Din ve Şiddet: Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla, Ed.:Faruk Sancar, Ankara 2016, s.601-626.

32. **"Bir Siyer Kaynağı Olarak Buhârî: Kitâbü'l-Meğâzî Örneği"**, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi Cilt: XI, Sayı:1-2, Elazığ, 2016, s.73-80.

33. **"Asr-ı Saâdet'te Sosyal Sorumluluk (Muâhât Örneği)"**, XIV. Ufuk Turu Toplantıları, Mardin 18 Mayıs 2017.

34. **"Kur'ân'ın Anlaşılmasında Sünnet'in Yeri ve Önemi"**, Siyer Dergisi, Sayı:2, Nisan-Haziran 2017, s.23-24.

35. **"Kişilik Tahlili Bağlamında Hz. Ömer'de Sorumluluk Duygusu"**, Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, (2-3 Kasım 2017) Ed.: Ali Aksu, C.2, Sivas 2018, s.595-609.

36. **"Tebliğ Müzakeresi"**, Siyer Öğretimi: Çocuk Kitapları, Edebi Eserler ve Popüler Yayınlar Aralık 2017, 185-187.

3. ANSİKLOPEDİ MADDELERİ VE MADDE BÖLÜMLERİ

1. Abdullah b. Hanzale
2. Abdurrahman b. Avf
3. Abdurrahman b. Semüre
4. Abdüluzzâ (benî abdüluzzâ)
5. Addâs
6. Adî b. Kâ'b (Benî Adî b. Kâ'b)
7. Ahnef b. Kays

8. Ahnes b. Şerîk
9. Akabe Biatları
10. Âkıl b. Bükeyr
11. Akîl b. Ebû tâlib
12. Alâ b. Hadramî
13. Alâ b. Vehb
14. Alkame b. Ulâse
15. Âmir b. Abdullah
16. Âmir b. Lüey (Benî Âmir b. Lüey)
17. Âmir b. Tufeyl
18. Amr b. Abese
19. Amr b. Adî
20. Amr b. Âs
21. Amr b. Avf (Benî Amr b. Avf)
22. Amr b. Cemûh
23. Amr b. Hamık
24. Amr b. Sâbit
25. Amr b. Selime
26. Amr b. Zübeyr b. Avvâm
27. Anber (Benî Anber)
28. Arfece b. Herseme
29. Ayneyn
30. Bâhile (Benî Bâhile)
31. Bâhilî, Abdurrahman b. Rebîa
32. Bahran Gazvesi
33. Batn-ı İdam Seriyyesi
34. Bekir b. Vâil (Benî Bekir b. Vâil)
35. Bekkâ (Benî Bekkâ)
36. Belî (Benî Belî)
37. Berâ b. Mâlik
38. Berâ b. Ma'rûr
39. Beşîr
40. Beytülmidrâs
41. Bi'rîmaûne
42. Buvât Gazvesi
43. Bürek es-Sarîmî
44. Büreyde b. Husayb
45. Ca'fer b. Ebû tâlib
46. Camî (1.Bölüm:)
47. Cârîye b. Kudâme
48. Cârûd b. Muallâ
49. Cedîs (Benî Cedîs)
50. Cezîme el-Ebraş
51. Cî'râne
52. Civâr
53. Cumah (Benî Cumah)
54. Cübeyr b. Mut'im
55. Cüheyne (Benî Cüheyne)
56. Cünâde b. Ebû Ümeyye
57. Cüreş
58. Cürhüm (Benî Cürhüm)

59. Cüşeyş ed-Deylemî
60. Cüzâm (Benî Cüzâm)
61. Dâr (Benî Dâr)
62. Deve (1.Bölüm)
63. Dühât-ı Arab
64. Ebû Ubeyde b. Cerrâh
65. Erkam b. Ebü'l-Erkam
66. Hâlid b. Sinân
67. Hanzale b. Mâlik
68. Hazrec (Benî Hazrec)
69. Hevze el-Hanefî
70. Hicret (1.Bölüm)
71. Huzâa (Benî Huzâa)
72. Hücre-i Saâdet
73. İfâza
74. Karede seriyyesi
75. Katan seferi
76. Kayn (Benî Kayn)
77. Kays Aylân (Benî Kays Aylân)
78. Kedîd Seferi
79. Mustalîk (Benî Mustalîk)
80. Münzir b. Sâvâ
81. Müseylimetülkezzâb
82. Übey b. Halef
83. Velîd b. Utbe

4. YÜKSEK LİSANS-DOKTORA TEZ DANIŞMANLIKLARI

	Hazırlayan	Tez Konusu	Program	Tarih
1.	Adnan Demircan	Haricilerin Siyasi Faaliyetleri	Doktora	1994
2.	İsmail Hakkı Atçeken	Hişam b. Abdülmelik'in Halifeliliği ve Şahsiyeti	Doktora	1997
3.	Ali Delice	Mervan b. Muhammed ve Emevi Devletlerinin Yıkılışı	Doktora	1999
4.	Necati Aykon	Bermekiler ve Abbasi Tarihindeki Yeri	Doktora	1999
5.	Ahmet Güzel	Abbasi Halifesi Mehdi b. Mansur ve Siyasi Yönü	Doktora	2002
6.	Mithat Eser	Abbasilerin İlk Dömeminde Seyyid ve Şeriflerin Dini, Sosyal ve Kültürel Konumları	Doktora	2008
7.	İhsan Arslan	Muktedir'in Halifeliliği Ve Şahsiyeti	Doktora	2009
8.	Mehmet Şimşir	İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme	Doktora	2011
9.	Fatih Güzel	Nâsir li-Dinillâh'ın Halifeliliği Ve Şahsiyeti	Doktora	2014
10.	Yavuz Selim Göl	Abbâsîler Döneminde Kâdi'l-Kudâtlık	Doktora	2018

	Hazırlayan	Tez Konusu	Program	Tarih
11.	Mustafa Küçükosmanoğlu	Hz. Muhammed Zamanında Zanaatlar	Yüksek Lisans	1989
12.	Hasan Küçükçopur	İslam Tarihinde Hanifler	Yüksek Lisans	1989
13.	Ekrem Sarıaltın	Sultan III.Murat'ın Kızı Fatma Sultan Vakfiyesi'nin Metni ve Transkripsiyonu	Yüksek Lisans	1990
14.	İsmail Güneş	Hz. Peygamber Döneminde Askeri Teşkilat	Yüksek Lisans	1991
15.	İsmail Hakkı Atçeken	Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri	Yüksek Lisans	1992
16.	Necati Aykon	Anadolu'da Gerçekleştirilen İlk İslam Fetihleri (Emeviler Döneminin Sonuna Kadar)	Yüksek Lisans	1994
17.	Ali Delice	Haccac b. Yusuf'un Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri	Yüksek Lisans	1995
18.	Rıdvan Demiryürek	Yezid b.Mühelleb ve Emevi Tarihindeki Rolü	Yüksek Lisans	1996
19.	Ayşe Sümeyye Baltacı	Muğire B. Şu'be'nin İslam Tarihindeki Yeri	Yüksek Lisans	1997
20.	Mehmet Nadir Özdemir	Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler	Yüksek Lisans	1998
21.	İhsan Arslan	Beşeri ve Siyasi Yönleriyle Hz. Peygamber (S.A.V.)'in Hoşgörüsü	Yüksek Lisans	2000
22.	Mithat Eser	Hz. Peygamber Döneminde Beşeri Yönleriyle Ashabın Konumu	Yüksek Lisans	2001
23.	Osman Gençay	Abbas b. Abdülmuttalib ve İslam Tarihindeki Yeri	Yüksek Lisans	2003
24.	Fatih Güzel	Abbasilerde Emiru'l-Ümeralık Müessesesi	Yüksek Lisans	2005
25.	Özgül Şahin	Sebepler ve Sonuçlarıyla Tebuk Gazvesi	Yüksek Lisans	2006
26.	Osman Güven	Said b. Zeyd'in Hayatı ve İslam Tarihindeki Yeri	Yüksek Lisans	2006
27.	Murat Gök	Ka'b b. Malik'in Hayatı Ve Kişiliği	Yüksek Lisans	2010
28.	Şule Çetin	Hz. Peygamberin Toplumu İnşasında İzlediği Güven Politikası	Yüksek Lisans	2011
29.	Fatmatüzzehra Akmaz	İslam Tarihi Açısından İsrâ ve Miraç	Yüksek Lisans	2011
30.	Ayşe Yavuz	Hz. Peygamberin Zekat Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler	Yüksek Lisans	2011

	Hazırlayan	Tez Konusu	Program	Tarih
31.	Hilal Şengül	Hz. Peygamber'in Sefere Çıkar-ken Bıraktığı Vekiller Ve Atama Kriterleri	Yüksek Lisans	2012
32.	Belkıs Özsoy	İkrime b. Ebû Cehil'in Hayatı ve İslam Tarihi'ndeki Yeri	Yüksek Lisans	2012
33.	Mohammad Yaser Mahdi	Râşid Halifelerin Birbirleriyle Olan İlişkileri	Yüksek Lisans	2015
34.	Nejla Ceyhan	Klasik İslam Tarihi Kaynakla-rında Nübüvvet Mührü	Yüksek Lisans	2015
35.	İslam Doğan	Hz.Peygamber'in Mal Varlığı	Yüksek Lisans	2018

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 535 - 541

Vefeyât
Obituary

Kadim Dostum Ahmet Önkal Bey

MEHMET ALİ KAPAR

Emekli Öğretim Üyesi

makapar@gmail.com | orcid.org/0000-0001-8502-3778

Geliş Tarihi / Received: 15.11.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 12.12.2019

Atıf / Cite as

Kapar, Mehmet Ali. "Kadim Dostum Ahmet Önkal Bey". *İstem*, 17/34 (2019): 35-64.
<https://doi.org/10.31591/istem.647363>

Ahmet Önkal Bey ile birlikteliğimiz Konya İmam-Hatip Okulunda 1963 yıllarında başladı ve aramızdan ayrıldığı gün olan 22 Şubat 2019 tarihine kadar 56 yıl devam etti. Konya İmam-Hatip Okulu'nda ikinci sınıfta sınıflarımızın birleştirilmesi sebebiyle aynı sınıfta bulunduk. Fizikî olarak nahif bir yapıya sahip olan Ahmet Bey derslerdeki başarısı ile dikkat çekmekte idi. Sınıftaki sakinliği ve ağırbaşlılığı sebebiyle herkes tarafından sevilirdi. Hatta arkadaşları onunla birlikte aynı sırada oturmak isterdi. Hocalar ders anlatırken dikkatle dinler, hocaların konuyla ilgili sordukları bazı soruları bildiği halde öne çıkmamak için parmak bile kaldırmazdı. Derslerdeki yazılı ve sözlü notları zirvedeydi. Sınavlarda ders çalışırken başka birisine ihtiyacı olmadığı halde belli bir arkadaş grubu ile çalışırdı. Arkadaş grubu içinde Abdülmuttalib Yıldırım, Abdullah Büyüksütçü, Abdullah Parlayan ve Ahmet Sâim Arıtan gibi isimler vardı.

Ahmet Bey İmam-Hatip Okulu'nda öğrenci iken babasını kaybetti. Bir gün teneffüste Ahmet Bey idareye çağrıldı, o da idareye gittiğinde babasının rahatsızlığının arttığı söylenmiş. O da hemen sınıfa geldi, çantasını alarak süratle ayrıldı. Sonradan öğrendiğimize göre idare babasının vefat ettiğini söylememiş, hastalığının ağırlaştığını söylemiş, Ahmet Bey eve gidince babasının vefat ettiğini öğrenmişti. Ahmet Bey babasını kaybetmesine rağmen derslerdeki başarısı, arkadaşlarına karşı nazik ve sevecen davranışları aynen devam etti.

1960'lı yıllarda İmam-Hatip Okulları 4+3 idi. Yani 4 yıl orta kısmı, 3 yıl lise kısmı olup toplam 7 yıl idi. 4. Sınıfın sonunda bütün derslerden sınava girilir, başarılı olanlar 5. sınıfa geçerdi. Ahmet Bey 4. sınıf sınavlarını birinci olarak bi-

tirdi. İmam-Hatip Okulu'nun 6. sınıfında not ortalaması yüksek olanlar doğrudan 7. sınıf bitirme sınavlarına katılırlardı. Ancak o yıl uygulamada bir değişiklik yapılması sebebiyle 7. sınıf sınavlarına katılamadı. 7. sınıfı da okuyan Ahmet Beyin aynı başarısı Konya İmam Hatip Okulunun lise kısmında da devam etti.

İmam-Hatip Okulu'nun son yıllarında yayın hayatına devam eden OKU mecmuasının çıkarılmasında o günlerde yayın ekibinde bulunan Abdülmuttalib Yıldırım, Abdullah Parlayan, Abdullah Büyüksütçü ve Ahmet Sâim Arıtan gibi arkadaşlarıyla birlikte gönüllü olarak geceli gündüzlü çalıştı. Konya'da Cıvıoğlu diye bilinen iş merkezinde geç saatlere kadar çalışarak Oku mecmuasının basıya girmeden önce ve İstanbul'da Ahmet Said Matbaasında basıldıktan sonra kontrol edilerek abonelere aksatmadan gönderilmesini sağladılar. Onların bu çalışmaları 1973 yılına kadar devam etti.

1970 yılında mezun olduğumuzda İmam-Hatip Okulu'nun mezunları lise dengi sayılmadığı için üniversite sınavlarına katılamıyorduk. Bunun üzerine Millî Eğitim Bakanlığı'nın belirlediği 6 fark dersi vererek Karatay Lisesi'nden bir grup arkadaşla birlikte Ahmet Bey ile birlikte mezun oldu. Ancak üniversite sınavlarına katılmadan 1970-1971 ders yılı için yapılan Konya Yüksek İslâm Enstitüsü giriş sınavını kazandık ve İmam-Hatip Okulu'ndaki beraberliğimiz Yüksek İslâm Enstitüsü'nde de aynı sınıfta 4 yıl devam etti.

Ahmet Bey Yüksek İslâm Enstitüsü'nün ilk yıllarında İhsaniye Mahallesi'ndeki bir camide imamet görevine başladı. Bu görevi 1975 yılı Mart ayında askere gidinceye kadar devam etti. Yüksek İslâm Enstitüsü'nü 1974 yılı Haziran ayında bitirdi ve 1974 yılı Temmuz ayında evlendi. Bizler bir grup arkadaş 1974 yılı Kasım ayında askere giderken, içinde Ahmet Bey'in de bulunduğu diğer bir grup arkadaş da 1975 yılı Mart ayında gittiler. Ahmet Bey'in yedek subay öğrencilik dönemi Tuzla Piyade Okulunda geçti. Daha sonra askerliğinin kıta hizmetini Manisa'da tamamladı.

Askerlik görevi 1976 yılı Eylül ayında sona erdi. Askerlik öncesi ve sonrasında 1975 yılında kurulan Hayra Hizmet Vakfı'nda gönüllü olarak görev yaptı. Bu arada 1976 yılı Aralık ayında açılan Konya Yüksek İslâm Enstitüsü Siyer ve İslâm Tarihi asistanlığı sınavına katıldı. Sınavda başarılı olan Ahmet Bey 1977 yılında asistan olarak göreve başladı. O günlerde asistanlara bir danışman tayin edilirdi, Ahmet Bey'in danışmanı da Enstitünün Mezhepler Tarihi hocası olan Lütfi Şenel Bey olmuştu. Askerlik görevinden sonra 1976-1979 yılları arasında aynı çatı altında görev yapmamakla beraber Ahmet Bey ve diğer arkadaşlarla birlikte zaman zaman bir araya gelerek sohbet etme imkânı bulurduk.

1979 yılı Şubat ayında Siyer ve İslâm Tarihi asistanı olarak göreve başladığım zaman Ahmet Bey beni odasına aldı ve o günlerde Ahmet Bey, Yusuf Işıcık, Abdullah Özbek ve Orhan Çeker beylerle birlikte oturuyordu. Beni de yanlarına alarak 5 kişi oturmaya devam ettik. Bu vesile ile diğer hocalarıma da teşekkürlerimi arz ederim.

Ahmet Bey asistanlık döneminde Mehmet Said Şimşek Bey'le birlikte genel kurulda asistanların temsilcisi idiler. Onlar gündem gereği diğer asistanlarla görüşerek kurulda onların görüşlerini dile getirirlerdi.

Ahmet Bey o günlerde *“Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu”* isimli Öğretim Üyeliği tezi için fiş topluyor, kaynak eserleri tarıyor ve hummalı bir çalışmanın içerisinde bulunuyordu. Asistan olmamız münasebetiyle bizlere idare tarafından haftada iki saat alanımızla ilgili ders verilir, bu vesileyle sık sık öğrenciler gelir onların birtakım talepleri ve soruları olurdu. Ahmet Bey onları nezaket ile karşılar, taleplerine cevap verir, onlar da memnuniyetle ayrılırlardı. Ayrıca diğer asistanların da zaman zaman ziyaretçileri sebebiyle gündüzleri tez yazmak mümkün olmuyordu. Asistanlar o günlerde asistanlığa başladığı tarihten itibaren 3 yıl içerisinde *“Öğretim Üyeliği”* adıyla bir çalışma yapmak mecburiyetinde idiler. Ahmet Bey de bu süre içerisinde *“Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu”* adı ile yaptığı çalışmayı 1980 yılında tamamlayarak savundu ve savunmada başarılı olarak Siyer ve İslâm Tarihi alanında *“Öğretim Üyeliği”* ünvanını aldı.

Ahmet Bey bu tezi hazırlamak için saat 17:00'den sonra geç vakitlere kadar çalışırdı, ben de genellikle ona refakat eder, kendi tezim için bilgi toplama çalışırdım. Onunla birlikte saatlerce sessiz bir vaziyette çalışırdık, o sessizliği bazen ben soru sorarak bozardım. Ahmet Bey'in hazırlayıp tamamladığı *“Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu”* isimli tezi 1981 yılında Konya'da Hayra Hizmet Vakfı tarafından ilk baskısı yapıldı Ahmet Bey'in bu çalışması Türkiye Milli Kültür Vakfı'nın tertiple ettiği yarışmada *“Jüri Özel Armağanı”*na layık görüldü. Daha sonraları bu eser o kadar rağbet gördü ki 2019 yılına kadar 28 baskısı yapıldı. Ahmet Bey hocamızın bu eseri gerek üslup, gerek muhteva ve gerekse kaynaklar itibarıyla bütün takdirlerin üzerindedir. Bu eseri İslâm davetçisiyim diyen ve Hz. Peygamber'i doğru anlamak isteyen herkesin tekrar tekrar okuması gerektiği kanaatindeyim.

Bu arada Ahmet Bey asistanlığı döneminde Ankara İlahiyat Fakültesi'nde doktora başladı. O günlerde doçent olan hocamız Mustafa Fayda Bey danışmanı idi. Her hafta doktora derslerine aksatmadan devam ederdi.

Ahmet Bey asistanlığını bitirdikten sonra Konya Yüksek İslâm Enstitüsü Müdür Yardımcılığı görevine tayin edildi. Bu görev Yüksek İslâm Enstitüsü'nün 1982 yılında İlahiyat Fakültesi'ne dönüşmesine kadar devam etti. 1985 yılından sonra öğretim üyeliği için hazırladığı ve *“Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu”* isimli eseri ile doktor oldu. 1985 yılında Prof. Dr. İsmet Kayaoğlu beyin Konya İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları bölüm başkanlığına atanması ile Ahmet Bey bölüm başkan yardımcılığı görevine getirildi. Ahmet Bey'in idarecilik konusundaki mahareti ile Prof. Dr. İsmet Bey'in güven ve muvafakati ile bölüm işlerini büyük ölçüde Ahmet Bey yürüttü. Prof. Dr. İsmet Kayaoğlu Bey'in emekli olmasıyla birlikte bölüm başkanlığı görevini Ahmet Bey üstlendi. Daha sonra kendisinin dekanlık görevine atanması sebebiyle bu görevi bana bıraktı.

1990 yılında kurulan ve BİLKAM adı verilen ve başarılı öğrencilerin daha iyi yetiştirilmesini amaçlayan bir araştırma merkezini kurarak başkanlığını yürüttü. Pek çok öğrenci yetiştirdi. Yine 1995 yılında aynı amaçla EDAV adı verilen bir başka vakıf kuruldu ve onun yöneticiliğini de yine Ahmet Önkal Bey yaptı. Her iki kuruluşta birlikte çalışarak bu kuruluşların amacına uygun hizmet etmesine yardımcı olduk.

Ahmet Bey'in 2004 yılında başlayan dekanlık süreci 2011 yılında iki dönemlik görev sonunda tamamlandı. 2004 yılında bizlerin ısrarı ile bu göreve talip oldu. Hatta dekanlık için başvuru yapmadan önce fakültedeki hocaları yemeğe davet etti. O yemekte hem onların muvafakat ve desteğini aldı, hem de dekanlık için aday olduğunu açıkladı. O günlerde Selçuk Üniversitesi Rektörü olan Prof. Dr. Süleyman Okudan Bey, "ağabey" diye hitap ettiği Ahmet Bey'in seçim ile dekan seçilmesinden çok mutlu olmuştu. 2004-2011 yılları gerek Rektörlük ile gerekse fakülte içinde işlerin uyum içinde yürüdüğü bir dönemdir. Bu dönemde dekan olarak fakülte kurulu ve yönetim kurulu toplantısına önceden çalışır, oturum esnasında yaptığı açıklayıcı bilgilerle gündem maddeleri çabucak müzakere edilirdi. Daha önceleri aynı kurullarda bölüm başkanı veya doçent ve profesör temsilcisi olarak bulunduğu için yönetmeliklere oldukça hakimdi.

Ahmet Bey dekanlık döneminde 2006 yılında Konya İlahiyat Derneği'ni kurdu. Bu derneğin kurulmasından sonra BİLGE adıyla BİLKAM örneği bir programı yeniden başlattı. Bu program bütün öğrencilere açık idi. Yapılan sınavda başarılı olan öğrencilerin eğitimlerine katkı sağlamak, akademik hayata katılmak isteyen öğrenciler için altyapı oluşturmak amacına matuftu.

Ahmet Bey 2003 yılında yayın hayatına başlayan ve halen devam eden İSTEM adındaki bölüm dergisinin isim babasıdır. Hasbelkader 2003-2015 yılları arasında editörlüğünü yürüttüğüm bu derginin bu günlere gelmesi Ahmet Beyin destek ve katkıları sayesinde olmuştur. Bu derginin özellikle yayın hayatına başlamasına büyük katkısı olan Ahmet Önkal Beyin yanı sıra Fevzi Günüş ve Ahmet Sâim Arıtan beyefendilere Allah'tan rahmet diliyorum.

Ahmet Bey dekanlığı döneminde, fakülte binasının yapılmasının üzerinden uzun zaman geçmesi münasebetiyle mevcut binanın iyileştirilmesi konusunda yorucu bir çalışmanın içine girdi. Bu konuda kendisine bilhassa restorasyon, plan ve proje konusunda en büyük destek ve yardımı sanat tarihi hocamız rahmetli Ahmet Sâim Arıtan Beyefendi verdi. Ahmet Bey yine dekanlık döneminde Eğitim Fakültesini yeniden yaptıran Ahmet Keleşoğlu beyefendi ile rektörlük nezdinde girişimde bulunarak İlahiyat Fakültesi bahçesinde yeni bir binanın yapımı için söz alındı. Projeler çizildi, bu projelerin hazırlanmasında da yine rahmetli Ahmet Sâim Bey'in katkısı unutulmamalıdır. Bütün bu gayretlere rağmen daha sonra eski binanın yanına yenisinin yapılması engellendi. Bu konu Ahmet Önkal Bey'i çok üzmüştü. Bu arada dekanlık süresi dolan Ahmet Bey

dekanlığa devam etmesi için kendisine yapılan bütün ısrarlara rağmen kabul etmedi. Böylece dekanlık görevini Prof. Dr. Ahmet Sâim Arıtan Bey'e bıraktı. Yeni binanın yapımı noktasındaki engellemeler Ahmet Sâim Arıtan Bey zamanında da devam etti. Daha sonra rahmetli hocamız Ahmet Önkal Bey ile şimdiki Rektörümüz Prof. Dr. Cem Zorlu Bey'in özel ve üst düzey görüşmeleri sonucu İlahiyat Fakültesi binasının daha önce planlandığı şimdiki yerine yapılması sağlandı.

Ahmet Bey'in dekanlık görevi bıraktıktan bir müddet sonra sağlığının bozulduğunu gördük. Bedenen zayıflamaya başlayan Ahmet Bey'in gittiği doktor tarafından şeker hastalığı tespit edildi ve kendisine ilaç verilerek tedaviye devam edildi. Bu arada derslerine giriyor, sempozyum, panel gibi aktivitelerine devam ettiği gibi var gücüyle talep edilen ve söz verdiği makaleleri yetiştirmeye çalışıyordu.

Daha sonra bir başka rahatsızlığı sebebiyle başvurduğu hariciye kliniğince acilen ameliyata karar verildi. Yapılan ameliyat ve akabinde aldığı tedavi ile kısmen sağlığına kavuştu. Evinde istirahat eden hocamız kendisini ziyarete gelen sevenleriyle sık sık beraber oldu. Evinde bile okuyarak-yazarak vaktini değerlendirilmeye çalıştı. Hastalığından dolayı hiç şikâyetçi olmadı. Sabırla iyileşeceği günü bekledi. Hatta Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörlüğü ve Selçuklu Belediyesi projesi olarak Konya'da kurulması düşünülen *"Siyer Müzesi"* ile ilgili çok kapsamlı bir projeyi bu dönemde hazırlayıp ilgililere teslim etmişti.

Daha sonra kendisini iyi hissetmesi üzerine lisans ve lisansüstü derslere devam eden Ahmet Bey, yine konferans, sempozyum ve panel gibi faaliyetlerinin yanı sıra eğitim-öğretim ve akademik faaliyetlerini hiç aksatmadı.

Ahmet Bey ile birlikteliğimiz Konya İmam Hatip Okulu'nun ilk yıllarında başlayarak askerlik görevimiz dışında aramızdan ayrıldığı 22 Şubat 2019 tarihine kadar 50 yıldan fazla devam etti. Bu süre içerisindeki onun başarısı sanki bir Allah vergisiydi. Kimse ona yetişemedi. İlkokul başarısını bilmiyorum ama inanıyorum ki o ilkokulda da okulunun ve döneminin birincisi olmuştur. Çünkü Ahmet Bey İmam-Hatip orta ve lise kısmı ile Yüksek İslâm Enstitüsü'nde hep dönem birincisi olmuştur. Akademik hayatında arkadaşları arasında tezi ilk yayınlanan, kitabı ilk ödül alan Ahmet Bey idi. O hiçbir konuda öne çıkmak için çaba göstermezdi ancak Allah'ın ona lütfettiği çalışkanlık, zekâ ve basiret onu hep öne çıkarmıştır.

İslâm Enstitüsü'ndeki öğrencilik hayatı da bundan farklı değildi. Yüksek İslâm Enstitüsü'nde talebelik döneminde yabancı dilimizi geliştirmek için Fransızca hocamız İsmet Topaloğlu Bey'den bir grup arkadaş Fransızca kitap okuyarak tercüme ederdik. Derse hepimizden çok çalışarak gelen o olurdu. Asistanlık yıllarında hadis hocamız olan ve Fransa'da doktorasını yapan Mehmet Ali Sönmez Bey'den de Fransızca dersi alırdık. Yine bu derse de en çok çalışmamız Ahmet Bey olurdu. 1985 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde açılan ya-

bancı dil kursuna fakülteden 11 arkadaş katıldık. Ahmet Bey yine orada da aramızda en başarılı olanımızdı.

Ahmet Bey akademik hayatında araştırmayı ve yazmayı seven bir arkadaşımız idi. Ancak her alanda yazı yazmaz ve genellikle talep üzerine makale yazardı. Makalelerinin her birinin müstakil bir araştırma konusu olduğunu görürüz. Aynı konuda tekrar bir makale yazmak yerine, ihtiyaç olan veya talep edilen alanıyla ilgili diğer konularda makale yazardı. Makalelerinde daha önce yazdığı kendi çalışmalarını genellikle referans olarak vermezdi. Dipnotlarda temel kaynaklar ile birlikte o konuda yapılmış yeni araştırmalara da yer verirdi. Makaleleri yazım ve imlâ kuralları başta olmak üzere, güzel bir üsluba sahipti. Ne yazılarda ve ne de konuşmalarında hakaret ihtiva eden cümleler bulunmazdı. Yazılarında ve konuşmalarında konuyla ilgili kendi kanaatlerini de rahatlıkla ifade ederdi.

Ahmet Bey sempozyumlara davet üzerine katılırdı. Kendisi birçok defa davet edilmesine rağmen, alanı dışında hiçbir sempozyuma katılmazdı. Sempozyumlara tebliğci olarak katılmışsa, çok iyi hazırladığı tebliğini genel hatlarıyla, seçtiği özel cümlelerle ve kendine ayrılan vakti aşmadan sunardı. Ahmet Bey'in tebliğini herkes dikkatle dinlerdi, çünkü izleyici iyi hazırlanmış bir tebliğ dinleyeceğine düşünürdü ve gerçekten de öyle olurdu. Şayet oturum başkanı olarak görev yapıyorsa, kısa bir giriş cümlesinden sonra daha çok konuşmacılara söz verir ve konuşmaların sonunda çok kısa bir özetle oturumu sona erderdi. Hem tebliğ sunuşunda hem de oturum başkanlığında izleyici tarafından dikkatle takip edilirdi. Ayrıca genellikle katıldığı sempozyumların değerlendirme oturumlarında Ahmet Bey yer alırdı.

Ahmet Bey nazik, ince ruh yapısına sahip, sağlam karakterli, az konuşan, sözüne sadık, vefakâr, her haliyle samimi, muhatapları arasında ayırım yapmayan birisiydi. Karakter itibarıyla tatlı sert, doğruyu söylemekten çekinmez, şahsına yapılan yanlış davranışlara karşı affedicî, istişare etmeyi severdi. Son derece duygusal olan Ahmet Bey vedaları sevmezdi. Dik duruşuyla bilinen Ahmet Bey hatır için eğriye doğru demez, kötüye iyi demezdi.

Ahmet Bey'e öğrencilerimize ders kitabı olmak üzere müfredata uygun kitap yazmamızı teklif etmişim. Dekanlık görevi sebebiyle bu proje gerçekleştirilememişti. Daha sonra, yani 2017 yılında, böyle bir projenin Kitap Dünyası tarafından yeniden gündeme getirilmesi üzerine, yapılan istişare toplantıları sonucunda "*Muhtasar Siyer-i Nebî*" Ahmet Bey tarafından, diğer "*İslâm Tarihi-I*" ve "*İslâm Tarihi-II*" kitapları ise İslâm Tarihi Anabilim Dalı'nın diğer hocaları tarafından yazılacaktı. Kitapların yazımına başlandı. "*İslâm Tarihi-I*" ve "*İslâm Tarihi-II*" tamamlanmıştı ancak "*Muhtasar Siyer-i Nebî*" Ahmet Bey'in rahatsızlığı sebebiyle gecikmişti. Onu tamamlamak için sağlıklı olduğu günlerde geceli gündüzlü yazmaya devam ediyordu. Ancak rahatsızlığı son altı ayda daha da fazla laştı. Kronolojik olarak kaleme aldığı "*Muhtasar Siyer-i Nebî*" isimli eserini hic-

retin ikinci yılı Kaynuka' Gazvesi'ne kadar yazabilmişti. Daha sonra İslâm Tarihi Anabilim Dalı hocalarının özveri ile kabul ettikleri eksik konular tamamlandı. Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken ve Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol hocaların özel gayretleri ile vefatından sonra Eylül 2019'da basımı sağlandı.

Ahmet Bey lisans, yüksek lisans ve doktora derslerine özel önem verirdi. Derslerine kendisi girerek öğrencilerin bu konudaki beklentilerine cevap verirdi. Onun bu konudaki ciddiyeti İslâm Tarihi Anabilim Dalı hocaları olarak bizlere en güzel örnek teşkil etmiştir. Bilhassa lisansüstü program içerisinde pek çok öğrenci yetiştirdi. Nitekim İlahiyat Fakülteleri İslam Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Mustafa Fayda Bey'den sonra en çok yüksek lisans ve doktora tez danışmanlığı yapan hoca ünvanını aldı. Ahmet Bey'in vefatından sonra İSTAD (İslâm Tarihçileri Derneği) tarafından bu konuda Eylül 2019'da İzmir Çeşme'de yapılan İslam Tarihçileri koordinasyon toplantısında ödüle layık görüldü.

Tez savunmalarına önem verir, tezleri dikkatle okur, yapılması gereken uyarıları yapardı. Onun ilk katıldığı tez savunması benim "*Hız. Peygamber'in Müşriklerle Münasebetleri*" konulu tezimdi. Son katıldığı tez savunması ise danışmanı bulunduğu İslâm Doğan'ın "*Hız. Peygamber'in Mal Varlığı*" konulu yüksek lisans tezi oldu.

Bazı sempozyumlara birlikte katılırdık. Özellikle asaleti ve ağır başlılığı ile temsil kabiliyeti ve alanındaki mükteşebatı sebebiyle kendisine özel ilgi gösterilirdi. O çoğu kez aşırıya kaçan bu ilgi ve iltifatlardan rahatsız olurdu. Ahmet Bey televizyon programlarına katılmaktan hoşlanmaz, bu konuda kendisine yapılan teklifleri kabul etmezdi. Görüntülü röportaj ve söyleşileri de kabul etmezdi. Alanıyla ilgili tartışmalı konuları halkın huzurunda tartışmaz, tartışılmasını da uygun görmezdi.

Ahmet Bey Facebook, WhatsApp ve Instagram gibi programlarla hiç meşgul olmazdı. Onun telefon konuşması bile çok kısa olurdu. Selam ile hâl hatır sorar ve birkaç cümle ile muhabata söylemesi gerekeni nazik üslubu ile dile getirirdi. Toplantı iken çok acil değilse telefon etmez ve telefona da cevap vermezdi.

Elli yıldan fazla olan beraberliğimiz esnasında Ahmet Bey'den güler yüz, sevgi muhabbet, dostluk, arkadaşlık ve samimiyetten başka bir şey görmedim. Herkesin olduğu gibi benim de sırdaşım ve akıl hocam idi. Ahmet Bey kardeşim hep Hz. Peygamber'i anlattı, O'nun hayatını yazdı. Anlattıkları ve yazdıkları gibi de yaşadı. İnşallah kalbindeki Peygamber sevgisi, dilindeki Peygamber övgüsü, onu Peygamber'ine komşu edecektir. Biz ondan çok razıydık, Allah ve Peygamber'i de ondan razı olsun, makamı âli, mekânı cennet olsun.

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 543 - 544

Vefeyât
Obituary

Ahmet Önkal Abi

BİLAL SAKLAN

Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Hadis Anabilim Dalı.
bsaklan@erbakan.edu.tr | orcid.org/0000-0003-3115-5083

Geliş Tarihi / Received: 07.12.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 14.12.2019

Atıf / Cite as

Saklan, Bilal. "Ahmet Önkal Abi". *İstem*, 17/34 (2019): 543-544.

<https://doi.org/10.31591/istem.656570>

Merhum Ahmet Önkal ile yaklaşık elli yıla yakın bir geçmişim mevcut. 1970-71 yılında bizim mahallemiz olan İhsaniye Mahallesi'ndeki Palalılar Camine imam olarak tayin edildiğinde tanışma fırsatım olmuş o gün bugün iyi günde kötü günde hep beraber olmuştuk. O günlerde Ahmet abim Yüksek İslam Enstitüsünde öğrenci iken ben de Konya İmam Hatip Okulunda öğrenci idim. O Enstitü dördüncü sınıfında iken ben birinci sınıfa başlamıştım. Kendisinden özellikle Arapça konusunda yardım talep ettiğimde beni bir yere götürceğini söylemişti. Birlikte Fatih Çarşısında Hafız Hasan Hüseyin Varol hocanın kitaplarını getirerek oluşturulan dükkânın içindeki sütundan dolayı "Sütun" adını verdikleri daha sonra "Hayra Hizmet Vakfı'nın temelini oluşturacak bu yerde vakfın kurucularından olan hocalarımızla birlikte ders okunuyordu. O ders halakasına Ahmet abim vasıtasıyla dahil olmuş ve tahsil dönemimde çokça istifade etmiştim.

Berberliğimiz 1982'den itibaren de mesai arkadaşlığıyla devam etti. Gerek mahallemizin imamı gerekse hocam ve mesai arkadaşı olan abim hayatının her aşamasında çok başarılı olmasına rağmen o hep mütevazı idi. O her ortamda hakikaten bulunduğu yerin abisi idi. Az konuşur ama öz ve isabetli konuşurdu. "Allah'a ve ahiret gününe iman eden ya hayır söylesin yahut sussun" hadisini en iyi şekilde uygulayanlardan birisidir. Buna rağmen gerektiği yerde gerekeni söylemekten geri durmazdı.

Fakültede ve çevresinde herkesin fikirlerine müracaat ettiği bir hocaydı. Gördüğüm kadarıyla elli yıllık hayatındaki çizgisinde bir değişiklik olmamıştır.

Cömert, dürüst, ilkeli ve istikamet sahibi idi. İnandığından taviz vermeyen makam ve mansıbın çizgisinden bir milim kaydırmadığı bir müslümandı. Fakültemizde dekanlık yaptığı dönemlerde adaletten ve dürüstlükten ayrılmamıştır. Kurullarda yönetmelikleri en isabetli yorumlayanımız o idi. Kendisinden hoşlanmayan bazı idareciler bile hocanın kanaatine önem verir ve çoğu zaman da uygulamak zorunda kalırlardı. Şimdiye kadar birçok dekanla çalıştım, kurul toplantılarına dersine çalışarak gelen idareci olarak Ahmet Önkal hocamı hatırlarım. Herkesin güvendiği, sevmeyenlerin bile görüşlerine başvurduğu birisi idi.

Şahsımla ilgili gördüğüm iyiliklerin bende kalmasını ifade ettikten sonra Ahmet abimle Mahmut Yeşil, Mustafa Tavukçuoğlu ve son dönemlerde Halit Çalış'la birlikte 20 seneye yakın senede bir hafta süreyle tatile çıkardık. Tatil günlerinde hepimizin büyüğü olmasına rağmen en fazla hizmeti o yaptı. Özellikle yedi sene süren dekanlığı döneminde de aynı mütevaziliğini devam ettirdi. Çizgisinde küçük bir değişiklik olmazdı. Bu konuyu daha net olarak ortaya koyması için şu anlatacağım husus çok dikkat çekicidir: Yirmi senenin büyük bir bölümünde Muğla Köyceğiz/Ekincik köyü ve koyuna giderdik. Denizle ormanın içiçe olduğu bu güzel yerde öğleden sonra ormanda namaz ve yemek için bir yere giderdik. Menüümüz genelde balık idi bu işi de hiç kimseye bırakmadan kendisi yapardı. Allah için bu husustaki mahareti de müsellemdi. Ormanda çevre temizliğine çok dikkat ederdi. Çöpleri topladığımız poşeti hiçbirimize bırakmadan alır ve ilk çöp tenekesine atardı. Bu durum dekan olduktan sonra da devam etti. Hakikaten yolculuklarda tam bir yol emiri idi. Kendisi çok güzel yüzerdi. Rahatsızlandıktan sonra gittiğimiz bir seferde bana seninle beraber kenarda yüzeceğim demesine rağmen dayanamayıp yine açılırdı. Seyahatlerden dönüşte hesap kitap değerlendirmesini döndüğümüz günün ertesi gününde öğlen üzeri bir lokantaya giderdik. Orada yemek yedik ve hesabı da kendisi öder kimseye ödetmezdi.

Bu elli yıllık süre içerisinde Ahmet Abimden incindiğimi hatırlamıyorum, inşaallah benden de incinmemiştir. İyi bir Müslüman ve mümin olarak bilirim. İmanına ve Müslümanlığına şahitlik yaparım. Abimin en önemli özelliklerinden birisi de onun hiçbir konuda şikayetçi olmamasıdır. Bir günden bir güne ne evindeki sıkıntılardan bahseder ne de son rahatsızlığında çektiği sıkıntıları dile getirirdi. Mesela genç yaşlarda vefat eden kızının rahatsızlığından hiç söz ettiğini hatırlamıyorum.

Müthiş derecede sabırlı idi. Olaylar karşısında feveran ettiği çok az olmuştur. Aleyhine söylenen sözlerde bile sabrederek Allah'a havale ederdi. Cenab-Hak mekanını cennet eylesin.

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 545 - 556

Vefeyât
Obituary

Hocam Prof.Dr. Ahmet Önkal

ADNAN DEMİRCAN

Prof.Dr. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
adnandemircan@gmail.com | orcid.org/0000-0002-9290-0780

Geliş Tarihi / Received: 06.11.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 12.12.2019

Atıf/ Cite as

Demircan, Adnan. "Hocam Prof. Dr. Ahmet Önkal ". *İstem*, 17/34 (2019): 545-556.
<https://doi.org/10.31591/istem.641147>

1987 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olacağım yıl yüksek lisans konusunu düşünmeye ve bazı araştırmalar yapmaya başlamıştım. Erzurum çok soğuktu ve lisansüstü eğitimime orada devam etmek istemiyordum. O zamanki adıyla Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Tefsir öğretim üyesi olan M. Sait Şimşek Ağabey'le irtibata geçtim. Bundan sonra eğitimime Konya'da devam etmeye karar verdim. Bunun için ilanların çıkmasını beklemeye başladım. Ancak alan belirlemek de önemliydi. Fakülte eğitimi süresince derslerimize gelen hocaların ders anlatımı ve öğrencilerle ilişkileri alanlarıyla ilgili kanaatlerimizi etkiliyordu. Öte yandan ümmete faydalı işler yapma düşüncesi de benim açımdan belirleyiciydi. Bu düşünceler içinde bazı tereddütlerle birlikte çalışma alanı olarak İslam Hukuku Anabilim Dalında karar kıldım. Bu amaçla merhum Hocamız Doç. Dr. Ruhi Özcan'ın Türkçeye çevirdiği Abdülkerim Zeydan'ın *Fıkıh Usulü* kitabının yanı sıra yine merhum A. Zeydan'ın Ali Şafak tarafından çevrilen *İslâm Hukukuna Giriş* kitabını ve bu alanda yazılmış olan başka kitapları okuyarak hazırlık yapmaya başladım. Ancak Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ilanı çıkınca o yıl İslam Hukuku Bilim Dalı için kontenjan ayrıldığını öğrendim. Bu sebeple 1. sınıfın sonundan itibaren derslerini büyük bir ilgiyle takip ettiğimiz, sevdiğimiz ve saygı duyduğumuz İhsan Süreyya Sırma Hocamızın alanına yani İslam Tarihi'ne yönelmeye karar verdim. İslam Tarihi alanında uzmanlığa yönelmem ve Merhum Ahmet Önkal Hocamın öğrencisi olmam takdir-i ilahi olarak böyle başladı.

Bunun için daha önce hazırlık sınıfında edindiğim Muhammed Hamidullah'ın *İslam Peygamberi* kitabından başlayarak sınava hazırlanmaya başladım. Sınav için müracaat etmeye gittiğimde o zaman Bölüm Başkanı olan Prof. Dr. İsmet Kayaoğlu'nu da ziyaret etmiş ve çalışabileceğim kaynaklar konusunda tavsiyelerini almıştım. Onun Neşet Çağatay'ın *100 Soruda İslam Tarihi* kitabını tavsiye ettiğini ve bu kitabı bulmak için epey uğraştığımı hatırlıyorum. Neticede

sınav zamanına kadar geçen süreyi en verimli şekilde çalışarak değerlendirme-ye çalışıp sınava girdim. Sınavı kazanmak nasip oldu.

Erzurum'dan ayrılmadan önce hem helallik istemek hem de o zamanki adıyla İslam Tarihi ve Uygarlığı Bilim Dalı'nda yüksek lisansı kazandığımı söyleyerek tavsiyelerini almak için İhsan Süreyya Sırma Hocamı ziyaret ettim. Hoca, "Orada Ahmet var. Selamımı söyle. Onunla çalış" dedi. Doğrusu ülkemizde yüksek lisans eğitiminin yeni başladığı bir dönemdeydik ve hocanın bu tavsiyesinin ne anlama geldiğini de çok iyi bilmiyordum. Böylece yeni ümitlerle Erzurum defterini kapatarak Konya'ya gittim.

Yüksek lisans programında Ahmet Önkal Hoca'nın yanı sıra M. Ali Kapar Hoca'dan ve o sırada Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi olan Mikail Bayram Hoca'nın yanı sıra başka hocalardan da ders aldım. Ama bu üç hocanın dersleri çok verimli ve zihin dünyamızı geliştiriciydi. Üç hoca da derslerini büyük bir ciddiyetle işliyorlar, bizi yetiştirmek için çaba harcıyorlardı.

Danışmanlarımızı belirleme imkânımız yoktu ve Enstitü bize sormadan danışmanlarımızı ilan etti. Benim için belirlenen danışman merhum Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ceylan idi. Tezim devam ederken vefat eden merhum Hoca'dan ders almamıştım. Onu bu süreçte tanıdım. Böylece yüksek lisans sırasında Ahmet Önkal Hoca'yla çalışmam mümkün olmadı. İbrahim Hoca'nın vefatından sonra enstitüsü beni çok sevdiğim Hocam Mehmet Ali Kapar'a bağladı. 1989 yılında tezimi onun danışmanlığında bitirdim. Kapar Hoca o sırada Öğr. Gör. Dr. olduğu için henüz doktora öğrencisi alamıyordu.

Yüksek lisans eğitimi bittikten sonra doktora sınavına girdik. O yıl, benden başka kazanan olmadı. Bölüm Başkanı, dersleri bildirmeyerek fiilen programı açmamış oldu. Bir yıl sonra bir öğrenci daha programı kazandı. Böylece iki öğrenci doktora derslerine birlikte başladık.

Önkal Hoca'yı ziyaret ederek kendisinden danışmanlığımı üstlenmesini istihham ettim. Hoca, o sakin ve nazik edasıyla beni dinledikten sonra öğrencilerin dağıtımını Bölüm Başkanı'nın yapacağını dolayısıyla kararda söz sahibinin kendisi olmadığını ifade etti. İki alternatif vardı ve ben de Hoca'dan başka kimseyle çalışma niyetinde değildim. Biraz bir yıl bekletilmenin burukluğu biraz da gençliğin verdiği cesaretle danışmanlığımı kendisinin yapmaması halinde doktorayı bırakacağımı söyledi. "Öyle şey olur mu?" dediyse de kararlı olduğumu ifade ettim. Tabii bu kanaate sahip olmamın arka planında yaşanan bir süreç vardı ki bunları burada anlatmam konuyu gereksiz yere uzatır.

Birkaç gün sonra Hoca'yı ziyaret ettiğimde ondan danışmanım olduğunu öğrendim. Buna nasıl karar verildiğini, kendisinin müdahil olup olmadığını, olduy-sa nasıl olduğunu hala bilmiyorum. Hoca bu konularda ayrıntı vermez, uzun uzun konuşmaktan hoşlanmazdı. Ancak önemli olan benim için sevindirici haberi almamdı.

İki doktora öğrencisi de üniversite dışında çalışıyorduk. Diğer arkadaş bir ilçede öğretmendi, ben ise Tarım İl Müdürlüğü'nde çalışıyordum. Ders saati resmi olarak hafta içindeydi galiba. Nitekim diğer hocalarla dersleri hafta içi işli-yorduk.

Önkal Hoca, daha verimli geçmesi için dersleri Cumartesi günü işlemeyi önerdi. Dersin hafta sonu olması benim de işime geliyordu. Hafta içi izin alma derdi olmadan derslere devam edebilecektik. O sırada çalıştığım kurumda bağlı olduğum şube müdürünün diğer derslere devam edebilmek için İl Müdürünün bilgisi dâhilinde yıllık iznimden mahsuben aldığım saatler için sorun çıkarma teşebbüsünde bulunduğunu hatırlıyorum.

Cumartesi derslerini ipe çekiyorduk. Zira derslerimiz çok verimli geçiyordu. Biraz derslerden bahsedersen ne demek istediğim daha iyi anlaşılacaktır. Derse sabah 09:00 gibi başlıyorduk. Hoca'nın fakültedeki odasına gittiğimizde elektrikli taş ocağına çayı koymuş ve demlemiş oluyordu. Bir taraftan ders işliyoruz, bir taraftan da çayımızı içiyoruz. Öğlen vakti bir namaz arası verip yine derse oturuyoruz. İkinci vakti bir ara daha verdikten sonra akşam ezanına doğru bitiriyoruz. Çay içtiğimiz bardakları ve çaydanlığı temizlemek istediğimizde Hoca buna izin vermez, bir süre daha kalacağını söyleyerek bizi gönderirdi. Dönem boyunca bu ritmi koruduk. Yaz aylarında gün daha uzun olduğu için daha uzun süre çalışıyorduk. Bizim için belirleyici olan derslerin kredisi değil, çalışmamızdı.

Hoca, eğitim öğretim döneminin başında Hz. Peygamber'in hayatı ve dönemiyle ilgili belli başlı problemleri belirlemişti. Ayrıca derslerde hangi kaynak ve araştırmalardan yararlanacağımızı da tespit etmiş, bu kitapların bir kısmını kendi sorumluluğuna alarak diğerlerini aramızda paylaşmıştı. Herkesin inceleyeceği kitaplar belliydi. Her hafta dersin bitimine doğru bir sonraki haftanın konusunu söyler, önceden bizleri sorumlu tuttuğu kitaplardan konuyla ilgili rivayetleri incelememizi isterdi. Derse başladığımızda her birimiz bir masanın üzerinde not aldığımız fişlerimizi yayar, en eski kaynaklardan başlayarak konuyla ilgili rivayetler hakkında bilgi verirdik. Rivayetlerdeki benzerlikleri, ihtilafları ve sorunları ortaya koyduktan sonra onların nasıl değerlendirileceğini bize sorar ve konu hakkındaki kanaatlerimizi ifade etmemizi isterdi. Bizi dinledikten sonra Hoca değerlendirmesini yapardı. Böylece görüşlerimizi tartışıp açıklarımızı ve eksikliklerimizi görmemizi sağladığı gibi görüşlerini tartışmamıza da imkân tanırdı.

Hoca, dersin bir bölümünde Arapça tarih metinleri okutuyor, metin üzerinde kritikler yapıyordu. Bir yıl boyunca metin okuyacağımız için Hoca bir teklifte bulundu. Okuyacağımız metin için bir kitap belirlememizi, o kitabı çevirerek daha sonra yayınlatabileceğimizi söyledi. Bunun için kütüphanesini incelememi ve uygun bir kitap belirlememi istedi. Hoca'nın kütüphanesinde huzurunda okunabilecek uzunlukta bir kitap aradım. Bir taraftan da metnin uygun olmasına dikkat etmeye çalıştım. Kitaplar arasında Muhammed Ali Kutub'un *e-Mübeşşerât bi'l-Cenne* isimli kitabını gördüm. Kitabı aralardan birkaç sayfasını hızlıca okudum. Sonra Hoca'ya gösterdim. Olabileceğini söyledi. Hâsılı bu kitapta karar kıldık. Metni haftalara bölüp diğer arkadaşla paylaştık. Her hafta çevirdiğimiz kısımları yazılı olarak götürüyoruz. Metni okuduktan sonra yaptığımız çeviriyi de okuyoruz. Hoca hem metnin muhtevası ile ilgi açıklamalar yapıyor hem de çevirimizi değerlendirerek hatalarımızı gösteriyordu. Biz de Hoca'nın

açıklamalarını not ettikten sonra çeviriyi temize çekiyor ve bir hafta sonra Hoca'ya temiz haliyle teslim ediyorduk. Bizi çok geliştiren, ufukumuzu açan bir ders dönemi geçirdik.

Ders dönemi bittikten sonra o zamanki adıyla Gaziantep Üniversitesi Şanlıurfa İlahiyat Fakültesi'nin açtığı sınavı kazanarak araştırma görevlisi olarak göreve başladım. 1992 yılında Şanlıurfa'da göreve başladıktan birkaç ay sonra bir gün kargo şirketi büyükçe bir koli getirip bıraktı. Koli Konya'da faaliyet gösteren Esra Yayınları'ndan geliyordu. Açtığımda yaptığımız çevirinin *Cennetle Müjdeleyen Sahabe Hanımları* adıyla yayınlandığını gördüm. Hoca çeviriye güzel bir takdim yazısı yazarak kitabı yayınlamıştı. Genç bir araştırma görevlisi için oldukça heyecan ve mutluluk vericiydi. Yayınlanan ilk kitabım buydu. Kitap 1994 yılında ikinci baskısını da yapmıştı.

Konya'dan ayrılıp Şanlıurfa'ya gitmeden Hoca ile görüşmüştüm. Uzakta olmanın çalışmalarımı nasıl etkileyeceği konusunda tereddütlerim vardı. Hoca, sorun olmayacağını mektupla ve telefonla görüşebileceğimizi söyledi. Hatta göreve başladıktan sonra birkaç kez Konya'ya gidince yol parasının benim için külfet olacağını düşünerek sormak istediklerimi mektupla veya telefonla sormamı tavsiye etti. Ancak buna rağmen belirli aralıklarla Konya'ya gittim. Hoca'yı ziyaret için Konya'ya gittiğimde bazen babasından kalma, Mevlânâ'ya yakın evinde görüşmek üzere randevu verirdi. Önceden hazırladığım sorularımı sorar, çalışmamın süreci hakkında bilgi verirdim. Biz çalışırken sofraya hazırlanan yemeğimizi yer, çayımızı içer, Hoca'nın tavsiye ve yönlendirmeleriyle motivasyonum yükselerek dönerdim.

Tez konusu olarak "*Haricîlerin Siyasî Faaliyetleri*" başlığını belirlemiştik. Okuduğum kitapları fişleyerek çalışıyordum. Planı yaptığımızda Haricîliğin doğuşundan Emeviler dönemi sonuna kadarki faaliyetlerini ele almayı planlamıştık. Hoca, Abbasiler dönemiyle ilgili bilgileri fişlememi, doktoradan sonra onları da değerlendirebileceğimi söylemişti. Ancak Abbasiler dönemiyle ilgili fişlemeden bir tebliğ dışında yayın yapmadım.

Ders döneminde bana hazırlattığı iki seminerle fişlemeyle ilgili epey bilgi vermiş, bu hususta tecrübe kazanmamı sağlamıştı. Ders yılının birinci döneminde Ahmed Emin, hayatı ve eserleri hakkında bir seminer hazırlamamı istemişti. Bunun için Ahmed Emin'in eserlerinin önemli bir kısmını okudum. Bu seminerimi yıllar sonra makale olarak yayınladım. İkinci dönemde ise Hoca'nın tavsiyesiyle *Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı* başlıklı bir seminer konusu belirlemiştik. O dönemde kitap bulmak zordu. Hoca, bir ara öğrenciliğinde veya mezuniyetinden sonra Hayra Hizmet Vakfı Kütüphanesi'nin tasnifini yapmış. Kütüphanede bulunan kitaplar hakkında bilgisi vardı. Bana orada da çalışabileceğimi söylemişti. Çok sakin bir yerd. Çoğu zaman kütüphanede benden başka kimse bulunmuyordu. Fakülte kütüphanesinin yanı sıra Hoca'nın Kütüphanesi ile Hayra Hizmet Vakfı Kütüphanesi'ndeki kitaplardan yararlanarak semineri hazırladım. Bu çalışma da daha sonra küçük bir kitap olarak yayınlandı.

Yaz aylarında bulamadığım kaynakları, kitap ve makaleleri bulup incelemek

için İstanbul'a gidiyordum. Ancak gitmeden önce Hoca'yı arıyor ya da mektup yazarak tavsiyelerini alıyordum. Bir defasında İstanbul'a gideceğimi yazınca gönderdiği mektupta Muhammed Hamidullah'ın neşrettiği Belâzuri'nin *Ensâbü'l-Eşrâf* adlı kitabının Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili cildinin başında Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttab Bölümü'nde bulunan, neşirde esas aldığı yazmanın geri kalan kısmının indeksini yayınladığını söyleyerek fotokopisini gönderdi. İstanbul'da uzun süre kalma imkânım olmadığı için önceden yazmada bakacağım yerleri belirlememi tavsiye ediyordu. Dediği gibi önceden bakacağım yerleri belirleyince verimli bir çalışma yaptım.

Tezi bitirmek üzereyken Haricîler üzerine Uludağ Üniversitesi'nde bir tez hazırladığını öğrendim. Çalışma Kelam Anabilim Dalında hazırlanmıştı, ama bunu öğrenince moralim bozuldu. Tezin başlığı Emeviler Döneminde Harici Hareketleri şeklindeydi ve bir bölümü benim tezimle örtüşüyordu. Hoca'yı aradım ve durumu kendisine anlatıp konuyu değiştirmeyi gündeme getirerek fikrini sordum. Aslında konuyu değiştirmemi onaylaması benim için çok sıkıntılı olacaktı, çünkü birkaç ay içinde tezi bitirecektim. Hoca, bahsettiğim tezin Kelam Anabilim Dalından hazırlandığı için bir sorun olmayacağını, ayrıca benim tezimle tamamen örtüşmediğini söyledi. Ancak içim rahat etmediği için İstanbul'a, oradan da tezi görmek için Bursa'ya gittim. Yaz tatiliydi ve fakültede pek kimse yoktu. Koridorda karşılaştığım zat kimi aradığımı sorarak yardımcı oldu. Kim olduğunu sorunca Mustafa Kara olduğunu söyleyerek beni odasına davet etti. Çay ikram edip bahsettiğim tezin savunmasında o sırada kendisiyle aynı odayı paylaşan Ahmet Saim Kılavuz Hoca'nın bulunduğunu söyleyip kalkıp kitaplığında duran tezlerin arasından birisini çekti. Tezin sırtında yazı yoktu, ama aradığım tez çıktı. Mustafa Hoca'dan tezin fotokopisini çektirip iade etmek üzere izin istedim. Fakültede öğrencilerin bulunduğu dönem olmadığı için yakınlarda fotokopici bulamayacağımı, tezi götürmemi işim bittikten sonra göndermemi söyledi. Tezi alarak İstanbul'a gittim, oradan da Konya'ya... Amacım tezi Hoca'ya göstererek kesin kanaatini almaktı. Hoca tezi inceledikten sonra çalışmama devam etmemi söyledi.

Fişlemeleri bitirdikten sonra tezin müsveddesini yazdım. Daktilodan bilgisayara yeni geçtiğimiz yıllardı. Doğrudan bilgisayara yazma gibi bir düşüncemiz dahi yoktu. İlk yazımını bitirdikten sonra ikinci yazımına başladım. Temiz olan bu nüshayı ikmal edince Hoca'yı arayarak tezi temize çektiğimi, bilgisayar olarak tezi bilgisayarda yazdıktan sonra okuması için kendisine göndereceğimi söyledim. Ancak temize çektiğim nüshayı göndermemi istedi. Bu nüsha üzerinden tezimi kısa sürede okuyarak gerekli gördüğü yerlerde tashih ve notlarını yazarak bir değerlendirme yazısıyla bana posta ile gönderdi. Gönderdiği değerlendirme yazısındaki tavsiyelerini de dikkate alarak tezi bilgisayarla yazabileceğimi bildirmişti. O sırada bilgisayar almıştım. Tezi yazarak son şeklini verip Hoca'ya gönderdim. Bir daha, bu sefer yazıcıdan çıkardığım nüsha üzerinden okuyarak tashihleriyle birlikte gönderdi ve düzeltmelerden sonra teslim sürecini başlatmamı söyledi. Söylediklerini kısa sürede yerine getirerek tezi teslim ettim. Tezi savunduğumda Hoca profesörlüğe atanmak üzereydi. Ancak tezimin

üzerinde unvanı doçent olarak yer almıştı. Böylece Hoca'nın mezun ettiği ilk doktora öğrencisi oldum. Sonraki dönemlerde ağabeyim olarak gördüğüm Hocamla ilişkimiz devam etti.

Hoca'nın en dikkat çekici özelliklerinden biri güzel ahlakı ve ibadete olan düşkünlüğüydü. Hakikaten hayatı boyunca anlattığı Allah Elçisi'nin yaşantısını ve ahlakını kendisine örnek alan insanlardan biriydi.

Tartışmayı ve polemiği sevmezdi. Kendisine soru sorulmadıkça konuşmazdı. Konuştuğunda lafı uzatmazdı. İyi bir konuşmacıydı, ama çoğunlukla iyi bir dinleyici olmayı tercih ederdi. Önemli bir özelliği de konuşmasındaki nezaketti. Asla küfürlü konuşmaz, argo kullanmazdı. Ağzından kötü bir söz çıktığına şahit olmadım.

Tevazuda dikkat çekiciydi. Başkalarına karşı kibirlenme, titrini veya makamını bir üstünlük vesilesi yapma gibi davranışlardan uzaktı. Onu tanımayanlar, muhtemelen üniversitede hoca olduğunu, alanında önemli bir âlim olduğunu tahmin edemezlerdi.

Çalışma disiplini ve yaptığı işe verdiği önem Hoca'nın vurgulanması gereken başka bir özelliği idi. Derslerini ciddiyetle işler, bir konuyu incelerken çok yönlü kritik yapmaya önem verirdi. Ulaştığı sonuçları anlatırken mutlak hakikat olarak değil, görüşü olarak sunardı. Hoca'nın bu yönü sabırla yaptığı çalışmalara ve incelemeye önem vermesine bağlıydı. Vefatına kadar araştırma ve incelemelerine devam etti. Doktora tezi olan *Resulullah'ın İslam'a Davet Metodu* kitabı onlarca baskı yaptı. Bu kitabını okuduğunuzda edebi zevkin ilmî bir çalışmaya nasıl yansıtılabileceğini görürsünüz.

Hastalığı sırasında çalışmalarına devam ediyordu. Derin Tarih Dergisi'nin Dört Halife Özel Sayısı için kendisinin de bir makaleyle katkısını istihram etmiştim. 10 Ekim 2018'de bana gönderdiği cevabi mailde şöyle diyordu: "Değerli Kardeşim, Aslında Râşid Halifeler alanında yazmayı düşündüğüm bazı hususlar var. Ancak şu anda telifini tamamlamaya çalıştığım *"Muhtasar Sıyer-i Nebî"* kitabım dolayısıyla zaman problemim var. Bu sebeple şimdilik beni mâzur görün. Cenab-ı Hak'tan çalışmalarınızda kolaylıklar ve bol ecirler niyaz ediyorum. Selam ve muhabbetler..." Bu maili 22 Şubat 2019'da vefatından yaklaşık dört ay on gün önce yazmış ve son kitabının üzerinde çalıştığını bildirmişti. Kitabı tamamlayamadan vefat etti. Yakın dostu Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar Hocam ile öğrencisi olan meslektaşları diğer kısımları yazarak kitabı kendisinin vefatından sonra tamamlayıp yayınladılar.

Zaman zaman Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olan öğrencisi Ali Dadan'la veya diğer arkadaşlarla görüşerek sağlık durumunu soruyordum. Hoca'yı yormamak ve hastalığını sorarak rahatsız etmemek için bu yola başvuruyordum. Ali Hoca bir gün Hoca'ya selamımı iletince bana kendisini aramamı söylemesini istemiş. Ali Hoca bu durumu iletince vefatından kısa bir süre önce arayıp konuştuk. Sesi çok yorgun geliyordu. Hocayı yormamak için kısa kesmeye çalıştım.

Çok geçmeden 22 Şubat 2019'da sabah uyandığım da bana gelen bir mesajdan Hocamın vefat ettiğini öğrendim. Cenaze töreninde bulunmak için uçak

seferlerine baktım, ancak uygun bir uçak seferi yoktu. Cenazeye ulaşmak mümkün değildi. Mehmet Ali Kapar Hocamı arayarak hem başsağlığı diledim, hem de üzüntümü onunla paylaştım.

Rabbim hayatı boyunca örnek aldığı, anlattığı ve çok sevdiği Peygamberimizi komşu eylesin.

Prof. Dr. Ahmet Önkal'ın www.islamtarihi.info İçin Yazılı Olarak Gönderilen Sorulara Verdiği Cevaplardan Oluşan Röportajı:

Hocam, röportaj için eklediğim sorulara cevap vermesi istirhamıyla 06 Haziran 2017'de gönderdiğim maile 07 Temmuz 2017'de şu cevabı yazmıştı:

“Değerli Kardeşim, e-mailinize cevap vermekte geciktim; araya final ve bütünlüme sınavları, doktora ve bitirme tezleri, derken Bayram girdi. Gecikmeyle birlikte ilişkide röportaj sorularına verebildiğim kadarıyla cevapları ekte gönderiyorum. Çalışmalarınızda başarılarınızın devamı temennisiyle bilmukabele selam ve muhabbetler sunuyorum. Allah'a emanet olunuz...”

Prof. Dr. Adnan Demircan

Bize kısaca ailenizden, memleketinizden ve çocukluğunuzdan bahseder misiniz?

1952 yılında Konya'da doğdum. Hayatımın büyük bir kısmı hep Konya'da geçti. Konya bugün dahi büyük şehirlerin birçok imkânlarına sahip, ama büyük şehirlerin ulaşım, su, temizlik, güvenlik ve benzeri problemlerinden uzak, oldukça sakin bir şehir. Tabiatıyla eskiden daha sakin ve özellikle mahalle halkının birbirine daha tutkun olduğu bir şehirdi. Bu sebeple hiçbir zaman Konya'da değil de falan şehirde olsaydım diye düşünmedim. Hatırladığım kadarıyla huzurlu ve mutlu bir çocukluk geçirdim, Konya'da.

Eğitim hayatınızla ilgili bilgi verir misiniz?

Eğitim hayatımla ilgili bilgilere müsaade ederseniz çocukluk yıllarımdan başlamak ve belki de teferruat sayılabilecek bazı detaylara inerek temas etmek istiyorum. Bunu yaparken -Allah şahit- övünmek ve gururlanmak için değil, gençlere veya çocuk yetiştiren babalara bir fikir vermek niyetini taşıyorum. Daha ilkokula yeni başladığım yıldan itibaren rahmetli babam beni Kur'an ve dinî bilgiler öğretimi için mahalle camimizin imamına teslim etti. İmamımız Ahmet Büyüksakarya -Allah rahmet eylesin- düzgün ve sağlam bir kıraate sahip, disiplinli bir hoca idi. Daha sonra görev aldığı ve benim de bir süre devam ettiğim Kur'an Kursu'nda tashih-i hurûf dersleri de verdi. Hiç unutmuyorum bir yaz dönemi camide hocamızla 20-30 kadar öğrenciyle ders yaparken camiye birkaç kişi geldi. Hocayı bir kenara çağırdılar ve bir şeyler konuşup gittiler. Meğer emniyet görevlileri imiş. Camideki bu kurs faaliyetinin yasak olduğunu, bir daha öğrencileri toplamamak şartıyla bu kursa hemen son verirse resmî işlem yapmayacaklarını, aksi halde hocanın zarar göreceğini ihtar etmişler. Hocamız ağlamaklı bir ifadeyle bizlere, “Çocuklar! Kurs bitti, artık bir daha ders yapmayacağız. Haydi, şimdi evlerinize gidin ve ailelerinize durumu bildirin!” dedi. Ne olduğunu anlamadan ama büyük bir üzüntüyle camiden ayrıldık. Esnafılık yapan babam akşam işten eve dönünce durumu öğrenmek için yatısı namazından sonra Ahmet

Hoca ile görüştü. Allah razı olsun, Hoca, temel dibi komşu olduğumuz için kim-
senin dikkatini de çekmez düşüncesiyle sadece benim kuşluk vakitlerinde evle-
rine gidip Kur'an öğretimime devam etmeme izin vermiş. Böylece bir süre Ho-
ca'nın evinde derslere devam ettim. İlkokulu bitirdiğim senenin yazında babam
beni Konya'nın kurrâlarından sayılan ve çok hâfız yetiştiren Ağazâde Osman
Efendi'nin kursuna götürdü. Kursa ancak birkaç hafta devam ettim. Çünkü Ho-
ca, hâfızlarla meşgul oluyor, bizi kalfalar okutuyordu ve sadece Kur'an okuyor-
duk. Bu arada İmam-Hatip Okulu Yaptırma ve Yaşatma Derneği tarafından
İmam-Hatip okuluna gidecekler ve oradaki öğrenciler için Arapça da öğretilen
bir kurs açıldığını duydum. Ben de İmam-Hatip'e gideceğim için bu kursun daha
 faydalı olacağını düşünerek babamın izniyle Ağazâde'nin kursundan ayrıldım.
Bundan sonraki yaz dönemlerinde nerede bir Arapça kursu veya dersi varsa on-
ları takip etmeye başladım. İmam-Hatip Lisesi'nin son sınıfında, Yüksek İslâm
Enstitüsü'nün sözlü olarak yapılan, Arapça'nın da en başta yer aldığı sınavlara
hazırlanmak için 8-10 kişilik bir arkadaş grubuyla kendi kendimize Nedvî'nin
"Nahve't-Terbiyye el-İslâmiyye" adlı kitabını okumaya başlamıştık. Kitabın he-
nüz tercümesi yapılmamıştı. Takıldığımız yerler elbette oluyordu. Bunları tespit
edip ulaşabildiğimiz bazı hocalara soruyorduk. Bir gün bu çetrefilli metinleri bir
hocaya sormakla görevlendirdiğimiz bir arkadaşımız tehevürle ve me'yûsen
yanımıza geldi. *"Arkadaşlar! Doğru anladığımızı zannettiğimiz birçok yeri bile
yanlış okumuşuz. Bu iş böyle gitmez, bırakalım biz kendi kendimize okumayı!"*
diyordu. Bir tartışmadır çıktı arkadaşlarımız arasında. Ben, *"Kitabı bize okuta-
cak veya hazırlığımızı her gün dinleyecek bir hoca bulursak tamam, onunla de-
vam edelim. Ama bulamazsak bazı yerleri yanlış anlasak bile kitabı tercüme
edip yayınlayacak değiliz ya, kendi aramızda bir çalışma... Tamamen terk et-
mektense aksak-yüksek de olsa devam etmek daha iyidir. Zamanla geliştirebiliriz."*
diyordum. Birkaç arkadaş ayrıldı ama biz devam ettik. Konya Yüksek İslâm Ens-
titüsü'ne kaydolduktan sonraki yıllarda da bazan hocalarımızın rehberliğinde
bazan kendi kendimize veya tek başıma tefsir, hadis, fıkıh, siyer kitapları ya-
nında fikrî İslâmî metinler okuma işini sürdürdük. Hamdolsun, "mine'l-mehd
ile'l-lahd" sürececek bir çaba içinde olmaya gayret ettim; Cenâb-ı Hak, sağlık ver-
diği sürece de bu gayretten bizi ayırmasın!

Neden İslam Tarihi alanını ve akademisyenliği seçtiğinizi anlatır mısınız?

İmam-Hatip yıllarından itibaren özellikle Peygamber (S.) Efendimizin hayatı-
nı ele alan Siyer-i Nebî alanına ve bu alanda yazılan kitaplara özel bir ilgi hâsıl
olmuştu, bende. 1974'te Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olduktan
sonra, imam-hatip olarak öğrencilik yıllarında başladığım Diyanet görevine ara
vererek 18 ay süren vatanî görevimi îfa ettim. Terhisimden kısa bir süre sonra o
zamanlar Milli Eğitim Bakanlığı Din Eğitimi Genel Müdürlüğü'ne bağlı birkaç
Yüksek İslâm Enstitüsü için asistanlık kadrosu ilan edildi. Bu Enstitüler arasın-
da Konya da vardı. Hocalarımızın teşviki ile ve Arapça Bilim Dalı için bir yönlendirme
olmasına rağmen Arapça'yı âlet ilmi olarak telakki ettiğimden ilan edilen
5 kadrodan birisi olan İslâm Tarihi'ni tercih ettim. 1977-1980 yılları arasında
"Rasûlüllah'ın İslâm'a Davet Metodu" adlı Asistanlık Tezimi tamamladım. 1982

yılında Yüksek İslâm Enstitülerinin YÖK'e bağlanarak İlahiyat Fakülteleri'ne dönüştürülmesi ile bu tezimi savunarak doktora derecesini aldım. 1987'de doçent, 1994 yılında da profesör oldum, diyerek bir önceki soruda eksik bıraktığım eğitim serüvenimi de ikmâl etmiş olayım.

Hocam, doktora yaparken ne tür zorluklarla karşılaştınız?

Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nde asistan olarak göreve başladığım zaman kadrolu bir İslâm Tarihi öğretim elemanı mevcut değildi. Dolayısıyla hemen yoğun bir ders yüküyle karşılaştım. Bir taraftan da uzun bir süreyi alan ve istişarelerle şekillendirdiğim tez çalışmasını yürütmeye başladım. Enstitü'de alanımda öğretim elemanı yokluğunun bir etkisi de rehberlik meselesi oldu. Ancak bu problemi her zaman destek ve ilgilerini gördüğüm Sayın Prof. Dr. Mustafa Fayda Hocam sâyesinde aştım. Yüksek İslâm Enstitülerinin doktora yaptırma yetkisi olmadığı için Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde doktora başladım. Haftada bir gün muntazaman doktora derslerine devam ettim. Bilimsel çalışma ve araştırmalarda en önemli hususlardan birisi konu ile ilgili bütün kaynak ve çalışmalara âzamî ölçüde ulaşmaktır. Bugün hamdolsun İslâmî araştırmalar için İSAM gibi bir nimet var. O dönemde Konya Yüksek İslâm Enstitüsü Kütüphanesi, emsallerine göre oldukça zengin idi. Ankara İlahiyat Kütüphanesi'nden de istifade ettim. Ama kaynaklar elimin altında olsun diye Arapça kitaplar idhal eden birkaç kitapçıyı takip ederek ve gerekirse sipariş vererek kaynak teminine çalıştım. 1979 yılında öğrencilerimizle birlikte kara yoluyla Suriye-Ürdün üzerinden yaptığımız bir umre ziyareti özellikle Arap âleminde konum ile ilgili yeni çalışmalarını temin açısından oldukça faydalı oldu. Uğradığımız Suriye ve Ürdün şehirleri yanında Mekke ve Medine'de dinî görevlerin ifasını takiben ilk gittiğimiz yerler kitapçı dükkânları ve yayınevleri olmuştu. Çeşitli vesilelerle Mısır başta olmak üzere yurt dışına giden arkadaşlarımız bizim için büyük bir fırsat oluyor, onlara külfet getirmeyecek ölçüde isimlerini önceden tespit ettiğimiz bazı çalışmalarını imkân olursa bizim için almalarını rica ediyorduk. Elbette her çalışmanın kendine göre bir takım zorlukları vardır. Ama bugün imkânlar eskiye göre çok daha arttı. Dijital ortamda bir çalışmaya -hem de muvâfık li'l-matbû olarak- PDF'lerine bir tık ile ulaşılabilir.

Bize çalışmalarınızdan bahsedebilir misiniz?

Yüksek İslâm Enstitüsü için asistanlık (daha doğru ve resmî bir ifade ile öğretim üyeliği) tezimi bir taraftan hazırlarken, bir taraftan da devam ettiğim Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi doktora programı için de bir tez hazırlamam gerekiyordu. Hz. Ömer dönemi ile ilgili çalışmaları ile Türkiye'deki İslâm tarihi çalışmalarına yön veren ve danışmanım olan Prof. Dr. Mustafa Fayda Hocam, benim için doktora tezi olarak Hz. Osman dönemini çalışmamı önermişti. Konu ile ilgili elimizde ve kütüphanelerimizde mevcut matbu eserler yanısıra Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, İstanbul Süleymaniye ve Beyazıt Kütüphaneleri ile Bursa İnebey Kütüphanesi'ndeki yazma eserlerden epey bir malzeme topladım. Bu sırada YÖK, çıkardığı bir Yönetmelikle Yüksek İslâm Enstitülerinde bilimsel araştırma usûllerine uygun olarak hazırlanan öğretim üyeliği tezlerinin yeni bir jüri önünde savunulmak şartıyla doktora tezi olmasına imkân sağladı. Bu yolla

doktora derecesini alınca Hz. Osman ile ilgili çalışmam askıda kaldı. Bu arada Enstitü'de müdür yardımcılığı gibi oldukça külfetli bir görev omuzumuza yüklendi. Maalesef Hz. Osman ile ilgili fişlerim hâlâ raflarımda duruyor. Tabii bu arada diğer fakültelerde genç arkadaşlarımız bu konu ile ilgili çalışmalar da yaptılar. Doçentlik ve profesörlük atamaları için gerekli çalışmalara da ister istemez yönelmek icap ettiğinden bu tür çalışmalarım öne geçti. Bu arada Diyanet İşleri Başkanlığımızın gerçekleştirdiği ve yayınladığı "İslâm'a Giriş" ve "Evrensel Mesajlar" projelerine bölüm yazarlıkları ile katıldım. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde 80'in üzerinde alanımla ilgili maddem yayınlandı. Diyanet İşleri Başkanlığımızın hac ve umreye gidecek yurttaşlarımıza ücretsiz olarak verdiği "Hz. Peygamber'in İzinde" kitabını Bünyamin Erul'un editörlüğünde Âdem Apak kardeşimle müştereken hazırladık. "Efendimiz" üst başlığıyla daha ziyade gençler ve Müslüman halkımız için neşredilen bir kitapçığımız, Türkçe neşri yanında Boşnakça, Makedonca ve Arnavutça'ya da çevrilerek yayınlandı. İslâm Tarihçileri Derneğimizin "İslâm Tarihi ve Medeniyeti" başlığını taşıyan hacimli projesinde "Râşid Halifeler" cildinin editörü "Siyer" cildinde bölüm yazarı olarak yer aldım. İnşallah bu önemli çalışma yakında Siyer Vakfı Yayınları arasında çıkacak. Burada listesini vermemiz mümkün olmayan bilimsel makaleler ve sempozyum bildirimlerim de yayınlandı.

Hocalarınızın tarihçiliğiniz üzerinde nasıl bir tesiri oldu?

Öncelikle hocalarımdan vefat edenlere Cenab-ı Hak'tan rahmet ve mağfiret, hayatta olanlara sağlık ve mutluluk içinde bereketli ömürler niyaz ediyorum. Herkesin üzerinde mutlaka birilerinin emek ve etkisi vardır. Aslında kötü örnekler bile nelerin yapılmaması gerektiğini öğretir insana. Ama biz hocalarımızdan çok şey öğrendik. Az önce de söylemiştim, İmam-Hatip ve Enstitü yıllarında Siyer ve İslâm Tarihi derslerimize giren hocalarımız bize bu alanı sevdirmiş, bu alana yönelmemizde etkili olmuşlardı. Daha sonraki yıllarda ilimlerinden, bakış açılarından istifade ettiğimiz hocalarımız, bu arada yüz yüze görüşmesek, hatta Türkiye'de olmasalar bile kitaplarından istifade ettiğimiz ilim ve fikir adamları elbette oldu. Bunlardan ilmin önemini, araştırma sevgisini, bağımsız ve eleştirel bir bakış açısına sahip olmayı öğrendik. Allah hepsinden razı olsun

Size göre Türkiye'de İslam Tarihi çalışmalarının ve İslam tarihçiliğinin geldiği seviye nedir?

Hem sevindirici ve ümit verici hem de üzücü ve can sıkıcı. Sevindirici, çünkü Siyer ve İslâm Tarihi'ne ait çalışmalar önemli ölçüde hız kazandı. Akademik mahiyette olduğu gibi serbest alanda da bir çok çalışma yapıldı, ciddi araştırmalar yayınlandı; bilimsel araştırmanın yolu açıldı, yöntemleri belirginleşti. İnşallah önümüzdeki yıllarda nitelikli çalışmalar hızla artacaktır. Ama işin üzücü ve can sıkıcı tarafı da bence şu: İlmî yeterliliğe sahip olmayan, alanımızın gerektirdiği dil başta olmak üzere alt yapı ve en önemlisi bakış açısına sahip bulunmayan birileri de İslâm tarihçiliğine tabir caizse soyundular. Hamasî duygular ön plâna geçti ve Siyer başta olmak üzere İslâm Tarihi'nin farklı alanlarında, hiç abartmıyorum, yüzlerce kitap yayınlandı. İşin ilginç tarafı, şüphesiz samimi duygularla Peygamber Efendimizi ve tarihimizi yüceltme anlayışına sahip halkımıza

bu tür eserler daha cazip geldi. Bu hususta bence İslâm tarihçilerimize düşen önemli bir görev var: Halkımızın beklentileri ve duygularını da hesaba katarak farklı alanlarda ilmî usûlleri ve bakış açısını da esas almak sûretiyle çalışmalar ve yayınlar yaparak İslâm Tarihi ile ilgilenenlerin bilgi seviyesini yükseltmek... Umarım, başlangıçlarını bugünlerde görmeye başladığımız hedef kitleleri belirlenmiş eserler, edebî türde, çocuklara yönelik, popüler -ama popülist yaklaşımdan kurtulabilmiş- yeni çalışmalar ilmî araştırmalarla birlikte daha da hız kazandır.

Sizce çalışmalarda eksik bırakılan yönler nelerdir?

Aslında bir konuda çalışma yapan bir kimse eksik bırakmak istemez/istememelidir. Ama her hâlükârda eksik kalan hususlar olur. Bu eksiklikleri çok farklı yönlerden ve hadd-i zâtında her çalışmaya özel olarak ele almak uygun olur. Fakat burada sıkça karşılaşılan bazı hususları kısaca belirteyim. Öncelikle ilmî yeterlilik problemini ve bakış açısındaki ifrat ya da tefrit olarak karşımıza çıkan şartlanmışlıkları göz ardı edemeyiz. Dil meselesinin önemli olduğunu ve mutlaka çözülmesi gerektiğini hep söylüyoruz. Arapça, bir ya da birkaç Batı dili, Farsça yanı sıra aslında Türkçenin de iyi bilinmesi ve iyi bir şekilde kullanılması gerekiyor. Bir çok çalışmada iyi bir literatür taramasının yapılmadığını ya da kolayca kaçılarak birkaç kaynakla -o da genellikle çevirilerinden alınmak sûretiyle- iktifa edildiğini görüyoruz. Oysaki bilimsel çalışmalarda konuyu iyice hazmetmek ve elden gelen tüm çabayı sarfetmek gerekir.

Geriyeye dönüp baktığınızda keşke şu konuyu çalışsaydım dediğiniz bir konu var mı?

Bu konuyu değil de şunu çalışsaydım dediğim bir husus olmadı, hamdolsun. Ama her araştırmacı gibi yapmayı arzuladığım ve plânladığım bazı projelerim var elbette. Hak Teâlâ imkân ve sağlık verirse çalışmaya gayret ve devam edeceğiz.

İslam Tarihi alanında Yüksek Lisans ve Doktora yapan öğrencilere tavsiyeleriniz nelerdir?

Öğrencilik nihayete ermez aslında. Ama arkadaşlarımız adı üstünde madem öğrencilik yıllarını yaşıyorlar, bu yılların kıymetini iyi bilmeli. Son yıllarda -iyi mi kötü mü, onu bilemiyorum ama- özellikle yüksek lisansa başvurmak neredeyse moda hâline geldi. Sebepleri belki uzun uzadıya konuşulabilir, şimdi bu konuya girmeyeyim. Fakat şunu belirtmeliyim: Formalite olsun diye yüksek lisans ve doktora öğrenciliği ve tezi yapılmamalı. Artık öğrencilerimiz bu yola ve alana kendilerini baş koymuş adettmeli, bu gayret içerisinde olmalılar. Gerekli gayret gösterilirse Cenâb-ı Hak da inşallah kolaylık yollarını açacaktır.

Sizce öğrenciler tez konusu seçerken nelere dikkat etmelidir? İyi bir tez nasıl yazılır?

Tez aşamasında bence en önemli husus, uygun bir konunun seçilmesidir. Belki burada herkesin bildiği ve söylediği şeyleri söyleyeceğim ama madem sordunuz ben de bir daha söylemiş olayım: Tez konusu genellikle karşılaştığımız bir problem olmak üzere sadece yüzeysel bilgilerin verildiği ve derleme durumunda olan çok geniş bir konu olmamalı; aynı şekilde malzeme vermeyecek

dar bir alana da sıkıştırılmamalı. Spesifik ama araştırılmaya değer, tenkit ve tahlillerin yapılabileceği, bilime katkı sağlayacak, okuyucu ve araştırmacılara faydalı olacak, orijinal bir konu seçilmeli. Orijinal derken ille de üzerinde hiç çalışma yapılmamış olmayı şart görmüyorum. Ama elbette düşündüğümüz konuda veya yakın hususlarda bir çalışma yapılmışsa mutlaka onu görmek ve değerlendirmek gerekir. Önemli olan tekrardan kaçınmaktır. Bir konu farklı yönleriyle birkaç kişi tarafından çalışılabilir. Tekrarlara düşmemek için düşünülen konu ile ilgili eski-yeni literatür iyice araştırılmalı, yapılan veya devam eden tez ve çalışmalar tespit edilmeli ve mümkün olduğu kadar bol istişare ile konu seçilmelidir. İstişare, konu belirlendikten sonra da çalışmanın plânının oluşumundan bitimine kadar devam ettirilmelidir. Bu husus tezin yazımını da yakından ilgilendiren bir husustur. Benim benimsediğim usûle göre tez yazımında acele edilmemeli, henüz değerlendirilecek epey malzeme varken zihnimizde şekillendiğini düşünerek bir bölüm veya kısmın yazımına girilmemelidir. Bu, bize zaman kaybettireceği gibi bazı noktaların göz ardı edilmesine yol açabilir. Bu arada tezi yazarken veya bitiminde -genellikle Türkçe yazdığımıza göre- Türkçesine güvendiğimiz bir arkadaşımıza tezi teslim etmeden mutlaka okutmalıyız. Bu yardım ve desteği tezin içeriği açısından bu alanla ilgilenen bir meslektaşımızdan da alabilirsek çok iyi olur.

Değerli vaktinizi bize ayırdığınız için teşekkür ederiz...

Ben de bu fırsatı bana verdiğiniz için teşekkür eder, çalışmalarınızda başarılarınızın devamını dilerim.

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 557 - 565

Vefeyât
Obituary

Merhûm Prof.Dr. Ahmet Önkal (1952-2019)

Hocam

İSMAİL HAKKI ATÇEKEN

Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi Anabilim Dalı
ihatceken@hotmail.com | orcid.org/0000-0001-7406-5710

Geliş Tarihi / Received: 14.11.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 12.12.2019

Atıf / Cite as

Atçeken, İsmail Hakkı. "Merhum Prof. Dr. Ahmet Önkal (1952-2019)". *İstem*, 17/34 (2019): 557-565. <https://doi.org/10.31591/istem.646857>

22 Şubat 2019 Cuma günü 67 yaşında aramızdan ayrılan Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi muhterem Hocamız Prof. Dr. Ahmet Önkal'a Cenab-ı Hak'tan rahmet diliyorum.

Hocamızın hayat hikayesine kısaca bakacak olursak kısaca şunları söyleyebiliriz: Ahmet Önkal 1952 yılında Konya'nın Ahmet Dede Yediler (Biçcimez) mahallesinde dünyaya geldi. İlk tahsilini Nakiboğlu İlkokulu'nda, orta ve lise tahsilini ise Konya İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 1974 yılında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun oldu. İslâm Enstitüsü öğrencisi iken imam-hatiplik görevine başladı. 1977 yılında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nde İslâm Tarihi asistanlığı görevine başladı. 1980 yılında aynı Enstitü'ye öğretim üyesi oldu. Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nde bir süre müdür yardımcılığı görevinde bulundu. Doktora danışmanı o yıllarda Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yapan Prof. Dr. Mustafa Fayda idi. Hocamız doktora dersleri için her hafta bir gün Ankara'ya giderek ders dönemini tamamladı. 1985 yılında "*Rasûlul-lah'ın İslâm'a Davet Metodu*" adlı çalışmasıyla doktora derecesini aldı. 1987 yılında İslâm Tarihi Anabilim Dalında "Doçent", 1994 yılında İslâm Tarihi alanında "Profesör" unvanını aldı. İslâm Tarihi Anabilim Dalı başkanlığı ve İslâm Tarihi ve Sanatları Bölüm başkanlığı görevlerini gerçekleştirdi. 2004-2011 yılları arası 7 yıl süreyle Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'nı yürüttü.

Siyer ve İslâm Tarihi alanında çalışmalar yapan Prof. Dr. Ahmet Önkal Ho-

camızın en dikkat çeken çalışması “*Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*” adlı kitabıdır. Bu kitap ilk baskısının yapıldığı 1981 yılından itibaren büyük ilgi gördü, eserin son olarak 2019 yılı içinde 28. baskısı yapıldı. Bu çalışma, Türkiye Millî Kültür Vakfı tarafından başkanlığını Prof. Dr. Salih Tuğ'un yapmış olduğu jüri tarafından jüri özel ödülüne layık görüldü. Ahmet Önkal'ın bu kitabının dışında yazdığı 9 adet kitap ve kitap bölümü, 40 civarında çeşitli ilmi-akademik dergide yayınladığı makaleler, ulusal ve uluslararası sempozyumlarda sunduğu tebliğler ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde 83 adet ansiklopedi maddesi bulunmaktadır.

Ahmet Önkal Hoca ile bendenizin ilk tanışması Konya İmam Hatip Lisesi'ne başladığım 1977 yılında başladı. Konya'da Aziziye Camii civarında başkanlığını hafız Hasan Hüseyin Varol Hoca'nın yaptığı Hayra Hizmet Vakfı Kütüphanesinde başlayan ilk tanışışığımız vefatına kadar tam 42 yıl devam etti. İmam Hatip Lisesinde okurken bu kütüphanede hafta sonları Ahmet Önkal ve İslâm Enstitüsünden bazı hocalardan oluşan bir grup “*en-Nahvu'l-Vâdih*” ve diğer bazı Arapça kitaplar okurlar; fırsat buldukça bir grupla birlikte onları takip ederdik. Ayrıca dinleyici olarak katıldığımız bazı seminer toplantıları da olurdu. 1984-1989 yılları arasında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi iken İslâm tarihine olan özel ilgim sebebiyle Ahmet Önkal ve Mehmet Ali Kapar Hocalarımdan derslerde ve ders dışı zamanlarda istifade etmeye çalıştım. İlahiyat Fakültesi son sınıf öğrencisi iken 1989 yılında hazırladığım “*Hz. Osman'a Yapılan İthamlar*” isimli lisans bitirme tezi danışmanım Ahmet Önkal idi. Hocamızın ilmi konulardaki hassasiyetini, kaynaklara vukûfiyetini o zaman daha yakînen müşahede etmiştim. Daha sonra yüksek lisans ve doktora öğrenimim esnasında da danışmanım Ahmet Önkal Hoca idi. Yüksek lisans döneminde hazırladığım iki adet seminerin dışında “*Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri*”, doktora da yine 2 adet seminerle birlikte “*Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in Halifeliliği ve Şahsiyeti*” adlı tezleri hazırlarken Ahmet Önkal Hocamla çok samimi ve verimli bir iletişim içinde oldum. Yüksek Lisans ve doktora merhûm Hocamızın dışında Mehmet Ali Kapar, İsmet Kayaoğlu, İbrahim Sarmış vb. hocalardan ders aldım. Cem Zorlu ve Nadir Karakuş'la birlikte 1992-1993 öğretim yılında doktora derslerinde bu hocalarımızdan ders almıştık.

Ahmet Önkal Hocamızın menkıbeler, mübalağalı, zayıf veya uydurma rivayetlerden arındırılmış Kur'an âyetleri ve sahîh hadislerle dayanan bir Siyer-i Nebî oluşturma konusunda gayreti vardı. O'nun yüksek lisans ve doktora derslerinde incelenecek ders konularıyla ilgili önceden öğrencilere ödev ve kaynak vermesi dikkat çekici idi. Mesela bir sonraki hafta yüksek lisans veya doktora dersinde şakku's-sadr olayı incelenecekse o konuyla ilgili bir önceki haftadan İbn İshak, İbn Hişâm, İbn Sa'd, Vâkidî, Taberî vb. ilk dönem müelliflerinin temel kaynak eserlerini, ihtiyaç olursa Buhârî, Müslim vb. hadis kaynakları ve şerhlerinin ilgili bölümlerini öğrencilere dağıtırdı. Derste öğrenciler o konuyla ilgili inceledikleri kaynaklardaki rivâyetleri zikrederler, daha sonra Ahmet Önkal Hoca ele alınan konuyla ilgili dikkat çekici, ikna edici aklî ve naklî değerlendirmeler yapardı. Bu şekilde Siyer'in tartışmalı bazı konuları (sözgelimi Hz. Peygamber'in doğumun-

da meydana geldiği nakledilen rivâyetler, şakku's-sadr olayı, rahip Bahîra hadisesi, nübüvvet hazırlık sürecindeki olaylar, Garânîk hadisesi, İsrâ ve Mi'rac, Hz. Peygamber'e yapılan sihir teşebbüsü vb.) incelenir ve tahlil edilirdi. Hocamızın Siyer konuları ve kaynaklarına üstün vukûfiyeti, mükemmel Arapça'sı, ilmî konulardaki hassasiyeti, kaynaklardaki farklı rivâyetleri karşılaştırmalı tahlilleri, ufuk açıcı değerlendirmeleri dikkat çekicidir. Nitekim 2008 yılı Mayıs ayında İslâm Tarihçileri ile birlikte katıldığımız Sûriye seyahatinde Busrâ'da rahip Bahîra'nın manastırından kalan yapıyı ve diğer tarihî eserleri ziyaret ettikten sonra otobüste kendisine mikrofon uzatılan hocamızın bir saatten fazla devam eden rahip Bahîra olayıyla ilgili rivâyetler, rivâyetlerdeki tenakuzlar, zayıf ve mevzû nakiller üzerindeki dikkat çekici değerlendirmelerini seyahate katılan hocalarımız hatırlayacaklardır.

Öğrencilerine ilmî araştırmanın nasıl ve ne şekilde yapılacağı, kaynaklardan nasıl yararlanılacağı, farklı ve zıt nakillerin nasıl yorumlanacağı, siyerle ilgili tartışmalı konuların temel kaynaklar ışığında nasıl tahlil edileceği vb. konularda rehberlik etmiştir. Doktora dersinin birisinde Arapça bir kitaptan metin okuduk. Hatırladığım kadıyla bir dönem es-Sehâvî'nin *"el-İ'lân bit-Tevbîh limen Zemme Ehle't-Târih"* adlı kitabını okumuştuk. Mehmet Ali Kapar'la birlikte Ahmet Önkal Hocamdan hem aldığım derslerden hem de 8 yıl devam eden yüksek lisans ve doktora danışmanlık sürecinde pek çok konuda istifade etme imkanım oldu. Ahmet Önkal Hoca Fakülte'deki lisans derslerine de özel önem verirdi. Son yıllarda rahatsızlığı sebebiyle onun sadece lisansüstü derslere girmesini, lisans dersi alıp yorulmamasını söylediğimiz zaman tedavi gördüğü dönemlerde bile bir iki sınıf ta olsa lisans dersine girmenin kendisine iyi geldiğini ifade ederdi.

Ahmet Önkal'ın seminer ve tez müsvedde yazımlarını nasıl dikkatli gözden geçirdiği, ciddi bir tashihden geçirdiği malumdur. Hocamızın danışmanlığında tez hazırlayanlar bu husustaki titizliğini iyi bilmektedirler. Lisans bitirme teziyle başlayıp doktora teziyle tamamlanan 8 yıllık danışmanlık sürecinde (1989-1997) Ahmet Önkal Hocadan toplam 7 adet seminer ve tez çalışma yaptım. Seminer ve tez müsveddelerini çok titiz bir şekilde okur, sayfa kenarlarına not düşerek yanlışlıklara işaret ederdi. Metindeki ifade ve üslup hataları, tenakuzlar, kaynak ve tahlil eksiklikleri konusunda çok faydalı ikazlarda bulunurdu. Yüksek lisans ve özellikle doktora tezimi hazırlarken toplam 5-6 defa İstanbul'a TDV İSAM Kütüphanesi ve IRCICA Kütüphanelerine giderek kaynak temini yapmamda hocamızın tavsiyeleri etkili olmuştur. Kendisi de o yıllarda İslâm Ansiklopedisine çeşitli maddeler kaleme aldığı için İSAM Kütüphanesini çok iyi tanıyor ve bana özellikle tez konuyla ilgili maddelerin dökümantasyon poşetlerine bakmamı tavsiye ediyordu. Yine 1995 yılında 5 ay kadar kaldığım Mısır yolculuğuna çıkmadan önce hocamızın tavsiyeleri benim açımdan önemli tecrübe olmuştur. Çeşitli tavsiyelerinin yanında satın alacağım Arapça kitapların varsa tahkikli baskılarını tercih etmem gerektiğini, pratik Arapçayı geliştirmek için gayret göstermemi vb. özellikle ifade etmişti.

1997 yılında doktora tamamladıktan sonra yardımcı doçentlik için gerekli olan makale ve çalışmalarım, doçentlik dil belgem hazır olduğu halde 28 Şubat sürecinin devam ettiği dönemde iki yıl kadar kadroya atanmak için beklemiştim. Bu sıkıntılı süreçte Ahmet Önkal ve Mehmet Ali Kapar Hocalarımın bana moral vermeleri, yardımcı doçentliğin ara bir kadro olduğunu, önemli olan doçentlik olduğunu ifade etmeleri benim açımdan büyük moral kaynağı olmuştu. Yine bu iki hocanın doçentlik için gerekli kitap ve diğer çalışmaları hazırlamam gerektiği konusundaki beni teşvik etmeleri akademik hayatımda önemli bir dönüm noktasıdır. Merhûm hocam tercüme kitap-makale yerine te'lif kitap-makale çalışma yapmam gerektiğini tavsiye etmişti. Doçentlik ve profesörlük ana çalışmalarının konularının tespitinde ilk görüşüne başvurduğum hocam Ahmet Önkal idi.

Araştırma görevliliğimden (1991-1999) sonra başlayan öğretim üyeliğim döneminde de (1999-2019) son 20 yıl içinde hocamızla aynı Anabilim dalında görev yaparak onun bölüm başkanlığı, dekanlık, Konya İlahiyat Derneği başkanlığı vb. görevleri vesilesiyle idarî konulardaki maharetini, yönetmeliklere olan vukûfiyetini gözlemlene imkânım oldu. Ahmet Önkal ve M. Ali Kapar Hocalarımız 1990'lı yıllarda BİLKAM ve daha sonraki yıllarda EDAV adı altında İlahiyat Fakültesinden seçilen yetenekli öğrencilere Fakülte dışında ders ve seminer programları düzenleyerek öğrencilerin daha iyi yetişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu satırların yazarı da araştırma görevliliği sırasında birkaç defa Bilkam öğrencilerine seminer ve kitap tahlili dersleri verdi. Buradan yetişen birçok öğrenci bu programdan övgüyle bahsetmektedir.

Ayrıca kurucuları arasında yer aldığı ve başkanlığını yaptığı Konya İlahiyat Derneği'nin eğitim, burs vb. faaliyetleri sırasında etkin görev almıştır. BİLGE programı adı altında özel sınavla seçilen kız ve erkek öğrenciler yaz tatillerinde 2 aylık yoğun bir ders ve seminer programına tâbi tutuluyor, fakülte açık olduğu dönemlerde ise Cumartesi günleri bu faaliyet yürütülüyordu. Bu öğrencilere aylık burs ödeniyordu. Bilge programında fakülte'deki farklı hocalarla birlikte ben de birkaç defa Siyer ve İslâm Tarihi dersleri okuttum. Konya dışındaki çeşitli İlahiyat Fakülteleri ve İslâmî İlimler Fakültelerinde Bilge programı örnek alınmış, benzer faaliyetler yapılmıştır. Hâlen bu program fakültemizde devam etmektedir. Konya İlahiyat Derneği'nde Ahmet Önkal Hocamın başkan olduğu dönemde 4 yıl boyunca sekreter ve muhasip olarak görev aldım. Hocamla birlikte dernekte birçok faydalı organizasyonu birlikte yapmaya çalıştık. Ramazan aylarında ihtiyaç sahibi öğrencilere burs temin etmek ve Bilge programının yürütülmesi için gerekli olan maddi desteği sağlamak amacıyla Konya'daki bazı iş adamları ve sanayicileri ziyaret ederdik. Hocamızın samimiyeti, tanınmışlığı, güvenilirliği sayesinde Allah'a şükürler olsun gerekli ilgi ve desteği görürdük. Hocamız Bilge yürütme kuruluyla birlikte derslerin verimli bir şekilde yürütülmesi için titiz davranır, öğrencilerle birlikte düzenlenen çeşitli etkinliklere, gezilere ve pikniklere katılırdı.

Ahmet Önkal Hocanın dekanlık dönemi (2004-2011) fakülte'deki olumlu

ilmî-akademik gelişmeler, fakülte vizyonundaki güzellikler, sosyal faaliyetler açısından hayırla yad edilmektedir. Hemen hemen her yıl birer tane sempozyum tertip edilmiş ve bunlar kitap olarak basılmıştır. Ayrıca dekanlık görevi esnasında iki defa organize ettiği (2006 ve 2010) Konya İslâm Enstitüsü ve İlahiyat Fakültesi mezunları buluşması çok başarılı faaliyetler olarak fakülte tarihine geçti. Bu iki önemli organizasyon onlarca yıldır birbirini görmemiş pek çok mezunun Konya'da bir araya gelerek hasret gidermeleri ve kaynaşmalarına vesile olmuştur. Ayrıca hocamız gerek dekanlığı döneminde, gerekse daha sonraki dönemde İlahiyat Fakültesi'nin arkasındaki boş alana yeni bir bina yapılması için çok çaba sarf etmiş, plan-proje oluşturulması, üst makamlarla görüşülmesi vb. konularda girişimlerde bulunmuştur.

Ahmet Önkal Anabilim dalı, bölüm ve fakülteyle ilgili bir problem olduğunda görüşüne müracaat ettiğimiz iki hocamızdan birisi idi. Diğer hocamız Mehmet Ali Kapar'ın merhûm Ahmet Önkal Hocamızla Konya İmam Hatip Lisesi ve Konya Yüksek İslâm Enstitüsünden sınıf arkadaşı olması sebebiyle 55 yılı aşan kadim dostluğu ve samimi arkadaşlığı söz konusudur. Benimle birlikte başta 2018 yılında emekli olan M. Ali Kapar Hocam olmak üzere Anabilim Dalı öğretim üyelerimizden Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel, Prof. Dr. Cem Zorlu, Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol, Dr. Öğr. Üyesi Ali Dadan ve daha sonra aramıza katılan Arş. Gör. Maşide Kamit merhûm hocamızla birlikte uzun yıllar birlikte çalıştılar. Ahmet Önkal Hocamızla birlikte yurt içi ve yurt dışında birçok seyahatte (Sûriye, İspanya (Endülüs bölgesi), Bosna Hersek, Karadağ, Arnavutluk, Makedonya, Kosova, Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti vb.) birlikte olma şansına sahip olduk. Bu seyahatlerde Ahmet Önkal Hocamızın nezaketi, dakikliği, diğer-gamlığı ve kafıyla uyumunu bir kere daha müşahade etme imkânımız oldu.

Ahmet Önkal'ın kaleme aldığı 9 adet kitap ve kitap bölümü, 40 civarında çeşitli ilmî-akademik dergide yayınladığı makale, tebliğ vb. yayın, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde 83 adet ansiklopedi maddesi bulunmaktadır. *"Efendimiz: Hayatı, Tebliğ Ettiği Dinin Temel Esasları"* isimle Türkçe olarak basılan kitabı Boşnakça, Makedonca ve Arnavutça'ya da çevrilerek yayınlanmıştır. Bu ilmî çalışmalar Ahmet Önkal Hocanın ilmî vukufiyetini ortaya koymuş, Siyer ve İslâm Tarihi alanına önemli katkılarda bulunmuştur.

Danışmanlığında 33 civarında yüksek lisans ve doktora tezi tamamlanmıştır. Ülkemizdeki birçok İslâm Tarihi öğretim üyesine yüksek lisans veya doktora aşamasında ya da her ikisinde danışmanlık yaparak yetişmelerinde rol oynamıştır. Sözelimi Adnan Demircan, bendeniz, Ali Aksu, Mehmet Nadir Özdemir, Ahmet Güzel, Mithat Eser, Mehmet Şimşir, İhsan Arslan, Fatih Güzel, Yavuz Selim Göl, Murat Gök vb. örnek olarak sayılabilir. Ayrıca gerek Konya'da gerekse Konya dışında birçok akademisyen Ahmet Önkal Hocamızın yüksek lisans ve doktora derslerini alarak ondan istifade etmiştir.

Merhûm Ahmet Önkal, hayatını Hz. Peygamber (S.)'in doğru şekilde anlaşılmasına ve anlaşılmasına adanmış, nazik, titiz ve münekkit bir ilim adamıdır. Hocamız İslâmî hassasiyeti yüksek olan, nazik, merhamet sahibi, duygusal, ilmî

konularda ise çok titiz ve münekkit bir şahsiyetti. Üniversitelere başörtüsü ile girmenin yasaklandığı dönemlerde ve 28 Şubat sürecinde hocamızın vakarlı duruşu ve gösterdiği tepkiler bilinmektedir. Ülkemizde Siyer ve İslâm tarihçiliğinin gelişmesi, nitelikli çalışmalar yapılması için ömrü boyunca uğraşmıştır. Yurt içi ve yurt dışında çeşitli sempozyum, ilmî toplantı ve konferanslara katılmış gerek tebliğ sunumları, gerekse çok verimli ilmî müzakereleri ile alana katkıda bulunmuştur. Sadece fakülte içinde değil fakülte dışında da aktif olan Hocamız uzun yıllardır devam eden ve Tıp Fakültesi öğretim üyeleri, mühendis ve iş adamlarından oluşan bir gruba haftalık ilmî ve dinî sohbet ederdi. Rahatsızlığı ve tedavisinin devam ettiği son yıllarda bile çeşitli sempozyumlara katılmış, farklı sivil toplum kuruluşları ve vakıflar tarafından organize edilen (Siyer Vakfı vb.) Siyerle ilgili toplantılara katılmıştır.

Prof. Dr. Ahmet Önkal 2017 yılında kendisiyle yapılan bir mülakatta ülkemizdeki Siyer ve İslâm Tarihi çalışmalarının durumu hakkında dikkat çekici şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Türkiye’deki Siyer ve İslâm Tarihi çalışmaları ile İslâm tarihçiliğinin geldiği seviye hem sevindirici ve ümit verici hem de üzücü ve can sıkıcıdır. Sevindirici, çünkü Siyer ve İslâm Tarihi’ne ait çalışmalar önemli ölçüde hız kazandı. Akademik mahiyette olduğu gibi serbest alanda da birçok çalışma yapıldı, ciddi araştırmalar yayınlandı; bilimsel araştırmanın yolu açıldı, yöntemleri belirginleşti. İnşallah önümüzdeki yıllarda nitelikli çalışmalar hızla artacaktır. Ama işin üzücü ve can sıkıcı tarafı ise, ilmî yeterliliğe sahip olmayan, alanımızın gerektirdiği dil başta olmak üzere alt yapı ve en önemlisi bakış açısına sahip bulunmayan birileri de İslâm tarihçiliğine tabir caizse soyunmalarıdır. Hamasî duygular ön plâna geçti ve Siyer başta olmak üzere İslâm Tarihi’nin farklı alanlarında, hiç abartmıyorum, yüzlerce kitap yayınlandı. İşin ilginç tarafı, şüphesiz samimi duygularla Peygamber Efendimizi ve tarihimizi yüceltme anlayışına sahip halkımıza bu tür eserler daha cazip geldi. Bu hususta bence İslâm tarihçilerimize düşen önemli bir görev var: Halkımızın beklentileri ve duygularını da hesaba katarak farklı alanlarda ilmî usûlleri ve bakış açısını da esas almak sûretiyile çalışmalar ve yayınlar yaparak İslâm Tarihi ile ilgilenenlerin bilgi seviyesini yükseltmek... Umarım, başlangıçlarını bugünlerde görmeye başladığımız hedef kitleleri belirlenmiş eserler, edebî türde, çocuklara yönelik, popüler -ama popülist yaklaşımdan kurtulabilmiş- yeni çalışmalar ilmî araştırmalarla birlikte daha da hız kazanır...”¹*

Hocamızı yakînen tanıyanlar onun içe kapanıklığı, çok fazla konuşmayı sevmemesi, çoğunlukla sükûtu tercih etmesi, konuşması gereken yerde ise görüşünü ve tavrını ortaya koymaktan çekinmemesini bilirler. Son yıllarda hocamızın duygusallığının arttığını, bazen konuşurken ve Hz. Peygamber’den bahsederken gözlerinin dolduğunu, bir süre sessiz kaldığını ve daha sonra konuşmasına devam ettiğini müşahede ettik. 3 yıl civarında süren rahatsızlığı ve tedavi sürecinde çok sabırlı davrandığını, hiçbir zaman şikâyet etmediğini, fakültede

¹<http://www.islamtarihi.info/2017/07/prof-dr-ahmet-onkalla-roportaj.html>

veya hastanede yattığı dönemlerde ziyarete gittiğimizde "hocam nasılsınız? kendinizi nasıl hissediyorsunuz?" diye sorduğumuzda genellikle: "İyiyim elhamdülillah, inşaallah daha iyi olacağım" dediğini biliyoruz.

Rahatsızlığı döneminde İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi öğretim üyelerinin bölümler yaparak ortaklaşa hazırladıkları ders kitapları olan İslâm *Tarihi-1* ve *İslâm Tarihi-2* adlı kitapların editörlük görevini üstlendi. Kasım 2017'de müsveddesini yazmaya başladığı "*Muhtasar Siyer-i Nebi*" kitabını tamamlamayı çok arzu ediyordu. Fakülteodaki odasında 2018 yaz tatili sonuna kadar akşamları geç vakte kadar çalıştığına şahidiz. 2018 Ekim ayından itibaren fakülteye fazla gelememeye başlamış ve hastalığı artmıştı. Bedir Gazvesi'ni yazdıktan sonra fakülteodaki masasının üzerinde sarı kağıtlardaki el yazısı müsveddeleri kalmış, bir daha yazma imkânı bulamamıştı. Hocamızın vefatından sonra bu eserin tamamlanmasının uygun olacağı ve onun son isteklerinden biri olması sebebiyle başta M. Ali Kapar Hocamız olmak üzere A. Turan Yüksel, bendeniz, M. Bahaüddin Varol ve Ali Dadan tarafından eksik kalan konular paylaşılarak yazılmış ve kitap hocamızın ismiyle Eylül 2019'da basılmıştır.

Her geçen gün yokluğunu daha çok hissettiğimiz merhum Ahmet Önkal Hocam'a Cenab-ı Hakk'tan rahmet diliyor, ömrü boyunca hayatını, tebliğ metodunu ve şahsiyetini anlattığı Hz. Peygamber'e komşu olmasını temennî ediyor, hayatta kalan hocalarımıza sağlıklı ve uzun ömürler diliyorum.

Mehmet Ali Kapar Hocamız emekli olduktan sonra İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümüne hizmetleri sebebiyle merhum Ahmet Önkal Hocamızla birlikte plaket takdimi. (12 Temmuz 2018)

İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü öğretim elemanlarıyla bir hatıra (12 Temmuz 2018).
(Ahmet Önkal Hocamızın katıldığı son bölüm toplantısı hatırası)

Cebel-i Târık'ta iki muhterem Hocamız birlikte.(İspanya-Endülüs seyahati hatırası 09.12.2011)

Bosna Hersek gezisine katılan İslâm Tarihi Hocaları ve eşleri ile birlikte bir hatıra.(27 Haziran 2013)

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 567 - 582

Vefeyât
Obituary

Rasûlü Ekrem (sav.)'e Vâris Olabilmek Merhûm Prof.Dr. Ahmet Önkal Anısına

M. BAHÂÜDDİN VAROL

Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi Anabilim Dalı
mbvarol@gmail.com | orcid.org/0000-0003-0102-6811

Geliş Tarihi / Received: 14.11.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 18.12.2019

Atıf / Cite as

Varol, M. Bahaüddin. "Rasûlü Ekrem (sav.)'e Vâris Olabilmek Merhûm Prof.Dr. Ahmet Önkal Anısına". *İstem*, 17/34 (2019): 567-582. <https://doi.org/10.31591/iistem.646808>

Peygamberimiz buyuruyor ki; "İki kişi kıskanılır; biri, Allah'ın kendisine mal verdiği ve Hak yolunda o malı harcamasına imkan tanınan kişi, diğeri de Allah'ın kendisine ilim verdiği ve onunla amel edip başkalarına öğreten kişidir." (Buhari, İlim, 15)

İlim, insanı diğer varlıklardan ayıran en temel unsurlardan biri olduğu gibi Rabbimizin "eşref-i mahlûkât" olarak yarattığı insanı bu "en şerefli" konuma ulaştıracak şey de ilimdir. O nedenle başta Peygamberler olmak üzere tüm insan ve toplum projesi olan kişi ya da sistemler ilim üzerinde durup bunu sistemik ve kalıcı hale getirme çabası içerisinde olmuşlardır. "Alimler Nebîler'in varisleridir"¹ buyuran Peygamberimiz de bu konuda Peygamberlerin ve onların getirdiği bilgiyi öğrenen, uygulayan ve aktaran alimleri kendilerinin varisleri olarak nitelendirmiştir.

Merhûm muhterem hocamız Ahmet Önkal'ın vefatının ardından hatıralarını, örnek kişilik özelliklerini ve hayat görüşünü bir vefâ olarak hatırlamak, yâd etmek ve bizden sonraki gelenlere aktarmak adına bizim penceremizden görüldüğü kadarıyla zikretmek istiyoruz. Buna vesile olanlara öncelikle teşekkürlerimizi sunuyoruz. Zira bir çok değerimizin kaybolduğu ve yerinin doldurulamadığı, herkesin de bu kayıpları çaresizce izlediği bir dönemde, bu değerlerin kişilik ve karakter yapısına dönüştüğü insanları bulmak, görmek ve yetiştirmek olduk-

¹ Tirmizî, İlim, 19.

ça zordur. O sebeple Ahmet Önkal hocamızın bu yönüyle hafızalarda hep kalmasını ve örnek olmasını arzu ediyoruz.

Muhterem hocamızla ilk karşılaşmamız bizim ortaokul yıllarımız olan 1975'li yıllardır. O yıllarda Konya'da eksikliği hissedilen bilgi merkezli insan yetiştirme amacını karşılamaya dönük olarak kurulan ve hizmet veren Hayra Hizmet Vakfı ve Kütüphanesi'ndeki seminer, sohbet ve bilimsel müzakere ortamları bu konuya ilgi duyan herkese açık olarak yürütülüyordu. Hatırladığım kadarıyla daha İlahiyat Fakültesine dönüşmeden önce Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nün eğitim kadrosu ve öğrencileri ile diğer bir çok genç bu çalışmalara ilgi duyup takip ediyordu. Muhterem hocamız da bu ortamlarda yer alıyor ve çalışmalara katılıyor idi.

Hocamızın 1977 yılında Konya Yüksek İslam Enstitüsünde asistan olmasından sonra kendisini daha çok ilmi çalışmalara hasretmiş ve çalışmalarını bu çatı altında sürdürmüştür. Bizim fakülteye öğrenci olarak giriş yılımız olan 1985 yılına kadar Öğretim Görevlisi olarak hizmet eden hocamız bu yılda Doktora çalışmasını bitirmiş ve Öğretim Üyesi olmuştu. Lisans derslerimizde gerek hocamızdan gerekse Prof.Dr. Mehmet Ali Kapar hocamızdan istifade etme imkanı bulmuştuk. Muhterem hocamızı daha yakından tanımamıza vesile olan şey ise İslam Tarihi Anabilim Dalında yaptığımız Yüksek Lisans ve Doktora çalışmamızdır. 1990 yılında başlayan bu süreç hocamızın vefatına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında gerek ilim dalımızı ilgilendiren hususlar gerekse tüm siyasî, idârî, kültürel ve toplumsal gelişmeler ile bazen de kişisel ve özel konuları istişare etmiş ve değerli görüşlerinden istifade etme imkanı bulmuştuk. Bütün bunlardan bir derece kadar daha önde olan durum ise 2009 yılında başlayıp 2011 yılında sona eren hocamızın dekanlığının ikinci döneminde yardımcılığını yürütmemizdi. Bu üç yıllık süreç hocamızın idarecilik karakteri ile daha önce muttalî olamadığımız diğer bazı yönlerini ve güzelliklerini görme imkanı vermişti bize. Nitekim Dekanlık görevi sona ererken artık tamam dediği dekanlık görevinden sonrası için M.Ali Kapar ve diğer hocalarımızla yaptığı istişareler neticesinde benim devam etmemi arzu etmişti. Daha henüz 2010 yılında profesör olduğum ve hiyerarşik anlamda listenin son sırasında iken, hocalarımızın bana olan güven ve tercihleri dışında bu teklif beni çok memnun etmemişti. Ve ben bu teklifi üç nedenden dolayı kabul etmek istememiştim. 1.Muhterem hocamdan sonra bu görevi yürütmek ve idari anlayış, kalite ve nitelik açısından onun yükselttiği çitayı koruyamamak, 2.Lisanstan itibaren derslerime giren bir çok hocama karşı dekan olarak idareyi yürütmenin sorumluluğu ve zorluğu ve 3.Yeni profesör olmam sebebiyle bunun diğer hocalar nezdinde oluşturacağı olumsuzluk olarak ifade etmiştim. Sonuçta olay benim istediğim gibi oldu ve göreve A.Saim Arıtan atanmıştı.

Ahmet Önkal hocamın sahip olduğu kişilik özellikleri yönüyle zikredilebilecek bir çok husus olmasına rağmen benim acizane vurgulamak istediğim ve baskın özelliği olarak gördüğüm iki yönü vardı hocamızın. Birincisi, çok konuş-

mayı sevmez, hele hele mâlâyânî konuşmaktan hiç hoşlanmaz, konuştuğu zaman az ve öz konuşur, konuya temel teşkil eden hususları dile getirir ve çoğu zaman dinlemede kalırdı. İkincisi ise, gereksiz ve aşırı övgü ve yergilerden rahatsız olur, kişilerin, kurumların ve olayların olduğu gibi anlatılmasına ve doğru bilgilerin verilmesine çok hassasiyet gösterirdi. Bu iki yönünü besleyen diğer yönleri ise, adil, dürüst, hakkaniyet sahibi, sorumluluk bilincine sahip, konusuna hakim, yapacağı şeyleri önceden çok yönlü olarak düşünen ve gerekli zihni hazırlıkları yapan, muhatabını mutlaka dinleyen ve varsa görüşlerindeki yanlışlıkları usûlüne uygun düzeltten bir yapıya sahipti. Sistemik çalışma disiplinine sahip, sözüne ve randevusuna sadıktı ve mutlaka zamanında ulaşmak için bütün tedbirleri alırdı.

Doçentlik sözlü sınavımdan sonra jüri üyeleriyle birlikte. (Sağdan sola: Ahmet Önkal, Adnan Demircan, İbrahim Sarıçam, M.B.Varol, Nahide Bozkurt, Mustafa Fayda)

Merhûm hocamız benim hem doktora tez jürimde hem de doçentlik jürimde yer almıştı. Akademik ve idârî müktesep haklara saygı çerçevesinde onun bir tutumunu arz etmeden geçemeyeceğim. 2000 yılının ocak ayında doktoramı tamamlamamdan sonra 4 yıl geçmesine rağmen yardımcı doçentlik kadrosu ilanı çeşitli sebeplerle geciktirilmişti. 2004 yılında Dekan olarak göreve başlamasından sonra hocamızın ilk yaptığı şeylerden bir tanesi benim gibi diğer bazı arkadaşlarımızın kadro ilanlarını gerçekleştirmek olmuştu. Benim buna gerek olmadığını ve doçentlik başvurumun sonuçlanmak üzere olduğunu bildirmeme rağmen ısrarla bunu gerçekleştirmiş ve altı ay gibi kısa bir süreliğine de olsa bana yardımcı doçent ünvanını alma fırsatı vermişti. Kısa bir süre sonrasında 2005 yılında zaten doçent olarak atanmam gerçekleşmişti. Onun Dekanlığı süresince müktesep hakları konusunda mahrumiyet yaşayan herhangi bir hoca-

mızın olduğunu sanmıyorum.

Hocamızın gerek derslerde gerekse diğer tüm konuşma ve sunumlarındaki en büyük hassasiyetlerinden birisi Rasûlullah (sav.)'in örnekliğini kavrayabilmek, O'nu hayatın içerisine çekip müslüman gencin kişilik inşasına taşıyabilmektir. Bu çerçevede Hz.Peygamber'i güya sevgi, saygı, tazim ve övmek adına aşkın bir varlığa dönüştürüp örneklikten uzaklaştırma, duygusal alana hapsedip adeta oraya mahkum etme anlayışını yıkarak, O'nun hayatındaki gerçekleri, tebliğ ve mücadelesini öğrenmek, anlamak, anlamlandırmak, bunları kişisel ve toplumsal alana taşımak gayret ve ideali içerisinde olmuştur. Hocamızın Siyer'e dair bazı abartılı ve yanlış rivayetlerin üzerinde durup doğru anlaşılması noktasında gösterdiği gayret ve çaba, maalesef bazı arkadaşlarımızca yanlış anlaşılmiş ve Allah Rasûlü'nü indirgemeci bir yaklaşımla nübüvvet boyutundan soyutlanarak tamamen beşeri sınırlar içerisine hapsedme anlayışına dönüştürülmüştür. Halbuki bizler ve diğer öğrencileri şahittir ki hocamız, Rasûlullah'a karşı sevgi, saygı ve özlemi herkesten daha fazla idi. Onun hayatının bazı kesitlerini anlatırken duygulanır, adeta onunla beraber yaşarcasına, hissederek anlatırdı. Onun bu noktadaki anlayış, düşünce ve yaklaşımını gerek Doktora tezi olan ve 1981 yılından günümüze kadar çok sayıda baskıları yapılan "*Rasûlullah'ın İslam'a Davet Metodu*" isimli çalışması gerekse vefatından önce kaleme aldığı "*Muhtasar Siyer-i Nebî*" kitabı ile makalelerinde görmek mümkündür.

Muhterem hocamızın akademik ve bilimsel anlamda çok değerli katkıları oldu. Bunların bir kısmına aynı düşünce ve heyecanla katkı vermek bize de nasib olmuştu. Mesela 2003 yılında yayın hayatına başlayan İSTEM (İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi) Dergisi'nin ismini hocamız vermişti. İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü içerisinde bir dergi yayınlanması düşüncesi ve teklifi Prof. Dr. M.Ali Kapar hocamıza aitti. O esnada bölüm hocalarımızın maddi katkılarıyla ilk sayı çıkarıldı. Bu katkılar dergi kendisini finanse edene kadar devam etti. Derginin çıkarılması ve desteklenmesi noktasında merhûm hocamızın da maddi ve bilimsel katkıları olmuştu. Derginin editörlüğünü M.Ali Kapar hocam yürütürken yıllarca yazı trafiği, abone işleri, dizgi ve baskı işlerini yürütmek te bana nasib olmuştu.

Merhûm hocamızın Fakültemiz dekanlık görevini almak istemediğini, bu konuda çok direndiğini ancak hocalarımızın samimi talep ve ısrarlarını kıramadığı için üstlenmek durumunda kaldığını hatırlatmak isterim. Gerçekten idarî görevlere karşı tâlip olunmayacağı ve tevdi edildiği zaman da adaletle, hakkaniyetle ve sorumluluk bilinciyle hareket edilmesi gerekliliğini ortaya koyan Nebvî ilke ve ahlakı aynen yaşadığını görmüştük. Dekanlık görevi süresince akademik faaliyetler ile personele karşı birleştirici ve bütünleştirici yaklaşımı fakültemiz tarihinde hiç olmadığı şekilde güzel örneklerle gerçekleşmişti. Bizler bunun şahidi olduğumuz gibi muhterem hocamızdan önceki ve sonraki süreçleri yaşayan diğer hocalarımız bu farkı her zaman dile getirmektedirler. Bu süreçte 2006 yılından başlayarak her yıl bir sempozyum düzenlenmesi, öğrencilere dö-

nük farklı eğitim programları, İlahiyat Fakültelerinin müfredatlarına yönelik çalışma ve İlahiyat fakültesini toplumla kaynaştırma çalışmaları bunlardan bazılarıdır. İlahiyat fakültelerinin yeniden yapılandırılmaları çerçevesinde hocamızın başkanlığında bir komisyon marifetiyle önemli bir çalışma gerçekleştirilmiş, tespitler ve öneriler bir kitapçık şeklinde hazırlanarak tüm resmi ve gayr-ı resmi kurumlara dağıtımı yapılmış ve bu yönde bir zemin oluşturulmuştu. Yine 2006 Kur'ân Sempozyumu, 2007 Hadis Sempozyumu, 2008 Sîret Sempozyumu, 2009 Din Eğitimi Sempozyumu, 2010 Ahlak Sempozyumu ve 2011 İnanç Sempozyumu bilimsel faaliyetlerden bazılarıdır. Sosyal faaliyetler kapsamında ise 2006 ve 2010 yılında düzenlenen "Mezunlar Buluşması-I ve II"yi zikretmek gerekir.

Muhterem hocamızla güzel faaliyetlere imza attığımız diğer bir çalışma da Konya İlahiyat Derneği idi. 2006 yılında kuruluşunu gerçekleştirdiğimiz dernek eliyle hem öğrenci bursları ve diğer ihtiyaçları hem de bilimsel çalışma ve yayınlar ile sosyal faaliyetler gerçekleştirilmişti. Kurucular kurulundan sonra ilk yönetim kurulunda hocamızın başkanlığında A.Saim Arıtan, Halit Çalış, Adil Yavuz, İ.Hakkı Atçeken ve Ömer Faruk Erdem ile birlikte çalışmalar yapmıştık. Bu çerçevede istekli ve başarılı öğrencilere yönelik eğitim süreçleri boyunca devam edecek olan BİLGE (Bilimsel Gelişim Eğitim ve Araştırma) Programı, yukarıda bahsettiğimiz sempozyumlar ile onların kitap olarak yayımı, mezunlar buluşmaları ve fakülte kantininin işletilmesi gibi bir çok faaliyetler gerçekleştirilmişti. Devam eden süreçte yönetim kuruluna Konya Müftüsü Şükrü Özbuğday ve Sanayici Muzaffer Büyükyüzbaşıgil gibi yeni katılımlarla çalışmalar devam etti. Özellikle bu iki büyüğümüzün maddi ve manevi destekleri bizim için çok değerliydi. Bütün bu faaliyetler sürecinde çok güzel paylaşımlar, tecrübeler ve hatıralar yaşanmıştı. Bunların tümünü burada anlatmak mümkün değil. Ancak şu kadar var ki, muhterem hocamız Ahmet Önkal'ın istek, azim, kararlılık, heyecan, fedakarlık, paylaşım ve çalışma disiplini gibi bir çok hususiyetlerini yakından görmek, tanımak ve yaşamak bizim için bulunmaz kazanımlar olmuştu.

2012 yılının sonlarına doğru Aksaray Üniversitesi Rektörü tarafından İslami İlimler Fakültesi'nin kurucu dekanlığı görevi ile ilgili olarak tarafıma teklif yapıldığında hocamla istişare etmiş ve görüş ve tavsiyelerini öğrenmek istemiştim. Bana: "Bahaddin Bey, vakia burada da sana ihtiyacımız var. Ancak oradaki ihtiyaç daha fazladır. Edindiğiniz bilgi ve tecrübelerle orada güzel faaliyetlere vesile olursunuz inşallah..." diyerek beni teşvik edip cesaretlendirmesi unutmuyorum. Allah kendisinden razı olsun. Yine M.Ali Kapar hocamın da görüşünü aldıktan sonra 2013 yılı başlarında başladığımız bu görev 2018 yılına kadar devam etti. Bu süreçte Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dekanlığı'nın yanısıra iki yılı aşkın bir süre rektör yardımcılığı göreviyle orada güzel şeylere vesile olduğumuzu düşünüyorum. Rabbim ecrini zayi etmesin.

Aksaray'da bulunduğumuz esnada İslam Tarihi Anabilim Dalı hocalarımızın ziyareti.

Aksaray'da bulunduğumuz esnada hocalarımızın ziyareti esnasında Aksaray İslami İlimler Fakültesi hocalarımızla.

Ancak benim Aksaray'da olduğum sürede muhterem hocamız rahatsızlanmış, kolon kanseri teşhisiyle ağır tedavi süreci başlamıştı. Bu ani gelişme anabilim dalı hocaları olarak bizlerin moralini bozmuştu. 2019 yılı temmuz ayında yaş haddinden emekli olacağını bildiğimiz hocamızın emeklilik sonrası da bizleri yalnız bırakmaması için tedbirler düşünürken bu haber bizleri derinden etki-

lemişti. Yine de tedavinin olumlu netice vermesi için dua ederken hocamıza da moral vermek adına sık sık ziyaretler gerçekleştiriyorduk. Ancak şunu belirtmeliyim ki, bizler hocamıza moral verelim diye gittiğimizde o bize moral oluyordu. Rahatsızlığını ve ağır tedavisini hiç umursamadan derin bir tevekkülle çalışmalarını sürdürme çabasını sergiliyordu. Bir süre hastahanedeki görevine dönmüş, yüksek lisans ve doktora derslerine başlamıştı. Biz kendisine zorluk olmasın diye lisans dersi teklif etmezken O, iki sınıfın siyer derslerine girmek istemiş ve 2018 yılı Kasım ayına kadar bu derslerini sürdürmüştü. Sanki hocamız bu tavrıyla, sürekli anlattığı Allah Rasûlü'nün vefatının yaklaştığı günlerde ümmetini düşünerek yaptığı tavsiyeleri, Üsâme b. Zeyd ordusunun gönderilmesi için gayret göstermesi, Hz.Ebubekir'in namazı kıldırması görevi ve takibi ile Uhud şehidlerine dua etmesi gibi yaptığı şeylerle azmi, kararlılığı ve rehberliği konusundaki sünnetini ihyâ etmek ister gibiydi.

Yine İslam Tarihi Anabilim Dalı hocaları olarak çok önceleri konuşup planladığımız ancak bir türlü uygulamaya geçiremediğimiz diğer bir proje lisans öğrencilerimiz için Siyer ve İslam Tarihi Ders kitapları idi. Hocamız hastalık teşhisi ve tedavisinin başladığı günlerde bu projeyi başlatmış ve tamamlanması için büyük bir gayret göstermişti. Bu çerçevede Prof. Dr. M.Ali Kapar ve Prof.Dr. İsmail Hakkı Atçeken hocalarımızca kaleme alınan İslam Tarihi-I kitabı yayınlanmış, bizimle birlikte Prof.Dr. Ahmet Turan Yüksel, Prof.Dr. İsmail Hakkı Atçeken, Dr. Öğretim Üyesi Ali Dadan hocalarımızın kaleme aldıkları İslam Tarihi-II kitabının hazırlıkları ve yayınına çalışması ise devam ediyordu. Bu çalışma 2018 yılı Kasım ayına kadar sürmüştü. Bu esnada hocamız kendisinin kaleme aldığı Muhtasar Siyer-i Nebî kitabının yazımını da devam ettiriyor idi. Hatta rahatsızlığı sebebiyle iyice kilo verip oldukça zayıf düştüğü günlerde dahi fakülteadaki çalışma ofisinde saatlerce meşgul oluyor ve bitirme konusunda gayret gösteriyordu. Ancak 2018 yılı Ekim ayın ortalarında başlayan hastane günleri bunların tamamlanmasına mani olmuştu. Biz bir taraftan Muhtasar Siyer-i Nebî kitabının tamamlanmasını beklerken diğer taraftan İslam Tarihi-II kitabını da öğrencilerimize ulaştırmayı arzu ediyor idik. Biz hocamızın tekrar dönüp bu çalışmalarını bitirmesini ümit ederken maalesef süreç olumsuz bir şekilde giderek kötüleşmiş idi. İşte tam bu esnada hocamdan bana bir e-posta gelmişti. İslam Tarihi-II kitabı ile ilgili olarak 6 Kasım 2018'de bana yazdığı ve beni tarifi mümkün olmayan bir şekilde duygulandıran e-postayı unutamıyorum: Şöyle diyordu bu mailinde;

"Değerli Kardeşim, Ali Dadan'ın gönderdiği metni size yolladım. Ben okumaya niyetlendim ama, gözüm çabuk yoruluyor. Ayrıca grafiklerle yapılacak çalışmalara da katılmam mümkün olmayacak. Vizelerden önce kitabın çıkması ümidi ile Editörlüğü size havale ediyorum. Hatırıma gelen yapılacak işleri sıralayayım:

1. Ali Dadan'ın bu metni ve Türk Arap ilişkileri tashih edilecek.

2. Metin sonlarında önce kronoloji, sonra Bibliyografya verilecek.
3. Ortak dizin için kelime tespiti yapmayan arkadaşlar acil verecek.
4. İlgili kısımlar için arkadaşların hazırladığı Önsöz materyali birleştirilip genel bir Önsöz hazırlanacak.
5. Dış ön kapak düzenlenecek. Dışta müellif isimleri yer almayacak. O sıraya kitabın üç ana başlığı verilecek. Abbâsiler ve diğerleri.
6. Konu başlıklarından sonra Editör ismi yazılacak: Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol.
7. Kapak resmi belirlenecek.
8. Dış arka kapak için Bu kitap başlığı ile çok kısa bir muhteva bilgisi hazırlanacak.
9. İç kapakta müellifler ve editör ismi verilecek.
10. Jenerik yenilenecek.
11. Görsel malzeme sonda renkli basımla verilecek.
12. Metin içinde bu görsellere atıf yapılacak kısım ve paragrafın sonunda ilgili açıklama cümlesi yazılacak.
13. Grafikerimiz yumuşak başlı ama biraz yavaş çalışıyor. Gerekirse Mustafa Çalışkan devreye konulacak.

Allah kolaylık versin. İnşallah vizeden önceye yetişir..."

Ben de hocama şöyle yazmıştım... *"Sayın Hocam, Sizin hassasiyet ve ciddiyetinize ulaşmamız mümkün değil. Ancak verdiğiniz görevi elimden geldiğince hızlı hareket ederek yapmaya gayret edeceğim inşallah. Yine son kontrolü size arz ederim.*

Dua ve niyazımız bir an önce sağlığınıza kavuşarak çalışmalarınızı tamamlamanızdır.

Selam ve saygılarımla..."

Hocamızın taleplerini hızlı bir şekilde gerçekleştirmiş ve kitabın basımını sağlamıştık. Ancak editör olarak benim değil yine hocamızın ismini yazmayı uygun gördük. Zira o ismin bu çalışma ve bizim için anlamı büyüktü. Kitabın basılı halini kendisine sunduğumuzdaki memnun ve mesrûriyeti gözlerindeki ışıltıdan anlaşıyordu. Rabbim sa'yini meşkûr eylesin.

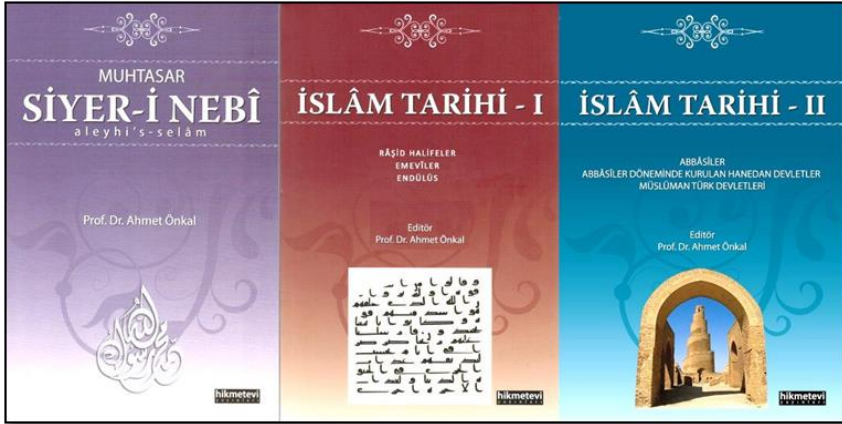
Diğer taraftan Muhtasar Siyer-i Nebî kitabı da yarım kalmıştı. Hocalarımızla birlikte 2018 yılı Aralık ayı başlarında hem ziyaret etmek hem de İslam Tarihi-II kitabının basılmış halini göstermek üzere hastahaneye gittiğimizde kendisinin bir an önce sağlığına kavuşup kitabını tamamlamasını beklediğimizi ve dua ettiğimizi belirttiğimizde adeta gözleriyle kendisinin de bu arzu içerisinde olduğunu anlatmaya çalışmıştı. Ama ne yazık ki takdir öyle tecelli etmedi. Hocamızın Bedir Savaşı sonuna kadar yazdığı bu çalışması yarım kaldı. Evinde iken ziyaret ettiğimizde kendisinin oturduğu koltuğun hemen üzerinde -ki biz de karşısına otururduk- duvarda asılı küçük bir levha vardı. Celfî divânî ile yazılmış “*el-Hukm*” yazılı bir levha... Onu dinlerken benim gözüm hem onu hem de sürekli bu levhayı izliyordu. O öksürüklerle kesilen konuşmasını zorlukla sürdürürken mütevekkil hali, bu levha ile birlikte bize çok şey anlatıyordu. O an hiç gözümün önünden gitmiyor. Ve işte “*Hukm*” tecellî etti. 22 Şubat 2019 Cuma Günü sabaha karşı tedavi gördüğü Meram Tıp Fakültesi Hastahanesi Onkoloji Bölümünde hayata gözlerini yumdu. Aynı gün Fakültemiz camiinde kılınan Cuma namazını müteakiben Yediler mezarlığına defnedildi. Hocamız hem ailesini ve bizleri hem de öğrencileri ve çalışmalarını yetim bıraktı. Rûhu şâd olsun.

Hocamızın vefatından sonra bir ay kadar geçmesine rağmen fakülteadaki odasına girmeye cesaret edemiyorduk. Ailesiyle görüşüp hocamızın yarım kalan

çalışmasını tamamlamak istiyorduk. Bu vesileyle fakülteodaki odasına İsmail Hakkı Atçeken hocamızla birlikte girdiğimizde bizi çok etkileyen bir manzara ile karşılaşmıştık. Hocamızın masasının üzerinde açık duran Siyer temel kaynakları arasında bir miktarı tamamlanmış, en üstte ise yarım bir sayfa sarı teksir kağıtlarına kurşun kalemle kendi el yazısıyla yazdığı metin ve üzerinde de gözlüğü duruyor idi. Sanki ertesi gün devam etmek üzere bırakılmış bir anı yansıtıyordu. Ancak ne var ki hocamız o günden sonra bir daha dönememiş ve öylece kalmıştı. Bir süre öylece kaldık... Manzara bizi çok etkilemişti...

Anabilim Dalı hocalarımızla birlikte Hocamızın bu Muhtasar Siyer-i Nebî kitabının eksik kalan kısmının Prof. Dr. M.Ali Kapar hocamız tarafından kaleme alınmasını ve iki hocamızın ismiyle yayınlanmasının uygun olacağını düşünerek M.Ali Kapar hocamıza teklif ettik. Ancak hocamız sadece kendisinin değil bizlerin de katkısıyla tamamlanmasının uygun olacağını söyleyerek bu teklifimizi kabul etmedi. Bunun üzerine İsmail Hakkı Atçeken hocamızın editörlüğünde hızlı bir çalışma ile tüm hocalarımızın katkılarıyla bu çalışmayı tamamladık. Bu durumu kitabın önsözünde ifade ettik ve bizler tarafından yazılan başlıkları kimin yazdığını içindikilerde belirtmek suretiyle kitabı yayına hazırladık ve Hocamızın ismiyle öğrencilerin istifadesine sunduk. Rabbim hayırlı ve bereketli eylesin.

Hocamızın editörlüğünde hazırlanan kitaplar.

Sadırlarda Merhûm Muhterem hocamızla yaşadığımız daha bir çok hatıra bulunmakla birlikte satırlara ancak bu kadarını aktarabildik. Hocamızla yaşadığımız bir çok detayı belki öğrencilerimizle yeri geldikçe paylaşacak, öğrencilerimize örnek kişilik olarak sunacağız inşaallah. Merhûm hocamızın akademik hayatı boyunca kaleme aldığı makale, tebliğ, müzakere, sunum ve diğer bazı metinleri toplayarak "Prof. Dr. Ahmet Önkal Armağanı" başlığı altında kalıcı bir hatıra olması için Üniversitemiz Rektörlüğünce basılıp sevenlerine ulaştırılmasını arzu ediyoruz. Bu çalışmamız hazır olup inşaallah Hocamızın vefat yıldönümünde kendisini anacağımız bir toplantı esnasında sunulmak üzere basılmış hale gelmesini arzu ediyoruz. Hocamızın gerek bu araştırmaları gerekse yıllardır

baskısı yapılan ve inşallah yine yıllarca basılmaya devam edecek olan “*Rasûlullah’ın İslâm’a Davet Metodu*” isimli kitabını öğrencilerimize hem bilgi açısından hem de akademik titizlik ve ciddiyet konusundaki örnekliği açısından okutmaya devam edeceğiz. Hocamızın bu sadakayı câriyeleri inşallah yeni Ahmet Önkallar’ın yetişmesine vesile olur.

Rabbim Onu çok sevdiği, her zaman beraberliğini hissederek ve yaşayarak anlattığı Rasûlullah (sav.)’e komşu eylesin... Bizleri de ona yoldaş eylesin...

Dekan Yardımcılığımız döneminde Dekan Hocamızla bir toplantı esnasında.

Dekanlık Makamında (21 Mart 2011)

Dekan Yardımcılığımız döneminde Rektör Prof.Dr.Süleyman Okudan ile.

Konya İlahiyat Derneğinin bir dönem yönetim kurulu üyeleri.

Ahmet Önkal hocamız Şuayb el-Arnâvûd ve Şükrü Özbuğday ile.

İslam Tarihi Anabilim Dalı elemanları Endülüs gezisinde.

İslam Tarihi Anabilim Dalı elemanları Kızılcahamam toplantısında.

Bilge Programı öğrencileriyle

Mezunlar buluşması programından.

Hocamız dekanlık makamında

Hocamız son yolculuğuna uğurlanırken.

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 583 - 584

Vefeyât
Obituary

Merhum Prof.Dr. Ahmet Önkal Hocam

AHMET TURAN YÜKSEL

Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi Anabilim Dalı
atyuksel@hotmail.com | orcid.org/0000-0002-7125-8995

Geliş Tarihi / Received: 14.11.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 12.12.2019

Atıf / Cite as

Yüksel, Ahmet Turan. "Merhum Prof.Dr. Ahmet Önkal Hocam". *İstem*, 17/34 (2019): 583-584.
<https://doi.org/10.31591/istem.646730>

Fakültede Araştırma Görevlisi olarak göreve başladığım 1985'ten merhum hocamızın ebedi hayata intikal ettiği 22 Şubat 2019'a kadar geçen otuz dört yılda aynı kurumda ve aynı Anabilim Dalı'nda görev yapma mutluluğunu yaşayanlardan birisiyim. Yüksek Lisans ve Doktora eğitimim döneminde merhum hocamın öğrencisi olmadım. Ancak tez çalışmalarım ve akademik hayatım boyunca hocamın değerli fikirlerinden faydalandım. Bu noktada tecrübelerini aktarmaktan asla yüksünmezdi.

Merhum hocamız ilmî hayatında istikrarlı ve çizgisini sürekli korumuştur. Alanın temel kaynaklarına güçlü vukûfiyeti ile çetrefilli meseleleri akademik bir üslupla ele almış ve çözümler üretmiştir. Nitekim *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu* isimli çalışması, sadece öğrencilerin değil, halkımızın da rahatlıkla okuyup anlayacağı örnek eserlerden birisi olmuştur.

Merhum hocamız ilmî şahsiyeti yanında bir insan olarak ta edeb, ahlak, istikamet, tevazu, samimiyet sahibi ve mütebessim idi. Yıllarca hayatını anlattığı Hz. Peygamber (S.A.V.)'in güzel ahlakının izleri hocamızda rahatlıkla görülmekteydi. Zira beşerî ilişkilerinde, meselâ aile ve bayram ziyaretlerimizde, birlikte katıldığımız yolculuk ve programlarda o samimiyet, nezaket ve hoşgörüyü canlı bir şekilde müşahede etmişimdir.

Merhum hocamız Öğretim Üyeliği, Anabilim Dalı ve Bölüm Başkanlığı ile Fakülte Dekanlığı dönemlerinde sürekli yapıcı ve herkesi kucaklayıcı olmuştur. Her zaman adalet ve hakkaniyeti gözetmiştir. Fakülteodaki odasının ve görev üstlendiği makamların kapıları her zaman açık kalmış; sorunların çözümü için elinden gelen gayreti hiçbir kimseden esirgememiştir. Öğretim Elemanları ara-

sında nimet-külfet dengesini asla ihmal etmemiştir. Aksine fedakârlık söz konusu ise, öncelikle kendileri ilk adımı atmıştır. Örneğin ders dağılımı konusu Anabilim Dalımızda asla bir kırgınlık, küskünlük ve tartışma konusu olmamıştır.

Fakültemiz öğrencilerinin yetişmesine katkı sağlamak üzere başlatılan ilmi faaliyetler de özveri ile çalışan merhum hocamız, güzel ahlaklı ve sahih bilgilerle donatılmış mezunlarımızın buldukları yerlerde birer kandil misali çevrelerini aydınlatmalarını kendisine dert edinenlerdendi.

Hastalığı döneminde hocamızda gördüğümüz metanet, tevekkül ve sabır; sanki muhatap olduğu imtihanı Rabbin'den gelen bir hediye gibi telakki ettiğini ortaya koymuştu. Hastalığına rağmen ne hayattan ve ne de Fakültesinden kopmamış, tedavi sürecinde son döneme kadar görevini ve derslerini asla ihmal etmemiştir. Rûhu şâd, kabri pür-nûr ve makamı cennet olsun. Amin

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 585 - 590

Vefeyât
Obituary

Hocam Prof.Dr. Ahmet Önkal

ALİ DADAN

Dr, Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi Anabilim Dalı
alidadan@hotmail.com | orcid.org/0000-0003-3860-0389

Geliş Tarihi / Received: 04.12.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 14.12.2019

Atıf / Cite as

Dadan, Ali. "Hocam Prof.Dr. Ahmet Önkal". *İstem*, 17/34 (2019): 585-590.
<https://doi.org/10.31591/istem.655342>

Prof. Dr. Ahmet Önkal 1952 yılında Konya'nın Ahmet Dede Yediler (Biççi-mez) mahallesinde dünyaya geldi. İlk tahsilini Nakiboğlu İlkokulu'nda, orta ve lise tahsilini ise Konya İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 1974 yılında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun oldu. 1977 yılında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nde İslâm Tarihi asistanlığına başladı. 1980 yılında Asistanlık için hazırladığı tezini tamamladı ve "Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu" adlı bu tezele 1985'de doktora derecesini aldı. Bu çalışma, Türkiye Millî Kültür Vakfı tarafından Din dalında Jüri Özel Armağanı'na layık görüldü. 1987 tarihinde İslâm Tarihi, İslâm Uygarlığı ve Kültürleri Anabilim Dalında "Doçent" unvanını kazandı ve doçentlik kadrosuna atandı. 1994 yılında İslam Tarihi alanında "Profesör" unvanını aldı. 2004 yılından 2011 yılına kadar Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'nı yürüttü. Bu süre zarfında Konya İlahiyat Derneği'ni kurdu ve başkanlığını yaptı. Prof. Dr. Ahmet Önkal iyi derecede Arapça ve Fransızca bilmekteydi. Prof. Dr. Ahmet Önkal'ın en öne çıkmış çalışması daha önce ödül almış olduğu "Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu" adlı kitabıdır. Bu kitap yazıldığı dönemden itibaren büyük ilgi görmüştür. Özellikle İlk Dönem İslam Tarihi alanında Türkiye'nin yetiştirmiş olduğu en önde gelen bilim adamlarından birisi olan Ahmet Önkal çok sayıda doktora ve yüksek lisans danışmanlıkları yaparak ilim dünyasına birçok akademisyenin kazandırılmasında önemli katkı sağlamıştır. Hayatını Hz. Peygamberin doğru şekilde anlatılmasına ve anlaşılmasına adanmış Hocam Ahmet Önkal'ın yaptığı yayınlar, katıldığı konferans ve toplantılar kamuoyu tarafından ilgiyle takip edilmekte ve görüşleri büyük bir kitle tara-

findan önemsenmekteydi.

Prof. Dr. Ahmet Önkal hocamın adını ilk duyduğumda henüz imam-hatip lisesinde öğrenciydim. O döneme dair aktaracağım tek bir detay imam-hatip lisesindeki hocalarımın onun adı geçtiği zaman hiç tanımadığım bu insana karşı duydukları saygıydı. Bu nedenle İlahiyat Fakültesinde öğrencilik yaptığım dönemde Prof. Dr. Ahmet Önkal hocamızı daha yakından tanıma imkânı bulmuştum. Kendisini tanıdıkça geçmişte ona talebelik de yapmış olan hocalarımın neden onu saygıyla andıklarını daha iyi anlama fırsatım oldu.

Prof. Dr. Ahmet Önkal hocam İlahiyat Fakültesinde öğrencilik yaptığım esnada hiç dersime gelmedi. Ancak Ahmet Hocamın konferans vb. gibi fakülte dışı derslerini takip etmem sebebiyle dersime gelmiş kadar hocayı tanımaktaydım. Ayrıca ilk araştırma görevlisi olduğum sırada onunla birlikte derse girmem benim için bulunmaz bir fırsat oldu. Siyer ve İslam Tarihi dersinin nasıl anlatılacağı noktasındaki zihnimdeki rol model o derslerde oluşmuştur. Daha sonraki yıllarda anladığım bir gerçek vardı ki oda Ahmet Hocanın ona talebelik yapan her öğrencisine bu noktada rol model olduğuydu.

Prof. Dr. Ahmet Önkal Hoca ile ilk tanışmamız yine fakülte yıllarında olmuştu. Bir gün fakültede kendi kan grubumdan bir hastaya kan ihtiyacı olduğuna dair haber aldım. Benim gibi kan verebilecek durumda olan diğer arkadaşlar ile beraber Meram Tıp Fakültesi Kan Merkezine gidip bağışta bulunduk. Bizi oraya götüren hocanın bağış yaparken söylemesi üzerine kanın Prof. Dr. Ahmet Önkal hocanın hasta olan annesine verileceğini anladık. Hocayla ilk görüşmemiz de bu vesile ile oldu. Ahmet Hocamın vefatından önce ağırlaşan durumu sonucunda ona kan vermek için hastaneye gittiğimizde ziyaret edip kendisiyle görüşmüştük. Bu da Prof. Dr. Ahmet Önkal hocamı son görüşüm oldu. Bir kan verme olayıyla başlayan irtibatımız yine bir kan verme hadisesiyle son buldu. Şimdi anlıyorum ki kaderimin bana yazdığı yazgıda Prof. Dr. Ahmet Önkal'ın benim hayatıma girebilmesi için benim ile aynı kan grubundan olması gerekiyormuş.

2003 yılında yüksek lisans derslerine başlayınca hocayla olan irtibatımız daha da arttı. Hatta Ahmet Hoca bu süreç içerisinde Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlığını yürütmeye başlamıştı. Onun dekan olması fakültede birçok insan tarafından memnuniyetle karşılanan bir durumdu. Prof. Dr. Ahmet Önkal Hoca idareciliği sırasında da hocalığında olduğu kadar hassas biriydi. İdarecilik yaptığı süreç boyunca kendi arabasını hiç değiştirmemesi, fakülte aracını bir makam arabası gibi değil de bir hizmet aracı olarak kullanması, fakültenin birçok yerine tadilat ve yenilemeler yaparken dekanlığı bundan hariç tutması gibi birçok davranışı aslında onun iç dünyasını açığa vuran önemli göstergelerdi. Zira Prof. Dr. Ahmet Önkal Hoca bir iş hakkında çok fazla konuşulmasını sevmez hatta bir müddet sonra boş laftan sıkılırdı. Kendi yaşantısı için de aynı şey geçerliydi. Ketum bir insandı. Birçok insan için bu özellik olumsuz bir şey olmasına rağmen onun için bu özelliği bir meziyet halini almıştı. Bu özelliğinden dolayı öngörülemezdi. Hatta şunu açık bir şekilde söylemeliyim belki

benim birçok davranışına kızsız bile (zaman zaman kızdırmış olabileceğimi zannediyorum) bana kızdığını hiç belli etmedi. Halbuki bana karşı rahat bir şekilde kızabilirdi.

Prof. Dr. Ahmet Önkâl Hoca ile mizaç olarak birbirimize benzemesek de birbirimizi çok sever ve güvenirdik. Araştırma görevlisi olduğum ilk yıllardan itibaren hocanın odasının bir anahtarı da bende dururdu. Ancak bu durumu fakültede az sayıda insan hariç hiç kimse bilmezdi. Eski fakülte binası yıkılmasına rağmen o anahtarı hala saklıyorum. Bir hocanın öğrencisine güveninin resmi olarak hayat boyu da saklamaya devam edeceğim.

Prof. Dr. Ahmet Önkâl adı geçince ilk aklıma gelen hocamın hak bildiği yolda yalnız da olsa ilerlediğidir. Bu nedenle Ahmet Hoca hakkında şunu kesin bir şekilde diyebilirim ki o da kararlı bir insan olduğuydu. Kararlı bir insan olmasında muhtemelen küçük yaşta babasını kaybetmesi ve ailesinin sorumluluğunu üstlenmesi yatmaktaydı. İnanmadığı hiçbir şeyi yapmazdı. Bazı kararları konusunda konuşmak istememesi aslında inanmadığının ama kimi zorunluluklar sebebiyle böyle bir karar aldığına temel göstergesiydi.

2010-2011 eğitim öğretim döneminde Ürdün'de bulunmam noktasında ısrarcı olan kişiydi. Daha öncesinde fakültemizi ziyarete gelen Prof. Dr. Mustafa Fayda beni yurtdışına göndermesi noktasında ısrarcı olmuştu. Ancak o esnada Ahmet Hocamın tavrından beni göndereceğine dair bir izlenim edinmemiştim. Ancak daha sonra enstitü araştırma görevlisi olmam sebebiyle Ürdün'e gitmek için izin verilmeyince Ahmet Hocanın takındığı tavır sonrasında aslında benim Ürdün'e gidip dilimi geliştirmemi ne kadar çok istediğini anladım.

Dekanlık yaptığı sürece kapısı her zaman açık dururdu. Öğrenci, memur, öğretim üyesi ayırt etmeksizin randevusuz bir şekilde hocayla görüşebilirdi. Ancak onun dekanlığı döneminde kendisini çok yorduğunu söylemeliyim. Onun görüşlerine itibar ettiği insanlara karşı sarf ettiği fedakârlığın çoğunlukla karşılık bulamadığını söyleyebilirim.

Prof. Dr. Ahmet Önkâl hastalandıktan sonra güçlü duruşuyla da bizlere örnek olmuştur. Çok ciddi bir rahatsızlık geçirmesine rağmen fırsatını bulur bulmaz fakülteye dönüp derslerinin başına geçmesi ayrıca anabilim dalındaki hocalarımızı bir araya getirerek derslerde okutulacak kitapların yazılması için bir proje oluşturması hayatım boyunca zihnimden çıkmayacak bir alim portresi olacaktır. Ahmet Önkâl hoca yaşamının son evresinde bile okumayı yazmayı bırakmaması "Beşikten mezara kadar ilim tahsil ediniz." hadisini kendine düstur edindiğinin en önemli göstergesidir. Rabbim inşallah onu hayatını anlatmaktan büyük bir mutluluk duyduğu Peygamberimizin yakınında haşretsin, bizlere de Ahmet Önkâl hocamın çizgisinde bir ömür sürmeyi nasip eylesin.

Onun Siyer ve İslam Tarihi anabilim dalına yaptığı hizmetler anlatmakla bitiremeyiz. Ancak onun danışmanlığında tamamlanan tezlerin ve danışmanlığını yaptığı kişilerin listesi bu konuda Prof. Dr. Ahmet Önkâl hocamın nasıl bir hiz-

met gördüğünü gösterecektir. Bu noktada Ahmet Önkal hoca esas eserlerinin yetiştirdiği talebeler olduğunun farkında olan bir insandı. Bu nedenle onlara karşı çok titiz davranmasının temel nedeni buydu.

İ
S
T
E
M
34/2019

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 591 - 593

Vefeyât
Obituary

Ahmet Önkal Hocamızın Ardından

RAMAZAN ALTINTAŞ

Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Kelam Anabilim Dalı

ramazanaltintas59@hotmail.com | orcid.org/0000-0002-0573-8456

Geliş Tarihi / Received: 01.11.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 18.12.2019

Atıf / Cite as

Altıntaş, Ramazan. "Ahmet Önkal Hocamızın Ardından". *İstem*, 17/34 (2019): 591-593.
<https://doi.org/10.31591/istem.641472>

Prof. Dr. Ahmet Önkal Hocamız 2015 yılından beri amansız bir hastalığa yakalanmıştı. Tedavisinin olumlu sonuç verdiği yıllarda lisans ve lisansüstü derslerini ve bilimsel faaliyetlere katılmayı hiç aksatmadı. Akademik ve idari personel olarak bu duruma çok sevinmiştik. Zaman zaman kendisini odasında ziyaret eder, onu, kitapların arasında çalışırken bulurduk. Son bir ay içinde kan değerlerinde meydana gelen değişim sebebiyle Meram Tıp Fakültesi Onkoloji servisinde tedavisine tekrar başlanmıştı. Yaklaşık yirmi günlük tedavinin ardından kendisinde iyileşme temayülleri görülmüştü. Hatta hastanede Önkal hocamızı ziyaret ettiğimizde, "hocam tekrar sizleri fakültemizde derslere bekliyoruz" dediğimizde hasta yatağından gülümsemişti.

Hepimiz Yüce Allah'tan geldik, vakti, saati gelince her fani gibi yine O'na döneceğiz. Hocamız da 22 Şubat 2019 tarihinde bir Cuma günü seher vaktinde Yüce Rabbimize rıhlet eyledi. Sevenleri ve öğrencileri olarak bizler çok üzüldük. Rabbim makamını âli, mekânını cennet eylesin. Aynı gün çok sevdiği Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi camiinde Cuma namazının akabinde tüm sevenlerinin katıldığı kalabalık bir cenaze namazından sonra Yediler mezarlığında toprağa verildi. Rabbim iyiliklerini artırsın, taksiratını iyiliklere tebdil buyursun.

Ahmet Önkal hocamızla bizim yollarımız 1978-79'lu yıllarda Konya Merkez İmam-Hatip Lisesi'nde okurken kesişmişti. Ben hafta sonları Konya'mızın medarı iftihar olan, kurrâdan Hasan Hüseyin Varol Hocamızın kurucu başkanlığını yaptığı Hayra Hizmet Vakfı'nın Ahmet Efendi çarşısında bulunan kütüphanesine giderdim. Ahmet hocamızla bu kütüphanede tanışmışım. Her hafta bizim gibi gençlerle sohbet eder, ayrıca, her birimize ödev olarak haftada okumak şartıyla

bir de kitap verirdi. Kitabı kütüphaneye teslim etmeden önce bizden kitabın içeriğine dair beş dakikalık bir sunum dinler, birlikte müzakere yapardık. Kendisi de değerli katkılarda bulunurdu. Tekrar başka bir kitap verirdi. Bu kitaplar onun kitap okuma listesinden seçilirdi. Daha çok bize İslam düşünce ve hareketiyle ilgili kitapları önerirdi. Örneğin, Seyyid Kutub'un *İslam Davasının Stratejisi*, Hasan el-Benna'nın Risaleleri, Muhammed Hamidullah'ın *İslam'a Giriş, Resulullah Muhammed, İslam Peygamberi*, Ebu'l-Hasan Ali en-Nedvi'nin *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti?* Necip Fazıl'ın *İdeolocya Örgüsü, Son Devrin Din Mazlumları*, Hasan İsmail el-Hudeybi'nin *İslam Dünyasında İnanç Sorunları*, Mustafa Yazgan'ın *Monark, Sessiz Çiğlik, Tuğra*, Kadir Mısıroğlu'nun *Osmanoğulları'nın Dramı* vb. gibi eserleri. Şüphesiz bu kitapları okumamız bize ufuk zenginliği kazandırmıştı, diyebilirim.

Merhum Ahmet Önkal hocamız, çok mütevazı, munis, dost canlısı, mahvi-yetkâr, nezafet ve nezaket sahibi bir insandı. Asla dedikodu türü şeyleri konuşmayı sevmezdi. İlim, irfan ehli, ümmetin sorunlarıyla ilgilenen, kendi alanında yoğun bir şekilde çalışan bir İslam tarihçisiydi. İyi bir ilim adamı olan hocamız, Konya İlahiyat Fakültesi'nde öğrenci iken bizim İslam Tarihi ve Siyer derslerimize girmişti. Bize Mısırlı İslam Tarihçisi Muhammed Hudaî Bek'in "*Nûru'l-Yakîn fî Sireti Seyyidi'l-Murselîn*" adlı kitabını okutmuştu. Hz. Peygamber (s.a.v)'in topyekûn hayatından bahseden bir eserd, bu. Hocamız İslam tarihindeki olayları yaşayarak anlatır, zaman olur sınıfı duygusal bir hava kaplardı. Gönüllü olarak hepimiz bu derse katılır, devamsızlık yapmamaya gayret ederdik. Hatta derslerini dinlemek için başka sınıflardan da öğrenciler gelirdi. Sınıfta sıralar yetmezdi.

Konya İlahiyat Fakültesi'nde öğrenci olduğum yıllarda bir grup arkadaşım ile Aylık Edebiyat ve Kültür Dergisi Güldeste'yi çıkarırken Ahmet Önkal hocamız da bu derginin yazarları arasında yer almıştı. Güldeste Dergisi'nde onun; "*Resul'ü Anlamak, Cehalet Savunuculuğu mu? ve İhsan Yolu*" gibi çok güzel makaleleri yayınlanmıştır. Ayrıca Güldeste yazarlarıyla ayda bir yapılan sohbet toplantılarına da katılırdı. Hepimiz Ahmet Önkal hocamızın *Resulullah'ın İslam'a Davet Metodu* adlı eserini okumuş ve okutmuşuzdur. Hocamızın kamuoyunda tanınmasında bu eser etkili olmuştur. Hala da okunmaktadır.

Öte yandan, Ahmet Önkal hocamızla aynı fakültede hocalık yapmak nasip oldu, bize... Bir dönem o bizim dekanımız oldu. Âcizane bir dönem de ben onun dekanlığını yaptım. Bütün bu süre zarfında çok güzel anılarımız oldu. İdareciliğim döneminde kendisiyle en çok istişare ettiğim hocalarımdan birisidir. Engin bilgisi ve deneyiminden her zaman istifade ettim. Bizleri motive eder, her konuda yapıcı eleştiri ve tavsiyeleriyle yönlendirirdi.

Geride sadaka-i cariyeye olacak birçok eser ve öğrenci bıraktı. Hasta olmasına rağmen fakülteye gelir, derslerini verir ve büyük bir aşk ve şevkle ilmi çalışmalarını sürdürdü. Ben hala bilgisayarında yarım kalmış çalışmalarının var olduğuna inanıyorum. Umarım yakınları bu konularla ilgilenir. Ayrıca haftalık oturdukları arkadaş gruplarına da özel sohbetler yapardı. Ahmet Önkal hoca-

mız, Hz. Peygamber'in izindeydi. Aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında çıkan *Hz. Peygamber'in İzinde* adlı eserin bölüm yazarlarından birisidir. Bununla birlikte değerli hocamız birçok eserde bölüm yazarlığı yapmıştır. Yine Diyanet İslam Ansiklopedisinde seksen kadar maddenin de yazarı olmuştur. Rûhun şad olsun muhterem hocam. Rabbim sizi çok sevdiğin kâinatın övüncü Resul-i Ekrem (a.s.)'a komşu eylesin. Hepimizin ve ümmetimizin başı sağ olsun.

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 595 - 598

Vefeyât
Obituary

Dünya Penceresinden Bakıp Giden Ahmet Önkal

MEHMET ŞEKER

Prof. Dr., Uşak Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi
İslâm Tarihi ve Sanatları Bölüm Başkanı
mehmet.seker@usak.edu.tr | orcid.org/0000-0002-4732-5190

Geliş Tarihi / Received: 16.11.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 18.12.2019

Atıf / Cite as

Şeker, Mehmet. "Dünya Penceresinden Bakıp Giden Ahmet Önkal". *İstem*, 17/34 (2019): 595-598.
<https://doi.org/10.31591/istem.647674>

“Âb-ı hayat akar gider,
Dağı taşı yıkar gider.
Bu dünya bir penceredir,
Her gelen bakar gider”

Bilindiği gibi Kur’ân-ı Kerîm’de muhtelif âyetlerde her insanın ölümü tadacağı açıkça ifade edilmektedir (Mesela Enbiya sûresi, 35). Yukarıdaki dörtlükte de dünyaya gelen her insanın belli bir süre yaşadktan sonra bu dünyadan göçeceği belirtilmektedir. Pencereden bakılıp gidilen dünya geçicidir ve kısadır. İnsan ömrü çok uzun değildir. Dünya fânidir. Bâkî olan âhirettir, bir başka ifade ile öbür âlemdir.

Bu yılın ikinci ayında (22.Şubat.2019) Dâr-ı Bekâ’ya uğurladığımız meslektaşlarımızdan Prof. Dr. Ahmet Önkal daha önce bu dünyadan göçenler kervanına katılmıştır. Prof. Dr. Ahmet Uğur, Prof. Dr. Ahmet Güner, Prof. Dr. İbrahim Sariçam ve Prof. Dr. Asri Çubukçu hocalarımız da bu kervanın yolcuları arasında yer almışlardır. Aslında bir gün bu dünya penceresinden bakıp gidenler de bu kervana katılacaklardır.

Kuşkusuz her giden geride birtakım izler bırakıp gitmektedir. Hâtıraları, eserleri, idealleri ve hayalleri ile geride kalanlara daha nice mirasları intikal edecektir Allah bilir? İşte değerli meslektaşımız Ahmet Önkal da bu bakımdan sadece ailesine değil, meslektaşlarına, öğrencilerine ve bütün millete bıraktığı

mirası ile amel defteri kıyamete kadar kapanmayacaklar arasındaki haklı yerini almıştır.

RASÛLULLAH'IN İSLÂM'A DAVET METODU

Ahmet Önkal'ın Konya Yüksek İslâm Enstitüsü Siyer ve İslâm Tarihi Öğretim Üyesi olduğu sırada hazırladığı *“Rasûlullah'ın İslâm'a Da'vet Metodu”* adlı çalışması daha sonraları defalarca yayınlanarak okuyucuya ulaşmış bir eserdir. Bu eser Ahmet Hoca'nın akademik hayatına adım atışında önemli bir köşe taşı olmuştur. Bundan sonraki çalışmaları hep bu çizgide devam edip gitmiştir. Bu eserinde hoca, yirmi üç yıla yaklaşan Peygamberlik hayatında, ister gayri-müslim, ister mü'min olsun bütün insanları daima imana, Kur'ân yoluna davet eden Hz. Peygamberin takip ettiği da'vet metodunu ele almıştır. Öncelikle bildiği gibi O'nun hayatı, kişiliği, ahlâkı ve her şeyden önce insanlığının anlaşılabilir belirlenmesi bakımından takip ettiği İslâm'a da'vet metodunun iyi anlaşılması gerekir. Ardından da O'nu takip eden Müslümanların, her devir ve zamanda, insanları bu yola, yani Kur'ân'ın yoluna da'vet ederken O'nu tanıması ve O'nun da'vet usulünü öğrenmeleri gerekir. İşte Ahmet hocanın bu eseri bu açıdan konusunda önemli bir çalışma olarak kendisinden sonraki araştırma ve incelemelere örnek olmuş ve yol göstermiştir.

Ahmet Önkal meslektaşımız hem akademik hayatında hem de özel hayatında Hz. Peygamberi örnek aldığı gibi çevresindekilere ve öğrencilerine de bizzat kendisi örnek bir hoca olmuştur. Konu ile ilgili farklı toplantılarda görüşlerini açıklarken inceliği ile tenkitlerini ve tavsiyelerini de aynı nezaketle belirten Ahmet hocanın tavrı da genç meslektaşlarımız için de yine örnekliğini göstermiş olurdu.

Doç. Dr. Şaban Öz'ün *“Çocuklar İçin Yazılan Siyer Kitaplarındaki Sorunlar ve Çözüm Önerileri”* konusunda sunduğu bir bildiriye müzakere ederken ılımlı ifadeler kullanmayı tavsiye ederek her seviyeye göre yazılacak eserlerin ve yapılacak çalışmaların zorluğuna da dikkat çekmişti. Daha sonra da; *“İlahiyatçılar çocuklara yönelik Siyer çalışmalarının merkezinde mutlaka olmalıdırlar”* demişti. İlahiyatçı meslektaşlarımızın bu konudaki çekimserliklerini görünce de konuşmasına şöyle devam etmişti: *“İlahiyatçı olmadan bu işi kime havale edeceğiz? Edebiyatçıya havale etsek ortaya nasıl bir Siyer çıkacağı tartışmalıdır. Pedagog, tamam işinin uzmanıdır; ama sahih siyer bilgisine sahip değilse ondan da ortaya koyduğumuz tablodan farklı bir manzara çıkmayacaktır. Çocuk psikoloğu açısından da durum aynıdır. Metni biz oluştururuz; ama her hâlükârda müşterek bir çalışmaya ihtiyacın olduğu bir vâkıa ve ilahiyatçı bundan asla sarf-ı nazar edemez. Benim ifade etmeye çalıştığım husus bu...”* (Siyer Öğretimi Çocuk Kitapları, Edebi Eserler ve Popüler Yayınlar, Siyer Yayınları, İstanbul Aralık 2017, s.186)

Editörlüğünü bendenizin üstlendiği *“Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulları İçin Hz. Muhammed'in Hayatı Sınıf 5”* adlı ders kitabının hazırlığında diğer yer alan meslektaşlarımızla birlikte Ahmet Hoca da aramızda idi. Hem iş bitiriciliği

hem de takipçiliği yanında destek ve katkılarıyla da bendenize yardımcı olmuştur.

İSLÂM TARİHÇİLERİ DERNEĞİ

2009 yılında İzmir’de kurularak faaliyetlerine resmen başlayan İslâm Tarihçileri Derneğinin kurucuları arasında da yer alan Ahmet Önkal Hoca, sadece bir dernek üyesi değil, aynı zamanda, fakirin daima kendisi ile istişarelerde bulunduğu, çok zaman özel konuları da kendisi ile paylaşma ihtiyacı duyduğu bir danışmanım olmuştur. Dernek faaliyetlerini desteklemekle kalmayıp bizzat bu faaliyetlere katılarak İslâm Tarihçileri ailesinin aktif üyesi olmayı vefatına kadar da sürdürmüştü. Konya’nın İslâm Tarihçilerinin de kıdemli hocalarından biri olarak Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar meslektaşımızın ayrılmaz bir dostu idi. Bu her iki hocamızın dostluklarına hep gıpta etmişimdir. Allah bizleri cennetinde de birlikte cem olmayı inşaallah nasip eder diye dua ediyorum.

İslâm Tarihçileri olarak diğer anabilim dalı hocalarının dikkatlerini çekecek kadar bir aile oluşumuzda; şüphesiz merhum Ahmet Önkal Hoca gibi M. Ali Kapar ile diğer bütün meslektaşlarımızın da yakın ilgileri ve desteklerinin de rolü vardır. Öyle ki çok zaman düzenlediğimiz gezilerle; sadece gezilip görülen mekanlarla ilgili bilgi ve görgülerimizin artışı değil, aynı zamanda eşlerimiz ve çocuklarımızın da birbirleri ile tanışıp kaynaşmaları sağlanıyordu. İşte bir aile oluşumuza Ahmet Hoca her zaman destek ve katkıda bulunmaya devam etmiştir.

İslâm Tarihçileri olarak derneğin kuruluşu ile aynı zamanlarda başlattığımız bir büyük *“İslâm Tarihi ve Medeniyeti Tarihi”* projesinde başından itibaren görev almayı kabul eden Ahmet Önkal Hoca, bu projenin tamamlanarak sonuçlanmasını da dünya gözü ile görebilen meslektaşlarımızdandır. Mesela çok istemesine rağmen projemizin tamamlandığını görmek merhum Prof. Dr. İbrahim Sarıçam hocamıza nasip olmamıştır. On beş ciltlik bir eser olarak yayınlanan İslâm Tarihi ve Medeniyeti merhum Ahmet Önkal gibi hocalarımızın destekleri olmasa idi belki de tamamlanmazdı. Eserin ikinci cildinin editörlüğünü M. Ali Kapar’la birlikte üstlenen Ahmet hocanın aynı zamanda diğer ciltlere de bölüm yazarı olarak da katkıları olmuştur. Bu eserle ve diğer çalışmaları ile ümit ederim ki, inşaallah merhum hocanın amel defteri kıyâmete kadar kapanmayacaktır.

Ahmet Önkal merhumun diğer kitaplaşmamış bildiri, makale ve ansiklopedi maddeleri türündeki çalışmalarının da bir an önce toparlanarak bir araya, birer kapak arasına alınarak kitap olarak yayınlanması umulur. Öyle zannediyorum bu görev evlatları Betül, Üsâme ve Erva’ya nasip olur. Özellikle işittiğime göre Betül ve Erva bu işi yapmaya; makale, bildiri, ansiklopedi maddesi ve babaları ile ilgili yayınlanmış diğer haber ve yazıları toplayarak yayınlıyacak hale getirmek için niyetlenmişler...

Bu vesile ile başta merhum Ahmet Önkal olmak üzere bu fâni âlemden dâr-ı bekâyâ irtihal etmiş olan meslektaş hocalarımıza ve diğer merhum hocalarımıza Cenâb-ı Hak'tan rahmetler diler, cümle geçmişlerimizi de bunlara dahil ederek kendilerini daima fâtihalarla, fâtihamızla yâd etmeyi Rabbimizin nasip etmesini niyaz ederim.

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 599 - 605

Vefeyât
Obituary

Merhum Ahmet Önkal Hoca Hakkında Birkaç Söz

HÜSEYİN ALGÜL

Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi
halgulum@yahoo.com.tr | orcid.org/0000-0001-8364-2591

Geliş Tarihi / Received: 16.11.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 18.12.2019

Atıf / Cite as

Algül, Hüseyin. "Merhum Ahmet Önkal Hoca Hakkında Birkaç Söz". *İstem*, 17/34 (2019): 599-605.
<https://doi.org/10.31591/istem.647677>

Ahmet Önkal Hoca Hakk'a yürüdü, cemel âlemine intikal etti, ardından da bir hayli zaman geçti... Onu samimiyeti, içtenliği, üstün ahlâkî şahsiyeti, tevazuu ve İslâm tarihi araştırmalarına verdiği katkı sebebiyle sürekli rahmetle, minnetle anıyoruz. Ruhu şâd olsun!

Onun vefatının ardından yazılan taziye mesajlarında özellikle vurgulanan bir husus beni ziyadesiyle duygulandırdı. Vurgulanan husus şuydu: "*Hocamız, Resûlullah (as.)'ın hayatını yazmakla kalmadı, onun örnek ahlâkını en güzel bir şekilde şahsında davranışlarında yaşadı, uyguladı ve Peygamber ahlâkını en güzel bir şekilde temsil etti. Bu anlamda Resûlullah (as.)'ın güzel ahlâkının bir manevî miras olarak istikbale taşınmasında etkili oldu...*"

Ahmet Önkal Hoca'nın yakın mesai arkadaşları, Yüksek Lisans ve Doktora araştırmalarına danışmanlık yaptığı öğrencileri, onun hakkında böyle tanıklık yaptılar, muhtemelen lisans öğrencilerinin kanaatleri de bu doğrultudadır. İlâhiyat Câmiası arasında ilk *Siyer* çalışanlarından biri olarak beni duygulandıran bu olmuştur. İnanınız sosyal medyada bunları okuduktan sonra sağlığında onunla mesai arkadaşı olarak çalışma imkânına erişemediğim için çok üzülüm, keşke onunla birlikte çalışmak bana da nasip olsaydı diye düşünmekten kendimi alamadım.

Vakia onunla mesai arkadaşı olarak birlikte çalışmak nasip olmadı ama - başta Konya İlâhiyat merkezli ilmî toplantılar olmak üzere- yurt içi ve yurt dışına yaptığım ilmî seyahat ve sempozyumlarda kendisiyle bir arada bulunma şansım oldu. Bu cümleden olarak *İslâm Tarihçileri Derneği*'nin tertiplelediği umre seya-

hatinde bazı kutsal mekânlarda yaptığı konuşmaları hatırlıyorum. Özellikle Sûriye Seyahati'nde Hz. Peygamber (as.)'in Sûriye'de ulaşmış olduğu yerler arasında Rahip Bahira meselesiyle ilgili öne çıkan Busra'ya vardığımızda orada yaptığı muhtevalı konuşması hala hafızamda. Anladım ki, Ahmet Önkal Hoca hakikaten ciddi bir *İslâm tarihi* araştırmacısıydı.

Araştırdığı konu hakkında gönlünde tatmin edici bir inşirah, bir rahatlık oluşuncaya kadar araştırmalarını sürdürürdü. Hemen yazmaz; düşünür, ölçer-tartar ve itminan hâsil olunca da o nefis üslubuyla sadırlardan satırlara aktarırdı. Onun yazdıkları, sadece öğretici değil, -samimiyeti ve içtenliği sebebiyle- aynı zamanda eğiticiydi, bu sebeple okuyanlar muhakkak etkilenirdi... Ben birkaç kere kendisiyle Millî Eğitim Bakanlığı *Din Öğretimi Genel Müdürlüğü*'nce tertiplenen *Hizmet İçeri Eğitim Kursları*'nda bulundum. Bu programlarda İmam Hatip Liseleri ile Ortaokul ve Liselerde görev yapan (meslek dersleri, din dersleri alanında çalışan) öğretmenlerin derslerde karşılaştıkları meseleler tartışılır, bu konularda bilgi, görgü ve tecrübe paylaşımı yapılırdı. Bu kurslarda rahmetli Hoca, son dere teennili, ağırbaşlı, sonuç alıcı değerlendirmeleriyle hep dikkatimi çekmiştir.

09-10 Mayıs 2008'de Merhum Ahmet Hoca'nın başkanlığında Konya'da düzenlenen "*Nebevî Mesaj'ın Evrenselliği*" konulu sempozyuma ben de katılmıştım. Değerli hocamız bu sempozyumda bana hem oturum başkanlığı hem müzakerecilik hem de değerlendirme oturumunda konuşma imkânı lutfetmişti. Özellikle *Siyer-i Nebî* alanında araştırmalar yapan pek çok meslektaşımız bu sempozyumda idiler. Son derece verimli ve ilmî açıdan bereketli oturumlar gerçekleştirildi. Ben değerlendirme oturumunda özellikle iki hususa dikkat çekmiştim: Birincisi, Hz. Peygamber'le ilgili yakışsız şiddet iftiralarının dünya medyası aracılığıyla yaygınlaştırılmaya çalışıldığı bir ortamda böyle bir konuda ilmî toplantı tercihinde bulunmanın fevkalâde isabetli bir karar olduğuydu. Çünkü Hz. Peygamber'in aileye, topluma ve genel olarak insan hayatına getirdiği barış, esenlik, kardeşlik, birlik, beraberlik ve dayanışma değerleri günümüzde her zamankinden daha çok konuşulmalıydı. Resûl-i Ekrem (s.a.s)'in toplum için öngördüğü ve kendi zamanında yeşerttiği insanî erdemlerin sadece öğrenilmesine değil, aynı zamanda içselleştirilmesine ve özüm senerek davranışa dönüştürülmesine ihtiyaç vardı. Bu, vaktiyle var olmuştu, örnekleriyle yaşanmıştı, hayal değildi. Bu sebeple meselenin savunmacı bir yaklaşımla ele alınmasına ihtiyaç yoktu. Asıl gerekli olan, tüm insanlığı alâkadar eden insanî değerlerin yeniden gün yüzüne çıkarılması, yeniden örneklerle iyi bir şekilde temsili ve gelecek nesillere miras olarak aktarılmasıydı. Bunu belirttikten sonra ikinci olarak şöyle demiştim: Tırnak içi aynen iktibas ediyorum: "*Ahmet Hocam, sempozyumunuzun ilk açılış dakikalarında bu organizasyonu, 'birkaç sene öncesinde bu kürsülerden vaad etmiş olduğu bir sempozyumun tam zamanında ifası' diye takdim etmişti. Bu da nebevî mesajda ahde vefanın en güzel örneğidir...*" Değerlendirme konuşmamın sonunda Mehmet Ali Kapar Hoca ile Ahmet Hoca başta olmak üzere sempozyumu düzenleyen arkadaşları tebrik ile takdirlerimi ifade ettikten sonra şöyle demiştim: "... *Ben diyorum ki artık Konya'nın uluslararası dü-*

zeyde bir Sîret Sempozyumu yapmaya hakkı doğmuştur. İnşallah bundan sonraki yıllarda, kendilerini ne zaman hazır hissedelerse, tüm İslâm ülkelerinden ve Batı'dan temsilcilerin katılabileceği ciddi bir Sîret Sempozyumu'na inşallah ilk imzayı atmaya Konya lâyıkır."

Benim bu sözlerimden sonra rahmetli Ahmet Önkal Hoca şunları söylemişti: "... Hüseyin Algül Bey'e hem güzel değerlendirmeleri hem de teveccühleri ve iltifatkâr sözleri için teşekkür ediyorum. Cenâb-ı Hak inşallah temennisini gerçekleştirmek lutfunu bize nasip eder. Elbirliği ile daha güzel faaliyetlere imza atmış oluruz."

Ahmet Hoca'yı ben bu tip toplantılarda kısa cümlelerde önemli mesajlar verebilmesiyle hatırlıyorum. Lütfen yukarıda aktarılan kısa fakat özlü teşekkür cümlelerine bu açıdan bir bakınız...

Hemen burada zihnime doğan ve gönlümde şekillenen bir hususu paylaşmak istiyorum: Acaba Konya N. E. Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Elemanı arkadaşlarımız merhum Ahmet Önkal Hoca'ya ithafen uluslararası veya ülke içinde kapsamlı bir Sîret Sempozyumu planyabilirler mi? Şayet böyle bir ilmî faaliyet gerçekleştirilebilirse hem "Nebevî Mesajın Evrenselliği" sempozyumunda benim teklif ettiğim ve Merhum Ahmet Önkal Hoca'nın da "... Cenâb-ı Hak inşallah 'Hüseyin Algül Hoca'nın daha kapsamlı bir Sıyer-i Nebî sempozyumu' temennisini gerçekleştirmek lutfunu bize nasip eder. (Böylece) elbirliği ile daha güzel faaliyetlere imza atmış oluruz" dediği bir ilmî toplantı ortaya konulmuş olur hem de yapılan bu hayırlı işle Merhum Ahmed Hoca'nın aziz ruhu şâd olur. Değerli rektörümüz Cem Zorlu Beyefendi de umarım bu konuda İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyeleri'ne elinden gelen desteği memnuniyetle verecektir. Bu sempozyumun ana konusunu da genel olarak "Hz. Peygamber'in Örnek Ahlâkı" oluşturabilir. Şayet böyle bir konu başlığının kapsamlı olduğu düşünülürse, çağımız Müslümanlarının Resûlullah'ın örnek ahlâkını temsildeki hata ve eksikleri dikkate alınarak onun ahlâkının bir kısmı öne çıkarılabilir.

Niçin böyle bir konu teklif ediyorum? Bunun sebebi şudur:

Önce şunu söylemeliyim: Ben merhum hocamızla on kadar yurt içi ve yurt dışı seyahatlerde ilmî toplantılarda, sempozyumlarda, hizmet içi eğitim kurslarında birlikte bulundum. Kendisini sahasına hâkim, ciddi, samimi, mütevazı, güler yüzlü kişiliğiyle tanıdım. O, malayani dediğimiz boş ve anlamsız bir şey söylemez, faydasız bir iş de yapmazdı, çok konuşmazdı, delilsiz hiç konuşmazdı, ama konuşması gerektiğinde de son derece tatmin edici bilgiler paylaşırdı. Yer yer ilaç hükmünde sayılacak ölçülerde espri ve nükte yapardı. Çok da iyi yüzerdi. Ben onun denizde oldukça derinlere açıldığını görünce Konya'nın içinden bir arkadaşımızın böylesine başarılı bir yüzme aşamasına nasıl ulaşabildiğine doğrusu şaşırıştım. Bu arada ben de iyi yüzerim, ama ben Konya'da İmam Hatip Okulu'nu bitirdikten sonra -Bozkırlılar genellikle İstanbul'da gurbette olduklarından- Yüksek İslâm Enstitüsü'nü İstanbul'da okudum ve tabii ki yüzmeyi orada öğrendim. Ama belli ki Ahmet Hoca, şartlar ne olursa olsun deriyaya ulaşmış

ve yüzme Sünneti'ni bihakkın yerine getirmiş... Doğrusu bu toplantı ve seyahatlerde hemşehri olarak da birbirimize yakın davrandığımız için kendisini daha iyi tanıma imkânı buldum. Söz konusu seyahatlerde ve ilmî toplantılarda tevazuu, güler yüzlülüğü, nezaketi ve fedakârlığıyla hep dikkatimi çekmiştir. Bu izlenimleri edindikçe kendi kendime, “*Resûlullah Efendimizin ‘Allahım! Suretimizi güzel yarattığın gibi sîretimizi de güzelleştir’ duasına mazhar olarak meşgul olduğun Sîret ilmi, suretine nûfuz etmiş diye*” düşünürdüm.

Merhumun vefatının ardından sosyal medyada İslâm tarihçileri platformunda meslektaşlarımızın ve özellikle yetiştirdiği öğrencilerin onun hakkındaki paylaşımları, benim suret-sîret ilişkisi hakkındaki kanaatimi pekiştirdi.

Şimdi sizlerle bu paylaşımların bir kısmını dikkatlerinize sunmak istiyorum:

“*Rabbim bu güzel insana rahmet ve cemaliyle lutfetsin ve cennetini nasip eylesin...*” (Mefail HIZLI), “*... İlmine, irfanına, ilmiyle amel etmesine, hayrına, hasenatına şahidiz. (Bize) hem hocalık hem abilik hem babalık yaptı hocam!*” (Ahmet GÜZEL), “*... İyiliğinden başka bir yönüne şahit olmadım...*” (Hasan KURT), “*... İlmiyle âmil olduğuna şahit olduğumuz hocamız...*” (Osman AYDINLI), “*... Biz hocamızdan razıyız, Rabbim de kendisinden razı olsun...*” (Mehmet Nadir ÖZKUYUMCU), “*... Bir güzel insan daha aramızdan ayrıldı. Ancak Peygamberimizi anlatış esnasında gözlerindeki heyecan, titizlik, dikkat ve gaye dolu çabaları başta olmak üzere hayatı boyunca Efendimiz Aleyhisselâm'ı anlatma uğrundaki gayretleriyle ortaya koyduğu eserleri ve öğrencileri miras kaldı. Tek tesellimiz de budur...*” (Ünal KILIÇ), “*... Rabbim hayatı boyunca anlattığı peygamberine komşu eylesin...*” (Adnan DEMİRCAN), “*... Kevser’de Resûlullah’a komşu olsun...*” (Tahsin KOÇYİĞİT), “*... İslâm tarihçiliğinin temel otoritelerinden olan hocamız...*” (Murat AKGÜNDÜZ), “*... Kibar, nazik, naif bir insandı...*” (Ömer AKTAŞ), “*... Sadece ilmi ile değil, insanlığı ile de temayüz etmiş mümtaz insan Ahmet Önkal hocamız...*” (Mehmet DALKILIÇ), “*İlâhiyat Fakültesi’ni kazandığım ilk yıldan itibaren Hz. Peygamber’i tanımamda ve İslâm tarihçisi olmamda büyük emeği olan muhterem hocama Allah rahmet eylesin, anlattığı ve hayatında da örnekliğini aldığına şahit olduğumuz Hz. Peygamber Efendimize kendisini komşu eylesin...*” (Mithat ESER), “*... Ahmet hocamızın yolunda yürüyenlerdiniz... Hizmetleri ve eserleri sayesinde amel defteri açık olacaktır...*” (Gülgün UYAR), “*Sen çok güzel bir insandın Muhterem (Ahmet Önkal) Hocam...*” (Şefaatin SEVERCAN), “*... Hayırlı hizmetler ifa etmişti...*” (Hüseyin SARIKAYA), “*... Örnek bir Müslüman ve ilim adamı idi...*” (Mustafa ÖZKAN), “*... (Rabbim) öğrencilerine Sîreti’ni aşkla öğrettiği Peygamberimize komşu eylesin...*” (Nebi GÜMÜŞ), “*İlim adamlığı kadar şahsiyeti ve örnek ahlâkı ile tanıdığım değerli hocam Ahmet Önkal... Biz onun sâlihlerle haşrolunacağına inanıyoruz...*” (M. YILMAZ), “*... Hayatını Allah Resûlü’nün hayatını anlatmaya adanmış, onun yolunda hayatını tamamlamış hocamız...*” (Ali AKSU),

Onu yakinen tanıyanlar sosyal medyadaki bu paylaşımlarla Merhum Ahmet Önkal Hoca hakkında aşağıda sıralanan söylemlerle şahitlik yapıyorlar:

İlim irfan sahibi bir insan...

İlimiyle âmil olan bir insan...

Sadece ilmiyle değil, insanlığıyla da temayüz etmiş seçkin bir insan...

İlim adamlığı kadar şahsiyetiyle ve güzel ahlâkıyla da herkes için örnek bir insan...

Örnek bir Müslüman, örnek bir ilim adamı...

Kibar, nazik, naif bir insan...

Hayır hizmetleri ifa eden bir insan...

Hizmetleri ve eserleri sebebiyle amel defteri açık kalacak bir insan...

Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayatını sadece anlatmakla kalmayıp yaşayarak onu en güzel bir şekilde temsil edebilen bir insan...

Hz. Peygamber (s.a.s)'i son derece duyarlı ve samimi bir heyecanla anlatan bir insan...

Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan samimi muhabbeti ve buna yakışan anlatımı sebebiyle öbür âlemde ona komşu olması temennisinde bulunulan bir insan...

Evet... Siyer-i Nebî dâhil İslâmî ilimlerin her biri hakkında doğru bilgiye ulaşma imkânı günümüzde giderek artmıştır ve hâlâ da bu artış devam etmektedir. Söz konusu bilgiye, sayılarıyla ve konularıyla çeşitlenerek artan matbu eserlerle ve makalelerle erişebiliyoruz. İslâmî ilimlerde araştırmaların böyle bir seviyeye erişmiş olması, hiç kuşkusuz, takdir edilmesi gereken bir husustur. Tabii ki doğru bilgiye ulaşmak, sahih bilgiyi edinmek önemlidir. Ama takdir edersiniz ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in ahlâkî örnekliğini geleceğe taşımak, mücerret bilgiyle olacak bir şey değildir. Herhalde Hz. Peygamber (s.a.s)'in örnek ahlâkını gelecek nesillere aktarmak, daha yoğun ve titiz çalışmaları gerekli kılmaktadır. Ben burada bir formülden söz etmiyorum. Fakat "*Allah Resûlü'nün güzel ahlâkının günümüz dünyasında nasıl karşılık bulacağı, nasıl örneklendirilebileceği, nasıl temsil edilebileceği ve geleceğe nasıl taşınabileceği hususu*" nun İslâm tarihi araştırmacıları arasında tartışılması gerektiğini düşünüyorum.

Bu arada ana konuya dönersek, yukarıda maddeler halinde sıralanan hususlar, merhum Ahmet Önkal Hoca hakkında yaşayan insanımızın tanıklığıdır. Yani onu yakinen tanıyan çok sayıda insan, onun Peygamber (s.a.s)'i sadece anlatmadığını, aynı zamanda onun örnek ahlâkını yaşadığını, ilmiyle âmil olduğunu söylüyor.

Ne mutlu Ahmet Hoca'ya ki, meslektaşları ve öğrencileri başta olmak üzere çevresindeki insanlarda "*Peygamber ahlâkını yaşayan adam!*" izlenimini uyandırabilmiş ve Resûlullah (as.)'in güzel ahlâkını hayatının özü ve ruhu haline getirebilmiş... Bu, ne güzelliik! Yüce Allah herkese, hepimize bu güzelliğin benzerlerini nasip etsin!

Bu münasebetle Merhum Ahmet Önkal Hoca'nın ilmiyle âmil olarak Resûlullah (as.)'in ahlâkını günümüzde iyi bir şekilde temsil edebilmesi, herkes için önemli sayılır. Şahsen ben Ahmet Hoca hakkındaki bu şahadetleri okudukça,

son derece içli duygular içinde şu soruları sormaktan kendimi alamadım:

“Acaba ben öldükten sonra mesai arkadaşlarım, yetiştirdiğim öğrenciler ve yazdıklarımı okuyanlar, böyle güzel tanıklıkta bulunacaklar mı? Ben böyle bir şahsiyet miyim?”

“Ben, hakkımda: ‘Resûlullah’ı sadece anlatmıyordu, sadece yazmıyordu, aynı zamanda onun ahlâkını yaşıyordu’ denilebilecek vasıflara sahip bir ilim adamı mıyım?”

Ardından insanlar buna benzer cümleler kuracaklar mıydı?

İnanın empati yaparak bu soruları yoğun bir şekilde kendi kendime sordum.

Belki sizler de sordunuz. Bunun cevabı ne olur bilemem, ama Ahmet Hoca'nın yapıp ettikleri bu zaviyeden ibretlik ve örneklik teşkil edecek ehemmiyeti haizdir diye düşünüyorum.

Zira günümüzde tüm Müslümanların tam da şiddetle muhtaç oldukları temel husus bu olsa gerektir. Çünkü Peygamber (s.a.s)'in ahlâkî örnekliliği yeterince algılanabilseydi, yeterince temsil edilebilseydi, günümüz İslâm dünyasında böylesine tertipsizlik, düzensizlik, sertlik, acımasızlık, fitne, fesat, birbirini tahkir ile farklı görüşlere bu denli tahammülsüzlük yaşanmazdı. Hâlbuki İslâm'ın en güzel bir temsil ile istikbâle taşınması, her asırda yaşayan Müslümanlar için en mühim gayedir. Özellikle elektronik yazışma, haberleşme, sosyal medya ağının giderek yaygınlaştığı, dünya haritasının herhangi bir yerinde meydana gelen bir olayın tüm dünyada ânında takip edilebildiği çağımızda bu temsil daha da ağırlık kazanmaktadır. Ayrıca İslâm coğrafyasında Müslümanların dinî, mezhebî, siyasî alanlarda mizaç, meşrep merkezli farklı yorumlara, farklı üslup ve bakış açılarına sahip olmalarının iç münasebetlerde zıtlaşmaya, uzlaşmazlığa, hatta husûmete dönüşmesi günümüz İslâm dünyasının en büyük kanayan yaralarından olup bu durum İslâm'ın liyakatle temsilinde en büyük engellerden biridir. Dolayısıyla söz konusu temsil nokta-i nazarından Hz. Peygamber (s.a.s)'in ahlâkını örnek almak, çok önem taşımaktadır.

Merhum Ahmet Önkal Hoca gibi Resûlullah'ın örnek ahlâkıyla gönlünü nurlandırmış ve bu ışıkla çevresini aydınlatmış örnek şahsiyetlere ne kadar muhtacıız!

Bunu ifade ettikten sonra bir hususa işaret etmek istiyorum: Faziletine herkesin tanıklık ettiği mühim bir şahsiyet olan Merhum Ahmet Önkal Hoca'yı öğrencileri, mesai arkadaşları, yurt içi yurt dışı ilmî seyahatlerde güzel ahlâkına şahit olan dostları olarak rahmetle minnetle anıyoruz... Ancak onun bu övgüye değer özelliği, yakınlarına, yetiştirdiği öğrencilerine, danışmanlık yaptığı akademisyenlere kanaatimce önemli bir sorumluluk yüklemektedir. Merhumu yakinen tanıyan arkadaşlarımızdan benim bir istirhamım var: Mümkünse taziye cümleleri arasına sıkıştırılmış bu güzel tespitleri, daha kapsamlı hale getirip yazsınlar ve Merhum Ahmet Önkal Hoca anısına yayınlanacak bir kitapta tüm bu yazılar yer alsın! Bu yapılabılırsa herkes merhum Hoca'yı daha iyi tanıma imkânına kavuşacaktır.

AHMET ÖNKAL HOCA’NIN ARDINDAN

Ben şair değilim, ama çok duygulandığım zaman şiiri andıran dizeler dilimden dökülür. 22.02.2019 sabahı *İslâm Tarihçileri platformunda* telefonlarımıza Ahmet Önkal Hoca’nın hepimizi derinden üzen-sarsan vefat haberi düştükten sonra saat 09:30 sularında aşağıdaki dizeleri kaleme aldım:

Ahmet Bey’in adı güzel,
Özü güzel sözü güzel,
Yazdıkları “Siyer” idi,
Mesajları çok çok özel.

“Siyer” ile şerefledi,
Mânâ yüklü eser verdi,
Okuyanlar sürur buldu,
Gönülleri huzur doldu.

Hayat boyu “Dâvet” dedi,
Gönlü murâdına erdi,
Ömür doldu vakit geldi,
Durmadı Hakk’a yürüdü.

“Siyer” dedi, “Dâvet” dedi,
Gençlere hep ümit verdi.
Ahmet Bey ölmüş dediler,
Sevenleri dilhûn oldu,

Nurlar içinde uyusun,
Rahmetler olsun ruhuna,
Hak’tan niyazımız budur,
Komşu kılsın Resûlü’ne.
es-Selâmü Alâ Menittebea’l-Hudâ...

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 607 - 616

Vefeyât
Obituary

Muhterem Hocam Prof. Dr. Ahmet Önkal

MAŞİDE KAMİT

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi Anabilim Dalı
kamitmaside@hotmail.com | [orcid.org/ 0000-0002-1337-3266](https://orcid.org/0000-0002-1337-3266)

Geliş Tarihi / Received: 03.12.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 18.12.2019

Atıf / Cite as

Kamit, Maşide. "Muhterem Hocam Prof. Dr. Ahmet Önkal". *İstem*, 17/34 (2019): 607-616.
<https://doi.org/10.31591/istem.654640>

Allah Rasûlü'nün sîret ve davetini anlama ve anlatmaya adanmış bir
ömür!...

İnsanın bu dünya yolculuğunda hayatına anlam kazandıran zamanlar, mekânlar ve kişiler vardır. Öyle ki yaşamadığınızda, bulunmadığınızda veya tanımadığınızda hayatınızda bir şeylerin eksik kalacağı...

İşte Prof. Dr. Ahmet Önkal hocam da paylaştığımız zaman diliminde benim hayatıma dokunan birkaç isimden biridir. Hem de sessizce, hiç farkına varmadan gerçekleşen bu dokunuşu, yokluğunda kalan o büyük boşluk daha derinden hissettiriyor. Bilhassa birçok değerimizi kaybettiğimiz ya da insanî yönün muhafazasında bile zorlandığımız şu zamanlarda, söylem ve davranışlarıyla eşine az rastlanır bir duruşu temsil eden muhterem hocamı şükranla yâd etmeye, bize yansıyan yönlerini ve bıraktığı hatıraları gücüm nispetinde kaleme almaya çalışacağım. Sene-i devriyesinin yaklaştığı şu günlerin hissiyatıyla hocam hakkında konuşma ve yazmanın zorluğunu yaşamakla birlikte, buna vesile olan ve bu imkânı sağlayanlara teşekkürlerimi sunarım.

Muhterem Hocam Prof. Dr. Ahmet Önkal Bey ile bizzat tanışmama, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı için 2011 yılının Ocak ayında ilan edilen araştırma görevlisi kadrosuna müracaatım sebebiyle katıldığım bilim sınavı vesile oldu. Zât-ı âfîleriyle birlikte aynı kurumda çalışmama vesile olan bu sınavın neticesinin resmî olarak ilanından bir iki saat geçmişti ki telefonum çaldı. Arayan, o dönemde fakültede dekanlık görevini yürüten Ahmet Önkal hocamdı. Tüm nezaketi ve içtenliğiyle sonucu bildirip beni tebrik etti

ve sürecin nasıl işleyeceği hakkında bilgi verdi. Yeni bir şehirde, yeni bir fakülte de akademik hayatım için bir başlangıcın ve görev hayatına ilk adımın eşiğinde olmanın verdiği duygusal karmaşanın zihnimi tesir altına aldığı bu dönemde, hocamın bu samimi karşılaması verdiği karar hususunda beni cesaretlendirmişti. Nitekim bu cesaret ve tarih ilmüne olan tutkumun itici gücüyle lisans eğitimimi aldığım ve Yüksek Lisans eğitimime başladığım Osmanlı'nın ilk payitahtı olan Bursa'ya veda ederek Selçuklu payitahtı Konya'da eğitimime devam ettim.

Bursa'dan ayrılmadan önce Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki ve da ziyaretim esnasında bir hocam, *"Fakülte bünyesinde bir anabilim dalının kendine mahsus bir gelenek oluşturmuş olması, kişinin kendini iyi yetiştirmesi, huzurlu ve verimli bir çalışma süreci geçirmesi için oldukça önemlidir. Konya da böyle bir geleneğin oluşmasına imkân sağlayacak bir geçmiş ve kadroya sahiptir. Yolun açık olsun!"* cümleleriyle uğurlamıştı beni. Hocamın bu tespitinin önemini ve bu ifadesiyle tam olarak ne anlatmak istediğini göreve başladıktan bir süre sonra idrak etmiştim.

Nitekim Prof. Dr. Ahmet Önkal ve Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar hocalarımın anabilim dalı içerisinde inşa ettikleri saygı, samimiyet ve adalet temeline dayalı anlayış ve işleyiş, anabilim dalında geçmişten bugüne imrenilen bir geleneğin oluşumunda etkili olmuştur. Hatta bu anlayışın anabilim dalındaki en bariz tezahürü, farklı anabilim dallarında yer alan hocalarımızın da dikkatini çekip zaman zaman dillendirdikleri bir husus olan, hocalarımızın ilişki ve faaliyetlerinde kendini gösteren samimiyet, disiplin, uyum ve ahenktir. Bu işleyiş ve anlayışın sürekliliğini sağlayan ise Ahmet Önkal ve Mehmet Ali Kapar hocalarımın nevi şahıslarına münhasır vasıflarının aynı zamanda bir model ve örnek oluşturmalarıdır.

Ahmet hocamın dikkat çeken en belirgin yönü, az ama öz konuşması ve konuştuğunda ise ikinci bir suale ihtiyaç bırakmayan bir netlikte karşılık vermesidir. O, çoğunlukla muhatabını tüm dikkatiyle dinlemeyi tercih eden bir tavır sergilerdi. Kendisiyle bir konuda istişare edildiğinde, duruma farklı yönlerden bakmayı ihmal etmeyip, olası tüm sonuçları sıralayarak daha doğru olanı tercih hususunda yönlendirmede bulunurdu. Muhatabında yanlış bir kanaat veya davranışa tanık olduğunda bu durumu yok saymayıp usulüne uygun bir şekilde mutlaka düzeltirdi.

Yüksek Lisans ve Doktora ders dönemlerinde Ahmet hocamdan aldığım dersler vasıtasıyla kendisinin ilmi birikimi ve metodolojisinden istifade etme fırsatım oldu. Ahmet hocam Yüksek Lisans derslerinde, İslâm tarihi kaynaklarını yakından tanımamızı sağlayan ve rivayetleri mukayese ederek eleştirel bir bakış geliştirebilmemize imkân sunan son derece verimli bir metotla dersi işlemişti. İzlediği bu usule göre hoca önce Hz. Peygamber dönemine dair tespit ettiği öne çıkan bazı problematik meseleleri haftalara taksim etmiş ve bunlar hakkında başvurulacak temel kaynak ve araştırmaların listesini belirlemişti. Derste işlenecek konu hakkında bir önceki derste herkesin bakıp hazırlanmakla yükümlü olduğu eserleri söylemiş, kendi sorumluluğuna da bir eser almak

suretiyle kaynakları dağıtmıştı. Her hafta hangi öğrencinin hangi kaynağı incelediğini de mutlaka not etmişti. Ders esnasında kronoloji yönüyle en eski olan eserden başlamak üzere her öğrenci, incelediği eserdeki rivayetleri ve kendi düşüncelerini aktarmış, dersin sonunda ise hoca bu rivayetleri değerlendirerek kendi kanaatini ifade etmişti. Her hafta öğrenciye verdiği kaynağı değiştirmek suretiyle dersi takip eden tüm öğrencilerin tespit ettiği kaynak listesindeki eserlerin hepsini görüp incelemesine imkân sağlamıştı. Bir konuya dair temel kaynakların taranması ve rivayetlerin mukayesesinin yapılarak değerlendirilmesini sağlayan bu yöntem ile hoca, aynı zamanda tez hazırlama süreci öncesinde öğrencilerine lisans üstü akademik bir çalışmanın nasıl yapılacağı, rivayetlerdeki çeşitlilik ve benzerliklerin nasıl yorumlanıp tahlil edileceğine dair bir yaklaşım kazandırmıştır. Doktora ders döneminde ise derste okumak için seçilecek eseri, bizlerin de kanaatini alarak belirlemişti. Dersleri, samimiyetle birlikte kendini hissettiren disiplin ve titizliğin hâkim olduğu bir atmosferde, tartışmalı konulara dair merak duygumuzu kamçılayan bir anlatım ve karşılıklı soru-cevap ve değerlendirmeler eşliğinde işlerdi.

Doktora öğrenim sürecimde, rahatsızlığı nedeniyle aradaki fasilalara rağmen Ahmet hocamın danışmanım olması, kendisinden daha fazla istifade etme imkânı ve hocamı daha yakından tanıma fırsatı sağlamıştır. Hocanın kendine mahsus bir sistemi ve düzeni vardır. Onun bu sistematik bakış açısının, kaleme aldığı çalışmalarında, öğrencilerine yaptığı yazılı yönlendirmelerde, yürüttüğü işlerdeki yazışmalarında ve hayatının birçok alanında bir örneğini görmek mümkündür. Yapılacak bir iş, planlanan bir tasarı ya da izah edilecek bir durumu, zihninde gerçekleştirdiği analizin bir neticesi olarak maddeleyerek ifade etmeyi tercih ederdi. Aynı yaklaşımı akademik çalışmalarında da görmek mümkündür. Kendisine değerlendirmesi için bir yazı getirildiğinde onu titizlikle okur ve metin üzerinde gerekli tashihiere muntazam bir şekilde işaret ederdi. Zaman ve ahde vefa konusunda özel bir hassasiyete sahip olup ders ve randevularında buna dikkat ederdi. Çalışmamla ilgili müzakere için bir metinle odasına gittiğimde, metinde o an takıldığımız bir kavram veya bir konu olduğunda onu not alır ve üzerinden vakit geçse bile o konu hakkında bir eser ya da bilgiye ulaşım mutlaka geri dönüş yapardı. Merak duyarak araştırdığım herhangi bir konuyu kendisiyle istişare ettiğimde o andaki heyecanıma eşlik edip beni motive ederdi. Dışarıya akseden ciddi ve vakur duruşun aksine konuşmaya başladığınızda samimi ve mütevazı yaklaşımını ve ne kadar naif bir mizacı olduğunu hemen hissettirirdi. İlmî kişiliğiyle saygı duyulan Ahmet Hoca, tez savunmalarında çalışmanın takdir edilecek yönlerini ifade ettikten sonra çalışmaya katkı sağlayacak tenkitlerini nazik ve ilmî bir üslupla ifade ederdi.

Uzun soluklu bir çalışma ve emekle ortaya çıkan “İslâm Tarihi ve Medeniyeti Tarihi” isimli 15 ciltten oluşan eserin “Râşid Halîfeler Dönemi” başlıklı 2. cildinin editörlüğünü, Ahmet Önkâl ve Mehmet Ali Kapar hocam yapmıştır. Uzun bir zaman dilimini alan bu proje sürecinde hocalarımla büyük bir titizlikle yürüttükleri bu çalışmaya yakinen tanıklık ettim. Nitekim hem müellifler hem de proje yürütücüsü olan hocamız ve ilgili kurumlarla sağlanan ilişkilerde izledikleri

usûl ve gösterdikleri hassasiyetle sağlıklı ve ilmî disiplinin muhafaza edildiği bir editörlük sürecinin nasıl yürütüldüğünü müşahade etmiş oldum.

Mütevazi bir yapıya sahip olup sadeliği tercih eder, abartılı söylem ve övgüden hoşlanmazdı. Bir gün fakültede odasında çalışırken bir televizyon programına katılması hususunda gelen ısrarcı bir talebi tüm nezaketi ile geri çevirmiş ve ardından prensip gereği televizyon programlarına katılmayı tercih etmediğini söylemiştir. Şahit olduğum zaman diliminde hocamın hayatını tek bir kelime ile ifade etmem istense bu talebe benim pencereden cevabım “itidal” kelimesi olurdu. Nitekim meslektaşları, öğrencileri ve çevresindeki insanlara karşı ilişkilerinde ve hayatını tanzim ederken ölçülü olma düsturu, kendini hissettiren en belirgin yönlerinden biriydi.

Ahmet Hocam'ın adalet ve hakkın teslimi hususundaki duruşu malumdur. Bunun öğrenciye yansıyan küçük bir yönüne işaret etmek gerekirse hoca, her vize-final döneminde mavi kalemle bir sınav cevap kâğıdı hazırlar ve her sorunun cevabını da kendi içinde puanlayarak tek tek kırmızı kalemle altına yazardı. Bir gün sınav zarflarını odasına götürdüğümde hocamın cevap kâğıdı hazırladığına tanık oldum. O kadar muntazam görünüyordu ki dayanamayıp her sınavda bu cevap kâğıdını hazırlayıp hazırlamadığını sordum. Hoca, özellikle öğrenci sayısının arttığı dönemlerde her sınav kâğıdını aynı yaklaşımla okuyup âdil puanlama yapma hususunda cevap kâğıdının olumlu bir etkisinin olduğunu ve öğrenci kendi sınav kâğıdını görmek istediğinde de ona mukayese imkânı tanıyıp soruyla ilgili eksiklerini görme ve öğrenme fırsatı verdiği için böyle bir alışkanlığını yıllardır devam ettirdiğini ifade etmişti. Nitekim O, öğrencisine ve ilme verdiği değer kadar ilme vasıta olan her şeye kıymet verir, gereken özeni gösterir ve israf etmezdi. Masasındaki kalemliginde diğer kalemlerle birlikte iki yönü açılmış kurşun kalemlerini bitene kadar kullanır ve müsvedde kâğıtlarını da kullanılmayacak yeri kalana kadar değerlendirirdi.

İ
S
T
E
M
34/2019

Prof. Dr. Ahmet Önkal'ın İslâm Enstitüsü Döneminde Hazırladığı Bir Kitapçık

Bir gün hocamın her gün derse giderken kullandığı çantasından bir evrak

alırken dosyasında sarı sayfalardan not defteri ebadında kesilerek hazırlanmış Hz. Peygamber (sav) dönemine ait çeşitli rivayetlerin yer aldığı bir kitapçık gördüm. Geçirdiği uzun yıllara şahitlik eden görüntüsü nedeniyle zarar vermektense imtina ederken merakıma yenik düşüp dikkatlice kitapçığın sayfalarını çevirdim. Çok muntazam şekilde hazırlanan kitapçıkta konu başlıkları altında Arapça olarak yazılan konulara dair bir planlama ve çeşitli rivayetleri hatırlatan notlar yer almaktaydı. Dosyasını hocaya teslim ederken kitapçığı sorduğumda ise İslam Enstitüsü yıllarında hazırlandığı eski notları olduğunu ifade etmişti.

Hayata karşı mütevekkil bir duruşu vardı. Ahmet Hocam, rahatsızlığından bir süre önce bir şikâyeti için hastaneye gidip çeşitli testler yaptırmıştı. Aynı hafta hatırını sormak için hocamı odasında ziyaret ettiğim bir esnada telefonu çaldı ve hastaneden aranmıştı. Doktor, test sonuçlarına göre hocanın ertesi gün ameliyata alınması gerektiğini bildirdi. Hocam, basit birkaç testten hiç de beklenmeyen böyle bir netice karşısında, tüm soğukkanlılığıyla ailesinin henüz böyle bir durumdan haberdar olmadığını ve gerekli hazırlıkları yapabilmesi için sadece bir gün süre verilip verilemeyeceğini sormakla yetinmişti. Şahit olduğum bu konuşma anında ben telaşımı gizleyemezken Ahmet Hocam, o mütevekkil gülümsemesiyle bana doktorun söylediklerini aktarıp “*Durumu bir de Mehmet Ali Bey ile istişare edelim ona göre bir karar vereyim*” demişti. Ahmet Önkal ve Mehmet Ali Kapar hocalarımın imrenilesi kadim dostluklarının birçok tezahürüne defalarca şahit olmuşum fakat bu dönem bir başka kalmış gönül dünyamda... Ardından hocam ameliyat olmuş ve bir tedavi süreci sonrasında tekrar aramıza dönmüştü. Nitekim bu dönemde lisans ve lisansüstü derslerine devam etmiş, çeşitli konferans, panel ve sempozyumlara katılmıştır. Bu çalışmalarını yine aynı ciddiyet ve samimiyetle yürüten hoca, hastalığı ve devam eden tedavi sürecini ârizî kabul etmiş ve hayatına normal bir şekilde devam etmiştir. Yüce Allah’ın kendisine bahsettiği ömrü, güç ve tâkatının yettiği son ana kadar ilimle meşguliyet ve öğrencilerine hizmetle geçirmiştir. Kendisi için endişelenip sıhhatini soranlara mütebessim bir çehre ve o vakur duruşuyla “İyiyim hamdolsun” şeklinde yanıt verirdi. Bir kez olsun rahatsızlığı nedeniyle şikâyet ettiğine şahit olmadık. Tedavi süreci ve sonrasında meslektaşları, öğrencileri ve sevenleri hocamı hiç yalnız bırakmadı.

Rahatsızlanıp tedavisinin devam ettiği süreçte Ahmet Hocam özellikle lisans derslerinde öğrencilerin istifade etmesi için “*Muhtasar Siyer-i Nebî*”, “*İslâm Tarihi I*” ve “*İslâm Tarihi II*” başlıklı üç eserden oluşan bir projeyi başlatmış ve vefatına kadar da bu projenin tamamlanması için büyük bir özveriyle çalışmıştır. Anabilim dalı hocalarımızdan Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar ve Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken’in İslâm Tarihi I’i; Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol, Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken, Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel ve Dr. Öğretim Üyesi Ali Dadan’ın İslâm Tarihi II’yi ve Prof. Dr. Ahmet Önkal’ın da Muhtasar Siyer-i Nebî’yi kaleme alması planlanmıştı. Bu eserlerin tashih ve redaktesini gerçekleştirmem nedeniyle bu proje sürecinde hocamla sık sık görüşme ve birlikte çalışma imkânım oldu. İslâm Tarihi I’in hazırlanma sürecinde içeriğin ilmî tenkitle okunuşundan imlâyâ dönük tashihine, içerikte kullanılan görsellerin seçimin-

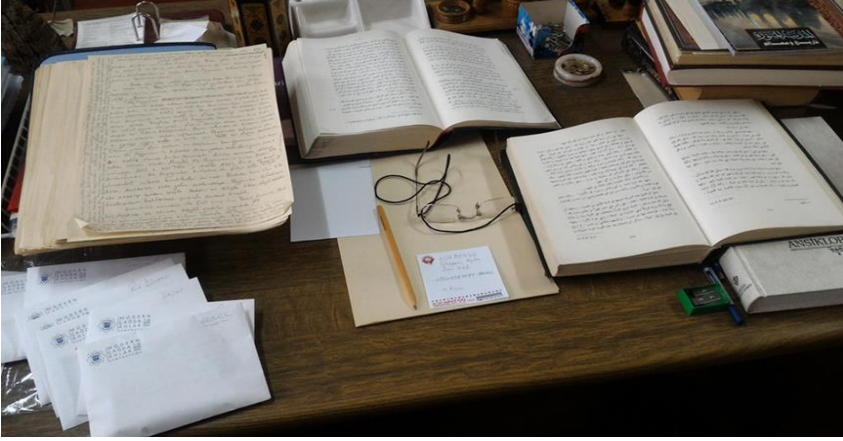
den kitap kapak tasarımına kadar büyük bir titizlikle bizzat ilgilenen hocamla geçirdiğim bu zaman diliminin bana kazandırdıkları ve bıraktığı hatıralarıyla değeri benim için paha biçilmezdir. Nitekim bu çalışma 2018 yılı Nisan ayında yayınlanmıştır.

Bu süreçte aynı zamanda Muhtasar Siyer-i Nebî'nin yazımını da gerçekleştirmeye çalışan hocam, 2018 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında akşam geç vakitlere kadar fakülteodasındaki odasında çalışıyordu. Bu dönemde rahatsızlığı sebebiyle bedenen de zayıflayan hocamın kendini bu kadar yorması bizi endişelendirmişti. Kendisine istirahat etmesini söylediğimizde ise dönem başlamadan eseri tamamlamak istediğini, dersler başladığında daha az vakit ayırabileceği için bu zamanı değerlendirmek istediğini ifade etmişti. Nitekim Ekim ayında rahatsızlığının artması nedeniyle hocamın hicri üçüncü yıla kadar kaleme alabildiği bu çalışma, Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken hocamın editörlüğünde anabilim dalı hocalarımız tarafından devamındaki konuların yazımının tamamlanmasının ardından yayınlanmıştır.

Hocam rahatsızlığının artması nedeniyle raporlu olduğu süreçte bile evde projeye dair çalışmalarını takip etmeye çalışmış, telefonla irtibat kurmak suretiyle İslâm Tarihi II kitabının da yayına hazırlanma sürecini hızlandırmak için gayret sarf etmiştir. Fakat hastalığı şiddetlenince Kasım ayının başında bu görevi Prof. Dr. M. Bahaüddin Varol'a bırakmıştır. Bu çalışma da Bahaüddin hocamın çabalarıyla 2018 yılı Kasım ayında yayınlanmıştır.

Ahmet hocamın rahatsızlığı nedeniyle fakülteden ayrılmadan önce meşgul olduğu son çalışma "Muhtasar Siyer-i Nebî" idi. Fırsat bulduğu her arada yazmaya çalıştığı için de fakülteodasındaki masasının üzerinde, kullandığı eserlerin ilgili sayfaları açık bir şekilde durur ve tam önünde de çalışmasını kaleme aldığı sarı kâğıtlardan oluşan müsveddeleri bulunurdu. Hastalığı nedeniyle tedavisinin kimi zaman evde kimi zaman hastanede devam ettiği ve bir daha fakülteye dönüşünün mümkün olmadığı o son ayrılışında da masası bu haliyle kalmıştı. Nitekim vefatından bir süre önce Ahmet hocam arayıp odanın temizliği ya da havalandırılması gibi durumlarda zarar görmemesi için masasının üzerindeki çalışmasının müsveddelerini ve fişlerini toplayarak muhafaza altına almamı rica etmişti. Bu sebeple hocamın odasına gittiğimde ise masasının üzerinde, son telefon görüşmesinde aldığı notları, açık eserleri, müsveddeleri ve onların üzerinde de gözlüğü vardı. Bu haliyle hocamın fakülteodasındaki odası, sanki birkaç aydır odasına gelmemiş gibi değil de dersteymiş de bitirip gelecekmiş gibiydi. Evrakları muhafaza altına almakla birlikte döndüğünde kendisine zorluk olmasın, düzeni bozulması diye eserlerini olduğu gibi öylece bırakarak odasından çıkmıştım.

Prof. Dr. Ahmet Önkal'ın Masası ve *Muhtasar Siyer-i Nebî*'nin Müsveddeleri

Hocamla son görüşmem vefatının bir hafta öncesinde memlekete gidecek olmam sebebiyle kendisini hastanede ziyaret etmem vesilesiyle olmuştu. Mehmet Ali Hocam'la gerçekleştirdiğimiz bu ziyarette hocamı çok iyi görmüştüm. Uzun zamandır hiç olmadığı kadar dinç hali ve mütebessim çehresiyle beni her zamanki gibi duayla uğurlamıştı. Konya'ya dönüşümden kısa bir süre sonra 22 Şubat 2019 tarihinde Hocam aramızdan ayrıldı. Allah (cc) ondan razı olsun, mekânı cennet olsun. Yüce Rabbim, çok sevdiği, ömrü boyunca heyecan ve muhabbetle bizzat yaşayarak anlattığı Rasûlullah'a (sav) komşu eylesin.

Prof. Dr. Ahmet Önkal'ın Fakülte'deki Odasının Son Görünümü

İspanya-Marbella, Kral Abdülaziz Camii (8 Aralık 2011)

İspanya-Marbella(8Aralık2011)

İspanya-Marbella, Puerto Banus (8 Aralık 2011)

İspanya-Cebel-i Târik (8 Aralık 2011)

Bosna Hersek (26 Haziran 2013)

Prof. Dr. Ahmet Önkal Hocam ile Hep Birlikte Öğle Yemeği (Ağustos 2018)

Yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 617 - 618

Vefeyât
Obituary

Ahmet Önkal Demek

AHMET YAMAN

Prof.Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı
yamanahmet@hotmail.com | orcid.org/0000-0001-5358-1687

Geliş Tarihi / Received: 09.11.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 18.12.2019

Atıf / Cite as

Yaman, Ahmet. "Ahmet Önkal Demek". *İstem*, 17/34 (2019): 617-618.
<https://doi.org/10.31591/istem.643782>

İlkeli ve dürüst olmak demektir. Zaman, bağlam, kişi ya da konjonktürün etkisinde kalmadan inandığı doğrular istikametinde standart tavrı sürdürmek demektir.

Samimiyet ve tevazu demektir. Olduğu gibi görünmek, gösterişten ve tansannudan uzak durmak, içtenlikle yaklaşmak demektir.

Diğerkâmlık ve îsâr demektir. Önce maiyyetindekiler, mesai arkadaşları ve öğrenciler; daha sonra kalırsa "ben" demektir.

Sabır ve tahammül demektir. Acı haber karşısında soğukkanlılığını korumak; hastalık veya musibetten şikâyet etmemek; sabrın da bir ibadet olduğunu bilmek demektir.

Toplumsal sorumluluğun farkında olmak demektir. Kesintisiz kırk yıla yaklaşan sohbet halkalarında her hafta İslam'ın hayat veren çağrısını duyurmak demektir.

Akademik titizlik ve itkan demektir. Genel anlatıların baskın gücüne teslim olmayıp kaynaklardaki bilgileri çapraz okumalarla tahlil etmek ve metodolojik açıdan en doğru ve tutarlı olanı ortaya çıkarma gayreti içinde bulunmak demektir.

Gelecek nesillere dair hayalleri olmak demektir. İlahiyat öğrencisinin hem ilmen, hem fikren hem de ahlaken daha nitelikli yetişebilmesi için örgün eğitim programlarını takviye edecek dört yıllık bir özel eğitim ve terbiye programı geliştirip uygulamak demektir.

Denge ve ölçü demektir. Yeme-içme, gülme-ağlama, sevinme-üzülme, ça-

İşma-dinlenme; hâsılı gündelik hayatın türlü gerek ve gerçekleri karşısında ölçülü davranmak demektir.

Gerektiği kadar ayrıntı; biraz ketum olmak demektir. Görevlerin yerine gelmesi ve işlerin tamamlanması için o anda ne kadar gerekiyorsa o kadar konuşmak ve her şeyi her yerde ve herkesle paylaşmamak demektir.

En başta söylenmesi gerekeni en sona bırakarak belirtmeliyim ki, Ahmet Önkal demek, Resûl-i Ekrem aşkını ve sahabe-i kiram muhabbetini iliklerinde hissetmek demektir. Asr-ı saadetten bahsederken gözlerinin sulanması; vefatı öncesindeki sekerât halinde “Kutlu Doğum” programını sayıklamak demektir.

Hayatın ve ölümün yaratıcısı, yerin ve göklerin sahibi ve din gününün mâlikî Yüce Allah’tan niyazım odur ki, hayatı boyunca sîretini, davetini ve devletini itinayla yazıp iştiyakla anlattığı ve çok sevdiği Allah Resûlü’nün “*Kişi sevdiğiyle beraberdir*” müjdesine nâil olsun.

Yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 619 - 623

Vefeyât
Obituary

Hep Kal Hocam Yüreklerde

AHMET GÜZEL

Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
Tarih Anabilim Dalı
ahmetguzelilahiyat@gmail.com | [orcid.org/ 0000-0003-4569-0386](https://orcid.org/0000-0003-4569-0386)

Geliş Tarihi / Received: 28.10.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 18.12.2019

Atıf / Cite as

Güzel, Ahmet. "Hep Kal Hocam Yüreklerde". *İstem*, 17/34 (2019): 619-623.
<https://doi.org/10.31591/istem.639303>

Ey yokluğu onulmaz bir yara olup sızlatan yüreğimi...

Ey gözlerime söz geçiremememin yegâne müsebbibi...

Ey her bir hatırası aylardır gözlerimi selsebil kılan; yağmur damlalarına eşlik eden gözyaşlarımla toprağa en güzel kokuları yayan yattığı mezarından...

Ey dipsiz acılarımı lâl eden; yokluğuyla kabuk bağlayamayan yaralarımı ince ince sızlatıp hâlimi pür melâl eden...

Ey aylar önce öksüz bırakan ve ayrılık acısı ilk günkü gibi terrü taze duran içimde...

"Kararlar yılan balığına benzer; yakalaması kolay, tutması zordur" sözü, sanki benim için söylenmiş. Üzerimde çok hakkın var saygıdeğer Ahmet Önkal Hocam. Vefatının ardından Zatîâlinizle ilgili bir yazı yazıp yazmamak konusunda çok düşündüm. Acım, ıstırabım hafif olsaydı yazabilirdim kucaklar dolusu, dökerdim içimi için için yürek heybemden; lâkin yokluğunda öyle derin ki acılarım ben nasıl anlatabileceğim, nasıl yazabileceğim seni, bilmiyorum.

Hüzün ikliminin hükümperva olduğu güz mevsiminin bir acımtırak gecesinde, hiçbir mutsuzluğun doyuramadığı açgözlü hüznün pençesindeyim. Loş odamda, çalışma masamın başındayım. Sızım çok, yazım kış. Bakışlarım donuk. Düşüncelerim karmakarışık. Kalemim küt. Omuzlarım çökmüş, gönlüme

kapkaranlık gölgeler, yüreğime karlar düşmüş; üşüyorum. Bu titrek dizlerimle bu naçiz ellerimle bir ummanı bir testiye nasıl sığdırabileceğim, bilmiyorum.

Ekrana bakıyorum, karşımda nur deryası silüetini görüyorum. Klavyeye uzanıyorum, kalem tutuşun geliyor aklıma. Masamdaki kitaplarım, kitaplarını hatırlatıyor satır satır ilim devşirdiğin ve kepçe kepçe dağıttığın yanına yörene. Tavandaki lambaya takılıyor gözlerim; bir elmas misali kendine yansıyan ışığı cömertçe cümle âleme yayışını anlatıyor bana. Göreve başladığımda tebrik için ziyaretime geldiğin gün oturduğun koltuk canlanıyor hafızamda; sanki orada oturuyorsun hâlâ, yetiştirdiği fidanların meyvesini tadan bir bahçıvan edasıyla. Boş çay bardağıma bakıyorum, ısrarla yaptığın ikramlarını tadıyorum doyum-suzca. Telefonuma ilişiyor gözlerim. Hâlâ rehberimde duruyor ismin. Acep diyorum arasam cevap verir mi yine, o naif ses tonuyla konuşur mu benimle; “Ahmetçiğim” der mi... Dünyanın en güzel sesinden dünyanın en güzel bestesini dinliyormuşçasına, kadife gibi kelimeleri dolaşır mı hücrelerimde ılgıt ılgıt.

Çevreme bakıyorum, tabiata bakıyorum onlarda da bin bir izin var. Dağlara bakıyorum, nefli akşamlarda üzerine sisler çökmüş dağlara; sanki olumsuzluklar karşısında dimdik duruşunu yansıtıyor. Engin ovalar, uçsuz bucaksız gönlünü çağırıştırıyor. Bomboş bozkırları şenelten ahlal ağacı, acep senden mi öğrendi o inanılmaz yaşatma azmini? Toprakta mütevaziliğin, suda muazzezliğin, havada can soluyuşun çıkıyor karşıma. Hâsılı “Önkal”dın, hep vardın, “hep kal”dın yüreklerde.

Nasıl bir ustaymışsın be Hocam, zerreden kürreye izlerini görüyorum köşe bucak. Yetiştirdiğin cevherlerine bakıyorum, salkım saçak dal budak salmış ülkeye dört bir yanında, sesini soluğunu yayıyor “asr-ı saadet” kokulu.

Hani öğretmiştin ya; “kendimize bakmayı.” Kendime bakıyorum, sonra kendimde sana. Ne kadar da izlerin varmış meğer. Su yeşili gözlerinden öğrendim ileriye bakmayı, kılavuzluğunda öğrendim “Güneşi” hedef yapmayı... Sen öğrettin zamanın kıymetini, saatimi ileriye; “Gökyüzüne” ayarlamayı. Numune-i imtisal anlayışına tuttuğun aynanın akislerinden öğrendim “İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olanıdır” düsturunu... “ya hayır söylemeyi ya da susmayı.”

Rahmetli annemi, Necmettin Erbakan Hocamı, Tahir Büyükkörükçü Hocamı kaybetmiştim bir Şubat sabahında. Yine bir Şubat şafağında ufuklara asılı kaldı baharım. Tam da kardelenler açmaya başlamışken; sümbüllere, nergislere, ley-laklara ılık ılık nefes verirken. Vefat haberini öğrendiğim o an, tam iki kez öl-

düm. Biri kendim, diğeri insanlık adına. Yokluğunun acısıyla kıvrılırken, vefat eden kimdi diye sordular da; “en yakın tanıdığım... ilim irfan denizine daldığım... erdem pınarından doya doya içtiğim, kandiğim... el hasıl için için yandıgım” dedim. Can Dostun Mehmet Ali Kapar Hocam geldi aklıma; sana dayanamamışken, onun da üzülmüşünden endişe ettim. Hemen odasına koştum. Güya Hocamı teskin edecektim. O bahçe, o koridor, ne kadar hatıralarım varsa senle ilgili, hepsi bir ağ gibi sardı bedenimi. Sonra Mehmet Ali Hocam kucakladı göz yaşları içinde. Cami tıklım tıklım... Bahçe tıklım tıklım... Hüzün ayyuka çıktı. Göz yaşları dizginsiz. Özenle yetiştirdiğin öğrencilerinden biri, Cem Zorlu Hocam kıldırıldı cenaze namazını; sesi titrek, ağlamaklı. Bilmiyorum o bahçe, o cami böyle bir manzaraya şahit oldu mu/olacak mı?

Bilmezdim, kaderin seni böyle erken alacağını bizden. Önkal Hocam, hep kalsın isterdim hayatımda. Oysa şimdi dolaştığım yerlerde seni hatırlatan o kadar sebep varken, yanına varabilecek hiçbir sebebe ulaşamıyorum. Biliyor musun Hocam, o günden beri, seni ilk tanıdığım günleri, gençliğimi arıyorum, gençliğimi yaşıyorum içimde. Olur ya dayanamazsın çıkar gelirsin bir gün, ellerimden tutarsın, yine bir gergef gibi işlersin, hayata hazırlarsın diye.

Yüksek Lisans dersine girdiğim ilk günü hatırlıyor musun Hocam? Hani, “kafama takılan şeyleri sorarak kıymetli vakitlerinizi almaktan korkuyorum” demiştim de her zamanki nezaketinizle, naifliğinizle kapılarınızı açmıştınız sonuna kadar. Takıldığım her konuda, sendelediğim her anımda çaldım kapınızı... Sabırla dinlediniz, çareler aradınız. Bak yine dertliyim, yine sendeliyorum sensizlikten. Yine konuşuyorum... Takıldığım, içinden çıkamadığım şeyleri anlatıyorum sana... Dilimin dönmediği yerlerde gözlerim anlatıyor meramımı... Sadece dinliyorsun Ey Hasrettime Sultan, birkaç kelime etmiyorsun. Sadece ben konuşuyorum. Yoruldum sessizlikten. Ne olur söyle Hocam, sen olmadan bu dikenli yollarda nasıl yürüyeceğim ben? Alışamadım Hocam, inanın alışamadım yokluğuna...

Hani insan bazen yaşına başına bakmadan bir çocuk gibi kendini kandırır ya; öyle yapıyorum ben de. Sen yaşıyormuşsun gibi yapıyorum, gittiğim zaman Fakülteye seni görebilecekmişim gibi yapıyorum. Heyhat, kendi kendimi kandırıyorum. Ama başka çarem de yok ki Hocam.

Tek tesellim, senin de arzuladığın gibi *“Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a iman edersiniz”*

hakikati mucibince, bıraktığın bayrağı takatim nispetinde ilerilere taşımak. Senin gibi güneşler yetiştiremesem de, yıldızlar yetiştirmek en azından.

Saygın Hocam, cirmime bakmadan kaleme aldığım bu satırlar seni anlatmaya kifayet etmez, biliyor ve sürçü lisanım olduysa affımı talep ediyorum. Dünyada tebessümler biriktirdiğine, hayır hasenat devşirdiğine, hakkında hayırla şahitlik eden sayısız insanlar olduğuna şahidim. Bizler senden memnunduk, bizler senden razıydık; umarım ve canı gönülden isterim ki Rab Teâlâ da senden memnun olsun, razı olsun. Bu fani âlemde hep vardın, hep kaldın hayatımda. Dilerim ebedî âlemde de komşu eylesin Hak Teâla.

Her fırsatta gökyüzüne dualar yolluyorum buket buket, Rabbim yer altında versin cevabını; Kevser'in başında kavuştursun bizi. Hep nur içinde kal, saadet içinde kal Hocam. Mekânın cennet, makamın âli olsun.

(Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin tertip ettiği Hz. Ömer Sempozyumunda Prof. Dr. Şaban Öz, Doç. Dr. Cahit Külekçi ve Doç. Dr. Ahmet Güzel'in tebliğlerini sunduğu oturuma başkanlık eden merhum değerli Prof. Dr. Ahmet Önkâl Hocam)

ÖNKAL HOCAM

Su yeşili gözlerin nice bilgiler gördü
Kur'an'a Sünnet'e dair Önkâl Hocam
Akıl zihin tezgâhında ilim irfan ördü
Serdi gönüllere ağır ağır, Önkâl Hocam
Avize gibi kendine yansıyan ışığı
Yaydın etrafına sen ey Habib'in aşığı
"İslam'a Davet Metodun" tebliğün beşiği

Yüreklere sızan bir nehir, Önkal Hocam
İmrendim gül bahçene gülün olmayı seçtim
Şükür Rabbime rahle-i tedrisinden geçtim
Tevazu kumaşından ömrünce hulle biçtim
Rabbim gani gani versin ecir, Önkal Hocam
Otuz küsur yıllık emeğin var üzerimde
İşte şu bahçede şu yollarda gezerim de
Ara sıra hatıralarımı süzerim de
İncitmedin bir kez evvel ahir, Önkal Hocam
Bir Şubat seherinde ecel kapını çaldı
Binlerce fidanın öksüz kaldı yetim kaldı
Camimiz almadı bahçe tıklım tıklım doldu
Teşrifine çok sevindi kabir, Önkal Hocam
Ötelerde mekânlar muhtelif biliyorum
Hak Teâla'dan Cennet-i A'la diliyorum
Müsaadenle gözyaşımı siliyorum
Unutulman çok zor herkes bilir, Önkal Hocam

Yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 625 - 627

Vefeyât
Obituary

Siyeri Bana Sevdiren, İslam Tarihçisi Olma Vesilem Hocam

MİTHAT ESER

Doç., Dr, Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
mithateser@hotmail.com.tr | orcid.org/0000-0002-7738-9611

Geliş Tarihi / Received: 28.10.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 12.12.2019

Atrf / Cite as

Eser, Mithat "Siyeri Bana Sevdiren, İslam Tarihçisi Olma Vesilem Hocam". *İstem*, 17/34 (2019): 625-627. <https://doi.org/10.31591/istem.639204>

Konya İmam Hatip Lisesi'ni bitirirken ısrarla istediğim okul Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi idi. İmam Hatipte bulamadığımı İlahiyat Fakültesinde bulacağımı düşünüyordum. Sahih İslami bilgiye nasıl ulaşacağımı öğreneceğim yer ilahiyat fakültesi olmalıydı. Fakülteyi kazanmış, hazırlık muafiyet sınavını geçmiş ve birinci sınıfta derslere başlamıştım. İlk defa 1994 yılında Siyer dersinde tanıdım hayat yolculuğumdaki önemli mihenk taşlarımdan biri olan Ahmet hocamı. Önce bana Hz. Peygamber'i sevdirdi, ardından İslam tarihi ve tarihi sevmeye başladım. Daha ilahiyat birinci sınıfta idim ve onun gibi bir İslam tarihçisi olmalıydım. Sahih ve doğru bilgiye ulaşma yöntemini de onunla öğrenmeye başlamıştım. Bana hep hayatım boyunca düstur olacak bir ifadeyi tahtaya Arapçası ile yazmıştı: "Biz delilin çocuklarıyız. Onlar bizi nereye yönlendirirse oraya gideriz." Evet, derslerde geçen isim ve kelimeleri aslına uygun öğrenmemiz için Arapça yazardı hocam.

Siyer dersinde belli bir kitap takip edilmezdi, belli notlar yoktu. Ahmet Önkal siret-i Nebi'yi adeta rivayet rivayet söz söz anlatan bir kitaptı. Yine de 5 kitap ismi yazmıştı tahtaya okumamız için. Kısa sürede kitapları temin edip okumuştum. Artık hocamın odasına gidip İslam tarihi alanında çalışmak istiyordum diyebilirdim. Neticede gittim ve umduğumdan çok daha güzel bir şekilde karşıladı beni. Yeni okuyacağım kitap Philip Hitti'nin *İslam Tarihi* idi. Ama normal bir okuma değildi bu. Daha sonra bir zarfa sığabilecek şekilde dörde bölünmüş örnek teksir kağıtlarını göstererek "fişleme" olarak bileceğimiz usulü de öğretti. Okuma sonrası fişlerimi kontrol ederdi. Daha sonra 6 ciltlik Hasan İbrahim Hasan'ın *İslam Tarihi*, ardından Vecdi Akyüz editörlüğünde 5 ciltlik *Bütün Yönleri*

le Asrı Saadette İslam kitabı... Bu arada yıllar değil sadece aylar geçmişti...Birinci sınıf bitmiş yaz gelmişti. Artık İslami ilimler alanında öğrenci yetiştirme programı sunan “BİLKAM” sıralarında ben öğrenci, Ahmet Önkal hocam müdürdü. Birlikteliğimiz yoğun bir şekilde devam ediyor, hafta sonu seminerlerinde devamlı birlikte oluyorduk. Müdür dediğime bakmayın, BİLKAM’ın her şeyiydi o. Cumartesi günleri seminerlerde daima bulunurdu. Mehmet Savaş hocadan Ahmet Davutoğlu’na kadar o an için büyüklüklerini fark edemediğimiz daha sonra anlayabileceğimiz pek çok kişiden semineri birlikte dinlemek nasip olmuştu. Üç yıllık BİLKAM programının sonunda ihtisas dönemimiz başlıyordu: Benim için danışman, tek bir hoca olabilirdi, oldu da...

Bu arada “Yürüyüş”, “Arifan” gibi fakültemiz öğrenci dergilerine yazılar yazmaya çalışıyordum. Sadece BİLKAM ihtisasta hazırladığım, uzun yıllar sonra makaleye dönüşecek olan İbn İshak ile ilgili çalışmamı değil, dergilere yazdığım yazıları dahi okumasının önemini şimdi daha iyi anlayabiliyorum. Şimdi diyorum, zira öğrencilerinin yüksek lisans hatta doktora tezlerini bile çok ayrıntılı okumayan öğretim elemanlarını duydukça onun ne büyük bir hoca ve danışman olduğunu daha rahat fark edebiliyorum. Lisans öğrencisinin öğrenci dergisine yazdığı yazıyı bir profesör öğretim üyesinin okuması... Galiba çok nadir birkaç öğrenciye nasip olacak bu tecrübeyi Ahmet Önkal hocam bana yaşatmıştı.

1998 yılında fakülteyi bitirip İslam Tarihi bilim dalından yüksek lisans derslerine başlamam çok zor olmadı. Hz. Peygamber dönemindeki önemli meseleler, bir tanesi Arapça olmak üzere en az üç kaynağa bakılıp hazırlık yapılır, hocamın odasındaki yeşil örtülü kareye yakın masaya yatırılırdı. Hocamız, zarflarındaki fişleri de çıkarır ve konuyu güzel bir şekilde delil ve gerekçeleriyle sonuçlandırır. Dersin son yarım saatinde ise Arapça bir metin öğrencilere okutulurdu. İslam tarihi temel kaynaklarına dair başka bir dersimiz olmasına rağmen neden Arapça metin okuttuğunu sorduğumda, hocam; “temel kaynakları genel olarak anlayabilecek kadar bir Arapça yetkinliği olmayan birinin İslam tarihinden lisansüstü eğitim yapmasının doğru olmayacağını” düşündüğü için böyle bir uygulama yaptığını söylemişti.

2001 yılı doktora başladığım yılı. Ahmet Önkal hocamın danışmanlığında Siyer ve İslam tarihi, aşkla şevkle devam ettiğim bir anabilim dalıydı. Ders dönemi bitmiş, yeterlik geçilmiş tez konusu alınmıştı. Hocamızın tez konularındaki usulü, öğrenci tarafından üç konunun teklif edilmesi, hangisinin olacağını danışman ile öğrencinin birlikte karar vermesi şeklindeydi. Tez konum olan “*Abbasilerin İlk Döneminde Seyyid ve Şeriflerin Dini, Sosyal ve Kültürel Konumları*” başlıklı konumu almıştım almaya ama bir türlü tez projesini oluşturamıyordum. Benzer bir konu yoktu ve umutsuz bir şekilde hocamın yanına gitmiştim. Yine o meşhur masaya beni oturttu, kendisi de yanıma oturdu. Benimle istişare ederek, bana sorarak elindeki kalemle benim karaladığım birkaç konu başlığını da kullanarak tez projemi oluşturmaya başlamıştı bile... Her şeyiyle mükemmel bir danışmandı o. Doktora tezimi başarıyla geçtiğimde, bu sefer hocalarıma yemek ikram edebilecektim artık. Zira yüksek lisanstaki gibi işsiz değildim. Ama o yine yemek ücretlerini bana ödetmemişti. Daha sonra öğrenmiştim sadece

bizim fakültemiz İslam tarihi anabilim dalına özgü bir özelliği bu: Ahmet Önkal ile Mehmet Ali Kapar hocalarımızın riyasetindeki bir güzelliği bu, hiçbir yer için duymadığımız...

Doktoradan sonra hemen askere gitmişim ve kısa dönem olarak bitirip 2008 yılının sonunda askerden dönmüştüm. Doktoralı bir İslam tarihçisi olarak hedefim Diyanet İşleri Başkanlığında uzmanlığı kazanmak veya vaiz olarak devam etmekte. Yıllar vardı ki akademisyenlik hayallerim sona ermişti. 2004 yılında dekan olduktan sonra bile galiba 3310 model cep telefonunu kullanmaya devam eden hocam, beni aramış ve bir ilahiyat fakültesinde yardımcı doçentlik kadrosunun açıldığını haber vermişti. Ben artık akademisyenlik düşünmediğimi söylememe rağmen ısrar etti. Yabancı dil olan İngilizcemin zayıfladığını bahane göstermek istemişim ancak net bir dille oturup İngilizce çalışmam gerektiğini söyledi. Ne desem kabul etmedi ve beni akademisyenlik yolunda yürümem için ikna etti. Telefon görüşmesini yaptığımız 2008 yılı Eylül ayı benim için ikinci bir milat olmuştu. Yeni açılan üniversiteler ve ilahiyat/İslami ilimler fakülteleri derken 2010 yılında bir üniversitenin tarih bölümüne öğretim üyesi olarak atanmışım. İlginç akademisyenlerle tanışmam buradan itibaren başlamıştı. Örneğin hiç görmediği halde Ahmet Önkal'ı tanıyıp da benim, hocamı tanımadığımı iddia eden akademisyenle tanışmışım. Hocama durumu anlattığımda tebessüm etmişti. Evet, hocamı kitabı vesilesiyle tanıyan ancak hiç görüşme imkânı olmayan çok insan vardı ve kafalarında bir Ahmet Önkal profili çizmişlerdi. Üstelik makamlarının verdiği özgüvenle benden daha çok hocamı tanıdıklarını söyleyen insanlardı bunlar...

Pamukkale İlahiyat Fakültesine geçiş yaparken referansım oydu... Doçentliğe müracaat etmek için dosyamı hazırlayıp kendisine gösterdiğim ve uygun görüşüyle müracaat ettiğimde de dosyamı uygun gören oydu... Kısacası daima desteğini gördüğüm ilmiyle, nezaketiyle, kibarlığıyla anlattığı Hz. Peygamber gibi örnek ahlakıyla hocamdı. Konya Selçuk Üniversitesine geçiş yaptığımda artık hocama mekân olarak yakın olacağım ve kendisinden daha çok istifade edebileceğim bir dönemde maalesef onu kaybettim. Tek tesellim 2019 yılı İslam tarihçileri koordinasyon toplantısında öğrendiğimiz kadarıyla Türkiye'de en çok lisans üstü öğrenci yetiştiren Mustafa Fayda'dan sonra ikinci hocamız olması ve benim de o şanslı öğrencilerden birisi olmamdır.

Onun öğrencisi olmaktan dolayı Cenâb-ı Hakk'a ne kadar şükretsem azdır. İyi ki onun öğrencisi oldum. Yazdığı eserlerin, yetiştirdiği öğrencilerinin sadaka-i cariyeye olarak hesap defterine yazılması duasıyla...

Yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 629 - 632

Vefeyât
Obituary

Muhterem Hocam Prof.Dr. Ahmet Önkâl'ın Ardından...

Mehmet ŞİMŞİR

Doç.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı
msimsir@erbakan.edu.tr. | orcid.org/ 0000-0002-0552-9558

Geliş Tarihi / Received: 24.10.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 18.12.2019

Atıf / Cite as

Şimşir, Mehmet "Muhterem Hocam Prof.Dr. Ahmet Önkâl'ın Ardından...". *İstem*, 17/34 (2019): 629-632. <https://doi.org/10.31591/istem.637687>

"İnsanın hayatta en çok zorlandığı işlerdendir" denir; çok sevdiği bir kimse-
nin ardından onun anısına bir şeyler yazmak. Evet, gerçekten de öyle. İnsan ne-
reden başlayacağını, duygularını nasıl ifade edeceğini bilemiyor.

Muhterem hocamla tanışıklığımızın 1990'lı yıllara dayanan yani otuz yıla
yakın bir mazisi var. Kendisini ilk defa lise yıllarımda, siyer alanında şaheser
olarak gördüğüm "*Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*" isimli kitabıyla tanı-
mıştım. Cismini henüz görmediğim bu eserin yazarına hayran olmuş, giyabında
kendisi için Allah'a dualar etmişim. Zira o eser, sadece Hz. Peygamber'in İslamî
tebliğde takip ettiği metodu değil, aynı zamanda Allah'ın rızasına ulaşmayı
hedefine koymuş Müslüman bir gencin nasıl bir şahsiyette olması gerektiğini
de anlatıyordu. Hem de kuru bir tarihsel bilgi yığını şeklinde değil. Her cümlesi
özenle seçilmiş, içerisine âlemlere rahmet Hz. Muhammed (a.s.)'in aşkını adeta
bir nakkaş hassasiyetinde işlemiş bir şekilde. Büyük bir feraset ve samimiyetle
ideal bir Müslüman genç portresini gönüllere nakşediyordu. Cümlelerinin kuv-
vet ve tesirinin, ilmini amele dönüştürmüş olmasından kaynaklandığını okudu-
ğunuz satırlarda rahatlıkla hissedebiliyordunuz. Aynı zamanda Allah'a tam tes-
limiyetle gerçekleşen imanı, büyük bir samimiyetle yerine getirilen ibadetleri,
insanlarla iyi geçinme üzerine temellenmiş muâmelât hayatı ve evrensel ahlaki
ilkeleri yerli-yerine oturmuş bir bütün olarak görüyordunuz.

1995 tarihinde Üniversite yıllarımın daha ilk derslerinden biriydi. Sınıfa, öğ-
rencilerine beslediği büyük sevgi ve onlara verdiği değer bir nişanesi olarak
ceketinin düğmelerini iliklemiş, içinde sakladığı hüznü yüzündeki tatlı bir tebes-
ümle örtmüş, gözlerinin yeşilinde etrafa huzur ve sevgi dağıtan bakışlarıyla

koltuğunun altında kendi el yazması notları olan bir hoca girdi. Sınıfın ortasında durarak daha sonra yüzüne ne zaman baksam hep aynısını gördüğüm, rahmet dolu yağmur bulutlarına benzettiğim içten gelen gülümsemesiyle selam verdi. Elindeki ders notlarını masaya bırakıp Hz. Peygamber'in siyerini öğrenmenin ne denli önemli olduğundan bahsederek derse başladı. Söylediği her cümlede Allah Rasûlü'ne duyduğu muhabbeti hissettiğiniz bu hocanın Ahmet Önkal Hoca olabileceğini içimden geçirdim. Evet, tahminimde yanılmamıştım. Bu durumdan son derece mutlu oldum. O dönem, özellikle siyer dersini ipe çekiyordum. Hiç devamsızlık yapmadığım bu derste hocamın; Hz. Peygamber'den bahsederken titreyen dudakları, yaşaran o güzel gözleri, zaman zaman kelimelerin boğazında düğümlenerek konuşmalarında zorlanması herkes gibi beni de derinden etkiliyordu. Derslerinde anlattığı, her yönüyle örnek alınabilecek O Peygamber'e aşk ile bağlanmamak mümkün değildi. Aradan geçen zaman zarfında hocamın hem derslerinde hem de kitabında bahsettiği Müslüman bir tebliğcide bulunması gereken tüm özellikleri şahsi yaşamında hayata geçirdiğini yakından görüyordunuz. Ruhî erginlik, ilmi yetkinlik, bedeni ve maddi hazırlık, muhataba değer verme ve yakınlık tesis etme, işleri kolaylaştırma, hüsn-ü muâmele, sabır, azim, vakur bir tavır, şefkat ve merhamet, af ve müsamaha, tevazu, istikamet üzere bir yaşantı, güler yüzlülük, samimiyet, cömertlik, ikramda bulunma ve dua. Bu sıfat ve davranışların hepsini üzerinde topladığına ve bilfiil yaşantısına aktardığına şahit oluyordunuz.

Bazı arkadaşlarla birlikte Hocam'a daha yakın olmak ve kendisinden daha çok istifade etmek için kendisini rahatsız etme pahasına sık sık odasına gidip gelmeye başlamıştık. O günlerde İlahiyat Fakülteleri'nde fazla yaygın olmayan bir uygulamayı hayata geçiren Hocam'a bağlılığımız bir kat daha artmıştı. Zira diğer birkaç hocamızla birlikte büyük bir fedakârlık örneği sergileyerek BİLKAM adında bir enstitü açmıştı. Bir üst sınıftaki arkadaşlarla başlattığı bu enstitüye ikinci dönem öğrencileri olarak benimle birlikte on kadar arkadaşı da dâhil etmişti. Hafta içinde Fakültede, hafta sonlarında ise farklı mekânlarda Arapça başta olmak üzere temel İslamî ilimlerde özel dersler almaya başladık. Alanında yetkin ve özverili birçok hocayla özel ders yapma imkânını bizlere sunmuş oldu. Bugün gerek siyasi hayatta, gerekse akademik camiada oldukça önemli, çok sayıda isimle seminerler gerçekleştirmemizi sağladı. Yaklaşık üç yıl süren bu çalışma esnasında büyük bir ciddiyet ve özveriyle gecesini gündüzüne katan rahmetli Ahmet Önkal hocam, aynı zamanda bizzat kendisinin de katkıda bulunduğunu bildiğimiz burslar ayarladı bizlere. O sayede bugün kütüphanemde sahip olduğum birçok eseri almama aracı oldu. Allah kendisinden ebedi razı olsun inşallah.

Gerek akademik camiada gerekse Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde insanlarımıza hizmet sunan yüzlerce hocanın yetişmesine büyük katkılarda bulunan Önkal hocamın, yetiştirdiği öğrencilerin her biri üzerinde iyi bir şahsiyet ve karakter sahibi olmaları hususunda da ciddi tesirler bıraktığı rahatlıkla görülmektedir. Odasına giren herkim olursa olsun onu mutlaka ayakta karşılar, elini sikar, tebessüm eder ve en yoğun olduğu bir zamanda bile ikramda bulunmadan bırakmazdı. Nezaketi, kibarlığı ve tam bir Osmanlı

beyfendisi tavırlarıyla kendisinden etkilenmemeniz mümkün değildi. Doktora dönemim boyunca hocam dekanlık görevini icra ediyordu. Bu sebeple tez çalışmamla ilgili görüşmelerimizi çoğu zaman makam odasında yapmamız gerekmişti. Ama ne kadar yoğun olursa olsun hocam ne yapıp edip görüşmemiz için bir zaman ayırırdı. O zamanlar da çok kere şahit oldum ki hem idari hem de eğitim-öğretimle ilgili tüm işlerini daima büyük bir suhuletle yürütür, en olumsuz olay ve tavırlar karşısında bile mutlaka nezih bir çıkış yolu üretirdi.

BİLKAM enstitüsü, Yüksek Lisans ya da Doktora dersleri için odasına gittiğimizde önceden hazırlığını yapmış olarak bulurduk hocamızı. İşlenecek konuyla ilgili bilgi fişlerini masanın üzerine hazırlamış olurdu. Konuyu büyük bir titizlikle tüm ayrıntılarına değinerek işler, en çetrefilli konularda bile tüm külliyatı elden geçirmiş olmanın verdiği kolaylıkla, çok ince detayları büyük bir ustalıklarla ortaya koyardı. Derslerini can kulağıyla dinler, cemalini, hal ve hareketlerini büyük bir hayranlıkla takip ederdik. İşlenen konuya yakın başka bir sorun gündeme geldiğinde hemen yan tarafında bulunan içerisinde yüzlerce zarfın olduğu büyükçe bir dolabın bir çekmesini açar, hemencecik o konuyla ilgili bir zarf alır ve içerisindeki bilgi fişlerini tek tek masasının üzerine yayar. O sorumluluğu kaynaklarıyla birlikte izah ederdi.

Malum olduğu üzere tez izleme komitesi ya da tez savunmalarından sonra yemeğe gitmek, hocalara ikramda bulunmak âdettendir. Çok kere şahit oldum ki Önkal hocam, katıldığı bu tür yemeklerde öğrencisine harcama yaptırmaz, hesabı mutlaka kendisi öderdi. Tabi Sayın Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar hocam varsa durum bazen değişirdi. Zira bazen Kapar hocam hızlı davranır ve hesabı çoktan ödemiş olurdu. Öğrenciler olarak bir piknik düzenleyeceğimizde kendisinin de aramızda olmasını dilerdik. Hocam ise bu teklifimizi hiç geri çevirmez, bizimle olmaktan mutlu olacağını ifade eder ve hemen “masraflar için şunu alın” diye mutlaka katkıda bulunurdu. Katıldığı pikniklerimizde bizimle birlikte top oynar, kendi aramızda yaptığımız şakalara hocamızı da dâhil edip kendisini iletirdik, hocam tebessüm eder geçerdi.

Öğrencisi olan herkes bilir ki talebesi olanların sadece maddi değil, özel problemleriyle de çok samimi bir şekilde ilgilenmiştir Önkal hocam. Şahsen hayatımda karşılaştığım bazı problemlerimle bir baba edasıyla yakından alakadar olmuştu. Günlerini, aylarını, bütün eforunu harcadığına bizzat şahit oldum. Sadece ben değil elbette, tüm öğrencilerine hayatı boyunca aynı tavrı sergilemişti. Ahmet Önkal hocam, bütün öğrencilerine sadece ilmi ve gönlünü değil, aynı zamanda evinin kapılarını da sonuna kadar açan bir kimseydi. Öğrencilerinin kendisini evinde ziyaret etmesinden büyük memnuniyet duyar, başta şahsı olmak üzere tüm aile fertleri, eve gelen misafirleri için içten, samimi ve güler yüze seferber olurlardı. Bizler mahcup olup ikramlarını kendimiz almak istesek de buna müsaade etmez ve bizzat kendisi ikramlarını servis ederdi. Allah hem kendisi hem de muhterem eşi ve onun terbiyesinde yetişmiş oldukları her halinden belli olan sevgili evlatlarından razı olsun inşallah.

Son olarak hocamın hayatının sonlarında maruz kaldığı hastalığı esnasındaki tavırlarından bahsetmek isterim. Zira hayatının son demlerinde bile, sab-

rın, tevekkülün ve azmin ne demek olduğunu çok güzel bir şekilde öğretmeye devam etti bizlere. Tedavi sürecinin zorunlu bazı zamanları haricinde ilmi çalışma hayatından, dersleri ve öğrencilerinden hiç kopmadı hocam. Hatta belki de önceki döneminden bile daha fazla bir gayret sergiledi. Hasta ziyareti için gittiğimiz zamanlarda dahi konuşmalarımız bir müddet sonra Hz. Peygamber ve siyeriyle ilgili konulara geliveriyordu. Sorduğumuz sorulara ya da danıştığımız hususlara bilgi ve irfanıyla bıkip usanmadan cevaplar veriyor, bizi aydınlatmaya çalışıyordu. Vefatından birkaç gün önce bir arkadaşımın hastanede ziyaret ettiğimizde hocamın bize söylediği son sözleri “çalışalım, dua edelim, dua!” olmuştu.

Velhasıl son nefesine kadar tam bir Peygamber aşığı olarak, Hz. Peygamber'in sünnetine bağlı ve O'na sevdalı bir hayat sürdü. İyi bir ilim adamı olmanın yanı sıra çok iyi bir tebliğci oldu. İlmiyle amil bir kimse olarak, sadece sözleri ve yazdıklarıyla değil, yaşantısıyla da bunu ortaya koydu. Yüreği imanlı, hayatı ibadetli, ağzı dualı bir kimse olarak Rabbine yürüdüğüne bizler şahidiz. Rabbim, hocamızın lehine bu hüsn-ü şehadetimizi kabul etsin, mekânını âlî, günahlarını mağfur eylesin. Çok sevdiği, hayatını ve sa'yini uğruna harcadığı sevgili Peygamber Efendimize cennette komşu eylesin.

yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 633 - 634

Vefeyât
Obituary

Hocam Prof. Dr. Ahmet Önkal

MEHMET NADİR ÖZDEMİR

Doç., Dr. Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı
mehmetnadir72@gmail.com | orcid.org/0000-0002-1445-7541

Geliş Tarihi / Received: 09.10.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 12.12.2019

Atf / Cite as

Özdemir, Mehmet Nadir. "Hocam Prof. Dr. Ahmet Önkal". *İstem*, 17/34 (2019): 633-634.
<https://doi.org/10.31591/istem.631515>

Her insanın hayatında öğretmen/hocanın mümtaz bir yeri vardır. İstikametinin ve mesleğe bakışının oluşmasında, ruhunun şekillenmesinde, alan yeterliliğinin gelişmesinde öğrencilik hayatımız boyunca karşılaştığımız hocalarımızın ayrı ayrı katkı ve etkileri olmuştur.

İşte bu hocalarımdan birisi de Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL hocamdı. Kendisi fakülte 3. sınıfta "*Türk İslam Devletleri Tarihi*" isimli seçmeli dersimize gelmişti. Bu derste günümüzdeki Türk Cumhuriyetlerinin tarihini işlemiştik. Hocanın derse zamanında girişi, disiplinli ders işleyişi, öğrenciyeye söz hakkı vermesi, ciddî ama derse katılan öğrencisini sevdiğini hissettiren tavırları bende hep güzel bir hatıra olarak kalmıştır.

Hocamızın derslerini esasen yoğun olarak yüksek lisans ve doktora dönemlerimde aldım. Bu süreçlerde de verdiği dersler verimli oldu. Kendisi derse devam konusunda lisans döneminde taviz vermediği gibi lisansüstü öğrencilerine de taviz vermezdi. Yüksek lisans ders döneminde benimde görevim sebebiyle bir ara devam sorunum baş göstermiş, hocamız devam edemezsem devamsızlıktan bırakacağını ima etmiş, "Müdüründen izin al. Ya da başka bir çözüm yolu bul" demişti. Ben de çözüm yolu bularak derslere devam etmişim.

Ahmet Önkal hocamızın imtihanları da ciddi idi. Çalışmayan, dolu dolu cevap veremeyenler dersten kalırdı. Kendisi derslerinde olduğu kadar yazdıklarında da ciddi idi. Rivayet inceleme tekniğini iyi bilir ve uygulardı. Yüksek lisans ta bana araştırmam için verdiği "Hz. Peygamber'in Zeyneb b. Cahş ile evliliği konusundaki rivayetler" ödevini hâlâ unutamıyorum.

Ahmet Önkal hocam benim aynı zamanda yüksek lisans tez danışmanımdı.

Bu sebeple tezimle ilgili hususlarda kendisiyle her görüşmemizde yol gösterici olurdu. Hocamız ile doktora döneminde de Arapça metin okuma dersleri yapmıştık. Çok verimli geçen bu dersler bende metodik olarak izler bıraktı.

Hocamızın ciddi, verimli ve bilhassa Siyer-i Nebi açısından kıymetli bilgileri ve akademik duruşunun bende iz bıraktığını söyleyebilirim. Ondan gördüğüm ve öğrendiğim ciddi ve verimli ders işleme tarzını meslek hayatım boyunca kendi üslubum ile de birleştirerek uyguladım ve uygulamaya devam ediyorum.

Hocamızla doçentlik imtihanı sonrasında da görüşmüş, tebrik ve takdirlerini almıştım. Kendisini hemen her bayramda arayıp bayramını tebrik eder, hâl ve hatırını sorar, fırsat buldukça da fakülteadaki odasında ziyaret ederdim.

Kendilerine Yüce Mevla'dan bu vesile ile rahmet diler, Peygamberimiz (as)'e komşu olmasını niyaz ederim. Allah kendisinden razı olsun.

Doçentlik hatırası (19.10.2015)

Yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 635 - 655

Vefeyât
Obituary

Prof.Dr. Ahmet Önkal Hocamın Ardından

Fatih ERKOÇOĞLU

Prof. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Tarih Bölümü

fatiherkocoglu@hotmail.com | orcid.org/0000-0002-5439-4530

Geliş Tarihi / Received: 30.10.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 12.12.2019

Atf / Cite as

Erkoçoğlu, Fatih. "Prof.Dr. Ahmet Önkal Hocamın Ardından". *İstem*, 17/34 (2019): 635-655.
<https://doi.org/10.31591/istem.640229>

Prof. Dr. Ahmet Önkal hocamızın 22 Şubat 2019 sabah saat 04:00'te vefat ettiği haberi İslam Tarihçileri whatsapp grubuna düşmüştü. Hocamız neredeyse 22 gündür hastanede yatıyormuş, hiç haberim olmadığı gibi cenazesine de katılma imkanım olmamıştı. Çok üzümüştüm. Merhum hocamıza Allah'tan rahmet, kederli ailesine de baş sağlığı diliyorum. Hocamızın mekanı cennet, makamı âli olsun.

Derler ya birden sinema şeridi gibi hatıralar canlanmaya başladı. Hemen fotoğraf arşivimi açtım, hocamızla bir arada olabileceğimiz konferans, sempozyum ve gezi programlarının fotoğraflarını tek tek inceledim. Tespit ettiğim bir miktar fotoğrafı facebooktan o an paylaşınca da birçok hoca ve arkadaşımın olumlu tepkiler almıştım. 26-27 Eylül 2019 tarihlerinde Çeşme'de gerçekleştirilen koordinasyon toplantımıza katılmıştım. Gittiğimiz gün bize takdim edilen çantanın içinde henüz yeni çıkan merhum hocamızın *Muhtasar Siyer-i Nebî* adlı çalışması vardı. Bunu görünce duygulandım. Hocamın bir siyer kitabı hazırladığı, fakat bitiremediği ifade edilmişti. Toplantımızın ikinci gününde Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken hocam da bu duruma değindi. Hocamızın üslubu ve yöntemine göre onun bu çalışmasını ikmal ettiklerini söylemişler ve katılımcı hocala-

rımıza bir nüsha takdim etmeyi uygun görmüşlerdi. Merhum Prof. Dr. Ahmet Önkal hocamız ve ikmal yapan hocalarımızdan Allah razı olsun.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken hocam İSTEM dergisinin Aralık 2019 sayının *Ahmet Önkal Anısına* çıkacağını ve merhum hocamızla ilgili yazı ve görsel malzemeler konulacağını söyleyince ben de Atçeken hocama, Ahmet Önkal hocamın vefatı münasebetiyle facebooktan hocamın da içinde bulunduğu bir miktar fotoğrafı paylaştığımı, arzu ettikleri takdirde kendileriyle de paylaşabileceğimi söylemiştim. Hocam da memnuniyetini ifade ederek, bu fotoğrafları kendisine göndermemi söyledi. Bu sefer hem ilave başka fotoğraflar daha ekleyebilmek için fotoğraf arşivimi yeniden yokladım. Eski fotoğraflar birer birer gözden geçirilirken, hatıralar yeniden tazelandı. Epeyce bir fotoğraf bulunca da aklıma bu yazıyı yazmak düştü. Yazı hocamızla tanışma süreci ile başlayacak ve muhtelif kolokyum ve gezilerdeki kısa karşılaşmalarımıza dair olacaktır. Ayrıca o günlerde fotoğraf makinemin objektifine yansıyan rahmetli hocamızla ilgili bazı kareleri de bu vesile ile paylaşmak istedim.

2006 yılı idi. Prof. Dr. Ahmet Önkal Hocamı makalelerinden biliyordum, fakat kendisini daha henüz hiç görmemiştim. Danışmanım Prof. Dr. İrfan Aycan hocam, Ahmet Önkal hocamı da doktora tezi jürisine dahil etmiş ve savunmaya davet etmişti. İrfan Bey, 16 Ekim 2006 tarihinde öğlene doğru Ahmet Önkal hocamı AŞTİ'den almamı söylemişti. Aracımla terminale hocamı almaya gitmiştim. Hocamla ilk defa karşılaşıyordum. Selamlaştık, hocamızın hal ve hatırını sordum. Tabi olarak çok heyecanlı idim. Bir iki saat içinde doktora tezimin savunmasına girecektim. Jürimdeki diğer hocalarımı tanıyordum. Prof. Dr. Ahmet Önkal hocam ile ilk defa tanışmış, heyecanım da bir kat daha artmıştı. Terminal ile fakülte arasında fazla bir mesafe yoktu. On dakika sonra fakülteye ulaşmıştık.

Tez savunmam İrfan Bey'in odasında olmuştu. İki ciltten oluşan tez metnimi hocam büyük bir dikkatle okumuş, muhtelif sorular sormuştu. Çalışmamda kullandığım kaynakların ciltlerine bile dikkat çeken Ahmet Önkal hocam, tezimde kullandığım Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ* isimli kitabının nasıl 3 cilt olduğunu ayrıca belirtmişti. Zira hocalarımızın odasında bulunan Zehebî'nin kitabı yirmi cildin üzerinde idi. Benim kullandığım ise sadece 3 cilt idi. Ben de Arap dünyasında çıkan yeni baskısının sadece 3 cilt olduğunu, ben bu baskısını ken-

di kütüphaneme aldığımı ifade etmiştim. Savunmam oldukça güzel geçmiş, hocamın çok yapıcı katkıları olmuştu. Birkaç sayfadan oluşan hazırladığı rapor metnini de ayrıca bana takdim etmişti. Hocamızın üslubunu çok beğenmiştim.

2008 yılında İslam Tarihçileri Koordinasyon Toplantısı gerçekleştirilecekti. Doktora sonrasında Sivas'a dönmüş ve burada çalışmalarımı sürdürmeye başlamıştım. Tek araştırma görevlisi olduğumdan, Konya'da periyodik olarak çıkan *İSTEM* dergisinin abonelik işlerini ben takip ediyordum. 2008 yılında koordinasyon toplantısı için sadece iki hocamıza davetiye gelmiş ben de bölüm başkanına, Şanlıurfa'daki bu programa katılmayı arzu ettiğimi, bütün masraflarımı kendimin karşılayabileceğimi ifade etmiştim. Sivas'tan Prof. Dr. Ünal Kılıç ve Prof. Dr. Ali Aksu hocalarımla birlikte Urfa'ya giderek, burada koordinasyon toplantısına iştirak etmiştim.

Programın ardından kısa süreli bir Suriye gezisi tertip edilmişti (13-18 Mayıs 2008). Akşam üzeri hocalarımız ve eşlerinin de bulunduğu bir otobüsle Kilis üzerinden Suriye'ye geçmiştik. Gezi programında güneyde yer alan Busra şehri de bulunuyordu. Suriye'ye ilk olarak 2004 yılında gitmiş burada takriben altı buçuk ay kadar kalmıştım. Bu esnada Dimaşk'ta dil kursuna kayıt yaptırmış, buradaki kütüphanelerde inceleme ve araştırmalarda bulunmuştum. Bu süre zarfında Suriye'nin başta Dimaşk olmak üzere Halep, Hama, Lazkiye, Tartus, Ceziretü Arvâd, Der'a, Busra, Buldan, Nebke, Zebedani, Humus, Kalatu'l-Hısn, Rakka, Deyr Zor, Caber Kalesi gibi şehirler ve önemli mekanları gezmiştim. Suriye'ye 2006 ve 2007 yıllarında da gitmiş, muhtelif şehirlerini yeniden gezme

imkanı bulmuştum. 2007 yılındaki gidişimiz ise Ankara İlahiyat'tan bir kısım hocalarımızla birlikte olmuş, bu gezide Suriye, Ürdün ve İsrail'i gezmiştik.

2008 yılında düzenlenen bu gezide ise başta Dimaşk olmak üzere Suriye'nin bazı şehirleri gezilecekti. Busra da bunlardan birisi idi. Rehberimizin çok fazla tecrübesi yoktu, bir de işi savsaklama derdinde olduğunu fark etmiştim. Ara ara müdahalelerde bulunuyordum. Bilhassa Busra'ya ulaştığımızda, burada çok az kalınacağını söylemesi beni rahatsız edince müdahalede bulunmuştum. Busra'ya kadar gelmişiz, sanki ateş almaya gelmişiz gibi hızlıca geri dönecekti. Serbest bir zaman verilmişti. Ben de içinde Ahmet Önkal hocamın da bulunduğu küçük bir gruba, özellikle Busra kalesine girilerek, burada sur içinde kalmış olan meşhur anfi tiyatroyu görmelerini istemiştim. Hocamız ve sadece birkaç kişi bununla ilgilenmişti. Otobüse dönüş için hazırlanırken, hocalarımız biraz gecikmişti. Ben de kapıda onların dönmesini bekliyordum. Biraz sonra hocalarımız soluk soluğa dönmüşlerdi. Hocam otobüse bindiğinde "Burası mutlaka görülmeliydi" ifadesini kullanmıştı.

Gerçi burada anlatmak istediğim bunlar değildi. Hocamı doktora tez savunmamdan sonra ilk defa Urfa'da görmüş, şimdi de bir otobüs dolusu hocamız ve eşleriyle birlikte bir yolculuğa çıkmıştık. Busra dönüşünde, meşhur Rahib Bahira kıssası hocamıza sorulmuştu. Busra'dan Dimaşk'a kadar takriben iki saatlik yolumuz vardı. Birkaç gündür yolda olduğumuzdan biraz yorulmuştuk. Hocamıza mikrofon takdim edilmiş, hocamızda hiç vakit kaybetmeden olayı oldukça detaylı ve analitik bir bakış açısıyla anlatmaya başlamıştı. Öğrencilik yıllarımdan beri toplantı, konferans, çalıştay, kongre ve bilhassa konserleri devamlı olarak kaydederdim. Özel olarak yanımda bir ses kayıt cihazı bulundururdum. Ne var ki o gün çok yorulmuş olmalıyım. Tarihi bir olay ancak bu kadar güzel, detaylı ve doyurucu anlatılabilirdi. Hocam o kadar güzel konuyu anlatıyordu ki, bir taraftan yorgunluk diğer taraftan hocamın akıcı ve zevkli anlatımına kapılınca kayıt yapmayı unuttum. Hocam konuşmasını bitirdiğinde Dimaşk'a varmıştık bile. O gün bu gündür bu konuşmayı neden kaydetmeyi unuttuğuma hala hayıflanırım. Ben orta sırada bir yerde oturuyordum. Hocamın elinde bir notun olup olmadığını da bilmiyordum, fakat hocamın akıcı konuşması beni çok etkilemişti.

Gezi dönüşü Dimaşk'ın önemli lokantalarından birine gitmiştik. Hocamızla aynı masada oturma şerefine nail olmuşum. Hava serinleyince görevlileri her birimize birer üst kıyafeti giydirmişlerdi. Burada sohbet eşliğinde yemeklerimizi afiyetle yemiştik.

İ
S
T
E
M
34/2019

Arşivimdeki fotoğrafları incelerken 29-30 Mayıs 2009 tarihlerinde Ankara'nın Kızılcahamam ilçesinde düzenlenen İslam Tarihçileri Toplantısı'na ve ardından düzenlenen eski Ankara gezisine de hocamızın katıldığını fark etmiştim. Hocamızın içinde olduğu bazı kareleri de burada vermek istedim.

İ
S
T
E
M
34/2019

2010 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olarak Kербela Sempozyumu tertip etmiştik. Sekreteryaya olarak görev aldığım bu programda benim de bir tebliğim vardı. "*Kutsal Bir Mekan Kербela*" başlıklı bir sunum yapmaya kadar vermiş, buna göre bir hazırlık yapmışım. Açılış konuşmaları sonrasında ilk oturum ana salonda yapılacaktı. Hocamız oturum başkanı idi. Sunumumu yaptıktan sonra hocam beni uyararak, kutsalı Allah'ın belirlediğini, burada öyle bir şeyin olmadığını ifade etmiş, bunun üzerine ben de tebliğimin başlığını bilahare yayına hazırlarken "*Kutsal(laştırılmış) Mekan Kербela*" olarak değiştirmişim. Sempozyum sonrasında katılımcılarımızı Divriği şehrine götürmüştük orada Divriği Ulu Camii ve Darüşşifa'sını gezdirmiştik.

İ
S
T
E
M
34/2019

19-20 Mayıs 2011 tarihlerinde Elazığ'da düzenlenen İslam Tarihçileri Toplantısı'nda da Prof. Dr. Ahmet Önkal hocamız ile görüşme imkanımız olmuştur.

İ
S
T
E
M
34/2019

Hocamızla 2011 yılında Endülüs uzmanı Prof. Dr. Mehmet Özdemir hocamızın rehberliğinde gerçekleştirilen Endülüs gezisinde birlikte olmuştuk., Gırnata, Kurtuba, İşbiliyye gibi önemli Endülüs şehirlerinin gezildiği bu tur, bizim için çok faydalı geçmişti. Kıymetli hocamız eşi hanımefendi ile gelmişlerdi.

İ
S
T
E
M
34/2019

25 Haziran-2 Temmuz 2013 tarihleri arasında ilk olarak Bursa'da İslam Tarihçileri Toplantısı tertip edilmiş, ardında da bütün hocalarımızla birlikte Balkan Gezisi'ne çıkmıştık. Bosna, Karadağ, Arnavutluk, Makedonya ve Kosova'nın içinde bulunduğu bu seyahat de bizim için oldukça bereketli geçmişti. Arşivimde hocamla ilgili olarak rastladığım fotoğrafları da burada paylaşmak istedim.

İ
S
T
E
M
34/2019

İ
S
T
E
M
34/2019

İ
S
T
E
M
34/2019

İ
S
T
E
M
34/2019

Hocamız ile en son 16 Haziran 2017 tarihinde Konya'da görüşmüştük. Prof. Dr. İrfan Aycan hocamızın projesi dahilinde Prof. Dr. Mustafa Demirci hocamın davetlisi olarak bir grup hocamızla birlikte hızlı trenle iftardan birkaç saat önce Konya'ya ulaşmış, Alâeddin Camii'ine yakın üniversitenin bir yerleşkesine gitmiş, burada bir miktar proje üzerinde çalışmıştık. Prof. Dr. Ahmet Önkal hocamız da toplantımıza katılmış, bilahare iftarımızı binanın avlusundaki lokantada birlikte açmıştık. O gün hem toplantıdan hem de iftardan birkaç kare fotoğraf çekmiştim. Demek ki hocamızla en son görüşmemiz bu olacaktı.

Muhterem hocamıza Allah'tan rahmet diliyorum. Yüce Rabbim hayatını anlattığı Peygamberimize komşu kılsın inşaallah.

The Caliphate

UK, 2016, Pelican Books, XXIX + 412 Sayfa,

ISBN: 978-0-141-98140-6

Hugh Kennedy¹

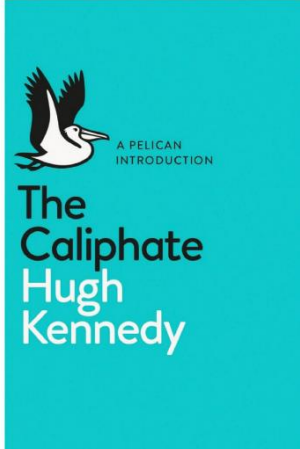
ÖZNUR ÖZDEMİR

Arş.Gör.Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı
oznurozdemir@sakarya.edu.tr | orcid.org/0000-0003-2379-538X

Geliş Tarihi / Received: 10.07.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 24.10.2019

Atıf / Cite as

Özdemir, Öznur. "The Caliphate". *İstem*, 17/34 (2019): 657-661.
<https://doi.org/10.31591/istem.589722>

Pelican yayınlarının tarih, sosyoloji ve politika gibi çeşitli alanlarda yayımlanmış olduğu dizilerin bir parçası olan kitap, yazarın ifadesi ile hilâfetin ne olduğu, kelime anlamı, tarihi bir değer olması veya günümüzde de kullanılıp kullanılmayacağı gibi soruları yanıtlamak üzere kaleme alınmıştır (s. xi). Bibliyografya içermemesi ve bölümlerde dipnota çok fazla başvurulmamış olması sebebiyle akademik üsluptan bir nebze uzak olarak tanımlanabilir. Fakat bu eser, yazarın şimdiye kadar yapmış olduğu çalışmalardan hilâfet hakkında çıkarımlarını yansıtarak bu kavram üzerine genel bir çerçeveyi basit bir dille çizmeyi hedeflemiştir. On bir bölümden oluşan eserde ilk hali-

¹ 1947 yılında doğmuş olan Hugh Kennedy, dünyanın birçok ülkesinde bulunarak İslâm Tarihi üzerine önemli çalışmalar yapmış İngiliz bir akademisyendir. Halen University of London SOAS'ta görev yapmaktadır. *The Early Abbasid Caliphate; a Political History* (1981), *The Prophet and the Age of the Caliphates, 600-1050* (1986), *When Baghdad Ruled the Muslim World: The Rise and Fall of Islam's Greatest Dynasty* (2005), *The Great Arab Conquests* (2007) gibi önemli eserleri bulunmaktadır.

felerden başlayarak 21. yüzyıla kadar olan zaman dilimi kapsanmaya çalışılmıştır. Aynı konuda ve benzer şekilde daha önce yazılmış olan *The Caliphate* adlı eserin² bu çalışmaya örneklik teşkil ettiği açıktır.

Giriş bölümünün hemen ardından verilen iki haritadan ilkinde Milâdî 750 yılında İslâm halifeliği gösterilmiş, ikinci haritada ise 10. y.y.'dan 12. y.y.'a kadar Güneybatı Avrupa ve Kuzeybatı Afrika'daki hilâfet toprakları gösterilmiştir (s. xxvi-xxix). İlk bölümde hilâfet kavramını Kur'an-ı Kerim'de sunulan şekli ve İslâm devletlerinde benimsendiği haliyle ele alan bir anlatım bulunmaktadır. Yazarın burada işaret etmek istediği en önemli husus halifenin vekil mi yoksa halef mi olduğu meselesidir (s. 9-10). Bu hususta vurguladığı en önemli tartışma konusu ise halifenin Allah'ın vekili sıfatıyla kazandığı ilahi mevkidir. Yazar Crone ve Hinds'in kitabı olan *God's Caliph*'i önemli bir eser olarak zikretmiş ve onların bu konudaki görüşlerine önemle işaret etmiştir³. İkinci bölümde ise Muâviye'nin halifeliği konusundaki görüşleri dikkat çekicidir. Gayr-i müslim kaynaklarda onun başına bir taç takmaması, halka yakın oluşu gibi dönemin diğer liderlerinden farkına temas eden pasajları alıntılanarak vermiştir. Bununla birlikte onun başarılı bir halife oluşu, güçlü ve etkili karakteri gibi yönlerine de işaret ettiği görülmektedir (s. 53-54). Yazar bu bölümde ayrıca dikkat çekici olarak, Hz. Hüseyin'in şehadetini anlatmış ve günümüz İran'ında karşılaştığı birtakım ritüellere işaret etmiş, böylece kitabın kronolojik akışı içinde ilk kez farklı bir üsluba yer vermiştir (s.56). Yazarın anlatımında Muhtâr es-Sekaffî'nin başlatmış olduğu isyan Emevî hilâfetine karşı Zübeyrî hilâfet savaşında dengeleri değiştiren bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple yazarın Muhtâr'ın hareketine eserinde kısa da olsa önemli bir yer ayırdığı görülmektedir (s.60-64). İkinci bölümü sonlandırırken Emevîlerin Abbâsî halifelerine ve daha sonra gelenlere nazaran neden saray hayatını benimsemeyip daha sade şartları tercih ettiklerini de yorumlamaya çalışmıştır. Bu konuda onların bedevi hayat tarzından kopmak istememeleri, halk tarafından kabul görmeyecek yaşantı tarzlarını gizleme ihtiyacı gibi farklı yorumlara yer verilmesi dikkat çekicidir (s.78-79).

Üçüncü bölümden itibaren üç bölüm boyunca Abbâsî Hilâfeti konu edin-

² Yazar 1927 yılında Sir Thomas Arnold tarafından kaleme alınan bu eseri referans göstererek benzerliğe dikkat çekmiştir. Ancak yine de aralarında neredeyse bir asır zaman olan bu iki eserin üslubunun farklı olduğunu belirtmek gerekir. Arnold kitaba Doğu dünyası ile Batı dünyasını karşılaştırarak başlarken, Kennedy böyle bir karşılaştırmaya en azından kitabın başında lüzum görmemiştir. Aynı konuyu benzer şekilde ele alan iki eserdeki bu belirgin farkta oryantalistlerin bir asır içinde değişen metodolojilerinin etkili olduğu belirtilmelidir.

³ Kennedy bu iki yazarın İslâm tarihine oryantalistik yaklaşımlarının herhangi bir eleştirisini yapmamıştır. Ancak bu iki yazarın 1950'lerden sonra batıdaki akademik yaklaşımda farklı ve marjinal tutumları ile dikkat çektiklerini belirtmek gerekir. Kennedy'nin bu tutumunda Martin Hinds'in Cambridge Üniversitesi'nde doktora eğitimi sırasında danışmalığını yaptığını göz ardı etmemek gerekir. Kennedy, herhangi bir noktaya dikkat çekmeksizin onların bu eserlerinde hilâfet kavramının başından beri Allah'ın vekili anlamını taşıdığını, bu kavrama vâris manasının 9. y.y.'daki ulema tarafından verildiğini ifade eder. Patricia Crone - Martin Hinds, *God's Caliph, Religious Authority in the First Century of Islam* (Cambridge: CUP, 1986), 111-112. Bu kitabın tanıtım yazısı için bk. Ahmet Turan Yüksel, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1994): 227-233.

miştir. Bu kısımda en başta Abbâsî ihtilâli hakkında önemli hususlara, özellikle ihtilal süresince yürütülen gizliliğe ve ihtilalin yürütülüşü konusunda bugün dahi açıklanamayan belirsizliklere dikkat çekmektedir. Ancak Ali evladı ile Abbâsîler arasında ortaya çıkan halife seçimi tartışmaları konusunu hızlı geçtiği görülmektedir. Oysa yazarın buradan hilâfet ile ilgili bir yorumlamaya gitmesi ve bu konuda bir tartışma sunması beklenirdi. Buna karşın detay sayılabilecek başka bir konuda, örneğin Halife Harun Reşid'in yaz aylarına denk gelen Hac ziyaretlerinde içeceği soğutmak için getirilen buz hakkında geniş bilgilere yer vermiştir. Abbâsî Hilâfeti konusunda önemle vurguladığı başka bir husus ise sosyal ve siyasi değişiklikler sebebiyle hilâfet makamının gücünü kaybetmesidir. Yazar bu hususa dikkat çekmek için tarihi anlatım içinde birçok örnek olaya yer vermiştir. Bu örnekler genç yaşta başa gelen ve bu sebeple etrafındakiler tarafından yönlendirilen halifeler sebebiyle olduğu gibi (s.119), Büveyhîlerin kontrolü ele geçirmesiyle otoritesini kaybeden halifeler sebebiyle de (s. 175-186) gerçekleşmiştir. Yazar ayrıca Büveyhîlerin Şîi ve "sapkın" diye nitelendirdiği tutumuna karşın, Gaznelilerin Sünnî ideolojiyle Abbâsî Hilâfetini himaye edişini karşılaştırırken (s.190-191) yer yer İslâm dünyasını ikiye bölen bu iki mezhebin oluşum sürecini de ele almaktadır. Bununla birlikte Arap hilâfetindeki Fârisî ve Türkî etkiyi satır aralarında işlediği görülmektedir. Abbâsî Hilâfeti konusunda eleştirel bakış açısı sergilediği en önemli husus ise halifelerin giderek halktan uzaklaşmasıdır. Ona göre Abbâsî Devleti'nin başarısızlığının sebeplerinden biri de halifelerin bu şekilde İslâm ümmetinden kopmaları olmuştur (s.130-133). Yazarın Abbâsî sarayının desteklediği ilimler konusundaki yorumu da önemlidir. Abbâsî sarayında şiir, fen ve tarih yazımı gibi ilimlerin desteklendiğini; buna karşın dinî ilimlerin daha çok cami ve evlerde geliştiğini ifade etmektedir (s.161-162). Kitabın ana kısmını oluşturduğunu söyleyebileceğimiz bu üç kapsamlı bölümün sonunda yazar 11. yüzyıldan başlayarak batı dünyasının haçlı seferleri dolayısıyla hilâfet kavramı ile tanıştığı ve bu kavramın batı dünyasına taşındığını, hatta Papa için de kullanıldığını ifade etmektedir (s.205). Böylece yazar, bu konuda verdiği örneklerle de hilâfet kavramı konusunu farklı bir mecraaya taşımış olur.

Abbâsî Hilâfetinin ele alındığı bu üç uzun bölümün ardından, yazar sırasıyla Fâtımî Hilâfetini, Endülüs'te kurulan hilâfetleri, Memlûk ve Osmanlı Hilâfetlerini ele almıştır. Yazar her bir bölümde tarihi olayları anlatmaktadır ancak bölümlerde hilâfet kavramını değerlendirdiği noktalar birbirinden farklıdır. Fâtımî hilâfetinde Sünnî ve Şîi hilâfet anlayışını karşılaştırırken, Endülüs'te kurulan Emevî hilâfetinde özellikle halifelerin geçmişte İslâm devletinin mutlak halifeleri olan atalarına dikkat çekmek üzere kullandıkları "halifelerin oğlu" sıfatını ve etkisini ele almıştır. Bu sıfatı kullanmalarındaki sebebin, anavatanları Abbâsîler tarafından ellerinden alınmış olan Suriyeli destekçilerini kendilerine bağlamak olduğu yorumunda bulunmaktadır (s.282). Diğer taraftan halifelerin kullandıkları sıfatların çoğunlukla onların hilâfet anlayışını yansıttığı görüşündedir ve bu konuda çeşitli örnekler vermiştir (s. 290). Onuncu bölümdeki "Memlûklerde ve Osmanlılarda Hilâfet" başlığının aksine yazarın Memlûk idaresi altında halifenin

varlığı hakkında oldukça özet bir anlatım yaptığı, buna karşın Osmanlı idaresi altındaki hilâfet makamını etraflıca ele aldığı görülmektedir. Osmanlıdaki hilâfet anlayışı konusunda önemle altını çizdiği nokta ise Osmanlıların bu makamı gerekli gördükleri yerde kullanmaları ve meşruiyetini ispatlamak için bir çabaya girdikleridir. Bu konuda verdiği bir örnek 1553'te Osmanlı veziri Lütü Paşa'nın hilâfetin Sultanın hakkı olduğunu savunan bir risale yazmasıdır (s. 344). Yazar Lütü Paşa'nın bu risaleyi "Hilâfetin Kureyşliliği"ni⁴ savunan alimlere bir cevap olarak hazırladığı görüşündedir. Bu bölümde yazarın II. Abdülhamit döneminde Panislamizm politikası sebebiyle hilâfetin önemli hale gelişi ve bu doğrultuda hicaz demiryolu yapımı gibi projeleri anlattığı kısımda bir hususu açık yüreklilikle dile getirmesi onun bakış açısını ortaya koyar niteliktedir. Yapımı sırasında buradaki bedevilerin geçim kaynaklarının ellerinden gidecek olması kaygısıyla İngiliz ajan Lawrence ile iş birliği yapıp demiryolunu yıkma çalışmalarına giriştiğini ifade etmiştir (s.349). Benzer tutumu kitabın son bölümü olan "Yirminci Yüzyıl ve Sonrasında Hilâfet" başlıklı bölümde de göze çarpar. 11 Eylül saldırıları ile gündeme getirilen "tüm dünyayı tehdit eden İslâmiyet" anlayışının ironik şekilde ve hilâfet ile bağlantılı olarak Bush ve Rumsfeld tarafından ifadelendirildiğini söylemiştir (s.370). Yazarın daha sonraki hilâfet değerlendirmeleri DAİŞ üzerinden devam etmiş, radikal bir halifelik ilan eden bu grubun kullandıkları semboller ve lider Ebû Bekir el-Bağdadî'nin söylemlerini analiz etmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak, bu kitap genel bir kitleye hitap etmek üzere yazıldığı için bölümlerde çoğunlukla detaya girilmemiş, hilâfetin kavramsal değeri ve halifenin konumu üzerinden genel tartışmalara değinilmiştir. Hatta yazar bu tartışmalarda kendi görüşünü dahi belirtmekten kaçınmış, yalnızca problemlere işaret etmekle yetinmiştir. Abbâsî Hilâfeti konusunun ise kitabın merkezine oturduğu açıktır ve uzun süren bu hilâfette dikkat çeken tüm yönleri değinilmeye çalışılmıştır. Yazar bu anlatımında kimi zaman kitabın ana temasından uzaklaşmış olsa da hilâfetin vücut bulduğu devlet mekanizmasını ve saray hayatını okuyucunun gözünde canlandırmayı başarabilmiştir. Anlatımında kronolojik bir metot benimsemiş ve bölümleri buna göre sıralamıştır. Hatta diğerlerinden farklı bir bölüm olan ve 11. yüzyılda yaşamış üç alimin⁵ halifenin nitelikleri ile ilgili yorumlarının ele alındığı bölüm bile bu esasa göre konumlandırılmıştır. Okuyucuların her kitleden olması hedeflendiği için Arapça kelimelerden kaçınılmaya çalışıldığı ifade edilmiş ve hatta kitap sonuna basit bir Arapça terim sözlüğü eklenmiştir. Kitabın bu yönü, yazılış amacı ve hedeflediği kitleyi açıklayan bir nitelik arz etmektedir. Bölümlerde işaret edilen referanslar çok kısa şekilde kitabın sonunda verilmiştir. Bu referansların toplu şekilde kitap sonunda verilmesi bibliyografyanın kısalığı nedeniyle problemlili bir yön sayılamaz. Bununla birlikte ko-

⁴ Halifelerin Kureyş soyundan gelmesi gerektiği görüşü. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için Mehmed Said Hatiboğlu'nun ilgili makalesine bakılabilir. Mehmed Said Hatiboğlu, "İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 / 1 (Nisan 1979): 121-213.

⁵ Mâverdî (ö. 1058), Cüveynî (ö. 1085) ve Gazâlî (ö. 1111).

nulara göre bir okuma listesi sunulmasının bibliyografyanın eksikliğini tamamlayacak bir yön olarak düşünülebilir (s.395-399). Kitabın sonunda ilk halife Ebû Bekir'den (632) başlayarak 1171 yılına kadar İslâm Devletlerindeki halifelerin listesi verilmiştir (s.383-387). Hilâfet mevzusunu tüm yönleri ile tarihi akış içinde ele alan bu kitap özellikle bu alanda çalışma yapan araştırmacılar ve öğrenciler için okunması gereken bir eserdir. Bununla birlikte, konuya ilgi duyan herkesin okuyabileceği bir sadelikte yazılmış olduğu için farklı alanlardan birçok kişinin de istifade edebileceği niteliktedir.

Yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 663 - 666

Kitap Tanıtımı
Book Review

Türk İslam Edebiyatı

Bilay Yayınları, Ankara, 2018, 255 s.

Prof. Dr. Hikmet ATİK

ABDULLAH MUAZ GÜVEN

Arş.Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Edebiyatı Anabilim Dalı
abdullahmuazguven@kmu.edu.tr | orcid.org/0000-0002-7941-8615

Geliş Tarihi / Received: 25.08.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 25.11.2019

Atıf / Cite as

Güven, Abdullah Muaz. "Türk İslam Edebiyatı". *İstem*, 17/34 (2019): 663-666.
<https://doi.org/10.31591/istem.610380>

Tarih içinde yazılı ve sözlü unsurlarla gelişen ve birikerek günümüze ulaşan kültür hazinesinin gelecek nesillere aktarımında genellikle edebî metinlerin araç olduğu görülür. Birey ve toplumun din konusunda eğitimi ve dinî tecrübenin nakli de çoğunlukla bu edebî metinlerle sağlanabilmiştir. Edebî metinlerin din, ahlâk ve kültür açısından nakledici vasfı yanında tarihî veri olma yönüyle de kıymetli olduğu aşikârdır. Yazıldıkları zamanı canlandıran, insana ve topluma dair unsurları yansıtan vesikalar olmaları hasebiyle bu metinlerin belli bir ihtisas hassasiyetiyle incelenmesi gereklidir.

Edebî metinlerden oluşan külliyyat, ilk planda edebiyat tarihinin konusudur. Edebiyat tarihi; din, felsefe, ahlâk ve sanat tarihlerinin konularını da kucaklayacak genişlikte tüm edebî metinleri ele alır. Genel bir yaklaşımla coğrafya ve milliyeti merkeze alan tasnifler yapılarak incelenen edebî metin külliyyâtı, tarihî süreçte yaşanan ve büyük etki uyandıran toplumsal olaylara göre ayrıntılı tasnife tabi tutulmuştur. Türk edebiyatı açısından bir değerlendirme yapıldığında bireyde ve toplumda büyük bir değişime yol açan, dolayısıyla edebî metinleri büyük ölçüde şekillendiren en önemli toplumsal unsurun İslamlaşma süreci olduğu görülür. İslamlaşmanın Türk edebiyatında muhteva ve şekil noktasında oluşturduğu etki, bu edebiyatın adlandırılması ve kısmen de olsa tasnif edilmesi konusunda fikir ayrılıklarına sebep olacak büyüklüktedir. Türk edebiyatı tarihi konulu eserlerde İslam öncesi, İslam sonrası ve Batı etkisindeki edebiyat şek-

linde üçlü tasnif tercih edilirken özellikle İslam sonrası Türk edebiyatının klasik Türk edebiyatı, divan edebiyatı, ümmet çağı edebiyatı ve dinî-tasavvufî Türk edebiyatı gibi farklı adlandırmalarla zikredildiği görülür.

İlahiyat fakülteleri ile İslami İlimler fakültelerinde okutulan Türk İslam edebiyatı dersi, bu adlandırmalara konu olan İslam kültürü etkisindeki edebiyatın incelendiği bir derstir. İlk kez Abdullah Tansel'in Türkçe Dinî Metinler kitabının başlığında kullandığı bu ifade; İslam enstitüsü ve ilahiyat fakültelerinin teşekkülü sonrasında tercih edilen İslâmî Türk edebiyatı ifadesinden sonra, dinî-edebî tür ve metinlerin işlendiği bu derse ad olmuştur. Türk İslam edebiyatı dersinde, İslam kültürüyle oluşan edebî türler ile bu türlerde yazılan metinler; muhteva, şekil özellikleri ve kaynaklar noktasında ele alınır. Bu türlerde eser veren şair ve müellifler hakkında değerlendirmeler yapılır. Bu derste okutulmak üzere hazırlanmış ders kitaplarının ilki Prof. Dr. Necla Pekolcay'a aittir (y.y. 1967). Prof. Dr. Halil İbrahim Şener'in Prof. Dr. Âlim Yıldız ile birlikte hazırladığı *Türk İslam Edebiyatı* isimli eser ile Prof. Dr. Bilal Kemikli'nin hazırladığı *Türk İslam Edebiyatı Giriş* isimli eser ders müfredatının önemli ölçüde şekillenmesine vesile olacak niteliktedir. Ayrıca Prof. Dr. Ali Yılmaz editörlüğünde, anabilim dalı uzmanlarının katılımıyla yazılmış *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*, Prof. Dr. Hasan Aksoy editörlüğünde hazırlanmış açıköğretim ders kitabı ve Prof. Dr. Ali Çavuşoğlu'nun *Türk İslam Edebiyatı* isimli eseri kapsamlı bilgi ve örnek barındırır. Yazımızın konusu olan eser de Prof. Dr. Hikmet Atik'in bu ders için hazırladığı ve mahsus özellikleriyle dikkat çeken bir çalışmadır. Dört bölüm ile birlikte ekler, dizin ve kaynakçadan oluşan eser, Bilay Yayınları'nın özellikle ilahiyat alanındaki neşirlerini barındıran bilimsel araştırma yayınları serisi içinde yayımlanmıştır.

Genel hatlarıyla incelendiğinde dört ana bölümden oluştuğu görülen *Türk İslam Edebiyatı* isimli çalışma akademik yılın on dört hafta olarak planlanması sebebiyle on dört ünite başlığıyla tasnif edilmiştir. Bu usül, çalışmanın ders kitabı hüviyetinde olması bağlamında olumlu bir tercih olarak görülebilir. Böylece on dört haftalık akademik eğitim süreci kitabın tasnifinde dikkate alınmış, konuların doğru bir zamanlamayla öğrenciye sunulması gayesi güdülmüştür. On dört ünite, üç bölüm başlığı altında incelenmektedir. Dördüncü bölüm ise önemli şahsiyetler ve onların eserlerine ayrılmıştır.

Eserin birinci bölümünde, tarihî süreç ve kaynaklar açısından Türk İslam edebiyatı ele alınmaktadır. Türk edebiyatının tanımı ve kapsamı, tarihî süreçte tasnifi, muhtevasını oluşturan kaynaklar, müracaat kaynakları ve ilk İslamî ürünler bu bölümde farklı ünite başlıklarıyla sunulan konular arasındadır. Divan şiiri beraberinde düşünülen mazmun, mahlas gibi kavramlar ile yine bu şiirin olmazsa olmaz unsurları kabul edilen edebî sanatlar ve aruz gibi meseleler de bu bölümde yer alır. Tarihî süreçte hep din ve kültürün etki alanında olan dil ve edebiyatın geleneksel özellikleri bu bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. İslam dini ve Türk kültürünün edebiyat alanındaki münasebeti neticesinde oluşan geleneğin kalıcılığı hususunda yapılan şu tespit dikkat çekicidir:

“Yüzyıllar süren bu edebî anlayışın ve onun pek çok kuralının Batı uygarlığı

etkisi altında doğan ve şekillenmeye başlayan edebiyatta da canlılığını ve etkisini sürdürdüğü bilinmektedir. Hatta Cumhuriyet dönemi şiirinde bile bu edebiyatın birtakım izlerini açıkça görmek mümkündür. Hâlâ etkileyciliğini koruyan, anlam ve ses mükemmelliğini yakalamış, asırlardan sonra bile günümüzün kültürlü çağdaş insanına söyleyeceği ve tattıracağı zevkler bulunan bu edebiyatın dilinin ağır ve süslü olması, farklı bir kültürel zeminde farklı bir dünya görüşünü yansıtmaması, onun Türk milletinin edebiyatı olma niteliğini ortadan kaldırmaz.” (s. 69)

Eserin ikinci bölümünde Türk edebiyatı şekil özellikleri açısından incelenmektedir. Gazel, kaside, kıta ve mesnevî gibi beyitlerden oluşan nazım biçimleri ile rubâî, tahmîs, muhammes, müseddes, terkîb-i bend ve terci-i bend gibi bendlerden oluşan nazım biçimleri bu bölümde örnekleriyle izah edilmiştir. Örnek olarak verilen şiirlerin, emsalleri arasında meşhur kabul edilenler ile nazım şekillerinin temel özelliklerini aksettiren şiirler arasından seçildiği söylenebilir. Nâilî'nin müseddesi, ilgili bölümde örnek olarak verilen şiirlerdendir:

“Ne mümkündür bula ey Nâilî hükm-i kazâ tağyîr
Bozulmak mümteni'dir ser-nüvist-i hâme-i takdîr
Bu ma'nâda derûn-şâdım ki bir dem etmeyip te'hîr
Edip ser-tîz ü bürrân tîşe-i âzârı bî-taksîr
Yıkanlar hâtır-ı nâ-şâdımı yâ Rabbi şâd olsun
Benimçün nâ-murâd olsun diyenler ber-murâd olsun” (s. 127)

Nazım şekillerinin anlatıldığı bu bölümde kasîde ile ilgili örneğe yer verilmemiştir. Kasidelerin diğer türlere göre daha uzun olması, sayfalarca süren uzun örnek metinlerin, dil ve üslup özellikleri noktasında güçlük yaşayan öğrenciyi konu bağlamından uzaklaştırması ihtimali göz önünde tutularak böyle bir tercihte bulunulmuş olabilir. Buna ilaveten sonraki bölümde dinî-edebî türlerle örnek olarak verilen kasideler de bu ihtiyacı giderecek durumdadır. Ancak kaside başlığı altında parça halinde de olsa bu türle ilgili örneğin verilmesi, kasidelerin bölümlerinin kısmen örneklendirilmesi nazım şeklinin tanınması açısından önem arz etmektedir.

Eserin üçüncü bölümünde, dersin temel alanını oluşturan dinî-edebî türler anlatılmaktadır. Cenâb-ı Allah ile ilgili olanlar, Hz. Peygamber'le ilgili olanlar ve diğer dinî edebî türler şeklinde tasnif edilen bölümde, eserin ders kitabı olması hasebiyle pek çok türe yer verilemediği, konunun öğrenilmesi elzem olan türlerle sınırlandırıldığı ifade edilmektedir. Tevhid, münâcât, esmâ-i hüsnâ, na't, mevlid, siyer, hilye, manzum kırk hadis, akaid-nâme ve manzum ilmihal gibi türler, bu bölümde özellikleri ile ele alınmış ve örnekleri öğrenciyeye sunulmuştur. Şeyh Gâlib'in müseddesi na't başlığında verilen örneklerden biridir:

“Bîçâredir ümmetlerin isyânına bakma
Dest-i red urup hasret ile dūzaha yakma
Rahm eyle aman âteş-i hicrânına yakma
Ez-cümle kulun Gâlib-i pür-cürmü bırakma

Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammed'sin efendim
Hak'dan bize sultan-ı müeyyedsin efendim" (s. 167)

Eserde dördüncü bölüm, Türk İslam edebiyatının önemli şahsiyetleri ve eserlerine ayrılmıştır. Bu bölümde Mevlânâ Celeddin-i Rûmî, Yunus Emre, Fuzûlî, Nâbî ve Şeyh Gâlib'in hayatları hakkında genel bilgi verilmiş, eserlerinin muhteva ve şekil özellikleri izah edildikten sonra, şiirlerinden örnekler sunulmuştur.

Etker bölümünde ise Aziz Mahmud Hüdâî'nin "Kudûmün rahmet u zevk u safâdır yâ Rasûlallah / Zuhûrun derd-i uşşâka devâdır yâ Rasûlallah" beytiyle başlayan na'tı ile Ahmed Paşa'nın "Ebr ağlamazdı dîde-i hûn-bârım olmasa / Gülmezdi gül bahâr-ı ruh-i yârim olmasa" beytiyle başlayan gazelinin şerhi yer almaktadır. Gazel şerhlerine yer verilmesi örnekleri giderek azalan ve pek çok alanda karşılığını kaybeden şerh geleneğine vurgu yapılması adına önemli bir gayret olarak görülebilir.

Şekilsel olarak incelendiğinde kitabın şu hususları dikkat çekmektedir:

- Ünite başlarında verilen kazanımlar ve hazırlık çalışmalarıyla ders öncesinde konu ile ilgili ön bilginin hazırlanması ve alt yapının oluşmasına katkı sağlanmıştır.

- Ünite sonlarında yer alan ileri düzey okuma önerileri ile ayrıntılı bilgi edinmek isteyen öğrenciye rehberlik yapılmıştır.

- Önemli eser ve türlerle ilgili görsellere yer verilerek, konu ile ilgili kazanımın bilgi düzeyinde kalmaması ve özümsemesi amaçlanmıştır. Bu tür görsellerin artırılmasının daha faydalı olacağı gözlemlenmektedir.

İlahiyat fakültesi öğrencilerine dinî ve tasavvufî Türk edebiyatı hakkında bilgiler vermek gayesiyle hazırlanan bu eserin, dersin eğitim ve öğretimine katkı sağlamasını, çeşitli sebeplerle edebiyatımıza önyargılı yaklaşabilen öğrencilerin gönüllerinde edebiyat sevgisi oluşturmasını temenni ediyoruz.

